

LÉVAI JENŐ

ZSIDÓSORS MAGYARORSZÁGON

MAGYAR TÉKA

AZ ÜLDÖZÉS KORA

AJÁNLOM E KÖNYVEMET,
A TÁRSADALMI MEGBÉKÉLÉS SZOLGÁLATÁBAN,
AZOKNAK A KERESZTÉNY, MAGYAR NŐKNEK
ÉS FÉRFIAKNAK, AKIK AZ ÜLDÖZÉS SÖTÉT ÉVEI
ALATT VALÓBAN ÖNZETLENÜL SEGÍTETTÉK
ÁRTATLANUL BAJBAJUTOTT EMBERTÁRSAIKAT.

„Mindezért a szörnyű kegyetlenkedésért, ami a magyarországi zsidókkal történt, az egész magyar nép nem tehető felelőssé. Itt néhány, a németek segítségével hatalomhoz futott, beteglelkű ember gáztettéről van szó! A leigázott nagy többség undorral kénytelen túrni az eseményeket. Tehát alkalomadtán igazságtalan dolog lenne általánosítani és a történekeért az egész magyar népet felelőssé tenni. A kollektív megtorlás istentelen bűn és magasabb értelemben véve elsősorban annak a népnek árt, amelynek nevében azt egyesek elkövetik.“

(Bereczky Albert ref. lelkész felkérésére 1944 szeptember végén, a zsidó ünnepeken ilyen irányú prédikációk hangzottak el a budapesti zsinagógákban.)

Copyright by the Author
1948

A borítékot FILO rajzolta

Felelés kiadó: Molnár György

Merkantil-nyomda, Budapest, Vili., Vajda Hunyad-utca 43. (Fel. vezető: Havas Ferenc)

Előszó.

Előrelátható volt, hogy kiküldötteinknek a párizsi békekonferencián természetesen Számot kell adni a magyar zsidóság sorsáról is. A külügyminisztérium Békeelőkészítő Osztálya, — ma már elmondható — a zsidóság illetékes tudósaiból ad hoc összeállított bizottságot kért arra fel, hogy ezt a beszámolót írják meg. A munkát csak feltételesen vállalták, azonban sok okból működésük nem is indult meg. Ekkor ért engem a megtiszteltetés, — aki addig e témakörből már számos, kisebb-nagyobb könyvet írtam — hogy egy objektív hangú, az egész kérdést felölelő, összefoglaló művet írjak.

Munkám elkészítésénél egyetlen kikötést szabott a külügyminisztérium: a kéziratot a magyar zsidóság illetékes vezetői előzetesen approbálják. Ez megtörtént, s így jött létre 1945 őszén a „Fekete Könyv“, majd rövidesen annak testvér-kötetei: a „Szürke Könyv“ és ezt követően a „Fehér Könyv“.

Mindhárom kötet elsősorban forrásmunka, elsőkézből szerzett adatok és okmányok gyűjteménye és azok alapján a történetek feldolgozása. E három könyv elkészítésénél semmiféle más írott forrás — 1944—45. év szörnyű eseményeiről — nem állott ekkor még, közvetlenül a felszabadulás után rendelkezésemre.

Ahogy telt az idő, úgy jöttek azonban természetesen élő — valóban szó szerint véve a föld alól — az újabb és újabb dokumentumok, s jelentkeztek fontos szemtanúk is. Megkezdődtek a háborús főbűnösök néptörvényszéki tárgyalásai és azok is bő lehetőségeket szolgáltattak a kutató számára.

Végigjártam azután az 1946—47. év folyamán, négy ízben is azokat a külföldi országokat, ahonnan anyagot lehetett meríteni, miután a magyar külügyminisztérium politikai osztálya a Kállay- és Sztójay-kormányok alatt külföldre, elsősorban Svájcba mentette ki a legfontosabb okmányokat, illetőleg azok hiteles másolatait. Másrészt, nálunk a Sztójay—Szálasi korszakban mentő-munkálatot végzett külföldi követségek rendkívül fontos akta-anyaga is csak ott állhatott rendelkezésre.

Közben újabb könyveim jelentek meg. Megírtam ^{fr.}A pesti gettó történetét, majd pedig a „A budapesti svéd követség mentőakcióinak történeté“-t, amely Raoul Wállenberg életét és védőmunkáját ismerteti.

Egy angol kiadó cég részéről nyert megbízás alapján 600 oldal terjedelemben írtam meg a magyar zsidóság szenvedéseiről szóló újabb könyvemet, amely „Black Book on the Martyrdom of Hungárián Jewry“ cím alatt Zürichben, Londonban és Newyorkban, e könyvvel egyidejűleg jelenik meg a nemzetközi könyvpiacra.

Ennek az angolnyelvű könyvnek 5000 példányos első kiadását megjelenésekor már az angolszász könyvtárak lejegyezték. A siker — tudom — természetesen annak a ténynek szól, hogy ez az angolnyelvű kiadás az első, amely a világháború befejezése után, részletesen beszámol a magyar és egy kisebb fejezetében általában, a közép-európai zsidóság katasztrófájáról.

Ugyanekkor egy svájci kiadó megbízásából 350 oldalas németnyelvű könyvet írtam „Die Tragödie der ungarischen Judentum“ címmel, amely előreláthatólag az 1948. év folyamán fog Zürichben megjelenni.

Ezek a könyveim mind, az eddig magyar nyelven megjelent „Fekete, Szürke és Fehér Könyviéknél, újabb és újabb anyagot tartalmaznak. Anyagom folyton szaporodott, ugyanakkor rostálódott és javult is. Minden későbbi munkám természetesen pontosabb és helyesebb már, mint az előtte lévők lehettek.

Félévvel a fenti könyvek elkészítése után jutottam újból e könyv révén ahhoz a lehetőséghez, hogy ismét magyar nyelven dolgozhassam fél a legfrissebb és így a leghitelesebb formában adatgyűjteményemet. Kiadóim részéről már előzetesen többször merült fel a gondolat, hogy miután addig írt magyar könyveim példányai elfogytak, a mutatkozó érdeklődés kielégítésére újabb kiadásokat jelentessünk meg. Helyesebbnek látszott azonban teljesen új könyvet írni, s így jött létre ez a könyv.

A most közrebocsájtott hatalmas kötet igen sok olyan fejezetet tartalmaz, amelynek anyaga eddig egyáltalában nem látott sem magyarul, sem pedig a külföldi verziókban napvilágot. Állásfoglalásaiban és a történetek megítélésében is sok helyütt elüt az eddigiektől. Ne rójják fel azonban bírálóim hibául, hogy ezt, vagy azt az eseményt most másképpen adom elő, mint addig tettem, avagy ellentétesen ítélem meg ez idők egyik-másik szereplőjének cselekedeteit. Folyton újabb és újabb bizonyítékok, okmányok és tanúvallomások kerülnek elő. A lelkiismeretes író csak azt teheti, hogy ahol addigi állításainak tévességéről meggyőződött, revízió alá veszi álláspontját. Ez történt most is.

Ez a könyv, — megítélésem szerint — már kapott bizonyos történelmi távlatot is, ami szintén sokban hozzájárult egyes vitás kérdések és problémák megoldásához.

Érthető kiadói szempontok határt szabtak e könyv terjedelmének is. A birtokomban lévő teljes anyag közlése, még ennél a hatalmas kötetnek is többszörösét tenné szükségessé. Remélni akarjuk, hogy ennek is eljön az ideje, s megszülethetik majd a magyar zsidóság teljesen újonnan és még hitelesebben megírt történelme. Ez a következő évek írói programja, amelynek megvalósításához e könyv olvasóinak segítségét és közreműködését is szívesen látja és kéri a

SZERZŐ

BEVEZETÉS

A MAGYAR ZSIDÓSÁG HELYZETE 1933-IG

A történelmi források tanúsága szerint Magyarországon nyoma sincs a középkori pogromoknak. A magyar honfoglalás korától kezdve él együtt a magyarsággal a zsidóság. Ha egyes árpád-házi királyok idejében a zsidóság jogai korlátozottak voltak is, — megfelelően az akkori időkben külföldről érkező impulzusoknak — a Magyarországon élő csekélyszámú zsidóság élénken részt vehetett az ország kereskedelmi életében.

A XVI. században a magyar jogalkotás szabályozza a zsidók jogállását is. A XVIII. században a magyar demokratikus irányzatok fellépésével egyidejűleg megindul a mozgalom az országban élő mintegy 75.000 zsidó (1785-ben) egyenjogúsítására is.

Az 1848-as magyar szabadságharc, — amelyben a zsidók számarányukat messze felülmúlóan vettek részt¹ — a XIX. század második felében vívott politikai küzdelmek, meghozták a zsidók emancipációját s végül a teljes egyenjogúságot is. Az első világháború előtti Nagy-Magyarországon élő, mintegy 800.000-rés létszámú zsidóság, egyöntetűen magyarnak vallotta magát, ami különösen nemzetiségű vidékeken, — nem magyar nemzetiségű elemekkel szemben — volt lényeges, s biztosította a magyarság túlsúlyát. Ezért az akkori rendszer bizonyos előnyökben is részesítette a nemzetiségi vidékeken a zsidóságot.

Az antiszemitizmus lázgörbéje Magyarországon a XX. század elején bizonyos mértékig süllyedőben volt. A tisztaeszlári események idején tapasztalt viharos emelkedést lépésről-lépésre az antiszemita láz csökkenése követte. A ferencjózsefi liberális világ emancipáló és recipiáló törvényei, zsidók szorgalmas munkája által előidézett, szemmel látható gazdasági eredmények, a magyar kereskedelem, ipar, bankélet s a nemzetgazdaság minden más ágának, — még bizonyos mértékig a mezőgazdaságnak és a többtermelésnek is — zsidó szakemberek által való fellendítése és előmozdítása, erőteljesen csökkentette az antiszemitizmust.

A másik oldalon viszont a zsidóságnak a magyar szellemi életben, irodalomban és sajtóban való széleskörű elhelyezkedése és kiemelkedő működése, növelte azt

Állandóan éberem tartotta, sőt bizonyos mértékig időnként erőteljesebben fokozta ezt az antiszemitizmust a zsidóság vagyonsodása és egyes nagykapitalista, parvenü rétegeinek dőlyfös proccolása, gazdagságúnak fitogtatása, mondhatjuk a pénz-

¹ Kossuth Lajos jászberényi nyilatkozata szerint a 180.000 honvédből 20.000 zsidó volt. (L. részletesen Lévai: „Fekete könyv“.)

és vagyonszerző idősebb generációt követő egyes leszármazottak pénzköltő, sokszor kizárólag pénzköltő dőzsölése, hangos, mértéken-tüli, nyilvánosság előtt folyó szórakozásai.

Úgynevezett „békebeli“ antiszemitizmus tehát állandóan volt az első világháború előtt és alatt is. Ezt tompította és csökkentette a frontokon létrejött bajtársias érintkezés a helyüket derekasan megálló zsidó tartalékos tisztek és a keresztény magyar tisztek között. Növelte viszont sok hinterlandbeli hadiszállítási panama és visszaélés, papírtalpú bakancs^ezállítás és hasonló, amelyekben zsidó bűnösök is sűrűn bukkantak elő. Nem azért, mintha csak zsidók csaltak volna a hadsereg-szállítások során, hanem mert a kereskedelem és az ipar terén az időben aránytalan kevés volt még Magyarországon a keresztény érdekelttség és így a visszaélések arányszama erőteljesen mutatott a zsidóság felé.

Növelte az antiszemitizmust az 1918/19-es forradalom és az azt követő proletárdiktatúra alatti események és az azokban részes vezetők sorában számarányon felüli részvétele a zsidóságnak.

Az 1918/19-es forradalom leverését Horthy Miklós vezetése alatt, a „szegedi gondolat“ jegyében, reakciós ellenforradalom követte. Miután a románok a szegedi ellenforradalmi kormány hívására elfoglalták Budapestet, a Szegeden szervezett nemzeti hadsereg megkezdte „felszabadító hadjáratát“ a Dunántúlon, ahol valójában nem is állt ellenség. Ez az ellenforradalmi hadsereg százak és százak legyilkolásával, ezrek eörtönbevetésével, tiszti különítményeinek garázdálkodásával, teremtette meg az első fasiszta-diktatúrát Európában. Amint ők maguk később annyiszor dicsekedtek vele: a szegedi gondolat a fasiszmus úttörője volt Európában.

A Horthy vezette reakció már szélsőségesen antiszemita program mai állott elő. Számos, súlyos „kilengés“ (Orgovány, Izsák, Kecskemét, Siófok, Britannia-száUó, Somogyi—Bacsó-gyilkosság, stb., stb.), amelynek ártatlan emberek, „forradalmár parasztok“ és főképpen zsidók százai estek áldozatul, jellemezte az első fasiszta-diktatúra kezdetét

A haladó szellemű emberiség világszerte tiltakozni volt kénytelen. Magyarországot, — amelyet nagyrészt igazságtalan csonkítások érték — ezeken túlmenőleg is teljes politikai és gazdasági elszigeteltség fenyegette. Ezzel mitsem törődve tombolt tovább a „fehér terror“. Az első nemzetgyűlési választások is az antiszemitizmus jegyében zajlottak le, s a parlament két nagy pártja, a kiscgazdák és a kereszténypárt ezzel a jelszóval jutott koalíciós hatalomra.

1920 augusztus 7-én Budavári-Buturescu László nemzetgyűlési képviselő már a magyarországi zsidó-kérdés intézményes és sürgős megoldásáról szólt. A felhozott statisztikai adatok alapján elsősorban a magyarországi zsidóság létszámának magaságát hangoztatja, legfőbb érve azonban a föld-kérdés. A zsidók kezén — szerinte — 4.8 millió katasztrális hold van, aminek okát Budavári a zsidók „üzérkedésében“ és „uzsoráskodásában“ látja. Ugyanekkor felhossa azt is, hogy az egyetemeken a zsidó hallgatók száma mennyire országos arányon felüli. Végül indítványt nyújt be. Ez az első javaslat Magyarországon a zsidó-kérdés intézményes megoldása tárgyában. Tíz pontban terjeszti elő

követeléseit, amelyek megvalósítására azonban csak majdnem negyed évszázad múlva kerül sor. A történelmi hűség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy az indítványhoz a kormány részéről Nagyatádi Szabó István szólott hozzá[^] helyeselte és tárgyalásra ajánlotta, azt a Ház nagy többsége — tárgyalásra el is fogadta.

Teleki Pál gróf miniszterelnök nehezen tudott a jelszavak áradatában rendet teremteni. Fokozatosan csillapítja le a kilengések fel-felcsapó hullámain. „Olajat kíván önteni az antiszemitizmus háborgó óceánjára“ — mint mondotta —, az 1920: XXV. törvénycikkel, Haller István kultuszminiszter úgynevezett „*numerus clausus*“ törvényével, amely ezt a szürke címet viselte: „Tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és jogakadémiákra való beiratkozás szabályozása“ (1920 július 22.).

Teleki Pál készítette az indokolást és e javaslattal reméli visszaszorítani a zsidóságot az egyetemi pályákról. Valóban szeljem! téren igen nagy volt a túlprodukcio, s. ennek általános lecsökkentése a megcsönkült ország területén kívánatos is volt. Általános szabályozás helyett azonban csak a zsidóságot érintette ez a szellemi korlátozás, amely ellen a zsidóság a trianoni békének a kisebbségek védelméről szóló intézkedései alapján jogosan tiltakozhatott volna. A felmerült gondolatot azonban a magyar zsidóság elutasította. Elsősorban Vázsonyi Vilmos adott ennek a leghatározottabban kifejezést egyik beszédében: „*A jogfosztó trianoni béke nem lehet forrása jogainknak*“ — állapította meg.²

A *numerus clausus* tulajdonképpen cári találmány. A cári Oroszországban a zsidók ellen hozott kétirányú intézkedések (letelepedési rayonírozás, magasabb főiskolákba való beiratkozáskorlátozás) során állítottak fel „százalékos normákat“. Ennek klasszikus elnevezése lett a „*numerus clausus*“, amelynek eléréséért az első világháború után egyes európai államokban (Ausztria, Lengyelország, Románia), élénk küzdelem folyt. A demagógia a legkönnyebben ugratható ifjúságot és diákságot szervezte be a zsidók elleni hadjáratba, s ezek természetesen a nekik legmegfelelőbb talajon kezdtek dolgozni: az egyetemeken és főiskolákon a kisebbséget képező zsidóságot terrorizálták. Németországban is fordultak elő ilyen diák-megmozdulások, ezeket azonban könnyűszerrel elnyomták. Annál hevesebben törték ki Ausztriában és főképpen a wieni egyetemen, a jobbra „*deutschnational*“ elemek által vezetett diáktüntetések, amelyek különösen az orvosi karon éleződtek a legjobban ki. Úgy ott, mint nálunk a „*zsidó hullák*“ kérdése váltotta ki a legtöbb izgalmat. A tüntető diákok kifogásolták, hogy boncolásra mindig csak „*keresztény*“ hullák kerülnek, zsidók nem. (A zsidók vallási törvényei ugyanis tiltják a holttestek felboncolását és a Szentegyletek még a legszegényebb izraelita vallású embert is mindenütt díjtalanul eltemetik, míg a kórházakban vagy klinikákon elhunyt keresztény vallású szegény emberek díjtalan eltemetésére, amennyiben családjuk arról nem gondoskodott, nem volt mód s így azok a klinikák boncasztalaira kerültek.)

Mindez alkalmas volt arra, hogy a lelkiismeretlen elemek

² 1924 október 27-i beszéde a PIH közgyűlésén.

által felizgatott diákság tüntessen, követelje, hogy „*zsidó orvos-tanhallgatók csak zsidó hullákat boncolhassanak*“, általában zsidók felvétele az egyetemeken megnehezíttessék.

A középeurópai államokban, a numerus clausus behozataláért folyó izgatás során azután Magyarországé lett az a kétes dicsőség, hogy egyedül a magyar törvényhozás iktatta törvénybe a numerus clausust.

Ez az intézkedés fokozta az egész világon a Magyarországgal szembeni ellenérzést, s bojkott-mozgalmakhoz is vezetett. Az uralkodó rendszert végre észretéri tette a világközvélemény mindjobban megnyilvánuló tiltakozása és így következett be 1921-ben a Bethlen-féle úgynevezett „konszolidáció“. Ezzel azután minden különösebb változás nélkül egyszerűen visszatért és megint biztosan ült nyeregbe a világháború előtti nagybirtokos és nagytőkés uralom. A szegedi ellenforradalmi kormány azonban, amikor hadseregét szervezte, a magyar parasztnak földet ígért. A megindult föld-reform valójában mintegy hárommillió nincstelen közül mindössze 400.000 földigénylőnek juttatott, átlagban alig 1.7 holdnyi földet és annak jelentős részét sem parasztnak kapták, hanem az ellenforradalmat támogató karhatalmi alakulatok tagjai.

A figyelemelterelésre szolgáló antiszemita uszítás azonban nem ért célt. A Rendszer rájött arra, hogy antiszemita irányzata a magyar nép szélesebb paraszti és munkásrétegében nem talált erősebb visszhangot. Az ország gazdasági helyzete (infláció) sürgős külföldi kölcsön megszerzését tette okvetlenül szükségessé. A megindított tárgyalások során az amerikai tőke erőteljesen kifogásolta a magyar reakció antiszemita kilengéseit, aminek hatása alatt a Bethlen-rezsim már kénytelen volt fellépni a súlyosabb „kilengések“ ellen és így lassan-lassan az antiszemitizmus erősen kiugrott lázgörbéje lejjebb csúszik. Időnként már csak egy-egy egyetemi tüntetés okoz izgalmat, vagy az „Ébredő Magyarok Egyesülete“, esetleg a Gömbös-féle „fajvédők“ egyik-másik megmozdulásának visszhangja. E mozgalmakat természetesen készséggel támogatja az akkori szélsőjobboldali sajtó. Jelentőségük azonban szemmel láthatóan csökken, úgyhogy lapjaik is egymás után szűnnek meg (Szózat, A. Nép, stb.). Talán csak a fővárostól távolabb, a megyei közigazgatásban vannak erőteljesebb híveik (vitéz Endre László Gödöllőn, Bak Andor főszolgabíró Kunhegyesen és Borsod megyében, ahol Borbély-Maczky Emil a főispán).

Vitéz Endre László gödöllői főszolgabíró külön szomorú fejezetet érdemelne a magyarországi antiszemitizmus történelmében.³ Ő az, aki jóval a hivatalos németországi kapcsolatok előtt érintkezésbe került nagykálnai Levatic László és Méhely Lajos egyetemi tanár révén a náccal. Alfréd Rosenberg erfurti „Weltcienst“ című intézetének magyarországi főmegbízottja ez a Levatic és az onnan kapott pénz segítségével tulajdonképpen ő a megszervezője Magyarországon annak a náci-antiszemitizmusnak, amely az úgynevezett „békebeli magyar antiszemitizmust“ átszervezi, áthangolja, felfokozza arra a Sztójay—Szálasi-féle anti-

³ L. részletesen Lévai: „Éhség, Panama, Hinterland“ (1935) és Lévai: „Endre László, a magyar háborús bűnösök listavezetője“ (1945) c. könyveiben.

szemitizmusra, amely végeredményben Auschwitzig vezetett. Negyedszázados aknamunka volt ez, amely a „Cion bölcseinek jegyzőkönyvei“ című hamisítványok terjesztésével kezdte, a Luzsénszky-féle hamis talmud-fordításokkal folytatta, majd Méhely „A Cél“ című folyóiratában már helyt adott a német „Rassenteorie“ összes sületlenségeinek és így tovább... Levatic—Méhely—Endre László az úttörők.

Komolyan ekkor még alig veszik őket, aknamunkájuk természetesen annál veszélyesebb, mert csápjaik mindenfelé elérnek. Soraikba állanak elsősorban az ellenforradalom kissé már hátrább szorult hírhedt tényezői: Héjjas Iván, Prónay Pál, Kovarcz Emil és Horthy kormányzó tiszti környezetének számos tagja, akiket ekkor már a Bethlen-rendszer, — elsősorban mint mondtuk a külföldi kölcsön megszerzése érdekében — igyekeznek háttérbe szorítani.

A Horthy—Bethlen-rezsim kénytelen élességéből tehát emiatt engedni. Egyébként is telve van ellentmondásokkal és következetlenségekkel, mert hiszen törekvéseiben az öncélúságon kívül mást nem ismer. Minden cselekvése és teljes magatartása félféudális uralmának mindenáron való fenntartására irányul. Így nem csoda, hogy miután antiszemita programját, — a zsidók kiüldözését — keresztülvinni nem tudta, utóbb maga igyekezett a zsidóság nagytőkés részével a legjobb viszonyba kerülni. Ebből a helyzetből alakultak ki azután a Horthy—Bethlen-rendszernek a bankvilággal, a nagyiparral s ezen keresztül a zsidóság szélesebb kapitalistarétegével való „kellemes“, látszatra annyira zavartalan kapcsolatai. Az amerikai kölcsön megszerzése érdekében történik 1928. évben a zsidók főiskolai felvételi arányszámát korlátozó, úgynevezett „numerus clausus“ törvénynek az 1928: XIV. tc.-kel való módosítása is. E törvény indokolása többek között ezt mondja:

„A magyarországi zsidóság köréből felhangzott az a panasz, hogy magukat az 1920: XXV. te. 3. §. harmadik bekezdésével mint egy megbélyegezetteknek látják. Az érzések világában ily inponderabiliára is figyelemmel kell lenni, mert a polgárok közmegnyugvása minden állam virágzásának» nélkülözhetetlen előfeltétele. Izraelita honfitársainknak sem szabad viszont szem előtt téveszteniük, hogy a bennünket ért nemzeti katasztrófa összes életviszonyaink összezsugorodásához vezetett és számos fájdalmas korlátozást tett szükségessé.“

Ezzel az újabb törvénnyel a zsidók „jogállása“ látszatra teljessé vált. Az egyéni kezdeményezést nem korlátozzák, az ipar és kereskedelem virágzásának azonban meglehetősen útját állja a magyar nép nehéz szociális helyzete. A tömegnyomor a városokban és még inkább a falvaiban ijesztő méreteket ölt. „Európa éléstárában“, — aminek Magyarországot a világháboni előtt joggal nevezték — a lakosság nagy többségének táplálkozása messze elmarad más európai országok táplálkozási atlaga alatt Magyarország lakosságának 81.1 százaléka a megélhetési minimumon aluli keresettel bírt

A Horthy—Bethlen-rendszer a szociális bajokat, — miután egyelőre az antiszemizmussal célt érni nem tudtak — a trianoni határookra, az ország feldaraboltságára és ennek gazdasági következményeire vezette vissza, hogy az elégedetlen népi tömegek

figyelmét elterelje a belső reformok, elsősorban az általános föld-reform szükségessége felől. Folyton hangoztatták amellet, hogy a függő szociális kérdések rendezésére majd akkor kerül a sor, ha az ország megint visszanyeri elcsatolt területeit, mert azok magyar lakossága is jogosult a széleskörű földosztásban való rész-vételre. Hangoztatták, hogy Magyarország elvesztené vonzerejét a határon kívülre jutott magyarok előtt, ha a földek felosztása már most, nélkülük történne és így ők abból valósággal ki lennének semmizve. A rezsím által adott programra szerint tehát, egyedül üdvösségre vezető megoldás, az *irredentizmus* volt. Ez majd meg-hozza újra Nagy-Magyarországot s ezzel a széleskörű földreform végrehajtásának lehetőségét.

Így folyt azután a Bethlen-kormány uralmi évtizede alatt a magyar bel- és külpolitika a revizionizmus, az irredentizmus jegyében. A magyar zsidóság, melyről a Kúria 784. számú E., H.-a (1925) kimondja, hogy „*nem társadalmi osztály és nem nemzetiség, hanem hitfélekezet*“, — a maga részéről is, teljes loyaltással, köte-lességének tartja részt venni ebben a harcban.

Már 1919 februárjában Franki Adolf, a magyarországi orthodox irányzatú zsidóság elnöke, Zürichben, az „Agudas Jisroel“ kongresszusán az egész világ' zsidóságához fordul a magyar integritás helyreállítás^ érdekében. 1920 januárjában viszont a neolog zsidóság vezetői fordulnak felhívással Anglia, Franciaország, Svájc, Amerika és Ausztrália zsidóságához. Kérik őket, hogy befolyásukkal hassanak saját kormányukra, a béketárgyalá-sok során támogassák majd a magyar békedelegáció kéréseit, amelyek — mondja a felhívás — „a Ti magyar hitsorsosaitok kérelmére is“. A felhívás ezt a megállapítást is tartalmazta:

„*Mi, magyar zsidók, magyarok akarunk maradni. Éppen most, a szükség legnehezebb időpontjában, a reorganizáció nehéz éveiben, nem akarjuk magyar Szülőházánkat elhagyni. Forrón szeretett Hazánk újjáépítésében, teljes erőnkkel, származásunk egész szívósságával és, lelkesedésével akarunk részt venni.*“*

Ezek az erőteljes, hazafias állásfoglalások nem akadályozzák meg az ellenforradalmi rezsímet atrocitásaiban. Még a látszólagos konszolidáció közepette is, hol itt, hol ott történnek súlyos bűn-tények (bombamerénylet az Erzsébetvárosi Kör ellen, bomba-merénylet Csongrádon, az ottani izraelita nőegylet bálján, stb.). Különböző szélsőjobboldali szervezetek alakulnak (Fehérház, Baj-társi Szövetség. MOVE, ÉME, stb.), azután „irredenta“ egyesüle-tek, „területvédő ligák“, amelyeket a zsidóság is erőteljes anyagi támogatásokban részesít. Továbbá különböző titkos egyesületek (Kettőskereszt Vérszövetség, Etelközi Szövetség vagy röviden EX, Nemzet- és Vallásvédelmi Szövetség, stb.), amelyeknek működése évek hosszú során az atrocitások tömegét eredményezi és előkészíti a talajt a későbbi, különböző szélsőséges mozgalmak számára.

A Bethlen-rezsím igyekszik letörni ezeket, az ellenforradalom harci idejéből fennmaradt szervezeteket s a vidéki közigazgatás kilengéseit is. Lassanként eltávolítja a kormányzó mellől is, vérrel bemoeskolt szegedi klikkjét. Kínosan öröködik azonban a nagybirtok sérthetlensége felett. A zsidó tulajdont képező földbirtokot

* L. részletesen J. Kreppel: *Juden und Judentum* (Amalthea Verlag).

szívesen adná oda a joggal földéhes parasztság „kielégítésére“, azonban ezen túlmenni nem kívánt. A szociális elégedetlenséget ezzel a morzsával természetesen lecsillapítani nem lehetett, s így tág tér nyílt újra a lépésről-lépésre visszaszorított, ezért érthetően elégedetlenkedő ellenforradalmi elemek számára, amelyek magukat kihasználva érezték annál is inkább, mert hiszen a nekik tett ígéreteket sem váltották be.

A németországi, mindjobban megerősödő, nemzetiszocialista mozgalom természetesen hatással van Európaszerte. Magyarországon is egymásután keletkeznek „torzított-kereszties“ pártok, — a Horogkereszt használatát eltiltják — amelyek szolgai módon utánozzák a német nemzetiszocialista módszereket. A magyar „Führer-jelöltek“ sorra utaznak Németországba. Mészáros Zoltánt, Festetics Sándor grófot és Böszörmény Zoltánt Hitler is fogadja. Jelentős anyagi támogatást is kap Böszörmény és Mészáros a náciaktól. Jellemző, hogy Mészáros Horthy anyagilag is támogatja?

A márka megkezdte gurulását Magyarországon, az antiszemita sajtó német pénzen újból virágzásnak indul. Minden torzított-kereszties pártnak van egy-egy hetilapja és ezenkívül antiszemita irányzatú napi- és hetilapok is zsidóellenes propagandát üznek. Milotay István a vezérpublicistájuk.

Egy-egy kaszákkereszties gyűlés után hangos már időnként az utcán elcsattan néhány pofon. Másnap az egyetemeken támad zenebona. Néhány zsidó diákot és diáklányt távolítanak el, többé-kevésbé erőszakos módon. A zsidóság tiltakozik, reámutat arra, hogy ezek a sérelmek az egész magyar zsidóság sérelmei. Mindez eltöprel azonban ekkor még az európai gazdasági krízis által okozott nagy nehézségek mellett.

A magyar zsidóság mellett látszatra teljesen egyenrangú az ország keresztény lakosságával 1930-ban Párizsban, az „Alliance Israelite“. elé emlékiratot terjeszt a magyar zsidóság:

„A külföldi zsidóság azzal teheti a legtöbbet a magyar zsidóság érdekében, ha közreműködik abban, hogy egész Magyarország helyzete feljavulhasson és ha orvoslást nyer az a súlyos igazságtalanság, amely Magyar országot trianoni megcsonkításával érte.“

Ez volt tehát a zsidóság hivatalos állásfoglalása akkor, amikor a budapesti egyetemen egymást érték — a jobboldali sajtó beszámolója szerint — a „heccek“. Heccek, amelyeknek igen komoly áldozatai is támadnak. Diákokat taszítanak, dobznak le az egyetem lépcsőiről. Néhányan egész életükre nyomorékokká válnak, van, aki lábát, kezét törli, hátgerincét sérti meg. Mindez a szélsőségesen uszító sajtónak köszönhető hecc, virtuskodás!

A hivatalos zsidókörök ugyanekkor kijelentik:

„Fájdalommal kell megállapítanunk, hogy még mindig nem simult el az a nagy világáramlat, amely az antiszemitizmus hullámaival önti el ma is Európa nem egy országát és embert az ember ellen, csupán származása miatt, harci sorompóba állít. Bizonyára megnyugvással szolgálhat számunkra, hogy é nagy világáramlattal szemben Magyarországon a konszolidáció további megerősödését tapasztalhatjuk, de azért sajnos, zavaró incidensek nálunk is mutatkoztak és az elmúlt

⁵ L. részletesen Lévai: „Horogkereszt, kaszákkereszt, nyilaskereszt“ c. könyvében (1945).

esztendőben is nem egyszer kellett zsidó főiskolai hallgatóinknak egyetemeken súlyos erkölcsi megpróbáltatásokat szenvedniük. Kerültük a nyilvános demonstratív fellépést ezekkel a szomorú eseményekkel szemben, mert kerülni akartuk még a látszatát is annak, mintha nyilvános fellépésünkkel az ügyek elmérgesítésére mi szolgáltatnánk okot. Viszont ott voltunk mindenkor, minden illetékes fórumon és nemcsak tiltakozó szavunkat emeltük fel diákjaink sérelmei ügyében, hanem teljes eréllyel rámutattunk arra, hogy ezek a sérelmek az egész magyar zsidóságnak sérelmei és követeltük az orvoslást a törvény és jogegyenlőség alapján, de követeltük hasznos munkálkodásunk önértetes tudatában. És ha az egyetemi zavargások lasean-lacean a kormány közbelépésére el is ültek, nekünk ehelyütt i⁶ nyomatékosan állást kell foglalnunk az ily sajnálatos események megisméltődésével szemben, mert amikor a mi ifjaink úgyszólván csak korlátozott számban kerülhetnek egyetemekre, fokozottan szolgálnak rá arra, hogy törvényadta jogukkal élhessenek és minden erkölcsi megaláztatás nélkül felkészülhessenek tanulmányaikkal az életre, amellyel hazájukat, a polgári munkát és a polgári erkölcsöt akarják szolgálni.

A tanulási szabadságnak sajnálatos megrázkódtatásával együtt nyomult mind élesebben előtérbe az ifjúság elhelyezkedésének problémája és vádként éleződött ki az a beállítás, mintha elhelyezkedés tekintetében a keresztény ifjak háttérbe szorulnának a zsidó ifjakkal szemben. Ez a vád alaptalan, ez a beállítás nem felel meg a tényeknek, mert a valóság az, hogy az állami és közhatósági szolgálat köréből a mi ifjaink, de sajnos öregebbjeink is ma is úgyszólván ki vannak zárva és ha a magánvállalatoknál a régi generáció meg is találta nagyobb részben elhelyezkedését, az újabb elhelyezkedések a mi ifjaink részére is épp oly nehézségekbe ütköznek, mint másvallású ifjú részére. Mindazonáltal mi teljesen megértjük és átérezzük, mily súlyos probléma az egész ifjúságra nézve az elhelyezkedés kérdése és amidőn felajánlottuk a kultuszminiszter úrnak, hogy e probléma megoldása tekintetében készségesen kívánunk közreműködni, kifejezést adtunk ama várakozásunknak, hogy a probléma megoldásában az állami és közhatósági hivatalok terén is éppoly tekintettel lesz a zsidó-, mint a másvallású ifjakra.

Az ifjúság problémája mellett sajnálatos módon éleződött ki az egész magyarországi zsidóság gazdasági, sőt megélhetési problémája és egzisztenciák ezrei pusztultak el a gazdasági helyzet súlya alatt az elmúlt esztendőben is. Jól tudjuk, hogy ez a súlyos gazdasági helyzet felekezeti különbség nélkül az egész magyar társadalmat sújtja és hogy ez a válság nem csupán helyi, hanem világjelenség, épp ezért a súlyos gazdasági betegséget nem lehet helyi kezeléssel gyógyítani, hanem a betegség okát kell megszüntetni. Nálunk, Magyarországon, e válságnak még külön speciális oka van, ez az ok pedig elsősorban és mindenekelőtt az ország megcsonkítottága, ehhez képest a magyarországi gazdasági válság orvoslásának is első és legfőbb feltétele csak egy lehet: a revízió⁶.

Igen, a magyar revízió! 1932 októberében, — tehát a Hitlerpárt döntő győzelmének időpontjában — a Revíziós Liga vigadóbeli nagygyűlésén a magyar zsidóság képviselőjében Stern Samu, az egyik felkért ünnepi szónok, aki hasonló hangnemben hívja fel a világ zsidóságát a Trianon okozta helyzet orvoslására.

⁶ A PIH 1934. évi jelentéséből.

ELSŐ RÉSZ

**A MAGYAR ZSIDÓSÁG A HITLERIZMUS
SZOMSZÉDSÁGÁBAN**

(1935—1943)

L

GÖMBÖS GYULA „FAJVÉDELMI“ ANTISZEMITIZMUSA

1932 őszén, a náci-párt döntő választási győzelme időpontjában, Magyarországon is komoly fordulat állott be. 1932 szeptember 21-én Horthy miniszterelnökké nevezte ki Gömbös Gyulát. A légkör azonnal nyugtalanítóvá vált. Gömbös, — a „kalandor-politikus“ — múltja és a zsidó-kérdésben vallott álláspontja közismert. Gömbös és fajvédő barátjai, Eckhardt Tibor, Ulain Ferenc és társai már 1923 óta, — amikor Hitler müncheni puccsát megkísérelte — szorosabb kapcsolatba kerültek a nácikkal.⁷ Gömbösök és más antiszemita csoportok ezt az érintkezést azóta is fenntartották, sőt kimélyítették.

Gömbös Gyulával az 1919-es ellenforradalmi, fehér terrorista idők jellegzetes alakjai térnek vissza a magyar közéletbe, azok akiket a Bethlen-rendszer évtizedes kormányzata alatt oly nehezen tudott csak eltávolítani. Újra előbukkannak a régiek közül Mecsér András, Ulain Ferenc, Marton Béla, de jönnek újak is, akik a későbbi időkben olyan hírhedt szerepet játszottak: Szakvári Emil, Petneházi Antal, J üresek Béla, Antal István, Kunder Antal, Oláh György és sokan mások. Azonnal megmozdult a MEFHOSZ is, az ellenforradalmi ifjúság, amely előbb a piros-fehér-zöld blokkban, majd a Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülésében tömörült, s amelynek követelésére jön létre annakidején, Prohászka Ottokár püspök elnöklésével egybehívott képviselői értekezleten, a numerus clausus törvénye. Ez az ifjúság azóta központi szervezetbe, az Állástalan Diplomások Országos Bizottságába (ÁDOB) gyűjtötte össze tagjait, s terjesztette elő követeléseit.⁸

Gömbös helyzete nem volt könnyű, mert éveken át elkötelezte magát ennek az ifjúságnak, követeléseik teljesítése pedig a Bethlen-kormány által meglehetősen nyugvópontra hozott zsidó-kérdésnek megbolygatását jelentette volna. Ezt elvárták is hívei Gömböstől, hiszen 1920 óta követelte a sajtóban a zsidó-kérdés gyökeres megoldását. Erről németnyelvű tanulmányt is írt: „Die Juden in Ungarn“ cím alatt. Ebben írja:

„A zsidó-kérdést rendezni kell, különben 50 vagy 100 év múlva nem lesz magyar birtokos és az ország ügyeit ők fogják intézni. A tétel egyszerű, a zsidók bármely téren csak számarányuknak megfelelően érvényesülhetnek ...“

⁷ L. részletesen Lévai: Gömbös Gyula és a magyar fajvédők a hitlerizmus bölcsőjénél“ c. kötetét (1938).

⁸ A MEFHOSZ emlékirata a kormányhoz (Centrum 1935).

A Szózat 1921 január 1-i számában Gömbös vezércikkben követelte a zsidó-kérdés megoldását, mondván:

„Szükségesnek tartom, hogy a magyar kormány érintkezésbe lépjen a cionisták központjával, a magyar állampolgárságú fölösszámú többszázezer zsidó polgár kitelepítésére. Az egész világon elszórtan élő, hontalan nép sorsa, a többi nép nyugalmanak biztosítása szempontjából is megvizsgálandó. Míg a hazával bíró népek természetesen a nacionalizmus hívei, addig a legerősebb antinacionalista tendencia rendszeresen a zsidóságtól ered, mert a nacionalizmus majdnem együtt jár az antiszemitizmussal. Az összes internacionális mozgalmak ezért találnak élénk visszhangra a zsidóságnál. Nekik, ameddig elszórtan élnek, egy céljuk lehet: a nemzeti hatások elsimítása egy új világrend megalakítása által, amely nekik uralmat, nekünk rabszolgaságot jelent...“

Uyen elfogult tehát Gömbös a zsidó-kérdés megítélésénél. Büszke arra is, hogy évekkal megelőzte a német nemzetiszocialista mozgalmat és az antiszemitizmus terén nem volt mit tanulnia attól, ellenkezően útmutató volt, össze is köti antiszemitizmusa a náci-mozgalommal:

„Ami azt a kérdést illeti, hogy az egymás ellen küzdő európai nemzetek felléphetnek-e közösen a zsidók ellen; ez éppoly természetes, mint az, hogy a perlekedő szomszédok, ha a ház, melyben láknak kigyullad, a tüzet közösen elolthatják anélkül, hogy perbeli álláspontjukat felhagynák.“⁹

A zsidó-kérdés megoldási módját is több ízben kifejti a Szózat hasábjain. Hangoztatta, hogy ezt kívánja a magyar nép és ezt kívánja az ország érdeke:

„A zsidó-kérdést tehát meg kell oldani és a legkisebb mértéke a megoldásnak az lesz, ha a zsidókat állampolgársági jogaik épségben tartásával az 5% szabta határok közé mindenütt visszahozzuk.“

Gömbös nézetei tehát ismeretesebbek voltak, s így a zsidóság jogosan előlegezett bizalmatlansággal fogadta. Általános meg- ierpetésre képviselőházi bemutakozásakor 1932 október 11-én szükségesnek látta hangsúlyozni, hogy „a magyar kormány felekezeti különbség nélkül kíván örködni a jogrend és a jogbiztonság felett“. Ehhez hozzátette:

„A zsidóságnak pedig nyíltan és őszintén azt mondom, revideáltam álláspontomat!“¹⁰

Dodonai kijelentés. . Egyetlen magyar szó nem esik több erről, sem ekkor, sem később. A vita sokáig folyt pedig: hogyan revideált! Enyhébben, vagy szigorúbban kefé-e szerinte kezelni ezt a problémát!

Gömbös, látszatra a jogrend és jogegyenlőség alapján állott. A magyar zsidóság megnyilatkozásaiban, — a belföldön és a kül-

⁹ L. részletesen Marséba! ko: „Gömbös Gyula, a fajvédővezér“.

¹⁰ L. Képviselőházi napló XI. kötet, 55-ik oldal.

földön egyaránt — Gömbös miniszterelnöki működésének első évfordulóján ezt a megállapítást találta helyesnek:

„El kell ismernünk, hogy Gömbös Gyula kormányszata reánk, zsidókra nézve valóban a konszolidáció további megerősödését hozta, de bizonyos, hogy még mindig sok sérelem orvoslását, sok vágyunk, kívánságunk teljesítését kell várnunk. A magyar zsidóság joggal szolgál rá arra, hogy az antiszemitizmus világáradatában Magyar ország a békés megértés szigete maradjon, mert ez a zsidóság méltán hivatkozhatik arra, hogy úgy mint a háború előtt és alatt, akként az összeomlás óta is, nemcsak itthon, hanem megszállt területeken ismételtén beigazolta magyarságát és nemzet-hűségét.“¹¹

Így történt azután, hogy a magyar zsidóság vezetői, a magyar kormány kérésére, 1933 áprilisában táviratilag fordultak a zsidó vallású Lehmann ezredeshez, Newyork állam kormányzójához. Arra kérték, hogy a nagyhatalmak akkoriban tartott newyorki konferenciáján hívja fel az illetékes tényezők figyelmét Magyarország sorsára s tegye lehetővé, hogy ezen a nagyfontosságú konferencián *„a békediktátum által igazságtalanul megcsönkített Magyarországnak is igazság szolgáltatassák“*.

A táviratban hangsúlyozták, hogy Lehmann kormányzó zsidó létére ezzel a magyar zsidóság ak is nagy szolgálatot tenne, s az akkoriban világmegbotránkozást keltett németországi antiszemita atrocitásokkal szemben kiemelték Gömbös Gyula és kormányának konszolidációs magatartását

Ugyanekkor a magyar zsidóság éles vitába keveredik Szekfü Gyulával, aki azt veti a zsidóság szemére, hogy nem ők magyarosodtak meg, hanem ellenkezőleg *„elzsidósították még a magyarságot is“*. Visszautasítják Szekfü professzornak azt az ajánlatát, amely szerint a cionizmusnak, vagy a kisebbségi szervezkedésnek alapjára való helyezkedésben adódnék meg *„a zsidóság és a magyarság közti viszony tehermentesülése“*.

A vita annyira elfajult hogy a Pesti Izraelita Hitközség 1934 január 14-én tartott közgyűlésén ünnepélyes tiltakozást hozott, amelyben kifejti:

»Így állunk mi, magyar zsidók, szolgálatra készen, hogy a magyar revíziót, a magyar igazságot életre segítsük. És ha még ma is balmeg-ítélésekkel találkozunk, ha még ma is akadnak, akik kétségbevonják magyarságunkat és ha egy kiváló magyar történetíró, a hivatalos magyar történetírás egyik akadémikus képviselője, Szekfü Gyula, egyik műve legújabb kiadásában a magyar gazdasági és szellemi életben az ott szereplő és érvényesülő zsidóknak csak egy számszerű térfoglalását látja, de már teljesítményeik értékét nem akarja meglátni, ha továbbá azt lobbantja szemünkre, hogy nem mi magyarosodtunk meg, hanem ellenkezőleg, elzsidósítottuk még a magyarságot is: mi vértelve érezzük magunkat az ilyen beállításokkal szemben. És ha Szekfü professzor úr mentségünkre azt óhajtja felhozni, hogy „a most sem szünetelő galíciai bevándorlás miatt“ nem jöhet létre a teljes beolvadás, a szerinte“ is „már őszintén megmagyarosodott magyar műveltségű“ zsidósággal:

¹¹ A P1H 1934-ik évi jelentéséből.

akkor mi önérettel állapíthatjuk meg, hogy nekünk nincs szükségünk ilyen mentegetésre, mi magyarok vagyunk, mint ez ország minden más magyarja, a folytonos galíciai bevándorlásnak ezt a felhánytorgatását pedig egyszerűen történelmi falznmnak kell minősítenünk és vissza kell utasítanunk a gondolatát is annak, hogy — amint ezt Szekfű professzor úr felveti — a cionizmusnak, vagy a kisebbségi szervezkedésnek alapjára való helyezkedésben adódnék meg „a zsidóság és magyarság közti viszony tehermentesülése.“

Mi nem kérünk a disszimilációnak ebből az új jelszavából. Minket nem hevít semmiféle külön zsidó nemzeti khiméra és szembeszállónk azokkal a törekvésekkel, akár külföldön, akár idehaza, akár a mi sorainkból, akár a túlsó oldalról próbálják azt a gondolatot propagálni, hogy a külföldi zsidóság körében nem egy helyütt meggyökeresedett áramlatokat és mozgalmakat a mi köreinkbe is átplántáljuk.“¹²

Hogy a magyar zsidóság ebben az időben mennyire nem látta az események horderejét, a mutatkozó előjeleket mennyire nem értékelte, de azonkívül mi volt a felfogása saját helyzetéről, arról a legmegbízhatóbb képet az a deklaráció nyújtja, amelyet a Pesti Izraelita Hitközség közgyűlése egyhangú határozattal ugyancsak 1934 január 14-én hozott, kimondván, hogy ez mutatja az irányt, amelyen halad a magyar zsidóság, amelyről sem letérni, sem magat arról letéríteni nem hajlandó. Ez a rendkívül érdekes és jellemző deklaráció így hangzott:

„Mi tiszteletben tartjuk minden állam zsidóságának jogát és szabadságát, hogy a maga felekezeti életét és a maga zsidóságának céljait a maga meggyőződése és felfogása szerint szolgálja. De úgy, amint az országos politikában, nem indulhatunk idegen példák után, hanem állami létérdekeinket csakis a hazai jogfejlődés és a magyarság ősi alkotmányos irányelvei szerint szolgálhatjuk helyesen, akként felekezeti életünk és zsidóságunk hűséges szolgálatában sem mehetünk idegen példák után, legyenek bármi tiszteletreméltók is. Mi a magunk útján akarunk haladni és a mi útunk magyarságunknak és zsidóságunknak válhatatlanul egybeforrott útja. Ez a föld, a magyar föld: a mi hazánk. Verejtékkel és vérrel öntöttük ezt a földet és a mi hasznos munkánk csíráztatta ki számunkra a jogegyenlőségnek áldásos gyümölcseit. Átmeneti idők viharai megrázkódtathatják, megtéphetik a magyar jogegyenlőség fájának ágait, de magát a fát ki nem dönthetik, mert a magyar jogegyenlőségnek fája a magyar alkotmányban gyökeredzik. Átmenetileg megnyirbálhatják az idők viharai a mi jogainkat de mi a mi jogainkat magunk fel nem adjuk, mi törhetetlenül ragaszkodunk a mi magyarságunkhoz és ezt semmiféle még oly tiszteletreméltó külföldi nemzetközi áramlatokkal megzavartatni nem engedhetjük. Vallási hagyományaink tiszteletében minket is kegyelettel tölt el Palesztinának eszméje. De nekünk, magyar zsidóknak, zsidó vallású magyaroknak Magyarország a mi hazánk, itt porladnak őseink megszentelt hamvai, idefűz bennünket múltunk és jelenünk és egyek vagyunk a haza minden polgárával, magyar nemzetünk boldogabb, szebb jövőjének kiküzdésében. Nekünk nem kell új ideálokat keresnünk, a mi ideálunk adva van: magyarságunkhoz és zsidóságunkhoz való törhetetlen ragaszkodásunkban. Ezt az ideált kívánjuk belenevelni ifjúsá-

¹² A PIH 1935. évi jelentéséből. '

gunkba: a hazafiság és a vallásosság ideálját. A zsidóság iránt szeretetre akarjuk nevelni gyermekeinket vallásos magyar zsidó generációt akarunk nevelni, mert azt látjuk, hogy akik vallásosságban, istenfélelmeben nevelődtek, azok legkevésbé kaphatók szélsőségekre és azok között a legkevésbé akadnak felforgató elemek. Ez a közgyűlési deklaráció mutatja az irányt amelyen haladunk és amelyről sem mi le nem térünk, sem mások bennünket le nem téríthetnek!“

Gömbös méltányolja e hazafias állásfoglalásokat és barátságos gesztust kíván mutatni a zsidóság felé. Minisztertanácsi határozattal rendeletileg összehívhatja 1935 március 4-ére a kongresszusi zsidóság országos gyűlését, amelyet Horthy kormányzó és Gömbös miniszterelnök meleg szavakkal üdvözölnek, Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter pedig a Vigadó összes termeiben rendezett díszvacsorán is megjelenik és ünnepi beszédében ekkor még így emlékezik meg a zsidóságról:

„Meggyőződésem, hogy a magyar zsidóság, az a vallásos érzésű magyar zsidóság, amely a maga hitélete keretén belül a szellemi erőknél és a nagy gondolatoknak ápolója kíván lenni, a nemzet életében sem lehet más, mint a magyar nemzeti eszmenek hű istápolója.“

Ugyanilyen meleghangú üdvözlésekben van része a néhány hónap múlva (aug. 17.) összeülő orthodox országos képviselőségi gyűlésnek is.

Gömbös barátságos gesztusokat mutat tehát a zsidóság felé, ugyanakkor azonban a mind erősebbé váló antiszemita izgatás ellen semmit sem tesz. Szemmel látható jóakarattal túri a folyton erősödő kaszárkeresztes és nyilas agitációt, szervezkedést az országban.

Gömbös valójában nem is tilthatja el ezeket a mozgalmakat, hiszen azzal önmagát, egész „Jajvédő“ életművét cáfolná meg. A nyilaskeresztesek programja különben is alig tér el lényegében Gömbös Gyulának, hivatalosan terjesztett, zűrzavaros frázisoktól hemzsegő, „új ezer évet“ hangoztató, 95 pontos kormányzati programjától. Nem tilthatja be ezeket a különböző horogkeresztes-utánpótlásokat azért sem, mert Hitlerék azt nyilván barátságtalan lépésnek tekintenék.

Gömbösnek van azonban még egy nagyobb bűne. Nemcsak a zsidóság, hanem általános magyar szempontból is: magához hasonló, sváb származású, náci érzelmű elemekkel tölti fel a hadsereget és az állami hivatalok tisztviselői karát. Sztojakovics-Sztójajt például ő küldi követnek Berlinbe. (Tolnai sváb-atyafiak is Gömbös jóváhagyásával kezdik még Mühl Henrik vezetésével végzetesen bomlasztó munkájukat)

Gömbös, elődjének, Bethlen Istvánnak külpolitikáját, amely a nyugati hatalmak irányába orientálódott, nem kívánja folytatni. Valóban Bethlen sem sok sikert ért el azzal. A megkísérelt csehszlovák-magyar gazdasági együttműködés (1921—27) megbukott a csehek ellenállásán. Ugyanúgy a Jugoszlávia felé megkísérelt közeledés (kormányzói beszéd Mohácson, 1926) Benes ellenzésén hiúsult meg. Végül is Bethlennek egyetlen lépése sikerült: közeledés a fasiszta Olaszország felé. Mussoliniék ekkor még Anglia szövet-

ségei voltak, s a kialakult olasz-osztrák-magyar együttműködés élénk szimpátiát keltett a nyugati államok között is, annyira, hogy a nyugati hatalmak elvben elismerik, illetőleg barátságosan nyilatkoznak Magyarország revíziós törekvéseiről. A gyakorlati eredményeknek azonban útját állja a francia-cseh gát.

Gömbös azután meg kívánja tartani az olasz-osztrák-magyar vonalat, de emellett közeledést keres azonnal a fellendülőnek ígérkező német irányba. (*Tengely-politikai*) Ez a közeledés természetesen egyben a zsidókkal szemben folytatott politikájának megváltoztatását is maga után vonja. Amíg Mussolini töretlen hívének vallotta magát, ő is követte annak a zsidók felé folytatott megértő politikáját. Amint azonban jobban és jobban Hitler felé kezdett orientálódni, s mind erősebben a nemzetiszocialista politika hatása alá került: kényszerűen úgy távolodott el a jogegyenlőség gondolatától is.

Ahogy azután Németországban a náci-antiszemizmus fokozódik, nálunk is mindjobban erősödő antiszemita zavargások jelentkeznek az egyetemeken. Ez nyilván most már a német példa, s az ottani események hatása alatt történik.

Ezidőben találkozok a magyar közönség elsőiben a horogkeresztel. 1933 húsvétján bukannak fel immár nyíltan a Rosenberg-féle Nemzetiszocialista Külpolitikai Hivatal megbízottai Magyarországon is. Náci-diákok járják be az országot. Egy hamburgi diák, Tóni Bergmann a vezetőjük. Barna ingben, horogkeresztos egyenruhában, érkeznek. Fekete-fehér-piros szalaggal, — amelyre fehér mezőben nagy, fekete selyem horogkeresztet hímezték, — ellátott koszorút helyeznek a hősök emlékkövére. Ez az első horogkeresztos koszorú, amelynek megtekintésére tömegesen érkezik a főváros kíváncsi népe. Ezek az ifjak, a sváboklakta pestkörnyéki falvakban mindenütt agitáltak, s 1933 júniusában részben magyarelles kijelentésekkel, részben pedig „nem-árják“ villamosbeli zaklatásával az első horogkeresztos botrányokat idézik elő Budapesten és környékén.

A horogkeresztos invázió azután már évről-évre erősödik. Náci újságírók egész csoportja jön-megy, sőt letelepszik Budapesten. Német kormány-kiküldöttek, gazdasági férfiak érkeznek igen sűrűn. A Gestapo is ekkor kezdi meg nálunk földalatti, titkos működését. A márka erőteljesen megkezdte „gurulását“ ...

Gömbös Németországgal létesített különböző gazdasági szerződésekkel teljesen lekötötte az országot Hitlerék mellé. Az addig anglofil Imréay Bélát is mind erősebben tolja át féktelen érvényesülési vágya az ország gazdasági és pénzügyi politikájának erre a vonalára.

Ilyen körülmények között jött létre 1934 februárjában a *német-magyar gazdasági egyezmény*, amely a magyar agrártermékek előtt, német ipari cikkek átvétele ellenében, megnyitotta a piacot. Az egyoldalú, nagybirtokos-érdekeket szem előtt tartó agrár-körök lelkesedéssel üdvözölték a látszólag magasabb árakkal kecsegtető német piacot, pedig a német-magyar árucseré, mint rövidesen bebizonyult, súlyos kárára vált az országnak. A német-magyar kliringforgalom rosszul működött. Németország csak vonatottan tudott fizetni a magyar agrárcikkekért és ipari cikkeinek szállításánál nem a magyar piac elsőrendű ellátására volt tekin-

tettel, hanem azt szállította, amiből fölöslege volt. Ebben az időben vált szállóigévé, hogy Németország évtizedekre fedezi Magyarország — szájharmonika-szükségletét... Ezt az abszurd gazdasági kapcsolatot, — amely szabad gazdálkodás esetén nem maradhatott volna meg — a márka-árfolyam erőszakolt megállapítása takargatta.¹³

Így került a magyar közgazdaság 1934-től kezdve fokozatosan német érdekszférába. 1933-tól 1938-ig a Németország felé irányuló magyar kivitel az összes kivitelhez viszonyítva 11 százalékról 30 százalékra emelkedett. Ha csupán gazdasági tényezők működtek volna közre, ez a 30 százalék még korántsem jelentett volna német nyomást, Németország azonban ekkor már, mint politikai hatalom avatkozott bele a magyar közgazdaságba.

Tulajdonképpen ekkor indult meg a német hatalmi szervezkedés Magyarországon, a következő módon:

1. *Népi németek megszervezése* (Wandervogel-mozgalom már 1928-ban kezdődött). A „túristák“ minden falut akár régen elmagyarosodott, akár nem, felkavartak, minden egykori német családot felkutattak, közöttük óvatosan izgattak, ösztöndíjakat juttattak fiaiknak, tanulmányútra adtak módot, ingyen sajtót könyveket propaganda-anyagot osztottak ki köztük.

2. *Gazdasági élőtörés:* a) 1934/35-től világpiaci áron felüli bűzavásárlás és az export-import felduzzasztása; b) DDSG (Dunagőzhajózási Rt), Meinel, Medichemia, Chinoi, Magyar Optikai Művek, stb. sváb vállalatoknál német kereskedelmi kémek vezető állásban való elhelyezése.

3. *Sajtó-propaganda:* Új Magyarság, Magyarság, Virradat Nemzetőr, összetartás, Pesti Újság, stb. (Milotay, Rajniss, Ruprecht Olivér, Fiala Ferenc, Vajta-Vlcek, Marjay-Popovics, Oláh György). Suttogó propaganda: a szociális bajokon és a jogos revíziós követeléseken csak Németország segít.

4. *Hadsereg:* Werth és sváb eredetű klikkjének, a vezérkar-nak megnyerése, magyar származású táborno-kok lejáratása, majd nyugdíjazása, sváb származású fiatalabb tisztek meghívása, elkapráztatása, soronkívüli előléptetése, megfizetése stb.

5. *Politika:* szélsőjobb-mozgalmak (Szálasi, Pálffy, Festetich stb.) megerősítése pénz és egyéb támogatások juttatásával.

6. *Kémhálózat:* volksdeutschokra építve, belülről táplálva egyrészt a gazdasági, sajtó, hadsereg és politikai pozícióba való juttatásuk, valamint a befolyásos társadalomban való elhelyezésük (kormányzóságnál: Hain Péter, Langsföld Géza, Pogány-Penna Imre, továbbá volksdeutsch-inasoknak arisztokratákhoz való bejuttatása stb.) révén.

A német antiszemitizmus átsugárzása így azután mindjobban érezhetővé válik. A gazdasági krízis fokozódásával teljes intenzivitással merül fel náci sugalmazásra és nyomásra, mind élesebb formában nálunk is újból a zsidó-kérdés. Sűrűn hangzik el a sugalmazott náci-javaslat is: *a szélsőjobboldal vitorláiból ki kell fogni a szelet!*

Gömbös Gyula és elvbarátai az antiszemitizmust gazdasági téren is teljes erejükkel támogatják és előreviszik, bár úgynevezett

¹³ Boldizsár Iván: „A másik Magyarország“ (1946).

„kurzus-vállalkozásaik“ sorra buknek. Maga Gömbös Gyula két ízben is csőd előtt áll, Horthy rendezi ismételten adósságait. Ugyanekkor a „gazdasági antiszemitizmus“-t palástolandó, éppen Gömbös javaslatára zsidó gazdasági tényezőknél sűrűn osztogat a kormányzó kitüntetések. Az első osztályú magyar érdemrendet is, amellyel pedig a „kegyelmes“ cím járt, kormányfőtanácsosi címeiket tömegesen adományoznak. Szaporodik tehát a „méltóságos“ zsidók tábora. Különösen, mikor választásra készült a Gömbös-kormány: az érdemeken felül pénzért is kaphatók ezek a címek és kitüntetések. A felsőházi tagságból is jut a zsidóságnak: a hivatalból bekerülő két lelkészen kívül még hat izraelita vallású és jónéhány keresztény hitfelekezetre áttért zsidószármazású tagja van a felsőháznak.

1937 végén, a Goga-kormány 44 napos rémuralma pogromok sorozatát eredményezi Romániában és ennek hullámai átcsapnak hozzánk is. A zsidó-kérdés teljes feszültsége jellemzi a Gömbös-kormány végnapjait. Éppen akkor, amikor a zsidóság emancipációjának hetvenéves jubileumát ünnepli, miután röviddel előbb recepciójának negyvenéves évfordulójáról emlékezett meg. Az emancipáció hetvenedik évfordulóján hangzik fel legélesebben a vád a magyar zsidóság ellen, hogy mérhetetlen vagyonokat harácsolnak össze, s miközben az ország gazdasági krízissel küzd, a zsidóság példátlan jólétben dőzsöl. Ez az antiszemiták vádjá. A való helyzetről pedig ezt a képet adja a zsidóság hivatalos felterjesztése:

„Hetven évvel az emancipáció után úgy állunk ma, hogy a kereskedelem és az ipar terén egyaránt meg van nehezítve felekezetünk tagjai számára a boldogulás, a közpályák úgyszólván teljesen el vannak zárva hitfeleink elől, sőt a magánvállalatoknál való elhelyezkedésük is mind nagyobb nehézségekbe ütközik. Régi pozíciójukból kiesve, mind nagyobb számban veszítik el felekezetünk tagjai a munka és kereset lehetőségeit, ugyanakkor a zsidó vallású magyar ifjúság elhelyezkedni alig tud. És mégis e szorongatott helyzete ellenére is a magyar zsidóságot az újabban egyre erősödő ún. „nyilaskeresztes“ mozgalmak állandóan izgató propagandája úgy tünteti fel, mintha az ország szenvedő magyar rétegeivel szemben jólétben, sőt bőségben dúskálnának és egyre féktelenebb izgatás folyik az ún. „zsidó tőke“ ellen. Ezzel szemben a valóság az, hogy sajnos a magyar zsidóság kilenczted része épp oly nincstelenségben szenved, mint az ország másvallású magyarsága, sőt aránylag még nagyobb nincstelenségben, mert a zsidó nincstelének száma 0.7 százalékkal múlja felül az 5.1 százalékos országos arányszámot“¹¹

Még érdekesebb képet kapunk, ha a statisztika adatait vesszük bonckés alá, adatokat, amelyek megvilágítják Hitler uralomrajutásának pillanatában a magyar zsidóság helyzetét:

A rendelkezésre álló hivatalos statisztikai adatok szerint az akkori (1934) Magyarország kerekén 9 millió lakosából 442.000 volt izraelita vallású, az 1920. évi 473.000-rel szemben. Ez az ország lakosságának kerekén 5 százalékát teszi ki. Ezek legnagyobb része a kongresz-

¹¹ A PIH 1938. évi jelentéséből.

szusi Országos Irodába tömörült, úgynevezett neolog zsidók voltak. Az orthodox zsidókat a Központi Iroda irányította és a statusquoante alapon tömörültek Debrecenben tartottak fenn országos szervezetet. A kongresszusi hitközségek száma: 104 anya- és 131 fiók-hitközség, 74 rabbival 224 rabbihelyetessel. Orthodox anyahitközség 149, fiókhitközség 321 volt 122 rabbival és 285 rabbihelyetessel. Statusquo-alapon 14 anya- és 13 fiók-hitközség szervezkedett 8 rabbi és 19 rabbihelyetessel. Az ország nevezetesebb zsidó centrumai Budapesten kívül ezek voltak (1930 adat): Miskolc 10.862, Debrecen 10.044., Szeged 5.560, Győr 5.381, Pécs 4.030 izraelita vallású lélekkel. A zöm (334.000) az Alföldön élt

Budapesten, az egy milliót néhány tízezerrel meghaladó lakosság sorában, a Zsidók száma ez időben (1935) 201,069 lélek, (1930-ban 204.301) volt vagyis kereken a főváros összlakosságának 20 százaléka. A legmagasabb, 23.6 százalék 1900-ban volt. A budapesti zsidók lélekszáma a legmagasabb 215.512-ről (1920) apadt le, jobbra kitérések folytán. Ebből a budai és óbudai hitközségek kötelékébe tartozott 18.700 lélek (8.600 adófizető taggal), az önálló kőbányai (X. és részben XIV. kerületek) hitközség kötelékébe 3.800 (950 adófizető) tartozott. A többi, tehát kereken 177.500 lélek, a két nagy pesti hitközségbe. Ezek közül a pesti orthodox hitközség kötelékébe tartozott 9.500 lélek (ebből 2000 adófizető) és 168 ezer a pesti neolog hitközség kötelékébe.

Az ország zsidóságának tehát mintegy harmadrészét reprezentáló pesti izraelita hitközség néhány adata még jobban megvilágítja a magyarországi zsidóság helyzetét. Eszerint 1933-ban 168.000-es lélekszám mellett 61.000 volt az adózók száma, akiket kereken 2.3 millió pengővel adóztattak meg. (A gazdasági viszonyok kényszere alatt abban az évben 3.000 régebbi adózót törölni kellett) Keresetének feltételezett állandósága folytán 55.000 adózónak volt rögzített adója, 6.000 adózónál az illetékes szakmai bizottságok az addigi adók felemelését javasolták. Az adózóknak több mint a fele legfeljebb 10 pengő évi adót tudott fizetni. További 10.000 adóköteles fizetett 20 pengőt Csak 17.000 tagot lehetett 100 pengő évi díjra megadóztatni és mindössze a hitközségi adót fizetők 4.7 százaléka szerepelt 100 pengőnél magasabb kultuszadóval, vagyis a fővárosi zsidóság 95.3 százaléka élt ez időben a legszereényebb anyagi viszonyok között.

A kivetett 2.3 millió pengő adóból így is csak 1.6 millió folyt be. A pesti izraelita hitközség 4.3 millió (intézményekkel 4.6 millió) évi kiadás mellett csak 4 millió bevételt ért el. A deficitet külföldi kölcsönökből fedezték.

A kiadásokból mintegy negyed millió jutott mindössze jótékonykodásra, s ez az összeg egy része az úgynevezett „Wanderfürsorge“ intézmény keretében, a Németországból menekült hittestvéreket támogatta. Mintegy 23.000 pengő jutott 271 zsidó diáknak, akik az 1932/33. iskolai évben Európa 8 országának 21 egyetemén tanultak és támogatásra szorultak. (Leginkább Olaszország, Csehország, valamint az osztrák és francia egyetemek jöttek számításba).

A Wanderfürsorge intézménye volt tulajdonképpen a megindítója a későbbi OMZSA-mozgalomnak és az első évben 654, jobbra németországi menekült segélyezésére 12.000 pengőt fordítottak.

A gazdasági helyzet súlyosságát mutatja, hogy amíg a többi vallásfelekezeti körében a születések száma az időben évi átlagban 42 százalékkal múlta felül az elhalálozások számát, a zsidóságnál a halálozások száma múlja felül 21 százalékkal a születések számát. A fővárosi

gyermek száma 0—15 évesig 1920-tól 1930-ig általában 18 százalékkal csökkent, addig a zsidógyermek száma ugyané 10 év alatt 37 százalékkal csökkent, vagyis a zsidó gyermekek számának csökkenése két-ezerannyi, mint a többi felekezet gyermekeié. Még rikítóbb az arányeltérés keresztény és zsidó születések között 1900-tól 1933-ig, ami alatt ugyanis Budapesten a születések száma általánosságban 35 százalékkal csökkent, viszont a zsidó gyermekek születési számának csökkenése 65 százaléknyi volt!

Jellemző adat még a zsidó iskolás-gyermekek száma. A hitközségi iskolákban az 1933/34. tanévben 2.303 zsidó gyerek tanult és pedig 1167 fiú és 1.136 leány. (Működött egy hitközségi reálgimnázium, egy leánygimnázium, egy polgári fiú- és egy polgári leányiskola, 3 fiú elemi iskola és 2 leány elemi iskola.) Ez a szám az 1929/30. tanévbéli 2.817-tel szemben évről évre csökkent le az ezidőbeli 2103-ra. Még érdekesebb, hogy a pesti nyilvános tanintézetekben 15.583 izr. vallású gyermek tanult és pedig 8.275 fiú és 7.308 leány. Magániskolákban 902 gyermek, (550 fiú és 352 leány) a nyilvános tanintézetekbeli tanulók száma ellentétben a hitközségi iskolákban tanulókkal ugyanezen periódusban nem csökkent, állandó maradt. (1929/30-ban 15.698 volt a nyilvános tanintézetekbe járó izr. tanulók száma). A magániskolákban az 1929/30-ban még 993 volt az izr. tanulók száma, a 10 százalékos romlás gazdasági viszonyok súlyát mutatja. Hogy mennyire csökkent a zsidó tanulóifjúság száma, annak jellemzésül felhozunk egy adatot: az 1917/18. iskolaévben az összes izr. tanulók száma a pesti iskolákban 30.407 volt, tehát a csökkenés 11.555 tanuló, vagyis közel 40 százalék.

A hitközségi iskolákba járó tanulóifjúság 12.55 százaléka az összes pesti izr. tanulóknak.

A gazdasági viszonyok romlásának figyelemmel kísérése céljából még fel kell jegyeznünk a Zsidókórházak adatait. 1933. évben a zsidó kórházban felvett betegek létszáma 9.261 és ebből izr. vallású 6.125 (66.1 százalék) ebből fizető 28.2 százalék, féldíjas 6.3 százalék, utalványos (MABI, OTI) 25.11 százalék és ingyenes 6.5 százalék.

Keresztény vallású 3.136 (33.9 százalék), ebből fizető 5.9 százalék, féldíjas 0.2 százalék, utalványos 27.7 százalék és ingyenes 0.1 százalék.

A Bródy-gyermekkórházban 3.200 beteget vettek fel, ezeknek 52.75 százaléka izr. és 47.25 százaléka keresztény vallású.

A Kaszab Poliklinika betegeinek létszáma 49.425, ebből izr. vallású 34.68 százalék, keresztény vallású 65.32 százalék.

És végül álljon itt még egy érdekes kortörténeti adat a visszatérésekről és áttérésekről.

1983-ban a zsidó vallás kötelékébe 21 férfit és 27 nőt fogadtak vissza, tehát összesen 48 felnőtt egyén tért vissza zsidó hitre a Pesti Hitközségnél, az előző évi 38-cal szemben. Az 1919. évi ú. n. „kitérésű járvány“ óta 672 férfi és 577 nő, összesen tehát 1.249 felnőtt egyén tért vissza Pesten a zsidó hitre. Rajtuk kívül 12 férfi és 39 nő, összesen tehát 51 felnőtt egyén, aki más vallásban született, tért zsidó hitre. Ezen kívül 7 törvényes korban lévő gyermeket fogadtak be és 26 olyan vegyes házaságból született gyermeket, akik köztörvényileg zsidó hitűek. 1933-ban tehát az összes vissza- és befogadottak száma Pesten 132 (1932-ben 129, 1931-ben 140). Az áttértek legnagyobb része római katolikus volt, különösen a nők között, ahol 70 százalék volt előzetesen katolikus.

Az 1933-as évben 219 férfi és 276 nő, összesen 495 egyén jelentette be a Pesti Hitközség rabbinátusánál a zsidó vallásból való kilépését,

(1932-ben 409). Ezen kívül 12 férfi és 5 nő már „elkeresztelve“ jelentkezett kilépésre. A kitérők főleg egzisztenciális és családi okokkal indokolták lépésüket így 138 zsidó vallású jegyes (31 férfi és 107 nő) más valláshoz tartozó leendő házastársa kedvéért tért ki, 26 férfi lépett ki, kinek keresztény a felesége, 69 nő, kinek keresztény a férje, 25 olyan egyén, kik vegyes házasságból születtek, míg 31 kitérőt az az indok vitt hitehagyásra, hogy családjukban van már kitért zsidó. Az összes kilépésre jelentkezettek közül 273 pesti lakos a fővárosban született míg 222 kilépő vidéken, vagy külföldön született. Foglalkozásukat tekintve 81 magánhivatalnok, (55 férfi, 26 nő), 70 iparos és ipari alkalmazott (42 férfi, 28 nő), kereskedők és kereskedelmi alkalmazottak mindössze 24-en vannak, tanulók 44-en, művészek és iparművészek 18-an. Állás nélküli köztük 23, orvos 13, közhivatalnok 9, mérnök 4, ügyvéd 3, építész 2, gyógyszerész 1, író 4, katona 1, háztulajdonos 1, napszámos 11. Az egész országban az 1932/36. évek folyamán, az évi átlagos vesztesége az izr. felekezetnek a (kitérők számából levonva a vissza- és áttérteket) 961 volt. Ez a szám az 1937. évben 1456-ra emelkedett.

Ezidőben a Pesti Izr. Szentegylet (Chevra Kadisa) számadatai így alakulnak: Általános segélyezésre 43.538 esetben 108.000 pengőt fordított, 260.000 pengővel a 180 ágyas Szeretetkórházat és Szeretetházat tartotta fenn. Az Aggok Házában 220 ágy volt, 140.000 pengő, a Vakok Otthonában 110 ágy, 68.000 P költséggel, Menedékházban 90 ágyon 30.000 P költséggel istáptolták a rászorulókat. Költségvetése ez időben 1.7 millióra rúgott. (50 évvel előbb évi 65.000 forint = 130.000 korona volt). A Pesti Izr. Nőegylet ezidőben 600.000 pengős évi költségvetéssel jótékonykodik.

Végül a statisztika adataiból meg lehet állapítani azt is, hogy míg a többi felekezetnél a fővárosban való letelepülések száma ezekben az években 27 százalékkal emelkedett, ugyanakkor az izraelita vallású letelepülők száma 9 százalékkal csökkent, mert a vidékről egyre kevesebben, külföldről egyáltalában nem költöztek izraeliták a fővárosba. Sokat hánytorgatta a szélsőséges sajtó-propaganda az úgynevezett „beszivárgás“ ügyét. Cáfolatul csak egy adat: Az Országos Központi Statisztikai Hivatal kimutatása szerint 1935-ben összesen 1990 más országból ideköltözött egyén kapott lakbizonylatot, ezek között izraelita vallású 104 volt. Közülük is mindössze 4 jött Lengyelországból! Ily körülmények között külföldi, s főként galíciai izraeliták betelepüléséről beszélni s vádat kovácsolni a magyar zsidóság ellen, jogosan valóban nem lehetett volna.

Mit mondanák, mit mutatnak ezek a számok? Mutatják azt, hogy az úgynevezett „általános zsidó jólét“ csak a gyűlölet propagandájában élt, mutatják azt, hogy a zsidó anyák alig szültek gyermekeket, hogy a zsidóság úgyszólván önmagát ítélte kihalásra, elsősorban az életlehetőségek mind katasztrófálisabb módon való szűkebbre szorulása miatt. A Gömbös-féle „revideált“ antiszemitizmus ideje alatt... S ez volt a zsidóság valódi helyzete Magyarországon, amikor megindult „túltengése“ ellen a törvények erejével a harc...

AZ ELSŐ ZSIDÓ-TÖRVÉNY

Gömbös utóda Darányi Kálmán mindenben elődje politikáját követi. Gömbös betegeskedése alatt, mint helyettes miniszterelnök erélyes intézkedésekkel igyekszik gátat vetni Szálasi Ferenc párt-szervezkedésének, amint azonban kormányra jut, már ő sem tud a német befolyás elől kitérni. Ez a jóakarátú, de igen szűk látókörű és nagyon szerény képességű, i[^]azi bürokrata, a magyar zsidóság és vele a magyar nemzet sorsát is végzetesen eldöntő súlyos hibák egész sorát, Követi el.

Pest vármegye alispáni székébe segíti Endre László, addigi gödöllői főszolgabíró, akiről, természetesen nem „tudja, hogy mar 1937 augusztus 1. óta Szálasi titkos „életszerződés“, fűzi össze. Darányi hiába oszlatja fel azután 1938 március 5-én Szálasi Ferenc pártját és üldözteti bíróilag is, Endre László alispánsága alatt Pest vármegye székháza legfőbb anyagi és szellemi központjává lesz a nyilas és antiszemita mozgalmaknak. Döntő módon befolyásolják innen a magyar közvéleményt.¹⁶

Darányi miniszterelnök kinevezése után több ízben járt Németországban és ott tudomására adják azokat a kívánságokat is, amelyeket a zsidó-kérdés megoldása szempontjából a németek vele szemben támasztanak. Darányinak addigi, úgynevezett „békebeli, magyar úri antiszemitizmusa“ a német befolyás alatt kiélesedik. A Szálasi-féle mozgalom feloszlásával egyidejűleg, — néhány nappal az osztrák Anschluss bekövetkezése előtt, de a várható fejlemények ismeretében, Győrött tartott beszédében, németországot kivéve *elsőnek Európában*, — bejelenti a magyarországi zsidó-kérdés törvényes rendezésének „szükségességét“:

„Én azt hiszem, egészen felesleges volna elméleti vitát folytatni afelett, hogy helyes, vagy nem helyes-e a zsidó-kérdésről beszélni. Zsidó-kérdés van! Ez egyike elintézetlen problémáinknak! Ha pedig elintézetlen, annak csak tervszerű és törvényes rendezését tartom lehetségesnek. A kérdés lényegét abban látom, hogy az ország határán belül élő zsidóság diszpozíciójánál és helyzeténél fogva, de részben a magyar fajta közömbössége miatt is, aránytalan nagy szerepet játszik a gazdasági élet bizonyos ágazataiban. Aránytalan az elhelyezkedése abból a szempontból is, hogy túlnyomó részben az ország városaiban, elsősorban a fővárosban él. A zsidóság aránytalanul nagy számban helyezkedett el azokban a foglalkozási ágakban, amelyekben a kereseti lehetőség könnyebb és kedvezőbb. A zsidóságnak a fővárosba való beözönlése pedig természetes kifejezésre jutott ennek a városnak kulturális és gazdasági életében és ez a megnyilvánulás a magyarság élettörekvéseivel nem mindig áll harmóniában. Az ellentét, amely ebből az adott helyzetből kifejlődött, akadályozza a nemzeti erők teljes összefogását és állandó izgató momentum az ország közéletében. A kérdés törvényes és tervszerű rendezésének tehát alapfeltétele, hogy igazságos helyzetet teremtsünk. Igazságos helyzetet, amely az említett szociális aránytalanságokat helyrehozza vagy kiküszöböli és a zsidóság befolyását a

¹⁵ Endre vallomása a népügyészségen (N. ü. 3.854/1945. sz.).

nemzeti élet kulturális és más területein illető mértékre csökkenti. Egy ilyen rendezés, amely az ipar, kereskedelem és hitelélet területén, a gazdasági élet vállalkozásaiban, a keresztény társadalmat az őt megillető előfeltételekhez tudja juttatni, magának a zsidóságnak is érdekeit szolgálja, mert lényegesen enyhíteni alkalmas az antiszemitizmust és ezzel a szélsőséges, türelmetlen mozgalmak terjedését.“

Darányi Kálmánnak ezzel a győri beszédével indult el tulajdonképpen a magyarországi zsidóellenes intézkedések megvalósítása. Ez volt az a beszéd, amely — amikor az ország gazdasági megerősítésére egy 5 esztendőre szóló milliárdos, hatalmas munkaterv koncepcióját kibontakoztatta —, ugyanakkor egyre erősödő szélsőséges izgatások levezetésének hangoztatott célzatával bár, de a valóságban mégis azoknak eredményeképpen, a magyar szociális kérdések tömegéből a zsidó-kérdés rendezését látta a legfontosabbnak. Kétségtelenül azért, mert a hitleri Németország a hatalom átvétele óta, a magyarországi zsidó-kérdéssel szemben egyre növekvő figyelmet szentel. 1938-ban pedig már olyan német kijelentések is elhangzottak, amelyek burkolt fenyegetéseket tartalmaztak, illetve amelyek mind szorosabb kapcsolatba hozták a zsidó-kérdést a magyar nemzeti törekvésekkel, a revízióval s ez utóbbi esetleges sikertelenségeit a magyar zsidó-kérdés megoldatlanságával indokolták. Berlin ekkor már nem titkolta, hogy a magyar zsidó-kérdés mielőbbi és gyökeres megoldására a legnagyobb súlyt helyezi, sőt fokozatosan mind nagyobb fenyegetésekkel, illetve ígéretekkel iparkodtak a náci a Darányi-kormányt radikális megoldás felé szorítani.

1938 március 11: az osztrák Anschluss bekövetkezése a náci-antiszemitizmust elhossa a magyar határra. Miközben az osztrák zsidóság követi a német zsidóságot borzalmas útján, a magyar parlamentben megindul a vita a zsidó-kérdés megoldása felől.

Erőteljes vita indul meg a sajtóban is. Az Egységes Párt küldött zsidó-bizottsága javaslatot készít, amelyet Darányi Kálmán „*a társadalmi élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása*“ cím alatt 616. számú törvény javaslatként nyújt be.

A feudálizmus diadalt aratott: ezzel a törvénnyel - megint sikerült elterelni a figyelmet a földbirtokreform felől. A nagykapitalisták is meg voltak elégedve: e törvény nyilván lecsillapítja majd a már túlsókat hangoztatott gondolatot, bizonyos termelőeszközök, bányák és hadfelszerelési gépek államosításának tervét.

A törvényjavaslat indokolása, — Teleki Pál gróf műve — „önérzete és öntudata legmélyében bántja meg nemcsak a magyar zsidóságot, hanem kétségtelenül méltatlanul sértette az izraelita vallásfelekezetet is“, amelynek három vallási csoportja együttes tiltakozó feliratot nyújt be az országgyűlés mindkét házához. Ez a felirat sorra* megdönti a jogfosztó törvényjavaslat adatait, érveit, indokolását

Keresztény magyar írók és művészek is hatalmas tiltakozó felhívást bocsájtanak ki, amelyben többek között ezt mondják:

„Mi magyar írók, művészek és a tudomány munkásai, különféle világnézetek és pártállások szószólói, különféle társadalmi rétegek szülötte és tagjai...

...akik valamennyien keresztény családok leszármazottai vagyunk, az emberi becsületérzés és igaz kereszténység, a józanság és hazafiság magától értetődő egységével és szilárdságával emeljük föl szavunkat az állampolgári jogegyenlőség elvéért, melyet az úgynevezett „társadalmi egyensúly hatályosabb biztosításáról szóló törvényjavaslat“ megvalósulása esetén törölne a magyar alkotmányból...

iminket keresztény hitünk, hazafias meggyőződésünk, az ország európai hiteléhez és nemzeti függetlenségünkhöz való ragaszkodásunk készlet arra, hogy soha ne tágítsunk az állampolgári jogegyenlőség elvétől, melyet történelmünk legszebb korszakában, az európai magyarság legnagyobb elméi vívtak ki...

...belső parancsra fordulunk az egész ország hazafias népéhez azzal a kéréssel, „tegyenek bizonyos önértékükről, bátorságukról, önzetlenségükről és lépjenek sorompóba a mindannyiunkat sértő javaslat ellen. Gondolja meg minden körtére, mekkora felelősség terheli, ha lelki ismereti tiltakozás ellenére is megszületik egy törvény, melyre valamikor minden magyarnak szégyenkezve kell gondolnia!“

Az aláírók között szerepel többek között Bartók Béla, Darvas József, Kernstock Károly, Kodály Zoltán, Mihályfi Ernő, Móricz Zsigmond, Reményik Zsigmond, Schöpflin Aladár, Somlay Artúr, Sapka Géza, Szakasits Árpád, Szász Zoltán is.

A képviselőházi vita során a szocialisták és a szabadelvű párt úgy a képviselőház bizottságában, mint a plánomban, élesen szembe fordul a javaslattal. Ellene foglal állást Bethlen István is. Ezzel szemben Eckhardt Tibor melegen üdvözi a javaslatot, amelyet úgy, ahogy van, elfogad, sőt követeli, hogy a kormány a zsidókérdésben faji álláspontra helyezkedjék.

A felsőházi tárgyalás során, amelyen a javaslatot már a megbukott Darányi utóda, a nagytőke kedvence, a bankélet vezérekarából kikerült Imrédy Béla képvisel, — szólaltak meg a keresztény egyház képviselői. Serédi Jusztinián, Magyar ország bíboros hercegprímása, Glattfelder Gyula Csanádi püspök, Raffay Sándor evangélikus püspök és Ravasz László református püspök egyformán megszavazták az első zsidó-törvényt, mindössze a megkeresztelt zsidók érdekében igyekeztek kisebb előnyöket elérni. A keresztény egyházak képviselői azzal érveltek, hogy a zsidó-törvény megszavazása által „elkerülhető lesz a zsidókérdés kiéleződése és ily módon leszerelhetővé válik az antiszemitizmus“ Valójában végzetes tévedésnek bizonyult ez a nézet: indulás volt ez a lejtőn lefelé. Sajnálatos, hogy ezt a legördülést elősegítették a keresztény egyházak is...

Sigray Antal és Prónay György vezetésével a felsőházi ellenzék nem tudta megakadályozni a javaslat törvényreemelését. A kemény javaslatból nem lett enyhébb törvény. Az 1938: XV. te. lényeges rendelkezése az volt, hogy a zsidóság arányszáma gazdasági téren 20%-ra szorítandó le. Az indokolás kiemeli, hogy a zsidóság az időbeli 6.2 százalékos országos arányszámával szemben, azért engedélyez a törvény az értelmiségi és gazdasági pályákon 20 százalékot, mert a zsidók bizonyos pályákról általában véve ki vannak zárva, így állami alkalmazásokból, a hadseregből stb.

A törvény megállapítása szerint zsidónak tekintendő az, aki az izraelita hitfelekezet tagja és az, aki bár keresztény vallású, de

csak 1919. évi július 31. (a magyarországi kommunista kormányzat likvidálásának napja) után tért át, vagy ha e nap után született, apja, vagy anyja az izraelita hitfelekezet tagja volt

E törvény életbeléptével megszűnt a Kúriának az az álláspontja, hogy „a zsidóság nem faj, hanem csupán felekezet“. E törvény indokolása már azt állapítja meg, hogy „*a zsidók terjeszkedése a nemzetre nézve káros és veszélyes, térhódításuk ellen védekezni kell, háttérbeszorításuk nemzeti feladat*“.

1938 június havában egymásután jelentek meg a végrehajtási Utasítások. Az adatszolgáltatások után kiderült, hogy a törvény által megszabott 5 éves határidőig félévenként 1500, összesen tehát 15.000 értelmiségi munkakörben foglalkoztatott zsidó vesztette volna el állását. Ezt a törvény indokolása mint „*módszerében alkotmányos, tartalmában józan és mérsékelt, célkitűzéseiben nemes, véghezvitelében pedig méltányos*“ szabályozásnak jellemezte. Hogy valójában milyen volt a hatása, az rövidesen kitűnt.

•

Mielőtt lezárnék az első zsidó-törvényről szóló beszámolómat, nem mellőzhetjük annak vázolását sem, hogy a magyar zsidóság hitközségei s azok vezetőségei egyáltalán nem demokratikus elvek szerint épültek fel. A hitközségekben a választásokat nem általános és titkos választójog alapján ejtették meg. Választójoga elsősorban csak az adófizetőknek volt, a szegényebb hitestvérek, — s ezek tették a felekezet tagjainak zömét — egyáltalában nem vehettek részt hitközségeik ügyeinek irányításában. Az adófizetők sem valamennyien rendelkeztek szavazati joggal, hanem bizonyos előírások szerint, külön „bekebelezés“, külön díjfizetés mellett juthattak csak ahhoz. Ez a rendszer, — párosulva azzal az elvvel, hogy csak az szavazhat, aki adóhátralékban nincs — a minden kori uralmon lévő hitközségi pártot, „klikket“ juttatta szinte behozhatatlan előnyhöz. Ha volt is ellenzéke az uralmon lévő rendszernek, vezetőségnek, — s ez a legtöbb hitközségben akadt — a legkritikább esetben jutott el odáig, hogy a hitközségi választásokon részt tudott volna venni. A szavazatok lajstromának leírásai, a választás technikai előkészítésének költségei is, rendszerint meghaladták a jobbra szegényebb rétegekből fellépő ellenzék anyagi lehetőségeit. Általában az izraelita hitközségek eleiében a legnagyobb szerepet azok vitték, azok voltak hangadók, akik jelentősebb anyagi eszközök fölött rendelkeztek. Előbb egy-két templomi felajánlás mutatott arra, hogy valaki érdeklődik a felekezet ügyei iránt és hajlandó „áldozatot is hozni“... Az ilyen embert rövidesen beválasztották a képviselőtestületbe és ha templomi adományai fokozódtak, akkor előbb „templomi előjáró“ lett, néhány évi „gavalléros“ templomi szolgálat után kerülhetett rá a sor, hogy a hitközség is beválasztotta előjárói közé. Az előjáróság tagjaiból kerültek ki az elnökök és alelnökök. Ez volt a sablon, vagyis az esetek legnagyobb részében a pénz volt a döntő. (Kivételt talán csak a politikai életben szereplőkkel tettek, akiket mindig szívesen vontak be a hitközségek vezetőségük munkájába.) Szerepet játszott az ilyenirányú kiválasztásnál természetesen az is, hogy a zsidóság vagyoniilag független vezetőséget szívesebben látott maga fölött.

A Pesti Izr. Hitközség Elöljárósága, — az első zsidótörvény évében — például a következő érdekes képet mutatja:

Elnök: m. kir. udvari tanácsos, ny. vezérigazgató, elnök-helyettes: főszerkesztő, ny. min. tan. a felsőház tagja. Elöljárók: gyáros, felsőházi tag, kormányfőtanácsos, — ügyvéd, kormányfőtanácsos, — ügyvéd, kormányfőtanácsos, törvényhatósági biz. tag, — gyáros, kormányfőtanácsos, orsz.-gy. képviselő, törvényhat. biz. tag, — kormányfőtanácsos, tőzsdetanácsos, kúriai bíró, — gyártulajdonos, bankvezérigazgató, kincstári főtanácsos, — nagykereskedő, törvényhatósági biz. örökös tag, — nagykereskedő, — tőzsdetanácsos, törvényhatósági biz. tag, — ügyvezető alelnök, elnök-vezérigazgató, felsőházi tag, gazdasági főtanácsos, I. osztályú magyar érdemkereszt tulajdonosa, — ügyvéd, — főorvos.

Tehát: tizenkilenc elöljáró közül 1 kegyelmes, 10 méltóságos. Egyetlenegy kiskereskedő, tisztviselő, iparos, kereskedőségéd nincs az elöljáróságban, amikor pedig a hitközség tagjainak túlnyomó része ezeket a foglalkozásokat űzte.

Hasonló volt a helyzet a vidéki városok hitközségi vezetőségének összeállításánál is. Ezek a vezetőségek így a magyar zsidóság többségével szorosabb kapcsolatban nem állottak. Nem volt ennek a ténynek különösebb jelentősége addig, amíg a hitközségek valóban csak vallási közösségek voltak, annál súlyosabb következményekkel járt azonban ez később, amikor a hitközségek a viszonyok kényszere folytán a kötelékükbe tartozó tagjaik politikai képviseletét is kénytelenek voltak átvenni...

A vallási hitközségek vezetőségének összeállításánál valóban legkisebb szerepet játszott azonban a vallási szempont. A legjámorabb, az összes vallási előírásokat szigorúan megtartó hitközségi tag sem juthatott ezen a címen hitközsége vezetőségének sorába, ha egyébként az előbb vázolt követelményeknek nem felelt meg. Rá kellett erre mutatni, mert általában véve a felületesen ítélő keresztény társadalom körében a zsidóságot vezetői után ítélték meg. Ők álltak az előtérben, szinte a kirakatban, ezek a gazdag, nagytőkés, címekkel elhalmozott „előkelőségek“ és eltakarták a zsidóság lerongyolódott, valósággal elproletariásodott tömegeit így keletkezett azután az a tévhiedelem, hogy a zsidóság a maga egészében milyen mérhetetlenül vagyonos ... és kapitalista..?⁸

III.

A MÁSODIK ZSIDÓ TÖRVÉNY

A zsidóság még fel sem készülhetett az első zsidótörvény végrehajtásával reá háruló súlyos szociális feladatokra, még meg sem szerezhette a szükséges kormányjóváhagyásokat mindama tervbe vett intézkedései számára, amelyekkel a törvény korlátozásai folytán kenyértelenné vált hittestvéreinek segíteni kívánt, amikor máris újabb csapásként zúdult a zsidóságra a második zsidó-törvény problémája.

¹⁸ L. részletesen Lévai: „Emlékezzünk!“ (1942) ée „Védelmünkben!“ (1948) e. köteteit.

A müncheni megegyezést rövidesen követte a bécsi döntés, amelynek során Magyarországnak ítélték vissza Ribbentrop és Oiano, mint döntőbírók a Felvidék magyarlakta területeit. 1938 november 12-én törvénycikk örökíti meg a Felvidék visszacsatolását és ebben „a magyar haza bensőséges örömmel üdvözli és a szerető anya meleg gondoskodásával öleli keblére sokat szenvedett visszatérő véreit“.

Egymilliónyi visszatért magyar között azonban 78.000 zsidó is volt, s amikor november 15-én az újjáalakított Imrédy-kormány pártjának bemutatkozott, a miniszterelnök már a következő bejelentést tette:

„A visszanyert felvidéki területekkel a zsidók arányszáma, amely amúgy is kedvezőtlen volt, még kedvezőtlenebbé vált és a keletről való beszivárgás kapuja még tágabbra tárgult szét. Tehát nekünk ebben a kérdésben eddig vallott felfogásunkat bizonyos mértékben revízió alá kell venniünk.“

Imrédy ekkor már több ízben folytatott tárgyalásokat a náciizmus vezéreivel. Az Anschluss rendkívüli erővel fokozta a németek gazdasági nyomását is Magyarországon. Az a tény, hogy Németország most már felszívta az osztrák-magyar kereskedelmi volument is, Ötven százaléknál magasabbra emelte Németország részeseését a magyar kivitelben. Nagy erővel megindult a gazdasági penetráció: a németek egész vállalatokat ragadtak magukhoz és a gazdasági örhelyekről már nyíltan támogattak a náci-propagandát. A magyar antiszemita alkotják azt az V. hadosztályt, amely besúgással, szabotázzsal, bomlasztó propagandával a németek kezére járt és egyengette útjukat. A második világháború kitörése is küszöbön áll és Németország azt követelte Magyarországtól, hogy segítse a német hadianyag-termelést és a német hátország ellátását. A náci-uralom ellenőrzése alá kívánta hajtani az egész magyar gazdasági életet, s ennek érdekében a magyar kormánytól minden alkalommal a magyar zsidóság elleni intézkedéseket követelték. Valósággal terrorizálták a magyar miniszterelnököt és megbízhatósága döntő kritériumának tekintették antiszemitizmusának mélységét.

Imrédy Béla, aki 1938 szeptember 4-én kaposvári beszédében még szemmel látható meglepéssel állapította meg, hogy a hozott zsidó-törvénnyel „betetőzést nyert jogi szabályozása a zsidó-kérdésnek“, — néhány hónappal később, egyik berlini útjáról való hazatérése után, felszólította a kormánypártot, küldjenek ismét ki egy bizottságot a zsidó-kérdésben szükséges további intézkedések előkészítésére.

Szomorú paradoxon, hogy bár a Felvidéken a zsidóság éppen magyarsága miatt a cseh uralom állandó üldözésénekj elnyomásának volt kitéve és sok helyütt éppen az ottani zsidóságnak volt köszönhető a cseh uralom alatt is a magyar nyelv méltó érvényesülése; most mégis súlyos megpróbáltatások zúdultak elsősorban a visszacsatolt Felvidéken a zsidókra.

Már a megszállás előkészületei során a mind erősebben nyilas-érzelmű katonaság részéről vádak és rágalmak merültek fel, elsősorban Kisvárdán és Mátészalkán, a zsidósággal szemben. Vitéz nemes Haynal Alajos tábornok. Kisvárdán „titkos zsidó rádió-

állomást“ vélt felfedezni és pogromot rendez, amelynek számos áldozata van. Mátészalkán más a vád: a zsidók pénzt gyűjtöttek össze a csehszlovák hadsereg repülőgépekkel való felszerelése céljából. A Felvidékről visszacsatolt zsidósággal szemben pedig elsősorban ezt a vádat hangoztatják: a zsidóság opportunitásból felvett magyarságát, mihelyt előnyt nem jelentett számára, egyszerűen levetette.

A második zsidótörvény javaslatát 1938 december 23-án terjeszti be az Imrédy-kormány igazságügyminisztere, Tasnády-Nagy András. A törvényjavaslat szövegét Antal István államtitkar, indokolását ismét Teleki Pál kultuszminiszter készítette. Címe: „A zsidók közéleti és gazdasági tér foglalásának korlátozása.“ A be-terjesztés alkalmával a képviselőházban a nyilasok lelkesen tüntettek és hangoztatják: ez a legszebb karácsonyi ajándék!

A törvényjavaslattal szemben, — amely különösen indokolásában rendkívül súlyos vádakot állít fel, — a zsidóság elsősorban a keresztény magyar nemzeti társadalom lelkiismeretéhez fellebbez, kimutatva, hogy a törvényjavaslat nemcsak a magyar alkotmányba ütközik, de ellenkezik az emberi igazsággal és a magyar nemzet eminens érdekeit is sérti.

A küzdelem azonban teljesen meddőnek bizonyult. A szélsőséges propaganda által túlon-túl felkorbácsolt szenvedélyek ellen eredménytelen volt a harc. 1939 január hónapjától május első napjáig tartott a törvényjavaslat parlamenti tárgyalása. A képviselőház zsidó tagjain kívül sikkra szállottak elsősorban a Rassay-párt és szinte teljes számmal a Szociáldemokrata Párt tagjai. A Kisgazdák ez alkalommal is megoszlottak: Eckhardtal az élen a párttagok egy része elfogadta a törvényjavaslatot, más része ellenezte. Végül egyes kisgazdák elfogadva a javaslatot arra törekedtek, hogy módosításokat, minél nagyobb számú kivételezéseket tudjanak elérni.

A képviselőházi tárgyalás izgalmait fokozta még az a gonosz merénylet, amelyet 1939 február 3-án követtek el a Szálasi-párt tagjai a dohányutcai templom péntek esti istentiszteletéről távozó ajtat os közönség ellen. A szemközti bérpalota tetejéről dobtak Kovarcz Emil vezetésével, — mint a rendőri nyomozás megállapította, — nyilas rendgárdisták kézigránátokat. A robbanás következtében igen sokan súlyosan megsebesültek, s közülük néhányan sérüléseikbe belehaltak. Ez a véres bűncselekmény bizonyos felháborodást keltett ugyan a keresztény közvélemény körében, azonban nem tartotta vissza a további uszítástól sem a szélsőséges sajtót, sem pedig a képviselőházban folyó vita során a jobboldali képviselőket. A túlfűtött, robbanásig feszült hangulat közepette éppen a merénylet napján fogadta el a parlamenti egyesített bizottság a zsidó-javaslatot. Ez alkalommal Imrédy Béla miniszterelnök megindokolja, miért változtatta meg álláspontját a zsidó-kérdésben:

„1938 tavasza óta nagy események történtek, amelyek indokorttá teszik állásfoglalásunk revízióját. Mióta az első törvényjavaslatot a parlament letárgyalta, számos más államban történtek intézkedések, amelyeknek tendenciája, legalább is hatása az, hogy a zsidóság helyzete azokban az államokban megnehezüljön, olyan államok felé tódul, olyan államokban keresi a maga elhelyezkedését, ahol kedvezőbb helyzetre

tarthat számot. Zsidók elleni intézkedések történtek mindenekelőtt Olaszországban és Németországban. Az Ansehluss és a Csehszlovákiához tartozó területek átkapcsolása következtében ismét igen nagy területek kerültek át a német jogterülethez. Lengyelországban is törvényhozási munkálatok vannak előkészületben, amelyek a zsidóság helyzetét kívánják megváltoztatni. A megmaradt Csehországban, különösen Szlovénkóban, ahonnan a zsidóság idegravitálása könnyen előállhat, szintén erős rendszabályok vannak küszöbön és részben végrehajtás alatt, törvényhozási intézkedések nélkül is. Romániában pedig, ahol egészen különleges helyzet állott elő, számos gyakorlati intézkedés és rendelet látott napvilágot, amely szintén nehezebbé teszi ott a zsidóság helyzetét“.

Imrédy tehát nyíltan is a német intézkedésekre hivatkozik, amikor a második zsidó-törvény létesítését indokolni kívánja. A képviselőház plénuma előtt azonban, már nem képviselhetette javaslatát. A nyilasok, akik 1938 óta nyíltan is a hatalomra, törtek, röpcédulákon terjesztették Imrédy miniszterelnök zsidószármazásának adatait. Imrédy két beszédében: Pécsent és Baján letagadta zsidó őseit. Ugyanezt tette, amikor vitézzé avatásakor származásáról nyilatkoznia kellett 1939 február 15-én azonban, — miután tudomására jutott, hogy okmányokkal fogják Rassayék bebizonyítani kétségtelen zsidószármazását »— a parlament épületében megbeszélésre hívta össze pártjának tagjait. Itt előadta, hogy olyan „eddig előtte ismeretlen adatok“ merültek fel, amelyek arra mutatnak, nagyanyjának apai ágon zsidó elődei vannak és így kötelességének tartja a konzekvenciák levonását, miniszterelnöki tisztjéről való lemondását.

Utóda gróf Teleki Pál. Azzal kezdi, hogy betiltja a Szálasi-féle hungarista mozgalmat, az előző kormánytól benyújtott zsidó-törvényjavaslatot azonban változatlanul fenn tartja.

Tovább folyik tehát a zsidóságnak ez a „nagy pere“, amelyről egy ismert jogász ezt mondotta:

„Ebben a perben a vádlott a magyar zsidóság. Alighogy az egyik perben elítélik és kiszabják a büntetést, máris újra idézik, másik vádat emelnek ellene és ismét büntetést készülnék kiszabni rá.. “

Az érvek azonban újból csak eredmény nélkül hangzottak el. Hiába volt Bethlen Istvánnak egyik 1939 február 9-én elmondott és azóta sokszor idézett beszédének okfejtése:

„Hát nem látjuk-e és nem látják-e azok, akik a jobbszélsőséggel kacérkodnak, hogy a zsidó-kérdésnek német szisztéma alapján való megoldása ebben az országban a gazdasági és pénzügyi rendet egyik napról a másikra azonnal felforgatná és hogy egészen más következményekkel járna, mint Németországban járt? Nem látják, hogy az ország gazdasági és pénzügyi téren egy napig fenn nem állhatna, ha ily eszközökhöz nyúlnánk! És azok, akik magyar földbirtokosok és a magyar intelligencia köréből kacérkodnak ma ezekkel a divatos jelszavakkal nyomatékosan vagyok bátor figyelmeztetni, hogy a sor elsősorban rájuk fog kerülni és világos, az a földbirtokososztály fog elsőnek elpusztulni, amely egy ilyen kormányzat támogatására siet és hogy az az intelligencia, amelyben van történelmi érzék és amely a történelmi magyar tradíciók alapján akarja a magyar politikát tovább vinni, ha

erre az útra téved, módot nyújt arra, hogy félretolassék és helyébe történelmi tradíciók nélküli és a magyar történelmi tradíciókat semmi belevő, félintelligens emberek üljenek, akik azután ezeket a kérdéseket másképpen fogják kezelni. De kérdelem: hogyan áll külpolitikailag ez a kérdés? Egyet tisztán látok: ha nálunk a politikai élet gleichschaltolása következik be a szélsőjobboldali eszmék jegyében, akkor mi Németországnak nem barátai, hanem cselédei leszünk és ebben az esetben a független magyar külpolitikának egyszer és mindenkorra vége lesz.“

Hiába fejtegette Bethlen István egy ilyen jobboldali „győzelemnek“ hátrányait, vázolta fel azt a katasztrófát, amely a zsidókérdés bolygatása folytán a magyar népet fenyegeti, a képviselőház antiszemita többségét meggyőzni nem sikerült. Teleki Pál a Kárpátalja visszacsatolása kérdésében ismét német segítséget vett igénybe és erre hivatkozva a képviselőház vitáját feltűnően meggyorsították és sietve lezárták. A zsidóság végső reménye a felsőházban összpontosult és itt már-már úgy látszott, hogy a gróf Károlyi Gyula által vezetett nagy ellenzéki csoport le is szavazza a kormányt, de Teleki Pál éppen a külpolitikai eredményekre való hivatkozással, a német nyomást hangsúlyozva leszerelte ezt a komoly ellenállást is. A felsőház asztalán pedig ott feküdt a Prónay György báró által benyújtott nyilatkozat, amelyben 101 első világháborús tábournok tiltakozott zsidó tűzharcos bajtársaiknak jogcsorbítása ellen. A felsőház, miután a keresztény egyházak képviselői újból a törvényjavaslat mellett szavaztak, csak néhány módosítást eszközölt a keresztény hitre áttértek és a hadviseltek javára.

Ez a második zsidó-törvény már *faji alapra* helyezkedik és zsidónak tekinti azt, akinek egyik szülője, vagy nagyszülői közül legalább kettő az izraelita hitfelekezet tagja, vagy annak tagja volt. Kivételeket viszont vallási alapon állapít meg s az 1919. évi augusztus hó 1-e előtti megkeresztelkedést figyelembe veszi. Visszaállítja az egyetemeken és a főiskolákon a zsidók numerus claususát —amelyet 1920-ban hoztak, de néhány év után módosítottak, illetve eltöröltek. Általában az első törvény 20%-os arányszámát 6%-ra csökkenti a kamaráknál, az értelmiségi munkakörben pedig 12%-ra.

Az eredménye e törvénynek nem abban mutatkozott, amit jóhiszemű keresztények, elsősorban a keresztény egyházak vezetői attól vártak. Másfél év óta a keresztény magyarság a zsidó-törvények javaslataiból, indokolásaiból és vitáiból nem hallott mást, mint a magyar zsidóság szidalmazását, megvádolását és megrágalmazását. Semmi sem maradt sértetlen abból az erkölcsi tőkéből, amit évszázadok szorgos munkájával a magyar zsidóság szerzett. Hiába hangoztatták ezért még jóakarató politikusok is, hogy a zsidó-törvények megszavazásával „*kifogták a szélet*“ a szélsőséges pártok vitorláiból: valójában a tömeg készpénznek vette mindazt, amit a zsidóságról írtak és szónokoltak. A magyar közvéleményt ezzel teljesen átírták a leggyűlölködőbb antiszemitizmussal, előkészítették a náciizmus eszméinek befogadására.

A német propaganda is elérkezettnek látta az időt, hogy a magyarországi zsidóság sorsára gyakorolt nyomáson kívül a magyarországi német kisebbség kérdését is teljes erővel felszínre hozza. A svábság Gömbös óta valósággal előzönlötte a közigazga-

tást. Egy hiteles statisztika mutatja ki, hogy míg a német nemzetiségűek arányszáma országos viszonylatban alig haladta meg a 3%-ot, elsősorban Gömbös tevékenysége nyomán például a honvédelmi minisztériumban a svábság 40%-bán foglalt helyet.

1939 április 30-án Teleki Pál oly mértékben volt kénytelen engedni a német nyomásnak, hogy megalakulhatott nagy ünnepélyességek közepette a tolnamegyei Cikón a VDU (Volksbund dér Deutschen in Ungarn). Ettől kezdve a magyar belügyekbe valló beavatkozásra a németeknek már két kérdés állott rendelkezésre: a magyarországi zsidóság és a magyarországi német kisebbség.

Teleki Pálnak is csakhamar tapasztalni kellett, hogy tévedett. Hiába hangoztatta: „*Szegedről indult, 1935 óta teljesedett ki a jobboldali gondolattól áthatott, épért keresztény szellemű tehát szociális politika, amely e törvénnyel lezárta a zsidó-kérdés fejezetét*“, hiába mondta és követelte „most már ne legyen ez a téma többé, mert vannak más feladataink is ebben az országban“, bebizonyosodott: a zsidó-kérdés kiélézése „nem fogta ki a szelet“, hanem csak a legszélsőségesebb pártnak hozott hasznot. Az 1939. évi választások során a náci-pénzzel indult nyilaspartokra az országban több mint 750.000 szavazatot esett, ugyanakkor a kisgazdákra, a másik addig legnagyobb ellenzéki pártra csak 540.000-en szavaztak. A fővárosban a kormánypárt 95.000 szavazatot kapott, a nyilasok viszont 72.500-at! (A nyilaseszmék elterjedésénél figyelembe kell venni még azt, hogy a csöcseléknek választójog nélküli része szinte teljes mértékben híve volt a Szálasi-pártnak.)

*

A zsidó-kérdés ez újbóli felvetésének megértéséhez tudni kell, hogy mi volt a Horthy-rezsim beállítottsága Németországgal, közelebbről a náci-veszedelemmel szemben. A „rendszerinek a béke-revizíós törekvések fokozatos megvalósításával kellett nyújtani valamit a magyar közvéleménynek, hogy így a saját pozícióját megszilárdíthassa. Ez természetesen külső segítség nélkül nem volt elképzelhető. Így a két háború közötti magyar külpolitika csak a két elégedetlen, — tehát maga is revizionista — nagyhatalom felé orientálódhatott. Ez az orientáció — mint láttuk — először Olaszország felé nyilvánult meg, s mindaddig tartott, míg létrejött a Berlin—római tengely és ennek köszönhetőleg az „*plnschluss*“^ amely azonban a német szomszédság megteremtésével már új elemet hozott a magyar külpolitikába. A német szomszédság tényét maga a magyar közvélemény azután nagy megdöbbenéssel fogadta, de maga a rezsim sem örült neki, mert érezte, hogy a revíziós politikában a Német Birodalom sokkal kellemetlenebb partnerré válhatik, mint amilyen Olaszország volt. Miután azonban az ország külpolitikáját teljesen a revízió irányában kötötte le, a német kapcsolatok veszélyei ellenére sem tudtak elvetni azokat az elképzeléseket, amelyek megvalósítását a Német Birodalom külpolitikai és katonai megerősödésétől remélhették. S még valami, a németekhez fűzte a Horthy-rendszert: *a rettenetes félelem a bolsevizmustól...*

KÜZDELEM A HARMADIK ZSIDÓ TÖRVÉNYÉRT

A FAJVÉDELMI TÖRVÉNY

1939 szeptember 1. a második világháború kitörése. Teleki megtagadja a német, majd a szlovák csapatoknak Lengyelország felé való átvonulásra kért engedélyt. Megtörténik a második bécsi döntés: Kelet-Magyarország, Észak-Erdély visszatérhet az anyaországhoz. A kettős országgyarapodás nyomán 700.000-re szaporodott a magyarországi izraeliták száma. A hazatért területeknek egyesítését ünneplő Képviselőház ülésén, — visszatérő minta szerint, mindig egy-egy „hála gesztusként“ Hitler és Ribbentrop felé, — Teleki Pál törvényjavaslatot terjeszt be „a keresztény vallásfelekezetek egyháznagyjainak és képviselőinek felsőházi tagságáról“.

A sűrke cím a zsidóság számárai újabb jogfosztást takar, megszűnik az izraelita hitfelekezet felsőházi tagságának képviselete. Az indokolás szerint azért, mert „annak történeti gyökerei nincsenek és azt időszerűnek tekinteni nem lehet“.

A kormány másik rendelete intézkedik a zsidó hadkötelesekről, kimondja, hogy ha korábban tiszt, vagy altiszt rendfokozatot nyertek is, a jövőben mint *rendfokozat nélküliek kiségitő, fegyvernélküli szolgálatra, külön munkásalakulatokban* nyernek beosztást

Teleki Pál életének utolsó hónapjaiban azután az állandóan erősödő német és nyilas nyomás hatása alatt, mindjobban hajlik arra, hogy egy harmadik zsidó-törvényt is benyújt Mégis röviddel halála előtt, szinte utolsó intelemként hangzanak el az önmagával vívódó Teleki Pálnak ezek a szavai:

„Az idő könnyedén lerázza bilincseit: a tegnap évezrednyi távolságra baktat és a holnap.... haj, ki látja a holnapot? Senki nem tudja, mi a jövő sorsa és nincs felelős tényező a világon, aki kivonhatná magát konzekvenciái alól. Sötétben topogunk, de a világosság felé tartunk. Jól vigyázzanak a népek vezetői, hogy fényhez vezető úton tapogató, vak kezekkel le ne seperjék azokat az értékeket, amelyeknek cse-repeit a holnapi napfénynél sírva fogják összeszedni. A dolgoknak van holnapja és van folytatása....“

Teleki tehát már visszarettent a zsidó-kérdés további bolygatásától, mert a súlyos külpolitikai helyzet teljes mértékben igénybe vette.

1940 december 12-én Belgrádban Csáky István gróf magyar külügyminiszter és a jugoszláv miniszterelnök aláírták a jugoszláv-magyar „örök“ barátsági szerződést. 1941 február 26-án Budapesten a jugoszláv külügyminiszter látogatása során a barátsági szerződés okmányait ünnepélyesen kicserélték. Márciusban a németek Jugoszláviát a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra rábírták ugyan, de két nap múlva a Simovits tábornok vezetése akutti németellenes csoport ragadta magához az uralmat. Március 27-én Hitler Sztójay Döme berlini követünk útján üzenetet küldött Horthynak, amelyben elismerte Magyarország revíziós igényeit Jugoszláviával szemben. Ezek után Teleki Pál ellenzése dacára

Bárdossy külügyminiszter, valamint a katonai kamarilla (a volksbundista Werth Henrik vezérezredes vezérkari főnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter, stb.) elkötelezik magukat a Jugoszlávia ellen tervezett német katonai akcióban való részvétel mellett. Április 1-én a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács, április 2-án a koronatanács, Telein szavazatával szemben egyhangúlag így is határoz s erre Teleki Pál miniszterelnök április 4-re virradó éjszaka agyonlőtte magát. Búcsúlevelében a kormányzónak ezt írja:

„Szószegők lettünk. Főméltóságod Mohácson tartott 1926. évi beszédében vitta ki barátságunkat déli szomszédainkkal, Jugoszláviával. Mi örök barátsági szerződést kötöttünk velük és mégis most gyávaságból a gazemberekkel szöveteztünk. A jugoszlávoknak a kisebbség ellen elkövetett atrocitásai nem igazak, a magyar kisebbségre kitalált atrocitások hazugságok. Vádolom magam, bűnösnek érzem magam, hogy nem tudtam visszatartani Főméltóságodat attól, ami történt. Tálán halálommal szolgálatot teszek nemzetemnek.“

Teleki öngyilkosságának éjjelén a német motorizált erők átlépték a magyar-német határt, s miközben egész nap stukák raja kering, köröz Budapest felett, a náci csapatok magyar területen át vonulnak fel Jugoszlávia ellen. Másnap a kormányzó Bárdossy Lászlót kinevezte miniszterelnökké (1941 április 9.). Két nappal később a magyar hadsereg is átlépi a jugoszláv határt és a Duna vonaláig szállja meg a Bácskát.

Bárdossy miniszterelnök Hitlerrel és Ribbentroppal való tárgyalásainak alapján már teljesen náci-vonalra viszi át a zsidókérdésbeli további intézkedéseket (A Délvidék egy részének vissza; csatolásával újból 20—25.000 zsidóval emelkedik a magyarországi izraeliták létszáma.) Programmbeszédében ő is megállapítja, — náci recept szerint — hogy a zsidó-kérdés nem speciálisan magyar, hanem európai kérdés, nálunk is általános európai rendezés keretében oldható meg gyökeresen és véglegesen, addig is azonban megoldást kell találni a mi különleges zsidó problémáink tekintetében. A legfontosabbnak azt jelöli meg, — s itt egészen Telekit követi — hogy a zsidóság elkeveredését a nemzsidókkal kell megakadályozni.

Mint a Gömbös-féle orientációt köpető minden magyar miniszterelnök, Bárdossy is siet gyorsan levizsgázni a Hitlerrek előtt legfontosabb kormányzati „tantárgyiból, az antiszemitizmusból, s ezzel bizonyítékát adni feltétlen szövetséges hűségének. Rövidesen benyújtott törvényjavaslata „*az 1894: XXXI. te. kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről*“ szól. Ez a javaslat már teljesen német mintára, faji alapon áll.

E törvényjavaslat benyújtásával párhuzamosan tovább folyik a második zsidó-törvény legélesebb módon való végrehajtása, amely rendkívül, sok esetben teszi magát túl a törvény rendelkezésein is. (Kulcsár István által vezetett „*Értelmiségi Kormánybiztosság*“.)

A szélsőséges sajtó mindenek ellenére elégedetlen: enyhének és lassú üteműnek tartja a törvény végrehajtását, a képviselőháziján pedig alig hangzik el olyan felszólalás, amely ne követelné

továbbmenően a zsidó-kérdés megoldását oly irányban, hogy a zsidóság ki vándoroltatását mozdítsák elő.

A németek nyomására, — Hitler tudvalevően 1941 január 1-én már a „zsidóság teljes megsemmisítését“ tűzte ki végcéllul — Romániában pogromok és erőszakoskodások napirenden vannak. A román zsidók százezreit pusztítják el. Bulgáriában a zsidókat vörös igazolványokkal látják el és különböző megszorítások alá vetik őket. Szerbiában sárga karszalag és sárga csillag viselésére kötelezik őket. Horvátország teljesen német mintára vagyonától fosztja meg és kényszermunkára fogja zsidóságát. Szlovákiában az autonómia kikiáltása után a Hlinka-gárda ugyancsak német mintára hajtja végre a zsidó-törvényeket. A Cseh-Morva protektorátusban, a lengyel főkormányzóságban, valamint a németek által megszállt balti államokban ezidőszerint már teljes a terror.

Általában véve kitűnik, hogy amíg a nácik 1940-ig a zsidóknak kiköltöztetése, illetőleg kivándoroltatása mellett foglaltak mindenütt állást, 1940-től 42-ig a keleti gettóknak való, tömörítést tartották az egyedüli megoldási módszernek. 1940-ig a német zsidók kivándorlását is megengedték, most már a még életben levőket a keleti területekre, a lengyel gettóba és rezervációba deportálják.

A német álláspont: Közép-Európát meg kell tisztítani a zsidóktól és a Német Birodalom által megszállt keleti területen kell őket letelepíteni. (Néhány hónap múlva már híre terjed, hogy Himmler 1942-ben elrendelte a keleten összegyűjtött, oda letelepített zsidóság rendszeres megsemmisítését is.)

Amíg 1941—42-ben a német nyomás alatt álló államokban tehát megkezdődött, illetőleg folytatódik a zsidóság fizikai elpusztítása. ugyanez időben nálunk a magyar állampolgárságú zsidóság egyelőre csak igen erős gazdasági nyomás alatt áll, vagyoni és életbiztonsági szempontból még érintetlen.

A nem magyar állampolgárságú, Magyarországon tartózkodó vagy a hitlerizmus elől oda menekült, német, osztrák, csehszlovák, román, szerb és horvát zsidók ellenőrzésére illetékes « szerv (KEOKH) azonban már időközönként razziákat tartott. Ezek úgy kezdődtek meg, hogy 1936-ban a lengyel kormány egyik rendelkezése folytán a Magyarországon élő többszáz lengyel állampolgárságú zsidó-család váratlanul „hontalanná“ vált. Ezek különböző módokon szerezték meg maguknak azután a további tartózkodási engedélyt. Jogcím volt az is, ha az illető hontalan igazolni tudta a budapesti Palesztina Hivatal útján, hogy kilátása van a kivándorlásra.

Az Anschluss idején a németek kiutasították Ausztriából. Az addig ott élő mintegy 8000 lengyel származású zsidót, akiket azonban a lengyelek sem voltak hajlandók visszafogadni. A burgenlandi lengyel zsidóknak egy 250 főből álló csoportja, — miután napokig étlen-szomjan hanykolódott a lengyel-szlovák határ között lévő senkiföldjén — a Duna vizén egy uszályt bérelt magának. Megpróbálkoztak azzal úgy szlovák, mint magyar területen a partraszállással. Mindkét helyen visszautasították őket. Ekkor a

Palesztina Hivatal közbenjárására, Keresztes-Fischer Ferenc utasítására, a KEOKH megengedte, hogy ideiglenesen magyar területen, Rajkánál partraszállhassanak, kötelesek azonban rövid időn belül elhagyni az országot. A Palesztina Hivatal ezt a feladatot pontosan lebonyolította és ettől kezdve a KEOKH — amennyiben a Palesztina Hivatal kötelezettséget vállalt arra, hogy a határon jelentkező menekülő zsidó el fogja hagyni az országot — belépési engedélyt adott. Később pedig, ha egy menekült a Palesztina Hivatal levelét fel tudta mutatni, az ideiglenes internálótáborból is eltávozhatott. Az ilyen kivándorlást igazoló, Palesztina Hivaltól eredő levél volt valójában az első „védlevél”. Szinte azt lehet mondani, hogy ezzel kezdődött meg Magyarországon a „Schutzpass” korszaka.

Megdöbbenést keltett tehát, hogy ez a gyakorlat 1941 júliusában nyilván megszűnt, mert Máramaros vármegye alispánja és nyomában más felvidéki és kárpátaljai Vármegyék alispánjai és főszolgabírái plakátok útján szólították fel a területükön élő zsidókat, mint *„akik, illetőleg akiknek elődeik Galíciából, Bukovinából, Lengyelországból szivárogtak a vármegye területére”,* jelentkezzenek Galíciába való átköltözésre. E felhívások amelyek az „előkészítés előtt álló harmadik zsidó-törvényre” hivatkoznak, így végződnek:

„A zsidóság érdekét szolgálja az, ha az itteni pozícióinak mielőbbi felszámolásával a vármegye területén lévő bizonytalan helyzetét likvidálja s hatósági támogatással új életet kezd Galícia földjén.”

Ezt az akciót nem a KEOKH és nem Keresztes-Fischer belügyminiszter indította el. Mostanában hitelesen megállapítást nyert, hogy Martinides Ödön, a KEOKH egyik nyilasérzelmű detektív csoportvezetője fordult Kozma Miklós volt belügyminiszterhez, Horthy Miklós legbizalmasabb barátjához, aki azidőszerint a Kárpátaljának kormányzói biztosa volt és előterjesztette neki dr. Kiss Árkád rendőrfőtanácsossal közösen készített javaslatát. Ebben kifejtették, hogy Keresztes-Fischer nem hajlandó a németek követeléseinek eleget tenni és a menekült zsidókat kiutasítani, Magyarországnak viszont érdekében állana a németeknek, akik annyi területet juttatnak vissza, a kívánságaikat teljesíteni. Különben is a kárpátaljai zsidóság nagy része munka nélkül áll, miután az ott elrendelt iparjogi revízió folytán addigi kenyérkeresetüket elvesztették.

Kozma nagy lelkesedéssel niagáévá tette a javaslatot, amely azt is kimutatta, hogy Galícia keleti része azidőszerint a németek megbízásából a magyar honvédség által van megszállva és így ott magyar katonai közigazgatás áll fenn. Miután pedig Keresztes-Fischer belügyminiszternek rendelkezési joga olyan területeken, amelyeket a honvédség közigazgat nincs, valamint miután a megszállt területek nem tekinthetők külföldnek, zsidóknak oda való letelepítése ellen a belügyminisztérium kifogást nem emelhet.

Kozma azonnal Budapestre sietett, Werth Henrik vezérkari főnökkel s a vele teljesen egyetértő Bartba Károly honvédelmi miniszterrel könnyen megegyezett. A minisztertanácson „az ügy fontosságára való tekintettel” megjelent Werth vezérkari főnök is,

valamint leveldi Kozma Miklós. Keresztes-Fischer éles tiltakozását jogtalanak mondták, hiszen „a szóbanforgó munkanélküli zsidókat, akik csak terhére vannak a Kárpátaljának, dolgozni viszik ki Galíciába, amely ezidőszerint már nem külföld, hanem Magyarországhoz tartozó terület s így a belügyminiszternek nincs is joga ez ellen tiltakozni“. Keresztes-Fischer kénytelen volt engedni, s a minisztertanács felhatalmazta Kozma Miklóst, hogy a KEOKH közbenjöttével készítse elő és bonyolítsa le a „munkára való kiszállítás“ folyamatát.

Így indult meg 1941 júliusában az a KEOKH-akció, amelynek közel 18.000 magyarországi zsidó esett áldozatul. A KEOKH mindenekelőtt azokat a külföldi származású zsidókat szedte össze internálótáborokba (Garany, Ricse, Csörgő stb.), akik előzően a belügyminisztériumtól menedéj jogot kaptak. Sok esetben olyanokat is, akik magyar állampolgárok voltak ugyan, de vagy nem volt birtokukban állampolgárságuk igazolása, vagy pedig valamelyik helyi hatóságnak útjában állottak. Így például Putnok mezőváros egész hitközségét Kőrösmezőre vitték, amely határmenti város volt a végső koncentrációs hely, ahol a németek átvették az áldozatokat.

Az átadás után a németek a Magyarországról kiszállított szerencsétlen zsidók ezreit a lengyel zsidókkal egyetemben rögtönzött gettóban helyezték el, ahol egy ideig a legnyomorúságosabb körülmények között tengődtek. A gettóban való néhány hónapi szenvedés után borzalmas sors várt a kitelepített magyarországi zsidókra. Kamenec-Podolskban német SS katonák, bécsi rendőrök és magyar honvédek egyes osztagai, valamint az ukrán milícia, gépfegyverekkel lemészárolta őket.

*

A Bárdossy által benyújtott fajvédelmi törvény javaslat tárgyalása ezalatt tovább folyt. Ezúttal már a keresztény egyházak is élesen tiltakoznak. A javaslat ugyanis most már kitérteket, sőt született keresztényeket is erősen érintett. Szarvuk' azonban immár nem talál meghallgatásra. A lavina, amelyet hozzájárulásukkal is, az első zsidó-törvény megszavazásával elindítottak, meg nem állíthatóan gördül tovább, s temet el mindenkit, aki útjába került.

1941 augusztus 8-án életbe lép az 1941: XV. tc., amely faji alapon állapítja meg a zsidó fogalmát és a házasságkötést ez alapon megtiltja a zsidók és nemzsidók között. Ugyanez a törvény a zsidóknak nemzsidókkal való, házasságon kívüli nemi érintkezését is megtiltja és fogházzal, illetőleg börtönnel büntet. Egymás után indulnak ezen az alapon büntető eljárások zsidók ellen, ami mind kitűnő alkalom a szélsőséges sajtó izgatásának fokozására. („*Fajgyalázási perek.*“)

Magyarország az ismételt területi gyarapodás során visszatért nemzetiségekkel a szentistváni állameszme alapján keresi, az együttélés formáit. Az, immár a fajvédelmi törvény által közel milliós nagyságra duzzasztott „zsidósággal“ szemben azonban szakít a kiegyezés korának liberális hagyományaival, megszünteti a zsidók polgári és politikai egyenjogúságát, kirekeszti a nemzet életéből „n z idegen testként beékelődő zsidóságot“.

Hóman Bálint kultuszminiszter egyik törvényjavaslatának indokolásában most már nyíltan is megmondja:

„Az izraelita vallásfelekezethez való tartozás jellegzetes és leronthatatlan ismérve annak, hogy az ilyen személyt az állampolgári jogok és magánjog tekintetében kevesebb illeti, mint a többi magyar állampolgárt.“

Valóban már semmi jog sem illeti meg. Ott van a szörnyű újvidéki példa. 1942 januárjában a honvéd vezérkar az V. szegedi hadtest parancsnokának, a sváb származású és nyilas érzelmű Feketehalmy-Czeydner altábornagynak utasítást ad, hogy a hadtest körletében széleskörű razziát rendeljen el és igyekezzék az ott tevékenykedő szerb partizánokat (csetnikeket) összefogdosni. A vezérkari főnökség az eljárás célját is megjelölte bizalmas utasításában: a németeknek be akarta bizonyítani, hogy a maguknak megtartott és általuk kormányzott Bánát és Bácska területéről szivárognak át magyar területre ezek a partizánok, helyes lenne tehát, ha a németek ezeket a volt magyar területeket is átadnák.

Feketehalmy-Czeydner az alárendelt ugyancsak nyilas érzelmű Grassy József vezérőrnagy, karhatalmi parancsnokkal egyetértésben végrehajtott akciója során Dél-Bácskában összesen 3309 embert végeztetett ki. Borzalmas kegyetlenkedések közepette egész családokat irtottak ki. Az áldozatokat, — köztük több mint 700 zsidót — az ágyúlövésekkel felszakított jeges Dunába lötték be, husángokkal gyömöszölték a jég alá, hogy eltüntessék kegyetlenkedésük nyomait

Bajcsy-Zsilinszky Endre Keresztes-Fischer belügyminiszterhez, majd Horthy kormányzóhoz fordult éles memorandumokkal, követelve a tettesek megbüntetését, de ehelyett még előléptetésben is részesültek.

A délvidéki véres események és a hadihelyzet romlása közrejátszott azonban mégis abban, hogy Bárdossy miniszterelnök 1942 március 7-én távozni kényszerült. (Bárdossy műve volt Magyarországnak a háborúba való belesodródása. 1941 április 5-én a londoni magyar követ ismételt figyelmeztetése ellenére a magyar kormány tiltakozás nélkül engedte át a német csapatokat az ország területén, az angol kormány még ugyanaznap megszakította a diplomáciai viszonyt Magyarországgal. Bárdossy alkotmányellenesen ugyanaz év június 27-én az Oroszországgal való hadiállapot beálltát is deklarálta anélkül, hogy a képviselőház hozzájárulását előzetesen kikérte volna, majd 1941 december 13-án újabb alkotmány sértéssel hadat üzent az Amerikai Egyesült Államoknak is.)

v.

A KALLAY-KORMÁNY „HINTA-POLITIKÁJÁVAL“ VÉDI KI A NÁCI-NYOMAST

Kállay Miklós következett a miniszterelnöki székben. Programbeszédében a zsidó-kérdésről még csak ezt jelenti ki:

„... más végleges megoldás nincs, mint a 800.000 főnyi zsidóság kitelepítése, amelyre azonban csak a győzelmes háború végén kerülhet sor.“

Kállay látszatra követi a Teleki—Bárdossy vonalat, ő is csatlakozik elődeihez: benyújtja, a németek számára „vizsgatételét“. Hitlernél tett tisztelgő látogatásakor közölték vele, hogy

„a magyarországi zsidó-kérdést meg kell oldani!“ Felhívták, hogy rendelje el a csillagviselést, a társadalmi és gazdasági pozíciókból való eltávolítást és a deportálás előkészítését. Erre nem volt hajlandó. Látszat-intézkedéseket tesz. 1942 július 19-én lép életbe az 1942: VIII. te., az „izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról“, amely a zsidók egyéni jogegyenlőségének megszüntetése után az izraelita vallás jogegyenlőségét is megszünteti. A következő törvény az 1942: IX. te., a hadikölcsönök valorizációjánál tesz hátrányos megkülönböztetéseket zsidók esetében. Zár alá véteti rendeletileg a zsidók földbirtokait, törvényjavaslatot nyújt be azok igénybevételére (1942: XV. te.) stb.

Közben azonban magához kéri a zsidóság vezetőit (Stem Samu, Kahan-Frankl Samu, dr. Reiner Imre) s hangoztatja előttük: időt akar nyerni, a németek elvesztették a háborút, a zsidók sorsa pedig úgyszólván ettől függ. Ugyanakkor már arra is kéri őket, a követendő béketárgyalások alkalmával érvényesítsék majd a külföldi zsidósággal fennálló összeköttetéseiket a szövetségeseknél a magyarság érdekében.¹⁸

*

Ettől az időponttól kezdődik a magyar kormány kétértelmű, „*hint*“-politikájának korszaka. A kormányzat igyekezett a németekkel látszatra ápolni a jóviszonyt, őket a legszükségesebb mértékig kiszolgálni, mert féltette a rezsim létét úgy a németektől, mint a német propaganda hatása alatt fejét felütő magyar nácizmustól. Ugyanakkor féltette azonban jövőjét a német- és náciellenes beállítású magyar tömegektől, amelyekkel nem akart jóvátehetetlen konfliktusba keveredni.

Ebből a kettősségből született meg Németország frányában a legkisebb koncessziók politikája, amely a zsidó-kérdés magyarországi kezelésére is rányomta bélyegét. Ott, ahol a Horthy-rendszer öncélú érdekei, ha csak átmenetileg is találkoztak az ország népi tömegeinek beállítottságával, németellenes vagy legalább a németekkel szemben tartózkodó tendenciák érvényesültek, úgy a magyar külpolitikában, mint a belpolitikában s így a zsidó-kérdés kezelésében is. Így történt az, hogy bár Németország már 1933-ban hozzáfogott a zsidó-kérdés erőszakos megoldásához és sorra hozta a zsidóellenes rendszabályokat, Magyarország csak az Anschluss után teszi meg az első lépést.

A zsidó-törvény rendelkezéseit sem hajtják betű szerint végre. A hatóságok igen sok esetben tudomással bírtak arról, hogy például a gazdasági vonatkozású zsidóellenes rendelkezéseket egyes érdekelt nagyvállalatok és befolyásos személyek nem tartják be. Indultak eljárások, de egyes hatósági közegek toleráns magatartással igazolták a zsidó-kérdéssel szembeni közömbösségüket, vagy humánus érzésből fakadó tudatos szemhúnyásuk tette lehetővé a törvény szabotálását. A hatóságok a náci-bérenc sajtó állandó támadásainak pergőtüze, spiclikedése közepette elsiklottak többnyire afölött is, hogy befolyásos keresztény strohmanok, „aladárok.“ mögé rejtőzködve, a zsidóság egy része továbbra is részt vett az ország gazdasági életében.

¹⁸ Stern Samu és dr. Keiner Imre közlései alapján.

A második világháború kellős közepén, Magyarországnak a németek által történt megszállásáig, — féltucat olyan napilap és másik féltucat olyan folyóirat is jelent meg (Magyar Nemzet, Mai Nap, Független Magyarország, Kis Újság, Újság, Magyar Csillag, Ország Útja, Századunk stb.), amely náciellenes, sőt nyíltan baloldali iránya folytán Európa egyéb német befolyás alatt álló részeiben már régen nem jelenhetett volna meg. Ezek a sajtótermékek nyíltan, vagy a sorok között állandóan kritizálták az emberi jogok elleni és faji megkülönböztetést tévő intézkedéseket.

Kállay miniszterelnök — mint már mondtuk — kénytelen a zsidó-kérdésben a németeknek mégis némi engedményeket tenni. Rövidesen nyilvános lesz a hivatalos német állásfoglalás, mert Hitler 1942 április 26-iki beszédében, — addigi álláspontjával ellentétben — a zsidó-kérdésnek Európában való sürgős, maradéktalan megoldását, elodázhatatlanságát hangsúlyozta s a zsidóság ellen igen erőteljes módon kelt ki. (Ebben az igen erős beszédében a zsidóságot 28-szor aposztrofálta!)

A berlini magyar követ 1942 augusztus 15-én a következőket jelenti:

„Hitler beszéde óta a zsidókérdés úgynevezett európai rendezése az aktualitás szempontjából megváltozott, Amíg ugyanis azelőtt Hitler kancellár, s ennek következtében a Párt és a hivatalos kormányzat aion az állásponton voltak, hogy a zsidókérdés Németországon kívüli, általános európai rendezése a háború befejezése utáni probléma lesz, (s ez az állásfoglalás megkönnyítette Magyar országnak azt, hogy e kérdés gyorsított megoldása helyett, ennek fokozatos megoldását választhatta), addig ez most megváltozott s a kancellár kifejezett utasítására a probléma aktuálissá vált.“

A követ — jelentése szerint — még a következőkről értesült:

„A németek Európát mielőbb meg akarják a zsidó elemektől tisztítani, s Európából, vagy legalább is azon területekről, ahonnan ez lehetséges lesz, tekintet nélkül állami hovatartozásukra, a zsidókat a keleti, megszállt orosz területekre óhajtják kitelepíteni, ahol gettóba, vagy munkatáborokba összpontosítva dolgoztatni fogják őket. Utasításuk van a zsidók kitelepítését még a háború folyamán végrehajtani, s ahogy teljesen megbízható forrásból értesülök Reichsleiter és SS Reichsführer Himmler a vezető SS személyiségek előtt egyik közelmúltban tartott előadásában is hangsúlyozta, hogy az európai zsidókat egy éven belül kívánják kitelepíteni“ (152/pol. 1912).

A berlini magyar követ rövidesen kiegészítőleg jelenti:

„Luther államtitkárhelyettes, amikor a zsidóknak általános kitelepítéséről beszélt, célzást tett a magyarországi zsidók kitelepítésére is. Amint ugyanis előbbeni jelentésemben megemlítettem, Luther, amidőn a külügyminisztérium utasítására párisi, magyar állampolgárságú zsidók csillagviselése ügyében nála szót emeltem, ismételten őszinte sajnálatának adott kifejezést (und ist betrübt), hogy éppen a baráti Magyarország nem érti meg Németország intencióit a zsidókérdésben és még tiltakozik is a zsidók csillagviselése ellen. És miután a zsidókérdés általános kérdéséről, s a zsidóknak Keletre való kitelepítéséről beszélt, megjegyezte, hoigy.ott Európa összes zsidóit könnyen el tudják helyezni, beleértve a majdnem 1 millió magyarországi zsidót is. (153/pol. 1912).

Ilyen, körülmények között kénytelen Kállay is, látszatra, követni a Teleki—Bárdossy vonalat a zsidó-kérdésben és ezért lépteti már 1942 június 19-én életbe, — amint már mondtuk — az 1942: VIII. tc.-et

A németeket ez nem elégíti ki. 1942 október 8-án, Sztójay Döme berlini magyar követ 193/pol. 1942. sz. alatt újólaj jelent a zsidó-kérdésről és annak Magyarországot érintő vonatkozásairól. Közli, hogy a Német Birodalom területéről, továbbá a németek által megszállt nyugati országok területén lévő minden idegen állampolgárságú/így magyar zsidónak is 1942 december 31-ig el kell távoznia. Ami Magyarországot illeti, a zsidó-kérdés rendezése a német kormány szerint abból állana, hogy „Magyarország lehetőleg minél előbb megfelelő zsidó-törvényeket alkotna és léptetne életbe, amelyek alapján a zsidók minden kulturális, politikai és gazdasági életből teljes mérvben ki lennének kapcsolva.. Továbbá foglalkozni kellene a magyarországi zsidók kilakoltatásával és azt folyamatba tenni, amely vonatkozásban ezek a zsidók a német szervektől lennének átvéve és a keleti területre áttelepítve“.

Sztójay továbbá ugyanekkor jelenti:

„Luther h. külügyi államtitkár észrevételeimre megjegyezte, hogy kezdetben Németországban is nagyobbak látszottak a nehézségek, mint ahogy azok a valóságban mutatkoznak. Hangsúlyozta, hogy Szlovákiával, Romániával és Horvátországgal máris vannak a kitelepítésre vonatkozó megállapodások, továbbá, hogy Bulgária a közelmúltban a zsidókérdésben igen komoly intézkedéseket léptetett életbe és bizonyára szintén csatlakozni fog ehéz az akcióhoz. Olaszországgal a tárgyalások folyamatban vannak és máris bírják a Dúcénak megértését, illetve ígéretét a kilakoltatás tárgyában. És hogy a francia kormánnyal is folyamatban vannak beszélgetések a meg nem szállt francia területen lévő zsidók kitelepítése tárgyában, amely tárgyalások kedvező irányban haladnak“ (193/pol. 1942).

Jelentette még a berlini magyar követ, hogy a budapesti német követ rövid időn belül jegyzéket fog átadni a magyar kormánynak, a zsidó-kérdés tárgyában.

1942 október 17-én v. Jagow, a budapesti német követ a magyar külügyminiszter állandó helyettesének, Ghyczy Jenő követnek valóban jegyzéket is* adott át. Az első két részben a nyugati megszállt területeken és a német birodalomban lakó magyar zsidókkal, a harmadik részben pedig a magyarországi zsidó-kérdéssel foglalkozik. A Német Birodalom területén lévő zsidók ügyében Berlin azt a javaslatot tette Budapesten, hogy e kérdés rendezési alapjául olyan területi elvet fogadjanak el, mely szerint a két állam a saját területén tartózkodó, de a máéik állampolgárságával bíró zsidó vagyona felett korlátlanul rendelkezessen.

A magyarországi zsidó-kérdés ügyében az idézett jegyzékben a német kormány a következőket mondja:

európai zsidókérdésnek azonnali és tökéletes megoldása érdekében kérjük a királyi magyar kormányt, tegyen a maga részéről a legsürgősebben megfelelő intézkedéseket. Német részről az ebben az irányban eddig történt kezdeményezést üdvözlük. Mindenesetre mesze vannak még attól, hogy a németországi és más európai államokbeli fejlődéssel lépést tartsanak. Minden körülmény kívánja, hogy ez a

kérdés még a háború alatt véglegesen lezárassék. Nem német, hanem általános európai érdekről van szó. Német felfogás szerint ezért célirányos lenne Magyarországon a következő intézkedésekhez nyúlni:

1. További törvényhozási úton kivétel nélkül az összes zsidókat a kulturális és gazdasági életből kikapcsolni.

2. Az összes zsidók azonnali megjelölésével a megfelelő kormányintézkedéseket megkönnyíteni és a népnek világos távoltartása céljából a lehetőséget megadni.

3. A Kelet felé történő kitelepítést és kiszállítást előkészíteni“.

1942 december 5-én a magyar kormány a német kormány jegyzékére adandó válaszra vonatkozóan utasítással látja el a berlini magyar követet. Ebben a válaszban a magyar kormány kereken elutasítja Berlin az irányú óhajának teljesítését, hogy a zsidók Magyarországon külön jelzéssel (sárga csillag) láttassanak el; ugyancsak teljesen elutasító álláspontot foglal el a magyarországi zsidók keletre való kiszállítása, illetve e kiszállítás előkészítése ellen. (447/res. pol. 1942.)

A magyar kormány jegyzékét Sztójay Döme a német külügyi hivatalban december 14-én adta át Luther h. külügyi államtitkár sajnálattal („aufrichtig-traurig“) vette tudomásul a magyar jegyzékben foglaltakat, azután pedig:

„a leghatározottabb formában kifejezésre juttatja, miszerint, a német kormány a zsidók kitelepítése kérdésében hajlandó volna a magyar kormány minden kívánságát teljesíteni, azaz ezen zsidók letelepedéséhez megfelelő területet kijelölni és teljes garanciát vállalni, hogy ottani megélhetésük biztosítva lesz. Hangsúlyozta, hogy az angol és az amerikai rádióban a zsidók bántalmazásáról terjesztett rémhírek nem felelnek meg a valóságnak“. (272/pol. 1942.)

1943 január havában a német kormány újólag felveti a zsidókérdés rendezésének szükségességét. Luther h. államtitkár január 15-én közölte a berlini magyar követtel, hogy

„a birodalmi Kancellár fokozottabb mértékben ragaszkodik ahhoz, hogy a' zsidókérdés európai rendezése még a háború alatt történjen meg...“

Ugyanekkor hozzáteszi, hogy:

„...még nagyobb sajnálattal kellett megállapítanunk, hogy a magyar kormány 1942 december 31-ével beszüntette a Kulcsár-féle értelmi-ségi kormánybiztosságot, amely főleg a zsidókérdés terén működött“. E beszüntetés, — teszi hozzá a követ, — Luther közlése szerint az ottani vezető körökben a legkedvezőtlenebb benyomást keltette, mert úgy vélik, ez azt jelenti, hogy a magyar kormány a zsidókérdésben további komolyabb lépéseket nem óhajt tenni. Ami a magyar-német viszony elhidegülését, s a magyar és német kormány, politikai vezető pártok közti együttműködés, s a bizalom gyengülését illeti, az államtitkár-helyettes egészen bizalmas és baráti formában, de őszintén és leplezetlenül kijelentette, hogy a dolog nyitja a zsidókérdésben keresendő...“ (23/pol. 1943).

A Kállay-kormány a németek által kívánt módon mindezek ellenére sem intézkedett. Horthy kormányzónak Hitler főhadiszállásán tett látogatása alkalmával azután 1943 április 17-én, Hitler

a legnagyobb nyomatokkal felhívta a kormányzó figyelmét is a zsidó-kérdés megoldatlan voltára és ez alkalommal a magyar kormányt igen élesen támadta. A németek állítása szerint Kállay miniszterelnök üzenetet küldött az amerikai török nagykövetnek a budapesti török követség útján, hogy: „ő, a miniszterelnök a Német Birodalomnak egyetlen katonát és egyetlen fegyvert többé nem fog rendelkezésére bocsájtani és hogy ő, bár állandóan a zsidók ellen beszél, a valóságban azonban semmit sem tesz ellenük és 70.000 menekült zsidót véd Magyarországon, egyelőre azonban más politikát nem folytathat, mert ebben az esetben Németország Magyarországot megszállná és az összes zsidót kiirtaná**.

Horthy Hitler vádjaira azzal védekezett, hogy „nem ölheti le őket“ (tudniillik a zsidókat), miúgy Hitler Ribbentrop jelenlétében szószerint a következőket mondotta:

„Lengyelország Van nagyon egyszerűen intéztük el a dolgot. Amelyik zsidó nem akar dolgozni azt agyonlőttük, akiket nem lehetett munkára fogni, azokat kiirtottuk. A zsidók paraziták, semmiféle kiméletet nem érdemelnek, úgy kell velük elbánni, mint a tuberkulózis bacilusokkal. Ebben kegyetlenséget nem látok, ha megfontolom, hogy ártatlan állatokat, mint amilyen az őz, vagy nyúl, az ember százezrével öl meg, hogy éhségét csillapítsa. Miért hagynák akkor életben ezeket a zsidó bestiákat, akikbe akarták hurcolni a bolsevizmust Németországba.“

Horthy hivatkozott arra, hogy Magyarország parlamentáris állam és ő a zsidó-kérdésben a parlament hozzájárulása nélkül semmit sem tehet. Hitler erre a parlamentáris rendszerről igen megvetően nyilatkozott és kijelentette, éppen abban van a hiba, hogy Magyarország nem akar rátérni a totális államrendszerre. A vita eredmény nélkül ért véget.¹⁹

Egyidejűleg Hitlerrel Ribbentrop is előhozta a zsidó-kérdést, többek között Sztójay követ előtt is, akinek jelentése erről a megbeszélésről így hangzott:

M. KIR. KÖVETSÉG BERLIN
168/pol. 1943.

Titkos!

Budapest, 1943. április 28.

Tárgy:

v. Ribbentrop birodalmi külügyminiszter állásfoglalása a magyarországi zsidókérdésben.

Hív. jel.:

151/pol. 1942 augusztus 15.

366/biz. 1942 április 17.

152/pol. 1942 augusztus 19.

Levél 355 rés. pol.

153/pol. 1942 augusztus 22.

944/biz. 1942 szeptember 24.

1043/biz. 1942 október 6.

193/pol. 1942 október 8.

272/pol. 1942 december 19.

23/pol. 1943 január 22.

²⁰ Nürnbergi főtárgyalási adat.

Nagyméltóságodnak és hivatali elődeinek ismételten jelentést tettem arról, hogy német kormány, illetőleg az itteni legfelsőbb fórum miképpen ítéli meg a zsidókérdést úgy általános, mint magyarországi vonatkozásaiban.

Fenti jelentéseimben nyomatékkal arra mutattam rá,

1. hogy a nemzetiszocializmus a zsidóságot mélységesen megveti és azt legnagyobb és vérbeli ellenségének tekinti, vele élet-halál küzdelemben van, s a zsidósággal megbékülés nincsen.

2. hogy a birodalmi kancellár elhatározta, Európát a zsidóságtól megtisztítja. S miután a háború folyamán megállapítást nyert, hogy a zsidóság az ellenség szolgálatában állt, kémkedik, szabotázsokat rendez, destruál s legsúlyosabban veszélyezteti a hadviselést, a birodalmi kancellár elrendelte, hogy a zsidókat Németországból és a megszállt országokból egy éven belül, azaz 1943 nyaráig ki kell telepíteni a keleti, vagyis oroszországi területekre.

3. hogy a német kormány azon óhajának adott kifejezést, a szövetséges államok csatlakozzanak fenti második pontban említett akcióhoz. Ez különben legtöbb állam részéről meg is történt. És végül

4. rámutattam arra is, hogy magyarországi viszonylatban előbbutóbb várható egy konkrét német lépés. Egyúttal hangsúlyoztam, német részről ismételten éreztették velem azt, hogy azt az országot, amely e kimondottan vérbeli ellenségüknek menhelyet ad, természetesen nem tarthatják őszinte, meghitt barátjuknak, s 23/Pol 1943. sz. jelentésben megemlítettem, mérvadó német helyen leplezetlenül kifejtették előttem, hogy egy meghitt magyar-német viszony kialakulásának úgyszólván egyedüli akadály a zsidókérdés.

Az első konkrét német lépés a magyarországi zsidókérdés megoldása tárgyában v. Jagow német követnek tavalyi felszólalása volt, amidőn a német kívánságokat három pontban összefoglalva, egy „feljegyzés” formájában adta át a magyar kormánynak.

Nagyméltóságodnak 23/pol. 1943. sz. alatt f. év január 22-én jelentést tettem arról, hogy a német kormányt a magyar kormány válasza nem nyugtatta meg s hogy a német kormány bizonyos jelekből azt vélte következtetni, a magyar kormány a zsidókérdésben bizonyos fokú passzivitást óhajt gyakorolni (értelmiségi kormánybiztosság fel függesztése).

A német kormány második konkrét lépése most történt meg a Kormányzó Úr salzburgi látogatása alkalmával, amidőn a birodalmi kancellár a Kormányzó Úr öfömméltóságának figyelmét személyesen hívta fel a magyarországi zsidókérdés fokozott mérvben való rendezésének szükségességére. Erről öfömméltóéaga bizonyára tájékoztatta már Nagyméltóságodat.

Ez alkalommal azonban a birodalmi Külügyminiszter úr velem szemben is szóba hozta a zsidókérdést. Egy éjfélutáni hosszabb beszélgetés keretében kijelentette előttem mindazon indokokat, amelyek a német kormányt arra indították, hogy a zsidókérdést már most, a háború alatt és pedig gyorsított ütemben oldják meg. (Az ellenséggel való együttérzés és konspirálás, azaz annak támogatása, kémkedés, gazdasági és egyéb szabotázs-akciók, destruálás stb., stb.). Rámutatott arra, hogy most már úgyszólván minden európai állam csatlakozott a német akcióhoz (Svájc és Svédország kivételével), így a Duce is kilátásba helyezte a legutóbbi salzburgi látogatása alkalmával a Führernek, hogy az összes zsidait le fogja csukatni s hogy ma már éppen csak a baráti

és szövetséges Magyarország az, amely a zsidókérdés gyökeres megoldása elől elzárkózik. Mégjegyezte, hogy értesüléseik szerint a magyar kormány nemcsak, hogy nem hájtja végre gyökeresen és teljes mérvben az eddig hozott zsidó törvényeket, azaz, hogy egy idő óta e tekintetben bizonyos stagnáció állt be, hanem ennek ellenében szabad folyást enged bizonyos zsidó befolyásnak, a zsidó destrukciónak stb., stb., s biztos és nyugodt menhelyet nyújt a magyarországi és oda menekült zsidóság'nak.

Megemlítette, hogy biztos értesüléseik szerint Barcza volt londoni követünk a közelmúltban a Pápa öszentségénél tett látogatása alkalmával kijelentette, hogy Magyarország nem harcol az angolszászok ellen és Magyarország ebbeli beállítottságának bizonyosságául, állítólag kormány-utasításra, hangsúlyozta, hogy Magyarország nemcsak saját zsidóságának; hanem még 70.000 idemenekült zsidónak is nyújt bizonyos menhelyet.

v. Ribbentrop annak alátámasztására, hogy Magyarország nem folytatja a zsidókérdés rendezésére megindított politikáját, különös nyomatékkai említette még, hogy értesüléseik szerint a közelmúlt napokban a felsőházi külügyi bizottságba 2, a pénzügyi bizottságba 5 zsidó (Volljude) lett beválasztva. A honvédelmi miniszter úr pedig egy 57 éves zsidó házaspárnál vállalt keresztapaságot! Szerinte ezen gesztusokat, az előzmények kapcsán bizonyos fokú demonstrációnak is lehetne tekinteni a túloldal felé.

A birodalmi külügyminiszter fentiek kapcsán hangsúlyozta, hogy a birodalmi kancellár csalódást érez, s hogy a Führer ennek a Kormányzó Ur öfÖméltóságával szemben kifejezést is adott. Nyomatékosan kért, tájékoztassam közléseiről személyesen is a magyar kormányt. Utalt egyúttal arra is, hogy Magyarország sorsközösségben van Németországgal, hogy Magyarország csakis eddigi németbarát politikája folytán nyerhette vissza Németország segítségével a Trianonban elvesztett területeinek nagy részét és hogy Magyarország a jövőben is csak Németország oldalán fogja nagy jövőjének és boldogulásának útját megtalálni stb., stb., s végül hasonló nyomatékkai arra kért, igyekezzem Nagyméltóságod és a magyar kormány megértését elnyerni a zsidókérdés további, lényegesen fokozott rendezése tekintetében, mert ennek német vezető helyen különleges fontosságot és nagy jelentőséget tulajdonítanak.

A birodalmi külügyminiszter fenti fejtegetései, illetőleg szavai után behatóan tájékoztattam őt a magyar kormány a zsidókérdés rendezése tárgyában tett eddigi intézkedéseiről és ezek eredményeiről, valamint arról is, hogy a szakvélemények szerint miért nem tud a kormány majdnem 1 millió' zsidót teljes mérvben kivonni a nemzet gazdasági életéből, eltekintve attól, hogy ezek munkanélkülisége veszélyes kommunistá sereget alakítana belőlük stb., stb. A Barczáról, az új parlamenti zsidóvérvü választmányi tagokról és a honvédelmi miniszterről szóló értesüléseit valószínűtlennek, illetőleg ellenőrzendőnek minősítettem. Végül kilátásba helyeztem, hogy Nagyméltóságodat kívánságához képest személyesen, szóbelileg is tájékoztatni fogom.

Mégjegyzem, hogy a zsidókérdés magyarországi rendezéséről ismételen tájékoztattam a birodalmi külügyminisztérium mérvadó faktorait és a birodalmi külügyminisztert is. De úgy, mint eddig, most sem találtam megértést. Mindig a bevezetésben említett érveléssel válszoltak, s a zsidóságot veszélyesebb' és elsőbrendű közös ellenségünk-

nek minősítették, mint bárki mást, annál inkább, mert e kérdés elvi jelentőségén kívül tekintetbe veszik, hogy közösségben is élnek velünk, tehát kémkednek, szabotálnak, destruálhatnak, s egyrészt az ellenség bizakodását és kitartását fokozhatják, másrészt pedig a saját népeinek hangulatát, bizakodását és harcképességét hátrányosan befolyásolhatják.

Végül jelentem, hogy v. Ribbentrop kb. egy óras beszélgetésünk befejezéséül azon nézetének adott kifejezést, hogy talán egy újabb szigorúbb zsidótörvénnyel, egy megfelelőbb megoldást lehetne találni s hogy a továbbiakban a birodalmi külügyminiszter az össz-zsidók internálását hozta szóba. Megjegyzésemre, hogy kb. egy millió zsidó internálása már a megfelelő táborok stb. hiányában is alig volna végrehajtható, v. Ribbentrop nem reagált, csak újból hangsúlyozta, hogy a Duce is internálni fogja az összes zsidókat

Fentiek után szabadjon Nagy méltóságod nagybecsű figyelmét felhívni arra, hogy benyomásom szerint a zsidókérdésben a német állásfoglalás a komolyság tetőpontját érte el. Ismervén a német vezetőkörök mentalitását és a jelenlegi élet-halál harc befolyása alatti elszánt elgondolásait és cselékedeteit felelősségem tudatában javasolnám, e kérdésnek olyképpen való rendezését hogy egy esetleges harmadik intervenció mindenképpen elkerültessek.

Sztójay s. k.
m. kir. követ

1943 április közepén tehát a német nyomás Sztójay követ jelentése szerint a tetőfokát érte el. Ugyanebben az időben Magyarországon is csak Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter erélye tudta megakadályozni a szélsőjobboldal kilengéseit, s a zsidóellenes intézkedéseket, amelyeket a kormány a szörnyű német nyomás alatt kénytelen volt elrendelni, olyan útra terelni, hogy a magyar zsidóság élete még mindig elviselhető volt

A magyar zsidóság férfiainak 30 évjárata (18—48) katonai kiegészítő szolgálatot teljesített 1940—44 között s ezáltal a magyar zsidóság egzisztenciális problémái jelentékeny rétegekre nézve ekkor már a fizikai lét vagy nemlét problémáivá súlyosbodtak.

A munkaszolgálatosokkal való bánásmód egyébként sötét fejezete a magyar honvédség történetének. Az 1939: II. te. 230. §-a fegyveres szolgálatra alkalmatlan hadköteleseket közérdekű munkaszolgálatra kötelezi. E törvény alapján keletkezett a zsidók számára a kiegészítő munkaszolgálat 1940-ben még zsidó emléklapos tisztek a századok parancsnok-helyettesei és szakaszparancsnokai, ezáltal a bevonult munkaszolgálatosok sorsa a legtöbb esetben tűrhető, bár már ekkor is akadtak századparancsnokok, akik a visszaélések egész sorát követték el.

1941—42-ben a helyzet súlyosan rosszabbodott. A zsidó emléklapos tisztek rangjukat veszítették, — tiszti katona-könyvüket bevonták, legénységi, nagy „ZS“ jelzésű könyvekre cserélik ki — a zsidó munkaszolgálatosokat sárga, a „zsidófajú“, keresztény munkaszolgálatosokat pedig fehér karszalag viselésére kötelezik. Tartoznak a rangjelzés nélküli közhonvédeknek is tisztelegni, s az ilyen keretlegényeket „oktató úr“-nak szólítani.

A századokat egymásután viszik ki Ukrajnába, ahol most már ellenőrzés nélkül folyt a nyilasérmű tisztek és keretlegénység részéről a munkaszolgálatosok kihasználása, megzsarolása, kínzása és tervszerű elpusztítása.

1942 őszén ebbe a dzsungelbe akar belenyúlni a jóhiszemű nagybacsoni Nagy Vilmos vezérezredes, honvédelmi miniszter. Rendet kíván teremteni. A legjobbakat akarta, kiadott parancsait azonban náci-nyilas érmű törzstisztek részben már bent a honvédelmi minisztériumban, részben pedig a hadrakelt seregnél, Ukrajnában szabotálták. A miniszter megbízásából itthon Rhöder Jenő tábornok ellenőrizte az egyes munkaszolgálatos táborokat és tett meg minden lehetőt a helyzet javítására, Ukrajnába pedig a honvédelmi miniszter ismételt küldött ki felülvizsgáló tábornokokat és hadbiztosokat. Ennek ellenére sem tudta megakadályozni, hogy több mint 10.000 munkaszolgálatost már ekkor éheztetéssel, kíméletlen és kegyetlen bánásmóddal rendszeresen el ne pusztítsanak.

A Don mellett és Ukrajna más részén 1942—43 telén kereken 40.000 zsidó teljesített kiségitő munkaszolgálatot. Már 1942 nyarán és őszén rendkívül súlyos volt a helyzet. Ekkor hivatalos közlés szerint 37.200 munkaszolgálatos volt kivezényelve, ezeknek legnagyobb része zsidó, kisebb része pedig kommunista-szocialista érmű munkásokból állott akiket különleges büntető századokban vittek ki.

A munkaszolgálatosokat a fronton a két lövészárk között aknák lerakására, felszedésére, ellenséges tűzben tankcsapdák ásására használják. Ruházatuk elrongyolódott, élelmezésüket, amely egyébként is igen alacsony kalória-tartalmú volt, a keret-tisztek és keretlegények nagyobb része rendszeresen elsikkasztja. Előbb skorbut lép fel, azután vérhasjárvány dühög, majd a tetvek kiütéses tifuszt terjesztenek. A korán beállott tél a nyári ruhában kivitt, — legtöbb esetben már a határon tábori csendőrök által kirabolt — teljesen lerongyolódott elhasznált lábbelivel mocsarakban és vízben dolgozó és álldogáló munkaszolgálatosok között súlyos fagyási eseteket okoz. A bánásmód is kétségbeejtő, a használt fegyelmi eszközök rettentőek: gúzsbakötés, órákig tartó kikötés, télen vízzel való locsolás, stb. stb. Szaporodnak az esetek, amelyek a munkaszolgálatosok rendszeres legyilkolásáról számolnak be. A levelezéstől a századok legnagyobb részét elzárják. Hírek csak „fekete levelek“ révén jöhetnek.

A Donnál, az 1943 január 13-án történt orosz front-áttörés a munkaszolgálatosok egy csekély megmaradt részét a végleges pusztulástól megmenti. Orosz hadifogságba kerülnek. A rettenetesen legyengült munkaszolgálatosok egy részének életét a davidovkai kórházban igyekeztek megmenteni. (Hogy néhány ezer munkaszolgálatos életben maradt, az jórészt Illés Béla, Vas Zoltán, Gerő Ernő és Farkas Mihály érdeme, akik fáradhatatlanul dolgoztak a fogságba jutottak megmentésén.)

A Dontól való rendetlen Visszavonulás közben igen sok munkaszolgálatos századot is hajsoltak hátrafelé. A 30—35 fokok hidegben a csontvázzá fogyott, téli ruházat nélküli sereg nagy százaléka pusztul el e visszavonulás során is. Kievbe' érve, a kiütéses tifusz-járvány tizedeli meg a munkaszolgálatosok maradót-

kat. A részükre berendezett, „járványkórház“-nak kinevezett pajtákat több esetben rájuk gyűjtják és géppisztolyokkal végzik ki a menekülők százait (Dorosics). A közel 40.000 munkaszolgálatosból végül is az 1943. év folyamán alig néhány ezer tér vissza. Ezek is további szolgálatra képtelenek.

Néhány hónapi szabadságolás után azonban 1943 nyarától kezdve újra behívják a 48 éves korhatár alá esőket Egy részük, — mintegy 6600 — ezúttal Bor-ba, Jugoszláviába kerül az ottani rézbányákba, hogy naponta 11 órát dolgozzanak 7 dinár fizetés, 25 dk korpakenyér és egyszeri leves ellenében. A bori munkaszolgálatosok sorsa keserves kínszenvedés.

Valamivel jobb azoknak a munkaszolgálatosoknak a helyzete, akiket az 1940—44 év között még nem vittek ki az országból. Elhelyezés, élelmezés és bánásmód tekintetében rengeteg mindenütt a jogos panasz, gyakrabban sikerül azonban tűrhetőbb helyzetet teremteni és a felekezeti gyűjtések eredménye révén a legelemibb lét előfeltételeit számukra biztosítani.

Egy későbbi rendelkezés „hadifogolyénak nyilvánította a munkaszolgálatosokat, akik külön engedély esetén is a főváros utcáin, csak fegyveres honvédkísérettel közlekedhettek.

VI.

KÉP A MAGYAR ZSIDÓSÁG ÁLLAPOTÁRÓL A NÉMET INVÁZIÓ PILLANATÁBAN

A zsidóság itthon maradt részét a szélsőjobboldal végletekig terjedő agitációja, a honvédség német imádata és nyilas fertőzöttsége igen nehéz helyzetbe hozta. A világeseményekből új antiszemita propagandaanyagot kovácsoltak, amelynek lényege az volt, hogy az ország most folyó háborújában a magyar zsidóság „a másik oldal győzelméért remeg és imádkozik“. Az izgató cikkek állandóan azt harsogják, hogy a zsidók „tüntetnek a hatósági, rendőri, katonai, honvédelmi érdekek és rendszabályok ellen“. Hangoztatják, hogy a magyar zsidóság tagjai „szándékosan, eltökélt ártaniakarással, azzal az arroganciával, amelyet semmiféle méltányosság ki nem irthat belőlük, fittyet hánynak ezeknek a tilalmaknak, ezeknek az érdekeknek“. Nyíltan állítják, hogy a magyar zsidók szabotálják az ország háborúját: „fényjelekkel akarják megkönnyíteni azoknak a munkáját, akik az ország életére törnek“. Kimutatni iparkodnak, hogy „a zsidóság és a bolsevizmus közös töből fakad és közös célokért küzd“ ...

A magyar zsidóság száma (izraeliták) ebben az időpontban 725.000. A fajvédelmi törvény folytán a zsidóknak tekintendők száma azonban kereken elérte a 850.000-et, esetleg meg is haladhatta ezt a számot (Pontos statisztikai adat a faji alapon megállapított zsidóság létszámáról nincs.) Már az első zsidó-törvény életbelépte után a magyar zsidóságra szociális munkájának átfogó és igen széleskörű újjászervezése hárult. A közösség erejének az egyesek megsegítésére fokozottan kellett volna érvényesülni, különösen azért, mert már nem is annyira szórványosan egyeseknek,

mint inkább kenyértelessé vált tömegeknek megsegítéséről kellett gondoskodni. A pályák egész sorozatának elzáródásával! módot kellett volna teremteni arra, hogy a zsidók más foglalkozásokba rétegeződhessenek át, főként ipari és mezőgazdasági képzettséget nyerjenek, hogy akár itt, akár másutt, külföldön új elhelyezkedést szerezhessenek. Mindehhez kormányhatósági hozzájárulásokra és intézkedésekre lett volna szükség.

A zsidóság vezetői, itthoni eljárásaikkal párhuzamosan, iparkodtak most már végre kapcsolatot teremteni újból külföldi, illetékes zsidó szervekkel is, mert tudták, hogy a magyar zsidóság ekkor már nem nélkülözheti a hittestvéri szolidaritásból eredő külföldi segítséget sem. 1938 júliusában az eviani konferenciára, Eppler Sándor és Lunzer Pál a neologia képviselőjeként, s dr. Deutsch Adolf személyében az orthodoxia megbízottja „megfigyelőként“ küldetnek ki, majd ezt követően Párizsban tárgyalnak, az ott működő nagy zsidó szervezetekkel. Hazaérkezve jelentik, hogy két irányelvet kell a jövőbeli szociális munkálkodás számára figyelembe venni:

1. A segítség munkájának egységes intézését kívánják.

2. Csak akkor számíthatunk a külföldi zsidóság részéről áldozatkészségre a szociális segítség munkájában, ha a magyar zsidóság is ugyanolyan áldozatot hoz a segítség céljaira.

Évek óta tapasztalhatta a magyar zsidóság, hogy a külföldi zsidóság, elsősorban a német és osztrák, majd a szudétanémet, a cseh és a szlovák zsidók tömegét vette gondozásba. Jöttek ugyan hozzánk is a Hicem és a Joint kiküldött képviselői, akik azonban csak helyzetünket tanulmányozták, más nem történt. 1938 végén megérkezett azonban Budapestre I. Aranovici a Joint megbízásából. Eppler és dr. Reiner, — tíznapos ittartózkodása alatt — a legalaposabban ismertették előtte a magyar zsidóság helyzetét.

A lefolytatott tárgyalások után 1938 végén felállították a Magyar Izraeliták Országos Pártfogó Irodáját. Ez lett az egységes központi irányító szerv, az egész magyar zsidóság életbevágó szociális ügyeinek intézésére egyedüli illetékes. Ennek végrehajtóbizottságában résztvettek a kongresszusi, orthodox, a statusquo irodák és a Magyar Cionisták Szövetségének vezetői, szakszervezetekben pedig a Társadalmi Munkabizottság, a volt világháborús katonák és munkaszolgálatosok. érdekeinek képviselőire alakult Hadviseltek Bizottsága, továbbá különböző ifjúsági csoportok képviselői.

Az 1939-es év elején Stern Samu elnök és Eppler Sándor főtitkár Párizsba és Londonba utaznak és az összes illetékes zsidó-tényezővel részletes tárgyalásokat folytatnak. Különösen érdekli a magyar ügyek iránt az American Joint Distribution Committee és annak Párizsban működő vezetője, Mr. Morris C. Troper, akinek magyar származású felesége van. Ugyanúgy a Jewish Colonisation Association, illetőleg annak párizsi vezérigazgatója, Louis Oungre, valamint a Hicem-et vezető párizsi igazgatók, dr. James Bernstein és Edouard Oungre.

1939 augusztus 22-én Párizsban megkezdődött egy Joint világgongresszus, amelyen a magyar zsidóságot Eppler Sándor és dr. Reiner Imre képviselték, s kérték hittestvéreik megfelelő megsegítését. A kongresszus megnyitása napján vált ismertté (aug.

23.) Hitler megegyezése a Szovjettel. A kongresszus sietve befejezte tárgyalásait...

A világesemények dühörgése közben 1939 őszén azután érkezett 400.000 dollár, mint első részlet a Joint-tól. Ez volt a látható jele annak, hogy a külföld zsidósága a magyar zsidóságnak „megbocsátott“ és újból felveszi azzal az érintkezést (1924. óta ugyanis a külföldi zsidóság bizonyos nehezteléssel tekintett a magyar zsidóság felé. A zsidóság nagy külföldi szervezetei másfél évtizeden át éreztették a magyar zsidósággal, hogy neheztelnek segítő kezüknek 1924-ben történt határozott visszautasítása miatt) A végszükség Órájában azonban feléledt újra a hittestvéri segítő-készség ...

A külföldi zsidóság álláspontjának megfelelően: „annyit adnak, amennyit a magyar zsidóság is önkéntesen összegyűjt“, — az országos irodák gyűjtési engedélyt eszközöltek ki a belügy-miniszternél. A gyűjtési akció megszervezését dr. Ribáry Géza, a Pesti Izraelita Hitközség elnökhelyettese vállalta magára és végezte önfeláldozó kötelességtudással. Szervezetet létesített, az Országos Magyar Zsidó Segítő Akciót (OMZSA), amelynek végrehajtóbizottságában résztvett a kongresszusi zsidóság, az orthodoxia, a status quo és a cionista szervezet vezetősége. Az első gyűjtés eredményeképpen 1940 június 30-ig befolyt 1,150.026.14 pengő. Ebből adott Budapest: 773.031.48, a vidék 376.994.66 P-t. A kongresszusi hitközségek: 998.769.15 (ebből a pesti hitközség: 662.956 pengő 22 fill.), orthodox hitközségek: 138.208.86 (ebből Budapest: 24.341), status quo hitközségek: 12.767.13 pengőt. A befolyt és külföldről adott pénzt a szociális segítség céljaira a Magyar Izraeliták Pártfogó Irodája dr. Polgár György és dr. Pásztor József vezetésével Bethlen Gábor-téri központjából 38 vidéki fiókirodája útján osztotta szét. A rendelkezésre álló összegek 53.5 %-át a külföldről menekült zsidók segítésére fordították. A Felvidék és Kárpátalja ekkor visszacsatolt nyomorgó zsidó proletárságát a gyűjtött összegek 19%-ával támogatták. A fiatalabb generáció át- és kiképzésére 5.8%, kivándorlásra 4.5%, irodai, személyi és dologi kiadásokra 8.2%-ot fordítottak. (A menekültek segítésére fordított összegek fedezetet csaknem kizárólag a Joint részéről e célra rendelkezésre bocsátott összegből nyertek.) A szociális segítség keretében Budapesten 9000 családot, vagyis 17.000 egyént támogattak (tejakció, népkonyhák, élelmiszersomagok juttatása, felruházás, fűtőanyag juttatása, ünnepi akciók, pászkaosztás, özvegyek és árvák segélyezése, lakás- és lakbér-segélyezés, stb.). A szociális segítség keretében működtek napköziotthonok, nyaralótelepek, tanonc- és szeretetotthonok. Az Iroda 2000 zsidó gyermeket is nyaraltatott

A „munkaellátás, átképzés és kiképzés“ terén sikerült több ezer állástvesztett munkakeresőt fizikai pályákon elhelyeznie az „ORT“ (Országos Továbbképző Bizottság)-nak. A magyarországi ORT-Bizottság a genfi Union-Ort (Organisation, Reconstrucion, Travail) megbízásából létesített különböző ipari tanfolyamot és a PIH ipari középiskoláinak műhelyeit alimentálta gépekkel és szerszámokkal. Az ORT dr. Boda Ernő elnöklése alatt Halasi-Fischer Ödön igazgató vezetésével rendkívül értékes működést fejtett ki a magyar zsidó fiatalságnak fizikai munkára való terelése

és a zsidótörvények által sújtott felnőtteknek, állástvesztetteknek új egzisztencia létesítése terén. Külön megemlítendő másfélezer érettségizett ifjúnak tanoncként való elhelyezése. Kárpátalján rövidesen kosárfonással kereshették kenyerüket. Raffiaszövő, bőrdíszműves, szabás-varrási és iparművészeti (grafika, kerámia, divatrajzolás) exportra szánt női blúzok háziiparként való készítésére szolgáló tanfolyamokat állítottak fel a fővárosban és a nagyobb városokban. (E tanfolyamok engedélyezését a hatóságok rövidesen visszavonták, arra hivatkozva, hogy a kivándorlás jelenleg szünetel és az átképzettek, a magyarság munkalehetőségeit károsan befolyásolják. Sikerült azonban az ORT-nak mindig megtalálni a lehetőséget arra, hogy munkáját folytathassa.)

A Pártfogó Irodának legnagyobb gondját az idemenekült ausztriai és németországi (3—4000), csehországi (1000), szlovákiai (6—8000), valamint lengyelországi (2—2500) hittestvérek képezték. A Kállay-kormány s elsősorban Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, — ellentétben az addig követett embertelen kiszolgáltatási rendszerrel, — hallgatólagosan, „átvonulás“ jelszavával, tűrte ugyanis azoknak az országban való tartózkodását, akiknek sikerült a környező államokból hozzánk menekülni. Javarészüket a KEOKH felügyelete alatt a magyar zsidóság által létesített különböző táborokba került, ahol igen nagy nehézségek árán lehetett helyzetüket valamelyest is emberségessé tenni. Mindent elkövetett a Pártfogó Iroda, hogy a menekülteket, de természetesen a kivándorolni akaró magyar hittestvéreket is kivándorláshoz segítse. 1939 június 1-től 1940 május 31-ig, — nem szólván azokról, akik önállóan jártak el, — 3633 család, 13.413 személy jelentkezett kivándorlásra a Pártfogó Irodában. Sikerült 1271 útlevelet szerezni, vízumot pedig 1420 esetben. A „Menekültügyi Bizottság“ is nagy és értékes munkát végzett dr. Reiner Imre és dr. Zahler Emil elnökök vezetése alatt. Munkájukat elsősorban Keresztes-Fischer megértése tette lehetővé, akinél minden ezirányú kérés meghallgatásra talált. A Kállay-kormány érdemei a menekült zsidók védelme terén elvitathatatlanok.

Az OMZSA-gondolat egyébként ez volt: *„közös a sorsunk, együtt menekülünk meg, vagy együtt pusztulunk el“*. A zsidó előkelőségek, közéleti emberek nagyobb része a zsidó-törvények előtt alig akart résztvenni a hitközségek életében. Most megváltozott a helyzet: zsidó ember közéleti munkát csak a zsidó közösségben fejthetett ki. A zsidóság életében azideig egység helyett szét-daraboltság, társadalmi kiegyenlítődés helyett az ellentétek szakadéka, segítőkészséggel szemben szűkkeblűig és rövidlátó elzárkózás voltak a jellemző sajátosságok. Fegyelmezetlenség, pártütés, széthúzás tette gyöngévé soraikat. A szegényebb társadalmi rétegek sorsát megpecsételni látszott a gazdagabb osztályoknak az a hiedelme, hogy mutatkozó nagy veszedelmekből egyénenként jobban szabadulhatnak meg. Ribáry Gézáé az érdem, ő értette meg a magyar zsidótársadalommal, hogy újból előtérbe kerül az az évezredek álláspontja:

„Izraelben mindenki társ, minden bűnös bűnéért a többi is felel, minden zsidó sorsa közös.“

Az OMZSA a modern propaganda minden eszközét igyekezett azután felhasználni. Elvül szolgált: mindenki jövedelmének

1—10 százalékát, vagyonának 0.1-től 3 százalékát ajánlja fel. Később az egyes hitközségek vették át a hozzájárulások összegyűjtésének nehéz feladatát, miután az önkéntes adományok nem folytak be kielégítő módon, s minden lélek után 2.— pengőt, továbbá a kivetett évi kultusz-adó után 20%-ot és évi kiadásai után 10%-ot, pótdóként juttattak az OMZSA céljaira.

Szükség volt kétségtelenül a zsidóság gondolkozási módjának átalakítására. Szükség volt az OMZSA „cél“-ra:

cél új lelkiületű zsidóság kitermelése, amely felismeri változott helyzetét, egyben örök feladatának változott lehetőségeit s amely eredményesen hozza meg azt az áldozatot, amelyet tőle az új idők megkívánnak.“

Ehhez hozzáfűzték még:

„Csák az teljesítette kötelességét az OMZSA-val szemben, aki annyit áldozott, hogy azt meg is érzi.“

1943-ban már 10 millió pengőre volt az OMZSA-nak szüksége. A viszonyok úgy romlottak, különösen a Kárpátalján, hogy akadt olyan népkonyha, amelynek naponta 1000 adagot is kellett kiszolgáltatni egy-egy kis kárpátaljai városkában. Az OMZSA-nak azonban csak szűkre szabott lehetőségei voltak: egy személynek egy havi ebédeltetésére mindössze 188 fillért tudott juttatni, amelyet a helyi, tehetősebb zsidók külön adakozása annyira tudott „feljavítani“, hogy naponta 13 fillér ára babot adtak ki a népkonyhán jelentkező nyomorgó zsidóknak. Figyelembe kell venni, hogy a 2000 adag népkonyhái ebédhez hetenként mindössze 1 kg zsír jutott.

Sajnos, a nagytőke zsidó származású tagjai vagy teljesen távolmaradtak az OMZSA-akciótól vagy mélyen lehetőségük alatt járultak csak hozzá. Az oly sokat hangoztatott „zsidó szolidaritás“-nak náluk nem sok nyoma volt található.

A második zsidó-törvény intézkedései és az azokat fokozó rendelkezések folytán 1940 december 31-ig 50.772 zsidó munkavállaló vesztette el kenyerét Ezek 82.869 személyt tartottak el. A törvény tehát e határnápig 133.641 zsidót sújtott.

A következő terminusig, 1941 június 30-ig 8678 kereső zsidót, 12.262 eltartott személlyel, összesen tehát további 20.940 zsidót érintettek az intézkedések. 1942 december 31-ig 221.869 zsidó, tehát a zsidóságnak 40%-a jutott a zsidó-törvények rendelkezései folytán a kenyértelenség állapotába. Több mint 4800 italmérési engedélyt vontak meg tőlük, a gabonakereskedelemből a zsidók teljesen kiestek. Mintegy 15.000 vásároló kereskedőt tiltottak el tevékenysége gyakorlásától. 1942 január 1-én már sem a zsidó közszolgák (hordár) nem jelenhettek meg évtizedes posztjaikon, sem a zsidó újságárusok (rikkancsok) nem foglalhatták el megszokott helyüket Katonai, illetőleg kiegészítő munkaszolgálatos távoliét címén is sokezer férfit bocsajtottak el az „örségváltás“ folytán mindenütt szerephez jutott, szélsőséges gondolkozású munkaadók és vállalati vezetők.

A feladatok évről-évre ily módon fokozódtak, a segítség munkája mind nehezebbé vált, újabb és újabb propaganda volt szükséges a hatalmas arányokban növekvő szükségletek kielégítésére.

A közjogi kérdéseken túl 1941 óta a magyar zsidóságnak legnagyobb és legfontosabb kérdésévé végül a munkaszolgálatosok ügye emelkedett. 1940 óta előbb munkatáborokban, majd később fegyvertelen kíséretű szolgálatra az ország területén és végül a hadszíntérré szólította a kötelezettség a magyar zsidóság — mint már említettük — 30 évjáratát, sőt igen sok esetben még ennél idősebb korosztályokat is. A törvény értelmében a munkaszolgálatosok maguk voltak kötelesek előírt felszerelésükről gondoskodni, természetesen a felekezetre hárult a feladat, hogy ellássa ruhával, cipővel, takaróval a munkaszolgálatosok tízezreit, a szegénysorsúakat, »kik erre maguk képtelenek voltak. 1942 őszén nagy társadalmi gyűjtéssel igyekeztek azután erről gondoskodni. Az akciót a Hadviseltek Bizottsága, dr. Fábián Béla elnökkel az élén, indította meg, s Müller Rezső vezetésével bonyolították le. A közel 1 millió pengőt eredményező pénzgyűjtő, a kb. hasonló értékű természetbeni ruhagyűjtés, valamint a Fábián Béláné vezette „kötőakció“, még mindig nem fedezte a szükségletet, bár 1942 októberében és novemberében 23 vágón téli ruhanemű ment ki. Két újabb gyűjtésen kívül 100—200%-os pótdadó sem tudott elegendő anyagi eszközt biztosítani erre a célra. Szükség volt azonban a munkaszolgálatosok kereső nélkül itthon maradt hozzátartozóinak segélyezésére is, amelyet ugyancsak Müller Rezső által szervezett ú. n. „Családvédelmi Akció“ végezte.

(A felekezeti sajtót egyedül képviselő hivatalos orgánus, a „Magyar Zsidók Lapja“ (Roóz Rezső szerkesztésében) végezte az akció sajtó-propagandáját.

A zsidó-törvények rendelkezései következtében „zsidó lap“-nak számított „Képes Családi Lapok“, — e könyv írójának szerkesztésében és kiadásában — pedig a munkaszolgálatosok ügyeinek szentelte teljes erejét. Akciók egész sorát vezeti. Így megszervezi a munkaszolgálatosok és családjuk közötti érintkezést, a kerettisztek és legények anyagi eszközök útján való megnyerését, a frontról érkezett szörnyű adatoknak illetékes helyre való juttatását, egyszóval a munkaszolgálatosok önvédelmi és ellenállási akcióját.

1943 februárjában azonban, áruháza folytán a vezérkar kémelhárító csoportja rohanja meg a szerkesztőséget. A „Képes Családi Lapok“-at betiltják, szerkesztőjét, e könyv íróját, letartóztatják és „hűtlenség“ címén a Margit-körúti vészbírák elítélik.)²⁰

A zsidó-törvények a gazdasági következményeken kívül számos egyéb szempontból is érintettek a felekezetet. Az 1938. év folyamán több mint 4000-en jelentették be kitérésüket, csak a PIH területén. 1940-ben 2260, 1941-ben 1463-an, 1942-ben 1858 és 1943 szeptember végéig 994 kitérő jelentkezett a pesti rabbiságoknál. (Az országos számokról hiteles statisztika nincs, azonban az arányok, — természetesen csak a neolog hitközségekben — kb. ugyanezek.) A jobbmódúak hitték elsősorban azt, hogy így könnyebben megmenekülhetnek.

Megdöböntő adatokat mutat a zsidó-törvények közvetett kihatása, amely elsősorban a születések számának katasztrofális

²⁰ L. részletesen Lévai: A Margit-körúti vészbírák e. kötetében.

csökkenésében mutatkozik. A születések száma a világháború végéig országos viszonylatban, évi átlagban, általánosságban kétszer annyi volt, mint az elhalálozások száma. 1938-ban azonban már 3184 elhalálozással szemben csak 1463 születés, 1939-ben 3287 elhalálozással szemben 933 születés volt, tehát három és félszer annyian haltak meg, mint ahányan születtek. (A zsidó öngyilkosságok száma is ugrásszerűen emelkedett: az 1929—38 évek között a zsidóság országos arányszáma 5.1% volt, míg az öngyilkosok között 6.6% volt a zsidó.)

Budapesten a zsidóság természetes apadása már 1930-ban 34%, 1935-ben 43 % (1938-ban 54% és 1939-ben 71% volt 1940-ben a zsidó halálozások száma 3423, a születéseké 897; 1941-ben 3092 halálozási és 517 születés bejelentés van feljegyezve, vagyis hatszor annyi halálozás, mint ahány születés. Ugyanekkor Budapesten az egész lakosságra nézve a születések száma felülmúlta a halálozások számát.

Mi sem lenne természetesebb, ha a magyar zsidóság százerei ebben az időben a kivándorlás felkínált eszközeivel éltek volna. Meg kell mondanunk mégis, hogy egy egész kis réteg foglalkozott mindössze komolyan a kivándorlás gondolatával, amellyel inkább — érhetően — a fiatalság kacérkodott mert gyakorlati megvalósításra a háborús viszonyok folytán egyharmad egyébként sem kerülhetett sor. A zsidóság hivatalos vezetősége ugyancsak foglalkozott ezzel a problémával, amelyet számtalan röpirat is fejtegetett. Hová? Mivel? Hogyan? Ez a három kérdés meredt a kivándorolni szándékozó elé. Egyidőben Madagaszkár volt a felvetett uticél. Alfréd Rosenberg dobta be ezt a szigetet — mint a jövő zsidó állam kiszemelt területét — a köztudatba. Általában véve Dél-Amerika, azután Haiti-szigete, San Domingo kőztársasága voltak Palesztinán kívül az utóbb kiszemelt letelepülési helyek.

Ebből az időből ered az a statisztika, amely számot kívánt vetni a zsidók kivándorlása, illetőleg kitelepülése folytán megmozgatandó nemzeti vagyoni állagáról. A magyar nemzeti vagyont azidőben 36 milliárd pengőre becsülték. Kovács Alajos szerint a zsidó, vagy zsidó eredetű vagyoni 20—25%-a a nemzeti vagyonnak, tehát 7—9 milliárdra tehető, ^fatolcsy Mátyás 12 milliárdra becsülte ugyanezt (Kovács Alajos a zsidóság évi jövedelmét másfél milliárdban állapította meg, átlagban tehát 1850 pengőben.) Valójában 6—7 milliárd lehetett 1941 végén, elfogulatlan megállapítással a zsidó, vagy zsidó eredetű vagyoni, amely a 240.000 családba tartozó 800.000 fő között oszlott meg. Igen aránytalanul: 10.000 család birtokában volt számottevő vagyoni 300.000 pengőtől felfelé, összesen 5.5—6 milliárd értékben. További 30.000 család rendelkezett még némi vagyonnal, mintegy 1.5 milliárd pengő értékben és azután 200.000 család volt teljesen' vagyontalan és legnagyobb részében kereset nélkül. Ilyen vagyoneosztás mellett komoly kivándorlási akcióról csak abban az esetben lehetett volna szó, hogy ha a gazdagok teljes önzetlenséggel magukra vállalták volna a nincstelen zsidó-tömegek kiszállítási és részben az új területen való berendezkedési költségeit. Erre azonban, ismerve a viszonyokat, számítani nem lehetett. Érthető tehát, hogy egy általános kivándorlási akció minden reális alapot nélkülözött.

Az 1942 július 14-én életbelépett 1942: XVIII. te. rendelkezéseihez képest a törvényben engedélyezett „országos járulék“-ot 1943 január 1-től fogva kivetették a kongresszusi és orthodox országos irodák, hogy közérdekű feladataikat az államsegély elmaradása ellenére is elvégezhessék.

A neolog zsidóság ezzel egyidejűleg a saját életében bizonyos reformokat hajtott végre. A legtöbb hitközség modernizálta választójogát, bár ezúttal sem tette általánossá. A hitközségek vezetősége több helyein átalakult „munka-elöljárósággá“, nem egy helyen részben kimaradtak a „nagy címek“, demokratikusabban állították azokat össze, de a kisemberek tömege még mindig képviselet nélkül maradt. Az új vezetőségek körében a légtöbb hitközségben most már helyet foglal a cionistáknak is egy-egy képviselője, hogy együtt dolgozzon az egész zsidósággal.

Nem lehet azt mondani, hogy ezzel teljes lett volna a zsidóság különböző rétegei és társadalmi osztályai között az együttműködés és az együttérzés, kétségtelen azonban, hogy amikor „köröskörül elkeseredett háborúságok dúlták a világot és külön tragikum kárhóztatta a szenvedésre a zsidóságot“, — valahogy közelebb kerültek egymáshoz a hittestvérek és ebben kétségtelenül a legnagyobb érdeme az OMZSA és az OMIKE propagandájának volt.

A művészet egykor szabad porondjáról az OMIKE művészakciójának szűkösebb keretébe volt kénytelen a magyar zsidó színjátszás hátrálni. 1939 novemberében a PIH székházának Wesselényi-utcai szárnyában, a II. emeleten felépített hatalmas kultúrtermében, amelyet Goldmark Károly világhírű magyar zsidó zeneszerzőről neveztek el, nyílt meg Ribáry Géza, Csergő Hugó, Bánóczi László, Bálint Lajos és Komor Vilmos vezetése alatt az OMIKE művészakció színháza. Az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület volt az fedőszerv, amelynek égisze alatt Keresztes-Fischer Ferenc, azzal a feltétellel engedélyezte a színházat, hogy az előadásokat csak ennek az egyesületnek a tagjai látogathatják. Ez volt a forma, mert zsidók a törvény értelmében az időben már nyilvános színház nyitására engedélyt nem kaphattak. A bérlők a bérleti díj lefizetése révén egyben az egyesület tagjai lettek és ez képezte a színház játszási engedélyének jogi alapját. Ez a színház közel 5 évig működött, mintegy 300 előadást tartott, operát, drámát, kabarét, nagy zenekari hangversenyt vegyesen. A látogatók száma meghaladta a 400.000-et. Az áldatlan körülmények ellenére az előadások nivójára jellemző a Népszava egyik opera-kritikája. Az elmondja, hogy „valaha — amikor Brahms Pesten dirigált — egy jó Wagner-előadásért Németországból a pesti Operába kellett atrándulni: most pedig, ha valaki jó operai előadást akar hallgatni, akkor eljőhet a Dalszínház-utcából a Wesselényi-utcába..“²¹

Ugyancsak az OMIKE keretében a zsidó festők és szobrászok évente többször rendeznek tárlatokat, amelyek létrehozásánál Bacher-Bodrogh Pál, Hermann lápot és Zádor István szereztek érdemeket.

²¹L. részletesen Lévai: „Az OMIKE színházai és művészei“ o. kötetét (1943).

Az akkori idők magyar zsidótársadalmának nacionalista fel-fogását kívánjuk még megvilágítani, mielőtt rátérnénk azoknak az eseményeknek az ismertetésére, amelyeket a német invázió Magyarországon előidézett. Az 1941. évi népszámlálás eredményei 1943-ban váltak ismertté. Ez alkalommal kitűnt, hogy az akkori Magyarország területén 724.306 izraelita vallású lakost számoltak meg, tehát az összlakosság 4.9%-a. (1910-ben ugyanezen a területen 753.428 izraelita élt, ami az összlakosság 6.2%-ának felelt meg.)

A helyzet reális megítélése végett meg kell jegyezni, hogy míg a fentiek szerint az izraeliták száma 3.9%-kal csökkent, addig a többi felekezeté tömegesen növekedett, például a katolikusoké 26.3%kal.

A 724.306 izraelitából e népszámlálás alkalmával magyar-nak vallotta magát 585.265, zsidónak pedig csak 139.041 (az ország összlakosságának 1 százaléka).

összehasonlítva a nemzetiségi adatokat az anyanyelvre megállapítottakkal, kiderül, hogy „jiddis“ anyanyelvűnek 126.312, héber anyanyelvűnek 5659 vallottá magát. Ha a zsidó nemzetisé-gűek számából (139.041) levonjuk a 131.971 nem magyar anya-nyelvű izraelitát, kitűnik, hogy 7070 lélek híján, — tehát egészen apró törésektől eltekintve — csak azok a zsidók vallották magukat „zsidó“ nemzetiségűnek, akik nem-magyar anyanyelvűek, míg a magyar anyanyelvű zsidók, tehát az ország összes izraelitának négyötöde, magyarnak vallotta magát. A Statisztikai Hivatal adatai szerint 1910-ben 137.000 volt a német anyanyelvű izraeliták számai. Akkor a jiddis nyelvet nem vették külön, hanem a némettel együtt számlálták meg. Ez a szám feltűnően egyezik azok számá-
val, akik most nem vallották magukat aagyarnak, tehát nyilván a Kárpátalja jiddis nyelven beszélő zsidósága volt az, amely anya-nyelvének megfelelően zsidónak vallotta magát. (Ugyanakkor jegyezzük jól meg: 470.000 német anyanyelvű magyar állampolgár-ból 312.000 német nemzetiségűnek jelentette ki magát. Ezek a Volksbund tagjai is voltak!)“

VII.

A SZOMSZÉDOS ÁLLAMOK ZSIDÓSÁGÁNAK MEGSEMISÍTÉSE

Hogy kellően méltányolhassuk a Kállay-kormány nehéz helyzetét, amelybe a magyar zsidóság ügyében a náci nyomással való nyílt szembehelyezkedés sodorta, vegyünk szemügyre a Magyar-országgal szomszédos államoknak zsidó polgáraikkal szemben azideig alkalmazott intézkedéseit

Az osztrák-német zsidók

sorsa már évekkel előbb beteljesült. Csak azok menekültek meg élve, akik idejében kivándoroltak, avagy Magyarországra tudtak menekülni.

Szlovákiában,

mint már fentebb kifejtettük, 1939-ben, mindjárt az „önálló“ szlovák állam megalakulása után, kezdődött a zsidóüldözés. Hlinka,

²¹ L. részletesen Lévai: „Emlékezzünk!“ c. kötetében (1942).

— aki plébános korában is a legaktívabb antiszemita politikát folytatta, — pártja és gárdája uralomrajutása után rövidesen hozzáfog régi programjának megvalósításához: „Szlovákiának a zsidóktól való teljes megtisztításához“.

Hlinka és Mach Sanyo diktálják az iramot, teljesen függetlenül a németektől. Elejétől fogva ezt a „szlovák nép leikéből fakadt antiszemita gyűlölet“ által vezetettve, maga a szlovák államhatalmi gépezet végezte el. A jogszabályok hosszú sora tartalmazott a zsidókra nézve megszorító, jogfosztó intézkedéseket. Az 1939. évben 11, az 1940. évben 38, az 1941. esztendőben 70, 1942-ben pedig 62 ilyen jogszabályban voltak rendelkezések a zsidókra nézve. A zsidókat korlátozó legfőbb jogszabályokat végre a kormány összefoglalta és az 1941. szeptember 9-én kelt 198. sz. rendelettel kiadott ú. II. „zsidókodex“-ben tette közzé. (Már előbb, az 1940 szeptember 13-án kelt 210. sz. alatti alkotmánytörvény felhatalmazta a kormányt, hogy minden intézkedést megtegyen, amely szükséges ahhoz, hogy a zsidók a szlovák gazdasági és társadalmi életből kizárassanak és vagyonuk keresztény kézbe kerüljön.) A zsidókodex faji alapon áll, a nürnbergi törvényeket veszi mintául, a félvéreket is kizárja, ha a szlovák állam alakulása után (1939. IV. 20.) zsidókkal házasságra léptek, vagy ez időpont után kötött vegyes házasságból származtak.

A rendszabályok az állástól, a keresettől való megfosztással, mindennemű ingó- és ingatlanvagyon elkobzásával kezdődtek, az utazás, a szabad közlekedés korlátozásával, a sárga csillag viselésével folytatódtak. Következett az internálótáborokba való összegyűjtés, majd a tömeges deportálás voltak a szlovákiai zsidóság kálváriájának szomorú állomásai inár az 1942. év vége felé. A zsidók kiüldözése már javában folyt, amikor 1942 május 15-én meghozták a 68. sz. alkotmánytörvényt, amely felhatalmazza a kormányt, hogy az állam területéről kiköltöztesse a zsidókat azok kivételével, akik legkésőbb 1939 március 14-én valamely keresztény felekezet tagjává váltak és legkésőbb 1941 szeptember 10. után nemzsidóval érvényes házasságot kötöttek. (A deportálásra szánt zsidók egy részét Magyarország fogadta ekkor be és mentette meg Keresztes-Fischer belügyminiszter segítségével.) A Szlovákiában élt 90.000 zsidóból 70.000-et szállítottak ekkor Galíciába, a legembertelenebb módon, éheztetve, vasúti kocsikba zsúfolva, a családok tagjait egymástól elszakítva, a fizikai és lelki tortúra minden kínját alkalmazva ezekkel a szerencsétlenekkel szemben.

Mindez egy római katolikus papnak: Tiso Józsefnek államelnöksége alatt ment végbe, a hitbuzgó Tuka Béla miniszterelnöksége alatt, s Hlinka plébános pártjának aktív részvételével. A kegyetlenkedések végrehajtói a Hlinka-gárda tagjai voltak, a csendőrség és rendőrség segédlete mellett. Maga a szlovák nép „résztétlenül“ nézte az akciót és ha kritika hangzott el, az legfeljebb arra irányult, hogy a zsidóktól állami asszisztenciával elrabolt vagyonokon kik és hogyan osztozkodtak.

A szlovák zsidók elleni nutális intézkedések és az azokat követő vérengzések a „szlovákság egyetemes akaratának“ voltak eredményei. A „zsidótlanítás“ nem a németek nyomása alatt véghezvitt kormányintézkedés volt, hanem „a közakarat megnyilvánulása“. Bizonyítékul álljon itt a „Gárdista“ 1941 november 18.

számában közölt távirat, amelyet Tiso elnöknek 1941 július 17-én küldtek a fronton küzdő szlovák katonák. Ebben arról biztosítják az államfőt, hogy a „végső győzelemig harcolnak német bajtársaik oldalán, de egyben arra kérik, hogy míg ők kint megteszik a kötelességüket, addig csináljon végképpen rendet a zsidókkal odahaza Szlovákiában“.

Megállapítandó végül, hogy a szlovák zsidók elleni intézkedésekben a német karhatalom, a német hadsereg és a Gestapo részt nem vett. Azt a szlovák hatóság saját belátása szerint egy év alatt bonyolította le. Mindössze 70.000 zsidó deportálásáról volt szó, s a „megfigyelő“ németek e tempót kiváló gyorsaságúnak jelölték meg.

A jugoszláv zsidóság sorsa.

Az 1931. évi délszláv népszámlálás a délszláv nemzetiségűek közül 44.966 zsidó felekezetű egyént mutatott ki. Nem ismerete^ azonban a magukat magyaroknak, németeknek, stb. vallott zsidó felekezetűek száma. A zsidó származásúak számát 1941-ben 68—75.000-re becsülték.

A német-jugoszláv hadjáratig (1941 április) a délszláv kormányok komolyabb zsidóellenes intézkedést nem fogantatosítottak. Délszlávia szétesése után a zsidó-kérdés más-más formában vetődött fel a német megszállás alatt álló Szerbiában, az önálló Horvátországban, az olaszok által megszállt nyugati területeken és a Magyarországhoz visszacsatolt délvidéki területeken.

Szerbiában a zsidóellenes intézkedések kb. 12.000-nél több személyt érintettek. Az eljárás itt is az ismert módon folyt le (sárga csillag, személyes szabadság korlátozása, összeköltöztetés, stb.). Ezeket az intézkedéseket a Gestapo bonyolította le, kis részben az akkori szerb hatóságok igénybevételével. A Bánátban a helyi ismeretekkel bírő és katonai, vagy katonai segédszolgálatra bevont svábok végezték a megkövetelt intézkedéseket. Az ilykép összefogott zsidóságot két ^gyűjtőtáborba tömörítették, — Topovske Supe-n a férfiakat, Belgrad—Zimonyban a vásártelepen a nőket és gyermekeket. Ezekből a táborokból részben Jajnce-ba vitték kivégzésre a szerencsétleneket, részben Németországba deportálták kényszermunkára, illetve az auschwitz haláltáborba. A szerbiai zsidóság megsemmisítése 1943 végén már teljesen befejeződött.

Az önálló Horvátországban a zsidó-kérdés likvidálását az Usztasa-szervezet saját hatáskörében végezte. Az eljárás szerbiaihoz hasonló formák között zajlott le. Csekélyszámú kivételezések az Usztasa-mozgalom vezetőivel való rokonság, vagy személyes kapcsolatok alapján történtek. A kb. 24—25.000 főnyi zsidófajúk gyűjtőtáborai Jasenovácon és részben a zágrábkörnyéki Zagorjen voltak. Gyűjtőtáborok voltak még Boszniában és Dalmáciában is. A zsidóság elpusztítása Horvátországban folyt le a legkegyetlenebb formák között, s ez időben már befejezett tény volt.

Az olaszok által megszállt területen, egész a Badoglio-féle fegyverszünetig, aránylag kedvező elbánásban részesült az ottani zsidóság, miután az olasz kormány Amerikából „a zsidók megsegítésére bizonyos dollárösszeget kapott a zsidók száma szerint és napi ellátásban számolva, s kivándoroltatásuk folyamatban volt.

A jugoszláv zsidóságból mintegy 25.000 a Vajdaság, első sorban a Bácska területén élt. Ezek sorsa, — az újvidéki esemé-

nyektől eltekintve — a magyarországi zsidóság helyzetével volt azonos s az összes jugoszláviai zsidó állampolgárok közül ezidőben ők voltak aránylag a legszerencsésebb helyzetben.

A román uralom

az ottani zsidósággal szemben már szintén igen korán hoz szigorú intézkedéseket. A faji tanok itt is jól előkészített talajra találtak. Nagy-Románia fölborulása feletti elkeseredést zsidó-ellenes intézkedésekkel igyekeznek levezetni. A Gigurtu-kormány 1940-ben már a faji törvényeket vezeti be, kisajátítják a zsidóbirtokokat is. 1940 szeptember 6-án kezdődik a légionárius Antonescu-diktatúra. Internáló táborok sora, (Csíkszereda, Caracal, T. g. liu, Zsilvölgye) zárja magába a zsidók ezreit, ahol halálra éheztetik őket Zlatescu György ezredes, Trepadus Grigoria főhadnagy és társai.²³ Az életbenmaradtakat a Dnyeszteren túlra deportálják és ott végzik ki.

A Vasgárda tagjai 1941 januárjában szerte az országban pogromokat rendeznek. Antonescu ezzel az indokolással igyekszik lecsillapítani a vasgárdistákat:

„Ne harcoljatok, mert a harcok során eleső légionáriusok könnyebbé teszik, hogy a zsidók és a szabadkőművesek vegyék kezükbe a hatalmat.“

A lázadás leverése után mondja Antonescu:

„A lázadók borzalmas vérfürdőket rendeztek, nem vették figyelembe az emberiesség legelemibb követelményét sem, s véres szenvedélyük nem ismert hatart...“

... Megfelelő bizonyítékaim vannak arra vonatkozólag, hogy a légionáriusok mily módon kínozták és rabolták ki a gazdag zsidókat...“²⁴

Bukarest zsidó-negyedében, Duestiben az üzleteket kifosztották és többszáz zsidót legyilkoltak. Antonescu leveri a vasgárdát, de erőteljesen intézkedik a zsidók ellen is, akik kivándorlással, s megvesztegetéssel védekeznek. Ó-Románia területén ez utóbbi eszköz célravezetőnek bizonyult, sajnos, azonban annál rettenetesebb sorsra jutott Bukovina, Transnistria és Odessza zsidósága.

1941 júliusában az oroszok visszavonulnak, s román csapatok és német Gestapo-ki rendeltségek vonulnak be Bukovinába. Jassiban a román csapatok 14.000 zsidót ölnek meg, Ciudei községben 600-at.

Július 6-án a 60.000 zsidó lakosú Cefnautiba vonulnak be. Másnap már 1200 zsidót lönek agyon, köztük Mark dr. főrabbit, s felgyújtják a nagytemplomot Bukovina fölötti uralmat Calotescu Cornél tábornok megyefőnökként veszi át, s kabinetirodai igazgatójával: Steme Marinescu őrnaggyal hozzálát az ottani 150.000 zsidó likvidálásához.

Cernauti és Dorohoiu gettóiban 10—15.000 férőhelyre 50.000 embert zsúfolt össze. A 37/1941. sz. paranccsal, 1941 október 10-én a bukovinai teljes zsidó-lakosság deportálását rendeli el. A román csendőrség és rendőrség végzi ezt a műveletet. Cernautiban előbb

²³ Bunaciu főügyész és Saraciu néppügyész által a román népbíróság előtt tartott vádbeszédek alapján.

²² Készlet Antonescu rádióbeszédéből.

kirabolják, azután 1941 végétől 1942 nyaráig 30.000 zsidót deportálnak, 20.000-et visszatartanak, a legjobbmodúakat, és állandóan zsarolják őket. Két táborból deportált 60.000 zsidóból 12.000 jön csak vissza. így deportálják azután Succava, Campulung, Radauti, Storojinet, Dorohiu és Hotin vármegyék összes zsidó lakosságát Transnistriába. A 150.000 zsidóból 25.000 maradt csak életben.

Súlyos büntény történt Odesszában is. A vörös hadsereg a várost 1941 október 16-án kiűrtette. A bevonuló román csapatok hatnapi vérfürdője után október 22-én felrobbant az a ház, ahol az odesszai román katonai parancsnokság helyezkedett el. A lakossággal szemben megtorlást rendelt el táviratilag Antonescu, hivatkozván arra, hogy bizonyosan partizán tevékenység történt (A későbbi vizsgálat megállapította, hogy aláaknázták a kivonuló orosz csapatok.) Antonescu parancsa szerint minden megölt tiszt után kétszáz, legényért száz polgár végzendő ki. A robbanás tizenhat tisztet, nyolc altisztet, egy tisztviselőt és harmincöt lényegi állományú katonát ölt meg. 8500 embert kellett tehát kivégezni. Több mint 35.000 zsidót fogdostatV-össze *Trestiroian* Gazun tábornok, majd *Maciei* Miklós hadtesttábornok s részben akasztással, vagy agyonlövással, majd pedig gépfegyverezéssel, végül benzinnel való felgyújtással végezteti ki őket az Odessza melletti Dalniki kolhoz területén.

A legsúlyosabb tömeggyilkosság Golta megyében történt, ahol 70.000 zsidóembert mészároltak le *Isopescu* Modest ezredes, megyefőnök és *Padure* Aristid alispán segítségével. Az első intézkedések itt is gettó és táborok létesítéséről szóltak. Bogdanokká, Dumanovka és Akmecetka a leghirhedtebbek.

Bogdanovkán 48.000 zsidót rabolt ki *Isopescu* társaival Amikor már nem adtak elő semmit a szerencsétlenek, kiéheztette őket, — 40 napig nem engedett kívülről élelmet behozni — majd pékműhelyt nyitott és friss kenyeret adott el — aranyért Egy kenyér ára 5 aranyrubel volt Mikor már ez a módszer sem segített, *Isopescu* a zsidók kiirtását rendelte el. 1941 december 21. és 23-ika között négy istállóba terelték az embereket Előbb a gyengéket, betegeket, öregeket és gyermekeket, s ott agyonlőtték őket, majd benzinnel leöntve, felgyújtották az istállókat A többi 80—100 főnyi csoportokban a Bogdanovka mellett három km-re folyó Búg folyó egy nagyobb szakadékához hajtották. Egy kis erdőben elszedték mindenüket, szájukból kitörték az arany fogakat, levagdosták gyűrűkkel együtt az ujjukat és a 35—40 fokos hidegben mezetenre vetkőztetve a 30 méter mély szakadék szélén tarkólövessel végeztek velük. A hullák a szakadékba estek. így tartott ez három napig. Karácsony ünnepén „pihentek“ a hóhérok. *Isopescu* nagy társasággal szánon jött ki gyönyörködni művében és szorgalmasan filmezte a holttestek csoportjait December 28-án újból kezdtek és két nap alatt befejezték művüket: a bogdanovkai 48.000 zsidóból 200 kiválasztott maradt meg. Ezek feladata volt „a temetés“. Két hónapon át folyt a máglyákon való elégetés: egy sor fa és szalma, egy sor holttest, egy soványabb mellé egy kövérebb holttest (*Isopescu* személyes utasítása, hogy „jobban táplálja a tüzet a zsírosabb hulla“). 1942 február végen befejezték munkájukat, akkor 150-et agyonlőttek a 200 munkásból is.

Isopescu Dumanovkán 18.000 zsidót végeztetett ki hasonló módon. Akmecetkán viszont egy gazdaságban, válogatott kegyetlenséggel halálra gyötörtetett pribékjeivel 5000 embert. Állandóan járt ide ittas állapotban ez a szadista tömeggyilkos, gyönyörködött kínjaikban, fényképezgette őket

A vartnjeni táborban 23.000 zsidót öltek meg. Besszarábiában 150.000 zsidó közül csak 7000 maradt az ukrajnai deportáció után életben (Chisinauban 70.000, Cetatea Albában 8000 zsidót öltek meg), Vapniarka, Balta, s egyéb táborokban hasonló volt a helyzet. Sok helyütt kizárólag takarmányborsó volt a táplálék, amitől paralízist kaptak a zsidó internáltak. A román parancsnokok már előre közölték a beérkezett szállítmányokkal: „két lábön jöttek és ha nem juttok a temetőbe, négyen távozhattok csak“. A népbírószági tárgyaláson felvonult tanúk egész sora, köztük egy ismert zsidó táincosnő: Marcus Rebeka, az odesszai opera volt primaballerinája csakugyan a paralyticus hűdés folytán négykézláb tudtak csak mozogni.²⁶

Amíg tehát Közép-Európa egész zsidóságát szinte tökéletesen megsemmisítették a németek, a közel milliós magyar zsidóságot, — a mindaddig fizikai létében szinte érintetlen „középeurópai zsidóságot“, — Horthy kormányzó és a Kállay-kormány „védelme alatt“ tudja hitlerizmus...

A magyar zsidóság mindamelllett aggódó szorongással kíséri figyelemmel a világháborús frontok alakulását, mert mindenki érzi és tudja, hogy csak a szövetségesek gyors győzelme a nácizmus felett, hozhatja meg a felszabadulást az elnyomott középeurópai országok népének. A zsidóságon régen beteljesedett már Hitlernek gyűlölettől habzó próféciaja:

„Egyet leszögezhetek, a zsidóknak mindenütt el fog menni a kedvük a nevetéstől.“²⁶

²⁵ Komán népbírószági ítéletek alapján.

²⁶ Hitler Adolf 1942 október 4-1 beszédéből.

MÁSODIK RÉSZ

**A MAGYAR ZSIDÓSÁG
A NÁCI-URALOM KÖZVETLEN NYOMÁSA ALATT**

(1944 MÁRCIUS 19—JÚLIUS 10)

ELŐZMÉNYEK: A NÁCI-INVÁZIÓT ELŐKÉSZÍTŐ OKOK

Mindenekelőtt ismertessük rövid összefoglalásban a német megszállás előzményeit:

1942—43. Kállay miniszterelnök Teleki Pál vonalára igyekszik visszamenni. A gyanakvó németektől lassú lépésekben távolodik. Az ellenzék és a kormánypárt egy része a háborúból való kiválást követeli. Kállay semleges államokon keresztül keres kapcsolatokat. (Svédország, Törökország, Svájc.) Támogatja a katolikus és rotestáns egyházak mozgási szabadságát a nemzetközi vonalakal való érintkezés céljából. A menekült-ügyekre fokozott gondot fordít. A sajtó terén mindjobban visszaszorítja a német befolyást 1943 tavaszán felhatalmazza a sajtót, hogy ne csak a semlegesek, de a szövetségesek hírforrásait is teljes terjedelemben közölheti. Mint láttuk, visszautasítja a németek több ízben nagy nyomattékkai követelt zsidóellenes rendszabályait, s a külföldi menekült zsidók továbbra is szabadon áramlanak Magyarországra. Egyedül a pokoli ügyességgel megszervezett sváb-vezérkari klikkel nem tud megbirkózni. Német parancsra működnek ezek, s így Kállay nem mer hozzájuk nyúlni. Háromszor küldi ki a honvédelmi minisztert és vezérkari főnököt „tárgyalni“ a magyar csapatok visszahívásáról, eredmény nélkül. A voronyezsi front-áttörést felhasználva azonban mégis visszahívja Oroszországból a magyar csapatok zömét kitevő 2. hadsereget

1943 június—július. Leváltja a külképviseletbe csempészett náci-barátokat (Wettstein, Rényey, stb.). Mussolini bukása után a Badoglio-kormányt azonnal elismeri. Az ellenzék hangosan bírálja a magyar külpolitikát és sürgetik a háborúból való kiválást. A németek megtudják, hogy ezek a felszólalások Kállay és a kormányzó előzetes tudtával és beleegyezésével történtek.

1943 szeptember. Kállay eljárást indít Feketehalmy-Czeydner és, a többi újvidéki gyilkos ellen. A halálos ítéletek kihirdetése előtt a sváb vezérkari apparátus Albrecht főherceg révén kiszökteti ezeket Németországba, ahol az SS soraiba felveszik őket.

1943 októberében svéd újságírók látogatnak Magyarországra. Beszámolóik szerint az egész magyar társadalom mémetellenes, Magyarország ki akar állni a háborúból. E cikkek sok bonyodalmat okoznak. Fokozza a bajokat, hogy ugyanekkor v. Jagow német követ nyíltan megmondja, hónapok óta csak németektől, vagy nekik alárendeltektől kapott meghívásokat, úgy látszik a magyar társadalom bojkottálja a németeket.

1943 november elején Kállay egyoldalúlag az összes oroszországi csapatokat visszahívhatja, mire

a) a német vezérkar parancsot ad ki, hogy a magyar csapatokat, amelyek különben is német csapatok közé voltak beékelve, erőszakkal is meg kell akadályozni az eltávozásban;

b) Kállay távozását követelik;

c) SS Brigadeführer dr. Edmund Veessenmayert Zágrábból titkos megbízatással Magyarországra küldik;

d) német nyomásra a közben létesített Mussolini-féle fasiszta-kormányt „de facto“ el kell ismerni.

(Kállay azonban ugyanekkor nem szakítja meg a Badoglio-kormányval sem az összeköttetést, s az olasz királypártiak teljes védelmet kapnak)

A Magyarországra küldött SS Brigadeführer dr. Edmund Veessenmayer, mint Hitler személyes megbízottja folytatja tárgyalásait a szélsőjobboldali pártokkal Megállapítani kénytelen azonban, hogy a három nagyobb jobboldali párt (Imrédy: Magyar Megújulás Pártja, Pa&fy—Baky: Magyar Nemzetiszocialista Pártja és Szálasi: Nyilas Párt) nem tud és nem akar együttműködni. Ha tudnának is, csak kisebbségben lennének a parlamentben. A kormánypártban is alig van néhány igazán németbarát, de ezek sem hajlandók a szélsőjossal együtt dolgozni. Javaslat: politikailag, a vezérkar segítségével egy-egy sakkhúzáson kívül nincs más megoldás, mint, a megszállás. Erre kell tehát ürügyet és alkalmat keresni

1944 január—február. Német csapatösszevonások az osztrák-magyar határon. A magyar külügyminiszter, kérdésére német válasz: a galíciai vasútvonalak túl vannak terhelve, Magyarországon keresztül akarnak egy nagyobb egységet a frontra küldeni. Hivatalos átengedés: kérés néhány nap múlva valóban megérkezik a kormányhoz.

1944 február—március. Angolszász tiszték és a Kállay-kormány között (Szentmiklóssy Andor h. külügyminiszter) tárgyalások kezdődnek, melyről a németek értesülést szereznek

II.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS

1944 március 15-én Hitler v. Jagow követ útján meghívja Horthyt és a Kállay-kormányt, látogassák sürgősen meg főhadiszállásán. Halogató választ kap!. Újabb aznapi meghívás közli hogy a látogatás célja „a magyar csapatok visszahívását meg kell tárgyalni“. Másnapi minisztertanácson elhatározzák, Kállay ne menjen. A kormányzó esetében nincs határozat (3—3 szavazat). Horthy jelenti, ő megy: „nincs félnivalóm attól az úrtól!“ (Hitler).

Március 17-én a kormányzó a külügyminiszter, honvédelmi miniszter és Szombathelyi-Knausz Ferenc vezérkari főnök kíséretében Berchtesgadenbe utazik.

Március 18. d. e. tárgyalás Hitlerrel, aki követeli:

1. a Kállay-kormány távozzék,
2. általános mozgósítás Magyarországon,
3. teljes katonai, gazdasági együttműködés, sajtó (rádió) ellenőrzése,

4. zsidók és menekültek likvidálása.

Horthy e követelések teljesítését elutasította.

Hitler válasza: „*Akkor megszálljuk Magyarországot!*“

Horthy: „*Akkor ellenállok!*“

Hitler üvöltött, az asztalt verte. Horthy is az asztalra csapott, felállt és elhagyta a termet

Délben. Szombathelyi és vezérkari tisztjei a kormányszónak elmagyarázzák, hogy nem lehet ellenállni, engedni kell Ghyczy beteg, basedowos. Csatay öreg, fáradt, fásult Mindketten hallgatnak és a vezérkari tisztek magyarázatának nem szegülnek ellen.

Délután. A németek a tárgyalást legalább a „külszín“ kedvéért folytatni kívánják. Horthy kijelenti, hogy haza akar menni, „nincs beszélőnivalója a kancellár úrral“. A német válasz: a Fnh-remek azonban közlendői vannak. így létrejön egy újabb rövid beszélgetés Hitler és Horthy között, amely már csendes hangon folyik le, de miután Horthy nem enged, nincs eredmény. Hitler erre közli, hogy már délben kiment a megszállási parancs az előkészült német alakulatokhoz.

Horthyt egyelőre nem engedik távozni. A németek közük, hogyha Magyarország ellentáll, vagy a kormányzó lemond, akkor

1. *a német hadseregen felül a román, horvát, szlovák hadseregek is bevonulnak az országba és kétheti szabad rablást engedélyeznek,*

2. *kétezer magyar vezetőt 48 óra alatt kivégeznék, a zsidókat, menekülteket elhurcolják.*

Ha azonban nincs ellenállás és a kormányzó helyén marad, mindezek elmaradnak és a kormányzó hozzájárulása nélkül semmi sem történik a menekültekkel és a zsidósággal.

A kormányzó határozott döntés nélkül ismét kijelentette, hogy haza akar sietni. Miután elutazását különböző ürügyekkel halasztgatták, ingerült hangon kérdezte Keitel tábornokot: „*Bin ich schon ein Gefangener, oder bin ich noch freif?*“.

Erre előállt autója, amely azonban „akadályok folytán“ szekér-sebességgel haladt Csupán. Táviratozni nem engedték, ellenben közvetítették Szombathelyi vezérkari főnök távirati parancsát, amely szerint „tilos az ellenállás!“

A német csapatok, — az előzetesen kért és kapott orosz frontra való átvonulási engedély alapján, — március 18-án 24 órakor átlépik a magyar határt. Páncélosaik vágatnak a Magyar Alföldre. Budapestnél kört alkotnak, hajnalban megszállják a Várat és a fontosabb helyeket. Délről Weichs tábornagy balkáni főerőkkel közeledik Budapest felé. A horvát, román, szlovák csapatok valóban a határon állanak, sőt horvátok be is jönnek a Dunántúlra. A német gazdasági terjeszkedés kapcsán, a vezérkar sváb árulói segítségével létesített, volksbundisták által vezetett repülőgépgyárakban „repülőgép-alkatrészek“ jelzéssel küldött ládákból, fegyverek voltak elhelyezve. Ezekkel még kora hajnalban felfegyverezték az országban tartózkodó németeket és az előre be-szervezett sváb munkásokat. Elfoglalták a gyárakat, s körülvették a repülőtereket Mindezt jelentették különleges szikratáviró-készülékekkel a bécsi főhadiszállásnak.

Március 19-én reggel 6 órakor ejtőernyősökkel, majd légiúton. szállított gyalogsággal megszállták a felkészületlen magyart

repülőtereket Újvidéken, Pápán, Miskolcon, Kaposvárott kisebb alkalmi ellenállások voltak. Erdélyben Veress Lajos tábornok mozgósított, de felsőbb parancs híján, sőt aláírás nélkül „barátságos fogadási“ parancsoló távirat vétele után, akciókba bocsátkozni ő sem mert.

Közben a németek különféle ürügyekkel késleltetik, feltartják Horthy különvonatát (Hegyeshalom és Győr között még a síneket is robbantották), hogy így csapataik felvonulására minél több időt nyerhessenek.

Március 19-én d. e. 10 óra körül jut el végre Horthy a budai várba. Német páncélosok, német őrség fogadja: Magyarország gyakorlatilag már meg volt szállva.

Délután három órára koronatanácsot hívnak egybe. Ezen a jegyzőkönyv tanúsága szerint Horthy ismertette a Führer követeléseit. A zsidó-kérdésben ezt mondta volna:

„Hitler azt kifogásolta előttem, hogy a zsidókkal szemben Magyarország nem teszi meg a szükséges intézkedéseket. Bűnünk tehát, hogy Hitler kívánságát nem teljesítem, nem engedem a zsidók lemeszárlását. Hitler szerint Finnországnak 6.000 zsidója van csak és mégis a finn újságokban a németek ellen csak a zsidók lazítanak és Finnországnak a háborúból való kilépését ők követelik...“

A koronatanácsban jelen volt Sztójay Döme, Magyarország berlini követe is, aki a kormányzót elkísérte Budapestre. Sztójay beszámolt Ribbentroppal folytatott beszélgetéséről:

„Mialatt a Kormányzó Ur Hitlernél időzött, nekem alkalmam volt beszélgetni Ribbentroppal. Megkérdezte tőlem, vajjon a tavalyi panaszokról tettem-e én annakidején a Kállay-kormányznak jelentést? Igenlő válaszomra kijelentette, hogy akkor ennek ellenére sem történt semmi, főképpen a zsidókérdésben. Megmondtam Ribbentropnak, hogyha Németországban olyan nagy arányszáma volna a zsidóságnak, mint Magyarországon, akkor Németországnak sem sikerült volna annyit tenni a zsidókérdésben, mint amennyit tett...“

Ez volt tehát Sztójay Döme berlini követ nézete a zsidó-kérdésről abban a pillanatban, amikor a magyar kormány vezetésének átvétele előtt állott.

Keresztes-Ki seber Ferenc, Zsindely Ferenc és a külügy képviselői (Szentmiklóssy, Szegedi-Maszák) az ellenállást követelték. Keresztes-Fischer az aijája rendelt szerveknek (csendőrség, rendőrség) ki is adta még hajnalban az ellenállási parancsot, ennek azonban kevés fogamatja volt. A vezérkari főnök és tisztjei szerint hiába való is lett volna az ellenállás. A koronatanács tehát nem hozott ily értelmű határozatot. Keresztes-Fischer béjelenti, hogy „egy percre sem marad tovább a helyén“, mert a németek átvették a rendőrséget, a Gestapo politikusokat fogdos össze és nem engednek egy zsidót sem a várost elhagyni.

S a koronatanács a kormányzó következő elegikus szavaival végződik: *„A szerencsétlen nemzetnek is kell valamit mondani. Bízom a nemzet jövőjében, hogy ezeket a nehéz idöket Isten segítségévéi átvészeljük!“*

Ezzel távozik, a Kállay-kormány pedig aláírja lemondását...²⁰ Kállay repülőgépet kér, a vezérkar szerint nincs, 'mindent lefoglaltak a németek Kállay erre a várkertén keresztül a zárdautcai török követségre menekül.

A koronatanács tartama alatt a németek a baloldali politikusok egész sorát fogdossák össze és megkezdődik a magyar zsidóság likvidálása is: különösen budai villákban rabolnak az SS-ek, akiknek megbízottjai azonban már ellátogatnak a zsidóság központjába is.

III.

A GESTAPO A PESTI ZSIDÓSÁG FELLEGVÁRÁBAN

1944 március 19-én, vasárnap cL e. közgyűlés volt a Pesti Izraelita Hitközség központjában, a síputcai székházban. A hangulat izgatott Komor feszültség.

A magyar zsidóság eddig, abban a semmivel sem indokolt optimista tévhitben élt, — amint azt Kállayék is remélték — hogy Magyarország lesz az a sziget amely megmenekül a német inváziótól. A magyar zsidók osztottak ezt a nézetet bizton remélték, — bár tudtak és hallottak a németországi eseményekről a németek által megszállott területen addig élt zsidók deportálásáról, illetve Keletre való koncentrálásáról, — hogy hasonlóra Magyarországon sor nem kerülhet. „*Versenyfutás az idővel!*“ — ez volt a jelszó.

Bíztak abban, hogy a németek oroszországi és afrikai veresége után, az olaszországi sikeres partraszállás és előnyomulás megtörténetét előbb lesz vége a háborúnak, mint hogy a náciknak módjában állana a magyar zsidóság 800.000-es nagy tömegét deportálni.

„*Szlovákiában a 70.000-es létszámú zsidóság deportálásához 2 év kellett!*“ — hangoztatták úton-útfélen. Lehetetlen tehát, hogy nálunk baj lehessen. Ahogy a kormányzót és a Kállay-kormány tagjainak nagyobb részét váratlanul, meglepetésszerűen érte a megszállás, nem csodálható tehát, hogy olyan nagy megdöbbenést keltett e közgyűlés, többé-kevésbé teljesen tájékozatlan résztvevői között a hír: németek ellenállás nélkül foglalták el a vidék és a főváros fontos katonai pontjait.

A tanácskozás éppen ezért szokatlan rövid ideig tartott. Kegyelettel emlékeztek meg Kossuth Lajos halálának félszázados évfordulójáról, majd félóra alatt hozzászólások nélkül letárgyalták és elfogadták az 1944. évi költségvetést, csupán a cionisták egyik megbízottja fejezte ki elvi bizalmatlanságát a vezetőséggel szemben. A közgyűlés tagjai siettek haza...

A németek első megjelenése és érintkezése a magyar zsidósággal még aznap megtörtént. Megbízottaik másnap d. e. V2IO órára jelezték visszajövetelüket azzal, hogy erre az időre a hitközség vezetősége és előljárósága teljes számmal jelenjen meg. Minden kísérlet, hogy felelős magyar tényező utasítást adjon, nem

²⁰ Báreiházi Bárczy István államtitkár vallomása és a koronatanácsesi jegyzőkönyv alapján.

járt eredménnyel. A válasz mindenütt egyképpen hangzott: *mindenben engedelmeskedjenek a németek utasításainak!* A magyar állampolgárságú zsidókat tehát ily módon kiszolgáltatták a németeknek. S ezzel megkezdődött...

Március 20-án reggel, a már ismert jelenetek közepette, közölték a németek megbízottai: Obersturmbannführer Hennann Krumej és Hauptsturmführer Dieter von Wyslizeni a további teendőket.

Délután már megkezdődtek az első hivatalos rekvirálások is (300 matrac, 600 pokroc, 30 nyomdász).

Március 21-én d. u. 5 órára a hitközség dísztermében — a németek parancsára — mintegy 200-an jelentek meg, a fővárosi hitközségek, felekezeti intézmények és néhány vidéki hitközség történetesen Budapesten tartózkodó vezetői. Az elnöki emelvényen, — groteszk kép — helyet foglalt Krumej, jobbján Wyslizeni, balján a pesti hitközség elnöke, Stern Samu, akit udvariasan állandóan, „*Herr Hofrat*“-nak szólítottak. Névsort olvastattak, az egyes felhívottak harsány hangon sorra jelentkeztek: *hier!*

Utána Wyslizeni rövid beszédet tartott, minden jóval kecsegtetett Lesznek ugyan korlátozások, de a felekezeti, kulturális és vallásos életet csak folytassák tovább a zsidók úgy, mint eddig: „*Alles geht weiter, wie bisher!*“

ők erre nagy súlyt fektetnek, nem akarják, hogy pánik törjön ki, a bankokat ne rohanják meg, a betéteket ne vegyék ki. Az istentiszteleték rendjében sem szabad semmi fennakadásnak lennie. A rabbik a szószékről¹ nyugtassák, meg híveiket. A németek fegyelmezett magatartást kívánnak az itteni zsidóságtól. Ne legyen félreértés, itt nincs megszállás. Csak azért, mert valaki zsidó, senkinek sem lesz bántódása. Egyeseket azért tartóztattak eddig le, mert' az illetők a rendelkezéseket megszegték, vagy korábbi politikai magatartásuk kívánta ezt meg. Különben is háború van, ilyenkor szükség van tűszokra, — tette hozzá, miután többen eléje tárták, hogy prominens, gazdag és politikai életben szereplőket, ismert zsidó nagyiparosokat, gyárosokat, pénzügyi kapacitásokat lakásukról különböző rögtönzött Gestapo-fogdádba, toloncházba, majd onnan a kistarcsai internálótáborba szállították.

Tudomásul vették annak a nyolc tagból álló zsidó-tanácsnak a listáját, amelyet utasításukra így állítottak össze:

a pesti neológok részéről Stern Samu elnök, dr. Boda Ernő, dr. Pető Ernő és dr. Wilhelm Károly, a budai neológ hitközséget dr. Csöbádi Samu, az orthodoxokat Kahan-Frankl Samu és óbudai Freudiger Fülöp, s a cionistákat dr. Kahan Nisson képviselte.³⁰

Általában véve „igen kellemes volt az érintkezés a németekkel és barátságos hangulat alakult ki“. Krumej keveset beszélt, Wyslizeni annál szívesebben és kedélyesebben válaszolt az őt körbefogó és kérdezősködő zsidóknak. Sikerült nagyon „megnyugtatótatnia“ az elinte izgatott résztvevőket s ezért igen „megnyugtató hangú“ közlemények is jelentek meg a hivatalos felekezeti lap másnapi számában. Ugyanúgy ilyen „megnyugtató hangú“ levelet intéztek a vidéki hitközségekhez, amelyek vezetőit március 28-ra Budapestre hívták, hogy őket is „informálják“ a németek:

²¹ L. részletesen Lévai: „Fekete Könyv“-ben.

E hó 20-a óta állandó tárgyalásokban vagyunk a német katonai hatóságokkal, amelyek a legnagyobb súlyt helyezik arra, hogy az ország izraelita lakossága pánágmentee hangulatban, *nyugodtan, folytassa* nem csak magánéletét, hanem hitéletét, szociális és kulturális tevékenységét is. Ennek elérése végett az egész országra kiterjedő hatáskörrel megalakult a Magyar Zsidók Központi Tanácsa, amely további, *rangsorban utána következő szerv* gyanánt az Országos Bizottság megalakítását fogja foganatosítani. Ezért vált szükségessé, hogy a bevezetőben jelzett tanácskozást megtartsuk. Nagyon kérjük, méltóztassék meghívásunknak okvetlenül eleget tenni, mert a mai nehéz napokban az egész zsidóság sorsdöntő érdekei fűződnek a zsidóság kellő megszervezéséhez és a pánikmentes hangulat fenntartásához. A német hatóságok által kiállított utazási igazolványt mellékeljük. Ez legszemélyesebb természetű, másra át nem ruházható. Netáni akadályoztatása esetében helyettes nem jöhet, illetve nem utazhat Magától értetődik, hogy a jelenlévők által hozott határozatok, a távollévőket is kötik. Budapest 1944. március 24. Hittestvéri üdvözléssel:

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa nevében:
Stern Samu elnök.

Ez a naiv hangú felhívás, valamint a hivatalos felekezeti lap sorozatos közlései igazolják, hogy a magyar zsidóság vezetői mennyire hittek a németeknek, akik nagy rutinnal fogtak hozzá munkájukhoz. Rendszerük, módszerük, aprólékos részletekig ki volt ekkor már csiszolva, Európa számtalan országában kipróbálva. A Gestapo mindenütt jóakaratot színlelt, képmutató álnok módon lépett fel. Igyekeztek elkerülni a feltűnést. S a magyar zsidóság vezetői nem okultak a számtalan külföldi példán: az „okosak“ hittek. A világtól elzárt vidéki zsidóság pedig a fővárosi információkat vette „készpénznek“ és „nyugodtan“ a helyén maradt.

Az első napokban zsidó-ügyekben az intézkedési jogot kizárólag a németek ragadták magukhoz. Mindenesetre a tűzok szedésénél, vasutak, pályaudvarok ellenőrzésénél stb. mindenütt már igénybe vették a rendőröket és a csendőröket. Egymás után érkeztek értesítések a Gestapo erőszakoskodásáról. Százan és százan nem aludtak a fővárosban ezeken az éjjelieken lakásaikon, hogy az első üldözési hullámot valahogy elkerüljék. A Gestapo ismerte már más országokból ezt a menekülési kísérletet, ezért léptek fel oly barátságos, megtévesztést célsó sima modorral, viszont éppen ezért adták ki a szigorú parancsot is: senki se merje önhatalmúlag változtatni lakhelyét.

A vasárnapi bevonulás után hétfőn hajnalban, izgatott tömegek rohanták meg a bankokat. A pánicélkamrak előtt százával sorakoztak az ott őriztetett értékeket kivenni szándékozók. Sorszámokat osztogattak s a széfek kiürítése a késő éjszakába nyulott bele... Ezért hangzott el másnap a zsákmányt féltő Gestapo-tisztek irítása: *szónokoljanak a rabbik, ne rohanják meg a zsidók a bankokat, nem lesz itt semmi baj...* S voltak, akik megint hittek nekik!

A mindenütt bevált módszer alapján mindenekelőtt a zsidóság hangadó vezetőit igyekeztek a náci a maguk számára *megnyerni*. Rendszerükre jellemző: az új Tanács egyik tagját még

március 20-án lakásáról egy különítmény az Astoria-szállóba, a Gestapo első főhadiszállására vitte. Itt meglátta, őt Oberstrumbahnführer Krumej, s annak ki jelentésével, hogy délelőtt már találkozott vele a Zsidó-Tanácsnál, szabadonbocsájtatta. Már az *első* alkalomkor közölték azt is, hogy igazolványokat (Immunitätsausweis“ fognak kiadni a Tanács és alkalmazottai számára. Ez természetesen „igen jó hatást keltett“, fokozta önbizalmukat és a németek jóakarátában való hitüket. Ennek híre is futott és tömegesen jelentkeztek „önkéntes munkaerők“, hogy a Tanács szolgálatiba álljanak. A németek elérték céljukat:

a) megnyugtatták a vezetőket, rajtuk keresztül lecsendesítették a páni khangulatot, s félrevezették a pestiek bölcsességében, beavatottságában megbízó vidéki zsidóságot;

-b) lelkes közreműködő, szakértő szervezetet hoztak létre, amely a későbbiek folyamán szolgai módon, túlzott jóakarattal teljesítette követeléseiket, minden kívánságukat.

IV.

A SZTÓJAY-KORMÁNY MEGALAKULÁSA ÉS ELSŐ ZSIDÓELLENES RENDELKEZÉSEI

Március 22-ig a németek első intézkedései teljesen önhatalmúlag történtek. Nem volt magyar kormány. A kormányzó nem is akart kormányt kinevezni. Először Imrédy Bélát kívánták a németek, akit azonban a kormányzó nem fogadott el. Március 22-én 16 órakor azután demars érkezett Ribbentropól, amely szerint, ha két órán belül nincsen kormány kinevezve, életbeléptetik a Berchtesgadenben közölt szankciókat.

Erre 18 órakor megtörtént a Sztójay-kormány kinevezése. Az eléje tett közleményből a kormányzó kihúzza a „Hözös meg-egyezőssel“ szavakat, Sztójay azonban utólag, önhatalmúlag mégis kiadja e két szót is a Magyar Távirati Iroda közleményében és a kormányzónak írást ad arról, hogy ezt „*saját felelősségére*“ tette.

A Sztójay-kormány megalakulása utáni első minisztertanácsán, március 22-én este már bejelenti a miniszterelnök, hogy az osztrák származású SS Obergruppenführer Ernst Kaltenbrunner — Heinrich Himmlernek az első héten Budapesten intézkedő helyettese — közölte vele, hogy „*Magyarországnak a környező államok példája szerint elsősorban a zsidó-kérdést kell megoldania, a németek olyan rendeleteket kívánnak, amelyek a zsidókat megjelölik és a magyarságtól elkülönítik*“. Felhívta tehát kormánya tagjait, hogy tárcájuk keretébe tartozóan az ehhez szükséges rendeleteket a *legsürgősebben* készíttessék ehhez. Közölte továbbá, hogy *Horthy a szokástól eltérően, nem kívánja ezeknek a rendeleteknek a nála való előzetes bemutatását.*³¹

A magyar kormány megalakulása után azután valóban kézbe is veszi a zsidó-kérdés rendezését. Március 28-án közli a hivatalos lap, hogy a belügyminisztérium politikai államtitkárának, Baky László nyugalmazott csendőrőrmagyot nevezték ki

²² Jaross Andor vallomása.

Ugyanaznap Jaross Andor felkeresi vitéz dr. Endre Lászlót, Pest vármegye alispánját hivatalában, s felkéri a belügyminisztérium adminisztratív államtitkárságának elvállalására. Sürgeti azonnali munkábalépését. mint a „zsidó-ügyekben elismert szakember“-!, mert igen sürgősen el kell készíteni a belügyi vonatkozású zsidó-rendeleteket. Endre megnyugtatta, Jaross: egy iratcsomót mutat neki, *nála már minden elő van készítve!*⁹²

E két államtitkár kinevezésével indította el Jaross belügy-miniszter a zsidók megsemmisítésére irányuló akciót..

Ez időtől kezdve a magyarországi zsidósággal már a magyar kormány rendelkezik, bár a németek anyagi természetű követeléseikre nézve úgy a fővárosban, mint a vidéken közvetlenül intézkedtek a zsidó-tanácsoknál. Különösen a fővárosi Zsidó-Tanács útján, az általános katonai szükségletet képező felszerelési cikkeken kívül, követeltek nagyobb tömegekben is mindenfajta luxustárgyakat. A Zsidó-Tanács külön technikai osztályt állított fel a németek sorozatos kívánságainak kielégítésére. Abban a tévhitben voltak: ha követeléseiket teljesítik, kielégítik a németeket úgy, hogy azok meg is vannak elégedve, ezáltal minden veszélyt elhárítanak. Sikerül majd „jóviszonyt teremteni“, s így módjuk lesz arra, hogy közbenjárhassanak a tudomásukra jutó atrocitások eseteiben. Valóban eleinte, — különösen Krumej — egyes esetekben előzékenységet mutatott. Vidéken történt különböző elfogatások ügyében a Tanács közbenjárt, néhány esetben eredményesen is. Ugyanúgy Kistarcsáról a Tanács közbenjárására március 24-én minden 60 éven felüli férfit, 50 éven felüli nőt, és 16 éven aluli mindkét nembeli gyermekeket szabadon bocsájtottak. ígértek további szabadlábba helyezéseket, sőt az ártatlanul letartóztatottak rendszeres felülvizsgálat után elbocsájtását is. ígéreteiket azonban már nem váltották be.. W

Március 28-án a fővárosba érkezett, vidéki megbízottak részére Krumej ismét megnyugtató előadást tartott. Ugyanezt tette a zsidók likvidálására ideérkezett „Sondereinsatzkommando“ vezetője, Obersturmbannführer Adolf Eichmann is, aki a svábhegyi Majestic-szállodában, ahová magához hívatta a Zsidó Tanácsot, nagyszabású, hangulatos előadásban közölte „elgondolásait“.

Eichmann előadásával célját végképpen elérte: *valósággal elbűvölte a Tanácsot és azon keresztül a magyar zsidóságot.* Amíg a vidékről a kétségbeejtő jelentések április vége felé még nem érkeztek, a pesti zsidóság vezetői vakon hittek a minden jót ígérő németeknek. Drága idő veszett el, hiszen, — mint majd látni fogjuk — rettenetes tempóban száguldottak az események...

²³ Jaross és Endre vallomásai alapján.

A SZTÓJAY-KORMÁNY ZSIDÓ-RBIDELETEI

Március 29-én jelenik meg a Sztójay-kormány első zsidó-rendeletké: a zsidó tulajdonban lévő telefonok bejelentendők.

A minisztertanács az új kormány megalakulásától kezdve szinte permanensen folytatott tanácskozásokat a zsidókkal szemben hozandó intézkedésekről. Közel egy hétig tartó tárgyalgatás után a minisztertanács végre döntött is: március 31-én megjelent az 1.240/1944. M. E. sz. rendelet „a zsidók megkülönböztető jelzése tárgyában”. Endre László ezt a rendelkezést — mint a későbbi valamennyit is — a németektől beszerzett hasonló tárgyú rendeletek elsősorban a szlovák „zsidó-kódex” alapján készítette dr. Argalás Lajos osztálytanácsossal

A vidékről közben felszivárgott különböző értesülések szerint elsősorban a Kárpátalján, — amelyet a Vörös Hadsereg közelsége folytán a német hadvezetéség hadműveleti területnek nyilvánított, — már március 23-án hasonló intézkedés történt. Munkács város sváb származású parancsnokló honvéd tábornoka elrendelte, hogy a zsidók ruházatuk bal felső részén egy kb. 10 cm átmérőjű sárga foltot tartoznak viselni. Ugyanakkor a zsidók üzleteit nagy, sárga csillaggal jelöltette meg. Ezeket az üzleteket a vidéken mindenfelé a csőcselék megtámadta és kifosztotta. Ugyanakkor a Gestapo, sőt magyar hatóságok is, az atrocitások ellen tiltakozó zsidó vezetőket helyezték letartóztatásba.

Néhány nappal később a hivatalos lap a csillagviselés kötelezettsége alól, a hercegprímás és a protestáns püspökök felszólalása után, az egyházak kötelékébe tartozó személyeket, valamint a hadikitüntetések folytán kivételezhetőket, továbbá a Magyarországon tartózkodó *külföldi* állampolgárokat, ha erre a célra kiállított tanúsítvánnyal rendelkeznek, mentesíti. *(Ez utóbbi rendelkezés volt a' kiinduló pontja a későbbi védettségeknek és KEOKH útján történt csillagmentesítésnek!)*

A sárga csillagot a németek elgondolása szerint az egész zsidóság számára a Zsidó Tanács szerzi be és hárompengős egységáron hivatalos csillagokat bocsájt ki. Ezt az intézkedést azzal indokolták, nem akarják, hogy Magyarországon is olyan „slamos” legyen a mégkülönböztető jel, mint Görögországban és Szerbiában volt. Valójában azt akartak, a Tanács ily módon jusson megint pénzhez, hogy azt azután a németek elvehessék.

Ugyanakkor bizonyos textil-érdekeltségek, amelyeknek ilyen kanári sárga anyagból nagyobb készleteik voltak, megmozgatták befolyásos kormányösszeköttetéseiket. Megjelentek olyan sugalmazott lapközlemények, hogy a magyar hatóságok 10 pengős egységáron, egyöntetű csillagokat fognak kibocsájtani s állami monopóliumként, trafikokban árusítják majd. Ez azután megint a németeknek nem tetszett, hiszen abból nem lett volna semmi hasznuk, lefűjták az egységes beszerzést. A zsidó-csillagokkal tervezett különböző német-magyar panamák tehát sorra megbuktak.

Egymásután jelennek most már meg a Sztójay-kormány további rendeletei:

A zsidók háztartásában nemzsidók nem alkalmazhatók.

A zsidók közszolgálatának és közmegbízottságainak, továbbá ügyvédi működésének megszüntetése.

Zsidók sajtókamarai, valamint színművészeti és filmművészeti kamarai tagságának megszüntetése. (A Sajtókamara 40 hivatásos újságíró tagját és az összes zsidó származású szakírót, a Színészkamara 310 tagját törli.)

A zsidók tulajdonában lévő közúti gépjárműveket be kell jelenteni.

Pótrendelet jelenik meg a zsidók megkülönböztető jelzéséről, amely magyarázatot ad arra, miként kell értelmezni a rendeletnek azt az intézkedését, hogy a sárga csillagot „házon kívül“ kell viselni? Illetékes hely magyarázata szerint, minden olyan helyen kell viselni, ahol a közönséggel érintkezhetnek: utcán, nyilvános helyeken, villamoson, vasúton, stb. Nem kell jelvényt viselni „a zsidó lakását magába foglaló épületen belül feltéve, hogy nem ugyanabban az épületben lévő nyilvános helyről: színház, vendéglő, stb.-ről van szó“.

Ez a pótrendelkezés is hiányos volt, alkalmat adott félreértésekre, amelyek szomorú, eredménye megint csak a zsidók összefogdosása és internálása volt. Az utcákon razziáztak detektívek és ceruzákkal nyúltak a csillagok alá, amelyeket ily módon próbáltak ki, hogy szorosan vannak-e rávarrva? Ha a ceruza a csillag alá ment, — a zsidót internálják. Elfogták igen sokszor akkor is, ha erőszakkal kellett a ceruzát alásztantani. Internálásra kerültek zsidó kereskedők, akik üzletükben munkaköpenyükre, vagy öltönyükre nem erősítették fel a jelet, amelyet felöltőjükkel levetettek. Internálásra kerültek olyan zsidók is, akik légiriadókor óvóhelyre csillag nélkül rohantak le. Kifogás tárgyát képezte az is, ha a csillagról centiméterrel való megmérés alapján kitűnt, hogy nem felelt meg pontosan az előírt mértéknek, vagy pedig színe nem volt „kanári sárga“, különösen később, amikor a sok használatból kifakult, vagy bepiszkolódott

VI.

A ZSIDÓ TANÁCS ELINDUL A LDTÓN ...

Április 3-án éri Budapestet az első komolyabb bombatámadás. Amerikai légikötelék rendkívül hatásos nappali támadást intézett a főváros gyárterülete ellen. Pompás célzással semmisítette meg a főváros IX. kerületében összpontosított petróleumfinomító gyártelepek egész sorát. Ugyanakkor az egyik környéki gyárvárost Pestszenterzsébetet is eredményesen bombázták, úgyhogy számosan hajléktalanná váltak.

Ezt követően megjelent a Zsidó Tanácsnál az időközben megalakult Magyar Állambiztonsági Rendészet („Magyar Gestapo“) vezetőjének Hain Péter detektív főfelügyelőnek, — áld utasításait Hubert-től, a bécsi Sicherheitspolizei vezetőjétől kapta, — megbízásából Martinides Ödön detektív. Ezúttal először fordul a németek bevonulása óta „magyar hatósági közeg“ közvetlenül a Zsidó Tanácshoz. Magával viszi a Tanács két tagját, Kahan-Frankl Samut és dr. Reiner Imrét a Svábhegyre, ahol a német biztonsági rend-

őrség hivatalait berendezte. Ott Eichmann, Hain, Koltay és Martinides, azonkívül Szentmiklósi József fővárosi tanácsnok jelenlétében elrendeli, hogy másnap a „kibombázottak részére“ 500 egyes kétszobás lakást a zsidók ürítsenek ki. A kulcsokat 24 órán belül kell leadni. Átadták a 619.926/1944. XVII. számú, Budapest polgármesterének megbízásából dr. Szentmiklósi József tanácsnok által aláírt, 1944 április 4-én kelt rendelkezést is, amely részletesen ismerteti a teendőket. A Tanács képviselői hivatkoztak arra, hogy nincs elegendő személyzetük, sem szervezetük ilyen munkálatokhoz. Eichmann ragaszkodott parancsa pontos végrehajtásához.

Hiába, a lejtőn nincs megállás! A Tanács, amely* addig oly pontos készséggel kiszolgálta a németeket és teljesítette utasításukat, most sem tehetett már egyebet Éjfélig annyit tudott csak elérni dr. Reiner, hogy Szentmiklósitól kicsikarta beleegyezését: a lakás-kiürítés ugyanabban a házban lévő másik lakásban való összeköltözéssel is megoldható.

Másnap reggel megalakultak a rekvirálóbizottságok. A hit? község 53 megbízottja (jobbára tanítók és tanítónők), átment a városházára, ahol minden bizottsághoz beosztották a főváros ellenőrző alkalmazottait is. Délután fél 5 órakor dr. Koltay detektív megállapította, hogy nincsenek együtt az összes kulcsok és ezért a Tanács két ügyeletes tagját, dr. Kahan-Franklt és dr. Wilhelm Károlyt magával vitte a Svábhegyre, annak ellenére, hogy dr. Pető Ernő és dr. Reiner Imre közölték vele: Szentmiklósi tanácsnok a lehetetlenül rövid határidőt meghosszabbította.

A két tanácstagot csak másnap délben engedte szabadon Koltay azzal a fenyegetéssel, hogy *„csak most az egyszer úszták meg ilyen könnyen, máskor ilyesminek halálosan komoly következménye lesz!“* Egyébként az éjjeli bombázás miatt 500 újabb lakást követelt

A lakásrekvirálásnak a Zsidó Tanács közegei által történt végrehajtása igen nagy megdöbbenést és rendkívül elkeseredést váltott ki az érintettek köréből, hiszen a legtöbb esetben egy-két óra, sőt a délután folyamán sok esetben percek alatt kellett a Tanács közegei által kijelölt lakásokat elhagyni.

Ezután már nem volt megállás. Híre ment a „könnyű zsidó-lakás szerzésinek, s egymásután jelentkeztek most már, a megalakult Lakáshivatalnál, más oldalról is és követeltek lakásokat így elsősorban a honvédség részéről, amely a fővárosba helyezett tisztjei számára jól berendezett lakásokat igényelt. A lakás-rekvirálások miatt súlyos vádak hangzottak azután el a Zsidó Tanács és annak közegei ellen, akiket nem egy esetben részrehajlással, sőt megvesztegethetőséggel is nyíltan gyanúsítottak.

A Tanács valójában teljesen tehetetlen volt Április első napjaiban emellett még mindig a német szemfényvesztés hatása alatt állanak. Hisznek abban továbbra is, — valóban *„Wunschtraunft“* ez — hogy a németek kívánságainak teljesítésével, (s „amennyiben rendet tartanak“, elkerülhetik > a nagyobb bajokat Hosszú vitát folytatnak például azután arról a szabályzatról is, amelynek alapján az ország egész zsidóságát igazgatni kívánják. Munkácsi Ernő dr. főtitkár nagyszabású tervezetet készít, amelyet április 4-én felterjesztenek „jóváhagyás végett“ — a Gestapóhoz. E szerint létesül a már kinevezett 8 tagú *„Központi Tanácsion“* kívül egy 25—27

tagból álló „*Budapesti Nagytanács*“. Ez kiegészítve 10 neolog községkerületi elnökkel és 10 nagyobb orthodox hitközség és 2 status quo hitközség elnökével „*Országos Nagytanács*“-ot képez, majd, mint írták, „a rangsorban utána következően!“ így rendezkednének tehát el a Síp-utca urai — a háború végéig...

Íme ezzel foglalkoztak, ilyen „gondjaik“ voltak az egyáltalán nem informált Tanácsnak április 4-én, aznap, amikor — mint látni fogjuk — Baky László elnökletével a belügyminisztériumban már megtárgyalták „*az országnak zsidóktól való megtisztására*“ szóló rendelkezéseket.

A pesti tanács bölcs jogász-bürokratái ugyanakkor szak-i osztályokat alakítanak, szervezeti és adminisztrációs szabályzatokat gyártanak s terjesztenek a Gestapo elé. És Eichmann április 6-án, — tehát aznap, amikor a legközelebbi hetekben^ megtörténő deportálás részleteit véglegesen megállapítja — jóváhagyólag küldi is a tervezetet vissza. A németek részéről tehát a szemfényvesztés, a ködösítés változatlanul még mindig tovább folyik. Teljes eredménnyel, amit bizonyít, hogy a tájékozatlan, de mindenestre a „bennfentessé“ látszatát benntartani kívánó tanácsi bürokrácia siet körlevél útján a jóváhagyásról a magyarországi összes' vidéki hitközségeket, illetőleg tanácsokat értesíteni. A körlevélhez egy 18 pontban megválaszolendő kérdőívet is csatolnak. Aznap,' amikor a vidéki zsidóság gettósítása, — mint látni fogjuk — már megkezdődött...

Sajnos, ugyanakkor, — ahelyett, hogy a Tanács és annak közegei ellenállásra, önvédelemre hívnák fel elsősorban a vidéki zsidóságot, vagy azt a közvetlenül fenyegető életveszélyre figyelmeztetnék, — a Magyar Zsidók Központi Tanácsa a következő, feltűnően erélyes hangú közleményt is bocsájtja ki:³³

Testvérek! A magyar hatóságok kizárólag a Központi Tanáccsal tárgyalnak, vele közük az egész ország zsidóságát érintő utasításokat. Ezeknek az utasításoknak a legpontosabb végrehajtásáért nemcsak a Központi Tanács minden egyes tagja felel életével, hanem mindazok is életükkel felelnek, akik a Központi Tanács utasításait a legpontosabban' nem teljesítik.

Testvérek! A magyar zsidóság a hatósági intézkedések Végrehajtását a saját közegeivel köteles foganatosítani. A Központi Tanács tehát nem hatóság, hanem csak a hatóságok végrehajtó szerve. A Központi Tanács nem engedheti meg, hogy egyesek engedetlensége miatt a kapott utasítások teljesítése meghiúsuljon, s ezáltal soha nem tapasztalt szerencsétlenség zúduljon az egész közösségre! A Központi Tanács felhívására mindenki köteles ott, ahová hívják, megjelenni. A Központi Tanács minden zsidó szellemi, anyagi javai felett, sőt munkaereje felett korlátlan intézkedési jogot, illetve kötelességet kapott yalamenyien a Központi Tanács közegei vagytok, asszonyok, leányok, férfiak, fiúk egyaránt. Vegyétek tudomásul, hogy a Központi Tanács legsúlyosabb intézkedései is hatósági intézkedések alapján történnek és pontos végrehajtásuktól úgy az egyes egyének, mint az egész közösségnek

⁵³ A „Magyar Zsidók Lapja“ közölte állandóan a Zsidó Tanács hivatalos utasításait.

élete függ. Isten legyen velünk és adjon erőt, képességet, hogy feladatunkat híven teljesíthessük.“

A Tanácsnak ez a rendkívüli hangú közlése később, — amint azt látni fogjuk — úgy a fővárosban, mint vidéken végzetessé vált Meglepő az is, hogy „német utasítás“ helyett ezúttal már „magyar hatóságokra“ hivatkozik, bár akkor magyar hatóságok még szóba sem állottak a Tanács tagjaival. E cikk megjelentetése napján még egy további figyelmeztetést is látnak szükségesnek, mert a síputcai székház előtt s udvarán ezrével tüntettek a zsidók a lakásrekvirálás miatt a Tanács ellen és viharos jelenetek sora zajlott le.

E felhívások és figyelmeztetések mind aznap jelennek meg (április 5.), amikor életbe lép a csillagviselési rendelet. A főváros közönsége a legjobb esetben közönnyel nézi végig polgártársai egy részének megbélyegzését. Elszomorítóan kevés azok száma, akik szolidárisak a zsidókkal, — de ezek sem mernek cselekedni. Tömegesen akadnak azonban visszatetsző jelenetek: a sárga csillagosokat gúnyolják, nem egy esetben inzultálják is, nyilván szélsőséges, nyilas érzelműek.

A zsidóság egy kisebb része megkísérli a csillagviselési rendelet szabotálását is, azonban a magyar hatóságok állandó razzziái, intemálási büntetései, valamint elsősorban a házfelügyelők, a házak légoltalmi parancsnokai és egyéb nemzsidó lakótársak feljelentései, ezt igen nehezé teszik. *A zsidóság már ennél az első lépésnél elvesztette a csatát...*

A Zsidó-Tanács is felhív hivatalos lapjában mindenkit, hogy „a sárga csillagot okvetlenül viselje munkahelyén, az üzletekben, tehát mindenütt ahol a közönség akár érdeklődés, akár megrendelés, vagy vásárlás céljából megjelenhet. A sárga csillagot a legfelsőbb ruhadarabon, tehát a munkaköpenyen is viselni kell, akkor is, ha légiveszély esetén az óvóhelyen tartózkodik. A csillagot szorosan rá kell varrni a ruhadarabhoz, mert a laza feltűzést elégtelennek minősítik. Súlyt vet a hatóság arra is, hogy a csillag kanárisárga legyen. Kétség esetén is inkább viselje mindenki a sárga csillagot, mert csak így mentesítheti magát bármely kellemetlenségtől“.

Újabb felhívás, amely megint csak az ellenállás letörését eredményezi, az önvédelem megkísérlésének szándékától tart vissza igen sok embert. Valóban veszélyes lehetett, ha valakit rajtaé csíptek a csillagviselés elmulasztásán, vagy könnyen eltávolítható módon való viselésem. Ez volt azonban az egyetlen lehetősége végeredményképpen annak, hogy valaki a vidéken és sok esetben a fővárosban is megmenekülhessem. A németek és magyar segítők is tehetetlenek lettek volna, ha az érintettek százezrei biztatáshoz jutnak elrettetés helyett és a megkülönböztető jelet fel nem tűzik. Áldozatok akkor is lettek volna, sok-sok ezren, sőt talán százezren is, de sohasem kerülhetett volna a sor arra, ami valójában hetek alatt megtörtént... Igaz viszont, hogy a német Sondereinsatzkommando tisztjei nem lettek volna „megelégedve“ a Tanács munkájával, nyilván vissza is vonták volna a szabad mozgást biztosító igazolványokat, amelyek oly sok esetben jutottak protekciósoknak, családtagoknak, stb. S talán a Tanácsot is elmozdították

volna, sőt bizony még komolyabb eszközökkel is élhetek volna egyes tanácsstagok ellen. *A magyar vidék zsidóságának egy része azonban biztosan megmenekülhetett volna, ha idejekorán figyelmetlenek és önvédelemre hívják fél, nem pedig attól oly szigorú határozottsággal eltiltják ...*

VII.

SZÚNNI NEM AKARÓ RENDELET-ÖZÖN

A bombatámadások kapcsán a légoltalmi kormánybiztos falragaszok útján intézkedik a főváros szükséges és önkéntes kiöntéséről, megtiltja azonban ugyanakkor, hogy zsidók lakóhelyüket elhagyják. Tiltalom jelenik meg, amely szerint ezentúl csak a „szövetséges“ külföld rádióállomásait szabad hallgatni. Mindenkire egyaránt vonatkozik ez, de kitűnő alkalom arra, hogy zsidók ellen tömegesen tegyenek feljelentést „ellenséges rádióállomások hallgatása“ címén. (Sokan éppen ezért önként jelentkeznek a postán és lepecsételtetik rádiójukat, hogy ellenséges érületű feljelentés esetén igazolhassák, rádiójukat egyáltalában nem is lehetett használni.)

Egyébként is valóságos *feljelentési áradat* zúdul a hatóságokra. Először csak a németeknél, a Gestapónál történtek bejelentések zsidók ellen, később azonban, amikor köztudomású lett, hogy egy „Magyar Gestapo“ is megalakult, őket halmozták el hasonló denunciálásokkal. Általában véve, ahová a nácik bevonultak, mindenütt ugyanaz történt: az egyéni bosszú piszkos hullámai kiáradtak és feljelentések özöne ontotta a többnyire hamis vádakat. Megbízható adat szerint az első hónapokban a német és magyar Gestapónál zsidók ellen 35.000 feljelentést tettek. (A Gestapo azidőben már a Svábhegyen működött, s ott rendezkedett be Hain Péter detektív főfelügyelő vezetésével a „Magyar Gestapo“ is.)

Április 6-án rendelet jelenik meg „*a zsidók utazásának korlátozásáról*“. Eszerint zsidó személy autót, motorkerékpárt, autótaxit nem használhat, sem közforgalmi, vagy korlátozott közforgalmi vasúton, sem hajón, avagy társasgépkocsin nem utazhat Villamoson csak a pótkocsit használhatja. Egy másik rendelet kimondja, hogy aki zsidók számára előírt megkülönböztető jelzést tartozik hordani, az katonai egyenruhát nem viselhet. Másnap rendelkezés jelenik meg: a zsidók tulajdonában lévő rádiókat be kell jelentem. Mindenki tudta, hogy e bejelentést rövidesen követi a rádió beszolgáltatásának kötelezettsége. Ugyanígy volt a telefonokkal is. A bejelentés után néhány nappal, minden előzetes értesítés nélkül, a bejelentett telefon-allomásokat kikapcsolták.

Aznap tette közzé a főkapitányság első ítéleteit, amelyekben 2—7000 pengőig terjedő pénzbüntetésben marasztalta el a csillagviselés, ellen vétőket. Ezenkívül azonban „gondoskodik“ internálásukról is, ami azután a gyakorlatban egyenlő volt a deportálásal, vagyis — a halálos ítélettel. Antal István igazságügyminiszter ugyanis bizalmas rendeletet adott ki, amely szerint „letartóztatásig

büntető- és javító-intézetek tartoznak zsidófoglyaikat a legközelebbi gyűjtőtáborba leadni“.^{3*}

Április 11-én az első mentesítő rendelet jelenik meg, amely szerint zsidók „ellenforradalmi“ tevékenységük alapján az Országos Vitézi Széknél kérhetik kivételezetségük igazolását. Közzéteszik, hogy 1944 október 1-től kezdve egyetlen vállalatnál sem lehet többé zsidó értelmiségi alkalmazott. Rendelet jelenik meg: a még zsidókézből lévő gyógyszerári engedélyek is megvonásra kerülnek.

Április 15-én Bakó László felhívással fordul a közönséghez:

„Már eddig is számos esetben jutott a rendőrhatalóságok tudomására, hogy egyes zsidók a zsidókérdés rendezésére kiadott rendeletek alól megkísérelték kivonni magukat. Nemzeti érdek, hogy a zsidó-rendeletek végrehajtása száz százalékban megtörténjék. Kérem tehát minden becsületes magyar közreműködését a rendeletek végrehajtásában. Akinek tudomására jut, hogy a zsidókérdésben kiadott rendeleteket bárki is megszegi, kijátssza, vagy azok alól magát kivonja, tartsa hazafias kötelességének, hogy ezt a legközelebbi közbiztonsági szervnek (csendőrség, rendőrség) azonnal jelentse.“

Újabb áradata indult meg a feljelentéseknek. A rendőrség és a csendőrség válogatott közöttük: előbb a gazdagabb zsidók ügyeiben kezdett — „nyomozni“.

A pesti zsidóság síputcai székházában naponta mindig fokozódó számmal jelentkeznek panaszaikkal a zsidóság ezrei. Erélyes hangú szónoklatok ellenállásra szólítják fel a zsidóságot. Az öngyilkosságok száma is szaporodik. Az izgatottság lecsillapítására kívánt szolgálni ez a cikk is:

„Dolgozz és ne csüggedj! A magyar zsidóság mai helyzetében egyedül a szavaknak kevés a hasznuk. Ahhoz, hogy magunkon és a közösségen valóban segíthessünk: tettekre van szükség. Minden zsidó hittestvérünk, akár szegény, akár jobbmódú, tartsa kötelességének, hogy a maga szakmája szerint egész tetterejét munkába állítsa.... Nyomatékosan hangsúlyozzuk, hogy az illetékes hatóságok minden utasítását, rendelkezését, rendeletét és parancsát haladéktalanul, pontosan, panasz és zúgolódás nélkül kell teljesíteni. Ezeknek az utasításoknak és rendeleteknek végrehajtására elsősorban a Magyar Zsidók^ Központi Tanácsát kötelezték. Nem győzzük eléggé hangsúlyozni, hogy minden magyar zsidó közös és egyetemes felelősséget visel. További kötelessége minden zsidónak, hogy szerényen, csendesen viselkedjék, kerüljön minden feltűnést és ne adjon okot semmiféle megütközés lehetőségére. Fontos és halaszthatatlan ok nélkül ne járj átok-kelj etek az utcákon semerre, végezzétek munkátokat és a végzett munka után vonuljatok vissza családi körötökbe....“ (Magyar Zsidók Lapja.)

Felállítják a hitközségi Tájékoztató Irodát, amelynek működése csak kis mértékben tudja csökkenteni a síputcai székház, udvarán jelentkező, sérelmeiket panaszolók tömegét. (Ez az iroda egyébként cionista vezetés alatt, csoportjuk menekülését készítette elő.)

²⁴ Endre jelentése 1944 jún. 20. — Ferenczy jelentése 1944 jún. 8.

A hitközségi épület egy másik részén és a Wesselényi-utcában állanak ugyanakkor hosszú sorokban azok, akik kitérésre jelentkeznek (1944 januártól március 19-ig 176-an, a rákövetkező hónap alatt 788-an jelentkeztek a törvény által előírt módon. Az utcán sorakozók között rendőrök igyekeznek nyugalmat teremteni.)

Április 16-án jelentőségteljes zsidóellenes rendelkezések egyikét bocsátják ki. *A zsidók egész vagyonát be kell jelenteni*, kivéve a személyes használatra szolgáló lakásberendezést, ruházati és háztartási tárgyakat, ha azok együttes értéke a 10.000 pengőt meg nem haladja. Bejelentendők ingatlanok és értékpapírok is. Aranyérmék, ékszerek, briliánsok nyugta ellenében bankoknál letétbe helyezendők. A zsidók széfjei zárva maradnak, tartalmuk bejelentési kötelezettség alá esik. Zsidók betéteire, folyószámláira és postatakarékpénztári követeléseire zárlatot rendelnek el, havonta csak 1000 pengőt szabad kifizetni zsidók részére és általában 3000 pengő készpénz felett rendelkezhetik csak egy-egy zsidó személy. A zsidó kereskedelmi és iparvállalatokra ugyancsak bejelentési kötelezettség áll fenn. (A kereskedelmi életnek hatalmas megrázkódtatását jelentette ez az intézkedés. E naptól kezdve komoly kereskedelmi forgalomról Magyarországon már nem lehetett szó, hiszen csupán Budapesten 18.000 zsidó kereskedést érintett a rendelet)

Be kell jelenteni a zsidóknál foglalkoztatott oly háztartási alkalmazottakat, akiknek foglalkoztatása április 30-ával meg fog szűnni, de Budapesten kívánnak továbbra is maradni. A jelenlegi háború özvegyei és árvái közül a „hadiözvegy“, illetőleg „hadiárva“ elnevezés csak azt illeti meg akinek férje, illetőleg szülője hősi halált halt. A jelenlegi háború egyéb özvegyeit és árváit „honvédelmi özvegy“, illetve „honvédelmi árva“ elnevezés illeti meg. (Ezzel a rendelkezéssel a munkaszolgálat során elhaltakat kívántak megkülönböztetni a honvédség halottaitól.) A rendelet egyben kimondja, hogy a honvédelmi özvegy, vagy honvédelmi árva nem mentesül a sárga csillag alól...

Április? 1-én a kereskedelmi miniszter azonnali hatállyal elrendeli a zsidó kereskedések bezárását. Kunder Antal intézkedését így indokolja:

„A fővárosban, de különösen a vidéken olyan mérveket öltött a zsidó üzletek kirablása, hogy a rendelet tulajdonképpen védelmi intézkedés a zsidó vagyonnak a magyar gazdasági élet számára való megtartására és későbbi felhasználására.“

Egy másik rendelet a zsidók rádióját kobozza el, átvevő hivatalokhoz kell beszállítani, átvételi elismervényt adnak róla rendkívül alacsony értékbecsléssel.

A hivatalos lap április 27-i száma közölte a m. kir. kormány 1.520/1944. M. E. sz. rendeletét, amellyel életre hívja a zsidók önkormányzati és érdekképviseleti szervezetét, „a *Magyarországi Zsidók Szövetségét*. Kötelékébe tartozik minden zsidó, aki *megkülönböztető* jelzés viselésére köteles.

A rendelet leglényegesebb intézkedése az, hogy a Magyarországi Zsidók Szövetsége önkormányzati feladatkörében örökös a kötelékébe tartozó zsidók magatartása fölött és e tekintetben rájuk kötelező rendelkezéseket tehet, képviseli a kötelékébe tartozó zsidók szociális (egészségvédelmi, gazdasági), továbbá okta-

tási és egyéb kultúrába szükségleteinek kielégítését megfelelő intézmények létesítésével s fenntartásával, teljesíti mindazt, amit jogszabály vagy hatósági rendelkezés feladatává tesz.

A Szövetség első felhívásából újból csak azt látjuk, hogy még mindig hiányzik a tájékozódás, továbbra is óva intik a csillagosokat, hogy szabotázzsal és a rendeletek kijátszásával védekezzenek:

„Megnyugtattunk mindenkit, hogy aki a kiadott rendelkezéseket és utasításokat pontosan és maradéktalanul végrehajtja, annak bántódása vagy sérelme nem eshetik.“

Ugyanekkor valóságos — szünni nem akaró — rendeletzőn zúdul még mindig a zsidóságra. E látszólag „kisebb jelentőségű“ rendelettömeg címeinek felsorolása is oldalakat tenne ki. Mind-egyik újabb és újabb jogfosztást jelentett, lehetlenné tette az érintettek számára a kenyérkeresetnek kivétel nélkül minden módját. Egyszerűen az éhhalál sorsára kívánta juttatni a vagyonától, sőt legszükségesebb ingóságaitól megfosztott százezreket...

A kép teljességéhez tartozik egy rövid beszámoló arról, hogyan jelent meg *a sárga csillag a zöld gyepen*, vagyis hogyan „zsidótlanították“ a lovakat és a lóversenyt is.

Mindenekelőtt a sárga csillag bevezetése után néhány nappal a nagy lóversenypályákon táblákat állítottak fél ezzel a szöveggel:

„Felszólítjuk a sárga csillag viselésére kötelezetteket, hogy a pályát ne látogassák!“

Érdeklődésre kitűnt, hogy ezt a rendeletet nem a pályatulajdonos Magyar Lovaregylet igazgatósága adta ki, hanem Jurcsek Béla, az akkor földművelésügyi miniszter rendeletére történt ez az intézkedés. A táblák azonban csak egy-két napig voltak kifüggesztve, mert gróf Erdődy Rudolf, a Lovaregylet elnöke felháborodva tiltakozott a táblák ellen és azokat parancsára el kellett távolítani.

A lóversenyeket azelőtt látogató zsidó közönség mégsem jelenhetett meg a versenyeken, mert amennyiben a pénztárnál jegyváltásra sárga csillaggal jelentkezett valaki, úgy igen udvariasan, de eltanácsolták az illetőt Szóval a lényeg nem, csak a forma változott.

Ugyancsak Jurcsek miniszter rendeletére utasítás érkezett, hogy a zsidó tulajdonban lévő lovakat nyilvánosan árvereztessék el. A Lovaregylet erre nem volt hajlandó^ megtagadta e célra a pályáját és így tőle függetlenül, a fennhatósága ala nem eső ala^i pályán tartottak meg az árverést Rendkívül olcsón 50 „zsidó lo“ cserélt itt gazdát.

A Lovaregylet az elárverezett lovakról kivételesen sárga színű passzust adott, hogy ezzel a megjelöléssel megakadályozza, az árverésen szerzett versenylovak külföldi pályákon az új tulajdonosok színeiben futhassanak.

Rövidesen megvonták a zsidó tulajdonosoktól a pályahasználati jogot is. Ez a lóversenyeken résztvevő német istállótulaj-

donosok követelésére történt, mert azok kijelentették, hogy nem hajlandók a zsidókkal együtt futtatni.

A németek megtiltották lovaik trénerének, hogy „zsidó lovakat“ az ő lovaikkal együtt trenírozzon, sőt azt sem engedték meg, hogy ilyen lovakat egy istállóban tartsák az ő lovaikkal. A legérdekesebb, hogy a németeknek tulajdonképpen nem is voltak más lovaik, mint „zsidó lovak“. Lovaikat ugyanis úgy szerezték, hogy egyszerűen, zsidó versenylótulajdonosoktól minden ellenérték nélkül elrabolták lovaikat s amikor már saját színeikben futtatták azokat, rögtön megszűntek azok „zsidó lovak“ lenni.

Így azután csaknem az összes lovak, — kivéve azokat, amelyeket közben elérvereztek — lassan német tulajdonba mentek át. Ez volt az ország legértékesebb versenylóállománya.

De némcsak a németek lettek egyik napról a másikra istállótulajdonosok, hanem magyar barátaik is, köztük Endre László.

Endre, mint államtitkár követelte a „zsidó lovak“ eltávolítását, mint magánember szerzett magának addig kitűnően kereső „zsidó paripákat“, amelyeket fehér-kék dresszben Frangepán-istálló név alatt futtatott. Siker nélkül, mert bár ugyanezek a lovak azelőtt rengeteg versenyt nyerek, a Frangepán-istálló színeiben egyetlen győzelmet sem tudtak aratni...

VIII.

A MAGYAR ZSIDÓSÁG ÖNMENTÉSI KÍSÉRLETEI

A Zsidó Tanács, illetőleg most már a „Magyarországi Zsidók Szövetsége“, — amint láttuk változatlanul haladt azon a vonalon, amely *„a gazdasági életben loyálisan együttműködve a németekkel“*, remélte a legrosszabbtól megóvni a gondjaira bízott, irányítása alá helyezett hittestvéreit. Ezért hangzanak el még ma is a zsidóság akkori vezetői ellen a „kollaborációs“ vádak. Ezek kivédésére az az ellenérvük szolgál, hogy részükről ez az együttműködés kényszer alatt történt, s *„versenyfutás volt az idővel“*. Hangoztatják, hogy csak ilymódon volt lehetséges az internáltaknak élelmezését biztosítani, kevés számmal kiszabadítani letartóztatottakat általában véve a német nyomást bizonyos fokig enyhíteni. Valóban lehetséges, hogy kevés előnyt el tudtak érni a budapesti zsidóság egy kisebb része számára, természetesen csak mindaddig, amíg a németek, a vidék zsidótlani fásának nyugodt keresztülvihetése érdekében, — az fővárosban kétszínű játékukat folytatták.

A vidéki zsidóság érdekében azonban a németek kiszolgálása semmi előnyt nem jelentett, viszont a felvilágosítás elmulasztása, az önvédelemtől való állandó eltanácsolásuk, rettenetes hiba volt. A vidéki zsidóság így azután teljesen informálatlanul, s ennek következtében tehetetlenül állott szemben a rázúduló iszonyú viharral. Közvetlen kapcsolatuk sohasem volt, sem a magyar kormányhoz, sem a magyar társadalomhoz, avagy a keresztény egyházak központi, fővárosi szerveihez. A felekezeti teljhatalmú irányítása mindig a fővárosban történt, az ottani vezetők érintkeztek kezdet-

től fogva egyedül a kormánnyal és állottak kapcsolatban a keresztény egyházak egyes tényezőivel is. Amikor a német megszállás az egyes városok és községek közötti érintkezést a sárga csillaggal megjelölt zsidók számára lehetetlenné tette, az egyébként is összeköttetések híján lévő vidéki zsidóság teljesen megbénítva, bódult tehetetlenséggel volt kénytelen bevárni, hogy sorsában miként esik a döntés. Elmondhatjuk, az eleinte mutatkozó, érthető nagy ijedelmet, éppen a budapesti Zsidó Tanács körlevelei, hozzájuk eljutott hivatalos lapjában általunk már ismertetett, megnyugtató közleményei, lecsillapították és sajnosán „csodaváróvá“, a fővárosi vezetők ügyességében bízóvá tette őket. Kétségtelenül ez is egyik oka volt annak, hogy a vidéki zsidóság részéről önvédelmi kísérletek nyomára csak nagyon elvétve bukkanhatunk.

A magyarországi zsidóság, — amint már láttuk —, általában véve a külfölddel, de még a külföldi zsidósággal sem tartott feftn szorosabb kapcsolatot. Az asszimilációs zsidóság teljesen magyar „hazafias“ és irredenta álláspontra helyezkedett, mindössze az aránylagosan kisebb számú cionista rétegnek voltak a külföldi zsidósággal bizonyos összeköttetései. A németek bevonulása után bátor cionista fiatal emberek megkísérelték a vidékre való leutazást. Ha sikerült is ez, kapcsolataik csak a vidéki igen vékony cionistaréteghez voltak, s így felvilágosítási, menekülésre intő szándékaik, kárbavesztek, nem találtak az asszimilált zsidóság vezető köreiből meghallgatásra. Azok továbbra is, valósággal 01-bűvölten, fővárosi vezetőik intéseit lesték és cselekedeteit várták. Ezek hiányában, egyedül arra szorítkoztak, hogy a helyi hatóságokkal s ha voltak megszálló német csapatok, úgy azokkal is, — a pestiekhez hasonlóan, igyekeztek „jóviszonyba“ kerülni.

1. Cionista-akció

Az egyetlen zsidó szerv, amely külföldi kapcsolatokkal rendelkezett, a Magyar Cionista Szövetség volt. Elnöke abban az időben Komoly Ottó mérnök, aki csak 1941-ben került a Szövetség élére. Addig, — eltekintve fiatal diákéveitől —, a mozgalomban nem vett részt. A cionistáknál már akkoriban is igen nagy szerepet játszó pártpolitika juttatta az elnöki székbe. Komoly így azután, — bizonyos mértékben hiányzó cionista felkészültségét, külföldi kapcsolatainak teljes hiányát palástolandó és pótolandó —, kénytelen volt önálló tevékenység helyett a Cionista Szövetség akkori hangadó tényezőinek kedvében járni, s minden kérdésben azok melle állani. így elsősorban teljesen dr. Marton Ernő, dr. Kasztner Rezső és a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének elnöke, Szilágyi Ernő befolyása alá került. (Közülük dr. Marton kétségtelenül régi, értékes vezető tagja és vezérpublicistája volt a cionizmusnak, azonban izig-vérig pártpolitikus.) Ezek rávették Komoly Ottót politikai vonaluk vakon való követésére. Komoly rövidesen a Cionista Szövetség intézőbizottságának határozatait és intencióit is sűrűn mellőzte, minden fontosabb kérdésben Kasztner és Szilágyi eszközeként cselekedett. (A német megszállás után szerencsétlenségre a Kolozsvárott tartózkodó dr. Mártonnál minden összeköttetés megszakadt, annál is inkább, mert rövidesen sikerült neki Romániába átszökni.)

Az 1942. év végén Törökországba érkezett Palesztinából egy félhivatalos zsidó bizottság, amelynek feladata az Amerikában és Palesztinában gyűjtött és az európai zsidóság megsegítésére szolgáló pénzeknek az egyes közép-európai országokba való eljuttatása volt. Ez a bizottság kapcsolatot talált egy Josef Winninger nevű német „diplomáciai kurír“-hoz. Winninger már hosszabb ideje, mint „megbízható német kurír“ rendszeres valuta-ügyleteket bonyolított le egy budapesti, Springmann Samu nevű ékszerésszel, aki ugyanannak a cionista csoportnak a tagja, amelynek dr. Kasztner a vezetője volt. Dr. Kasztner Rezső kolozsvári ügyvédjelölt, — rövidebb ideig újságíró is volt — dr. Fischer Józsefnek, a kolozsvári zsidó hitközség elnökének vejé és e kapcsolatai révén a Palesztinában működő „Vaadat Ezra Vö-Hazalah“ segítő és mentő bizottság magyarországi ügyeit intézte. Megbízatása abból állt volna, hogy a Hazalah által mentési célokra átutalt összegeket egy bizottság által a menekültek segélyezése céljából ossza szét. Dr. Kasztner azonban ilyen bizottságot nem létesített, a külföldi összegek felett legtöbbször egymaga, minden ellenőrzés nélkül, diszponált. Ez a körülmény, valamint szerény jövedelmével arányban nem álló, igen nagy összegekbe kerülő, feltűnő életmódja okozták, hogy már a németek bevonulása előtt pénzkezelését kifogásolták.

A külföldről, elsősorban Istanbulból érkező cionista-pénzt Springmann Samu címére az említett Josef Winninger és társai (Rudolf Stolcz, dr. Sedlaczek, Erich Popescu, György-Grosz Bandi) hozták el, s ez úton jutott az Kasztner kezeihez. (A németek bevonulása után kiderült, hogy a félzsidó Winninger megbízója egy dr. Schmidt nevű, Magyarországon tartózkodó Wehrmacht-tiszt volt, aki évek óta vezette a németek katonai kémiszolgálatát Budapesten.)

Springmann 1944 februárjában, — miután német barátai idejében figyelmeztették —, Palesztinába utazott és maga helyett egy Brand Jenő (Joel) nevű, néhány évvel előbb Németországból Magyarországra menekült kereskedőt bízott meg azzal, hogy ő vegye át majd az érkező pénzeket, általában véve ellenőrizze dr. Kasztner tevékenységét.

A németek megszállása, után dr. Kasztner és Brand kapcsolatot kerestek a Magyarországra jött Gestapo vezetőivel, illetőleg a zsidótlanítási feladattal megbízott Sondereinsatzkommandóval. Az érintkezést egyrészt Winninger és dr. Schmidt ugyan már létrehozták április 5-én, bemutatva magánlakásán őket SS Hauptsturmführer Wyslizeninek, — de ez nem látszott elegendőnek.[^]

Megkérték tehát dr. Gábor Jánost, a Zsidó Tanács által létesített „Külföldiekkel Érintkező Csoport“ vezetőjét, — aki akkor már, a Tanács utasítása értelmében, sűrűn fordult meg a Gestapo vezetőinél —, hogy mutassa be őket. Valóban dr. Kasztner, Szilágyi és Brand, dr. Gábor segítségével kapcsolatba került, elsősorban Oberstrumbannführer Krumej-val, majd pedig rövidesen magával a rettegett Eichmannal is.

A tárgyalások Krumej-nél eleinte Winninger és dr. Schmidt jelenlétében folytak. Dr. Schmidt bizalmasan azt hangoztatta a cionista megbízottak előtt, hogy a harc, amely Németországban a Reichswehr és az SS között a hatalomért folyik, a Reichswehr

győzelmével fog végződni. Ezáltal azok a borzalmas zsidó-üldözések, amelyek Lengyelországban és másutt kétségtelenül elsősorban az SS részéről történtek, ebben az esetben meg fognak szűnni. A zsidók ezekben az országokban táborokban maradnak majd koncentrálnak, dolgozni fognak, de életük biztonságban lesz, a bánásmód emberségessé válik. A Reichswelír ennek ellenében azt követeli, fizessen a zsidóság 2 millió dollárt és ezért a még életben lévő európai zsidók sorsát biztosíthatja.

Német részről röviden, élesen ezt úgy formulálták: „Erhaltung der Substanz“. Lehet arról is beszélni, — mondotta dr. Schmidt — hogy a palesztinai zsidóság fizesse havi részletekben ezt az összeget, de mindenesetre a komolyság igazolására szükséges egy bizonyos, nagyobb összegű készpénz-előleg letétele.

Tárgyalásaikról beszámoltak Komoly Ottónak, aki mint a cionisták képviselője a Pesti Izraelita Hitközség előjáróságában, — ezeket az információkat tovább juttatta Stero Samuhoz s annak legszűkebb tanácsadóihoz. Kasztnerék a legelső alkalommal azonnal a maguk, s családjuk, valamint Komoly Ottóék és Szilágyi Emőék stb. részére megkapták a Gestapo „Immunitats-Ausweis“-jét, amellyel csillagmentesítés is járt. Ez nagy mértékben növelte tekintélyüket a cionisták, de még inkább a teljesen tehetetlenül vergődő Zsidó Tanács tagjai szemében. (A Zsidó Tanács prominens tagjainak a régi kormányokkal való kapcsolatai természetesen már mit sem értek. A magyar keresztény társadalom egyes, velük évtizedes kapcsolatban lévő, liberális érzelmű politikus tagjai ugyanis ekkor már legnagyobb részben maguk is a Gestapo foglyai voltak vagy bujdosztak. Az uralmon lévő Sztójay-kormány tagjai pedig nem fogadták őket.)

A Zsidó Tanács tehát bízva a cionisták külföldi kapcsolataiban, s Komoly Ottó személyében, hozzájárult ahhoz, hogy dr. Kasztner és társai folytassák tárgyalásaikat a Gestapóval. Fontos szerepet játszott az a körülmény is, hogy a pesti izraelita hitközség addig őrzött vagyona már fogytán volt, a németek hatalmas követeléseinek teljesítése rengeteg pénzbe került, viszont tudták, hogy a külföldi zsidóság eddig is dr. Kasztner kezeihez juttatott mentési célokra igen sok pénzt, s így a Gestapo megvesztegetésére szükséges hatalmas összeg előteremtését is csak az ő útján, külföldről várhatták.

Ettől kezdve a Komoly Ottó égisze alatt álló Kasztner—Szilágyi—Brand vonalon látta a Zsidó Tanács is az egyetlen mentési lehetőséget, s így a maga részéről, — időnkénti hiábavaló beadványok elküldésén kívül —, mással nem is foglalkozott, mint a németek követeléseinek hiánytalan teljesítésével. Kasztnerék maguk is kérték, tegyen meg a Tanács mindent arra nézve, hogy „ne rontsák a Gestapo vezetőinek jó hangulatát“, a így ők időt nyerjenek arra, hogy megállapodásaik révén az egész magyar zsidóságot megmentse. Akciójuk ugyanis, — mint hangoztatták — arra irányult, hogy megakadályozzák a németeket abban, amit más országokban csináltak: a magyar zsidóság gettóba való terelessét, koncentrálnak és természetesen elsősorban a deportálását.

Kasztner és Brand, — akik ettől kezdve állandóan tárgyaltak a németekkel —, úgy informálták Komolyt és Szilágyit, hogy a németek arra az esetre, ha elegendő pénzt kapnak majd, mindezt

megígérték. Komoly sietett e „jó hírekről“ tájékoztatni a Tanács prominens tagjait, akik szívesen fogadták ezt a kellemes információt, s teljesen passzivitásba merülve, jó reményekkel eltelve, lesték a híreket a Kasztner-féle akcióról.

Csakhamar látható volt, hogy a dr. Schmidt által bejósolt „Wehrmacht-gy őzelem az SS felett“, hiú vágyalom és ezért a tárgyalások odafejlődtek, hogy a Wehrmacht részéről dr. Schmidt, az SS részéről Krumej a kétmillió dolláros követelés ellenében már nem beszéltek a még életben lévő európai zsidóság megmentéséről, hanem csak a magyar zsidóság megszabadításának lett volna ez az ára.

Kasztner és Brand rövidesen már maguk is sűrűn tárogattak fel a Tanácshoz és lassanként személyesen is közölték értesüléseiket és halmozták napról-napra a szebbnél-szebb ígéreteket

Kasztner nemsokára jelentette, hogy meg van az első eredmény: próbaképpen egy úgynevezett „aiijah“-t, vagyis Palesztinába irányuló kivándorlást, engedélyeznek. Kasztner szerint 600—750 személyről van szó. (Nyilván Kasztner külön megbízás nélkül, azoknak az ügyében tárgyalt, akik részére — mint később látni fogjuk — certifikát feküdt felhasználatlanul még a budapesti Palesztina Hivatalban-)

A Zsidó Tanács egyes, tisztábban látó tagjai csakhamar kénytelenek voltak megállapítani, hogy Kasztnerékkal „*valami nincsen rendben*“. Információik naponta változtak, gyakran önmaguk cáfolták meg, amit az előző nap mondtak. Brand elszólásaiból meg lehetett állapítani, hogy Kasztner sokat elhallgat, semmiesetre sem tökéletes információt ad, sőt nem egy esetben valótlan állításokon is rajtakapták. Azután Komoly és Szilágyi, külön-külön másképpen adtak elő, Kasztner információjára való hivatkozással, Gestapo-ígéreteket.

2. Orthodox-kísérlet

Ugyanebben az időben az orthodox irányzat részéről is történt bizonyos kezdeményező lépés. Létrejött az összeköttetés Szlovákiával, ahonnan Wyslizeni is, — aki sűrűn látogatott el Pozsonyba, ott élő menyasszonyához, — március végén 3 hébernyelvű levelet hozott Weissmandel orthodox rabbtól (Weiss Edit bárónőnek, óbudai Freudiger Fülöpnek és dr. Kahan Nissonnak). Weissmandel, aki Szlovákiában sokat tett a zsidómentés, terén és részt vett abban az akcióban, amely Andreas Steiner mérnök, dr. Oscar Neumann és Gizi Fleischmann vezetésével a szlovák zsidóság maradékát a Gestapo és külön még Wyslizeni megvesztegetésével (25.000 zsidót 50.000 dollárért), abban az időben a deportáláfei alól mentesíteni tudta, bőséges tanácsokkal szolgált ottani tapasztalatai alapján¹. Rámutatott arra: talán lehetséges lenne Magyarországon ott kezdeni a dolgot, ahol Szlovákiában keserves áldozatok után végezhetnék. Kifejtette, milyen módszerekkel kerülhetné el az egész magyar zsidóság a déportációt, talán lehetséges lenne csakugyan megvalósítani a már Szlovákiában is felmerült „*Europa-Plan*“-t és a még életben lévő európai zsidóságot azzal megmenteni. Utasításai rámutattak arra, hogy Wyslizeni az alkalmas személyiség és közölték azokat az ellenstzolgál-

tatásokat, amelyekért az SS hajlandónak nyilatkozott Szlovákiában az akcióra.

Óbudai Freudiger Fülöp, a pesti orthodox hitközség elnöke ezek után — a Zsidó Tanács tudtával, sőt felkérésére — függetlenül dr. Kasztner és Brand tárgyalásaitól, érintkezésbe lépett SS Hauptsturmführer Wyslizenivel, miután Weissmandel információi szerint bizalmi embere és nagyrabecsült tanácsodója Eichmannak, a „*Judendezernat*“ főnökének.

Freudiger többször meglátogatta Wyslizenit és e látogatások során arany cigarettatárcájából kínálta meg a Gestapo-tisztet. Távozásakor egy alkalommal a cigarettatárcát az asztalon „felejtette“. A tárcát nem kapta vissza, de Wyslizeni azt a kérést, amit az alkalommal Freudiger előterjesztett, — egy, a pályaudvaron elfogott, majd internált orthodox zsidó kiszabadítását —, teljesítette. Így kezdődött kapcsolata Wyslizenivel. Rövidesen ez az összeköttetés még jobban kimélyült: Freudiger sorra terjesztette elő, dr. Reiner Imrével közösen, kiszabadítási kérelmeit és időnként azokat „nyomatékosan alátámasztotta“.

Így például beszélgetés közben kis doboz csokoládé-bonbont vett elő, megkínálta vele Wyslizenit, aki egy-két darabot jóízűen fogyasztott el, mire Freudiger felhívta figyelmét, arra, hogy a dobozban van ezüst papírba csomagolt, „még finomabb cukorka is“. Egyébként — miután látja, hogy ízlik, felkínálja neki az egész dobozkát. Wyslizeni értett a szóból, köszönettel vette át a „csekély figyelmességet“, de még előttük Wertheim-szekrényébe zárta. Weissmandel ugyanis egyik levelében megírta, hogy Wyslizeni Pozsonyban is kapott csokoládé-ajándékot, ott is, itt is az ezüst papírba csomagolt egyik „bonbon“, nagyon szép briliánst rejtett magában.

Freudiger tárgyalásai azután jól haladtak. Remélni lehetett a sikert. Beszámolóit a Zsidó Tanács örömmel vette tudomásul, a kért kétmillió dollárt nem sokallották, hiszen a németek részéről közel egymillió zsidóról volt állandóan szó. A terv alap gondolata az volt, hogy a zsidókat munkatáborokba koncentrálják, egyelőre még meg nem határozott munkálatok elvégzése céljából. Természetesnek vették a tárgyaló felek, hogy a munkatáborokat a zsidóság rendezi be és éppen ezért Freudiger arra mutatott rá, hogy a magyar kormány részéről bejelenteni rendelt zsidó-vagyonnak legalább egy részét erre a célra kellene fordítani. A németek nem utasították vissza az ideirányuló kérelmet, bár a magyarokkal folytatandó tárgyalásokra való hivatkozással, annak teljesítését nem ífi ígérték meg.

A németek rövidesen a további tárgyalás előfeltétele gyanánt 200.000 dollárnak, mint első részletnek, a lefizetéslet kívánták. A Zsidó Tanács „nem hivatalosan“ ugyan, de nagyrészt összegyűjtötte ezt az összeget. Ezekután a részletek letárgyalásával, s a pénz átvételével Eichmann által megbízott Winninger és dr. Schmidt, követelésüket felemelték 220.000, végül 224.000-re, kijelentvén, hogy 20.000 dollár provízióra Eichmann személyesen tart igényt, 4000 dollárt pedig fáradságukért ők kémeik.

A Tanács részéről április 21-én a 224.000 dollárt, illetve 6.5 millió pengőt Winninger lakásán, Krumej és Huntsche jelenlétében lefizették, s már hozzá is láttak a táborbahelyezés megszabású

terveinek előkészítéséhez, amikor a magyar kormány váratlanul közbelépett és a zsidók teljes vagyonát lefoglalta oly radikálisan, — mint mondtuk —, hogy egy-egy személy legfeljebb 3000 pengő felett rendelkezhetett.

A magyar kormánynak ez az intézkedése, — amivel mint később kitűnt német „szövetségeseik“ elől akarták elkaparintani a zsákmányt, a zsidók vagyonát, — *egy csapással koldusbotra juttatta a zsidóságot*. A zsidó közpénzek felett sem lehetett többé rendelkezni, különben is az utolsó évek zsidó-törvényei olyan arányú általános kiadásokat tettek szükségessé, amelyek a zsidó, jóléti intézmények vagyonát szinte teljes mértékben kimerítették. A zsidók bank-számláit most zárolták, üzleteiket becsukták, gazdasági tevékenységüket megszüntették, tehát a magyar zsidóság vagyonát és jövedelmét egyszerre vesztette el. Mindössze afölött rendelkeztek még, ami készpénzt, vagy értéket elrejtettek, esetleg megbízhatónak vélt keresztény helyre adtak megőrzésre.

Minden értéknek a kurzusa hihetetlen mértékben esett. Arany és briliáns árfolyama 70%-kai hanyatlott le. Tekintetbe kell venni azt is, hogy a zsidóság nagyobb tömege ekkor már, — amint azt előzetesen kimutattuk —, valójában szegény emberekből állott, akik semmiféle tartalék felett, nem rendelkeztek.

Ezekután elképzelhető, hogy Freudigemek az SS-el folytatott tárgyalásai váratlan törést szenvedtek, hiszen az anyagi bázis, amelyen keresztülvihető lett volna ez a terv, megsemmisült.

3. Kasztner kiszorítja Freudigert a tárgyalásokból

Más nehézségek is támadtak. Már előzetesen dr. Schmidt, — aki Kasztner és Brand vonalán tárgyalt — természetesen tudomást szerzett a Freudiger és Wyslizeni közt folytatott tárgyalásokról, amelyeket rossz szemmel nézett, mert abból ő, mint „a Wehrmacht képviselője“, kimaradt. Rivalizálás fejlődött ki dr. Schmidt és Wyslizeni között, amelynek súlyos következménye lett Dr. Schmidt felkereste Eichmann-t és úgy informálta, hogy Wyslizeni ügyetlen, a magyar zsidókból a 2 millió dollár többszörösét is ki lehetne préselni. Ekkor Eichmann látszatra „el-ejtette“ Wysliaenit, mindenesetre felmentette a Freudigerrel való tárgyalásoktól, s azokat ő maga vette kézbe. (Hivatalosan azt közölte Freudigerrel, hogy Wyslizeni valami függelemsértést köpetett el, s ezért vidékre helyezte át. Később derült ki, hogy ez megint szemfényvesztés volt, valójában Wyslizeni azért került vidékre, mert ő volt német részről a deportálások vezetője, illetőleg felügyelője.)

Ugyanekkor Kasztner és Brand Krumejval végül is abban állapodtak meg, hogy amennyiben 15 millió pengőt lefizetnek a Sondereinsatzkommando részére, úgy a kivándorlók számát 750-re emelik fel. Eichmann ezzel sem volt megelégedve és Krumejtől is megvonta a további tárgyalás jogát, aztal az indokolással, hogy a zsidó-kérdésben „túl engedékeny“ magatartást tanúsít, s a további intézkedés jogát ezen a vonalon is önmagának tartotta fenn. » így álltak a kétirányú tárgyalások, amikor dr. Kasztner a Tanácsnak bejelentette, hogy Eichmann a jövőben maga fog tárgyalni, azonban állítólag csak két személlyel hajlandó, s az a kíván-

sága, hogy ez a két személy ő és Brand legyen. Freudiger ezek után visszalépett, de titokban összeköttetésben maradt a német vonallal és a kiszorítása folyton bosszús Krumej és Wyslizeni révén, a további tárgyalások menetéről is pontos és megbízható információkat kapott.

4. Palesztinai kivándorlási mozgalom

Amikor a zsidóság helyzete a hitlerizmus uralomrajutása és az osztrák Ansohluss következtében, a magyar zsidó-törvények életbeléptetése után, bizonytalanná vált, a magyarországi zsidóság egy része a Budapesten tartózkodó külföldi követségeken bevándorlási engedélyeket igyekezett szerezni. Befogadó ország azonban nem akadt Palesztina volt az egyetlen, ahová az angolok korlátozott számban ugyan, de mégis rendszeresen, Magyarországról is zsidókat beengedtek.

1934 óta Budapesten a Jewish Agency for Palestine Bevándorlási Osztályának magyarországi megbízottjaként Krausz Miklós működött, aki a magyar hatóságok megértő támogatásával a németek bevonulásáig több, mint 6000 kivándorlót irányított Magyarországról Palesztinába.

A háború kezdete óta a palesztinai zsidóságnak ez a hivatalos szerve, az angol, illetve a palesztinai kormány segítségével, nagyobb számban küldötte Magyarországra a bevándorlási engedélyeket. Elsősorban azonban az odamenekült német, osztrák, jugoszláv, csehszlovák, román és lengyel zsidóknak, de részben magyar zsidóknak is. Olaszországnak a háborúba való belépésével megszűnt a tengeri úton, Trieszten át való szállítás lehetősége, így csak a nagyon körülményes és korlátozott szárazföldi úton volt még lehetséges a kivándorlás. Sikerült is Jugoszlávián, Bulgárián és Törökországon át megteremteni az „alijah“ lehetőségét. A magyar kormány részéről Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter segített nagy mértékben, ki lehetővé tette, hogy Horvátországból, Szlovákiából, majd Lengyelországból zsidó menekültek Magyarországra szóló beutazási engedélyt kapjanak, ha a budapesti Palesztina Hivatal felelősséget vállalt elutazásukért.

1944 március 16-án Chaim Barlas, a Jewish Agency Istanbulban működő főmegbízottja értesítést küldött Krausz Miklósnak, amely szerint 600 certifikát áll rendelkezésre az úgynevezett magyarországi „veteran-lista“ tagjai részére, Constanza már rendelkezésre is áll a hajó, amely őket átvinné Törökországba és onnan Palesztinába.

A németek bevonulásával azonban az addig hetenként rendszeresen kiküldött 40—50 tagú csoport távozásának lehetősége, azonnal megszűnt. Krausz érintkezésbe lépett a Nemzetközi Vöröskereszt Budapesten működő főmegbízottjával. Jean de Bavier útján, április első napján sikerült is“ megszerezni a Sztójay-kormány hozzájárulását a rendelkezésre álló 600 bevándorlásig engedély fölhasználásához, azonban ehhez már a német hatóságok hozzájárulása is szükséges volt

A magyar külügyminisztérium ezért április 1-én jegyzékben fordult a német követséghez és kérte annak hozzájárulását a 600-as csoport Palesztinába való kivándorlásához. A német követség

írásban közölte, hogy a jegyzék tartalmát Berlinbe továbbította. Válasz arra sohasem érkezett...

Ezzel egyidejűleg Krausz Miklós a budapestisvájci követséghez is fordult, amely az angliai érdekeket azidőben Magyarországon képviselte és így tulajdonképpen az angol mandátum alatt álló Palesztinának ügyei is odatartoztak. A svájci követségen az „idegen érdekek védelmét“ Charles Lutz konzul végezte.

Lutz konzul érdeklődéssel fogadta Krausz tájékoztatóját a zsidó-kérdésben előállott helyzet felől, valamint a kivándoroltatás engedélyezése érdekében addig történt lépésekről. Krausz hivatkozott arra is, hogy a Vörös Kereszt megbízottja, — aki egyébként nem is beszél németül — nem illetékes arra, hogy ebben az ügyben a német hatóságoknál eljárjon. *Az Anglia fennhatósága alá tartozó Palesztinát érintő kérdésekben, Svájc lenne hivatott eljárni.*

Lutz konzul nagy megértéssel fogadta ezt a javaslatot, beleegyezett abba, hogy Krausz Miklós a svájci követség tisztviselőjeként, — megszerezte részére azonnal ilyen címen a belügyi és külügyi minisztériumokból a csillagtalánítási engedélyt is, — a követségre költözzék és ott megszervezze az általa javasolt „Kivándoroltatási Osztályt“. Lutz ezután személyesen fordult a német követséghez, majd jegyzékben kérte a kiutazási engedély megadását. így indult el, a később nagy jelentőségre emelkedett „svájci“ mentő-akció.

IX.

A MAGYAR ZSIDÓTLANÍTÓ KÜLÖNÍTMÉNY MEGKEZDI MŰKÖDÉSÉT

Miközben ezek a tárgyalások folytak, április 27-én megjelenik egy kormány-rendelet, amely arról intézkedik, hogy *zsidóktól a lakások bérlete megvonható.* Egyben felhatalmazza a törvényhatóságok első tisztviselőjét arra, hogy elrendelheti a 10.000-nél kisebb létszámú községeknél a zsidóknak más községekbe, illetve városokba való átköltöztetését. A nagyobb lélekszámú községekben és városokban pedig a zsidók, a városoknak, illetőleg községeknek csak a helyi hatóságok által meghatározott részeiben, utcaiban, illetőleg házaiban lakhatnak.

Ez a rendelet indította el a magyar zsidóság megsemmisítésének végső folyamatát, miután az előbb vázolt rendelet-tömeg lehetővé tette a zsidók megjelölését, gazdasági és kulturális térről való kizárásukat.

Az április 27-i rendeletet megelőzően is érkeztek azonban már Budapestre értesítések arról, hogy egyes vidéki városokban, — főképpen mint már előbb említettük Magyarország északkeleti, vagyis kárpátaljai részében —, továbbá a Dunántúl délnyugati részén, a közigazgatás önálló akciókat folytat (A Kárpátalja után a Délkelet-Dunántúlt is a Tito-féle hadsereg előnyomulása miatt, a németek követelésére, március 29-én hadművelési területnek nyil-

vánították, amelyen tehát a polgári közigazgatást a katonai váltotta fel.)

Több vidéki helyről jelentették azt is, hogy falvakban a csendőrség, a városokban a rendőrség, április 4-i belügyminiszteri utasításra való hivatkozással, négy példányban kéri be a zsidók pontos név- és lakjegyzékét. A csendőrség „Nyomozati Értesítő“-je, — amely természetesen szintén elkerülte a tanácsi mammut-adminisztráció figyelmét, — valóban aznap a következő felhívást közölte:

Kivonat a „Nyomozati Értesítő“ 1944 április 4-iki, XV. cvf. 76. számából.

ŐRSÖK FIGYELEM!

Valamennyi polgármesternek és községi elöljáróságnak.

A llo ماش hely elken

Utasítsa a zsidó közösségi szervezeteket hogy az összes zsidó személyekről, családtagjaikkal együtt egy névjegyzéket állítsanak össze négy példányban, lakhelyük és lakásaik feltüntetésével, s azokat azonnal a polgármesternek, illetve a községi elöljáróságoknak adja át

A polgármester, illetve a községi elöljáróságok a névjegyzék egy példányát az elsőfokú rendőrhatalomnak, a másik példányát a csendőrségparancsnokságnak, harmadik példányát pedig legkésőbb folyó hó 8-ig a magyar kir. Belügyminiszter (írni képezve, adják postára.

A névjegyzékben a felsoroltak anyja nevét is tüntesse fel.

Budapest 1944 április 4-én.

M. kir. Belügyminiszter
6136/1944. VII. rés.

Ezen belügyminiszteri rendeletet az őrsök a területükön levő fenti hatóságokkal *azonnal* közölik.

Érkezett értesítés arról is, hogy a veszprémmegyei enyingi járásban, majd később, március végén a megye minden járásában. Összegyűjtötték a zsidókat és azokat Veszprém városában internálták. A Tanács „panaszttevő átiratára“ választ nem kapott

Megérkeztek azután április végén hitelesebb adatok a kárpátaljai zsidók „kényszerlakhely kijelöléséről“ és „központosításáról“. Feltámadt az új középkor: megalakultak az első gettók. Egy remásra jöttek értesítések a Tanácshoz, hogy zsidókat nagyvárosok téglagyárába, cigánysorába, vagy egyéb nyomortanyájára zsúfolnak. Nem egy helyen szabad mező lett a „kényszerlakhely“, ahová asszonyostól, gyermekestől hajtották ki a zsidókat annyi holmival, amennyit elbírtak. Rendszerint palánkkal vették körül a területet. Ha viskókban voltak elhelyezve, úgy a város felé néző ablakokat eldesakázták, elzárták a zsidókat teljesen a külvilágtól. Napi egyszeri étkezést kaptak: levesnek csúfolt zsírtalan, íztelen meleg vizet s erről is a helyi Zsidó Tanácsnak kellett gondoskodni. A gettóban való tömörítés már maga is szemmel láthatóan azt a célt szolgálta, hogy a gyenge élelmezés, orvos- és gyógyszerhiány, minél több embert elpusztítson. Arra is jó volt, hogy az elhagyott lakásokat zavartalanul kifoszthassák. Végül következett a végcél: az összerelt és agyongyötört embereket könnyűszerrel lehetett, ellenállás, nélkül vagonokba préselni és deportálni...

A magyar vidéki zsidóság koncentrálásának és deportálásának hiteles történetét, — a rendelkezésre álló hely korlátozott volta miatt, — sajnos, kénytelenek vagyunk aránylag rövidre összefoglalni:

A németek bevonulása után a magyar zsidók ügyeinek intézését úgynevezett „*Judendezernat*“ vette át, amelynek feje Obersturmbannführer Adolf Eichmann, a Gestapo „*fiondereinsatzkommando*“-jának vezetője volt, aki magát időnként „*eltjudenkommissar*“-nak is nevezte. Eichmann, — rövidesen kinevezett összekötőtisztje patakfalvi Ferenczy László csendőrezredes útján, — állandó érintkezést tart fenn a magyar belügyminisztériummal, főképpen Baky László államtitkárral. Egyébként naponta találkozott Endre Lászlóval, akivel a legszorosabb baráti kapcsolatokat is létesíti, amelynek alapja nemcsak a közös zsidógyűlölet, hanem mindkét részről az alkohol túlzott szeretete is volt.

Megbeszéléseik értelmében április 4-én Baky László elnöklete alatt értekezletet tartanak a belügyminisztériumban. Ezen részt vesznek a honvédség és a Wehrmacht magasrangú képviselői, Eichmann és Sonderkommandójának vezető tisztjei, a VIII. csendőrkerület (Kárpátalja) közigazgatásának vezetői, Endre László és mások. Jelen van Ferenczy is, akit aznap Jaross 'rásban bíz meg azzal, hogy a „zsidó-akció“ során a polgári hatóságok karhatalmi igényeit közvetítse, a mindenkori helyszínről, a belügyi XX. osztálynál.

(Rövidesen megváltozott ez az intézkedés, mert a csendőrség felügyelőjének, Faraghó Gábor altábornagynak rendeletére, a VIII. csendőrkerület területén Tölgyessy Győző, a IX. és X. csendőrkerület területén Paksy-Kiss Tibor és a többi kerületben Séllyey Vilmos, a déli határsávban pedig Orbán László csendőrezredes voltak a zsidótalanításra kivezényelt karhatalom vezetői, őket terheli tehát az egyes kerületekben a csendőrség rettenetes brutalitásaiért elsősorban a teljes felelősség!)

Az értekezlet megkezdése előtt, a megjelentek között kiosztanak egy, Endre László által készített belügyminiszteri titkos rendelettervezetet, amely így hangzott:

M. Belügyminiszter. Szám 6163/1944. rés.

Tárgy: Zsidók lakhelyének kijelölése.

A m. kir. kormány az országot rövid időn belül megtisztítja a zsidóktól. A tisztogatást területrészenként rendelem el, melynek eredményeként a zsidóságot nemre és korra való tekintet nélkül a kijelölt gyűjtőtáborokba kell szállítani. Városokban és nagyobb községekben később a zsidóság egy része a rendészeti hatóságok által kijelölt zsidóépületekben, illetőleg gettóknál nyar elhelyezést Kivételt képeznek a hadifontosságú üzemekben, bányákban és nagyobb vállalatoknál, földbirtoknál alkalmazott azok a szakképzett zsidók, akiknek azonnali felváltása az üzem termelését megakadályozná. A nem hadifontosságú üzemeknél, bányáknál és vállalatoknál azonban a felváltást azonnal végre kell hajtani és azok élére az illető vállalat üzem, stb. személyzetéből a legmegfelelőbbet kell teljes jogkörrel állítani. Ezeket a törvényhatóságok által kiküldött bizottságok állapítják meg. Pótlásukról

a hatóságok már most gondoskodjanak. Amint azonban a leváltás lehetősége megvan, melyre a területileg illetékes közigazgatási hatóságok vezetőjének törekednie kell, hogy ez mielőbb megtörténhessen, azonnal lehetőleg egy szakképzett gondnokot jelöljön ki és állítsa az üzem vagy vállalat, stb. élére teljes jogú felelősséggel. A zsidók összeszedését a területileg illetékes rendőrség és a m. kir. csendőrség végzi. Szükség esetén a csendőrség városokban a m. kir. 'rendőrségnek karhatalmi segínyt nyújt. A német biztonsági rendőrség tanácsadó szervként a helyszínre ki fog szállani, akikkel a zavartalan együttműködésre különös súlyt kell helyezni. A vármegyei törvényhatóságok a zsidók számarányához viszonyítva a megfelelő helyen és számban azonnal létesítsenek gyűjtőtáborokat. Azok helyét a közbiztonsági államtitkárnak jelentsék be. Minden városban vagy nagyobb községben, ahol a zsidók R7.ámaránya külön zsidó épületek létesítését indokolja, ezeknek kijelölésére a rendőrhatalóságok saját hatáskörükben már most intézkedjenek, mert a gyűjtőtáborokban csak az állambiztonsági szempontból veszélyes zsidók maradnak vissza, míg a többiek zsidó-házakban nyernek elhelyezést. Zsidó-épületül azokat az épületeket kell kijelölni, ahol zsidók tömegesebben laknak. Ezekből az ottlakó nem zsidó származásúakat a rendőrhatalóság a zsidók által kiűritett hasonló értékű és bérű lakásokba a megfelelő területrészen végrehajtott tisztogatási akció befejezését követő 30 napon belül telepítse ki, hogy a gyűjtő tábor okból kihelyezett zsidókat a zsidó-épületekben annakidején azonnal el lehessen helyezni. A zsidók összegyűjtésével és elszállításával egyidejűleg a helyi hatóságok bizottságokat jelöljenek ki, amelyek a zsidók lakásait és üzleteit az eljáró rendőri és csendőri közegekkel együtt lezárják és külön-külön azonnal lepecsételik. A kulcsokat a zsidó nevével és pontos lakcímével ellátott és lepecsételt borítékban az eljáró közegek a gyűjtőtábor parancsnokságának adják át. Azokat a romlandó tárgyakat és azokat az élőállatokat, amelyek termelési célokra nem szolgálnak, a városi hatóságok és községi előljáróságok vegyék át. Ezeket elsősorban a honvédség és közbiztonsági szervek, másodsorban helyi közellátás céljaira kell igénybe venni. Pénzt és értéket (arany, ezüstneműek, részvények, stb.) az előbb említett eljáró szervek vegyék őrizetbe és azok minőségét feltüntető rövid jegyzék és ellenjegyzék ellenében, adják át a városi hatóságoknak és községi előljáróságoknak. Ezeket az értékeket a községi előljáróságok 3 napon belül a tisztogatási terület központjában székelő Nemzeti Bank fiókjához tartoznak beszállítani. Ezeket a központokat a tisztogatási akciót vezető rendészeti szervek esetenként állapítják meg.

Az elszállítás fogolyként vonaton, szükség esetén városi, illetve községi előljáróságok által kirendelt előfogatokon történjék. Az elszállítandó zsidók csak a rajtuk levő ruházatot, legfeljebb két váltás fehérneműt és fejenként legalább 14 napi élelmet, továbbá legfeljebb 50 kg-os poggyászt, melyben az ágyneműek, takarók, matracok súlya is bennfoglaltatnak, vihetnek magukkal. Pénzt, ékszereket, arany- és más értéktárgyakat nem. A zsidók összeszedését az alábbi sorrendben kell foganatosítani: VIII., IX., X., II., III., IV., V., VI., VII., I. csendőrkerületek.

Az illetékes csendőrkerületi parancsnokságok és rendőrség rendelkezésére állnak az összes karhatalmi századok és a nekik alárendelt tanalakulatok. Karhatalmak igénylésénél legyenek figyelemmel arra, hogy a kerület határának lezárása addig tartson, amíg a zsidók össze-

szedése a szomszéd kerületekben is megtörténik. Az összeszedésre vonatkozóan a csendőrkerületi parancsnokságok és rendőrhatóságok lépjenek egymással érintkezésbe, hogy a tisztogatási akció együtt, egyidőben és közösen történjen. A lakásokon fel nem talált zsidók körözését a szokásos módon, jelen rendeletemre való hivatkozással kérje. Lakásukkal egyébként úgy kell eljárni, mint az elfogott zsidókéval.

Felhívom a hatóságok figyelmét arra is, hogy az idegen államok területéről ide menekült összes zsidók, kivétel nélkül, a kommunistákkal egyenlő elbánás alá esnek, tehát kivétel nélkül gyűjtőtáborokba helyezendők el. Kétes zsidók szintén a táborokba szállítandók, tisztázásuk ott történik.

Jelen rendeletem szigorúan bizalmasan kezelendő és a hatóságok, illetőleg parancsnokságok vezetői felelősek azért, hogy erről senki, a tisztogatási akció megkezdése előtt, tudomást ne szerezzen.“

Az értekezlet után, április 7-én, — Endrének erre még nem lévén joga, miután kinevezése csak április 11-én jelent meg a hivatalos lapban, — Baky kiadmányozta ezt a hírhedt rendeletet, s Endre szétküldi azt az országba. Ekkor még kormány-rendeletkezés nem is állott fenn a zsidóság gettózására, hiszen azt, — mint mondtattuk — csak április 27-én adták ki. Ennek ellenére, ez az április 4-én kelt és 7-én kiadmányozott rendelet valójában, már az ország egész területének zsidóktól való „megtisztításáról“ szól, megadott sorrendben.

Nem helytálló tehát a „Wehrmacht kiutasításával“ való menetetődzés sem, amint azt a Népbíróság előtt Jaross, Baky, Endre, — a belügyi triumvirátus — egyöntetűen tette, azzal védekezve, hogy „németek kiutasították a határsávból a zsidókat, ezért kellett ezt a rendelkezést kiadni“, hiszen ebben már az egész ország zsidótlanítására adnak utasítást. Jaross azt is vallotta, hogy sem erről a rendeletről, sem az értekezletről tudomása nem volt. Baky hozzátette: a rendeletet előzetesen ő sem látta, csak az értekezleten és azért kiadmányozta, mert ezt Horthy belegyezésére hivatkozva kérte tőle Endre László.

A főtárgyalás során nem tárták a kétségtelenül hazugul védekező vádlottak elé, hogy egyszerűen az történt: „a német és magyar zsidótlanító“ Eichmann és Endre, Baky tudtával és beleegyezésével, hozzáálltak közös programjuk megvalósításához. Abban, hogy ezt megtehették Sztiojay és Jaross a főbűnösök, akiknek hozzájárulása nélkül, erre sor nem kerülhetett volna. (Jaross előterjesztésére Baky és Endre, — mint láttuk — minisztertanácsi felhatalmazást is kaptak a zsidótlanítás elvégzésére!)

Kétségtelenül helytálló azonban Endre Lászlónak és Baky Lászlónak az az egyöntetű védekezése, hogy Horthy Kormányzó sem ellenezte a zsidók kitelepítését. Baky vallotta: Endre közölte vele, hogy „a kormányzó a zsidóknak a németek számára való munkára-kiszállításához hozzájárult.“ Baky ezt elhitte, mert előzetes audienciája során, — a Népbíróság előtt tett vallomása szerint — Horthy neki ezt. mondta:

„Régi szegedi tisztem voltál Baky, tudom, hogy hű vagy hozzám, teljes mértékben bízom benned, ezért neveztelek ki ezekben a nehéz időkben belügyi államtitkárrá. Ma a legjobb magyarokra van szükségem.... Utálom a kommunista és galíciai zsidókat, ki velük az ország-

ból, ki, ki! De te is belátod, ugyebár Baky, hogy itt is vannak ugyanolyan jó magyarok a zsidók között, mint te, meg ént Például itt van a kis Chorin és Vida, hát ezek csak jó magyarok? Az ilyeneket nem engedhetem. A többit, azt csak vigyék!“

Hitelt kell adni Endre és Baky vallomásainak, amivel saját lépésüket a kormányzói legfelsőbb-engedéllyel védelmezik, mert dr. Ravasz László református püspök, aki április 28-án kereste fel Horthy kormányzót, hogy tiltakozzék a vidékről érkezett csendőrb Brutalitások ellen, erről az audienciáról azonnal írásbeli feljegyzést készített, ez többek között a következőket tartalmazza:

„Elmondta a Kormányzó Úr, hogy amikor tudomására jutottak a nyíregyházi dolgok, felhívta a belügyminisztert, nagy patáliát csapott, azonnal leküldte a két államtitkárt, S úgy tudja, hogy a botrányos bánásmódot megszüntették. A Kormányzó Úr ezután elmondta, hogy Magyarországtól nagyszámú munkaszolgálatost követeltek... így fog kikerülni egy pár százezer zsidó az ország határán kívül, de hajuk szála sem fog meggömbülni, mint annak a sokszázezer magyar munkásnak sem, akik e háború kezdete óta Németországban dolgoznak. Ebből sajnálattal állapítottam meg, hogy a Kormányzó Urat félrevezették. Mikor a Kormányzó Úrtól kijöttem, egy fiatal csendőrőrnagy ment be utánam hozzá, akiről csak később tudtam meg, hogy Baky László államtitkár. Erről a beszélgetésről senki más nem tud, csak Perényi Zsigmond és Balogh Jenő.“TM

Ezek után hitelt kell adni Baky és Endre egybehangzó vallomásainak, Horthy beleegyezését illetően.

Hogy mennyire kizárólagosan csak Horthyn és a Sztójay-kormányon múltott a deportálás megtörténte, azt bizonyítják más népbírósi akták is.^{3T} így például Veessenmayer népbírósi vallomásai szerint a március 19-iki események elindításánál a zsidókérdésnek nem volt túl nagy jelentősége. A döntő volt az akkori hadihelyzetben a németeknek az a félelmük, hogy a Kállay-kormány egy Badoglio-szerű kiugrást készíthet elő. (Ugyanettől tartottak, természetesen már indokoltabban a németek október 15-én, amely esetben Veessenmayer népbírósi vallomása szerint, szintén nem került volna erőszakos lépésre a sor, hanem mint mondotta, nem maradt volna hátra más megoldás, mint kivonulni Magyarországból!)

A zsidókérdés tehát a németek Magyarországra való bevonulása után ugyanúgy, mint minden addigi kormánynál, ezúttal is csak „kívánság“ volt Sztójayék azonban uralomrajutásuk után nemcsak, hogy teljes mértékben szabadkezet adtak a zsidókérdésben a németeknek, hanem minisztertanácsi határozattal Bakyt és Endrét felhatalmazták a zsidókérdésben „szükséges“ intézkedések megtételére. Jaross pipogyaságát kihasználva, — s természetesen elvi helyesléssel, — Baky és Endre minden karhatalmi és közigazgatási erőt azután Eichmannnak, — ördögi terveinek végrehajtásához — rendelkezésre bocsájtottak, sőt, ahol a szigorú végre-

²⁶ L. részletesen Bereczky Albert: „A magyar protestantizmus a zsidóüldözés ellen“ (1946).

²⁷ Sztójay vallotta: „A németek tőlem munkaerőket kértek és ígérték, hogy a kiszállított zsidóknak jó dolguk lesz.“

hajtással szemben a legkisebb ellenállás mutatkozott, azt Ferenczy segítségével vaa-erővel letörték.

Veesenmayer ismételten vallotta:

„Ha a magyarok a zsidó-kérdésben vas-következetességgel tagadták volna meg a német kívánságok teljesítését, annak megoldására sor nem kerülhetett volna! Lett volna „nyomás“, de az 1914-es év már „Jcrizis“-év volt s egymillió embernek megjelölésére, összefogására és deportálására nem lett volna elegendő hatalmi erőnk. Ez egy oly nagyarányú rendőri feladat, amelynek elvégzését, három hónap alatt csak a lelkes magyar, teljes hatósági karhatalmi apparátus tette lehetővé. Kívülről nem tudunk volna megfélemlő erőt e célra hozni, mert ezt a munkát csak olyanok tudták volna elvégezni, akik az országot, annak népét ismerik és nyelvét beszélik. Eichmannak csak igen kis törzse volt. Ilyen gyorsan és ennyire súrlódásmentesen, csak a magyar kormány teljes segítségével volt lehetséges a deportálás.“

Ottó Winkelmann SS generális népbírói vallomása szerint — Kaltenbrunner távozása után ő gyakorolta a magyar rendőrség feletti felügyeletet — éppen ezért igyekeztek a németek elérni, a további deportálás elvégezhetése érdekében, hogy Baky és Endre a Lakatos-kormány alatt is államtitkárok maradjanak.

Endre tehát a március 29-iki minisztertanácsi felhatalmazás alapján, az április 4-iki értekezlet után, minden korlátozás nélkül hozzáláthatott Eichmannal együtt kidolgozott sátáni tervének végrehajtásához. Ferenczy utasítására felállítja „zsidóttanító“ különítményét, a „Magyar Sonderkommando“-t, amelynek elhelyezésére Endre a Semmelweis-u. 6. sz. alatt, a Vármegyeháza hátsó traktusában *enged át helyiséget. A belső bejárat felett ez a sokatmondó, „tréfás“ tábla lógott:

Nemzetközi beraktározást és szállítási kft.

A beosztott csendőrök, csendőmyomozók és detektívek itt helyezkednek el.

Elsőnek *Munkácsról* jelentették a Tanácsnak^ hogy a vármegye és a város közigazgatási, csendőrségi és rendőrségi vezetőit április 4-ére Budapestre rendelték. Hazaérkezésük után terjedt híre annak is, hogy Baky László és Endre László tanácskozott velük és utasította őket különböző intézkedésekre.

Húsvét első napján Munkácsra érkezett vitéz Ferenczy László csendőralezredes, aki ott egyébként „elkobzott zsidó szőlőterületet“ is birtokolt Társaságában volt a sváb származású Medgyesy Lajos a belügyi Államvédelmi Központ főügyésze, azelőtt jugoszláv államügyész, továbbá dr. Zöldi Márton volt csendőrszazados, az egyik újvidéki tömeggyilkos, aki szökése után Gestapo-altieztként érkezett vissza az országba. Végül embereivel Hain Péter is. Ez a társaság volt a Ferenczy által felállított, a hasonló német szervvel együttműködő „Magyar Zsidóttanító Különítmény“, amelynél Zöldi volt a németek kiküldött összekötője.

Zsidóhúsvét napján a *Kárpátalja* területén megkezdtek a zsidók összegyűjtését. Csendőrök házról-házra járnak, egy kis

ruha- és élelmiszercsomag összeszedésére néhány percet adnak csak, azután betereelik őket a zsinagógákba. Pénzt, ékszert, értéke-
sebb holmit, ott elszednek tőlük. A kiürített házakat le sem zárják,
a tolvajlás, rablás rögtön megkezdődik. A zsidó házak istállóiból
azonnal eltűnik az állatállomány is.

A falvakban összerelt zsidókat azután gyalog útnak indít-
ják Munkácsra, Ungvárra, Beregszászra. Álgya-Papp tábornokot,
— aki az ungvári kormányzói biztosságon katonai összekötő, s a
csendőröket visszaéléseik miatt megfenyegeti, — 48 órán belül
sürgönyileg leváltják. A harctérről visszahozzák a csak néhány
hete künn tartózkodó sváb származású Fehér (Weiss) tábornokot,
aki azonnal erélyesen kézbe veszi a zsidók ügyét: a Munkácsra
hurcolt vidéki zsidóságot például két téglagyárba terelteti. Leg-
feljebb néhány száz ember férne tisztességesen ott el, a tábornok
14.000 embert zsúfolt ugyanott össze. Az égető-kemencék a börtö-
nök, ezekben zárják a kommunistagyanús és a cionista zsidókat
Csak állni lehet bennük!

Napokig esett az eső, védőfedél nincs az udvaron tanyázó
nagy tömeg számára. Rövidesen deszka-palánkkal veszik körül a
két téglagyárat. Ellátás: a városi Zsidó Tanácstól fürdőkádakban
hozzák ki a krumplilevest, egy-egy kanálnyi jut mindenkinek. Ez
minden táplálékuk. Terjednek is a betegségek: vérhas, tífusz, ki-
ütéses tífusz. Gyógykezelés, fertőtlenítés, tisztálkodás lehetetlen.
A körülrzást szigorítják. A deszkafalon belül „zsidóórség“, kívül
csendőrök, rendőrök és néhány Gestapodegény is felügyel.

Április 18-án kihirdetik: a munkácsi városi zsidóságnak is,
tehát 13.000 embernek, másnap este 18 óráig be kell költözni a
városi gettó részére kijelölt területére. Elképzelhető a rohanás,
kapkodás. Az átköltözés megtörtént. Estére a legtöbb elhagyott
zsidó-lakást már feltörték és megkezdődött a fosztogatás, amely
addig tartott, amíg csak valamit is lehetett rabolni (Amikor egy
hónappal később a zsidó-lakások hivatalos leltározására sor került,
a legtöbb lakásban már csak üres falakat találtak.)

Megkezdődött néhány nap múlva a városban az öldöklés is.
A téglagyárból munkára viszik a több, mint két hete éhező zsidó-
kat, akik a kimerültségtől csak vánszorognak. Munkács főterén
gumi, bottal verik őket, megriadva futásnak erednek, mire közjük
géppisztolyodnak. Számtalan halott és sebesült. A többiek meg-
állanak, erre megint agyba-főbe verik őket, majd dorongot nyom-
nak a kezükbe és megkezdetik velük a „munkát“: összerombolni
saját nagy zsinagógájuk teljes berendezését. Mindezt, felvidéki,
nagyon vallásos zsidókkal követték el — szombaton!

Elrendelik rövidesen a városi gettónak két ízben is a szűkít-
ését. Egy órán belül mindkét alkalommal két-két utcát ürítettnek
ki. Van olyan kis ház, amelyben most már 8—10 zsidó család,
25—35 ember tartózkodik egy szobában.

Közben folyik a Kárpátokból a német visszavonulás... Ápri-
lis 26-án titkos értekezlet a munkácsi városházán: tanárokat, tanít-
ókat, köztisztviselőket oktatnak ki, hogyan kell a gettóba zárt
zsidóknál házkutatást, személyi motozást tartani. Másnap ezek a
kiképzett hármass csoportok vonulnak fel a gettóba és szednek el
mindent, aminek valami értéke van. A kutatások eredményét tár-
szekerekkel szállítják el a gettóból és a sok zsidó-holminak rövi-

desen lába kél. A zsidók által elhagyott üres lakásokba szállásolják a visszavonuló németeket, akik mikor elmennek', mindent elvisznek magukkal, a bútorokat is. A pályaudvaron tehervonatokba rakják, Németországba irányítják, s rajtuk a felírás: „*Liebesgabe der ungarischen Nation, für die deutschen Ausgebombten*“²⁸

Ez a hiteles leírása — keresztény szemtanúk előadása alapján — a munkácsi gettó borzalmainak...

Hasonló értesítések érkeztek *Nagykanizsáról* is, ahol Tito, partizánjainak előretörése folytán válik hadműveleti területté Dél-Zala is. Nagykanizsán április 19-én kezdik meg a zsidóság gettóba-tömörítését, amit szombathelyi rendőrökkel hajtatnak végre. (Rövidesen már deportálnak is innen.)

Mindez április 28. előtt történt, — tehát önhatalmú akció volt — látszatra. Valójában — mint megmutattuk — Endrének a németekkel történt összejátszása eredményezi mindezt.

X.

A VIDÉKI ZSIDÓSÁG GETTÓBA-TÖMÖRÍTÉSE

Április 20-án üzenet érkezik a Svábhegyről dr. Gábor János útján, hogy a Tanács délután 3 órakor teljes számban jelenjen meg a Rabbiképző Röck Szilárd-utcai intézetében. Az igazgatói szobában Wyslizeni, Novack és Huntsche, a Sonderkommando tisztjei fogadják őket. Azután leülnek a tanári asztal köré, a zsidó tanácstagokat állni hagyják és Wyslizeni erélyes, pattogó hangon adja ki utasításait. Érdeklődik, elkészült-e már a vidéki zsidóság besorozásáról általuk kért nagyméretű szociográfiai térképi Hol, hányán élnek, milyen intézmények vannak! Közli, hogy ezentúl zsidó, községekben nem lakhat majd, csak 10.000-nél nagyobb lélekszámú városokban. A tanácstagokat ez meglepi, mert mint láttuk, a magyar kormánynak ez a rendelete. csak nyolc nappal később jelent meg, nyilván Eichmann és Endre előzetes megbeszélése alapján.

Wyslizeni folytatja előadását. Közli, hogy minden vármegye válasszon egy Judenführer-t, akivel a főispán megfelelő érintkezést tudjon majd fenntartani. A pesti zsidóság új szervezetét is fel kell állítani, mert a Tanács jelenlegi munkamódszere igen lassú. A központban ki kell jelölni egy adminisztratív vezetőt akivel ők éjjel-nappal érintkezhetnek. Hozzátette olyant, mint Bécsben a President Löwenherz, aki „*ein braver Kéri*“, míg a berlini Judenführer nem parírozott. Néhány hónapra azonban Dachauban került amikor azután onnan visszajött már rendiben ment veje is a dolog. Ideiglenesen kijelölték erre ügyvezetőnek az addigi tanfelügyelőt dr. Kohn Zoltánt.⁸⁹

Mindez természetesen csak a náci-blöff újabb manővere volt hogy ezzel is azt a látszatot keltsék, mintha hosszabb időre kellene és lehetne a zsidóságnak berendezkedni.

²⁸ Részben B. Vozáry Aladár néppügyészési vallomása alapján is.

³⁹ Dr. Munkácsi Ernő közlése.

A hivatalos tárgyalás befejezése után megkérdezték Wyslizenit, hogy tulajdonképpen mikorra kell a térképi A Gestapo-tiszt erre úgy melleleg közölte, hogy Eichmann kíséretében elutazik vidékre, egy-két hét múlva jön vissza, addigra legyen készen.

— Ki ismeri a vidéki viszonyokat jól, ki tudná elkísérni őket? — kérdezte ezután. Erre dr. „Pásztor Józsefet, a Pártfogó Iroda vezetőjét ajánlották. (Később azonban mégsem vitték magokkal.)

Április 24-én azután Eichmannal és Wyslizenivel együtt vitéz Endre László és kísérete „felülvizsgáló“ körútra megy. Endrét titkára, dr. Takács Albert főszolgabíró, azután dr. Rozsnyai Béla, a hamis érettségi bizonyítványa miatt elcsapott rákosligeti főjegyző, azidőben székesfehérvári szociális felügyelő, dr. Czannik Géza aszódi főszolgabíró, dr. Tardi Sándor budapesti orvos, egy budapesti tisztiorvos és a közellátásügyi minisztérium egyik osztálytanácsosa, — akiknek nevét ezideig megállapítani nem lehetett, — kísérték. Velük utazott Ferenczy László csendőralezredes is helyettesével, dr. Lullay Leó László t. százados, székesfővárosi adótisztval, valamint dr. Medgyesi és Zöldi. /

A társaság első útja *Kassára* vezet, amelynek polgármestere dr. Pohl Sándor volt, Endre Lászlónak egykori alárendeltje a gödöllői főszolgabíroságon. Ugyancsak Kassán tartózkodott az időközben reaktivált és a kassai hadtest parancsnokának kinevezett újvidéki tömeggyilkos, Feketehalmy-Czeydner Ferenc altábornagy is. A német és magyar zsidótlanító különítmény az altábornagy bevonásával Kassán, — ahol 15.000 zsidót két téglagyár területén préseltek össze, — tárgyalta le a VIII. csendőrkerület ksidótlanításának rendjét és már a kassai német átvevő-állomás létesítését is. Megbeszéléseik alapján a kassai rendőrség mindenekelőtt a következő hirdetményt adja ki:

„Április hó 28-án, 18 óra után Kassa város területén — a téglagyári tábor kivételével — zsidó személy nem tartózkodhat. Kivételt képeznek azok, akiket a lakásuk szerint illetékes rendőr- vagy csendőrrjárőr ugyanezen a napon lakásukban további intézkedésig meghagyott és külön névjegyzékbe foglalt. Minden más zsidó jelentkezni tartozik ugyanezen a napon 17 és 19 óra között a téglagyár átvevő bizottsága előtt. Azokat a zsidókat, akiket ez időpont után a hatóság a város területén talál, azonnal letartóztatja és internálja. Ismételten szigorúan figyelmezteti a rendőrkapitány a város lakosságát, hogy aki zsidó személyt vagy vagyont a fenti időpont után a lakásában vagy bárhol rejtet, azt letartóztatja és internálja.“

Ez a rendelkezés szolgált mintául azután az ország minden részében a zsidók koncentrációjára. (A téglagyárakban nincs ivóvíz. Naponta egyszer hoznak É. kocsival a városból.)

Eichmann, Wyslizeni és Endre. különítményükkel innen *Sátoraljaiújhelyre* mentek át. Itt a ronnyaparti cigánytelepet jelölték ki a gettó számára, s ott a városból, Sárospatakról és a környékről ekkor már mintegy 13.000 zsidót helyeztek el. Cölöpöket vertek le a cigánytelep körül és szögesdróttal, majd később deszkapalánkkal kerítették el ezt a negyedet. A cigányok rövid ideig a helyükön maradtak, később küldöttségileg kérték, helyezték Őket máshova. Kijelentették, nem bírják el az állandó sírást, jajgatást,

ahogy a zsidókat ütik-verik. Ezenkívül a megüresedett zsidó-lakásokba való helyezésüket is kérték, lehetőleg „modern, komfortos, fürdőszobás“ lakásokat igényeltek. Meg is kapták, A város keresztény közönségét táblákon hívták fel, ne merjék megközelíteni a gettó területét. A zsidók őrzését Endre intézkedésére itt vették át először a csendőrök.

A különítmény halálútja innen Ungvár felé vezetett. Indulás előtt értesülnek a miskolci rendőrség következő hirdményéről:

— *Figyelmeztetjük a keresztény magyar közönséget, hogy bizonyos egyének a házak kapujába mérgezett kockacukrot helyeztek el, amelyekkel veszélyeztetni akarják keresztény magyar gyermekek életét és egészségét!*

Borbély-Maczkó Emil, a megye régóta hírhedt fajvédő főispánja végezte a miskolci és borsodmegye közel 20.000 zsidó gettóba való összpontosítását. Sátoraljaújhelyen közölte a bizottsággal: Miskolcon ma minden zsidó Kapálni szeretne, ez a nagy „munkakedv“ a gettóból való megszabadulásuk egyetlen remény-sége . . .

Endre utasítást adott arra, hogy a miskolci gettót addigi helyéről a téglagyárba helyezték át, s intézkedett aziránt is, hogy a falvakra katonai felügyelet alatt mezei munkára, kapálásra ki-rendelt zsidókat haladéktalanul hozzak vissza a gettóba.

Az ungvárkönyéki zsidóságot április 16-án kezdték bevinni *Ungvárra*, a Minai-utcai Moskovits-féle téglagyár udvarára. 30 péhgőt, 14 napi ételme[^] egy váltó fehérneműt, egy ruhát, ami rajtuk van és egy fekvőhelyhez szükséges ágyneműt vihettek magukkal. Ungvár városának zsidóságát csütörtök reggel hívták fel plakátokon, hogy lakásukat nem szabad elhagyniok és lakásukon várják be a további intézkedéseket. A további feltételek azonosak az előbb említettekkel. Az ungvári zsidóságot április 21., 22. és 23-án vitték ki ugyanerre a gyártelepre.

Kb. 25.000 volt azok száma, akik a táborban vannak koncentrálván. Ez a nagy tömeg teljesen tehetetlen és a szabad ég alatt az időjárás viszontagságainak van kitéve. Az első napokban az ungvári zsidóság nem volt még koncentrálván és a táborban működött egy népkonyha, amely kb. 1000 ember részére főzött. Miután a jövőben már a városban nem tartózkodhatott zsidó, bizonytalanná vált a népkonyha működése is. Bemenni a gettóba, valamint csomagot bevinni hozzátartozók részére, keresztényeknek eleinte meg volt engedve. Munkaszolgálatos is bemehetett és élelmiszert is vihettek magával. A koncentráltakat a tábori csendőrség őrizte és kis zászlócskákkal jelölte meg azt a területet, amelyen belül a szabad mozgást engedélyezték. Azt átlépni a táborban lévőknek szigorúan tilos volt. Egy kis gyermek játszózás közben áttévedt a határvonalon, mire édesanyja kétségbeesetten utána futott, szintén átlépte a határt, mindkettőjüket az őrt álló tábori csendőr lelőtte...

Munkács, Beregszász, Nagyszöllős, Huszt, Técső, Afcnaszlatina, Máramarossziget, Dragomirfalva, Felsővisó, Petrovo, Havaskő, Dész és Szamosújvár táborainak s gettóinak helyzetét vizsgálták azután meg.

Amikor Endre május 2-án erről az első, nagyszabású „ellenőrző“ körútról visszaérkezett, jelentést tett tapasztalatairól a belügyminiszternek a következőképpen:

„Mindent rendben találtam. Valóságos szanatórium-jellege van a vidéki gettóknak. A zsidók végre levegőre jutottak, addigi életmódjukat egészségesebbel cserélték fel.“

Jaross ezt a jelentést sietve továbbította Horthyhoz. A kormányzó nyilván hitelt adott e megállapításoknak...

Endre elutazása előtt már kapott hivatalosan is jelentéseket egyes gettók helyzetéről. Ezt a jelentést, amely útitervének melléklete volt, a népbírósi akták megőrizték, s így hangzott:

MELLÉKLET

Az egyes táborok helyzetéről érkezett közlések.

Nyíregyháza: Az ottani gettóban mintegy 4200 helybeli és 6600 környékbeli zsidót helyeztek el. Az elhelyezés 123 házban történt, amelyeknek területe a hozzánk érkezett közlések szerint, a konyhákat és előszobákat is beszámítva, 9165 négyzetméter. Ehhez képest végeredményben egy személyre nem egészen egy négyzetméter esik. Ehhez járul még, hogy Nyíregyházán sem vízvezeték, sem csatornázás nincs, ami egészségügyi szempontból is veszélyt rejt magában. Az általános rendelkezések értelmében az ott tömörített zsidók 14 napi élelmiszert vihetnek magukkal, azonban ez ott, ahol a kiürítés a falvakból nagyobb gyorsasággal történt, nem volt keresztülvihető. Ettől eltekintve, a 14 nap már lejárt. Ennélfogva gondoskodásnak kellene történnie arról, hogy a kimerült élelmiszerkészletek pótoltsanak. A helybeli zsidó tanács hatósági rendelkezés hiányában nem képes ellátni a gettóban tömörített zsidóság ételmezését.

Kisvárdá: Itt főleg a környékből betelepített zsidók elhelyezése és ellátása ütközik súlyos nehézségekbe. Ezeket két fatelepen és a zsidótemplom udvarán, illetve annak területén helyezték el. Élelmi szerkeszleteik teljesen kimerültek és a nagymérvű zsúfoltság miatt az egészségügyi helyzet is aggályos.

Mátészalka: Szatmár vármegye egyes községeiből, de főleg Máramaros vármegyéből Mátészalkára tömörítettek mintegy 16.000 zsidót. Ezeket teljesen zárt területen helyezték el. Minthogy a magukkal hozott élelem nagyjában elfogyott az ételmezésről való gondoskodás a leg-sürgősebb feladat. Túlzásfokosságuk miatt elhelyezésükön is könnyíteni kellene, már csak egészségügyi szempontból is.

Ungvár: Mintegy 20.000 környékbeli zsidót helyeztek el két téglagyár telepén. Itt legnagyobb részt olyan színekben vannak elhelyezve, amelyeknek csak tetejük van, de oldalfalaik hiányoznak.

Munkács: Munkácson a helybeli zsidóságot külön gettóban, a környékbeli zsidóságot a városon kívül, két téglagyárban helyezték el. Élelmük teljesen fogytán van, aminek pótlásáról sürgősen gondoskodni kell. Elhelyezésük a zsúfoltság és a hiányos, oldalfalak nélküli épületek miatt egészségügyi szempontból súlyosan aggályos.

Kassa: Úgy a környékbeli, mint a helybeli zsidóságot a városon kívül, egy téglagyár szárítójában helyezték el, amelynek nincsenek oldalfalai. Az itt összetömörített zsidók száma 11.500. Nemcsak élelmiszerben van komoly hiány, ivóvízben is, mert kutak hiányában csak az odaszállított ivóvíz áll rendelkezésükre.

A fenti feljegyzés margójára tette meg az utazás során Endre íjászló ceruzával jegyzeteit Nyíregyházánál az élelmiszerkészletek Pótlására megjegyzi: „Megtörtént! a) visszahagyott zsidó élelm., b) 10 tart. liszt.“

Vagyis az élelmiszereket a zsidó-házakban visszahagyott élelmiszerekből pótolták, úgyhogy 10 napra tartalék-liszt is van.

Ungvámal kiigazítja az adatokat: „IV. 28. 16.361“.

Munkácsnál pedig odaírja: „megt.“ Nagyí® az élelmezés pótlásáról gondoskodott.

Egyéb megjegyezni valója, a látottak ellenére nem volt.

Fennmaradt azután az Endre kíséretében¹ volt „tisztiorvos“ kimutatása is. E szerint Kassán kiütéses tífusz-gyanú meriüt fel, Beregszászon már ekkor kiütéses tífusz-eset fordult elő,[^] sőt Petronon, Havaskőn és Felsővisón kiütéses tífusz-járvány dúlt

Endre azután leadott jelentésében a megállapított[^] orvoshiányról, a szörnyű zsúfoltságról, az „elhelyezés“ és a „táplálkozás“ rettenetességeiről éppen úgy hallgatott, mint magával vitt hivatalos orvosszakértőjének fenti megállapításairól. O „szanatóriumi jelleg“-ről számol be!

Április utolsó napjaiban lejátszanak egy nyilván előre megbeszélte komédiát. Jelentkezik Veessenmayer, akinek hivatalos címe: „Dér Gesandte und Bevollmachtigte des Grossdeutschen Reiches in Ungarn“ és a Wehrmacht nevében felkéri Sztójajt, ho[^]y az északi és déli hadműveleti területekről a zsidókat az ország belsejébe helyezték át

Sztójaj közli ezt Jarossal, az pedig Endrével. Endre jelenti, hogy „a felvidéki zsidók nagy száma miatt ez lehetetlen. Német részről felajánlották egyébként is: a munkabíró férfiakat és nőket németországi munkatáborokba, a munkaképteleneket pedig koncentrációs táborokba hajlandók kiszállítani“.

Endre javasolja:

„A németek ajánlatát el kell fogadni, mert véleményem szerint ilyen nagyszámú zsidó eltartása Magyarország számára lehetetlen.“

Jaross azután ilyen értelemben referált Sztójajnak.⁴⁰

Az egész „tárgyalás“ nyilván csak előre elhatározott bántó-játék. A Gestapo Sonderkommandója természetesen a deportálás végrehajtása céljából jött hozzánk, elgondolásainak magyar viszonyokhoz való alkalmazását, a deportálás részletes tervét Eichmann Endrével dolgozta ki Ferenczy népbírói vallomása szerint is Endre a deportálás tényében már előzetesen, máramaros-szigeti közös utazásuk során, — megegyezett Eicb manna! és ezt ővele is már akkor közölte. Veessenmayer közreműködése csak a formát adja meg, az előre elhatározott lényeg, változatlan marad.

Endre azonnal második szemleútjára is indul. A következő „tisztogatási“ etappot, Erdélyt, a IX. és X. csendőrkerület nagyobb helyiségeit veszi sorra. Nagyvárad, Kolozsvár, Szilágysomlyó,

⁴⁰ A Bp. Népügyészség 3.854/1945. sz. aktói alapján.

Szatmárnémeti, Nagybánya, Beszterce, Szászrégen, Marosvásárhely ée Sepeiszentgyörgy ezúttal útjának jelentősebb állomásai.

Endre *Nyíregyházán* és *Szatmárnémetiben* tartott értekezleteken ezt mondja:

„Elvárom a tisztviselőkartól és általában a közreműködő egyénektől, hogy ezen, a talán majd csak a következő nemzedék által értékelt munkában, becsületesen működik közre. Az eltávolításnál a zsidókhöz nyúlni nem szabad, mert ütésük vagy rugdosásuk nem méltó a magyar emberhez.“

Így beszélt a nyilvánosság előtt Endre László, s ugyanakkor elrendeli, hogy női motozókat (szülésznőket) kell beállítani.⁴¹

A következő értekezletet *Kolozsvárott*, majd Marosvásárhelyen tartja Endre. Itt közlik már a németek a deportálás részletes vasúti programját is. Eszerint Kassa állomására 110 szerelvénnel indítják útnak a zsidókat: a szerelvény jelzése „*D. A. Umsiedler*“ (német munkás kitelepülők). A 45 G. jelzésű kocsikba 70 fő jut poggyásszal együtt. Lesz a végén kórházvonat orvossal ée ápolóhőkkel és ezekkel mennek a zsidó tanácsok tagjai és a kétes állampolgárságúnk, a légó- és munkaszolgálatos orvosok és^ gyógyszerészek is. Miután ezek a német kocsik lakattal be nem zárhatók, 30 cm hosszú lánc szerelendő mindegyikre^ s azt lakattal kell összefogni (A láncot és a lakatot majd a németek szállítják.) /

Kolozsvárt a zsidók tartózkodási helyéül a kajántói-úti téglagyár területét jelölték ki. Ide a város és a megye területéről 12.000 sárga csillag viselésére kötelezettet zsúfoltak. Személyenkint 50 kg súlyú csomagot és 2 hétre szóló élelmiszert vihettek magukkal. Azonnal megkezdődött a deszkapalánkkal való Izárás. Az elkülönítés munkáját dr. Hollóssy-Kuthy Lajos rendőrkapitány és Vásárhelyi László polgármester végzik nagy buzgalommal. Ugyanakkor Kolozsvárott 358 zsidó üzletet is bezárták.

Néhány napot töltött a bizottság *Nagyváradon* is. A zsidókat, — több mint 35.000-t — az orthodox zsinagóga környékén, a tűzoltólaktanya, Nagypiac és az úgynevezett kommandáns-réez között. dr. Gyapay László polgármester személyes felügyelete alatt helyezték el, szobánkint 18—20 embert. A gettót 2 méter magas paláinkkal vették körül, a város felé néző ablakokat pedig Endre bedesz-káztatta, illetőleg mésszel befestette. Rengeteg a nincstelen közöttük, s a napi kenyéradag 7 dkg!

Nemsokára megérkezett vitéz Péterffy Jenő csendőralezredes vezetése alatt égy osendőrzászlóalj. Megkezdődött a gettó lakóinak kínvallatása. Több mint 10.000 zsidót hallgattak ki: tudni akarják, ki hova rejtette vagyonát? Borzalmas eszközökkel csikarják ki a vallomásokat, amelydk alapján 2004 keresztény magyar ember ellen indítanak rövidesen eljárást „zsidó-vagyonrejtegetés“ címén, köztük van Markovics Manó, a város azelőtti főispánja is. Később Hain Péter azzal dicsekedett, hogy sikerült neki 41 millió aranypengő értékű zsidó vagyont ily eszközökkel Nagyváradon elokeríteni.

(Az „*Egyedül Vagyunk*“ című Imrédy-párti, antiszemita hetilap gúnyos hangon emlékezett meg arról, hogy „Endre egyetlen

⁴¹ Ferenczy vallomása a Politikai Rendőrségen.

szál csendőr kíséretében sétált a nagyváradai gettóban végig anélkül, hogy 30.000 zsidó részéről a legcsekélyebb bántódásban lett volna része...“)

Nagybánya volt a következő stáció, ahol ugyancsak nagyarányú összpontosítás történt, több mint 5000 szatmár- és szilágy-megyei zsidó volt itt összegyűjtve. Útközben megtudták, hogy egyes falvakban működnek még zsidó orvosok és gyógyszerészek. Ezeket a belügyminisztérium rendelte ki annakidején a bevonult keresztény orvosok helyébe, hogy a falvak ne maradjanak gyógyítás nélkül. Endre intézkedésére rövidesen csendőrök fogdosztak össze a közegészségügyi szempontból nélkülözhetetlenek jelzett orvosokat és gyógyszerészeket. A legtöbbet véresre verték, kirabolták és beszállították a gettókba. 469/1944. sz. alatt található az a belügyi akta, amelyre Endre kékceruzával így adja meg az OTI, mentők és egyéb közegészségügyi szervek mentesítési kérelmére kiállított előadói javaslatra a generális utasítást: „*ellenkezőleg azonnal be a gettókba!*“ Ez az intézkedés a magyar orvostársadalom értékes/ tagjainak sorsát megpecsételte. Közel 2500 orvos és gyógyszerész került ezáltal deportálásra és csak igen kis hányada jutott vissza.

XI.

A FELVIDÉKI ÉS AZ ERDÉLYI ZSIDÓSÁG DEPORTÁLÁSÁNAK ELŐKÉSZÍTÉSE

Rövid idő alatt kiderült, hogy a dr. Kasztner által beígért „alijah“-t sem lehet útnak indítani. Német részről azzal indokolták, hogy a palesztinai arabokkal kötött megállapodás értelmében zsidóknak oda irányuló kivándorlásait nyíltan nem segíthetik elő. Kiohmann ezzel szemben, — jelentette Kasztner a Tanácsnál — újabb tervet vetett fel a magához hivatott Brand útján: áruszállítások ellenében hajlandó az egész magyar zsidóságot Dél-Amerikába, vagy nagyobb kerülő úton Palesztinába kiengedni.

A német ipar-városok azidőbeni erőteljes bombázása a Németbirodalomban érezhető hadianyag-szűkét idézett elő. Elhitték tehát Eichmannak, hogy pénz, vagy arany kevésbé volt értékes számukra, mert ügynökeik a semleges külföldön történt i hadianyag-bevásárlási kísérleteik során mind több nehézségbe ütköztek. Kasztner „elmagyarázta“, hogy értesülése szerint ez a tény indíthatta arra Himmlert, — a Judendezemat közvetlenül az SS Reichsführungsamtnek volt alárendelve, — hogy egy ilyen tervhez hozzájáruljon. Kasztner szerint Eichmann, — nyilván felsőbb engedéllyel és utasításra, — Brandnak ekkor említette első ízben azt a gondolatot, amely minden későbbi megíúsult tárgyalásnak is alapja volt:

„*Gebet mir LKW (Lastkraftwagen) und ihr könnet führ jeden LKW 100 Juden haben!*“

1. A vidéki zsidóság hiábavaló menekülési kísérletei

Budapesten még április közepe után sem tudták pontosan, hogy mi történik az északi, keleti és déli határvidékeken, a „hadműveleti területeken“. Valójában ott már zsidókat gettókba gyűjtötték. A németek, — amint kitűnt, — ekkor még mást nem is kívántak. Endre és Baky azonban e kívánalmakon túlmenően, elkezdtek már a¹ koncentrációs táborok felállítását Intézkedéseiket, — Endre László helyszíni útmutatásai és biztatásai alapján, — a csendőrök oly brutalitással hajtották végre, hogy azt megsokalták még a németek is, akik bevált módszerük szerint az ilyesmit „finoman“ szokták megtenni, elkerülve a lármát és a nagy feltűnést Krumej egy ízben dr. Gábornak fejszóvalva mondotta: „*A magyar csendőrök valódi ázsiai brutalitással végzik munkájukat.*“

Az említett három határsáv kivételével a gettózás és onnan a gyűjtőtáborba-vitel általában, az ország többi részében, csak az április 27-iki, — már közölt, — rendelet megjelenése után kezdődött meg.

A gettók és az összpontosítások első híreinek befutása után a Zsidó Tanács igyekezett mindenütt, ahová eljuthatott, — sajnos a legtöbbször csak alárendelt belügyi kistisztviselők fogadtak megbízottait, — engedélyt kérni arra hogy a vidéki hittestvéreken segíthessenek. Ilyen engedélyt azonban nem kaptak. A Tanács egyetlen lehetősége volt jóakaraté, erre vállalkozó keresztény emberek útján megkísérelni az érintkezést az egyes gettókkal. Ez azonban szintén nem volt könnyű feladat, mert akit a csendőrök tettenérték, azt félholtra verték, nem egy esetben a gettóba zárták, sőt később deportálták is.

Fiatal cionista-fiúk és leányok bravúros hőstetteikkel tűntek ki ez akciók folyamán, sajnos, közülük is legtöbben áldozatul estek.

A vidéki zsidóság számára a menekülésnek három lehetősége volt: Szlovákiába, vagy Romániába való átszökés, az országban való bújdosás, vagy a fővárosba való szökés. Nem egy esetben még német katonák is, magyar honvédekkel összefogva megfelelő anyagi érték fejében szöktettek át a határon zsidókat. Bújdosni a vidéken nehezen lehetett, mert ismerték egymást az emberek és bizony többnyire akadt olyan rosszszándékú szomszéd vagy ismerős, aki az üldözöttet elárulta. Egymásután jelentek meg a hírek arról, hogy a csendőrség padlásokon és pincékben bújdosó zsidó családokat fedezett fel. Munkácson egy hattagú család élt hetekig teljesen befalazott ajtajú pincében, amikor a csendőrök rájuk bukkantak.

Nem volt könnyű a fővárosba való feljutás sem: a vonatokon állandó volt a razzia és a pályaudvarokon szigorú az igazoltatás. Belügyi rendelet utazási engedélyhez kötötte a zsidók helyváltoztatását, viszont utazási engedélyt legritkább esetben adtak csak ki. A Zsidó Tanács felhasználta a jogszolgáltatásban mutatkozó zűrzavart és a hivatalok tájékozatlanságát, saját hatáskörében *utazási igazolványokat* adott ki vidékiek részére, melyeket azonban a Gestapo csak igen kivételesen láttamozott Ennek a minden tényleges jogalapot nélkülöző írásnak a segítségével

mégis sok száz vidéki zsidónak valóban sikerült Budapestre jutni és ezáltal a deportáció elől akkor megmenekülni. Íme, látszik, hogy még a Tanácsnak is módjában állott segíteni!

A vidékről ilyen engedélyekkel feláramló csidók hamarosan feltűntek a magyar Gestapónak. Egyeseket elfogtak és internáltak is közülük. Vizsgálat indult meg, amelyek során a Tanács „jóhiszeműségére“ hivatkozott és így baj nem lett az ügyből, a további utazási engedélyek kiadását azonban be kellett szüntetni. A vidéki zsidók egy része már ekkor megkísérelte keresztény származási okmányok beszerzését és azok segítségével való bújdósást, ami természetesen csakis akkor kecsegtetett sikerrel, ha feljuthattak a fővárosba, vagy egy másik, nagyobb vidéki városba, hiszen szülőhelyükön minden ki ismerte őket és a csendőreég kisebb vidéki helyeken a feltűnedező idegeneket szigorúan ellenőrizte.

2. A Tanács eredménytelen erőfeszítései

A Zsidó Tanács, — amely eleinte kénytelen volt belenyugodni abba, hogy a magyar kormány nem foglalkozik a zsidóság sorsával, — amikor megjelent április végén a rendelet a Magyar Zsidók Szövetségének létesítéséről, ráeszmélt arra, hogy a magyar kormány sem adta fel, úgy látszik teljesen a zsidókat! A Tanács részéről dr. Reiner Imre érintkezésbe lép erre a miniszterelnökséggel, ahonnan kérését a belügyminiszterhez továbbítják. Jaross utasítására Endre másnap d. e. 10 órára végre kitézi egy audiencia idejét. Hosszas várakoztatás¹ után, kalap nélkül, de kezeiben kesztyűvel, kijön hivatali szobájából Endre László és ridegen odaveti, hogy a küldöttséget nem ér rá fogadni, távoznia kell, titkárával beszéljék meg, mikor jöhetnek legközelebb!^

A titkár, — Takács Albert főszolgabíró, egy éles zsidóellenes könyv szerzője, akit Endre Pestvármegye alispáni hivatalából hozott magával, — „nem tud pontos határidőt mondani“, megígéri azonban, hogy majd értesíti őket.

Néhány nap múlva telefonon jelentkezik azzal, hogy „*Endre államtitkár úr nem'ér rá zsidókat fogadni, forduljanak Argalás Lajos osztálytanácsoshoz.*“

Pethő Ernő és Kahan Nison keresik fel Argalást Előadják neki a sérelmeket Az osztálytanácsos kijelenti, hogy azokra nézve nincs hatásköre, ő is befejezte már a rendeletkészítési munkáját, forduljanak Blaskovits Lajos vármegyei főjegyzőhöz. A küldöttség azonnal őt is felkeresi. Szobájában találják az ott igen benfenntesnek látszó dr. Bosnyák Zoltánt is, akinek jelenlétében végre a kormány részéről az első „tényező“ szóba áll, — *május 1-énl,* — a magyar zsidóság hivatalos képviselőjével. Vagyis hat hét után Pest vármegyének a belügyminisztériumba, szolgálattételre felrendelt egyik kisebb rangú tisztviselője az egyetlen, aki végre ezekben a rettentően komoly időkben illetékesnek tartü magát arra, hogy legalább meghallgassa a közel egymillió főből álló, magyar állampolgárságú zsidóság súlyos sérelmeit, élet-halál problémáit.

Blaskovits valóban csak meghallgatja őket. Közben jelentéktelen észrevételeket tesz, azután kijelenti, hogy neki semmi

hatásköre nincs, legfeljebb meghallgathatja a javaslatokat, hogy kik legyenek az új Intézőbizottság tagjai?.

Takács főszolgabíró a Tanainak nála történt újólajos jelentkezését azután már így hárítja el:

„*Be sem jelenthetem magukat, nem akarom feldühíteni az Államtitkár Urat!*“

A Zsidó Tanács személyes meghallgatásra így nem találva, április 2-án táviratot intéz, majd másnap a következő tartalmú ajánlott levélben hívja fel Jaross Andor figyelmét az ország észak-keleti területein, a zsidókkal szemben elkövetett súlyos atrocitásokra:

1944 április 27.

2378/1944. szám. Tárgy: Az északkeleti országrész zsidóságának helyzete.

Nagyméltóságú vitéz nemesi Jaross Andor m. kir. titkos tanácsos, belügyminiszter úrnak, Budapest.

A Magyar Zsidók Központi Tanácsa nevében mély tisztelettel az alábbiakban bátorkodunk Nagyméltóságod elé tárni azt a rendkívül súlyos és válságos helyzetet, amelybe az északkeleti országrészek zsidó lakossága a hatóságok által fogantatott rendszabályok folytán került:

A hozzánk beérkezett közlések szerint az utóbbi napokban az ország északkeleti területein, nevezetesen Ung, Ugocsa, Bereg, Máramaros, Abauj-Torna, Zemplén és Szabolcs vármegyékben a zsidókat korra és nemre való tekintet nélkül a vármegyék székhelyeire és egyes nagyobb járási székhelyekre szállították, ahol részben a szabad ég alatt, részben a városok külterületein összezsúfolva és a külvilágtól elzárva helyezték el.

Így többek között az alábbi közlések érkeztek hozzánk:

1. *Ung vármegye.* Az ungvármegyei zsidókat e hó 16-án Ungvárra szállították, ahol egy téglagyár és egy fatelep udvarán helyezték el őket. Az ungvári zsidókat folyó hó 21., 22. és 23-án ugyancsak ide vitték ki. Úgy a vármegyéből Ungvárra szállított, mint az ungvári zsidók mindössze 30 pengőt, 14 napi ételmezt, egy váltó fehérneműt, a rajtuk levő ruhát és, ágyneműt vihettek magukkal. Többi ingóságait lakásukon kellett hagyniok. A jelenleg az említett téglagyár és fatelep udvarán összezsúfolt személyek száma mintegy 20.000-re tehető, akik a szabad ég alatt, az időjárás viszontagságainak kitéve táboroznak. Napi ételmezésül: mindössze egy deciliter leves. Az ételiszerek bevitelére nincs megengedve. A telepeken vízhiány van. Természetesen ilyen viszonyok között nem történhetik kellő gondoskodás e nagy tömegek ételmezéséről és egészségügyi ellátásáról

2. *Szabolcs vármegye.* Hasonló a helyzet Szabolcs vármegyében, melynek területéről a zsidókat Nyíregyházára szállították. Ezek értesüléseink szerint mindössze kétnapi ételmezt, 30 pengőt és 50 kg poggyászt vihettek magukkal Nyíregyházán az odaszállított személyeket magánházakban helyezték el de tekintettel az oda betelepített személyek nagy számára, azok az egyes lakásokba a befogadóképességet messze túlhaladó mértékben zsúfoltattak össze. Az ételmezés és a betegek ellátása itt is úgyszólván lehetetlen.

3. *Abauj-Torna vármegye.* Abauj-Torna vármegye zsidóságát, valamint a kassai zsidók jelentékeny részét is a kassai téglagyár víz-

nélküli telepére zsúfolták össze, ahol a legegyszerűbb életpiaci szükségleteiket sem elégíthetik ki.

4. *Bereg vármegye.* Hasonló eljárás követtetett a b^regvármegyei zsidókkal szemben is, akiktől az egy pengőn felüli összegeket is elvették.

5. *Máramaros vármegye.* Az e vármegye területén lakó zsidókat Máramarosszigeten és egyes nagyobb községekben zsúfolták össze. Máramarosszigeten a zsidó intelligencia jelentékeny részét, körülbelül 140 embert, egy kis imaházban helyezték el, ahol napok óta étlen-szomjan vannak.

Fenti értesüléseinkből megállapítható, hogy az északkeleti ország-részek zsidóságának nagy tömegei — több százezer ember — önhibáján kívül a legsúlyosabb helyzetbe került, s éppen a nagy tömegekre való tekintettel és a rendelkezésre álló idő rövidsége miatt sem történni kellett a megfelelő elhelyezésről, egészségügyi berendezésekről, ételmezésről és a betegek orvosi és gyógyszer-ellátásáról. Ilyen körülmények között féltő, hogy élelem, megfelelő elhelyezési és betegellátás hiányában éhínség fog bekövetkezni, járványok fognak kitörni és az áldott állapotban levő nők, csecsemők, gyermekek, betegek, valamint aggodalmasan fognak elpusztulni.

Mély tisztelettel kérjük ennél fogva, méltóztassék oly irányban intézkedni, hogy a betelepített személyek megfelelő elhelyezésben és ételmezésben legyenek részesíthetők, hogy az egészségügyi szolgálat megszerveztessék. További tiszteletteljes kérésünk odairányul, méltóztassék lehetővé tenni, hogy megbízottaink a helyszínrre kiszállhassanak és ott a hatóságokkal és a zsidóság helyi vezetőivel egyetértésben a szükséges intézkedések megtételénél segídezhessenek. Legyen szabad Nagy méltóságod sürgős, nagybecsű intézkedését kérnünk. Az emberies-ség nevében kérjük, hogy a több százezer ember létét fenyegető súlyos helyzetet már csak a járványveszély lehetőségére való tekintettel is sürgősen orvosolni kegyeskedjék!

Ja ross belügyminiszter a Zsidó Tanács beadványát „illetékes” helyre juttatta — *Endre államtitkárhoz!*

Eichmannhoz is fordultak. Itt emeltek panaszt a vidékről beérkezett tudósítások alapján. Feltárták a vidéki gettók rémségeit és az emberieség nevében kérték, javítson a helyzeten.

Május 3-án a Tanács beadványt intézett az „*Einsatzkommando der Sicherheitspolizei des S. D.*“-hez, amelyben a következőket adta elő:

„Hivatkozással Obersturmbannführer Krumej úrral e hó 2-án lefolytatott személyes tárgyalásra, felhívása folytán ezúton is előterjesztjük azt a sürgős kérésünket, hogy az ország északkeleti és déli részén a zsidóság számára kiutalt terepekre a központi Zsidó Tanács megbízottakat küldhessen ki. Kérésünket arra alapítjuk, hogy a koncentrációs központok legnagyobb részéről súlyos panaszok érkeztek hozzánk az elhelyezésre, ellátásra és az egészségügyi gondozásra vonatkozóan. A kiküldött megbízottaknak az lenne a feladata, hogy a helyi hatóságok hozzájárulásával és a helyi zsidóság közreműködésével, a mutatkozó súlyos hiányokat megállapítsa, s a budapesti Központi Tanácsnak megfelelő javaslatokat terjesszen elő. Kérjük, hogy az eredményes eljárás végett a kiküldöttnek utazási, mozgási és a helyi ható-

sággal. valamint az ottani zsidósággal érintkezési szabadságot biztosítson.“

A beadvány ezután a konkrét helyzetet vázolja:

1. *Nyíregyháza:* Az ottani gettóba 4120 helybeli és 6600 környéki személyt hoztak, összesen 10.750 embert. Ezeket 123 házban helyezték el, amelyeknek területe — a konyhákat és az előszobákat is beleszámítva

— 9165 négyzetméter. Ilyen körülmények között egy személyre egy négyzetméter sem esik. Ehhez járul még, hogy a szóbanforgó területen sem vízvezeték, sem kanalizáció nincs, ami egészségügyi szempontból veszélyes. Az általános rendelkezések szerint a koncentrált személyek 14 napra való élelmiszert hozhattak magukkal, de a zsidóknak a falvakból való eltávolítása oly gyorsasággal történt, hogy ennyi élelmiszer összeszerzése nem volt lehetséges. A nyíregyházi zsidóság ezért az élelmiszerből kifogyott és a helybeli Zsidó Tanács a gettó ellátásáról nem tudott gondoskodni.

2. *Kisvárdá:* Itt főleg a környéki zsidóság elhelyezése és ellátása nehéz. Ezeket a zsidó templom udvarába terelték össze. Élelmiszertük kifogyott és az egészségügyi helyzet kétségbejítő.

3. *Ungvár:* Az ide; koncentrált zsidóság túlnyomó része fedél nélkül van.

4. *Kassa.* A zsidókat az ottani téglagyár szárítóhelyiségeibe terelték, amelynek nincsenek oldalfalai és így az ottlevő emberek helyzete, akiknek száma 11.500-at tesz ki, kétségbejítő. Nincs elegendő élelmiszerük és a felállított népkonyha működni nem tud. Vízvezeték nincs a területen.

5. *Munkács.* Az ott összegyűjtött zsidóság száma 18 ezret tesz ki, akiket a téglagyárban helyeztek el, de egy részük nem fért be és azok a szabad ég alatt vannak.

6. *Máramarossziget-ről* a következő jelentés számol be:

„Katonák járnak házról-házra és elvisznek minden elvihetőt. A gettó készül és e hó 20—30-ika között az összes zsidóságnak be kell költözniük. A falvakból összegyűjtött zsidók a legkülönbözőbb atrocitásokat szenvedték el; nőkkel erőszakoskodnak, fiatal lányokat bábaasszonyokkal Vizsgálatnak meg, hogy nem rejtettek-e el ékszereket“

Eichmann ridegen kijelentette: ezekből a hírekből egyetlen szó sem igaz, ő csak tudja, hiszen éppen most szemlelte meg a vidéki gettókat, a zsidók elhelyezése nem rosszabb, mint a német katonáké hadgyakorlatok alkalmával és a friss levegő csak használ nekik.

Arra a kérdésre, hogy tett ígéreteik ellenére miért történnek ilyen súlyos atrocitások, Eichmann szerint nem a németek az okai ennek:

— *Endre will die Juden mit Paprika fressen*⁴²

Miután Eichmannál sem végeztek semmit, mégegyszer, az eddiginél is nyomatékosabban megkísérelték Endréhez bejutni. Takács válasza így hangzott: a zsidóságot csak megérdemelt sorsa érte utóli, de nem igazak a gettókról elterjesztett rémségek és ha a Tanács konokul kitart állításai mellett, úgy fog elbannf velük, mint ahogy közönséges réinh írterjesztőkkel szokás!

Közben bombázza a Tanács Járáss belügyminisztert újabb és újabb felterjesztésekkel:

⁴² Tanácsí feljegyzés 1944 május 16-ról (Stern Samu közlése).

I.

„Magyar Zsidók Központi Tanácsa.
3052. szám.

Budapest, 1944 május 3.

Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Úr!
Nemzetes Urunk!

Alulírott Magyar Zsidók Központi Tanácsa, amelynek az a hivatása, hogy a körülbelül egymilliónyi magyarországi zsidóság ügyeinek képviselője legyen, azzal a tiszteletteljes kéréssel járul Miniszter Úr elé:

Méltóztassék sürgősen alkalmat adni arra, hogy tiszteletét tehessen és a zsidóságot érintő kormányrendeletek végrehajtása során felmerült súlyos kérdéseket szóvátehesse és egyébként is előterjesztéseit megtehesse.

Nyomatékosan hangoztatjuk, hogy nem azért kérjük kihallgatásunkat, hogy a meghozott intézkedések érdeme ellen emeljünk panaszt, hanem hogy azok végrehajtását az emberiség szellemében kérjük.

Ügy érezzük, hogy kötelességet mulasztunk el, ha nem jelentkezzünk az illetékes hatóság: a Nagyméltóságú M. Kir. Belügyminiszter Úrnál és nem tesszük meg azokat az előterjesztéseket és nem terjesztjük elő azokat a kéréseket, amelyeket hivatásunk reánk ró.

Nagyon kérjük a Miniszter Urat, legyen kegyes meghallgatásunkat sürgősen engedélyezni.

Magas elhatározásáról értesítés küldhető alulírott címre, telefon pedig 223-683 vagy 423-930 számok alatt“

II.

„1944 május 12. Iktatószám: 3973.

Tárgy: A nagyváradai zsidóság elkülönítése.

Nagyméltóságú vitéz Jaross Andor m. kir. titkos tanácsos,
belügyminiszter úrnak,

Budapest

Mély tisztelettel jelentjük Nagyméltóságodnak, hogy a hozzánk érkezett közlések szerint a Nagyváradon lakó, mintegy 30.000 lelket számláló zsidóság számára kijelölt terület, annak szűk volta miatt, nem alkalmas ily nagy tömeg elhelyezésére. A rendelkezésre álló terület annyira szűk, hogy egy szobára átlag 16 személy esik. Ez a körülmény közegészségügyi szempontból is súlyos veszély forrása lehet. Megemlíteni bátorkodunk, hogy a kongresszusi izraelita hitközség főtemploma és hivatali helyiségei sem esnek bele a zsidók számára kijelölt területbe és így a hitközség működése és a hitélet fenntartása lehetlenné vált.

Mély tisztelettel legyen szabad azzal a kérelemmel fordulnunk Nagyméltóságodhoz, kegyeskedjék elrendelni a nagyváradai zsidók részére kijelölt terület megfelelő kibővítését és a hitközség működésének lehetővé tételét“

III.

Május 12-én a Zsidó Tanács beadványt intézett Jaross belügyminiszterhez, a hevesmegyei zsidóság tárgyában is:

„A Hevesben lakó zsidókat folyó hó 9-én a Hevestől mintegy 80 kilométernyire fekvő Bagólyuk (u. p. Egercsehi) nevű, elhagyott

bányásztelepre szállították. E tárgyban a mély tisztelettel alulírt Központi Tanács megbízottja folyó hó 9-én távbeszélőn értekezett dr. Takács főszolgabíró úrral, akitől azt a felvilágosítást kapta, hogy Nagy méltóságod az alispánokhoz intézett távirati rendeletével a zsidóknak táborba való szállítását megszüntette. Ezen értesítés vétele után távbeszélőn felhívtuk a hevesi járás főszolgabíró urát, akivel közöltük Nagyméltóságod rendelkezését és azt a kérelmet terjesztettük elő, hogy ennek folytán az elszállítás mellőztessék. A főszolgabíró úr közölte velünk, hogy a szállítmány már elindult, de utasítást fog kérni az Alispán úr Öméltóságától. A szállítmány folyó hó 10-én, reggel érkezett meg Egerbe, ahol 13 óráig tartózkodott, majd rendeltetési helyére útba indult. Megemlíteni bátorkodunk, hogy Heves nagyközség lélekszáma a községi előljárással által kiállított és eredetben Molnár Zsigmond miniszteri titkárnak átadott bizonyítvány tanúsága szerint az 1941-ik évi népszámlálás alkalmával 10.597 lélek volt és így Nagy méltóságodnak a zsidók tömörítése tárgyában kibocsátott rendelkezése értelmében az ottani zsidók nem is lettek volna elszállíthatók. A hozzánk Bagólyukról érkezett közlések szerint az ottani elhelyezés nem megfelelő, mert az elhagyott régi házakban hiányoznak az ablakok és ajtók és olyan kevés a férőhely, hogy csupán az öregek jutottak fedél alá, míg a többiek, valamint az összes magukkal hozott ingóságok férőhely hiányában szabad ég alatt vannak. Állítólag mintegy 2000 ember volna a szobanlevő telepen. Tekintettel arra a körülményre, hogy Heves község lakossága a 10.000 főt meghaladja, tekintettel továbbá Nagyméltóságodnak azon, rádió útján továbbított, rendelkezésére, amely szerint a zsidók táborba szállítása mellőzendő, végül figyelemmel a hevesi zsidók jelenlegi súlyos helyzetére, legyen szabad mély tisztelettel azzal a kérelemmel fordulunk Nagyméltóságodhoz, hogy a hevesi zsidóknak lakóhelyükre való visszaszállítását elrendelni kegyeskedjék. Megemlíteni bátorkodunk, hogy a hevesi zsidóság késznek nyilatkozott arra, hogy a község területén kívül, a többi, lakosságtól elkülönítve, saját költségén barakkokat építsen és ott helyezkedjék el.“

A hevesmegyei zsidóság megmentése végett Székely-Molnár Zsigmond titkárhoz is fordultak és a Gestapónak is jelentést tettek

IV.

Május hó 12-én a csepeli hitközség elnöke a következő írásbeli jelentést tette:

„Tisztelettel bejelentem, hogy, mint a csepeli hitközség elnökét, Csepel község előljárással folyó hó 10-én arról értesített, hogy Pest vármegye főispánjától azt a szóbeli utasítást kapták, hogy a Csepelen lakó zsidókat barakkszerű elhelyezésben egy helyre tömörítsék. Ezen barakkszerű tömörítésre a Weise Manfréd gyár mellett levő kerékpármegőrző barakkok jöhetnének a községi előljárással ezerint számításba. Tisztelettel bejelentem, hogy ezen elszállásolás a lehető legrosszabb, tekintettel arra, hogy olyan úgynevezett barakkokba zsúfolódna össze körülbelül 1200 lélek, 8 személyenként 2 négyzetméter, területre, ahol tisztálkodásnak semmi lehetősége nincsen, de még mód sincs rá, hogy tisztálkodási lehetőség akadjon. WC nincs, tehát a legegyszerűbb emberi szükséglet elvégzését csakis latrina-rendszerrel lehetne biztosítani, ami

— tekintve a meleg időjárást és azt, hogy ezen barakkok a község sűrűn lakott részen vannak, — csak fertőző járványok elterjedését vonná maga után. Fontos honvédelmi érdek kívánja, hogy Csepel község zsidó lakosságának kb. 80 százalékos hadiüzemi munkása maradéktalanul teljes munkát tudjon nyújtani, amit az ilyen elhelyezés folytán képtelen volna, tekintettel arra, hogy nem volna módjuk a pihenésre. Fontos honvédelmi érdek továbbá, hogy a kerékpármegőrzők megmaradjanak eredeti rendeltetésüknek, miután a több mint 60 km körzetből többnyire kerékpáron bejáró hadiüzemi munkásoknak a gyár közelében, de annak területén kívül kell kerékpárjaikat elhelyezni. Bátor vagyok még bejelenteni, hogy április 15-én a M. Kir. Állambiztonsági Rendészet IV/4. alosztálya vezetőjétől, dr. Koltay Lászlótól, továbbá Krumey SS-Oberstrumbannführer uraktól azt a határozott utasítást kaptam, hogy a csepeli zsidókat az általuk kijelölt helyre költöztessem át. Ezen utasításnak én a csepeli elöljáróság segítségével maradéktalanul eleget tettem, nem értem tehát, hogy ezen első rendelkezést, mely tudtommal a belügyi államtitkár úrnak volt a rendelkezése, miért másították meg. Tisztelettel kérem, szíveskedjenek odahatni, hogy ezen sérelmes és embertelen rendelkezés kivitelre ne kerüljön és a csepeli zsidók lakhelye továbbra is a fenti két úr által kijelölt terület maradjon.“

A Zsidó Tanács e bejelentés alapján is beadványt intézett a belügyminiszterhez és kérte, hogy „a fentebb kifejtett emberességi, közegészségügyi és honvédelmi érdekre való tekintettel, kegyeskedjék elrendelni, hogy a csepeli zsidóság az ÁUambiztonsági Rendészet által részükre kijelölt elkülönített területen megmaradhasson.“

Végül még egy kísérletet tesznek: Pető Ernő dr. felkeresi személyes jó ismerősét, Reményi-Schnellert. A többi miniszterhez hasonlóan ő is letagad mindent — Szó Sincs deportálásról, ilyenről a minisztertanács nem is tárgyalt.

Mintha csak ez lett volna a németekkel megbeszélte taktika.

3. Az első deportálás! előkészületek

Ezalatt a német és magyar zsidótlanító különítmények a végső akcióba fognak. A gettózás és koncentrációs táborokba való begyűjtés a kiszemelt határvidékeken már áprilisi folyamán mindenütt megtörtént. A VIII. csendőrkerület (Kárpátalja) zsidóságának összegyűjtése után megkezdődött május 3-án reggeli 5 órakor a IX. és X. (erdélyi) csendőrkerület gettóiból a zsidóságnak 10 gyűjtőtáborba való „betenelése“ (ez volt a használatos szakkifejezés!)

A VIII., IX. és X. csendőrkerületekben a deportálás azután május 14-én kezdődött. A németek jelentéktelen létszámuk folytán még a deportálásokat figyelemmel kísérni is csak alig voltak képesek, nem hogy végrehajtani. A zsidóknak csillaggal való megjelölése, gettóba és gyűjtőtáborba való terelése még a helyzettel ismerős* csendőrség 20.000-es létszáma mellett is, csak úgy volt lehetséges, hogy mindenütt igénybe vették a helyi rendőrség segítségét. Még így sem lett volna az eljárás lebonyolítható, ha a keresztény lakosság részéről ellenállás mutatkozott volna. Értelhető tehát az a népbírósi megállapítás, hogy a kormányzón és

a Sztójay-kormány tagjain kívül a magyar népnek az évtizedes antiszemita propagandával történt félrevezetése, gyűlöletének felkorbácsolása s nem utolsósorban a söpredék „rablóöszönének felkeltése“ okozta a zsidóság teljes kiszolgáltatottságát.⁴³

Hozzátehetjük még, hogy a zsidóság fizikai ellenállásának teljes hiánya is elősegítette a lebonyolítás példanélküli gyorsaságát. Mentségül egyedül az szolgálhat, hogy a zsidóság férfijainak 30, legletterősebb korosztálya, munkaszolgálatra való behívással el voltit távolítva, s így védtelen asszonyok, aggok, betegek és gyerekek ellen történt ez a szörnyű merénylet!

Lássuk mindenekelőtt hogyan indult egy ilyen „tisztogatósi“ akció. Íme egy „emlékeztető“, amelyet Endre László diktált tollba:

„A kassai csendőrkerület területén végrehajtandó zsidó-akciók lebonyolítására a németek már folyó hó 11-én 8 tiszttel és 40 fő legénységgel 10 gépkocsin Munkácsra elindulnak.

/ A törzs Munkácsra fog székelné, melynek tagjai a németek részéről Wyslizeni és Novak Hauptsturmführerek, 5 alcsoportvezető (tiszthelyettesi rangban) és 8 legénységi állomány. A mi részünkről vitéz Ferenczy alezredes, Megyessy királyi ügyész és Koltay László detektív felügyelő.

Bizottságok fognak működni: Kassán, Ungváron, Sátoraljaújhegyen, Munkácsra, Beregszászon, Nyíregyházán, Máramaroszigeten. Nagyszőlősen, Huszton és Mátészalkán.

Felsorolt városokban a német bizottságok mellett az akció vezetésével részünkről a következők bíznak meg: Városokban az illetékes rendőrkapitányság vezetője és a csendőr-alesztályparancsnok. Ahol csendőr-alesztályparancsnok nincs, ott az illetékes csendőr-szárnyparancsnok. Ahol rendőrkapitányság nem működik, ott az illetékes főszolgabíró és az illetékes szárnyparancsnok.

A német bizottságok megérkezésük után azonnal fel fogják venni az érintkezést a részünkről kirendelt bizottság tagjaival (udvariasság, előzékenység, tapintatosság, felvilágosítások és tájékoztatások megadása, elhelyezésben, élelmezésben segítségnyújtása, ahol szükséges, német tolmácsról gondoskodni).

Munkácsra a központban működő német és magyar bizottság az ottani rendőrkapitányság épületében nyer elhelyezést, összeköttetések és jelentések oda.^{44*}

Amint látható a németek első lépése május 11-én kezdődött: 8 tiszt és 40 legény utazott Munkácsra s onnan tovább. Ezzel az „erő“-vel bonyolították le végig Magyarország teljes zsidótlánítását

*

A vidéki deportálás lefolyását részben Ferenczy csendőrezredes hivatalos jelentései alapján ismertjük Teljes és egye-

⁴³ Jankó Péter tanácselnök népbírói megállapítása.

⁴⁴ Az okmány eredetije a népbírói akták között található (8.854/1945. sz.).

dülállóan hiteles képet nyújtanak ugyanis a magyar vidék zsidóságának gyűjtőtáborokból való deportálásáról az akció helyszíni magyar ellenőrzőjének 16/biz. 1944. jelzésű, a belügyminisztérium XX. osztályához intézett „szigorúan bizalmas” jelentései. Ezekben Ferenczy 1944 május 3-tól július 9-ig, az általa az ország egész területére kiterjedően vezetett akció minden legkisebb mozzaiutáról hűségesen beszámol. Közli a pontos deportációs-számadatokat is. Ez a bizalmas jelentés-sorozat egyben döntően igazolja, hogy az auschwitzi kiszállítás céljából, — a szelektálás útján történő megsemmisítésről, — legalább is a belügyminisztérium tudomással bírt, s így a Sztójay-kormány többi tagja előtt nem maradhatott titokban.’

(Ferenczy jelenéseinek másolatait rendszeresen megküldötte Faraghó csendőrségi főfelügyelőnek, Baky és Endre államtitkároknak, a BM. VII. osztálya vezetőjének, a tiszántúli német hadsereg mellé beosztott kormánybiztosnak, Ricsóy-Uhlarik Bélának, végül Czigány, József cs. ezredesnek, a csendőrség központi nyomozó parancsnokának. Akciója során tehát ezekkel a hatóságokkal állott összeköttetésben Ferenczy).

XII.

KÜLFÖLDRE UTAZIK A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG „KÖVETE”

Május 8-án, — tehát közvetlenül amikor 300.000 zsidó a deportáció katasztrófája előtt állott, — vetette fel Eichmann, — mint mondtuk, — az áruszállítás gondolatát azzal, hogy amennyiben ezt megoldják, a magyarországi zsidóság deportálását a tárgyalások befejezéséig igyekszik függőben tartani, „addig Németországban táborokban őrizteti majd őket” Ezt a közlölet a két tárgyaló, dr. Kasztner Rezső és Brand Jenő (Joel) szerint tette. Hogy megérthessük a további eseményeket, röviden ki kell térnünk e két ember jellemzésére.

Dr. Kasztner bizonyos mértékig idealista gondolkodású, fanatikus cionista, akit erősen vonzott a politika. Természetétől fogva meglehetősen önhitt, e amellet féltékeny mindenkire, aki esetleg saját eredményei révén megakadályozta volna, hogy ő legyen a zsidóság annyira áhított „megmentője”. Diktatórikus hajlamai is voltak, ellenmondást nehezen tűrt el. Meg volt győződve arról, hogy jobban érti a felmerült problémákat, mint bárki más. Sajnos, meglehetősen könnyelmű, bohém természete folytán megbeszélte terminusokat és megállapodásokat igen ritka esetekben tartott be, könnyen elsiklított azok felett. A tárgyalások minden legkisebb részletét is, — bármennyire gyakorlati, gazdasági, technikai irányúak voltak is azok, — egyedül kívánta kézben tartani, mert mint mondtuk, hihetetlen, szinte beteges becsvágya arra sarkalta, hogy ami előtte egyetlen ország zsidó vezetőjének sem sikerült, ő véghezvigye a látóéi egymillió magyar zsidóság megmentését, s a mentés érdemei kizárólag őt illessék meg. Cionista pártirányzatát is fanatikus módjára követte, s a felmerült kérdéseket elsősorban pártsemüvegen át nézte. Szer-

vezőképességgel azonban, éppen rendetlenségre hajlama» természete folytán nem rendelkezett. Jóhiszeműségét és segíteni akarását azonban elvitatni nem szabad, s bizonyos irányú érdemeit el kell ismerni.

Társa Joel Brand lényegesen kisebb intelligenciájú és kaliberű ember, bizonyos praktikus érzékkel rendelkezett, általában azonban meglehetősen primitív egyéniség volt.

A tárgyalások ekkor, május 8-án jutottak odáig: Eichmann szükségét látta, hogy a magyar zsidóság megbízottja az érintkezés felvétele és nagy tervének megvalósításához szükséges összegek megszerzésére külföldre utazzék. Számításba asiak Törökország jöhetett, ahol a palesztinai zsidóság megbízottja, Chaim Barlas teljes meghatalmazással működött.

Kasztner maga is tisztában volt azzal, hogy a németek túlzott áruköveteléseit, — különösen hadianyagok tekintetében, — lehetetlen, lesz kielégíteni, remélte azonban, hogy esetleg más áruval kompenzálhatják és létrehozhatnak mégis valamilyen megoldást.

Súlyos csapást jelentett a tárgyalások szempontjából Eichmannnak az az újabb kijelentése, hogy kiengedi ugyan egy megbízottat külföldre, azonban nem függeszti fel a deportálást. Ezzel az első csoportban érdekelt 310.000 ember sorsa meg is volt pecsételve. A kiküldöttek működése tehát már csak a további 500.000 zsidóra vonatkozhatott.

A helyzet ismertetéséhez tartozik még annak a megjegyzése is, hogy Kasztner, — bár arra ismételten felkérték, — ebben a súlyos helyzetben sem volt hajlandó a tárgyalásokba még valakit, bevonni, hanem azokat továbbra is kizárólagosan csak ók ketten folytatták. .

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy Eichmann a külföldi kiküldött személyének kiválasztásánál éppen csak kettőjük közül valamelyikre gondolhatott Sorsdöntően történt, hogy Eichmann választása Brandra esett. Van olyan verzió is, amely szerint Eichmann szándékosan őt, a kétségtelenül gyengébb tárgyaló felet választotta, hogy ezzel az egész akciót eleve bukásra ítélje. Sokak nézete ma is még az, hogy Eichmann tárgyalásai kizárólag a ködösítés célját szolgálták, a magyar zsidóság vezetőit továbbra is abban a tévhitben kívánta ringatni, hogy a végzetet sikerül elkerülni, ha tovább kollaborálnak vele.

Brand kijelölése rendkívül kínos megdöbbenést váltott ki a Zsidó Tanács körében. Óriási feladatról volt szó, amelyre a legtehetségesebb, a felelősség legteljesebb tudatával rendelkező személyiségnek kellett volna vállalkozni, nem pedig olyan valakinek, aki 'külföldi létére a magyar zsidóság helyzetét nem ismerhette, s akit amellet a külföldön sem ismert senki. Kétségtelen, ha tárgyalásaiba dr. Kasztner a magyar zsidóság egyes vezetőit bevonja, vagy legalább mindenkor hiteles és pontos információkkal szolgál, soha sem esett volna Brand személyére a választás. Már ezért is súlyos felelősség terheli dr. Kasztner, aki azzal védekezik, hogy „dobbal, síppal, neon lehet verebet fogni“, neki tehát ily kényes tárgyalások során meg kellett őriznie a tárgyalási titkokat.

Ekkor felvetették, talán legalább annyit lehetne elérni, hogy maga Kasztner utazna külföldre, aki egy ilyen misszió betöltésére Bran ónál mindenestre alkalmasabb lett volna. Kasztner azonban nem volt hajlandó utazni. Nyilván maga is jól tudta, hogy Brand teljesen alkalmatlan az Eichmannal való további tárgyalások vezetésére is, oktalan féltékenykedésében pedig harmadik személyt azokba bevonni nem volt hajlandó. Különben is Grosz Bandi mesterkedésére Eichmann május 10-én lefogátja Winnigert és dr. Schmidtet és az ő ügyükben való kihallgatás céljából 2 napig fogvatartják a Svábhegyen dr. Kasztner is. Ezalatt döntik el a Gestapónál, hogy Brand és ellenőrzésre a hírhedt Gestapókém Grosz (György) repülnek Istanbulba. Winniger és Schmidt letartóztatása névleg a „provízió” miatt történt. Valójában a további tárgyalásokból ki akarták kapcsolni a Wehrmacht-ot.

A kocka már Brand Istanbulba való kiutazásával el is dűlt: a magyar zsidóság elvesztette a csatát. Mindenki tudta, hogy eredménye annak nem lesz és csak a forma kedvéért kapta az utasításokat: a nagy zsidó organizáció ottani képviselőivel ismeresse meg a helyzetet, tárgyalja le az áruszállítás kérdéseit és őket kötelező ajánlatukkal a legsürgősebben jöjjön vissza!

Brand és Grosz május 17-én német passzusokkal felszerelve Krumej kíséretében német rendőrautón Wienbe utaztak, két napot az ottani Gestapónál töltöttek, majd május 19-én Istanbulba repültek. Brand a következő német ajánlatot vitte magával:

„Egy millió zsidó kiengedésének az ellenértéke 200 tonna tea, 800 tonna kávé, 2 millió láda szappan, 10.000 teherautó, s néhány hadifontosságú érc (Wolfram stb.), amelyek mennyisége azonban nem volt pontosan megállapítva.”

Megígérték a németek, hogy *„a teherautókat a Hinterlandban fogják felhasználni, vagy végső szükségben a keleti fronton, Nyugaton azonban nem!”*

Brand elutazását megelőzően Kasztner váratlanul megbeszéléstre hívta össze a Cionista Szövetség vezető tagjait. Nyilván ő maga is súlyosnak érezte felelősségét. A megbeszéléseken ezeket mondotta:

„A deportálások megakadályozása céljából szükségessé vált egy személynek Törökországba való kiutazása. Az illető ott fontos missziót fog teljesíteni. Valószínűleg Brand utazik ki, s az ő feladata lesz tárgyalásokról azonnal értesítést küldeni. Ha azok kedvezőek, akkor a deportálásokat felfüggesztetik a németek, ha pedig eredménnyel végződnek, a deportálásokat végleg beszüntetik.”

Minden értelmes ember előtt világos kellett, hogy legyen, ezt a követelést nem teljesíthetik.... Legalább jó alkalomnak kínálkozott ez a kiutazás arra, hogy a világgözüvéleményt fellármázzák, s a valódi helyzetről informálják. Ez sem történt meg!

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÁLLÁSFOGLALÁSA A MEGKERESZTELKEDETT
ZSIDÓK ÉRDEKÉBEN

1. Serédi tárgyalásai

Április 13-án Serédi Jusztinján újból tárgyal a miniszterelnökkel, ismerteti vele a katolikus egyház által sérelmezett intézkedéseket — Sztójay nem zárkózott el a hercegprímás követeléseinek megfontolása előtt, de viszont előadta saját óhaját is: sürgette, hogy a katolikus papság nagyobb buzgalommal ápolja és hirdesse a haza jövőjébe vetett bizalmat, mint a múltban, különösen a kommunizmus elleni küzdelemre hívja fel a hívek figyelmét

Serédi azt válaszolta, hogy a katolikus papság nem szorul külső sürgetésre, amikor hazája történelmi jogaiért és ezeréves alkotmányáért kell síkra szállni, s ha talán a miniszterelnök azt célozná, hogy védelmezni kell a legegységesebb jogokat, mint jogot az élethez, személyes szabadsághoz, vallásszabadsághoz, munkaszabadsághoz, megélhetéshez, magántulajdonhoz, emberi méltósághoz, erkölcsös élethez, erre nézve az egyház papjai külön felhívás nélkül megtették és megteszik kötelességüket.⁴⁶

Április 23-án Serédi hercegprímás újból felkereste Sztójajt, de ezúttal írásban is átadja a katolikus egyház állásfoglalásait:

„Mint a katolikus püspöki kar fejt és hazája sorsáért aggódó magyar embert nagy fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el az a tény, hogy a kormány „zsidó-rendeleteit“ az igazságosságnak megfelelően nemcsak nem módosították, hanem azóta újjal tetézték és a jelek szerint még súlyosbítani fogják. Hogy ennek magyar hazánkra nézve milyen végzetes következményei miként fogják sújtani a magyarságot beleértve azokat a magyar állampolgárokat is, akiknek a szóbanforgó rendelkezések kiadásához semmi közük nem volt erre nézve nem szeretnék jóslatokba bocsátkozni. Igazságtalan jogszabályokat sem a magyar országgyűlés nem alkothat sem pedig annak felhatalmazásával vagy felhatalmazása nélkül a kormány. Megfelelő ok és jogerős bírói ítélet nélkül nem korlátozhatjuk, sem el nem vehetjük polgártársaink jogát az élethez, a személyes szabadsághoz, a vallásszabadsághoz, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, az emberi méltósághoz, az erkölcsi élethez, a becsülethez, sem pedig az egyház ellen nem adhatunk ki igazságtalan. rendelkezéseket

Azokra az egyéni büntett bírói megállapítás és jogerős ítélet nélkül is jogfosztó, magyar polgártársainkat és katolikus híveimet és hittestvéreinket pedig ok nélkül megalázó rendelkezésekre gondolok, amelyek már eddig is megjelentek és amelyek közeli megjelenését kilátásba helyezték, de amelyek már minden más állam, sőt a Német-birodalom hasonló tárgyú rendelkezéseinél is tovább mennek, pedig ott ezek a rendelkezések sokkal kevesebb embert érintenek, mint nálunk, ahol legalább egymillió embert sújtanak.

Az államhatalom képviselőinek Isten és emberek előtt súlyos felelősségük tudatában a legjobban kell vigyázniok arra, hogy igazság-

⁴⁶ Prímási levéltár Esztergom. 3795. ez.

talán intézkedések általános nyugtalanságot ne támasszanak és a polgárok normális életmenetét ne zavarják. Minél több embert sújtanak ilyen igazságtalan intézkedések, annál szélesebb körben okoznak nyugtalanságot, ellenkezést, vagy éppen mindenre képpessé tevő gyűlöletet, mégpedig nemcsak azoknál, akiket közvetlenül érintenek, hanem ezek hozzátartozóinál, sőt rendszerint a polgárok nagy többségénél is, mert az igazságtalanság nyomán fakadó jobbizonytalanság alatt méltán fél mindenki olyan rendelkezésektől is, amelyek még talán véle szemben lesznek igazságtalanok. Ha pedig a polgárok a kormány-rendelkezőkkel nemcsak, hogy biztosítva nem, hanem inkább talán fényezetve látják legelőször emberi jogait (jog az élethez, a személyes szabadsághoz, a vallásszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, az emberi méltósághoz, az erkölcsös élethez, a becsülethez stb.), vagy egyházuk jogait, akkor a haza legnagyobb kárára a taagán- és közéletben egyaránt megrendül a köteles hűség és engedelmesség, megbénul a munka és megáll a termelés, mert ilyen körülmények között a polgárok nem tartják érdemesnek engedelmkedni, dolgozni és termelni.

Püspöktársaim nevében is kérve kérem Excellenciádat, hogy a m. kir. kormány részéről kiadandó rendelkezések jogerős bírói ítélet nélkül megállapított büntett nélkül nemcsak senkinek emberi jogait ne sértsék és senkit ok nélkül meg ne alázzanak, hanem inkább reparálják az eddigi rendelkezések sérelmes részeit is. Tehát akármilyen származású vagy vallású legyen is valaki, csak akkor alkalmazzák rá a szabadságvesztést, vagy a vagyonelkobzás büntetését, vagy illetve más büntetést, ha jogerős bírói ítélet megállapítja, hogy az illető valóban elkövette azt a büntetést, amelyre törvényeink ezt a büntetést szabják ki. Akikre azonban semmi büntett bíróság rá nem bizonyítható, az minden jogfosztástól mentes maradjon.

Tehát ezúton is tisztelettel hangsúlyozom és kérem, hogy a keresztény Magyarországon a m. kir. kormány, amelynek tagjai valamennyien keresztények, a megkeresztelkedetteket, még ha zsidó származásúak is, tekintse keresztényeknek, következésképp különítse el őket a zsidó vallásúaktól; minthogy ezek megkeresztelkedésük által már maguk is különválasztották magukat azoktól.

Öt kérést terjesztünk elő:

1. A zsidó vallásúakra kiadott rendelkezéseket *ne* vonatkoztassák a keresztényekre,

2. a keresztény vallásúak *ne* tartozzanak a zsidó vallásúakkal egy tanácsba, amelynek egész szervezete a zsidó vallási szervezethez nőtt ki, mert lehetetlen, hogy a zsidó vallásúak most még a katolikus papokra, szerzetesekre és általában a keresztényekre vonatkozó külön hatalmat, illetőleg joghatóságot kapjanak, amelyet esetleg elfogultságukban részrehajlóan gyakorolhatnak ezek kárára, akik közül a legtöbben lelkiismeretüket követve, mindannyian pedig a régi magyar kormányok kívánságait is szem előtt tartva, hagyták ott zsidó vallásukat

3. A keresztények, továbbá, *ne* köteleztessenek a sárga csillag viselésére, mert ez nem a zsidóknak, hanem a zsidó vallás jele, úgy, hogy annak viselése a keresztényekre nem felel meg a valóságnak, sőt különösen valóságos hittagadást jelent, ami ellen nekünk, püspököknek ünnepélyesen óvást kell emelnünk.

4. Ugyancsak kérjük, hogy tarthassanak *nem* zsidó háztartási alkalmazottat a zsidókról szóló rendelkezés alá eső katolikus papok,

továbbá az öregek, a betegek és általában a megkereszteltek, mert embertelenség volna őket magukra hagyni, vagy — ha zsidószármazásút nem kapnak — zsidó vallású háztartási alkalmazottak tartására kényszeríteni. (Hiszen a kormány éppen azt rendeli el, amit el akar kerülni, hogy tudniillik a zsidók ne érintkezzenek a nem zsidókkal.)

5. Arra is rá kell mutatnom, hogy mikor a zsidónak számító szülő vagyont elkobozzák, vagy a családfőt foglalkozásától eltiltják, sokszor azokat a gyermekeket fosztják meg vagyontól, illetve megélhetésüktől, akik már nem is esnek a zsidótörvények alá.

Kerüljünk tehát minden olyan jogfosztó vagy jogcsorbító intézkedést, amely igazságtalansága miatt megingathatja a magyar állam alapjait és ellenük fordítja nemcsak a kárvallottakat, hanem az egész keresztény világ közvéleményét, sőt az Apostoli szentszékét is, de legfőképpen ellenünk fordítja magát az Istent.

Abban bizakodva, hogy sem Excellenciád, sem a m. kir. kormány többi keresztény tagjai nem tagadják meg keresztény hittestvéreiket és hogy történelmi felelősségük tudatában nem fognak az Isten íratlan (természeti) és írott (kinyilatkoztatott) törvényeivel, kivált a Tízparancsolattal, Krisztus egyházával és az Istentől reábízott erkölcsi törvényekkel a haza mérhetetlen kárára szembehelyezkedni, vagy a katolikus kar és a magyar polgárok 67 százalékát kitevő katolikusokat ezekben a sorsdöntő időkben a kormánnyal szembeállítani, a püspöki kart pedig olyan lépésre kényszeríteni, amelyet csak fájó szívvel tehetne meg, de amelyet katolikus hívei és az igazság érdekében meg kellene tennie, ha békességes tárgyalás és türelmes várakozása eredménytelen maradna.“

2. Sztójay válasza.

Sztójay miniszterelnök már a hercegprímás látogatásakor megígéri, hogy amit lehet, enyhíteni fog. Május 3-án levélben válaszolt s ebben kifejti:

„Nem lehet egymillió zsidóra való tekintettel a tizenhárom és félmillió magyar életét és jövőjét kockára tenni, különösen akkor, amikor ez a kímélet a zsidóknak legfeljebb átmenetileg válhatnék hasznára. Nem kétséges ugyanis, hogy a magyar kormány törvényes intézkedéseinek elmaradása esetén a zsidóság semmiesetre sem kerülne jobb sorsba, sőt sorsa talán még kritikusabbá válnék.“

Arra az alapelvi®, hogy senkit jogerős bírói ítéletben rábizonyított egyéni büntett nélkül, veleszületett és törvényes úton szerzett jogaitól megfosztani¹ nem lehet, közvetlen reflexiót a hercegprímás nem kapott.

Április 23-iki előterjesztésében megtett konkrét javaslataira Sztójay miniszterelnök azt válaszolta, hogy a kormány által kibocsátott zsidórendeletek tulajdonképpen enyhébbek az 1944:XV. te., az úgynevezett fajvédelmi törvénynél, továbbá, hogy a Magyarországi Zsidók Szövetségébe való belépés csak a sárgacsillaggal megjelölt zsidókra kötelező, a zsidószármazású katolikus papokra, szerzetesekre és szerzetesnőkre a Szövetség joghatóságai nem terjed ki, mert ezek az 1450/1944. M. E. rendelet értelmében mentesek a csillagviselés alól. Azután így folytatja:

„Mindazonáltal azonban a kormány a belügyminiszter útján intézkedni fog abban az irányban, hogy a szövetségnek az 1520/1944. M. E. számú rendelet 3. szakasza alapján megalkotandó alapszabályai lehetőséget nyújtsanak a keresztény vallású zsidók részére a szövetségen belül alosztály alapítására. És ugyancsak az alapszabály a belügyminiszterhez panaszjogot fog biztosítani a szövetségnek a keresztény vallású zsidók ellen irányuló esetleges túlzó vagy jogtalan intézkedései ellen. Addig is az intézőbizottságban a keresztény vallású zsidók megfelelő képviselőkhöz fognak jutni.“

A sárga csillag jelének viselését illetőleg Sztójay kijelentette:

„A magyar kormány álláspontja, az, hogy az említett jelzés nem vallási jelkép, hanem a zsidó fajnak közigazgatási szempontból szükséges megjelölésére szolgáló alkalmas eszköz. Mindazonáltal a kormány nem fogja kifogásolni, ha a keresztény vallású zsidók külön erre irányuló állami jogszabály nélkül a keresztet is alkalmazzák ruhájukon a sárga csillag mellett vagy egyébütt elhelyezve.“

A háztartási alkalmazottak tartásának tilalma alól a papokat és egyéb egyházi szentélyeket hajlandó volt a Sztójay-kormány mentesíteni, sőt megfontolás alá veszi olyan háztartásoknak e tilalom alóli mentesítését is, amelynek egyetlen zsidó tagja az egyik házastársa, míg a másik házastárs és — amennyiben vannak — a gyermekek nem zsidók.,

A nem zsidó házastárs és a leszánnazók vagyonának csorbítására vonatkozó aggályt Sztójay azzal igyekezett eloszlatni, hogy

„a m. kir. kormánynak gondja lesz arra, hogy a nem zsidó házastárs és a nem zsidó gyermekek vagyoni várományai bizonyos mértékig figyelembe vétnének annakidején, majd, amikor e vagyon sorsa felől

— a törvényhozás rendelkezése alapján — döntés történik“.

„A m. kir. kormánynak eme felvilágosításai után hiszem és remélem, — fejezi be Sztójay a hercegprímáshoz írt levelét —, hogy Eminenciád és a nagyméltóságú püspöki kar nem fog az ország súlyos helyzetéből való kibontakozás és ennek érdekében is elkerülhetetlen, megoldandó kérdések elintézése elé akadályokat gördíteni, hanem a m. kir. kormány ilyirányú munkájával szemben megértéssel és bizalommal fog viseltetni.“

3. A hercegprímás viszontválasza.

Serédi Jusztimán hercegprímás május 10-én, — minthogy a válaszevél nem volt megnyugtató, — bizonyos reflexiókat fűzött ahhoz és az igazságosság, meg a vallásszabadság érvényesítése védett a megkeresztelt zsidók érdekében, — egyes kéréseit megismételte, részletezte és még jobban hangsúlyozta:

„A „zsidó“ fogalmának szűkítésével céltalannak látom tovább foglalkozni. Azonban a zsidó származású keresztényeknek a zsidó vallásúaktól való különválasztását újra és nyomatékosan hangsúlyoznom kell. AU ez különösen arra az esetre, mikor a zsidó származású keresztényeket a zsidó vallásúakkal egy lakásba, házba, házcsoportha (gettó), munkatáborba, stb. akarják kényszeríteni. Amint a munkaszolgálatos

alakulatokban különválasztották a keresztényeket, éppen úgy válaszókat őket külön a fentebb felsorolt esetekben is. Legalább ennyivel tartozunk keresztény hittestvéreinknek. Ugyanezek részére biztosítani kell a vallás szabadságát is. Tehát lehetővé kell tenni, hogy tartózkodási helyükről elmehessenek vallásos kötelességeik végzésére és hogy hozzájuk bemehessenek lelkipásztoraik, mikor erre szükség van. Arra is vigyázni kell, hogy erkölcsi életük veszélynek ki ne tétessék. Főképpen meg kell akadályozni, hogy bizonytalan végű deportálások következtében életüket arányos egyéni büntett bírói rábizonyítása nélkül el ne veszítsék. Ezért tisztelettel kérem, hogy a m. kir. kormány történelmi felelőssége tudatában, magyar és nem magyar tényezőknél egyaránt tegye meg a szükséges lépéseket, hogy ilyen deportálások ne legyenek, illetve megszűnjenek.“

„Végül sajnálattal kell megváltanom, hogy ha az ügy is sovány ígéreteket a kiadandó rendelkezések még tovább szűkítik, akkor én ilyen kevés eredménnyel nem tudnám sem a nagyméltóságú püspöki kart, sem katolikus hittestvéreinket megnyugtani, annál kevésbbé, mert a háborúval és a légitámadásokkal természetesen velejáró nyugtalanságot a már kiadott és a még kiadandó rendelkezések csak fokozzák, pedig már most is mindenfelé nagy az elégedetlenség azért, hogy a zsidó vagy zsidónak minősített magyar állampolgárok egyes házakba, vagy házcsoportokba való összetelepítése miatt nemzsidó polgárokat is kiszorítanak saját házaikból, melyekhez pe'dig sokszor kedves családi tradíciók fűzik őket és, hogy a zsidókat érintő rendeletek nemcsak nagy adókiesést (kivált a forgalmi adó terén) okoznak az államnak, a városoknak és a községeknek, hanem tetemes pozitív kiadásokat is jelentenek ugyanazoknak. Ilyen körülmények között még háborút viselni igen nehéz dolog.“

4. A hercegprímás főpásztori körlevele

Serédi Jusztinián hercegprímás egy május 17-én Esztergomban kibocsátott főpásztori körlevelében is megállapítja, hogy tárgyalásai eredményeképpen jelent meg az 1730/1944. M. E. tsz. a zsidókra megállapított rendelkezések hatálya alól mentesített személyek körének egységes szabályozásáról szóló új rendelet, amely *„némileg enyhíti ugyan az előbbi rendelkezéseket, de bizony csak sovány eredményeknek mondható.“* (Ismerteti ezután addigi tárgyalásait, amelyekről már szólottunk).

A hercegprímás így végzi körlevelét:

„Mivel arra nézve, hogy zsidónak minősített keresztények a cárgacsillagon kívül keresztet is viselhetnek ruhájukon, külön rendelet nem fog megjelenni, a miniszterelnök május 3-án hozzám intézett levelére hivatkozva, elkezdhetik a csillag és a kereszt együttes viselését.“

Fenti tárgyalásainak és az adott helyzetből magyarázható kevés eredménynek ismertetése hí tán a hercegprímás körlevele végén kijelenti:

„Ha sok és küzdelmes tárgyalásunkról a nagy nyilvánosság előtt nem beszéltünk és, ha a sérelmes rendeletekkel nyilvánosan szembe nem helyezkedtünk: ez az ügy érdekében, valamint azért is történt, hogy a m. kir. kormány helyzetét ne nehezítsük és hivatalos tárgyalásainkkal

párhuzamosan senkinek ürügyet ne szolgáltatassunk a rendeletektől még nem érintett katolikus testvéreink, egyházunk és katolikus intézményeink jogainak támadására és megnyirbálására, vagy az eddigi eredmények visszavonására. Mi tehát el sem hagytuk, sem el nem árultuk az igazságot, vagy katolikus hittestvéreinket, de az adott viszonyok között többet nem tehattünk.“

XIV.

FŐVÁROSI ZSIDÓK INTERNÁLÁSA — A MÁJUSI RENDELETEK

Az április 27-iki koncentrációs remeteiét megjelenése után a főváros keresztény lakossága köréből egy hivatalos közlemény szerint esrével érkeztek olyan lakásigénylő kérvények, amelyekben a majd megüresedő zsidó lakások kiutalását kérik. A hivatalos közlemény szerint ezek a kérvények még koraiak, azokat teljesíteni még nem tudják, mert

„arról, hogy a fővárosban hogyan és hol különítik el majd a zsidókat, melyek lesznek a kijelölt házcsoportok, esetleg az utca-részek, döntés még nincsen. A hatóságok idejében tájékoztatni fogják a kérdéses területen lakó keresztényeket.“

1. Zsidók Internálása Budapesten

Szó volt arról már április elején is, hogy Budapesten szintén valamilyen gettót jelölnek ki, azonban féltek attól, hogy ha ilyen intézkedés megtörténik, az angol-szászok bombázni fogják a főváros lakónegyedeit is, mert addig csak a katonai fontosságú célpontokat és gyámegyedeket támadták. Ekkor határozta el Endre László, — ezt a napilapokban is közzétette, — hogy zsidóknak a fővárosban való elkülönítését nem fogja gettó felállításával elvégezni, egyelőre (ipartelepek közelébe vagy azok épületeibe tömöríti a zsidók egy részét. Felmerült az a gondolat isi, hogy erre a célra a Zita-telepet és más ilyen baraktabórokat fog felhasználni, később azonban másképpen döntött: Csepelen, illetve Horthyligeten, az ottani Weiss Manfréd gyárnak és a Dunai Repülőgépgyárnak, — a német Messerschmidt-gyár^ legnagyobb magyarországi fióktelepének, — az áprilisi bombázások alatt romokká változott gyártelepeit nevezte ki zsidó internáló tábornak.

Intézkedésére a Budapestre felrendelt csendőrségnek és a rendőrségnek naponta bizonyos mennyiségű zsidót kellett összefogdosni. A csendőrök a város külső területein garázdálkodtak. A 28-as villamoson, a rákoskeresztúri zsidó temetőbe igyekvőket akadálytalanul átengedik, de az onnan visszautazó gyászolókat már összefogdossák. Magát a zsidó temetőt is többször végig razziázzák és az ott alkalmazott sírásókat, halottmosókat, sőt a temető papját is internálják. A rendőrök a pályaudvarokon és azok közelében, a többnyire vidékről Pestre menekülő zsidókat fogják el. Detektívek mondvacsinált ürügyekkel az utcán szedik össze a zsidó férfiakat és nőket. Kihallgatás, ítélezés a Rökk

Szilárd-utcában, vagy a toloncházban és onnan rendőri riadó-autón Csepelre kerülnek.

Másféle nagyobb csoportok is töltik meg egy-egy nap a csepeli barakkokat. Április 24-én a Sajtókamara átadja a Gestapónak 133 zsidó, vagy zsidószármazású újságíró névsorát. Ezeket a kormányrendelkezés értelmében törölték a Kamara tagjai sorából, s Kolosváry-Borcsa Mihály elnök és Gáspár Jenő főtítkárnak intézkednek kollégáik internálása céljából. A Gestapo e névsort a Zsidó Tanács, — utasításokért naponta jelentkező, — megbízottjának adja át azzal, hogy gondoskodjanak az illetők internálásra való összegyűjtéséről. A Zsidó Tanács ennek az utasításnak is pontosan eleget tesz. Gimnazista gyerekekből álló futárszolgálat útján, külön erre célra nyomott zöldszínű idézeteket, amelyek kézbesítési bizonyítvánnyal vannak ellátva, hordat ki. Aki ilyet kap „tartozik következő nap reggel 8 órakor a Rökk Szilárd-utca 25. szám alatti „Kisegítő toloncházban“ munkaszolgálatra, megfelelő felszereléssel jelentkezni, mert az elmaradás a legsúlyosabb következményekkel járhat“.

A behívónak az idézetek legnagyobb része rendszerint engedelmességet. A legtöbben az idézés vétele után azonnal információért, személyesen fordultak a Tanácshoz. Ott megnyugtatták őket, hogy csak munkaszolgálatról van szó és jó lesz megjelenni, mert az elmaradásnak súlyosabb következményei lehetnek, az idézett családját, feleségét és gyermekeit is internálhatják. A valóság ezzel szemben az volt, hogy nem munkaszolgálat, hanem internálás várta a jelentkezőt, amelynek rövidesen deportálás és Auschwitz lett a vége. *Aki azonban nem tett eleget a Tanács felszólításának, az megmenekült, mert többé senki sem kereste. A németeknek nem állt rendelkezésre olyan apparátus, amely minden egyes esetet követni tudott volna. Éppen ezért bízták rá az internálandók összegyűjtését a Zsidó Tanácsra, amelyet érthetően súlyos vádak érnek ezért a közreműködésért is.*

Az újságírókon kívül fővárosi ügyvédek és más szakmabeli csoportok is kaptak a Zsidó Tanács útján idézéseket. Akik azoknak vakon eleget tettek, a „Rökk“-ben töltött rövidebb tartózkodás után Csepelre, a Weiss Manfréd és a Tsuk szőrmegyár nagyrészt már összerombolt telepeire kerültek, s onnan internálásra.

A Weiss Manfréd gyárba kerültek, valamint az ugyancsak csepeli Mauthner-telepre április 15-e után a Magyarországon élő, küllőidről menekült zsidók, akiknek tartózkodási engedélyük volt ugyan, de időnként kötelesek voltak a KEOKH-nak a Vámpalotában levő helyiségében jelentkezni. Április 15-én sokszáz ilyen menekült zsidó szorongott a Vámház-körúti épületben, órákig várakoztatták őket, majd egyszerre a „Magyar Gestapo“ detektívjei vették körül az épületet és valamennyi bennlévő zsidót. Csepelre szállították.

Április 28-án pedig Kistarcsáról az ott internált budapesti zsidókból már egy vasúti szállítmányt Auschwitzba deportáltak.

2. Új intéző bizottságot nevez ki Endre

Május 6-án Endre László, a belügyminiszter megbízásából 176.774/1944. VII. b. B. M. szám alatt kinevezi a Magyarországi Zsidók Ideiglenes Intézőbizottságának tagjait. Az addig működő Zsidó Tanácsból a következők lettek intézőbizottsági tagok is: Stern Samu, dr. Pető Ernő, dr. Wilhelm Károly, Kahan Franki Samu és óbudai Freudiger Fülöp. Nagy meglepetést 'keltett, a be nem avatottak számára, a további négy tag: dr. Berend Béla szigetvári főrabbi, dr. Gábor János a P. I. H. ügyésze, dr. Nagy József zsidókórházi főorvos és Török Sándor újságíró.

Azonnal megindultak a találgatások, ki, miért került ezek közül az új tanácsba.

Hitelesen megállapítást nyert azóta: dr. Nagy József *főorvost* egyik betege, dr. Vassányi István belügyminiszteri titkár, — aki abban az osztályban működött, ahol a Tanácsot összeállították, — vétette fel a tagok közé. Török Sándor író az időben a Sajtókamara listája alapján, Csepelen volt internálva. Kétségbeesett feleségének sikerült megfelelő összeköttetést szerezni dr. Bosnyák Zoltánhoz, aki mint mondtuk, a belügyminisztériumban a zsidóellenes intézkedések kiagyalásában és végrehajtásában tevékenykedett. Az intézőbizottságba a megkeresztelkedett zsidók egy képviselőjének kinevezését a hercegprímás kéréseire Sztójay megígérte. A tárgyalások folyamán a Szentkereszt Egyesület ügyvezető elnökének dr. Cavallier Józsefnek a kinevezését vették tervbe, abban a hiszemben, hogy ő is zsidó származású. Értesülvén arról, hogy ez a hiedelmük téves, Bosnyák helyette Török Sándort ajánlotta a megkeresztelt zsidók képviselőjének, ami egyben Csepelről való kiszabadulását is jelentette.

Ugyancsak Bosnyák nevezte ki dr. Berend Bélát is bizottsági tagnak. Berend állandó lakóhelyének országgyűlési képviselője, az antiszemita gróf Festetics Domonkos volt, aki azonban kerületének jómódú zsidó polgáraival is szoros üzleti összeköttetést tartott fenn, sőt birtokát zsidóknak adta bérbe.

Festetics ismertette össze „ezt a nyílt fejű, nacionalista zsidó papot“ Bosnyákkal. A túlabmiciózus szigetvári rabbi, — aki különben emléklapos tábori lelkész is volt, — azután Bosnyákkal állandó vitákat folytatott és igyekezett tévedéseiről azt felvilágosítani, különösen a báró Luzsénszky Alfonz-féle hamis talmud magyarázatokat cáfolgatta. A zsidókérdés kiéleződésének időpontjában Berend azt az álláspontot vallotta, — itt találkozott legjobban nézete Bosnyákékkal, — hogy a megkeresztelkedés nem változtathat zsidó helyzetén, néni hozhatja a kitérteket a hitükhöz hűségesen ragaszkodókkal szemben: előnyökhöz. A zsidókérdés kitelepítés, államilag intézett kivándoroltatás útján oldható csak meg, Azt hitte ez a kétségtelenül túlfűtött temperamentumú ember, hogy ezzel az ötlettel majd ő mentheti meg a magyar zsidóságot. Ezért ilyen irányú cikkeket is írt és adott át Bosnyák Zoltánnak, aki azokat felhasználta. Innen ered régebbi kapcsolatuk, s ezért ajánlotta Bosnyák kinevezésre Endrének a nagyrészt ismeretlen vidéki rabbit.

Végül dr. Gábor János kinevezése német óhajra történt. A Hitközség németül kiválóan beszélő ügyésze, az első naptól kezdve,

hivatalos utasításra állandóan érintkezett a Gestapo vezetőivel, akik e kinevezés révén is biztosítani akarták az Intéző Bizottsággal való kapcsolatukat

A május 15-én tartott alakuló ülésen Stern Samut választották meg elnöknek és kimondták, hogy az első Zsidó Tanácsból kimaradt tagokat, tanácskozási joggal meghívják üléseikre, egyben a főtitkárt utasították, készítse el az alapszabályokat. Az Intézőbizottság ügylátszik még mindig nem látott tisztán. A legfontosabb tennivalóik az alapszabályok elkészítése volt? Május 22-én az Intézőbizottság letárgyalta és elfogadta alapszabályait, amelyben „oktatási és kulturális feladatokról“ beszélnek és kimondták, hogy a Szövetség „a *hitéleti és kulturális feladatokat a fennálló jogszabályok szerint változatlanul teljesítő izraelita hitközségek, országos és egyéb felekezeti szervek munkáját és anyagi hozzájárulását is igénybeveheti.*“

Mindez május 22-én történt, s az Intézőbizottság „hitéleti és kulturális feladatokat teljesítő hitközségekről“ beszél akkor, amikor már 8 napja robogtak a deportáló vonatok vidéki zsidók százazeivel Auschwitzba, megsemmisítésre! A vidéki zsidóság más része pedig — amelyre ugyanez a sors várt, — ekkor már régen „hitéleti és kulturális feladatok végzése helyett“ koncentrációs táborokba zsúfolva mindössze arra tudott gondolni, hogy aznapi leveséhez honnan és miképpen fog hozzájutni. Az Intézőbizottság pedig alapszabályokat terjeszt fel a belügyi nisztériumba....

3. A májusi rendelet-tömeg

Mielőtt az események további fejlődését vázolnánk, meg kell emlékeznünk arról a rendelet-özönről, amely május hó folyamán tovább árasztotta el a zsidóságot (A kiadott rendeleteket az egyes minisztériumok törvényelőkészítő osztályán gyártották szinte mondhatni éjjel-nappali munkával s azokat az igazságügyi miniszter jóváhagyása után hozták a minisztertanács határozataként nyilvánosságra).

Május 1-én az élelmiszerellátás szempontjából zsidónak tekintendők kötelesek voltak újból jelentkezni. A főváros feljegyzései 196.241 ilyen jelentkezőt tartanak nyilván. (Nem hivatalos statisztika szerint valójában azidőszerint 245.000 volt a fővárosban tartózkodó „zsidók“ létszám^!)

Egymásután következtek: zsidó Tanulók nem viseühetnek iskolai egyenruhákat Megszűnt a zsidók minden hasznot hajtó jogosítványa. Zsidók vendéglőben sem kaphatnak olyan ételt amelyre ételmezési jegyük nem szól. Kijelölik az egyes nyomdákhoz a hatósági vállalatvezetőket Turvölgyi Albertét kinevezik a zsidó vagyonok kormánybiztosának. Másik rendelet megszabja“ hatáskörét Zsidók csak 11-1 óra között vásárolhatnak be. Termelési ellenőröket állítanak a „zsidó“ börtönök élére. Nők kötelező honvédelmi munkáját rendelik el azzal, hogy a zsidó nők csak fizikai munkára vehetők igénybe. A lezárt zsidó-üzletekben lévő idegen tulajdont ki kell adni A zsidók képzőművészeti kiállításokon jövőben nem vehetnek részt. Megszüntetik a zsidók részére kiadott iskolaengedélyeket. Bőrszakmában adatszolgáltatást ren-

delnők el. A kivételezett zsidókra vonatkozó rendeleteket egységesítik. Ipari vállalatokhoz vállalati vezetőket rendelnek ki. Még zsidó kézben lévő gépjárműveket be kell szolgáltatni. Zsidók csak korlátozott mértékben látogathatják a vendéglátó üzemeket, nyilvános szórakozóhelyeket egyáltalában nem (színház, mozi, hangverseny, mulató.) A polgármester kijelölte azt a három fürdőt, amelyet a fővárosban bizonyos napokon és órákban használhatnak a zsidók is. Sokszorosító-ipari, hirdetőirodai, valamint lapterjesztő-vállalati engedélyeket elvesztik. Zsidó iparosok és kereskedők mindennemű üzemét zár alá veszik. Csánky Dénest a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját kinevezik a zsidók zár alá vett műtárgyainak számbavételére és gondozására kormánybiztosinak. A polgármester kijelöli a zsidók által használható vendéglátóüzemeket. (Egyes kávéházak és vendéglők e naptól kezdve konganak az ürességtől, egymásután zárnak be és teszik ki a táblát: „nyári tatarozás“) Leventekorú zsidók csillagot és hat centiméter széles citromsárga, illetve, ha keresztény származásúak, fehér karszalagot kötelesek kivonulásukhoz viselni.

Megjelent a főváros közleménye:

„— Hiába ostromolják ezrével kérelemmel oly irányban, hogy lezárt zsidó üzleteket, azok árukészletét juttassák a kérelmezőknek, arra még nincs módja. Legyenek türelemmel!“

A Baross-Szövetség viszont közli:

„— Nincsen akadálya annak, hogy a zsidó üzleteket máris kiigényeljék!“ (Ezt a tájékoztatást a Baross-Szövetség kénytelen visszavonni, miután ekkor még ilyen irányban hivatalos intézkedés nem történt).

A helyzet azonban napról-napra rosszabbodott. Mindennél jobban jedlemzi a túlkapásokat a következő közlés:

„Egyre gyakoribbá válnak azok az esetek, amikor illetéktelen egyének sokszor külföldi egyenruhával visszaélve, vagy felsőbb parancsra hivatkozva, jogosulatlanul ingó foglalásokat eszközöltek.“

Fontos rendelkezés jelent meg május 3-án — illetőleg annak négy hét múlva történt hatálytalanításakor — május 31-én, amely a külföldi zsidókkal való különleges bánásmódról szólt, s így egyik pillére lett a semleges követségek védőmunkájának:

M. KIR BELÜGYMINISZTER

Sz. 9999/1944.

VII. ros.

Tárgy: A Nagymagyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú és hontalan zsidók tartózkodási ügyének újabb rendezése.

Szigorúan bizalmas!

A m. kir rendőrség budapesti és vidéki főkapitányának, valamennyi elsőfokú rendőrhatalóságnak, határvidéki rendőrkapitányságnak és kirendeltségnek, K HIO K rf kirendeltségeknek.

Székhelyeiken.

A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárságú és hon-
talan zsidók tartózkodási ügyének rendezése tárgyában a folyó évi má-
jus hó 3-án 7.233/1944. VII. rés. B. M. szám alatt kiadott rendelet
egyidejű hatályon kívül helyezése mellett a következőképpen rendel-
kezem:

L *Az ellenséges államok* (Anglia domíniumaival és gyarmataival,
valamint mandátuma alatt álló területeivel, U. S. AM Szovjetorsz-
ország, Haiti és Nikaragua) nem zsidó származású állampolgárai
elvileg védőőrizetbe nem kerülnek.

Védőőrizetbe kell venni az ellenséges államok zsidó állampolgá-
rait, valamint azokat a nem zsidó származásúkat, akik közrendészeti
vagy állambiztonsági szempontból kifogás alá esnek.

Az ellenséges államok védőőrizetbe nem vett állampolgárait*
állandó vagy kijelölt lakóhelyükön a vonatkozó szabályok rendelkezé-
sei szerint rendőrhatalósági felügyelet alá kell helyezni.

Akiknek rendőrhatalósági felügyelet alá helyezése közrendészeti
vagy állambiztonsági szempontból nem feltétlenül megokolt, vagy a
magyarsághoz való beállítottságuknál, koruknál, egészségi állapotuk-
nál, vagy más különleges oknál fogva a rendőrhatalósági felügyelet alá
helyezés túlságosan súlyosnak mutatkoznék, azokat hetenként egyszeri
jelentkezéssel személyes jelelőkezésre kell kötelezni. *

A védőőrizetbe vett ellenséges állampolgárokat egyhelyen kell
őrizetben tartani és tekintet nélkül arra, hogy zsidószármazású-e vagy
sem, teljesen egyenlő elbánásban részesíteni.

Személyes használatukra szükséges felszerelési tárgyaikat —
(ágynemű, ruhanemű, legszükségesebb bútorok) használhatják és étke-
zésükről maguk gondoskodhatnak.

2. *Semleges államok:* (Írország, Portugália, Spanyolország, Svájc,
Svédország, Törökország, valamint a délamerikai államok: Argentína,
Bolívia, Columbia, Chile, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela, továbbá
ezekkel egyenlő elbírálás alá eső Finnország, Románia és Franciaor-
szág) zsidó állampolgárai közül csak azokat kell védőőrizetbe venni,
akik közrendészeti vagy állambiztonsági szempontból kifogás alá esnek.

A semleges államok védőőrizetbe nem vett zsidó állampolgárait
addig is, amíg a folyamatban levő tárgyalások eredményeképpen saját
államaik hazaszállításukról nem gondoskodnak, legkésőbb azonban
1944 július hó 1-ig állandó vagy kijelölt lakóhelyükön, a vonatkozó sza-
bályok rendelkezései szerint, hetenkénti egyszeri jelentkezéssel és mun-
kavállalási tilalommal személyes jelelőkezésre kell kötelezni.

Ezen határidő eltelte után azonban védőőrizetbe kell őket venni.

3. *A. tengelyhatalmak érdekkörébe tartozó államok* (Németország,
Szlovákia, Horvátország, Szerbia, Görögország, Bulgária, Olasz Szoci-
ális Köztársaság, Belgium, Hollandia, Dánia, Norvégia, Lengyelország,
Lett-, Észt- és Litvánország) zsidó állampolgáraival szemben ugyan-
úgy kell eljárni, mint a 2. pont alatti semleges államok zsidó állam-
polgáraival.

4. *A kétes állampolgárságú és hontalan zsidókkal* szemben álta-
lában ugyanúgy kell eljárni, mint a magyar állampolgárságú zsidókkal.

Kivételt képeznek a büntetett előéletű, munkakerülő, állandó
lakhellyel nem bíró, a közrendre aggályos és állambiztonsági szem-
pontból kifogás alá eső hontalan és kétes állampolgárságú zsidók, aki-
ket azonnal rendőrhatalósági őrizetbe kell venni (internálni).

Utásítom az elsőfokú rendőrhatóságokat, hogy ézen rendeletem alapján őrizetbe vett külföldi kétes, vagy hontalan állampolgárokat kimerítő jelentéssel egyidejűleg a m. kir. rendőség budapesti főkapitányasága fogház és toloncügyosztályához kísértesse fék

Abban az esetben, ha kétely merülne fel, hogy az őrizetbe vett külföldi állampolgár állama az ellenséges államok vagy a semleges államok csoportjába tartozik-e, a külügyminiszter úr igazolását kell kikérni.

Irányadó elv az, hogy a családfő vallás, illetve zsidó származása maga után vonja a hozzátartozó családtagok őrizetbevételét is.

Az őrizetbevétel alól felmentést kaphat az a külföldi, kétes, vagy hontalan állampolgárságú zsidó, aki hatósági orvosi bizonyítvánnyal igazolja, hogy őrizetbentartása egészségi állapotára való tekintettel életveszélyes.

Ez a mentesség azonban a veszély elmúltával megszűnik.

Az őrizetbe vett külföldi, kétes, vagy hontalan állampolgárok részére módot kell adni arra, hogy kellő felügyelet mellett anyagi ügyeiket meghatározott idő alatt lebonyolítsák.

A távollevő zsidó egyének részére gondnok rendelése tárgyában 1944. évi május hó 5-én kelt 231.300/1944. számú rendelettel intézkedtem. A rendeletben foglaltak ebben az esetben is értelemszerűen alkalmazhatók.

Végül felhívom Címet, amennyiben hatósága területéről jelen rendeletem hatálya alá tartozó személyeket zárt területre szállítottak, azokat a gétóból vegye ki és velük rendeletszerűen járjon el.

*Csak a m. kir. rendőség budapesti Főkapitányának
(Fogház és toloncügyosztály)*

Felhívom, hogy az elsőfokú rendőrhatóságok által beszállított külföldi, kétes, vagy hontalan állampolgárok rendőrhatósági őrizetbe, vagy védőőrizetbe vételére vonatkozólag a Külföldieket Ellenőrző Országos Központi Hatósághoz (Budapest, IX., Fővám-tér 8. I. em.) tegyen előterjesztést és az 1., 2. és 3. csoportba tartozók részére egymástól függetlenül biztosítson olyan, az általános egészségügyi követelményeket minden tekintetben kielégítő férőhelyet, amely a kellő előkészületek után intézkedésem végrehajtását minden tekintetben kiállja.

Budapest, 1944. évi május hó 31-én.

Jarass Andor s. k.
m. kir. belügyminiszter,

A május egyébként a fővárosi zsidóság életében nagyobb változást még nem idéz elő. Keledy (Keil) Tibor, 'az új főpolgármester jelentésében beszámol a zsidóság ügyében történt intézkedésekről. A főpolgármesteri jelentés kapcsán Bocsáry-Spur Kálmán bizottsági tag kifogásolja:

„Annak ellenére, hogy a zsidók nem tarthatnak cselédet, a cselédhiány nem csökkent és pedig elsősorban azért, mert az állandó légi-veszély miatt a Budapesten szolgáló háztartási alkalmazottak hazaszéledtek. Sok zsidó család 3—6 hónapra, sőt egy évre is kifizette cselédjét, arról is tud, hogy sok cseléd jelentős értékű ajándékokat kapott zsidó gazdájától. A zsidó munkaadók eljárása ellen a legerélyesebben

tiltakozni kell, fel kell hívni erre a kormány figyelmét is, mert a „zsidók ily módon sabotálnak!“

Az eltávozott háztartási alkalmazottaik pótlása zsidók számára nem volt könnyű feladat. Egyes napilapok, valamint a felekezeti lap apróhirdetéseiben tömegesen keresik a zsidó háztartási alkalmazottakat. Ugyanekkor mód kínálkozik arra, hogy bizonyos nemzsidó alkalmi munkásnőket igénybevehessenek zsidók is. Erre vonatkozik a Tanács következő figyelmeztetése:

„— Ama rendelettel kapcsolatban, amely megtiltja a zsidónak számító háztartásban keresztény háztartási alkalmazott rendszeres foglalkoztatását, számosán fordultak hozzánk azzal a kéréssel, hogy keresztény mosónő, vasalónő vagy takarítónő esetenkénti és alkalmoszerű foglalkoztatására van-e lehetőség. Ebben az ügyben az arra illetékes szervhez fordultunk, ahol a következő felvilágosítást kaptuk: — Minthogy a hivatkozott rendelet a keresztény munkavállalóknak csupán „rendszeres“ foglalkoztatásától tiltja el a zsidónak számító háztartásokat, nincs akadálya annak, hogy alkalmoszerűen, csakis a szükséglet felmerülésekor, a szóbanforgó munkavállalókat a fent körülírt munkakörben foglalkoztassák. Nincs olyan megszorító magyarázat sem, hogy ily alkalmoszerű esetekben a keresztény munkavállaló csak a ház mosó-, illetve vasalószobájában végezhetné a vállalt munkát, hanem azt a szorosan vett lakásban is elvégezheti. Viszont ajánlatos, hogy — amennyiben lehetőség van arra, — ezeket az alkalmi munkákat esetenként más-más munkavállalóval végeztessék, mert ezzel a móddal a „rendszerességének még a legkisebb látszata is elkerülhető....“

A hirdetmény óvatos fogai un a-zásáhól, aprólékosan magyarázó hangjából is kitűnik, mennyire kellett ez időben vigyázni arra, hogy „szabálytalanság“-ot ne kövessen el zsidó ember, s ne adjon lehetőséget házfelügyelőnek, légóparancsnoknak vagy szomszédnak feljelentés megtételére. Akit feljelentettek, bármiért is, számolhatott — az internálással. S ez egyenlő volt a — deportálással, tehát a halállal!

A mind szigorúbb hatósági eljárások és a szélsőséges hangú sajtó állandó vádaskodásai, erőltetett félremagyarázásai kényszerítették a Tanácsot arra, hogy újabb és újabb felhívások és figyelmeztetések kiadásával igyekezzenek az internálás veszélyét csökkenteni.

Szükség volt e figyelmeztetésekre, mert a sűrű bombázások és a szélsőséges sajtó, — különösen Rajnis Ferenc Esti Újságja és Magyar Futárja — uszításainak hatása alatt a szélsőjobboldali mozgalmak hangoztatták, hogy a *támadások ismétlődése esetén pogromot rendeznek*. A zsidóellenes hangulat fokozása céljából azt híresztelték, hogy a zsidók fényjelekkel, fehér ruhadarabok kitergetésével jelölték meg a bombázandó célpontokat. A májusi hatalmas erejű bombázások pedig nem egy esetben értek olyan házakat, ahol a lakók túlnyomó része éppen zsidó volt. (Emlékeztet az a rendkívül sok, többszáz zsidó áldozattal járó bombatalálat, amely a Király-u. 95. sz. házának „zsidó“ óvóhelyét érte, míg a „keresztény“ óvóhelyen tartózkodók szerencsésen megmenekültek. Ugyanúgy angol-szász bombák ölték meg a Palmatca óvóhelyneküli házaiba zárt izraelita vallású amerikai

állampolgárok nagyobb csoportját is, amely szerencsétlenséget az antiszemita sajtó nagy kárörömmel regisztrálta...)

4. Jellemző adatok

Szaporodnak és súlyosbodnak a büntetések, amelyeket a rendőrség a megkülönböztető jelzés nem viselése, vagy hibás viselése miatt kiró. Mindig magasabb pénzbírságok és sűrűbben ismétlődő internálások fordulnak elő. Ezért szükségesnek találja az új Intéző Bizottság is komoly figyelmeztetést kiadni:

„— Még mindig akadnak egyesek, férfak, nők egyaránt, akik figyelmetlenségből, vagy tájékozatlanságból nem ügyelnek arra a szigorú rendelkezésre, hogy a megkülönböztető jelet, a sárga csillagot, szabályos színben, pontos méretben és ami a legfontosabb: az előírt helyen, tehát a mindenkori felsőruházat balmellén egyedülállóan viseljék, még pedig úgy, hogy azt semmi, de semmi el ne takarhassa, sem állandóan, sem időlegesen. Tehát: ne hordjunk a bal hónunk alatt aktatáskát, könyvet, retikült, csomagot s más hasonlót, cigarettánkat ne fogjuk balkézszel, a lakásokon kívül hordjuk mindenütt, tehát az óvóhelyen is. Sajnos, még mindig akadnak, akik ezekről elfelejtkeznek, sokszor szórakozottságból, vagy gondjaikba elmerülve, akaratlanul is hibáznak, de épp oly elbírálás alá esnek, mintha szándékosan cselekedtek volna s bizony, súlyos következményeket kell elviselniük. Kérünk mindenkit, hogy vigyázzon tehát magára s környezetére, rokonait és barátait figyelmeztesse a fent elmondottakra.“

A *Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet*, május 15-én. ünnepélyesen megkezdi működését a Vörösmarty-tér 4.1. emeleti helyiségében, amelyet az Unio-clubtól rekviráltak el. Anyagának egy részét a Zsidó Múzeum műkincseiből, régi irataiból, valamint ismertebb műbarátok gyűjteményéből, más részét könyvtárakból szedték össze. Felállítását különböző adományok tették lehetővé, így Endre levélbeli kérésére dorogi Farkas Ákos polgármester a főváros részéről 5000 pengőt adományoz e célra. A megnyitó beszédet Endre László államtitkár mondta, s ez alkalommal hangzott el először ezeket a fenyegető szavakat: „*A kormányzat elhatározta, hogy a zsidókérdést a körülményekhez képest a legrövidebb időn belül a végső megoldáshoz juttatja!*“

Az intézet megnyitása után „*Harc*“ címen kiadják az Intézet első hivatalos lapját. Ekkor jelenik meg nyilván a^ színén, mint az intézet igazgatója Bosnyák Zoltán fővárosi polgári iskolai tanár, akiről addig csak a beavatottak tudták, hogy évek óta Endre Lászlóval egyetemben Pest vármegye székházának alagsorában űzi a zsidók ellen földalatti propagandáját. Bekapcsolódik ez intézet munkájába Endre rossz-szellemé, nagykálnai Levatic László is, aki több mint egy évtizede már Hitlerek ideológiai megbízottja Magyarországon, állandó tudósítója Rosenberg Alfrédnek és a német fajkutató, s tájvédelmi intézményének. A megnyitó ünnepségen jelen van Pallensiefer, a német Zsidókérdést Kutató Intézet kiküldött képviselője, aki az ünnepélyes megnyitón „a világ zsidóságának haditerveiről“ beszélt, s ez időtől fogva német megbízásból állandóan felügyelt az inté-

zet működésére. (Ennek az intézménynek előtörténetéhez tartozik a „Magyar Kultúrliga“ 1930. évbeli alakulásának feljegyzése. Méhely Lajos egyetemi tanár és Endre László az alapítók. Méhelynek „A Gél“ c. folyóirata is ennek az eredetileg „Magyar Tudományos Fajkutató Intézet“ név alatt megindult intézménynek a propagálását végzi. Méhely Lajos a Kultúrliga „fejedelme“, Raics Károly altábornagy „vezére“ volt)

Bosnyák igazgató és intézetének figyelme ettől kezdve minden apróságra kiterjedt, ők javasolták például az iis, hogy az egyetlen engedélyezett felekezeti lap, „A Magyar Zsidók Lapja“ címét változtassa meg. A lap ezt a tényt ezen a furcsa módon adta tudtul:

„A magyar királyi miniszterelnökség sajtóközigazgatási osztályának engedélyével a Magyar Zsidók Lapja — mint előző számoknál megtörtént — ezentúl *Magyarországi Zsidók Lapja* címmel jelenik meg.“

*

Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár a Világnézeti Akadémia sorozatában beszédet mond a rádióban:

*

„Most a szellemi élet terén is tiszta helyzetet teremtett a kormány, zsidó szerzők könyve nem jelenhetik meg többé Magyarországon, s a zsidó könyvkiadó vállalatok, zsidó könyvkereskedéseik bezárultak.“

Néhány nap múlva könyvnapot tartanak és ez alkalommal is dicsekedve hirdetik, hogy „új szellem, új közönség“ jellemzi a könyvnek ezt az ünnepét. (Meg kell jegyeznünk: a könyvnap óriási bukással végződött).

A „*Jud Süss*“ c. uszító német film, amelynek előadásait annak idején Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter kénytelen volt betiltani izgató tartalma által előidézett sorozatos botrányok miatt, újból feltámadt. A Corvin mozgóképszínházban ünnepélyes díszelőadás keretében újítják fel a „legsikeresebb“ zsidóellenes német propaganda filmet. A reprízen megjelent a német követség élén Veesenmayer követ, magyar részről többek között Sztójay Döme, Reményi-Schneller Lajos, Jurcsek Béla, Tasnády-Nagy András, Endre László. Minden előadás után tüntetett az utca népe, a moziból kitódulva ütötte-verte a sárga csillagos zsidókat. Egyszóval a propaganda megteremtette a magakívánta gyümölcsét...

Hain Péter „állambiztonsági rendszere“ május közepéig 7000-nél több esetben végzett nyomozást, 1950 zsidót tartóztattak le, s ezek közül 940-et adtak át a németeknek, s 930 vagyonlefoglalás történt. A két szám egyenlősége arra mutat, hogy a németek csak a vagyonosabb zsidó esetekkel kívántak foglalkozni, a többi átengedték a magyar Gestapo zsidó-osztályának. A foelyo-

kát a Majestic alagsorában és a Kis-Majesticben helyezték el, s kínozták meg. Legfélelmetesebb kínzóeszközük a villamosság volt. A Kis-Majestic kertjében hetenkint kétszer-háromszor géppisztolyos tömegkivégzéseket tartottak....

(Hain Péter bűnügyének 1946 március végén tartott tárgyalásán megrendítő vallomásokot tettek azok, akiknek sikerült megmenekülniük ebből a pokolból. Szerintük a svábhegyi magyar Gestapo kínzókamráiban napról-napra tömeges öngyilkosságok fordultak elő. Az őrizetbe vettek éheztek, naponta legfeljebb egyszer kaptak híg levest. Ruhájuktól, fehérneműjüktől megfosztottak őket, félmeztelenül, 140-en, 156-en egy szobában heringek módjára, egymás mellett szorosan állva vártak sorsuk nem kétséges beteljesedését.

Az egyik tanú elmondotta, hogy amikor az alagsor és a pince megtelt előállítottakkal, éjszakának idején megjelentek a nyilas pártszolgálatosok, akiknek Hain Péter és társaik kiadták a szerencsétleneket. Ezeket összekötözve, zárt sorokban kísérték a Dunapartra. Ott elvették alsó fehérneműjüket is, azután sor-tűzzel végezték ki őket, majd a holttesteket a Dunába vetették.

Más tanúk vallomásából megállapítást nyert, hogy az Államrendészet egyik leghírhedtebb csoportja a Siklósi-Klávics-Széky trió volt. Ezek éjjel jártak rabolni, fosztogatni és a zsákmányon osztozkodva, nagy mulatozásokat rendeztek.

Hain Péter helyettesére, Koltai-Kunditz László detektív-csoportvezetőre is számtalan tanú rábizonyította, hogy milyen erőszakos módon bántak a foglyokkal. Ha a megkínzottak rosszul lettek, Koltai orvost nem engedett hozzájuk, s ha jelentést tettek neki az őrizeteseik súlyos helyzetéről, válasza mindig csak ennyi volt: dögljenek meg!)

XV.

SZOMORÚ BESZÁMOLOK A FELVIDÉKI ÉS ERDÉLYI DEPORTÁLÁSRÓL

Endre László erdélyi nagy körútjáról hazaérkezve, az Új Magyarország május 15-iki számában nyilatkozik:

„Oly intézkedéseket foganatosítottunk, melyek mindig emberséges eszközökkel és az erkölcsi tényezőknek figyelembe tartásával történtek. Valójában nem éri őket sérelem. Egymás között élhetnek, egy tömbben, a gettó határai között, saját faji és népi törvényeik alapján. Lehetővé tettük nekik a szeszamolajjal való főzést, ami elősegíti, hogy ne vétkezzenek egyik fontos vallási parancsuk ellen. Humánusan, minden goromba fellépést kerülve hajtották végre a kitelepítést. Én utasítást adtam, hogy életbiztonságukra gondosan ügyeljenek.“

Endre László valóban például Nagyváradon alapos munkát végzett, úgyhogy mikor röviddel később *Jaross Andor* belügyminiszter az új főispán, dr. Rajnay Károly beiktatásán megjelen, — országszerte kicserélték a főispánokat, mert a régieket nem találták elég megbízhatóknak a zsidókérdés gyökeres végrehajtására, — boldogan állapította meg:

„— Én ma egy új Nagyváradot láttam kitarulni a májusi napfényben. Láttam, hogy itt van az új nacionalista Nagyvárad, amelyben nincsenek zsidók az utcákon. Meggyőződtem e városban a zsidók megfelelő szeparálásáról. Nagyvárad megoldotta ezt a problémát és megnyugvással látom, hogy a megoldás megfelel a kor követelményeinek. A zsidó probléma azonban ezzel nincs lezárva. A nemzet vérkeringéséből el kell távolítani minden fertőző anyagot és a fertőzés minden lehetőségét. E tekintetben a magyar kormány tovább megy lépésről-lépésre. Nem akarok erről részletesen nyilatkozni, tessék az eseményeket figyelemmel kísérni.

— Hangsúlyozom, hogy mindaz, amit vagyokban, kincsekben és értékekben a liberális korszakban a zsidóság kapzsisága össze tudott gyűjteni, az megszűnt az ő vagyona lenni. Az most a magyar nemzet vagyona. Ez a vagyon azonban nem lehet egyszerűen ajándékozás tárgya, azzal nem lehet bizonyos nemzeti érdemeket honorálni. Ezzel a nemzet egyetemének kell gazdagodni, azt bele kell építeni a nemzeti gazdálkodás vérkeringésébe, úgy, hogy minden becsületes dolgozó magyarnak jusson belőle. (Május 17-i beszéd).

A kormány látszatra semmit s u törődik a zsidó koncentráció végrehajtásával. Ügy beszélnek azonban mindenütt róla, mint, akik helyeslik a történeteket. Jaross és Baky ugyanekkor főispáni beiktatásokra járnak eL *Baky* május 15-én kijelenti:

„Most már nincs semmi baj, a zsidó mótely nélkül erősek és egységesek leszünk és ki fogjuk vinni a végső győzelmet. Végeredményben az országból minden zsidót ki fogunk telepíteni, nem marad itt közülük hírmondó sem. A Tiszától keletre eső részen eddig 320.000 zsidót szállítottunk gyűjtőtáborokba, állíthatóin, hogy ez olyan jelentős esemény a magyar nép szempontjából, amelyhez hasonló évszázadok óta nem történt“

Íme Baky már ekkor bevallja a totális deportációt, amelyet Sztójay még két hónap múlva is letagadni igyekszik.

Oláh György képviselő, az „Egyedül Vagyunk“ hírhedt uszító főszerkesztője így látja a helyzetet:

„A zsidók kiiktatásával megszűnt a nagy suttogó, aki a magyar népet szüntelenül megzavarta és félrevezette.“

Szász Lajos iparügyi miniszter Nyíregyházán, — *Thuránszky Pál* szabolcsmegyei főispán beiktatásán, — tartott nagy beszédében megnyugtatta az aggódókat:

„— A zsidókérdés végleges és gyökeres rendezése a magyar gazdasági életben nem fog zavarokat előidézni, nem is idézhet elő, mert a kormány a termelés szempontjait és a termelés folytonosságának fenntartását ihég a zsidókérdés megoldásánál is fontosabbnak tartja. Általában a zsidókérdés megoldásánál legyünk egyszer tisztában azzal: senki sem célozza a zsidók kiirtását, kipusztítását, sanyargatását. A kormány mindezáideig egyetlen olyan intézkedést sem tett, amelyből az volna következtethető, hogy ezek a magyarsághoz nem méltó célok lebegnek szeme előttt. A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettel áthatott fajvédelem. Senki sem akarja a zsidóságot a világból

kiirtani, csak fajtánkat szeretnek megmenteni káros befolyásuk alól. Azt hiszem mindnyájan, akik a fajvédelem gondolatának hívei, munkásai és harcosai vagyunk, nagyon boldogok lennénk, vagy nagyon boldogok leszünk, ha Ahasverusnak szerencsétlen népe ezen földgolyón valahol hazát talál és ott ki fogja építeni a maga állami életét, messze a mi határainktól. De azért is nagy komolyságra, megfontoltságra és nyugalomra van szükség a zsidókérdés megoldásánál, mert senkinek sem lehet célja, hogy népünk részvétét, szánalmát ébressze a zsidóság iránt.“

Május 22-én jelenti ki Szász miniszter tehát, hogy a kormány mindezideig egyetlen olyan intézkedést sem tett, amelyből az volna következtethető, hogy a magyarsághoz nem méltó célok lebegnek a szeme előtt. Felmerül a kérdés, vajjon a miniszter, — aki pedig személyesen is megtekintette a nyíregyházi gettót s láthatta, hogy ott közel 11.000 embert úgy zsúfoltak össze 125 házban, hogy fekvőhelynyi terület sem jutott egy-egy^ számára, — azt, ami addig történt, „a magyarsághoz méltó“ intézkedéseknek tekintette-e?

Május 12-én többszáz erős lakatot és hosszú láncokat szednek össze Munkácson és másnap⁴⁸ 14.000 vidéki zsidót öklöznek, rugdálnak, kardlapoznak, gumibotoznak a téglagyárakból a vagonokba. Csapnál már igen sok a halott köztük. Sátoraljaújhelyen vízért könyörögnek. Az egyik vagon zárja kinyílt. A hőségtől és szomjúságtól félőrült emberek kitódulnak. A csendőrség sortüzet ad rájuk: 30 halott!

Május 15-én hagyta el azután *Máramarossziget* zsidósága, — 80—90 személyenként, egy-egy vagonba préselve — szülővárosát Útirány Kassa. Nagyszőlősről is elment az első transzport: 3400 ember 45 vagonban.

Május 22-én, — tehát a miniszter beszéde napján, — kiűrtik a *munkácsi* városi gettót is és ostorral gumibottal, géppisztollyal, puskatussal ütik-verik, sarkalják futólépésre Munkács 12.000 főnyi zsidóságának túlnyomó részét a városi gettóból a téglagyárba vezető úton. Itt lerakatják velük kis csomagjaikat, kötelezik őket, hogy anyaszült meztelenre vetközzenek, férfiak, nők, aggok, gyermekek valamennyien. Úgy meztelenül néhány lépésre hátrább állítják őket és berendelt asszonyok, német Gestapólegények, rendőrök, csendőrök átkutatják a holmikat, ruhákat, föltépek az öltéseket, megnézik nincs^e bevarrva valami? Aki nem vetkőzött le elég gyorsan, vagy lassan távolodott el holmijától, az ütlegelést kap érte. A legtöbb ember már vérzik, úgy áll halálos csendben, megdermedve, meztelenül. Annál jobban ordítanak a kutatók. Aztá^i visszaadják a ruhákat, az iratokat összetépek, mindnyájan személytelenné váltak. Gumibot- és puskatús-ütésekkel hajszoják őket most a felöltözködéssre. Borzalmas ez a kétségbeesett tolongás és eszeveszett kapkodás. Itt már 90 embert szorítanak egy vagonba: nyilván kevés a vagon és sok a zsidó. Azután leláncolják és lelakatolják a vagonokat. Mindegyikbe kerül egy vödör víz és egy üres vödör a szükséglet

⁴⁶ Május elsején a munkácsi 1. sz. táborban tífusz-járvány tört ki s így kétheti vesztegzárt rendelt el a városi tisztii főorvos. Ezért kezdődött csak május 15-én a deportáció (Ferenczy 1944 V. 5-i jelentéséből).

számára. A szerelvényt pedig állni hagyják a tűző májusi napon, csak másnap indítják útnak. Addigra a vagonokban sok az örült és még több a halott, hiszen a kórházakból is berakták a zsidó betegeket. Másnap elindulás előtt sem nyitják ki a kocsikat: a hullákat csak Csapon veszik ki három nap múlva és ott ütik vagy lövik agyon az örülteket is.

Május 22-én, — tehát a miniszter látogatása napján, — hajszolják zuhogó esőben csendőrök Harangod és Nyírbjéé pusztákról 8 kilométeren át, a *nyíregyházi* pályaudvarra a zsidókat. Megdöbbenéssel látta a város közönsége évszázados nyírségi magyar zsidó családok leszármazottjainak rettenetes sorsát. Lerongyolódva, elpiszkolódva, össze-vissza verve támolyogtak utolsó bátyújukkal hátukon a csendőrök puskatus ütései közepette. S ugyanaznap jelenti ki Szász Lajos miniszter:

— *Senki sem célozza a zsidók kiirtását, kipusztítását, sanyargatását ...*

(Erdőhegyi Lajos, a volt szabolcsmegyei főispán a megyegyűlésen számos más megyebeli úrral együtt nem titkolja éppen ezért felháborodását. A miniszter beszédének elhangzása után felkeresi Thuránszky főispánt, s felelősségre vonja:

„Miért engeded, hogy a minisztered ennyi magyar úr jelenlétében hazudjon, amikor mindnyájan tudjuk, hogy valótlanosságokat mond. Világosítsd fel, vidd ki kocsin az állomásra, hadd lássa, mint bánnak ott a zsidókkal. Nézze meg, hogy mi az igazság!“

Thuránszky elhárította a javaslatot)⁴⁷

Május 25-én a képviselőházban *Sztójay* bemutatkozik. A zsidókról csak ennyit mond:

„*Meg akarjuk valósítani a jobboldali és fajvédő-politika minden elvi és gyakorlati célkitűzését, a zsidó-kérdés gyökeres megoldását!“*

Ez már világosabb beszéd...

És május 30-án Balatonfüreden, választópolgárai előtt így szónokol, a közben vitézzé avatott *Sztójay* (Sztójakovics):

— *A jövőben más néprétegek fogják majd a Balaton partját felkeresni! Fajilag tiszta nemzedékek! Zsidóknak itt többé helyük nem lesz.* (Nagy taps és éljenzés.)

, A miniszterelnök kíséretében megjelent *Jüresék* Béla közellátásügyi miniszter még világosabban beszélt:

„*A győzelem érdekében a magyar életet meg kell tisztítani a zsidóságtól, amely gátolta a magyar népnek igazi megerősödését. Az elkülönítéssel a zsidókérdés megoldása még nem fejeződött be, ezt követik a kormány további intézkedései.*“

íme megcáfolhatatlanul bizonyítja *Jurcsék* is, hogy a *Sztójay*-kormány az elkülönítésen túli intézkedésekről, tehát a deportálásról és megsemmisítésről is tudomással bírt és e lépéseket helyeselte ...

Ugyanaznap *Endre László* államtitkár a „*Völkischer Beobachter*“-ben nyilatkozik és ezt mondja:

⁴⁷ Dr. Heiner Imre közlése.

„Az új magyar kormány azért hozott olyan szigorú törvényes rendelkezéseket a zsidók ellen, mert bebizonyosodott, hogy csempésznek, szabotálnak és a bolsevisták kezére játszanak. A Magyarországon élő zsidók félre nem érthető módon az ellenség pártjára álltak abban az élet-halál harcban, amelyet a magyarság jelenleg a bolsevizmus ellen folytat. A zsidók elkülönítésére irányuló szigorú kormányrendeleteket az önvédelem érdekében hozták. Különösen szükségesnek bizonyultak azok a rendeletek a keleti országrészekben, amelyek most a hadműveleti területhez tartoznak, A zsidóknak a bolsevista ellenség irányában érzett rokonszenve egyáltalában nemcsak érzelmi jellegű volt, hanem szabotázscelemekben, a partizánok támogatásában és egyéb hazaárulásban is bebizonyosodott. A zsidók egy másik bűne abban állott, hogy minden zsidó háztartásban rendszeresen pusztították az élelmiszereket. Ez olyan módon történt, hogy a zsidók felárral vásároltak és amit nem tudtak elfogyasztani, azt hagyták elromlani. Ugyan így halmozták a textilárukat és értéktárgyakat is és elvonták a magyar gazdasági élettől. A zsidóellenes intézkedések nem okoznak semmiféle nehézséget a gazdasági és kulturális életben, miután minden létfontosságú funkciót, amit eddig a zsidók gyakoroltak, magyarok is el tudnak látni.“

Endre hazug nyilatkozatában bukkan először fel az a védekezés, hogy „a keleti részeknek hadműveleti területté való nyilvánítása teszi ezeket a rendszabályokat szükségessé“. Ugyanezt a választ kapják az Intéző Bizottság kiküldöttei, amikor május közepén a máramarosszigeti és munkácsi deportációkról megérkezett első hiteles jelentéseket tárják elő.

A német és magyar hatóságok mindenütt letagadják a deportálást. Azt hazudják, hogy az orosz hadsereg közeledése folytán a hadműveleti határvidékről a megbízhatatlan elemeket — a zsidókat — eltávolítják, de az országban maradnak. Minden deportálásról szóló hír rosszakaratú ferdítés és rémhírterjesztés.

Megérkeznek a hiteles adatok a sátoraljaújhelyi, a kassai, majd a nagybányai rettenetes brutalitásök között történt gettókiürítésről is., Egy héttel előbb megjelentek ott is a csendőrség polgáriruhás nyomozói, — a nagyobb városokban Hain Péter és emberei is, — maguk elé citálják azokat, akiket jobbmódúaknak ismernek és állítólagosan elrejtett vagyonuk miatt faggatják őket. Nincs az a kegyetlenség, nincs az a kínzási mód, amelyet ne alkalmaznának avégből, hogy belőlük vallomást csikarjanak ki. A Tanács hivatalos jelentéséből idézünk:

„— A férj szemeláttára verik a feleségét s ha ez nem használ, a gyermeket kínozzák szülei előtt Gúzsbakötés, gumibot villanyozó készülék, talp és tenyér rettenetes botozása, pofonok és rúgások, körömálászurkálás, ezek voltak a kakastollas magyar csendőrség kedvenc eszközei arra, hogy akárhogyan, de valljanak a szerencsétlenek. A legrosszabbul jártak azok, akik mindent becsületesen bevallottak és letébehelyezték annakidején. Hiába kínozták őket, nem volt már mit előadniok. A deportálások „tisztogatási területenként“ (2 vagy 3 csendőrkörület) egymásután történtek. Az egyes városokban elhelyezett gyűjtő- és egyben elszállító táborokban a csendőrnnyomozók a kitűzött határnapon — minden programmszerűen történt — a kínváltásokkal végeztek. Megjelentek ekkor Wyslizeni vezetésével a német és Ferenczy —

Zöldi vezetésével a magyar zsidótlanító különítmények. Körülvették a soronlevő gettót és árgusszemmel, töltött géppisztolyokkal örkdtek, amíg a szerelvények előálltak. Azután korbáccsal és puskatussal hajtják a csendőrök az áldozatokat a pályaudvarra. Eleinte hajnalban végezték ezt, hogy ne keltsenek feltűnést, később, a tempó fokozásával, már ezzel sem törődtek, fényes nappal terelték az áldozatokat végig a városon. Ha jobbérzésű keresztény emberek, akiknek ilyen látványban volt részük, könnyeiket, megindulásukat nem tudták elrejtteni, s ha valamelyik csendőr észrevette a szájalmat, puskatussal és durva szavakkal támadt rájuk is. Hallottunk olyan esetről, hogy egy jószívű parasz-asszony élelmet akart juttatni a vagonba zsúfoltak részére, de a csendőr észrevette, a derék asszonyt is berakta hozzájuk és deportálták. Aszerint, hogy mennyi volt a deportálandó és milyen nagy a szerelvény, 80—90 embert is préseltek egybe, kötelezték őket, hogy karjaikat emeljék fel, miáltal még többen voltak beszoríthatók. Férfit, nőt, gyermeket, öreget, fiatal, egészségeset és beteget, válogatás nélkül. Tikkasztó nyári forróságban, leplombált marhakocsikban, két vödörrel indultak el a többnapos útra, Kassán át, a határ felé...”

Néhány konkrét esetet is tartalmaz a Tanácshoz befutott számos jelentés. Így beszámolnak arról, hogy

„egy kassai előkelő zsidó polgár 84 éves anyjának lábát kellett amputálni. Az operációs asztról egyenesen a vagonba dobták. Anyjának bántalmazása annyira elkésérítette fiát, hogy revolvert rántott és agyon akarta löni magát. A revolvert félreütötték, azonban elsült és félarcát ellötte. Bekötözés nélkül, anyja után őt is feldobták a vagonba“.

Sátoraljajhelyen „a szörnyű bántalmazásoktól elkeseredett férfiak egész sora megtagadta a vagonba szállást, a vasúti sínekre dobták magukat és azokba kapaszkodtak. A csendőrök az ellen-szegülőket kímélet nélkül agyonlőtték...”

Az ország egyik leghírhedtebb deportálótábor a *kassai* téglagyár volt. Itt dr. Horváth György kassai rendőrfőkapitány szörnyű kegyetlenséggel bánt az összezsúfolt zsidókkal. Rendszeresítette a testi fenytéseket, még a nőket is meztelenre vetkeztetve a tábor közepén erre a célra elhelyezett pádon verette meg gumibottal. A táborbeli nőket egyébként férfiakkal motoztatta meg és saját ma^a ellenőrizte ezt a munkát. A táborban helyezték el az elme-gyógyintézetből kihurcolt elmebajosokat és a kórházakból még a súlyos -betegeket is. A kassai lelenházban elhelyezett csecsemőket sem kímélték, a főkapitány elnöklete alatt hármás bizottság alakult. Ez döntötte el, hogy a lencek közül ki tekintendő zsidónak és általuk zsidónak minősített csecsemőket is bevitték a táborba deportálás céljából. Elrendelte, hogy azt, aki a kerítéshez közeledik, minden felszólítás nélkül azonnal löjje le. Ennek az utasításnak eredménye több haláleset volt.

A deportálást Horváth a legembertelenebb kegyetlenséggel intézte. A bevagonírozásnál a betegeket és operáltakat sem kímélte, több esetben ezt a kijelentést tette: „Egy kutya! Ez is zsidó, az. is

zsidó, meg kell mindegyiknek döglennie!“ A betegek között volt például dr. Sirmkó Lajos orvos és felesége is, akik az elszállítás előtt öngyilkosságot kíséreltek meg, felvágták ereiket. A súlyos állapotban lévő házaspárt szintén feldobatta a vagonba, ahol Sirmkó még az elindulás előtt meghalt. A bevagonírozást a rendőrkapitány személyesen irányította, sem ételt, sem vizet nem engedett beadni, a vasúti kocsik ajtaját becsukatta és lakattal lezáratta.⁴⁹

A kassai borzalmak az ottani keresztény lakosság körében nagy felháborodást váltottak ki. Kassa katolikus püspöke teljes ornátusban papjaitól körülvéve megindult a tábor felé. Odáig eljutott, a tábor előtt azonban a csendőrök fegyverrel — minden tiltakozása ellenére — visszafordulásra kényszerítették.

XVI.

DEPORTÁLÁS ORSZÁGSZERTE

Május végén azután már hiábavaló volt a német és magyar hatóságok minden tagadása. Világosan látszik, többé már el nem titkolható, öszmunkájuk és taktikájuk: *a zsidókat utazási, költözködést tilalom kimondásával és könyörtelen végrehajtásával, helyhez rögzítették, ott sárga csillaggal azonosították, városi gettókba összpontosították, a gettókat folyton sűrítették, mégpedig a sűrítés uolsó alakjában, ha csak lehetséges volt úgy, hogy közvetlenül vasúti vonalak mellett legyenek elhelyezve.* Ezt a célt szolgálta a vidékieknek nagyobb városok lehetőleg iparvágánnyal ellátott gyáraiból (téglyagár, cukorgyár, szeszgyár stb.) létesített gettókba való összegyűjtése. *E gyűjtőhelyekről szállították őket azután a magyarországi végállomásra, Kassára. Ott németek vették át és az időben még ismeretlen végcéllal, a határon túlra szállították a transzportokat...*

*

Rövidesen kitűnt, — Eichmann későbbi, dr. Gábor Jánosnak tett kijelentése alapján, amelyet az hivatalosan közölt a Tanácsosai, — hogy Winkelmann SS tábornok a magyar kormány tudomására hozta, nem tud elég vagon és főleg nem tud elég embert adni a zsidók deportálására. Endre László, a magyar kormány megbízottja, napi 6 vasúti szerelvényt kívánt. A német hadvezetőség kijelentette, erre a célra nem tud ennyi vagon és mozdonyt nélkülözni és így végül is napi 4 szerelvényben állapodtak meg.

Endre ezt azzal ellensúlyozta, hogy a deportálás meggyorsítása céljából egy-egy 45 vagonos szerelvénybe, az elszállítandó zsidók számához képest, 3—4000 személyt is zsúfolt össze, a normális 1600—1800 személyes katonai szállítmányokkal szemben. A németekkel egyetértésben utasítása úgy szólt: *vagont, ha fölösleges, lekapcsolni nem szabad, zsidó vagonhiány miatt le nem maradhat, bezsúfolandó!*⁴⁹

⁴⁸ Népbíróégi tárgyalás adatai szerint a 15.000 kassai deportáltból 8000-t rögtön gázkamrába vittek. Végül mindössze 450 jött vissza.

⁴⁹ Dr. Zöldi Márton népbíróesági vallomása.

Wylizeninek az ekkor már nagy emberhiánnyal küzdő Gestapo csak 150 legényt tudott rendelkezésére bocsátani. Ez semmiképpen sem lett volna elegendő ilyen rohamos gyorsasággal végrehajtandó deportáláshoz. Most Baký sietett készséggel a németek segítségére és Ferenczy csendőralezredes vezetése mellett a szükséghez képest magyar csendőröket bocsátott rendelkezésére a német biztonsági rendőrség „külcsoportjának“. (Ebben az időben az egyesített csendőrség-rendőrség fölötti rendelkezési jogot Baký László teljesen magához ragadta.)⁵⁰

Aktaszerűen még nem bizonyítható ezideig, hogy a magyar kormány) mit fizetett a német kormánynak a zsidók kiszállításáért. Ügy mondják, hogy Bulgária 20.000 zsidó elszállítása fejében 20 millió lévát, míg Magyarország fejenként 1200 pengőt térített a németeknek „szállítási és étellemezési“ költség címén. Más állítás szerint Eichmann azt a kijelentést tette: *a magyar kormány 5000 márkát fizetett minden zsidó deportálásáért, illetőleg ennyit írtak le a nagyon felszaporodott német márkatarozásból.* Ezt a megállapodást magyar részről Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter kötötte volna, vagyis több mint 2.5 milliárd márkatarozást engedtek a németeknek azért, hogy „a zsidóktól megszabadították az országot“. (Endre László kijelentése.)

(S ugyanez a Reményi-Schneller, amikor régi ismerőse, dr. Pető Ernő intézőbizottsági tag felkeresi, — mint már előbb ismertettük — kereken letagadja a deportálás tényét. Pető óva inti, figyelmezteti, hogy a magyar néven milyen súlyos csorba esik az embertelenségek miatt. Reményi-Schneller megmarad konok tagadása mellett)

A Legfőbb Állami Számszék kimutatását a deportálás *elszámolt* költségeiről a „Függelék“ tartalmazza.

*Május 21-én éjjelig 29 szerelvénnyel 94.667, május 28-án éjjelig már 58 vonattal 184.049 zsidó került deportálásra. Június 7-én befejezték a VIII., IX. és X. csendőrkerület zsidóinak 92 vonattal való kiszállítását. (275.415 személy.)*⁶¹

Azután a II. és VII. csendőrkerületek (Borsod, Heves, Komárom, Nógrád, Győr, Fejér és Bars megyék) kerültek sorra. Ferenczy a budapesti csendőrség központi nyomozó parancsnokságának oktató termében hívta össze értekezletre június 3-ra e két kerület közigazgatási és karhatalmi vezetőit.

(Ebből a tényből is látható, hogy Ferenczy csendőralezredes a deportálás vezető szakembere volt, bar a népbíróság előtt szerepét jelentéktelennek és kizárólag a hozzá befutott jelentések továbbításának igyekezett feltüntetni. Valójában Eichmann bizalmasa volt, magyar részről állandóan a helyszínen tartózkodó főirányító szerepet is vitt, mint a belügyminisztérium teljhatalmú megbízottja.)

⁵⁰ Sztójay vallomása szerint Jaross és Baký nem voltak feljogosítva karhatalmat erre az akcióra adni. Jaross vallomásában tagadta, hogy ilyen tilalom fennállott volna. Faraghó vallomása szerint ő intette volna Ferenczyt és Medgyecit, hogy „feltékenyen örködjenek a csendőrtestület hírnevén, mert a legkisebb túlkapasok is már beláthatatlan kárt okozhatnak nemcsak a testületnek, hanem az egész magyarságnak“.

⁵¹ Mint közöltük, 110 vonattal tervezték a lebonyolítást. Az embertelen bezsúfolás folytán csak 92 vonatra volt szükség. Eichmann szerint azért volt kevesebb vonatra szükség, mert szerinte igen sok zsidó elbűjt, illetőleg Budapestre menekült. Ez azonban valótlán megállapítás.

XVII.

KATOLIKUS PÜSPÖKÖK MENTŐKÍSÉRLETEI A DEPORTÁLÁS KÖZEPETTE

A VII. csendőrkerület zsidóságának deportálása során Czapik Gyula, az egri érsek, rendkívül sok esetben eljárta városi, megyei és miniszteriális hatóságoknál. A deportálást természetesen nem tudta megakadályozni, elérte azonban azt, „hogymegyház-megyéjében egyetlen pap sem akadt, aki a szélsőséges elemekhez csatlakozott volna, hanem híveikkel együtt elítéltek minden keresztényietlen eljárást.”⁶²

A II. csendőrkerület körzetébe esett a fehérvári püspökség is. Shvoy Lajos fehérvári püspöknek igen nehéz küzdelme volt Baky államtitkár volt csendőrtiszt társával' és bizalmasával, Toldy Árpád nyugalmazott csendőrezredessel, akit főispánnak ültetett be. Shvoy állandóan tiltakozott az atrocitások ellen, különösen amikor íi zsidókat a Kegel György-utcában lévő Gestapo-házba terelték. A csendőrök ott gumibotokkal ütötték-verték őket és jajveszékélésük az egész környéket betöltötte. Az embertelen kínzás a székesfehérváriakat módfelett felizgatta s a keresztény polgárság hevesen kikelt a brutalitások ellen. Shvoy püspök a főispánnál tiltakozott eredménytelenül. Endre Lászlóhoz is fordult, akinek intézkedésére azonban sor nem került. Rövidesen a városi gettóból a város szélén lévő téglagyárakba szállították a zsidókat, majd erre a célra felhasználták a lovassági laktanyát is. Az előbbiben csendőri, az utóbbiban pedig rendőri felügyelet alatt állottak, vagyis a téglagyárba kerülők sokkal kíméletlenebb bánásmódban részesültek, mint a laktanyabeliek. Shvoy püspök a csendőrök kegyetlenkedései ellen is élénken tiltakozott és közbenjárásai néha eredményesek is voltak. A deportációt azonban ő sem tudta megakadályozni.

Június 5-én a két csendőrkerületben 11 táborba kezdött meg a „zsidófajú egyének“ összegyűjtése és június 10-én már be is fejeződött. *A deportálás napi négy vonattal június 11–16 között 50.805 zsidó elszállításával bonyolódott le.* Itt is, mint mindenütt a csendőrök kíméletlenségükkel, borzalmas kegyetlenkedéseikkel tűntek ki. Minden úgy történt, mint ahogy már más városok zsidóságának deportálásánál leírtuk, egy esetet azonban, amelyet hiteles szemtanuk jegyeztek fel, meg kell örökíteni.

Tatán egy zsidó anya bevagonírozás előtt egy órával ikreknek adott életet. A járni nem tudó asszonyt két karjánál fogva csendőrök lódították be a vagonba és újszülött ikreit egyenként utána dobálták.

Június 7-én és 8-án ürítik ki Győrött a „szigeti. gettót“, ahonnan 5000 embert a csendőrök a legbrutálisabb körülmények között egy barakktáborba hajtanak, ahol már a megye zsidósága napok óta pokoli körülmények között szorongott

A győri gettózás megtörténte után Apor Vilmos báró püspök Jaross belügyminiszterhez a következő tiltakozó levelet küldte:

⁶²³ Primási levéltár Esztergom: 3.265/1945. ez.

„Miniszter Úr! A Győri Nemzeti Hírlap útján nyilvánosságra jutott az az intézkedése, melyben hatálytalanítva van a helybeli városi hatóságnak emberies és megnyugvást keltő intézkedése a zsidóknak minősített egyének tekintetében, gettóban kívánja összezsúfolni köt- és nemre való tekintet nélkül mindazokat, akiket mindenféle miniszteri rendeletek zsidóknak nyilvánítottak. Gyakorlatilag ez annyit jelent, hogy a rendelkezésre álló 430 szobában, ahol most 1200 ember lakik, még 3500 embert kell elhelyezni, úgyhogy minden szobára 10 ember jut Ezen intézkedés ellen, mely minden emberiség és keresztény szellemmel ellenkezik, mely igazságos és tárgyilagos ítélet nélkül büntet ártat; Janókat sőt bűnözésre még képtelen gyermekeket is, mint az ősi Győr városának püspöke, tiltakozó szavamat emelem fel és Isten és a magyar és a világtörténelem előtt miniszter urat teszem felelőssé mindazért a betegségért és halálesetért, mindazért a megvetésért és elítélésért, mely ennek az intézkedésnek a nyomában fog járni.“

Jaross, a püspök tiltakozására írásban nem válaszolt, ellenben megüzente neki:

„Ha el nem hallgat és intézkedéseit bírálni vagy hátráltatni meri, internáltatni fogja“

A főpap tiltakozásának nem volt eredménye, ami azonban nem csüggesztette el a győri püspököt. Állandóan közbelépésre ostromolta Sztójajt, aki azonban nem is válaszolt neki. A püspök ekkor kihallgatásra jelentkezett, a miniszterelnök, többszöri sürgetése ellenére sem fogadta, Rácz Jenőt, a miniszterelnök helyettesét kereste ekkor fel Apor báró és neki adta elő panaszait. Főképpen amiatt tiltakozott, hogy a megkeresztelkedetteket is egyforma bánásmódban részesítik a többiekkel. Ráczcal sem végzett semmit, mire Sztójayhoz intézett tiltakozó táviratot június 13-án?³

„A német biztonsági rendőrséggel egybehangolt terv szerint“, — jelenti Endrének Ferenczy Hatvanból, június 7-én a IV. tisztogatási akció a szegedi V. és a debreceni VI. csendőrkerületben június 16-án kezdődik. Június áO-ig a zsidók 7 gyűjtőtáborba: Szeged, Kecskemét, Szabadka, Debrecen, Berettyóújfalu, Szolnok, Békéscsaba székhellyel össze lesznek gyűjtve és június 21-től négy napon át 15 vonattal szállítják el okét (Később — mint látni fogjuk — 4 nap halasztást szenvedett)

Hamvas Endre csanádi püspök 1944 tavaszán Glattfelder Gyula örökét foglalta el s hozzá hasonló szellemben küzdött a kegyetlenkedések ellen. Miután elfoglalta püspöki székét, érintkezésbe lépett egyházmegyéjének hatóságaival, személyesen kereste fel azzal a kérelemmel, hogy

„a zsidókkal szemben vegyék figyelembe az isteni törvényeket s az emberiesség szabályait Kifejtette előttük, hogy milyen mértékben működhetnek közre a zsidóellenes rendeletek végrehajtásában, hol van az a határ, amelyen túl katolikus és keresztény lelkiismeretük sérelme nélkül nem mehetnek. Különös hangsúllyal emelte ki a zsidók személyi

⁵⁴ Készben Meszlényi Antal: „A püspöki kar az emberi jogok védelmében“ e. kézirata alapján (1946).

szabadságának és tulajdonának szentségét, az emberi méltóság tiszteletét, melynek megóvása érdekében mindent el kell követniük.“

A szegedi botrányos gettózásról értesülve (2000 főt a szegedi zsidó-iskolába és templomba, továbbá az ottani szalámigyár sertés-óljaiba szállásoltak el), a legélesebben tiltakozott a polgármesternél és fellépésének hatása alatt a sertésólaból emberi lakásokba, helyezték át az internáltakat. Május 12-i átiratában a rendőrfőkapitányhelyetteshez fordult a megkeresztelt zsidók érdekében.

Június 16-án táviratban tiltakozott Sztójajnál és Jarosznál a készülő deportáció ellen, ugyanekkor levélben fordult Magyary-Kossa szegedi főispánhoz, kifejezést adva tiltakozásának, hogy

„a szegedi gettó lakóit minden isteni és emberi jog féltetelével elszállítják. Az emberi szenvedések tengerében, amelyet az elháríthatatlan elemi csapásként sújtó háború zúdított a világra, a faji gyűlölet okozta ezen újabb szenvedések özönét megpróbálni elhárítani, keresztényi kötelesség. Isten előtt való felelősségem tudatában és lelkiismeretem szavára hallgatva, emelem fel szavamat ezen igazságtalanság ellen, mellyel bírói ítélettel el nem ítélte, tehát ártatlan embereknek tömegét, szegedi lakókat, tisztán faji származásuk miatt, szabadságuktól megfosztva, bizonytalan végű deportálásnak kitesznek, s így magyar népünket is Isten és a világ ítélőszéke előtt terhelik“.

Külön hangsúlyozza a megkeresztelkedett zsidókkal símben történő eljárás igazságtalanságát és kéri a főispán közbenjárását.

Eredménytelenül: a szegedi zsidók (június 25—28-ika között) osztoztak a magyar vidék zsidóinak sorsában, de sikerült a megkeresztelkedett zsidók egy részét megmentenie. ^A gettóban történt atrocitások ügyében Ambrózy kabinetirodai főnök közvetítésével Horthy kormányzóhoz is fordult, s többek között ezt írta (1944 június 25.):

„A zsidók motozásánál itt, Szegeden és hallom, másutt is, a zsidó nőket az ellenőrző csendőr jelenlétében levetkőztetik és bábák által testi vizsgálatnak vetik alá, nem rejtegetnek-e aranyat vagy drágaságokat. Az emberi és úri méltóságnak szükségtelen megalázása ez. Kérdem: olyan nagy baj volna, ha ezek a szerencsétlen zsidók tényleg elrejténének pár ékszer, melynek árából deportálásuk után egy ideig élhetnének! Ha már elvesznek tőlük mindent, ami a keresztény elvek szerint nyilvános jogfosztás (nem akarom mondani, hogy rablás, s amiből áldás reánk úgy sem Származik), akkor elégedjenek meg azzal, ami szem előtt van és ne csúfolják meg a női szemérmeket is.“

Hamvas püspök a szegedi borzalmak hatása alatt írt a hercegprímásnak is és arra kérte, hogy ugyanúgy, mint a francia érsekek cselekedtek Pétain köztársasági elnök előtt, forduljon ő is a kormányzóhoz (1944 június 23.). Ezt a kérelmét, eljuttatta a kalocsai és az egri érsekhez is. Serédi válaszában közölte, hogy közbenjárása megtörtént, de „egyelőre hiábavaló volt“. Ugyanez volt a nézete Grösz József kalocsai érseknek is. Hamvasnak végül is 200 megkeresztelkedett zsidót sikerült közbenjárásával Szegeden visszatartani, s ezáltal a deportálás elől megmenteni.⁵⁴

⁵⁴ Primás! levéltár Esztergom: 2.360/1945. sa.

Grósz József kalocsai érsek nem sokat remélt a különböző közbenjárásoktól, miután saját magának is alkalma volt több ízben meggyőződni arról, hogy kormánytényezőkhöz intézett közbenjárások mennyire eredménytelenek maradtak, ő maga is több kérelmet terjesztett elő, amelyek elintézése nem járt sikerrel és június 18-án Kalocsán is „megoldódott” a zsidó probléma: az összes zsidókat deportálták.

A szombathelyi III. és a pécsi IV. csendőrkerületek következtek. Néhány napos „pihenőre” vonult Endre Siófokra. Kíséretében menyasszonya — Katalin grófnő. — Odarendeli a két kerület illetékes közigazgatási és karhatalmi vezetőit is. Kifejti, hogy a I kivételezett zsidókat az utolsó szállítmányokkal kell elvenni. Keményszívű eljárásra hívta fel a hatóságok és a csendőrség vezetőit, uszított atrocitások elkövetésére.⁵⁵ Baky, — aki késve érkezett, — felszólal és a kivételezettek deportálása ellen kifejezetten tiltakozik, felelőssé teszi ilyesminek elkövetéséért a hatóságok vezetőit. Hazaérkezése után jelentést tesz Jarosznak, aki „igyekezett elsimítani államtitkárai között a felmerült ellentéteket.”⁵⁸

Hasonló volt a helyzet a többi dunántúli városban, amelyet ezután Endre ugyancsak megtekintett *Pécsett* gyűjtötték össze a Bonyhád—mohácsi zsidókat, 5000 embert. Az ottani sporttelepen tartott a zsidók fölött szemlélet Endre László, szokott nyegle módorában. Csendőr kísérettel járta be a vigyázzállásra kényszerített sorokat, gúnyos mosollyal szemlélte az érthetően ijedt arcokat s miközben lovaglópalcájával csizmaszárát ütögette, több ízben ismételte: miért nem tesz most csodát Jehova, a maguk híres Istene?

Kaposvárott hat és félezer embert gyűjtöttek össze, akiket a fűzér-laktanya istállójába zsúfoltak. Német SS-ek, magyar csendőrök, majd Hain Péter ottani brigádja válogatott kínzásokkal szedték el mindenüket. Pápán a cigánysorba telepítették a zsidókat. Pakson volt még egy nagyobb összpontosító tábor, azután Nagykanizsán, Szombathelyen, Sopronban, Zalaegerszegen és így tovább, számtalan más helyen. Az eljárás mindenütt egyforma, illetőleg az egyik helyen rosszabb, mint a másikon.

Virág Ferenc pécsi püspök már évekkel előbb a numerus clausus elleni küzdelem során tűnt ki, mert minden igazságos ügyben a zsidók érdekében is közbenjárt és elősegítette a pécsi egyetemre való felvételüket. A baranyai zsidók gettobazárása után személyesen és irodaigazgatója útján is felkereste Nikolics Mihály főispánt és közbenjárása folytán igen sok enyhítést tudott kieszközölni. (Emiatt a nyilas idők alatt katonai ellenőrzés alá is helyezték.)⁵⁷

Gróf Mikes János címzetes érsek a *szombathelyi* püspökségről történt lemondása után az év egy részét repceszentgyörgyi nyaralójában töltötte és haláláig minden erejével küzdött az üldözött zsidók megmentésén. Utóda Grósz püspök Szendy László plébános segítségével erőteljes akciókat folytatott a megkeresztelkedett zsidók érdekében. 1944 májusában állították fel a gettót

⁵⁵ Hajnácskőy László csendőrezrede népbírói vallomása.

⁵⁶ Jaross, Baky és Ferenczy népbírói vallomásai alapján.

⁵⁷ Prímáéi levéltár Esztergom: 4.579/1945. sz.

Szombathelyen és ez az idő már Kovács Sándor püspökségére esik. Az új. püspök elődei nyomdokán haladt s fáradhatatlan volt a mentési akcióban. Sokszor járt el tiltakozás céljából a helyi csendőrparancsnokságon és szoszéki beszédeiben is az erőszakoskodások ellen foglalt állást. Fellépése eredményes is volt, mert Szombathelyen nem fordultak elő olyan kegyetlenkedések azontúl, mint Szegeden és Székesfehérvárott. Kovács püspök külön-külön kereste fel a Sztójay-kormány egyes tagjait és jobb belátásra igyekezett bírni őket. ígéreteket kapott, amelyek beváltására azonban sor nem került: a zsidókat deportálták. Jó összeköttetéseivel a helyi hatóságok útján néhány embert azonban meg tudott menteni.⁵⁸

XVIII.

ENDRE ÉS TÁRSAI LETÖRNEK MINDEN ELLENÁLLÁST

Míg Jaross és Baky e napokban, — amint láttuk — főispánt installációk bankettjein (közebédeken!) szórakoznak és szónokolnak, Endre mindenütt felbukkan, ahol spionjai „visszaélésekről“, vagyis egyéni enyhítésekről tudósítják; E téren is Ferenczy vezet, akinek jelentései hemzsegnék ilyenirányú gyanúsításoktól. Kétségtelen, hogy a polgári közigazgatás és a rendőrség egyes tényezői szívesen segítettek volna zsidó ismerőseik egyikén-másikán, de Endre kegyetlen szigora, Ferenczy és nyomozógárdájának állandó jelenléte, a legtöbb esetben lehetlenné tett minden ilyenirányú kísérletet.

Endre László e napokban, tapasztalatai alapján a belügyminiszter nevében körrendeletét ad ki, amely szerint a főszolgabírák és polgármesterek foglalják jegyzékbe mindenütt azokat a keresztényeket, akik náluk zsidók érdekében eljárnak és e listákat közszemlére tegyék ki. Néhány helyen ez meg is történt (Szinérváralja, Nagykőrös, stb.). Május 15. és 20-án szintén kiad két rendeletét, amely az elszállított zsidók őrizetbe vett ingóságairól és elhagyott lakásairól, valamint üzlethelyiségeiről intézkedik.

Endre rendelkezik egyik útjáról — táviratilag — Eichmann kérésére: a vonatokat magyar csendőrök kísérik Kassáig, hogy a németek így is embereket takarítsanak meg. Endre utasítására 10 tisztből és 30 csendőrből alakít a BM. XX. osztálya egy felváltva szolgálatban lévő vonatkísérő különítményt

A Zsidó Intéző Bizottság is újra jelentkezik Endrénél. de ismét csak Takács titkárig jutnak, aki közli:

„A zsidókat nem vitték ki az országból, csak a hadtápterületről koncentráltak német kívánságra 325.000 zsidót az ország belsejébe. Több zsidó nem kerül koncentrálásra, ha jói viselkednek, hanem csak gettókba.“

Egy hét múlva jött az értesítés a dunántúli koncentráció megkezdéséről. Újra felkeresték Takácsot, aki nevetve így válaszolt:

⁵⁸ Primási levéltár Esztergom: 4.579/ 45. sz.

„— Mondtam, hogy nem lesz koncentrálás, ha jól viselik magukat, de a zsidók merényletet kíséreltek meg Endre államtitkár és barátja, Vaszary János színgazgató ellen, tehát tulajdonítsák maguknak...“ A merényletek természetesen légből kapott hazugságok voltak. Takács azonban e kijelentése után sarkonfordult, s otthagya Sternt és társait a fogadószobában.⁵⁹

E hazudozások közepette a „tisztozgatási akció“ rendületlenül tovább folyt. A Délvidék következett. Szabadkára érkezett kíséretével Endre. Megtekinti a Székely Jenő polgármester által a felsőbácskai malomban létesített internálótábort, valamint azt a körzetet, amelyben 4300 zsidót elhatároltak. (Újvidékről Szabadkára, a Tisza vonalról Szegedre, a Duna vonalról pedig Endre intézkedésére már előbb Bajára költöztettek át 5200 délvidéki zsidót.)

A Délvidéken két akció folyt le. Az elsőt már a hadművelési területté való nyilvánítás során a Kárpátaljával egyidejűleg kezdték meg? Ennek lebonyolítója Zalasdi (Zalostyál) Ferenc csendőralezredes volt Május 14-én' kezdte ő is a deportálást, Nagykanizsáról, Bajáról, Horgosról, Barcsról szállította Auschwitzba rettenetes kegyetlenkedések közepette áldozatait. A Bajáról például május 25—27. között két transzportban elvitt zsidók között — 3² napi utazás után Gánzerndorfban nyitották ki a vagonokat először — 55 halott és 200 örült volt. Itt 200 embert mezei munkára válogattak ki, a többire megsemmisítés várt.

A második akciót most Endre bonyolította le június folyamán:

Szabadkán, a felsőbácskai malomban 2000 újvidéki és szabadkai környéki zsidót helyeztek el. *Szeged* következett sorra. Tukáts Sándor főispán és Tóth Béla rendőrfőkapitányhelyettes jelentették: a szegedi zsidók összeköltöztetése a megállapított területen, — a dorozsmai sertéshizlalda áklaiba — befejeződött. A zsidók valamennyien — 8600 személy — katonás fegyelem alatt állanak. Az ébresztő reggel 6 órakor, a takaródó pedig este 9 órakor van. Az elhatárolt területet csak csoportosan, rendőri kísérettel szabad, sürgős esetekben elhagyni. E kerületekből való deportálás részleteit Szegeden tárgyaltak meg. Baky elnökölt s a közel száz jelenlevő előtt, — a németek 3 tolmáccsal vettek részt — kormányutasításra hivatkozva, Endrével ellentétesen, a mentesítettek és kivételezettek helybenhagyását kívánta.⁶⁰

Az V. és VI. csendőrkerületekből (Szeged, Kecskemét, Szabadka, Bácsalmás, Debrecen, Szolnok, Békéscsaba és Berettyóújfalú gyűjtőtáborokból) a június 16—20. közötti begyűjtés után június 25—28. között történt a 61.994 zsidó deportációja.

'Május 14-iől június 28-ig tehát, — Ferenczy hivatalos jelentése szerint — 129 szerelvénnyel 380.660 zsidófajú egyént szállítottak ki — ez akció során az országból.

A tisztozgatási akció (tudniillik „az ország területének zsidóktól való megtisztítása⁶¹) egész tartama alatt Ferenczy alezredes jelentéseiben beszámol azokról a „zavaró jelenségekről“, amelyeket

⁵⁹ Az Intéző Bizottság beszámolójából.

⁶⁰ Ferenczy néppügyészeti vallomása.

észlelt. A vidéki deportálás ugyanis csak látszatra történt teljesen zavartalanul és Budapestre hosszú ideig nem jutott el híre sem annak, mintha a vidéken bizonyos ellenállás a magyar nép vagy a magyar közigazgatás egyes tényező részéről mutatkozott volna. Tény, hogy a deportálást intéző Endre és Baky államtitkárok, valamint a ténylegesen azt végrehajtó csendőri és katonai szervek minden ellenállási kísérletet csírájában igyekeztek elfojtani. Ferenczy jelentései számtalan olyan esetet rögzítenek meg, amelyek igazolják, hogy volt bizonyos ellenállási kísérlet (Ferenczy természetesen csak azokról számol be, amelyek nem sikerültek, mert azokról nyomozó közegei tudomást szereztek és így azokat megghiúsították. A sikeres ellenállási esetekről tudomást természetesen nehi is szerezhettek).

Ha sorra vesszük bizalmas jelentéseit, úgy ismertethetünk azokból néhány hiteles esetet:

„Kolozsvárott a rendőrkapitányság vezetője, Holló-Kuthy főkapitányhelyettes a kiadott rendelkezésektől eltérően, úgy intézkedett, hogy a zsidókat minden házkutatás és személymotoszás, valamint a csomagok átvizsgálásának mellőzésével szállítják a gyttjtáborba.“ (Ferenczy

I. számú eseményjelentése, 1944 május 3-ról.)

„Május 3-ról 4-re virradó éjjel magyar katonák 40 zsidónak a román határon való átszöktetését kísérelték meg.“

„Marosvásárhelyen az összegyűjtésnél segédkező levettek üzeneteket és leveleket vettek át a zsidóktól.“ (Ferenczy II. számú eseményjelentése 1944 május 5-ről.)

„Nagyváradon a rendőrtisztek közül többen és a politikai detektív-csoport vezetői is, a zsidók javára sorozatos szabálytalanságokat követtek el.“

„Dr. Schilling János, Szolnok-Doboka vármegye alispánja beteg jelentett, mert az akcióban nem volt hajlandó résztvenni.“

„Naszódon Szemes Vazul alezredes, a 22. határvadász-zászlóalj parancsnoka több nappal előbb figyelmeztette a zsidókat, hogy értékeiket rejtse el.“ (Ferenczy III. eseményjelentése 1944 május 6-ról.)

„Nagyváradon a rendőrség a házkutatást és a személymotoszást hiányosan hajtotta végre, amiért csendőrséget vezényeltek oda.“

„Marosvásárhelyen és Szászrégenben az ottani különleges katonai közigazgatási vezetők Önhatalmúlag átvették az akció vezetését, oly intézkedéseket tettek, amelyek az akció végrehajtását akadályozzák.“

„Krasznai Pál nagyváradai rendőr főtanácsos ellen az a gyanú merült fel, hogy lakásán zsidók értékeit rejtegeti. Krasznai nyugdíjaztatását kérte.“

„Gyergyószentmiklóson B. Kiss János rendőrtiszthelyettes lakásán zsidó értékeket rejtegetett.“ (Ferenczy IV. számú eseményjelentése 1944 május 7-ről)

„Sepsiszentgyörgyön Silberstein Izsó zsidót és családját Rendik tartalékos hadnagynak, az ottani K.-osztály vezetőjének befolyásolására, az ottani rendőrkapitányság vezetője mentesítette a táborba való beszállítás alól.“

„Szatmárnémetiben a polgármester Engel Sámuel zsidót és családját mentesítette a gettóba való beszállítás alól azzal az indokolással, hogy bérelt birtokán a zsidó a közellátás részére 250 darab sertést hizlal. Ezen egy mentesítés alapján a birtokot bérlő 3 zsidó család, 9 személy

maradt vissza, mint nélkülözhetetlen.“ (Ferenczy V. számú esemény-jelentése 1944 május 9-ről.)

A tisztoztatási akció teljes lefolyása alatt Ferenczy állandóan kifogásolja, hogy a honvédkiegészítő parancsnokságok tömegesen hívják be sürgős jelzésű, úgynevezett „SAS“ behívókkal munkaszolgálatra a zsidó férfiakat s azokat még a gettókba, sőt a koncentrációs táborokba is kézbesítetik. Ferenczy ezt nemcsak Endrének jelenti, de a németek tudomására is adja, akik a magyar honvédelmi minisztériumban tiltakoznak. Winckelmann tábornok közbenjárására a behívások beszüntetésére megy ugyan ki május 15-én parancs, azonban Ferenczy jelentéseiből látható, hogy egyes hadkiegészítők e parancsokat szabotálták, s munkaszolgálatra való behívókkal igyekeztek zsidókat a deportálás alól kimenteni. Eichmann maga is eljár a honvédelmi minisztériumban, ahol az Országmozgósítási Osztály vezetője, Henyey altábornagy egy május 25-i értekezleten kijelentette, hogy a megfelelő utasítást kiadta. Ferenczy május 10-i VI. számú jelentésében például ezt mondja:

„A honvédkiegészítő parancsnokságok felsőbb helyről kapott rendelet alapján tömeges behívásokat rendeltek el és a behívójegyeket úgy címezték, hogy a gyűjtőtáborokban is kézbesítendő.“

Május 29-i (II. számú tisztoztatási akció 2. számú esemény-jelentése) beszámolójában megint panaszolja:

„A német biztonsági rendőrség külcsoportjai parancsot kaptak, hogy a II. és VII. hadtest területéről június 5-ig behívásra kerülő, vagy már behívott és Magyaróvárra irányított zsidó munkaszolgálatosok (zsidó szakmunkások) a táborokból kiadhatók, de családtagjaik nem.“

„A H. M. o. mo. vezetőjének (Henyey altábornagy úr) május hó 25-én tett nyilatkozata ellenére, még továbbra is folyik a VIII., IX. és X. csendőrkörület területén még fennálló táborokban levő zsidóknak munkaszolgálatra való behívása. A behívójegyek jellemzője, hogy azokat, a nyilatkozat ezerint májús 15-ike táján leállított behívásokkal szemben, május 24-én és 25-én bocsátották ki, azzal a feltűnő jelzéssel, hogy a táborba is utána kézbesítendő. Folyó hó 27-én Ungváron, az ottani postahivatal 21 darab ilyen behívójegyet kézbesített ki a táborban. Tapasztalati tény, hogy zsidó munkaszolgálatosok még mindig szabadon közlekednek, felügyelet nélkül, sőt kilépési engedélyüket sem vonták vissza.“

Ferenczy június 12-i (III. tisztoztatási terület 2-ik számú esemény-jelentése) beszámolójában ezeket mondja:

^A honvédség részéről újból történtek kísérletek a zsidóknak munkaszolgálatra való behívására. Ezúttal a VI. honvédbe vonulási központból.“

„A jászberényi I. számú közérdekű munkaszolgálat vezető orvosa szabadságolási iratokkal, katonai menetjegy kiadására feljogosító és 10 napra szóló szabadságolási igazolvánnyal látott el 400 zsidó munkaszolgálatost“

Endre László, — később szószerint közölt jelentésében — *80.000-re teszi azoknak a zsidóknak a számát, akiket honvédkiegészítők munkaszolgálatra való behívással kivontak deportálást hatásköréből.*

Azóta megállapítást nyert, hogy például a X. nagybányai kiségitő munkászászlóaljnál mindenkit, aki életkorra és alkalmatlanságra való tekintet nélkül ott munkaszolgálatra jelentkezett, a létszámba felvették és élelmezéssel rendszeresen ellátták.

Ferenczy későbbi jelentései is sorozatosan tartalmazzák a különböző leleplezett mentési akciókról szóló beszámolóját:

„Szatmárnémetiben ifj. Wohl András zsidó egyetemi hallgató szülei lakásáról eltűnt. A nyomozás során megállapítást nyert, hogy ifj. Wohl András a szatmárnémeti római katolikus szemináriumban tartózkodik és ott, mint róm. kat. papnövendék, reverendába van belföldözve. (Ferenczy VI. számú eseményjelentése 1944 május 10-ről.)

„A munkácsi rendőrkapitányságon szolgálatot teljesítő Kocsis József detektívet tetten érték, amint a zsidó táborból egy zsidó lányt akart kiszöktetni és egyidejűleg a táborbeli zsidóktól átvett okmányokat, értékeket akart kicsempészni.“

„Erney László, Técsőn állomásozó tartalékos hadnagyot, mert egy ottani táborban elszállítás előtt álló zsidó nő érdekében íjalam közbenjárt és a belügyminiszter úrhoz címzett kérvényt átadott, feljelen tettem.“

„Bíró Géza keresztény származású, dési lakos írásbeli panasszal fordult a kormánybiztos úrhoz a zsidó csecsemők, betegek és aggok érdekében. A kormánybiztos úr a panaszt elintézés végett nekem adta át. Nevezettet május 23-ra kikérdezés végett Munkácsra állítottam elő.“ (Ferenczy II. számú tisztogatási akció 1. számú eseményjelentéséből, 1944 május 2L)

„Dr. Szendrői városi aljegyző, aki az ungvári tábor élelmezését és egészségügyeit intézte, prominens zsidóknak a táborból való kijárását lehetővé tette. Ehhez segédkezet nyújtott az ottani rendőrtisztviselői kar néhány tagja is. Dr. Török ungvári rendőrtanácsos a zsidóknak kiadóit utazási igazolványokat“ (Ferenczy II. tisztogatási akció 2. számú eseményjelentéséből, 1944 május 29.)

„Az Ungvári rendőrkapitányságon szolgálatot teljesítő Pálos gépészt letartóztattuk, mert a zsidó szállítmányokról filmfelvételt készített.“

„Dr. Tóth Lajos ungvári ügyvédjelöltet családjával együtt internáltuk, a zsidók kitelepítésével kapcsolatban hangoztatott, ezt az akciót elítélő nyilatkozata miatt.“

„Dr! Végh József alispán szoros magánérinkezést tart fenn volt főispánjával, dr. Siménfalvy Árpáddal, akinek befolyása alatt áll. Ennek eredménye megmutatkozik a közigazgatás vezetésében és szellemében.“ (Ferenczy II. tisztogatási akció 3. számú eseményjelentéséből, 1944 június 8.)

„Dr. Nagy Endre csendőrszázados Hatvány Alexandra bárónőt, mint titkos jegyesét, aki zsidónak tekintendő, a lakásán rejtegetett, hol létét letagadta, majd Budapesten, 1944 május 29-én a Fő-utcai kapucinus-templomban kihirdetés alóli mentesség és nősülési engedély nélkül egy házilag vele házasságot kötött. Hatvány Alexandra bárónő elfogatott és a csendőrszázados ellen a megtorló eljárás megindított“ (Ferenczy III. tisztogatási terület 1. számú eseményjelentéséből, 1944 június 7.)

„A sajoszentpéteri főszolgabíró az ottani gettóból a gyűjtőtáborba való szállítás alkalmából a zsidó nőket azzal az indokolással, hogy azok úrinők, kocsin akarta vitetni.“

„Roth Ferenc Szlovákiából idemenekült külhonos zsidót Salgótarjánban őrizetbe vettük, de a 61. honvéd bevonulási központ nevére szóló „Sas“ behívóval munkaszolgálatra bevonultatta. (Ferenczy III. tiszogatási terület 2. számú eseményjelentéséből, 1944 június 12.)

„Dr. Jánossy Gyula békéscsabai polgármester, Szokqlai és Ladányi ottani detektívek, valamint Sitkey ottani rendőralhadnagy ellen adatok merültek fel arra nézve, hogy a zsidókat teljes erejükkel támogatják. Bácsalmáson a lakosság között túlnyomó nagyrészen a zsidók kitelepítése meglelégedéssel párosult megnyugvást hoz. A kisebb rész tartózkodó magatartást tanúsít“ (Ferenczy IV. tiszogatási terület 2. számú eseményjelentéséből, 1944 június 29.)

XIX.

AZ ELSŐ ZSIDÓ-ÖNMENTÉSI EREDMÉNY

1. Joel Brand táviratilag jelentget

Brand eltávozása után, helyette felesége Hansi Brand és Kasztner tárgyalnak tovább Eichmannal, aki különböző ígéreteket tesz. Legalább is dr. Kasztner ilyenekről számol be.

Május 27-én beavatkozik a kérdésbe Hain Péter. Szétrobbantja a V AAD AT Semsev Andor-u. 15. sz. alatt lévő főhadiszállását, s az ott tartózkodó Kasztner, Hansi Brandot és Offenbach (Sulem) Sándort a Svábhegyre viszik, -a házkutatás során talált nagyobb pénzmennyiséget (dollárokat, svájci frankokat, stb.) pedig lefoglalják, öt napig tartó zaklatások után, kihallgatják őket, főképpen abban az irányban, hogy miről tárgyalnak a németekkel. Az SS közben keresteti őket, s maga Veesenmayer jár el kiszabadításuk érdekében Sztójaynál. Végre eredménnyel: a hatodik napon egy SS altiszt jelenik meg Hain Péternél és veszi át a foglyokat. A lefoglalt pénzt azonban nem adják ki.

Közben június 1-én Brandtól újabb távirat érkezik, amelyben érdeklődik arról, vajjon a deportálás tovább, folyik-e, mert „ez álvarja a tárgyalásokat, amelyek egyébként eredménnyel kecsegtetnek“.

Kasztner kiszabadulása után felmutatja Brand táviratait Eichmannak és kéri, hagyja abba a deportálást. Eichmann — Kasztner szerint — ingerülten válaszolt:

— *Knif! (kommt nicht in Frage.) Im Gegenteil ich werde es mit Volldampf vortsetzen! Es ist (ülés klar, gélt? Ich habé übrigens jetzt keine Zeit für Sie!*

Tipikus Eichmann-féle mondatfűzés, amelyet ordítózza, dühvel ad elő.

Lecsillapodva, azután elmagyarázza, hogy nem teheti, szégyelné a magyarok előtt, miután Endrének megígérte: „egy magyar sem jön elevenen vissza az országba“, mert az a helyzet, hogy „Endre will Sie alle mit Paprika fressen!“

Kasztner tárgyalásokat folytat arról is, hogy hozzák Budapestre az egyes vidéki koncentrációs táborokból kiválogatott cionista és más prominens egyéniségeket. Eichmann több ízben

tett határozott ígérete ellenére, most e megállapodás teljesítését is megtagadja, sőt június 9-én, — Kasztner szerint — ezt mondta volna:

„Wenn ich binnen 3 Tagén keine positive Antwort von Istanbul erhalte, lasse ich die Mühle in Auschwitz arbeiten!“

Az auschwitzi elgázosítással való nyílt fenyegetés is tehát, Kasztner szerint, már június 9-én elhangzott. Annál érthetlenebb, — mint majd látni fogjuk — hogy a Tanács még június végén sincs erről a megdöbbentő tényről tájékoztatva, legalább is a magyar kormányhoz és Horthyhoz intézett, később ismertető beadványa ezt bizonyítja.

A vidéki mentesítések érdekében végül is Wyslizeni lép közbe. Eichmannak elmondja, hogy sikerült neki Endrét és Bakyt „becsapni“. Azt mondta nekik, hogy cionista összeesküvésnek jutottak tudomására és az egyes táborokból a Gestapo listája alapján ezért szed össze csoportokat. Eichmann rettentően mulatott azon, hogy ezt a mesét Endréék „lenyelték“ (geschluckt), s ezután valóban beleegyezését adta néhány száz embernek különböző vidéki koncentrációs táborokból való kiemelésére. Így érkeztek azután június közepén az ország minden részéről mentesítettek Budapestre, akiket részben az aréna-úti zsidó templomban, részben pedig a Süketnéma Intézet Columbus-utcai barakkjaiban és udvarán, mint úgynevezett különleges „Vorzugslager“-ekben helyeztek el és SS-vel őriztek, védelmet nyújtva így a csendőrség és a Magyar Gestapo ellem

Az idő azonban múlt. A beérkezett szomorú hírek tanúsították, hogy a deportáció rohamléptekkel halad előre, a kárpát-aljai és erdélyi elszállításokat az ország más részén hasonló szomorú események követték.

Rákerült rövidesen a sor, — amint azt majd látni fogjuk — a budapesti csillagos házakra és Kasztner szerint Brandtól még mindig nem érkezett más értesítés, mint hogy „az ügyek jól haladnak, rövidesen megfelelő meghatalmazásokkal térek vissza, hogy a tárgyalásokat itthon tovább lehessen vezetni“.

Azután érkeztek más oldalról is hírek, amelyek szerint Brandot Palesztinában látták, Lizabonban lett volna, sőt olyan is jött, hogy már elindult Budapest felé. Közben a deportáltak vonatai sűrű egymásutánban gördültek Auschwitz irányába. A zűrzavar és a tanácstalanság, — ha lehet — csak fokozódott Budapesten. Dr. Kasztner maga is, szemmel láthatóan kezdett bizonytalanná válni, igyekezett már szorosabban kapcsolódni a zsidóság vezetőihez. Azideig mindenben fedezte Brandot, most már kénytelen volt elismerni, hogy Brandnak a kiküldetése legalább is „szerencsétlen lépétf“ volt. Immár több, mint 300.000-t deportáltak, számuk rohamosan emelkedik, eléri, majd meghaladja a 400.000-et is. És Brand még mindig nem érkezett vissza...

Ez idő alatt az SS Wirtschaftsstelle-jén keresztül, az SS-Führungshauptamt-nak, amelynek hatáskörébe tartozott „az élő zsidókkal való kereskedelem“ (wertvolle Waren gégen wertlose Juden!) egyik pénz-ajánlatot a másik után tették, csak hogy függesszék fel a deportálásokat és Brand tárgyalásaitól eltekintve

Magyarországon alig volt zsidó, akinek rokona, barátja, jóismerőse nem esett már áldozatul.

kezdjenek újabb, másirányú megbeszéléseket. Ezeket az ajánlatokat a Tanács Freudiger Fülöp útján tétette, Kasztner a maga részéről, — mint hangoztatta — Eichmannal a megoldás „politikai részét“ tárgyalja.

Az SS Sonderstabnak gazdasági vezetője Budapesten az időben Obersturmbannführer Becher volt, aki kezdettől fogva a deportálás ellen foglalt állást. Kifejtette: „Nekem áru kell, mert élő zsidók nélkül, akiket csere-objektumként szerepeltethetek, nem kapok iparcikket, vagy nyersanyagot“

Becher és Eichmann között e téren véleményeltérés állott fenn. Eichmann álláspontja az volt, hogy a deportálás folytatásával, — s itt hivatkozott a szlovákiai példára — jobban fogja sarkalni a külföldi zsidóságot követeléseinek teljesítésére, amely úgy sem lesz kevesebb, akkor sem, ha közben a zsidók száma csökken is.

Becher fáradozásainak köszönhető azután mégis, hogy Eichmann hajlandónak mutatkozott a Brand missziója által teremtett helyzet tisztázásáig is, „nyitott kontó“ alapján dolgozni. Azt jelenti ez, hogy a zsidóknak aranyat, drágaköveket, külföldi valutát, illetve devizát, pengő-összegeket és főképpen árut kell szállítani. Ennek ellenében kienged transzportokat az országból, azonban azokat német táborokba helyezik el, úgynevezett „Vorzugslager“-ekbe. Eichmann ezt így jellemezte:

„Um einen Grundstock an negoziablen Persönlichkeiten auf Lager zu halten, für den Fall, dass irgend ein Auswanderungsplan glückt.“

A tárgyalások során Eichmann azt javasolta, hogy az elszámolt transzportokat Spanyolországon át szállítsák. Cinikus modorában megjegyezte, lehetséges, hogy a francia vonalon ez a transzport bombatamadásnak lesz kitéve, hozzátette azonban:

„Durch Bomben beschädigte, oder vernichtete Juden werden nicht als geliefert und empfangen betrachtet, sondern für Sie Ersatzlieferung bewilligt und geleistet werden kann.“

Eichmann eleinte a transzport létszámát, az első kérésnek megfelelően, 600—750 személyben állapította meg. Amikor azután fejenkénti egységárban, — még hozzá igen magas, 1000 dolláros összegben egyeztek meg — Eichmann már könnyebben engedett, s így elindulásig folytonosan emelkedett a transzport létszáma.

Brand és társának útjáról érdekes és hiteles információkat sikerült szereznünk dr. Váli Ferenc egyetemi ^{HL} tanártól, aki 1943 óta Törökországban tartózkodott, s ott résztvett azokon a tárgyalásokon, amelyekkel a Kállay-kormány igyekezett Magyarországnak a háborúból való kiugrását előkészíteni.

Dr. Váli közlése szerint Brandékat megérkezésükkor az angol kémelhárító lefogta. Brand kísérőjéről, Grosz „Bandi“ról, — aki magát ott György Endrének mondta — azonnal megállapították, hogy a Gestapónak évek óta rendszeres besúgója és fizetett kémje, őt tehát azonnal elkülönítették és Samos szigetén internálták.

Brand kihallgatására az angolok és az érdekében eljáró Barlas közösen dr. Válit kérték fél. Brand előadásáról felvett jegyző-

könyvet az angolok azonnal közölték az ankarai orosz nagykövettel, kijelentvén, hogy szó sem lehet szövetséges hadianyagnak a németek részére való átengedéséről.

Brandot, Barlas kérésére, ezután Jeruzsálembé vitték és ott internálták a háború tartamára. Azok a közlések tehát, hogy Brand eredményesen tárgyal, valamint, hogy Budapestre visszajön, tévesek voltak, s a kitűnően informált Gestapót ilyesmikkel valóban nem lehetett félrevezetni.

2. Másirányú cionista-akció is megindul

A Palesztina Hivatal budapesti képviselője, Krausz Miklós, aki a cionisták egy másik pártjának lelkes tagja volt, már előzetesen is, — ilyen Kasztnerrel való „megbeszéléseken“ — többször kifejezést adott annak az aggályának: a németek nagyhangú ígéreteikkel csak félre akarják vezetni a zsidóságot, hogy meg se kíséreljék a védekezést.

Kasztner minden alkalommal fölényesen leintette, egyáltalában nem volt hajlandó e nézetről vitába bocsájtkozni. Krausz azután június 8-án külön megbeszélésre hívta össze a cionista vezetőket, ahol — a meg nem hívott Kasztner és Brand távollétében — közölte, hogy ő ezek működését katasztrofálisnak tartja. Nem lehet, — mondotta — a magyar zsidók helyzetét a szlovák zsidóságéval összehasonlítani. A szlovák kormány kifejezetten a náciizmus kreatúrája, hiszen Szlovákia Hitlertől kapta önállóságát Magyarországon a Sztójay-kormány tagjain kívül vannak más befolyásos politikusok is, akik bizonyára nem értenek egyet a németek terveivel, itt vannak továbbá a semleges, államok követei, nem szabad tehát a Szlovákiában történeteket lemintázni és kizárólag a németekkel való kapcsolatra építeni.

Bejelentette, hogy napok óta tárgyalásokat folytat a budapesti svéd követséggel, amely teljes támogatását helyezte kilátásba, s máris beleegyezett abba, hogy a Svéd Vöröskereszt Magyarországon főmegbízottat nevez ki gyermek-otthonok felállítására és általában véve a segítség munkájának megszervezésére. A költségek fedezését a svéd követség a zsidóságtól várja.

A svájci követség pedig már eddig is hathatós segítséget nyújtott a Palesztina-akció érdekében.

A cionista vezetők örömmel fogadták ezt a bejelentést s Komoly Ottó és Krausz Miklós aláírásával Barlashoz, a Jewish Agency törökországi megbízottjához táviratot intéztek, amelyet az ülés folyamán Szilágyi Ernő, — aki addig Kasztner egyik legfontosabb munkatársa volt, de nyilván azidőben már maga sem bízott a Kasztner-akció eredményességében, — fogalmazott meg.

A távirat így hangzott:

Bis heute wurden in der Provinz Ungarns 300.000 (dreihunderttausend) Juden in Lager konzentriert, hiervon bisher 170.000 (einhundert-siebzigttausend) laut verlässlichen Informationen ins Vernichtungslager Auschwitz deportiert stop Deportation restlicher 130.000 im Zuge stop Weitere 200.000 Juden ebenfalls in der Provinz in Ghetti konzentriert deren Abtransport nach Auschwitz beschlossen stop. Budapest Juden rund 3001000 (dreihunderttausend) werden ab 8. Juni ebenfalls mit der

Bestimmung Vernichtungslager Auschwitz konzentriert stop Bis Ende
 Juni soll Ungarn vollständig judenfrei sein stop Sämtliche Rettungs-
 versuche gescheitert stop Schwedische Gesandtschaft unternimmt Ret-
 tungsaktion für Frauen, Kinder und Greise, trachtet diese nach Paläs-
 tina eventuell Schweden oder auf anderen neutralen Gebieten vorüber-
 gehend unterzubringen im schlimmsten Falle unter eigenem und Inter-
 nationalem Rotkreuzschutz zu internieren stop Zur Deckung vorläufiger
 Spesen Hinterlegung einer Million Schweizer-franken bei der Schwe-
 dischen Gesandtschaft in Ankara allerdingenst erforderlich und Vor-
 bedingung da die entstehenden Spesen durch jüdische Hilfswerke zu
 tragen sind stop Erbitten zuversichtlich allerrascheste Handlung stop
 Dringdrahtverständlich Joint, Exekutive, Jewish Agency und Genève
 Office

Für das Palästina-Amt
 Moshe Kraus
 Ing. Komoly

Ezt a táviratot a budapesti svéd követség rejtjelezve továbbította Stockholmba külügyminisztériumának, azzal a kéréssel, hogy amennyiben a svéd kormány az abban felvetett tervet helyesli, s azzal egyetért, úgy juttassa el Barlashoz. (A svéd külügyminisztérium, — amint azt a később Budapestre érkezett Raoul Wallenberg svéd követségi titkár közölte, — a táviratot alapos megfontolás után nem továbbította Barlashoz, ellenben értesítette Danielsson budapesti svéd követet, hogy nemcsak az akciót helyesli és annak keresztülvitelét engedélyezi, hanem a költségeket is a svéd kormány kívánja viselni.)

Az értekezlet lefolyásáról Krausz a svájci követségen Lutz konzult tájékoztatta. Lutz a *cionisták kérésére* átirat kormányához hasonló értelemben, majd május 26-án újból jegyzéket intéz (No. 243/1944.) a magyar kormányhoz, megsürgetve a palesztinai bevándorlási certifikátokkal rendelkező zsidók kiengedését. Ugyanekkor Lutz saját kormányát felkérte, hogy hasonló irányú jegyzékkel forduljanak közvetlenül is a német kormányhoz.

3. Egy csoport „minta-áru“ elindulását megengedik a németek

Június közepén nyilvánossá vált, hogy Brand missziójával megbukott. Londoni rádió is közölt olyan burkolt megjegyzéseket, amelyekből kitűnt, hogy az áruszállításról szó sem lehet. A deportálás gyorsvonat! tempója mellett, most már német oldalról merült fel az aggály, hogy ha mégis sikerülne valamilyen megállapodást létrehozni, esetleg újabb, alkalmasabb megbízott kiküldésével, nem lenne emberanyag a kívánt áru ellenértékeképpen való kicserélésre, így jött létre Ausztriában a Bécs közelében lévő Strasshofban egy második „Vorzugslager“ létesítésének gondolata, ahová június végén 6 deportációs vonatot irányítottak, Szeged, Debrecen, Szolnok és Bácsalmásról körülbelül 15.000 embert, akiknek a németektől várt és remélt kedvező megállapodásig ott kellett tartózkodniok, ahogy Eichmann mondotta: „*sie sind dort auf's Eis gelegt*“.

A dolgok ilyen állása mellett fejeződött be dr. Kasztnér irányítása mellett a „spanyol“ Sondertransport megszervezése, amelybe bevonta ugyan a cionista vezetőket, a döntés jogát azonban

magának tartotta fenn. Hivatalosan a jelszó „Erezbe irányuló alijah“, tehát palesztinai transzport volt. Az SS végül is 1000 dollárral megelégedett fejenként a „nyílt kontóra“ és ezt az összeget úgy kellett összeszedni: a gazdagabbak annyit adjanak, hogy lehetővé váljék elsősorban cionistáknak, de főként dr. Kasztner pártjához tartozóknak, ha nem is rendelkeztek anyagi eszközök felett, a kiszállítása. A Síp-utca 12. szám alatti székházban az I. emelet 18. számú szobában működött az a bizottság, amelynek elnöke Komoly Ottó, a Cionista Szövetség elnöke, tagjai pedig Offenbach Sándor és Szilágyi Ernő, a cionistáknak ahhoz a párt-árnyalatához (szocialista cionisták) tartoztak, amelynek Kasztner is tagja volt

Leírhatatlan helyzetek adódtak itt A vidéki deportálásoktól megrémített, halálfélelemben vergődő tömeg ostromolta meg a bizottságot mindenki meg akarta menteni a maga és hozzátartozói életét. Szívszaggató jelenetek játszódtak le, pénz, érték tárgyak, részvények tömege került elő a rejtkehelyekről és a szó szoros értelmében odadobták azokat hogy a fizető résztvevők sorába felvegyék őket. Egymást lökdöső tömeg tolongott a folyosón, amely ehhez a szobához vezetett, az emberek sírtak, fenyegettek, kiabáltak, kértek, könyörögtek, hogy bejussanak az elutazók sorába.

Egymásután készültek a listák, amelyeket tucatszor változtattak meg, mert hol egy zsidó vezető, vagy tanácstag kívánt oda valakit felvétetni, hol pedig egy jobb ajánlat szorított ki egy gyengébben alátámasztott jelöltet A szerencsések, akik a listában szerepeltek, ugyancsak a Columbus-utcai táborba kerültek, majd annak teljes megtömése után két kisegítő, szintén Vorzugs-lagerba.

Meg kell mondani, hogy ennek a csoportnak az organizálása nem volt könnyű feladat. Síralsamas is sikerült A zsidóság részéről komoly kifogást emeltek az ellen, hogy számosan, akik évtizedek óta vallásukat elhagyták és a zsidóságtól elszakadtak, — nyilván az általuk felajánlott anyagi eszközök ellenére — kiszorítottak olyanokat, akik érdemesebbek lettek volna. Általában véve vádak merültek fel Kasztner ellen azért is, hogy a befolyt nagy összegekről nem számolt eh

Az első transzport június 30-án, péntek este indult el. Tagjai voltak a pénzzel elhelyezkedőkön kívül Komoly Ottót kivéve a cionisták akkori vezetői. A konzervatív (orthodox) zsidóságnak sok tekintélyesebb személyisége s néhányan neolog oldalról származó prominens egyéniség is (dr. Polgár György, a Pártfogó Iroda érdemes, de ekkor igen beteg vezetője, dr. Szondi Lipót pszichológus, Ernster Dezső operaénekes, Zsolt Béla író, Blum Tamás zongoraművész stb., stb.) elindult. Ezt a transzportot a németek minta-szállítmánynak tekintették, vagy ahogy ők mondták, elküldték a „dísz-zsidókat“ (*Paradejuden*).

A megállapodás az volt, hogy a további szállítmányok addig mennek nyitott számlára, tehát „Zug um Zug-Leistung“, amíg általános megállapodás létre nem jön. Akkor azután az időközben teljesített rész-fizetéseket, a véglegesen megállapított fejkvóta alapján, az addig kiszállított személyek számához képest, fogják elszámolni.

Az első szállítmány elindulása előtt már rengeteg értéket helyeztek erre a nyílt számlára a Gestapónál letétbe. Bőröndökben vitték fel a briliánsokat, aranytárgyakat, valutákat és a magyar pénzt.⁶¹

Az indulás napján 4 órás légiriadó volt, így a vonat este 6 órától 11 óráig vesztegelt a Rákosrendező-pályaudvaron. Szállítóeszközök hiányában gyalog érkeztek ide a csoportok, s a Bocskayutcai táborból az előírt 150 személy helyett, önhatalmúlag a tábor teljes létszáma, 450 jelent meg. Még egy-két szerencsésen becsúszott önkéntes is akadt, úgyhogy végül a vonat 1684 utassal indult el.

A transzport három napig Moson-Magyaróváron vesztegelt. Az állomásparancsnokság visszatartási utasítást kaphatott, nyilván magyar oldalról. Legalább is a németek azt állították, hogy „a magyarok nem akarják a vonatot kiengedni“. Visszairányítottak azt, majd Komáromon át Bratislaváig jutottak. Itt a vasúti kísérő-utasítást megnézték, s kiderült, hogy a vonat iránya: *Auschwitzi*. Elképzzelhető az utasok kétségbeesése. Táviratoztak a VAADAT-hoz Budapestre, továbbá a Zsidó-Tanácsához (Stern elnök leánya, veje és unokája is a transzportban volt). Kasztner a táviratokkal felrohant Eichmannhoz, aki nevetve mondotta: „Ez tévedés. Egy hasonló nevű cseh-német helyiséget (*Auspitz*) kellett volna beírni az útirányba és nyilván ezt tévesztették el. Azért irányítottam vissza a transzportot, mert Strasshof már megtelt. Majd mennek más Vorzugslagerbe.“

A tényállás máig sem tisztázódott, s egyáltalában nem biztos, hogy ha a transzport élelmes vezetősége meg nem vesztegeti a kísérő SS-eket, hogy utasításaikat megmutassák, nem kerülnek-e valóban *Auschwitzba!* Eichmann, amikor esetleg hetek múlva a dolog kitudódik, s akad, aki kérdést intéz hozzá, bizonyára vállvonogatva felelte volna: egyszerű tévedés történt! Egy „tévedés“, amelyet bizony már ő sem hozhatott volna helyre, mert *Auschwitzból* nem vezetett vissza út!

Így azonban valóban kiadta a szükséges utasításokat, s a transzport tovább haladt. Bécsben élelmiszereket kaptak, Linzben pedig fürdőbe vitték a társaságot. Újabb ok az ijedelemre, mert ekkor már az utasok igen jól ismerték az időközben Budapestre került *auschwitz* jegyzőkönyvek leírását arról, hogy az elgázosítás fürdőnek álcázott helyiségekben történik. Csak vonakodva tettek tehát eleget a deszinficiálás céljából kiadott fürdési parancsnak. Ezúttal szerencsére valóban nem volt gázzal szó s a transzport a Hannover melletti Bergen-Belsenbe július 8-án meg is érkezett⁶²

Ez volt tehát az első zsidó-önmentési akció eddigi eredménye. Kétségtelenül dr. Kasztner Rezsőt és Komoly Ottót illeti ezért elismerés.

⁶¹ Bisz Andor közlése.

⁶² Dr. Polgár György és dr. Fischer Tivadar (Genf) közlései alapján.

FENYEGET A BUDAPESTI ZSIDÓSÁG DEPORTÁLÁSA IS

Május 25-én a Zsidó Szövetség Intéző Bizottsága a következő megdöbbentő hangú cikket közölteti hivatalos lapjának első oldalán:

A vidéki zsidóságért. Már a Magyar Zsidók Központi Tanácsa is megalakulása alkalmával egyik legfontosabb feladatának tartotta, hogy külön vidéki osztályt létesítsed, melynek hivatása, hogy a vidéki hitközségekkel, illetve a zsidó tanácsokkal és azokon keresztül a vidéki zsidósággal kapcsolatot teremtsen, őket ügyes-bajos dolgaik intézésében tanáccsal útbaigazítással ellássa és a szükséghez, valamint a lehetőséghez képest segítségükre legyen. A Központi Tanács által megalakított Vidéki Osztály fokozottan fontos szerepet tölt most be az újonnan alakult Magyar Zsidók Szövetsége Ideiglenes Intéző Bizottságának működésében, amikor hiszen a vidéken sorra lépnek életbe az ottani zsidóság elkülönítésére, illetve elszállítására irányuló intézkedések. Természetesen ezek az intézkedések mélyen belevágnak hittestvéreink legegységesebb életfeltételeibe és ehhez képest fájdalmas kérelmek érkeznek nagyszámban az Ideiglenes Intéző Bizottsághoz. Az Ideiglenes Intéző Bizottság beható felterjesztésekkel fordul mindez ügyekben az illetékes hatóságokhoz és mindent igyekszik megtenni hittestvérei sorsának könnyítésére, de természetesen a rendelkezések folytán bekövetkezett adottságokkal számolni kell — így is az Intéző Bizottság a legégetőbb szükség és nyomor enyhítésére több helyett közvetlen segítséggel is közre tudott hatni. Az Intéző Bizottság minden lehetőséghez képest igyekszik a kapcsolatot a vidéki zsidósággal fenntartani és a nehéz helyzetben továbbra is segítségükre lenni.“

A sok mende-monda után ebből eszmél rá a főváros napi-gondokkal küzdő zsidósága teljes mértékben helyzetének komoly voltára, ebből tudja meg, hogy a vidékről a vasúti és hírzárlat ellenére felszivárgott közlések, sajnos, megfelelnek a valóságnak. Az Intéző Bizottság egyik tagja, óbudai Freudiger Fülöp május végén újabb héber írású levelet kap Pozsonyból, Michael Beer Weissmandel rabbitól, amely egy vasúti konferenciáról ad hírt. Pozsonyban és Bécsben, május 4—5-én tartották azt. A megbeszélések tárgya valamely ismeretlen célra szolgáló nagyobb (német, magyar, szlovák) kocsipark összpontosítása volt. (A MÁV feljegyzéseiből megállapíthatóan a magyar vasutasokon kívül e megbeszéléseken résztvett Ferenczy megbízásából helyettese, dr. Lulay László százados is. A németek itt a legrészletesebben adták ki utasításaikat a deportálás vasúton való lebonyolítására. A hazaérkezett vasutas résztvevők jelentéseiket feletteseiknek megtették. A deportálás szándéka tehát a magyar kormánytényezők előtt már ekkor sem lehetett ismeretlen!)

Szlovákia után Szerbiából is jelentették, hogy onnan, meg nem határozott magyarországi[^] szállítások céljaira vagonokat irányítanak hozzánk. Pozsonyból Freudigernek beküldöttek egy 16 oldalas *hébernyelvű jegyzőkönyvet is az auschwitzi megsemmisítő tábor[^] borzalmairól.* (Ez a jegyzőkönyv indítbttá el a küzdelmet a semleges államok segítségének elnyerésére!) Ekkor döbbsent

rá a pesti zsidóság vezetősége is valójában a deportálás küszöbön álló veszélyére. Eddig, valahányszor tárgyalások során külföldi példák alapján szóba került a deportálás, bizakodtak abban a nagy vagonhiányban, amellyel a német és magyar hadvezetőség közismerten küszködött. A vagonkonferenciáról értesülve, újból érdeklődtek egyes kormánytényezőknél, akik azonban ezt is még mindig „zsidó rémhírterjesztésnek és rémlátásnak” minősítették. Gábor János utasításra megkérdezte Eichmannt is. A válasz így hangzott:

„Ha a magyar zsidók jól fognak viselkedni, s nem csatlakoznak a rutén partizánokhoz, úgy nem lesz deportálás!”⁶³,

Ezt mondta Eichmann június elején... S az „okos” pesti zsidók még mindig hittek neki!

Amikor a Kárpátalján, a Felvidéken és a Dunántúlon a deportáció befejezés felé közeledett, rendelték el *Pest vármegyében* a zsidók koncentrációját. Az alispán május 22-től 30-ig nyolcnapos időt adott, hogy a különböző járások zsidóságát összegyűjtsék. Az alispáni rendelet előírásai szerint a zsidók vagyontárgyaikat magukkal vihatták, visszahagyott ingóságaikat a lakás egy helyiségébe kellett összegyűjteni, arról leltárt készíteni és a szobát le kellett pecsételni. Előírja továbbá a rendelet:

„— A hatósági közegek intézkedéseiket a legnagyobb eréllyel hajtsák végre, de tartózkodjanak minden durvaságtól és túlkapástól, irányelv az legyen, hogy a zsidóság nem kerülhet jobb helyzetbe, mint az ellenséges légitámadások károsultjai. A zsidók az átköltözködés költségeit maguk fizetik és a magukkal vihető vagyontárgyak szempontjából nem esnek korlátozás alá. A kiürített lakások jogos igénylők részére kiadhatók. A munkaszölgálatos orvosok és gyógyszerészek munkaszölgálatuk tartamára az átköltöztetés alól mentesek.”

Aránylag méltányos hangú a rendelet, nem akadályozta azonban meg, hogy a végrehajtás az addigi durva módon történjék mindenütt. Különösen súlyos volt a megyei városokban, Kispesten, Pestszenterzsébeten és Újpesten a bánásmód, ahol már jóval előbb kezdődött a koncentráció, mint a megye járásaiban.

A Stürmer-ben megjelenik egy híradás: *Budapest zsidóságának deportálása június 5. és augusztus 15. közötti időre van tervbevéve.* Ugyanekkor nyilatkozik Endre magyar újságírók előtt: nincs még döntés, milyen lesz a fővárosban a zsidók elkülönítése. Függetlenül attól, hogy fogják-e Budapestet és miképpen bombázni.

Pest vármegye Endrét örökös bizottsági tagjává választja.

Itt mondja:

„A vérszerződésben gyökerező nemzeti közösségi gondolat teremtő erejére van szükség a zsidó-kérdés megoldása során!” (!?)

⁶³ Stern Samu közlése.

Ezzel egyidőben a Berliner Lokalanzeiger-nek is nyilatkozik a magyarországi zsidó-kérdésről:

„— Sehol Európában nem volt annyira szükséges a zsidókérdés gyors és alapos megoldása, mint Magyarországon. A zsidóság Magyarországon egész nyíltan a bolszevizmus szállásadója lett. Az ország védelmének érdeke követelte meg, hogy eljárjunk velük szemben, mert a zsidók nemcsak belső bomlasztással szolgálták az ellenséget, hanem tevőleges kémkedéssel és szabotázzsal is. A keleti országrészekben, amelyek hadművelési területhez tartoznak, gyökeresebb intézkedéseket kellett foganatosítani és gyűjtőtáborokat kellett berendezni a zsidóság számára, gondoskodás történt azonban, hogy a zsidókkal való bánásmód kifogástalan legyen. A zsidókérdés megoldása nem öncél, hanem feltétlen és reális szükségesség. Ez adja majd meg csak az alapot Magyarorszag valamennyi többi problémájának megoldásához.“

Ilyen és hasonló nyilatkozatokkal történik továbbra is a porhintés, folyik a szemfényvesztés. Ezzel nyugtatják a még nem érintett részét a zsidóságnak, akadályozzák meg a pánik kitörését, biztosítják további munkájuk számára szükséges nyugalmat és főképpen félre akarják vezetni a külföldi közvéleményt (Aki Endrét ismerte, az bizonyosan tudhatta, mit ért ő „kifogástalan“ bánásmód alatt!)

S miközben a teherkocsik százai gördülnek agyonkínzott, összepréselt áldozatokkal az országhatárokon túlra, megkezdődik a főváros zsidóságának koncentrációja is.

Már előbb, május 3-án jelent meg az első rendelkezés a lakások összeírásáról. Nyilvánvaló volt, hogy készül Budapesten is a gettó. Napról-napra várták a polgármester erre vonatkozó rendelkezését. Május 17-én dr. Szentmiklóssy József tanácsnok magához hívatta dr. Kurz Istvánt, a Zsidó Tanács lakásügyekkel foglalkozó egyik főtitkárját, közölte vele Endre Lászlónak a zsidók Budapesten való összeköltöztetésére szóló terveit Szentmiklóssy kérésére a Tanács illetékes* tisztviselői tovább folytatták a szükséges előkészületeket, de igyekeztek enyhítéseket elérni. Előterjesztéseik alapján, — amelyek természetesen egyrészt minél több sárga csillagos ház kijelölését szerették volna elérni, másrészt a határidőket kitolni, — tett dr. Szentmiklóssy azután javaslatokat, s az első intézkedések részben ezen az alapon is történtek.

A Zsidó Szövetség Intéző Bizottsága, — úgy látszik a fővárosban kezdődő gettósítástól megrettenve, — végre elérkezettnek látta maga is az időt, *aktívabb* cselekedetre. Láthatták, hogy a Kasztner-féle tárgyalásokkal eltöltött három hónap milyen súlyos és végzetes időmulasztást jelentett. Több ízben vetették fel Somló Sándor és mások egyes tanácsstagok előtt, hogy *meg kellene kísérelni a magyar nép közönyének felrázását és a magyar keresztény társadalom segítségének elnyerését.*

Dr. Wilhelm Károly rábeszélésére végre Stern Samu is hajlott arra, hogy egy ilyen kísérletet tegyenek. Beleegyezett abba, hogy készítsenek el egy felhívási tervezetet. Az Intéző Bizottság kapott is egy ilyen röpiratot, Stern Samu azonban végül úgy döntött, hogy sem ilyen „illegális“ lépéshez nem járul hozzá,

A röpirat azonban készen volt és az Intéző Bizottság bele-

egyezése nélkül is az orthodox Zsidó Népasztal levonógépén sokszorosították és levél formájában ezerszámra szétküldték.

A fővárosi zsidóság 1944 júniusi illegális röplapja:

A keresztény magyar társadalomhoz!

A keresztény magyar társadalomhoz fordul tragikus sorsának huszonegyedik órájában és emeli fel kérő szavát a magyar zsidóság. Azokhoz fordul, akikkel egy évezred óta jóban, rosszban együtt élt ebben a hazában, amelynek porában nyugosznak elődei, apáink, nagyapáink.

Nem szólaltunk meg akkor, amidőn vagyonunktól megfosztattunk, emberi méltóságunkat és polgári megbecsülésünket elvesztettük. És ezt a végső lépést akkor sem tettük meg, amikor családi tűzhelyünkől kivetették. Most azonban közvetlenül — meztelen életünkről van szó. Sőt, ezt a mondatot leírni is fájdalmas — már csak a magyar zsidóság egy részének életéről.

Fel kell tárnunk a keresztény magyar társadalom előtt, hogy hosszú hetek óta a magyar zsidóság százazreit külföldre deportálják olyan tragikus és kegyetlen körülmények között, amelyeknek nincsen párja a világtörténelemben.

A magyarországi zsidóság az átalakulás első pillanatától kezdve a mai napig néma megadással viseli szörnyű sorsát. Sem szabotázs, sem terrorakció, sem egyéni bosszú nem terheli a magyar zsidóság személyes priuszát. A Magyarországi Zsidók Tanácsa útján az átalakulás első napjaiban nyílt felhívásban biztosították a magyar és német hatóságok az élet- és vagyonbiztonságot, amennyiben a zsidóság fegyelmetlenül illeszkedik be az új rendbe és nem gördít nehézségeket az átállítás megvalósítása elé.

A zsidóságot még ellenségei sem illetik a váddal, hogy nem követi hűen a kiadott rendelkezéseket és mégis megindultak az ország minden részéből a halálvonatok. Eddig majdnem 500.000 embert deportáltak. Noha a vonatkozó kormányrendelet csakis arról szólt, hogy a zsidókat elkülönített városrészekben helyezték el, a valóságban a rendeletben említett elkülönített városrészek (gettók) iszonyatos internálótáborok lettek, ahonnan még rosszabb életlehetőségű feltételek mellett városkörnyéki téglagyárakba, elhagyott malmok romjai közé zsúfolták össze a vidék zsidóságát

Ezekből az internálótáborokból vitték ki őket a deportációs vonatokba, úgy, hogy egy-egy teherkocsiba 70—80 embert zsúfoltak össze, puskatussal és szuronyokkal, korbáccsal hajszolva őket. A vagonok gyenge szellőztető nyílásán kívül más levegőt nem engedtek nekik. Minden holmitól és pénztől megfosztva, pokróc vagy akár szalma nélkül utaznak ezek a szerencsétlenek napokon át leplombált vagonokban. Élelemül néhány kenyert hagytak. Ezenkívül két vödört egyet vízzel telítve és egyet az emberi szükségletek számára. így indulnak el idegen országokba.

Még bizonyos megnyugvással töltött volna el, ha munkaképes testvéreinket viszik munkára. De ezekben a vagonokban, minden válogatás nélkül zsúfolták össze az aggastyánokat csecsemőket, sőt sokszor kórházból frissen operált súlyos betegek, terhes asszonyok hordágyon kerültek marhaszállító vagonokba, rettentő kegyetlenségek közepette. Ezeket nem munkára vitték.

Az „Új Nemzedék“ május 23-iki számában megjelent egy hír, amely szerint a szombathelyi vasútállomáson a Nagykanizsáról indított „zsidóvonat“ utasai közül 3 asszony halt meg: egy 104, egy 102 és egy 92 éves. A 102 éves tüdőgyulladásban halt meg. Nyilván, ezeket sem dolgozni vitték. Az öregek, betegek, csecsemők táplálkoznak és idegenben fogyasztanak ételmezt, nem lehet tehát kétségünk a tekintetben, hogy milyen vrsors vár rájuk: pusztulás!

Mind a történő szörnyűségeket a magyar társadalom nem nézhetné megrendülés nélkül és ölbe tett kezekkel, ha azokról tudomást szerezne. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a magyar közvélemény jelentékeny része, mit sem tud a borzalmakról. Már azért sem, mert a sajtó ezekről hallgat.

Az igazi magyar közvélemény érzéseit és gondolkozását ugyanis a jelenlegi kormány egyik tagja: Szász Lajos miniszter úr tolmácsolta nyíregyházi beszédében:

.....A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettől áthatott fajvédelem. Mi nem akarjuk kiirtani ezt a szerencsétlen Ahasverus népet, hanem azt szeretnénk, hogy hosszú bolyongásuk után végre hazát találjanak valahol a földön,“

Vájjon a történelem előtt igazolható lesz-e az, hogy a magyar állampolgárok hat százalékát, majdnem egymillió embert meghallgatás és bírói ítélet nélkül deportálásra ítélték és pusztulásba döntöttek?!

Ma nincs időnk és főleg lehetőségünk az egyoldalú vádak ellen védekezni. De mi felemelt fővel állunk és szembenézünk azokkal. Ha voltak hibáink, azok nem a mi sajtáságos vétkeink voltak, hanem abból a termelési rendszerből következtek, amely egy évszázada irányította a világot, Magyarországot is és amelynek része volt minden termelő-erő: keresztény és zsidó egyaránt. Aki ismeri a történelmet, az tudja, hogy a nemzet örök, a politikai viszony változó. Ma ezt látjuk politikai igazságnak, holnap mást. De a politikai irányokon felül van egy örök emberi igazság és aki ez ellen vét, az a történelem urának, mindnyájunk mindenható Istenének ítélőszéke előtt nem állhatja meg helyét

A végveszedelem ez órájában csupán arra hivatkozunk, hogy az 1941. évi népszámláláson a zsidóság üldöztetésének már válságos és megkísértő óráiban a magyarországi zsidóság túlnyomó része nem csak magyar anyanyelvűnek, hanem magyar nemzetiségűnek is vallotta magát!

Lehet, hogy a magyar nemzet azt látja helyesnek, hogy a zsidóságot kivesse testéből, de hogyan jelenthetné ez — a mindig lovagias magyar nemzet körében — tehetetlen öregek, csecsemők, háborúban megvakult, végtagjaikat vesztett hadirokkantak, fegyvertelen, védtelen emberek kegyetlen kiirtását.

Találtassák mód — a semleges államokkal érintkezésbe lépve — arra, hogy a magyar zsidóság még megmaradt néhány százezer tagja kivándorolhasson. Megfelelően Szász Lajos miniszter úr fent idézett hivatalos nyilatkozatának, valamint az átalakulás első heteiben a magyar sajtóban megjelent politikai és vezércikkek felfogásának.

Gyermekeink, öregeink, védtelen asszonyaink, mindannyiunk nevében — akikre a végső pusztulás vár — felemeljük esdeklő szavunkat a keresztény, magyar társadalomhoz.

Hiszünk a magyar nemzet igazságérzetében, amely a világ népeitől is igazságot vár és követel és amely nem kívánhatja, nem engedheti ártatlanoknak ezt a szörnyű pusztulását.

De ha pusztá életünkért esdeklő szavunk hiába lenne, akkor csak az a kérésünk a magyar nemzethez, hogy a deportálást megelőző és azt kísérő borzalmak és kegyetlenségek elhagyásával vessen itthon véget szenvedéseinknek, hogy legalább szülőföldünkben legyünk eltemetve.“

A rendőrség egy feljelentés alapján hosszabb ideig nyomozott, s augusztus 10-én a röplap készítőinek és terjesztőinek egy részét, így Grünwald Fülöp és Grünwald Jenő tanárokat, Herekovics Fábián és Pehner Miklós rabbikat, valamint Láczer Dénes hitoktatót letartóztatta. A Svábhegyen detektívek, majd a Csillaghegyen hetekig a Nemzeti Számonkérőszék csendőrei kínozták őket, hogy „A keresztény magyar társadalomhoz!“ című felhívás szerzőit megállapítsák. Szeptember 13-án szabadultak csak ki a gyanúsítottak, Pehnert kivéve, akit deportáltak és Auschwitzban megölték.

A nagyon elkésett propagandának még mindig volt valamelyes eredménye. A keresztény értelmiség igen sok tagja ekkor kapcsolódott be a mentés munkájába.

XXL

A BUDAPESTI „CSILLAGOS“ HÁZAK

Megkezdődnek az előmunkálatok a főváros zsidóságának tömörítésére. Előbb hangulatos statisztika jelenik meg: a zsidók 21.250 lakás 47.978 szobájában „terpeszkednek“ el, míg a főváros ^keresztény lakossága 32.224 lakás 70.197 szobájában kénytelen „szorongani“, majd június 15-én megjelenik az 1.610/1944. M. E. számú rendeletre való hivatkozással dorogi Farkas Ákos polgármesternek 523.9267/1944. XXI. számú leirata. Ebben elrendeli, hogy a zsidók június hó 21-én este 8 óráig költözzenek be az e célból sárga csillaggal megjelölt házakba. Közli ezeket a házakat: 36.000 budapesti ház közül 2681-et nyilvánítanak csillagos háznak.

Rengeteg panasz és felszólalás támadt azonban. Elsőnek Rajniss Ferenc tiltakozott, hogy a Kossuth Lajos-tér 18. ez. ház, amelyben ő lakik, szintén zsidó ház lesz, tehát átköltözik a Gellértszállódába. Támadását folytatta s rámutatott arra, hogy a rózsadombi, svábhegyi és gellérthegyi villák egy része szintén csillagos ház lett. Endre László kijelenti, hogy személyesen vizsgálja felül a keresztény oldalról befutott panaszokat.

Székely-Molnár Zsigmond belügyminiszteri titkár, — aki állandóan „Endre szellemében“ intézi a zsidó-ügyeket,⁶⁴ (Puskás pestvármegyei jegyző és dr. Kiss Károly fővárosi tisztügyész referádája alapján) azután meghozza döntését, amelynek értelmében 700, addig kijelölt zsidóházat töröl. — Köztük a legtöbb családi villát, amelyben kettőnél több lakás nincs — viszont

⁶⁴ Súlyos vádak tartalmazznak ellene is az Endre-pör aktái (Nü. 8.854/45.).

a VII. és VIII. kerületben néhány nagyobb bérházat hozzácsatol. A kiköltözésre előbb 2 napot ad, azután bizonyos meghosszabbításokkal végül is június 24-én éjjeli 12 óráig toltta ki a költözési határidőt

Az átköltözködés meglehetősen nehéz körülmények között folyt le, s annak megszervezése elsősorban Müller Rezső érdeme. Fuvarszközök alig álltak rendelkezésre és különösen az utolsó órákban csak hihetetlen összegekért lehetett lovas, sőt kézikocsikat kapni. Jellemzi a helyzetet az Intéző Bizottság következő beszámolója:

„— Kereken 2600 házat minősített csak zsidó-háznak a rendelet. Minthogy csaknem 10.000 házból kellett 2600 kijelölt házba átköltözködni. Ez kb. 28.000 lakásnak a kiürítését jelentette és csaknem 200.000 lelket érintett az átköltözködési rendelet. A fenti számok képet adhatnak arról, hogy milyen hatalmas megmozdulást jelentett az átköltözködés. A lakáshivatal úgy látott az óriási feladatnak a megoldásához, hogy először szabad megállapodást engedett arra, hogy ismerősök, rokonok és barátok összeköltöz-hessenek. Ilymódon is tízezzel maradtak olyanok, akiknek nem jutott elhelyezkedés. Megnehezítette a költözködés lebonyolítását az a köz-tudomású tény, hogy hiány van a szállítási eszközökben és a szállító-munkások részint katonai, részint munkaszolgálatra vonultak be és távol vannak. A lakáshivatal a fővárost 216 körzetre osztotta fel, minden körzetben egy-egy körzeti irodát állítva fel és a körzetek 23 fő-körzethez tartoztak.“

(A zsidók lakhelyeül kijelölt épületekben 12.000 keresztény lakó maradt. Eleinte emlegették kiköltöztetésüket, erre azonban sor nem került. Ezek közül sokan segítették zsidó szomszédaikat az élelmiszerek bevásárlásában, s később ingóságai elrejtésénél, illetőleg megőrzésénél. Sajnos, voltak azonban olyanok is közöttük, akik feljelentéseikkel zsidó lakótársaik életére törtek.)

A nagy lakásgond közepette sem szűnt meg a németek követeléseinek teljesítése. A Dob-utcában az Orthodox Hitközség lefoglalt székházában hatalmas „Gestapo-üzemház“ létesült, ahol ebben az időben még a régi Tanács által felállított technikai osztály vezetése mellett férfi és női ruhát, cipőt, fehérneműt elő-állító műhelyek s ezeken kívül mindennemű más szükségleti cikket javító és készítő üzemek dolgoztak a németek számára. (Kijavították például a németek által hazaküldött zsidó bútorokat is!) A heti munkabér 90.000 pengőt is kitett. Jelentkeztek azonban más igényekkel is a németek. Íme egy példa:

„— Sürgős felhívás munkaerők jelentkezésére. A Magyarországi Zsidók Szövetsége technikai osztályánál sürgősen jelentkezzenek olyan férfiak, akik fakitermelésnél és faszénégetésnél dolgozni tudnak. A munkára a hatóságoknak van szükségük, ők gondoskodnak a munka felügyeletéről, a munkások rendes barakkokban való elszállásolásáról, a munkások és családtagjai védelméről és napi 5—8 pengő munkabérről. Alkalmazást nyer mintegy 500 munkás és kb. 30 nő, ez utóbbiak taka-

rítusnál, főzésnél, esetleg adminisztratív munkánál. Szükség van továbbá kisebb számú intelligens munkavezetőre, technikusra és adminisztratív munkaerőre, akik a fenti munkával kapcsolatban egy Budapesten létesítendő központi irodában tervek és előírások kidolgozásával, bérelszámolásokkal, stb. fognak foglalkozni. Azonnali jelentkezéseket kér a technikai osztály: Síp-utca 12. I. 25.

A németek kiszolgálása és a lakáshivatalnak nagyarányú munkája hívta ki maga ellen ismét a zsidóság nagy részének haragját. Hangoztatták: nem csoda, ha érdekünkben nem történik semmi, hiszen a keresztény' közönség félreértheti a helyzetet. Mintha a zsidók a legnagyobb egyetértésben dolgoznának a németekkel, még a Gestapóval is. Az Intéző Bizottság akkor nem tudott védekezni, a felszabadulás után azonban, hivatkoztak arra, hogy:

„a Lakáshivatalt éppen a zsidóság érdekében kellett felállítani akkor, amikor a kibombázottak elhelyezésének ürügye alatt követelték százsámra a kisebb lakások kiürítését. Helyesebbnek látszott saját kézbe venni a végrehajtást, s ezáltal megfelelő időt a kiürítésre biztosítani, mint a német vagy magyar Gestapo durva módszereit érvényesíteni engedni. A Lakáshivatal — a Tanács védekezése szerint — arra is szolgált, hogy amikor vidékről menekülők jelentkeztek, egyes ott dolgozó ügyvédek kiiktatták őket: bombakárosultaknak mondják magukat. Megadták nekik e célra a megfelelő kibombázott lakáscímeket és így fedélhez juttatták őket. Amikor a gettó létesítéséről volt szó, a főváros légvédelmi parancsnoka tiltakozott az angol rádió fenyegetései folytán a zsidók ilyen tömörítése ellen. Ezért határozták el a nem zárt egységet képező módon csillagos házakba való összeköltötést. Endre vidéki módszerei szerint 24 órát adott csak erre a célra és a fővárost bízta meg a rendelet végrehajtásával. Szentmiklósi József tanácsnok, a főváros lakásügyi osztályának vezetője felhívta a tanácsi lakáshivatalt a rendelkezés végrehajtására, de amikor közölték vele, hogy 24 óra alatt ezt lehetetlen elvégezni, ugyanilyen jelentést tett Endre Lászlónak. Az államtitkár előbb azzal fenyegetődött, hogy akkor majd SS-legényekkel és csendőrökkel ő fogja végrehajtatni, de aztán mégis előbb 3, majd 5, végül 8 napra lehetett a határnapot kitolni. Az Intéző Bizottság azt állítja, hogy közreműködése csak a fővárosi zsidóság érdekében történt és annak megtagadása borzalmas zűrzavart és előre ki nem számítható bajokat okozhatott volna.“ (Stern Samu naplójából.)

A németek kiszolgálására és az így támadt „kollaborációs“ vádakra vonatkozóan pedig a Zsidó Tanács tagjainak álláspontja, hogy részben ezáltal sikerült — szerintük — a deportáció időpontját újra és újra elhalogatni, (?!) versenyfutás volt ez — álláspontjuk szerint — az idővel...

A Pesti Izraelita Hitközségnek, — amelynek székházát és vagyonát a Tanács lefoglalta, — készpénz- és értékpapír-állományát, intézményeinek berendezését teljesen felemészttette a németek „kiszolgálása“.

Március 1[^]-től május 17-ig egyetlen magyar hatóság sem akadt, mely segíteni lett volna hajlandó, viszont számtalan esetben léptek fel a németekkel cimboráié magyar szervek a németekhez hasonló, vagy az övéket a legnagyobb eréllyel alátámasztó köven telésekkel.

Igen természetes, hogy e két hónap leforgása alatt ilymódon fantasztikusan sokat kellett a németek részére szállítani; több mint 800 rendelésüket teljesítik. Ez kezdetben úgy történt, hogy egyszerűen mindent elvittek, ami a zsidó közületeknél található volt. Azután kényszerítették a Tanácsot, hogy százsámra vásároljon számukra írógépfeket, egész irodaberendezéseket, kórházfelszereléseket, mindenféle más árut és felszerelést. Voltak napok, amikor kaszárnyák berendezésére kötelezték a Tanácsot, majd minden hivataluk teljes felszerelését igényelték az írógépektől a ceruzáig. Egyre-másra létesítettek a fővárosban hadiüzemeket. A zsidókon követelték azok felszerelését és az anyagokat. Kértek 500 személyes konyhaüzemet: a nagy takaréktűzhelytől kezdve minden edényt és evőeszközt, még kiszolgáló pincérnők részére fehér csipkés bóbítát is. Azután következtek luxus-berendezési tárgyak: szőnyegek, zongorák, képek. De kértek mozdonyokat és kisvasúti szerelvényeket is a zsidóktól. S a Tanács adott — a Pesti Izraelita Hitközség vagyonából, vagy zsidó kereskedők lefoglalt üzleteiből.

Bekövetkezett ugyanis az a helyzet, hogy elfogytak Budapesten a szabadon megvásárolható áruk, s mivel időközben a zsidók üzleteit bezárták, mar csak ezért sem volt módjában a Zsidó Tanácsnak, hogy a további igényléseket kielégítse.

Így következett el a német rekvirálásoknak második szakasza, amikor kitűnő kémrendszerük és nagy felkészültségük révén összeállított szakmai jegyzékkel jelentkeztek és a Zsidó Tanácstól követelték, hogy nevükben értesítse ki az egyes kereskedőket arról, hogy ők egy meghatározott időpontban megjelennek, tehát a kereskedő „*saját jól felfogott érdekében*“ (!?) hozza magával kulcsait és várja meg őket lezárt üzletének bejáratában.

Ezek a rendszeres fosztogatások végre mégis megmozdították a Sztójay-kormány egyes hatóságait. Nem azért, mert a zsidókat kirabolták, de abból a megállapításból, hogy ilymódon oi németek vezérkari rendszerességgel kiszállítják Magyarországról a kereskedelem összes javait, tehát elviszik az akkor már „nemzeti vagyonnak minősített egykori zsidó tulajdont is. Ebből az elgondolásból történt azután a kereskedelmi minisztérium részéről az első jelentkezés május 17-én. A továbbiak folyamán a kereskedelmi miniszter állandó delegátusa, egy kamarai titkár „megfigyelés“ alá vette a németek követeléseit.

Május 20-án dr. Gábor János intézőbizottsági tag és Domonkos Mj^la, a műszaki osztály vezetője, a kereskedelemügyi minisztériummal arra a megállapodásra jutottak, hogy a németek határozott tilalma ellenére ezentúl közölni fogják mindazokat a jegyzékeket, amelyek alapján a németek a jövőben lezárt zsidó üzleteket szándékoznak igényelni.

Már a következő napon a német SS biztonsági rendészeti parancsnokság tudomással bírt erről a megállapodásról, magához rendelte dr. Gábor Jánost és Domonkos Miksát, s azonnali agyonlövés fenyegetése mellett, megtiltotta a szóbanlévő adatok kiszolgáltatását. Ennek ellenére Domonkos hetenként mégis szabályszerű írásbeli jelentést adott a kereskedelemügyi minisztériumnak, havonként pedig összesítő kimutatással szolgált. Pontos jelentésekben külön mutatta ki a kielégített és külön az elszabotált, tehát ki nem elégített követeléseket.

A Zsidó Tanácsot nemcsak áruk előteremtésére kötelezték, hanem arra is, hogy rendszeresen megfizesse az SS üzemeiben alkalmazott munkásokat. Ilyen címen 1944 márciusától mintegy 200.000 dollár értéket kellett lefizetni. Különböző címeken is igényeltek egyes SS-parancsnokságok készpénztételeket. A Tanács tagjainak többsége azon az állásponton volt: „mindent meg kell adni és ha pénzt kérnek, azt is rendelkezésre kell bocsájtani“.

Domonkos az ilyen követeléseket is minden tőle telhető módon szabotálta, s a legilletékesebb és legmagasabb SS-parancsnokságot sikerült rávenni arra, hogy „a német hadsereg tekintélyének érdekében“ 1944 május 24-én kiadjon egy tilalmi rendelkezést, amely a következőképpen szól:

„Der Befehlshaber der Sicherheitspolizei und der SD in Ungarn Sondereinsatzkommando EichlWey, I. 1122HÍ.

An den Verband der Ungarländischen Juden Budapest.

Es wird ihnen hiermit strengstens untersagt, an irgendwelche deutsche Dienststellen oder Personen Geldbeträge auszufolgen, ohne vorherige ausdrückliche mündliche und schriftliche Genehmigung der im Kopf angeführten Dienststelle.

Eichmann m. p.
SS Obersturmbannführer.“

Nyilván Eichmann minden zsidó-vagyont az SS részére kívánt megkaparintani.

*

Az átköltözéssel egyidejűleg június 25-én megjelennek a csillagos házakba tömörített zsidók további megrendszabályozására szolgáló első intézkedések:

1. Az 1240/1944. M. E. sz. rendelettel meghatározott megkülönböztető jelzés (sárga csillag) viselésére kötelezett zsidók (az alábbiakban zsidók), a Budapest székesfőváros polgármestere által részükre lakásul kijelölt házakat csak 14 és 17 óra között, kizárólag gyógykezelés, tisztálkodás, illetve bevásárlás céljából hagyhatják el.

2. Zsidó lakásán látogatót nem fogadhat. Lakásának az utcára néző ablakán keresztül társalgást nem folytathat.

3. Minden zsidó házban a ház tulajdonosa vagy felügyelője a ház légtalmi parancsnokával vagy helyettesével együttesen a ház zsidó lakóiról 24 órán belül, emeletenként csoportosítva, 3 példányú névjegyzéket készít és azokat mindkettő névaláírásával hitelesíti. A Névjegyzéknek tartalmaznia kell személyenként a házban lakó zsidókat, lakás, név, nem és kor szerint feltüntetve. A névjegyzék egy példánya a ház kapuja alatt vagy más alkalmas és könnyen megtekinthető helyen kifüggesztendő és a megrongálástól megóvendő. A többi példányt a háztulajdonos vagy a házfelügyelő megőrizni és a hatósági közegeknek felhívásra haladéktalanul felmutatni, illetve kiszolgáltatni köteles. A házfelügyelő a 4. §-ban említett lakásfelügyelők által a házban lakó zsidók létszámát a névjegyzék alapján naponként ellenőrizni és esetleges eltűnteket a legközelebbi rendőrőrszobán bejelenteni tartozik.

4. A zsidók lakásukat a közegészségügyi követelményeknek megfelelő módon tisztán tartani kötelesek. Az olyan lakásban, amelyben több zsidó lakik, az előző bekezdésben foglalt rendelkezés betartásának

ellenőrzésére a lakásban lakók maguk közül egy lakásfelügyelőt kötelesek választani, aki a lakás tisztaságáért és rendjének betartásáért személyesen felelős. A lakásfelügyelők névjegyzékét a házfelügyelő a ház kapujában kifüggeszteni, ha a névjegyzék megrongálódik vagy megsemmisül, azt pótolni köteles.

5. A zsidók részére kijelölt házakban a légtalmi házórség parancsnoka, (helyettes parancsnoka) a ház nem zsidó lakói részére a légtalmi óvóhelyen lehetőleg elkülönített részt kijelölni, és biztosítani köteles. Az óvóhelyről esetleg kiszoruló zsidókat a ház legmélyebben fekvő egyéb helyiségeiben kell elhelyezni.

6. A több kocsiból álló villamosvasúti szerelvényeken zsidók csak az utolsó pótkocsin utazhatnak.

7. Zsidók a parkokban és sétatereken nem tartózkodhatnak.

8. A főkapitány hatósági területén sem keresztény házakban, sem zsidó-házak keresztények által lakott részeiben zsidót rejtegetni vagy bármily rövid időre befogadni, internálás terhe alatt, szigorúan tilos.

Amennyiben a cselekmény súlyosabb rendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és 100 pengőig terjedhető pénzbüntetéssel büntethető az, aki az 1—8. szakaszokban foglalt rendelkezéseket megszegi. A büntetőjogi felelősségrevonáson felül rendőrhatósági őrizet alá helyezések (internálásnak) is van helye.“

(Néhány nap múlva a kijárási tilalom 11—17 órára enyhült!)

A főváros zsidósága most azután önmagán kezdte tapasztalni, mit jelent az, amiről addig csak hallomásból szerzett tudomást. Megrettenve látta sorsának beteljesülését. Addig csak kerülő utakon értesültek egyesek vidéki rokonaik, barátaik, ismerőseik tragédiájának részleteiről. Mindenki tudta, hogy' a gettóban való koncentrációt valami szörnyű dolog követte: kakastollas csendőrök, polgári ruhás csendőmyomozók brutális támadása, majd a vágón, minden gyötrelmével... s azután a végcél, amelyről már egyes hírfoszlányok ugyancsak eljutottak Budapestre. Már jöttek levelezőlapok a titokzatos, ismeretlen „Waldsee“ jelzéssel és egyöntetű szöveggel: megérkeztem... jól vagyok... Mindig egyes szám, első személy. Sohasem együtt a család, együtt férj, feleség és gyermek. Mindig csak külön a férj, vagy külön a feleség és — *sehol a gyerek...* Valami rettenetes tragédia előérzete csapta meg az embereket. Most már a főváros zsidósága is érzi, hogy sorra került. Fejükön átvillan a gondolat: *'menthetetlenül bennvagyunk az egérfogóban ...* Nincs szabadulás...

XXII.

VÉGSŐKIG ÉLESEDIK A FŐVÁROSBAN A HELYZET

Június hó folyamán, — amíg a pesti zsidóság költözködés! problémáival van elfoglalva — ugyancsak hajszojják egymást az események.

Jaross Andor Szombathelyen, az új főispán beiktatásán mondja:

„Magyarország teljes zsidótlanítása nem programm, hanem tény! A végleges megoldás már csak idő kérdése“

A törvényhatósági bizottság tagjai lelkes éljenzéssel veszik tudomásul a belügyminiszternek ezt a bejelentését, amellyel ő is bebizonyította, hogy a deportációról a kormány tagjainak előzetes tudomásuk volt és azt helyeselték.

A főváros közzéteszi, hogy Nagy-Budapesten mindössze 112.620 zsidó szolgáltatta be étellemezési jegyét a kiadott rendelkezések értelmében. További 10.467 kérelmezte és 7479 igazolta is a jogosságát annak, hogy mentesül a kicserélési kötelezettség alól.

Június 10-én Baján, az új főispán beiktatásán Reményi-Schneller Lajos a zsidó-vagyon igénybevételéről beszél:

„Nem lehet osztózni a zsidó-vagyonon, amely nemzeti vagyonná vált. Szolgáltassák be azok, akik őrzik. Nemzeti vagyon ez, háborús erőfeszítéseink egyik erőforrása.“

A. pénzügyminiszteri felszólítás hatása alatt sorra jelentkeznek az egyes vidéki városokban olyanok, akik addig „őrizték“ deportált zsidók vagyontárgyait (Pécsett a. kitűzött bejelentési határidőig 500-nál többen szolgáltatták be a rájukbízott értékeket.)

Az egyik szélsőséges sajtótermék is végre nyíltan bevallja a zsidódeportálást és azt a következőképpen indokolja:

„A zsidók eltávolítására nemcsak azért volt szükség, mert pióca módon szívták a magyarság vérért, hanem azért is, mert tisztviselőt és parasztot a zsidók kulisorba süllyesztettek. Szükség volt azért is eltávolításukra, mert akadályai lettek volna a végső győzelemnek, amelytől minden magyar sorsa függ.“ (Összetartás)

*

Június 14-én az összes lapokban nyilatkozat jelent meg, amely különböző röpiratokkal és plakátokkal szemben Imrédy Bélának már megint keresztény származását igazolja. Imrédy, — bár a parlament nyilvánossága előtt jelentette maga ki, hogy zsidó ősei vannak — elérkezettnek látja az időt újabb nagyarányú politikai szereplésre, illetőleg úgy véli, hogy csak a zsidósármazás gyanúja akadályozza meg, hogy a németek a kezdettől fogva teljesen tehetetlennek bizonyult Sztojaj Döme helyett végül mégis csak őt ültessék a miniszterelnöki székbe. (Az igazoláshoz szükséges hamis keresztleveleket Fricke német belügyminiszter szolgáltatta át Imrédynek.)

*

Jaross Andor a főváros június 14-i közgyűlésén, dorogi Farkas Ákos polgármesteri beiktatásán, nyíltan megfenyegeti a közgyűlés tagjainak viharos tapsai közepette a főváros zsidóságát. Többek között ezt mondja:

„Mi gondoskodni fogunk arról, hogy mindazok az inficiáló elemek, amelyek a fővárosban a kozmopolitizmusnak voltak természetszerű terjesztői, kikapcsoltassanak a város életéből.“

*

Kolosváry-Borcsa Mihály megrendezi Gáspár Jenő segítségével, nagy ünnepélyességgel az indexre tett „zsidó könyvek“ addig összegyűjtött részének megsemmisítését. A zúzdába elsőnek az államtitkár Kiss József verseskötetét dobja s azután 120 magyar és 130 idegen országbeli „zsidó“ írónak összesen 447.627 kötetnyi, 22 vagont kitevő könyvét pusztítja el. Kolosváry-Borcsa ez alkalommal nagy beszédet mond és gondoskodik arról, hogy „hőstettét“ filmen is megörökítsék.

XXIII.

KÜSZÖBÖN A PESTI ZSIDÓK DEPORTÁLÁSA

Június 22-én megjelent a rendelet, hogy zsidó orvosok csak zsidókat, gyógykezelhetnek. Egy nappal később elrendelik a zsidó anyakönyvek beszolgáltatását. Fokozódnak ezzel is a jelek, melyek arra vallanak, hogy a budapesti zsidóságot is a vidékihez hasonlóan deportálni készülnek.

Június 24-én, vasárnap délben a rádió „Világnézeti Akadémia“ cítnű előadássorozatában vitéz Endre László, eredményes munkájáról a magyar zsidó-kérdés megoldásáról szóló beszámoló ad elő. A rádióelőadás sajtóbeli beharangozása úgy hangzott, hogy *Endre* „akciójának befejezése előtt“ szózatot intéz a keresztény magyarsághoz. Rádióelőadása valójában egy pamfletjének évek óta szajkózott kivonata, amelyben többek között ilyeneket állít:

„A zsidóság erős fajiságát megőrizve, gyűlöletével maga különítette el magát a nem zsidó népektől. A zsidóság vallásos tanításából kifolyólag magát Isten választott népének tekinti. Ennek következményeit azonban nem erkölcsi igazságok érvényesítésénél és nem Isten akarata szerint, az Isten országában, tehát nem a túlvilági életben akarja megvalósítani, hanem a talmudista rabbik tanításainak megfelelően, materialista életszemlélettel idelent, a mindennapi életben, tehát elsősorban a világi hatalom megszerzésében, egyéni vonatkozásban pedig a földi örömek és élvezetek, valamint a vagyonyjutott előnyök, mértéktelen kihasználásában.

„...A zsidóság már hatalma teljességében levőnek érezte magát, amikor a német nemzeti szocializmusban veszélyes ellenfelét felfedezte. A zsidóság érezte, hogyha e tan megerősödik és Németországnak sikerül katonai téren is megerősödni, akkor a leszámolás elkerülhetetlen lesz.

— Egy Kaufmann nevű, tőlünk kivándorolt amerikai zsidó, aki az USA elnökének legszűkebb környezetéhez tartozik, egy most megjelent könyvében a kihalási rendszer bevezetését, a német népnek sterilizáció útján való lassú kiirtását ajánlja a demokratikus hatalmaknak — győzelmük esetére.

— Kérdés, ugyanezt a sorsot szánja-e önmagának a „kifinomult lelkeségű“ zsidóság, a mi győzelmünk esetére is? Egy bizonyos, elsősorban magának a zsidóságnak kell arra törekednie, hogy a zsidó-kérdés, megoldása a fenti módzatok valamelyikének alkalmazásával megtörténjen, mert különben rajtunk kívülálló okokból visszavonhatatlanul és kérlelhetetlenül bekövetkezik a zsidóságot nagyon komolyan fenyegető veszély, amelyet pedig egyetlen európai kultúrember sem helyesel.“

Ekkor már híre terjedt, hogy több ezer csendőr érkezett a fővárosba. Óbudán helyezkedtek el, létszámuk naponta növekszik, a Bösörményi-úti csendőrlaktanyák is zsúfolva vannak. Megjelenik a rendelkezés a csendőrség és rendőrség önállóságának megszüntetéséről. Különböző intézkedések a zsidók szabad mozgását még jobban korlátozzák. Mindenki deportálásról beszél... Szaporodnak a „Waldsee“ bélyegzést! levelezőlapok, melyekről rövidesen kiderül, hogy a lengyelországi Oswiencim (Auschwitz)-ből érkeztek ezzel a hamis fedőcímmel. (A németek pokoli rendszerébe tartozott egy-egy levelezőlap megírásának engedélyezése. Ezzel is fenn akarták tartani a külföldön azt a látszatot, amit oly gyakran hangsúlyoztak, hogy a zsidókkal szigorúan, de embersegesen bántak, s elterelni a figyelmét a később sorrakerülőknél.)

Június 26-án kiadott rendelet szerint a fővárosi zsidók azontúl délután 2—5 között és csak indokolt esetekben hagyhatják el lakásukat. Az izgalom tetőfokára hág. A csillagos házak férfilakossága kapuórségeket szervez, abból a célból, hogy az esetleg éjjel jelentkező csendőrök érkezése ne találja teljesen készületlenül a ház zsidó lakóit, akiknek egy része már csak felöltözve mert lepihenni.

Az Intéző Bizottság is elérkezettnek látja a végső pillanatot. Utolsó reménykedéssel, a zsidóság hazafias álláspontját hangoztató folyamodványt nyújtanak be, — miután a kormánytényezők továbbra is elutasították őket — Horthy kormányzóhoz. A zsidóságnak az utolsó években a nagytőke prominens képviselői révén volt bizonyos kapcsolata a kormányzóval. Chorin Ferenc, Vida Jenő és főképpen budai Goldberger Leó a kormányzónál némi befolyással bírtak. Ezek azonban ekkor már nem tartózkodtak Magyarország területén, a németek-deportálták őket és így személyes közbenjárásuk lehetetlenné vált. Ezért az Intéző Bizottság folyamodványt készített és nyújtott be a Kabinetirodához, amelyet másolatban a kormány részére Antal István kultuszminiszternek is átadtak.

A Zsidószövetség Intéző Bizottságának kérvénye Horthy kormányzóhoz:

Főméltóságú Kormányzó Úr!
Legkegyelmesebb Urunk!

A Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intéző Bizottsága nevében, amely az 1520/1944. M. E. sz. kormányrendelet értelmében a zsidók ezidőszerű érdekképviseleti szerve mélyszélességű alatti hódolattal az alábbiakban bátorodunk Főméltóságod elé tárnunk azt a rettenetes helyzetet, amely az izraelita és keresztény vallású zsidók százazreinek ezévi május havában megkezdődött és azóta állandóan tartó deportálása folytán a magyarországi zsidóság létét immár végső veszéllyel fenyegeti és mindannyiunkat kétségbeeséssel tölti el. Tragikus sorsunknak tizenkettedik órájában és az emberiesség örök eszménye nevében, megrendült lélekkel emeljük fel kérő szavunkat és esede-zünk Főméltóságodhoz, legyen kegyes magas intézkedésével odahatni, hogy a m. kir. Kormány szüntesse be soronkívüli sürgősséggel ártatlan emberek százazreinek az országból való elhurcolását.

A hazai zsidóság megadással viselte el az utóbbi időkben gyors egymásutánban reá zúduló sorscsapásokat. Zúgolódás nélkül hajoltunk

meg az egymást követő kormányzati intézkedések előtt, amelyek folytán vagyunk, családi tűzhelyeinket és polgári becsületünket elvesztettük és nemcsak a nemzeti, hanem úgyszólván az emberi közösségből is kirekesztettünk. Csak akkor jajdultunk fel, amikor az ország határvidékein megkezdődött a gettókban összezsúfolt és mindenétől megfosztott zsidóknak elhagyott gyártelepekre és pusztákra való kiszállítása, majd ezt követően korra és nemre való tekintet nélkül az országból való deportálása. A deportálás eleinte csak az északkeleti hadműveleti területre és a délvidéki határsávra szorítkozott, utóbb azonban az ország belsejére is kiterjedt és így megdőlt az a feltevés is, hogy a zsidó lakosság eltávolítását katonai szempontok teszik szükségessé. Ugyancsak tévesnek bizonyult az a reményiségünk is, hogy az országból való kiszállított tömegeket munkára viszik, mert ezzel a

Áthozat: 286.000**Kárpátalja:**

Munkács	26.000
Ungvár	14.000
Beregszász	10.000
Nagyszőlős	8.000
Máramarossziget ,.....	12.000
Buszt	10.000
Felsővisó	8.000
Szeklence	5.000
Iza	3.000
Bárdfalva	3.000
Técső	10.000

Tiszaát:

Nyíregyháza	20.000
Kisvárd	12.000
Mátészalka	17.000
Szatmárnémeti.....	24.000

Felvidék;

Kassa	12.000
Sátoraljaújhely	15.000
Miskolc	21.000
Eger	9.000
Hatvan	12.000
Balassagyarmat	4.000
Salgótarján	4.000
Léva	4.000
Komárom	8.000
Érsekújvár í.....	7.000
Dunaszerdahely	8.000

Átvitel: 286.000**Dunántúl:**

Győr	5.200
Székesfehérvár	4.000

Délvidék:

Baja	8.200
Nagykanizsa.....	9.000
Barcs	2.500
Szabadka	3.500
Szeged	4.000

Erdély:

Kolozsvár	22.000
Dés	10.000
Beszterce	8.000
Nagyvárad	36.000
Marosvásárhely.....	6.000
Szászrégen	8.000
Szilágysomlyó	7.000

Internálótáborok:

Bács-Topolya	5.000
Sárvár	1.000
Kistarcsa	2.000

összesen: 427.400

feltevéssel alig egyeztethető össze az a körülmény, hogy *mindenkit, korra és egészségi állapotra való tekintet nélkül* kivittek az országból. A hozzánk érkezett közlések szerint ez évi június hó 20-ig bezárólag 427.400 zsidót, tehát a hazai zsidóságnak mintegy felét érte utol a deportálás szörnyű sorsa.

Ez a szám az alábbiak szerint oszlik meg:

Jóllehet, a vonatkozó kormányrendelet csak arról szólt, hogy a zsidókat elkülönített városrészekben helyezték el, ténylegesen ezek az elkülönített városrészek (gettók) valóságos internáló táborok lettek, ahonnan azután még rosszabb életlehetőségi feltételek mellett városkörnyéki téglagyárakba, elhagyott malmok' udvarára stb. zsúfolták össze a vidék zsidóságát. Ezekből az internáló táborokból vitték ki azután a hozzánk érkezett közlések szerint sok esetben kínvallatás és súlyos bántalmazások után a testileg és lelkileg teljesen elcsigázott embereket a deportációs vonatokban olymódon, hogy egy-egy teherkocsiba 70—80 embert zsúfoltak össze. A kocsikat leólmozták és a szűk szellőztető nyíláson kívül a bennlevők nem jutottak levegőhöz. Minden holmitól és pénztől megfosztva utaznak ezek a szerencsétlenek napokon át. Néhány kenyeret kapnak útravalóul és azonkívül két vödört: egy vízzel tele, a másikat az emberi szükséglet számára. Így indultak el az ismeretlen végzet felé, valamennyien: nők, férfiak, csecsemők, súlyos betegek és aggastyánok.

Mélységes megrendüléssel értesülünk arról, hogy ezek a szörnyűségek tovább folytatódnak: Kecskeméten, Békéscsabán, Szolnokon, Sárovaron, Debrecenben, Szombathelyen, Szegeden és talán más helyeken is több tízezer szerencsétlen ember van elhelyezve a városkörnyéki gyűjtőtáborokban, nyilván deportálás rendeltetésével.

Ezek után és mindezek alapján a legsúlyosabb aggodalommal töltenek el bennünket azok a hírek, melyek szerint a legközelebbi napokban a főváros zsidó lakosságának a deportálása is megkezdődik, hogy így egész Magyarország teljes zsidótlantítása megvalósuljon.

II.

Főméltóságú Kormányzó Úr!

Legkegyelmesebb Urunk!

Az emberiség és felebaráti szeretet isteni parancsa nevében emelünk szót a kollektív felelősségnek egymillió magyar állampolgárral szemben való kérlelhetetlen és könyörület nem ismerő alkalmazása ellen, amelyet a Szentírás és az Egyház egyformán elvet és kárhoztat Isten és az ember előtt hivatkozunk a magyar nemzet mindenkor megnyilvánult igazságérzetére, amely most történelmének e válságos fordulópontján sem tagadhatja meg magát és amely nem engedheti meg, hogy közel egymillió állampolgár minden meghallgatás és bírói döntés nélkül deportálásra, a magyar jogrendszerben ismeretlen eme büntetésre elítéltesék. Ha vannak köztünk vétkesek, — aminthogy minden emberi közületben lehetnek és vannak —, ám sújtsa őket a magyar törvény szigora és a magyar bíró ítélete. De minden igaz ember, tartozzék bármely felekezethez is, fel kell, hogy jajduljon, amikor ártatlan gyermekek és csecsemők anyjuk karján mennek a pusztulásba, amikor tehetetlen betegek, öregek és áldott állapotban levő nők élelem, gondozás és megfelelő ruházat nélkül, levegőtlen teherkocsikban összezsúfolva indulnak a végzetes útra, amelyről aligha van visszatérés. Az első világháborúban helyüket becsülettel megállít sok ezer zsidó ember gyermekeit épp úgy elhurcolják, mint a mostani háborúban, a harctéren vagy a hátszágban kiegészítő katonai szolgálatot teljesítő több tízezer munkaszolgálatos feleségét, gyermekeit és szüleit. Egyes helyeken még a katonai vagy hazafiúi érdemek alapján kivéte-

III.

Főméltóságú Kormányzó Úr!
Legkegyelmesebb Urunk!

Amikor sokszázezer veszendő lélek számára kérünk irgalmat, nemcsak az emberiség szent eszméire hivatkozunk, hanem az ország érdekeit is szem előtt tartjuk. A magyar Haza súlyos, sorsdöntő harcban áll és midőn a honvédség az ország határain felsorakozott, idehaza minden felhasználható munkaerőre szükség van a termelés fenntartása és a hadsereg ellátása érdekében. Ám döntsön a háború befejezése után sorsunk felett a nemzet igazságszeretete és a törvényhozás bölcsessége úgy, amiként azt méltányosnak és az ország érdekében állónak tartja, addig tegyék lehetővé számunkra, hogy teljes munkaerőnk az ország védelme és termelése ügyének szolgálatába állíthassuk. Mély tisztelettel hivatkozunk e tárgyban a m. kir. Miniszterelnök Úr öngyméltóságához, valamint a m. kir. Kormány illetékes szakminisztériumaihoz intézett emlékiratunkra, amelyben részletesen kifejtettük a magyarországi zsidók munkaerejének az ország érdekében leendő igénybevételére vonatkozó javaslatainkat. Hivatkozunk azokra az eredményekre is, amelyek a Szlovákiában létesített munkatáborokban dolgozó zsidók munkája révén jelentkeztek és amelyek a termelés jelentős gyarapodására vezettek. Legyen szabad mély tisztelettel ehelyütt is azt a kérelmet előterjeszteni, hogy konkrét javaslatainkat figyelemre méltatni és a magyarországi zsidók munkaerejét és munkakészségét az ország javára igénybe venni méltóztassék.

IV.

Főméltóságú Kormányzó Úr!
Legkegyelmesebb Urunk!

A fentiekben közölt számszerű összeállítás szerint a magyarországi zsidóknak mintegy felét már deportálták. Most, amikor úgyszólván az utolsó órában a még itthon levők számára kérünk irgalmat és ártatlan gyermekeink életéért könyörgünk, a magyar Haza ezeréves történelmére és arra a sorsközösségre is hivatkozunk, amely a hazai zsidókat a honfoglalástól kezdve a magyar nemzethez jobban, rosszban hozzáfűzte.

Legyen szabad Szász Lajos iparügyi miniszter Úr őexcellenciájának nemrégiben Nyíregyházán elhangzott beszédéből az alábbi szavakat idézni, amelyek bizonyára a m. kir. Kormány álláspontját tükrözik vissza:

„A zsidókérdés megoldásánál nem lehet irányadó a gyűlölettől fűtött antiszemitizmus, hanem egyedül és kizárólag a szeretettől áthatatott fajvédelem. Mi nem akarjuk kiirtani ezt a szerencsétlen Ahasverus népet, hanem azt szeretnénk, hogy hosszú bolyongásuk után végül hazát talláljanak valahol a földön.“

V.

Főméltóságú Kormányzó Úr!
Legkegyelmesebb Urunk!

Mi rendületlenül hiszünk a magyar nemzet igazságszeretetében és lovagiasságában, amely nem kívánja és nem engedheti meg védtelen és ártatlan emberek százezeinek pusztulását. Mi mélységesen bízunk

Főméltóságú Kormányzó Úr bölcsességétől áthatott irgalmában. Mi hiszünk az emberiesség szent eszméjében és a keresztény erkölcsi világrend uralmában. Életünket, szülőink, gyermekeink, testvéreink életét Főméltóságod és az örök magyar nemzet kezébe tesszük le.

Mostani tragikus helyzetünkben megrendült lélekkel, de esdeklő bizakodással tekintünk fel Főméltóságú Kormányzó Urunkra és hódolatteljes alázattal könyörgünk: méltóztassék a deportálás rémségeinek soronkívüli sürgősséggel véget vetetni és a magyarországi zsidók munkaerejét az országépítés és termelés javára felhasználtatni.

Az ország területéről már kiszállított zsidók tekintetében azzal az alázatos kérelemmel fordulunk Főméltóságodhoz, kegyeskedjék részükre emberies bánásmódot biztosítani és lehetővé tenni, hogy miként más külföldi munkások, magukat és családjukat fenntarthatassák.

A gondozásunkra bízott sokszázezer élet megmentése érdekében előterjesztett kérelmünket Főméltóságod kegyes jóindulatába ajánlva és azok sürgős teljesítéséért ismételten esedezve, maradtunk alattvalói hódolatunk őszinte nyilvánítása mellett ' mélységes alázattal

Budapest, 1944 június 23-án.

*a Magyarországi Zsidók Szövetsége
Ideiglenes Intéző Bizottsága nevében:
Stern Samu sk. elnök.*

Ez a folyamodvány, amelyre válasz a kormányzóságról nem érkezett, arról tesz tanúságot, hogy az Intéző Bizottság még mindig nem volt tisztában a való helyzettel, Auschwitz borzalmairól hallgat és még mindig arról beszél, hogy a zsidóságot valóban „munkaszolgálatra“ vitték ki az országból.

A fővárosi zsidóság vezetői ugyanekkor intenzívebben láttak hozzá, hogy az Intéző Bizottság hatáskörébe tartozó megkeresztelkedett zsidók révén, a keresztény egyházakat is erőteljesebb fellépésre befolyásolják. A pillanat közbelépésre alkalmasnak látszott. A németek bevonulásuk óta három alapkövetelést támasztottak:

1. Nagyobb számú katonai erőnek a frontra küldését,
2. legalább 50.000 szakmunkásnak Németország részére való átengedését,
3. az élelmiszerszállítmányok növelését.

A magyar kormány ekkor már csak vonakodva, lassan teljesítette a németek egyes követeléseit. Katonaszállítás akadályozta a felszerelések hiánya. Szakmunkások helyett Sztójayék a zsidókat ajánlották fel, amit a németek elfogadtak. Ugyanakkor, — amint azt majd még kimutatjuk, — az így kiszállított zsidók élelmiszereiket a németek maguknak követelték s ezenkívül tartozásukból 2 milliárd pengőt, „szállítási díj“ fejében leírtak. Ez már kissé gondolkodóba ejtette a kormány egyes, kevésbé németbarát tagjait is.

Ebben az időben már közkézen forogtak a keresztény társadalom vezető személyiségei, egyetemi tanárok, papok bírák, politikusok, írók között a címükre megküldött, védelmet kérő felhívások, valamint a már említett, auschwitzi borzalmakról beszámoló

hiteles jegyzőkönyvek sokszorosított példányát Igen sok fővárosi keresztény család is érdekelve volt már rokonsági, vagy barátsági okokból az addigi deportálások révén. Köztudomású volt az is, hogy a németek miképpen rabolták ki Erdélyt és, a Kárpátalját, valamint, hogy milyen kíméletlen módon kergették a halálba az orosz frontra kiküldött magyar hadosztályokat.

Nem ütközik ezért mar nagyobb nehézségekbe a keresztény egyházak erőteljesebb megmozdítása a vallásukhoz hű maradt zsidóság érdekében is. /

XXIV.

A MAGYARORSZÁGI PAPI NUNCIUS DIPLOMÁCIÁI LÉPÉSEI

Angelo Rotta április 18-án újból és még néhányszor azután személyesen tárgyalt a miniszterelnökkel és igyekezett szelídebb belátásra bírni. Április 27-én Jungert-Amóthy rendkívüli követet, a külügyminiszter állandó helyettesét kereste fel a nuncius, tudtára adva, hogy a Szent Atya mélységesen fájlalja a történetet, látva azt, hogy Magyarország is, mely mindig büszke volt arra, hogy keresztény nemzet, rálépett az útra, mely ellentétbe hozza az evangélium tanításaival. Több megbeszélés és szóbeli tiltakozás után, amelyet vagy személyesen a nuncius, vagy Verolino, a nunciatura uditore-ja terjesztett elő, május 15-én 1.058/44. szám alatt a nunciatura erélyes tiltakozó jegyzéket nyújtott át, melynek egyes részletei így hangzanak:

..... Az Apostoli Nuntiatura már több alkalommal felhívta a királyi kormány figyelmét arra, ami igazságtalan a zsidó-kérdés megoldására megjelent új rendeletekben, különösképpen a megkereszteltek megkülönböztetésének hiányára, nem különben arra az embertelen módra, amellyel azokat végrehajtják. Mindezideig azonban minden lépés eredménytelen maradt: sőt, ellenkezőleg — amennyire a Nuntiatura tudomására jutott —, több százezer személy deportálásáig (ha álcázva van is a dolog) készek elíheuni. Az egész világ tudja, hogy a deportálás a gyakorlatban mit jelent

..... Az Apostoli Nuntiatura kötelességének érzi, hogy tiltakozzék; mégpedig nem valami hamis részvétől indítatva, hanem ezer és ezer katolikus érdekeinek védelmére, még egyszer intézve felhívást a királyi magyar kormányhoz, hogy a zsidók elleni harcban ne menjen túl azokon a határokon, amiket a természetjog s a pozitív isteni törvény állít s kerüljön el minden olyan akciót ami ellen a Szentszék kénytelen volna erélyesen tiltakozni s vele együtt a valóban keresztény világ lelkiismerete....

Az Apostoli Nuntiatura reméli, hogy a királyi magyar kormány bölcsességében jóakaratóan fogja fogadni és követni ezt a felszólítást, mely a Szentatya fájdalomának visszhangja, ez alkalommal nem fogja megcáfolni a nemes magyar nemzet valóban keresztény és lovagias szellemét“

Ezt a jegyzéket a miniszterelnöknek és a külügyminiszternek is átadták egy másik levéllel, amely személyesen a külügyminiszternek szólt és többek között így hangzott:

.....ilyen rendelkezések után, amik megjelentek, míg más, még szigorúbbak még előkészületben vannak, kötelességemnek látom, hogy ezt a tiltakozó jegyzéket átnyújtsam, s hogy még egyszer az Egyház és az ő fiai jogának tiszteletbentartását kérem. Maga az a tény, hogy embereket üldöznek pusztán faji származásuk miatt, már önmagában is a természetjog megsértése. Ha a jó Isten életet adott nekik, akkor senkinek a világon nincs joga azt elvenni tőlük, vagy megvonni az annak fenntartásához szükséges eszközöket: legalább is, ha nem követtek el büntetteket. Azonban antiszemita rendszabályokat hozni, tekintetbe sem véve a tény, hogy sok zsidó a keresztység felvétele által keresztény lett, ez súlyos megsértése az Egyháznak és ellentétben áll a keresztény állam jellegével, aminek Magyarország ma még büszkén vallja magát....

Kötelességem teljesítése közben állandóan tájékoztattam a Szent-széket mindarról, ami Magyarországon történik és értesítenem kell majd a készülő deportálás rendszabályairól is, aminek végrehajtását sajnálatosan már meg is kezdték. A Szentatyának, aki annyi érdeklődéssel és atyai szeretettel figyeli ennek a nemzetnek az útját — megemlékezve minden nap a hit s az Egyház és a Szentszékhez való ragaszkodás nagyszerű megnyilvánulásairól, amik az ő budapesti látogatása alkalmából 1938-ban történtek —, ez élénk szomorúságot okoz, s reméli, hogy, mint az Egyház legfőbb pástora, összes gyermekei jogainak gyámja, s az igazság és igazságosság védője, nem lesz kénytelen tiltakozó szavát fölemelni.

Egy olyan nemes nemzet, mely méltán szerezte meg magának az egész világ megbecsülését, a keresztény civilizáció elővédje címét, nem tagadhatja meg saját dicső múltját s nem szennyezheti be saját hírnevét olyan cselekedetekkel, amelyek a jövő századokra is foltként maradnak vissza.

Ezért még egyszer kérem Excellenciát és szíves közreműködésével az egész magyar kormányt, hogy azok a rendszabályok, amiket az ország védelmére szükségesnek ítél, ne legyenek ellentétben a természetjoggal és a pozitív isteni törvényekkel....

Bocsássa meg nekem Excellenciád, ha megengedtem magamnak azt, hogy teljesen őszintén beszéljek. Az a nagyrabecsülés, mellyel Excellenciád személye s elveinek és jóakarátának tisztasága iránt viseltetem, vitt arra, hogy így tegyek, Ugyanakkor az én szeretetem és ragaszkodásom Magyarországhoz, melyet 15 évi budapesti tartózkodásom alatt megtanultam szeretni s mint hazámat tekinteni. Én minden nap imádkozom ezért az országért, hogy az folyton nagyobb, boldogabb és megbecsültebb legyen. De jövőjét illetőleg nagy félelem gyötör e pillanatban; félek, hogy az igazságtalanságok, amiknek elkövetésére készülnek, de — Isten hárita el! — a megfontoltság nélkül kiontott ártatlan vér nem hozhatják az országra Isten áldását, mely jobban mint valaha volna szükséges ebben a kiismerhetetlen és veszélyes pillanatban, amikor a leghatalmasabbak is képtelennek érzik magukat a veszélyek megfékezésére.“

A nuncius előterjesztésére a kormány május 27-én válaszolt a 234/Res. Pol. 1944. sz. szóbeli jegyzékkel, amelyben megmaradt a tiszta faji elv alkalmazása mellett ezt azzal indokolva, hogy rendelkezései az 1938: XV., az 1939: IV. s az 1941: XV. törvényeken alapulnak. A deportálásokra vonatkozóan azt mondta, hogy

csak munkások kiküldéséről van szó Németországba, ahová már sok nemzsidó munkás is ment hasonló okból.

A nunciatura június 5-én az 1.207/4. számú jegyzékkel válaszolt, amelyben megcáfolta a kormány jegyzékében felhozott érveket és megismételte felszólításai többek között ezt mondván:

„...A királyi minisztérium jegyzéke azt mondja, hogy az új rendelkezések a „zsidó“ jogi fogalmán alapulnak, azon, amit az 1938: XV., az 1939: IV. és az 1941: XV. törvény meghatározott. Az Apostoli Nuntiatura felhívja a figyelmet arra, hogy az Egyház akkor is helytelelítettette a pusztán faji elvet s nyilvánosan is felemelte az ellen tiltakozó szavát, jóllehet azok a törvények a gyakorlatban nem jártak súlyos következményekkel...

Időközben és a legnagyobb fájdalomra az Apostoli Nuntiatura értesült, még petéig jó forrásból, egy új tanácskozás határozatairól, amelyen véglegesen döntöttek az összes magyar zsidók deportálásáról valláskülönbség nélkül: csupán 150.000 vagy legfeljebb 200.000 lesz kivéve, mert nélkülözhetetlen az ország gazdasági és ipari életére, vagy az egészségügyi szolgálatra. Más információk szerint, amelyek szintén abszolút biztosak, a deportálás már folyik s oly módon történik, hogy több személy még a deportálás helyére való érkezés előtt meghalt. (Embertelen bánásmód uralkodik a koncentrációs táborokban is, ahol gyakran az élet és higiénia legegyszerűbb feltételei is hiányoznak, s ahol már addig is elmentek, hogy a papokat megakadályozták, hogy a vallás vigaszait megvihessék az Egyház e szerencsétlen gyermekeinek!)

Azt mondják, hogy nincs szó deportálásról, hanem csak munkaszolgálatról. A szavak felett lehet vitatkozni, de a valóság ugyanaz. Amikor 70, sőt 80 éves aggastyánokat, idős asszonyokat, gyermekeket, betegeket hurcolnak el, az ember azt kell hogy kérdezze: vajjon milyen munkát végezhetnek ezek az emberi lények! Azt felelik, hogy a zsidóknak megadták a lehetőséget, hogy családjukat magukkal vigyék; de akkor ezek elutazása szabadon kellene, hogy történjék. És mit mondjunk azokról az esetekről, amikor az öregeket, betegeket stb. egyedül deportálják, vagy amikor nincsenek szülők, akiket a deportáltaknak követni kellene! És amikor az ember arra gondol, hogy azok a magyar munkások, akik munkavállalás céljából Németországba utaznak, nem vihetik magukkal családjukat, valóban meglepő látni, hogy csupán a zsidók nyerték el ezt a nagy kedvezményt. ,

Ezért tehát az Apostoli Nuntiatura, mint a Szentatya hivatalos képviselője, akire bízott az isteni jog védelme — legyen az természetes vagy pozitív —, s a keresztények érdekeinek legfőbb gyámja, még egyszer kötelességének látja, hogy tiltakozzék a királyi magyar kormánynál és kéri, hogy tegyenek eleget az előző jegyzékben felsorolt követelésének, még pedig:

1. hogy a keresztény zsidókat vegyék ki az antiszemita rendelkezések alól: legalább is azokat, akiknek megtérése — tekintettel arra az időre, amikor a kiterés történt — semmi józan gyanúra nem ad okot;

2. hogy az összes zsidók emberi bánásmódban részesüljenek, s még azokban az intézkedésekben is, amelyek szükségé válnak az állam jogos érdekeinek megvédésére, az igazságosságra, nemkülönben az emberi személyiség alapvető jogai mindig respektáltassanak.

3. Azalatt is, míg a fent idézett értelemben az antiszemita rendelkezések módosítást nyernek, a királyi kormány sürgősen tegye meg a

szükséges intézkedéseket a fentemlített visszaélések folytatásának megakadályozására és e szerencsétlen keresztények megfelelő lelki ellátásának lehetővé tételére....

A királyi kormány jegyzékében kifejezte óhaját, hogy a Szent-székkal való viszonya ugyanazzal a szívéllyességgel folytatódjék, mint a múltban.... Ez a kijelentés, nemkülönben a Miniszterelnök Úr Öexcellenciájának a parlament előtt tett kijelentése, hogy „az új kormány Magyarországot a keresztény erkölcs sziklájára akarja építeni“, azzal a bizalommal tölti el a Nuntiatúrát hogy sugallatai jó fogadtatásban részesülnek.... És a magyar nép, mely méltán nyerte el a hit és civilizáció védőjének címét, nem szennyezheti be hírnevét olyan módszerek következtében, amelyeket a keresztény világ lelkiismerete sohasem helyeselhet. ...

Az Apostoli Nuntiatúra, melyet ezeknél a lépéseknél a Magyarországhoz való mély és őszinte ragaszkodás érzelme is vezeti, melyet szeretne folyton nagyobbak, boldogabbnak és a legtisztább dicsőségtől övezetinek látni, reméli, hogy kedvezően fogadják mindezeket, s őszentsége bíboros államtitkárával egyetemben a legjobb kívánságait fejezi ki, hogy a nemes magyar nemzet ebben a különösen kényes pillanatban megtalálja irányát őseinek mélyen keresztény hagyományaiban.“

Mint ismeretes az antiszemita harc központja a belügyminisztériumban volt. A nunciatúra uditore-ja, Gennaro Verolino ezért június elején felkereste Jaross belügyminisztert és hosszas eszmecsereben fejtette ki előtte a Szentszék álláspontját. Másnap eljuttatta hozzá a nunciatúra hivatalos jegyzékeinek másolatát a nunciának személyesen hozzá intézett levelével együtt. Néhány nappal később a nunciás és uditore-ja felkeresték Veessenmayer német követet is. Megkérték, hogy mint mérséklő elem interveniáljon a deportálások megszüntetése érdekében és hogy enyhébb legyen a zsidók helyzete Magyarországon.

A nunciás jegyzékére a Sztójay-kormány válasza így hangzott:

No. 331/res. pol. — 1944.

Budapest, 1944 június 3Ű.

A magyarországi Apostoli Nuntiatúrának,

Budapest

Anélkül, hogy a magyar törvényhozás alapjait a zsidó-kérdés rendezésével módjában állana megváltoztatni, a királyi kormány annak hangsúlyozását kívánja, hogy nem utasítja vissza a kitért zsidók érdekében hozandó különleges megfontolásokat. A királyi kormány ettől a szellemtől eltelve vizsgálta meg az Apostoli Nuntiatúra legutóbbi jegyzékét, amellyel kapcsolatban álláspontját a következőképpen összegezheti:

1. Amint azt már közöltük, a kitért zsidók érdekeit a Magyarországi Zsidók Szövetségének kebelén belül választandó különleges szakosztály fogja képviselni. Addig is, amíg ezen Szövetség alapszabályai jóváhagyatnak, az Ideiglenes Intéző Bizottságban Török Sándor úr képviseli a kikeresztelkedett zsidókat Minden szükséges intézkedés megtörtént, hogy a kitért zsidók ezen képviselőjének működését elősegítsék.

b) Ezen alkalommal bátrak vagyunk megemlíteni, hogy a magyar zsidók nincsenek kitéve a deportálásnak. Nagyszámú zsidó fizikai munkás áll a német kormány rendelkezésére és az a tény, hogy velük együtt családjukat is Németországba vitték, annak a megfontolásnak következménye, hogy a családokat ne válasszák szét, mert nagyobb munkateljesítmény remélhető a zsidóktól, ha családjuk jelenléte megnyugtatja őket

Ezzel kapcsolatban is minden intézkedés megtörtént hogy az ipari és gazdasági élet fenntartásához nélkülözhetetlenül szükséges munkaerők között elsősorban a kikeresztelkedett zsidók és családtagjaik maradjanak az ország határain belül.

c) A királyi kormány jelenleg felfüggesztette a Svéd Vöröskereszt és a svájci kormány által kezdeményezett különböző kivándorlási tervekhez való hozzájárulását amelyeknek értelmében bizonyos számú személy Svédországba és a Közel-Keletre emigrálhatna. A királyi kormány jóindulattal vizsgálja e terveket és mihelyt azok a megvalósulás fázisába lépnek, tekintettel lesz arra, hogy a kitért zsidók részesüljenek elsősorban a kivándorlás lehetőségében.⁶⁶

2. A királyi kormány a legszigorúbb rendszabályokat léptette életbe, hogy általában biztosítsa a zsidókat a velük szemben fogantatandó eljárások végrehajtása alkalmával; emberi és méltányos bánásmódot s egész különleges figyelmet ír elő a végrehajtó közegek részére, akik kötelesek az emberiség elveivel ellentétes minden visszaéléstől tartózkodni.“

Azt hisszük, kommentár nem szükséges ...

XXV.

A HERCEGPRÍMÁS ÉS A MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KAR AKCIÓI

A hercegprímás látszólagos résztvétlensége miatt a pápai nunciaturára is érkeztek panaszok. Igaz viszont, hogy ugyanilyenek elhangzottak a nuncius ellen is. Már június 8-án Angelo Rotta felkereste a hercegprímást és szóvátette, hogy a magyar püspöki kar miért nem lép fel erélyesebben a kormánnyal szemben. A prímás megmondta, hogy a saját részéről és a püspökök nevében mindent elkövetett, ami módjában állott Erről, — folytatta tovább — egyre többen értesülnek, mert a püspöki karhoz intézett körlevelemet az egész országban terjesztjük. Viszont sajtónyilatkozatot csak olyant adhatnánk közre, amelyet a cenzúra atenged. A szószékről felolvasandó körlevéllel sem érnénk el semmit hanem ehelyett még nagyobb kárt okoznánk az egyháznak és híveinknek. Ami pedig a nunciatura szerepét illetett arra nézve felemlítette, hogy ezzel szintén igen sokan nincsenek megelégedve. Azt mondogatják, hogy mirevaló Budapesten az apostoli nunciatura, ha semmit sem tesz, vagy senki sem tudja, hogy tett-e valamit s hogy megtévesztő, ha az apostoli Szentszék fenntartja a diplomáciai

⁶⁶ Ez tévedésen alapszik. A Svéd Vöröskereszt nem kért sohasem kivándorlási engedélyt. Maga a svéd követség kérte bizonyos Prov. pass-al ellátott védettjeinek repatriálására az engedélyt. A svájci követség május 26. jegyzékében kért cionisták számára kiutazási engedélyt.

viszonyt azzal a német kormánnyal, amely az atrocitásokat végrehajtja. Erre a nuncius hirtelen elhallgatott, majd utána azt válaszolta, tiltakozott már a magyar kormánynál, a tiltakozását a londoni rádió le is adta.⁸⁷

A püspöki kar tagjai között is akadtak egyesek, akik a hercegprímás¹ tempóját lassúnak tartották. Ennek adott kifejezést *Apor Vilmos* győri püspök május 27-én a hercegprímáshoz intézett levelében, amelyben többek között ezt írja:

„— Nagy fájdalommal tölt el, hogy Emienciád arról a szándékról, hogy az általános emberi jogok, az emberiség és a keresztség szentsége hatályának védelme céljából közös pásztorlevélben a katolikus hívek nagy nyilvánossága elé menjünk, véglegesen lemondani kegyeskedett Meggyőződésem, hogy ezt a mai kormányzat gyengeségünknek tudja be és bátorításnak veszi, hogy megkezdett veszedelmes útján továbbmenjen.

De a jelen módszerek mellett híveink nagy tömege nem szerez, nem is szerezhet tudomást elvi felfogásunkról és gyakorlati intézkedéseinkről és így mi vagyunk felelősek azért is, hogy sokan több-kevesebb jóhiszeműséggel vesznek részt a kegyetlen intézkedések végrehajtásában és helyeselnek elítélendő tanokat

Tudom, hogy a nyilvánosság elé lépésünkkel kitehetjük magunkat bizonyos vexatúrának. Hírlapi polémiák, papok elleni rágalomhadjáratok, anyagi természetű jogfosztás, elkobzások, egyesületi és iskolai téren való megszorítások, esetleg bebörtönzések és egyéni kínzások is lehetnek stációi a bosszúállásnak.

Meggyőződésem azonban, hogy ezt a kockázatot vállalnunk kell és végső eredményben híveink hite megerősödve, egyházunk pozíciója megszilárdulva kerül ki ebből a harcból.

Amennyiben azonban Főmagasságod semmiképp sem kívánja a nyilvánosság elé menést elhatározni, kegyeskedjék vagy arra módot adni, hogy április 23-án kelt 2902/1944. sz. memorandumának szövegét megfelelő módon terjesszék, vagy szabad kezet hagyni minden egyes püspöknek, hogy egyházmegyéje híveit informálja és irányítsa.

Újból kérem Eminenciádat, kegyeskedjék olyan pásztorlevél kiadását elrendelni, melyben a mostani helyzettel kapcsolatos összes erkölcsi és hitoi irányelvek világosan és érthetően népünk tudomására jussanak.⁹

A hercegprímás említett május 10-i levelére válasz Sztójaytól nem érkezett, ellenben május 14-én teljes erővel megkezdődött a vidéki zsidóság deportálása.

Antal István miniszter június 2-án, Huszovszky Lajos miniszterelnökségi államtitkár pedig június 7-én felkeresték a hercegprímást. Mindkettő előtt rámutatott a hozzá eljutott panaszokra. Elképesztőnek minősítette Sztójay és Szász nyilatkozatait, amelyek eljese ellentmondanak a rettentő kegyetlen tényeknek, kifejtette, hogy mindezt el lehetett, de el is kellett volna kerülni, nehogy a világ megvetését, de főképpen Isten büntetését vonjuk magunkra,

⁸⁷ Prímási levéltár Esztergom: 5.882/1944. sz. A. Bottá 1944 május 26-án kelt levele és Serédi széljegyzetei.

⁸⁸ Prímási levéltár Esztergom: 8/1946. sz. és Meszlényi Antal: „A hercegprímás szembeállása a jogfosztó rendszerrel“ c. kézírata alapján.

A kérdéses személyeket deportálás helyett militarizálni kellett volna és itthoni munkára fogni, vagy esetleg semleges országokba kijuttatni. Ez emberséges eljárás lett volna, de amit a kormány és közegei tettek, az egyenesen embertelenség számba megy.⁶⁹

Antal miniszter válaszát nem ismerjük, ellenben a prímási levéltár 5882. száma alatt megtalálható *Huszovszky* védekezése. Az államtitkár szerint a kormány már kiadta "7.intern" rendelkezését, amely szerint a zsidónak minősített keresztényeket külön kell választani a zsidó vallásúaktól, a lekipásztorokat pedig be kell bocsátani tartózkodási helyükre. A hercegprímás hivatalos átiratot kért erre nézve, amit Huszovszky megígért, azonban nem teljesített.

Megtörtént azután Győrött, hogy Apor püspök engedélyt kért a helybeli rendőr- és csendőrparancsnokságtól arra, hogy a barakkokba összezsúfolt keresztény vallású zsidók lelki gondozására meglátogathassa őket. Arra utasították, hogy forduljon a hatvani csendőrparancsnokságon tartózkodó Ferenczy csendőralezredeshez. Apor püspök ismételt telefonálás után sem tudott kapcsolatot találni vele. Erre személyesen elment a győri német SS-parancsnokságra. Itt is elutasították. Június 31-en expressztávíratot küldött Sztójayhoz.⁷⁰

A püspök táviratára, — melyben hangsúlyozta, hogy a lelki ellátásra még a halálraítélt is igényt tarthat, — megkapta az engedélyt a belügyminisztertől. Látogatási szándékát azonban megghiúsította a győri rendőrkapitány, azzal az indokolással, hogy püspök nem lekipásztor és csak lekipásztorkodással foglalkozó pap léphet be a táborba. Apor nem tágitott és elküldte Prost Ignác győrkáptalandombi lelkészt, akivel kétórai várakoztatás után szintén közölték, hogy a táborba ő sem léphet be. Apor táviratozott Huszovszkynak. Röviddel később Hatvanból megérkezett Ferenczy sürgönye arról, hogy Bakó államtitkár hatálytalanította a Jaross belügyminiszter által megadott engedélyt. Június 16-án hetedik táviratát küldte Apor Huszovszkynak és ebben közölte: „*Intézkedésre már nincs szükség, mert a győri zsidótábor tegnap óta már teljesen üres.*“⁷¹

Június 8-án *Imrédy Béla* látogatta meg a hercegprímást, aki ekkor ismét szóba hozta az egész kérdés-komplexumot, sőt még élesebben rávilágított azokra a bántó ellentétekre, amelyek a kormány ígéretei és cselekedetei között fennállanak. Imrédy megígérte, hogy tárgyal Sztójayval és szorgalmazni fogja válaszát a hercegprímás felterjesztésére. Valószínűleg az ő közbenjárására meg is érkezett június 19-i kelettel *Sztójay levele*, de csak magánlevél formájában, holott a hercegprímás hivatalos beadványára hivatalos válasziratot várt. A leglényegesebb kérdésekre, mint például a kegyetlenkedések és deportálások megszüntetésére nem tudott kielégítő feleletet adni és úgy vélte a kérdést megoldani, hogy előzetesen jún. 17-én *bárcziházi Bárczy István* államtitkár útján a hercegprímással az élen kormányebédre hívta meg a püspöki kart. A hercegprímás átlátott a szitán, a meghívást nem fogadta el.

⁶⁹ Meázlényi Antal: „Tiltakozó körlevél a kormány eljárására“ c. kéziratának alapján.

⁷⁰ Prímási levéltár Esztergom: 81/1946. sz.

⁷¹ Prímási levéltár Esztergom: 81/1946. sz. távirati mellékletek.

Indokolása szerint nem tartotta helyénvalónak, hogy a püspökökkel együtt a kormány asztalához üljön le, mikor az nem csak teljesíthetetlenül hagyta jogos kéréseinek legfontosabbjait, de még csak választ sem adott rájuk. Azután ilyen demonstratív kormányebéden való jelenlétből a közönség *nagyon* könnyen azt a következtetést vonhatta volna le, hogy a püspöki kar nem kifogásolja, vagy talán még helyesli is azokat a jogsértéseket, jogfosztásokat és atrocitásokat, amelyek ellen pedig már három hónapja folytatótt küzdelmet a hercegprímás.⁷²

Bárczy államtitkár jelentést tett a visszautasításról, ezek után küldte el Sztójay magánválaszlevelét, mely néhány napig íróasztalán heverhetett. A hercegprímás június 21-én vette kézhez ezt a semmitmondó levelet:

Szigorúan bizalmas!

Főmagasságú Bíboros Hercegprímás Úr!

Ern inerciád a zsidó-kérdés tárgyában hozzám intézett második nagybecsű iratában közölni méltóztatott velem a zsidó-kérdés rendezésével kapcsolatos s a keresztény érzület mélységeiből fakadó észrevételeit.

Szíveskedjék megengedni, hogy az elvi kérdések tárgyalásának mellőzésével azonnal a konkrétumokra térhessek.

Ami a vallásszabadságnak kérdését illeti, megfontolás tárgyává tettem Főméltóságod azon kívánságát, hogy a keresztény vallásfelekezetek lelkipásztorai bebocsátást nyerhessenek az elkülönített zsidóság tartózkodási helyére a megkereszteltek lelki gondozása céljából, s a belügyminiszter úr a szükséges rendelkezést máris kiadta.

Mínhogy a keresztény vallású zsidóknak a zsidó vallásúaktól való különválasztását teljesen keresztülvinni nem lehetett, annak a reményemnek adok kifejezést, hogy a Magyarországi Zsidók Szövetségének alapszabályai révén sikerül a keresztény vallásúak részére megfelelő elbánást biztosítani. Az alapszabályok elkészítése a belügyminiszter úr utasítására folyamatban is van.

A sárga csillag viselése alól való mentesítés tekintetében az 1730/1944. M. E. számú rendelet, amely folyó évi május hó 13-án jelent meg, újabb rendelkezéseket tartalmaz. Eszerint a zsidók megkülönböztető jelzéséről szóló 1230/1944. M. E. számú rendelet határozmányai nem terjednek ki keresztény vallásfelekezet tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztorára, szerzetesrendnek lelkipásztori működésre jogosult tagjára és arra, aki — akár mint szerzetesrendnek tagja, akár mint az illetékes egyházi hatóság részéről felavatott diakónus, diakonissza — kizárólagos élethivatásként elhagyottak, szegények, árvák és betegek gondozásának munkáját végzi, valamint nem zsidó személynek vele együttélő és legkésőbb az 1944. évi március hó 22-ik napjáig keresztény vallásfelekezet tagjává lett házastársára (özvegyére), amennyiben a házasságból gyermek van, a kivételezés csak akkor áll fenn, ha a gyermek nem zsidó.

Ez a kivétel a fentebb említett egyházi személyek közül csak azokra vonatkozik, akik a jelen rendelet hatálybalépésekor felszentelt (felavatott) lelkipásztorok, diakónusok, diakonisszák, illetőleg a rendnek fogadalmat tett tagjai voltak.

⁷² Prímáéi levéltár Esztergom: 5.882/1944. ez.

E tárgyban írt legutóbbi levelemben tájékoztattam Főmagasságot a m. kir. kormánynak arról az elhatározásáról, amely szerint nem emel kifogást az ellen, ha a keresztény vallású zsidók az előírtos megkülönböztető jelzés mellett keresztet is viselnek ruhájukon. A magyar jog által elismert jelvény viselési szabadság a keresztre, mint a kereszténység emblémájára, természetesen kiterjed, tehát a keresztnek keresztény vallásúak által történő viselésére külön hatósági engedélyt kiadni feleslegesnek látszik.

Az 1730/1944. M. E. számú rendelet szerint a zsidók háztartásában nem zsidók alkalmazásának tilalma tárgyában kibocsátott 1200/1944. M. E. számú rendelet L §-ában foglalt tilalom nem terjed ki az olyan háztartásra, melynek csakis olyan zsidó tagja van, vagy amelyhez tartozó lakásban csakis olyan zsidó lakik, aki a kivételezetteknek már korábban meghatározott körén kívül keresztény vallásfelekezet tényleges vagy nyugdíjas lelkipásztora, szerzetesrendnek lelkipásztori működésre jogosult tagja és az, aki — akár mint szerzetesrendnek tagja, akár mint az illetékes egyházi hatóság részéről felavatott diakónus, diakonissza — kizárólag élethivatásként elhagyottak, szegények, árvák és betegek gondozását végzi. Ugyanez a kedvezmény áll fenn nemzsidó személynek, vele együttélő és legkésőbb az 1944. évi március hó 22. napjáig keresztény vallásfelekezet tagjává lett házastársa (özvegye) tekintetében, amennyiben a házasságból nemzsidó gyermek származott és az is ugyanabban a háztartásban él.

A rendeletek szerint zsidónak minősülő személyek vagyona tekintetében még csak annak összeírása van folyamatban. A vagyon sorsának végleges rendezése során a m. kir. kormány figyelemmel lesz arra, hogy a nemzsidó családtagok vagyoni jogi igényei bizonyos mértékig figyelembe vétnessenek.

Legyen szabad befejezésül rámutatnom arra, hogy a m. kir. kormány a sorsdöntő idők követelményeinek elbírálásánál — a lehetséges engedmények megtétele mellett — a nemzeti érdekek örökérvényű szempontjait veszi kötelelességszerűen figyelembe.

Fogadja Főmagasságú Bíboros Hercegprímás Úr legőszintebb tiszteletem és nagyrabecsülésem kifejezését.

Budapest, 1944. évi június hó 19-én.

Sztójay Döme s. k.

Ezek után megérettnek látta az időt végre a hercegprímás is a közös püspöki körlevél kiadására.

Kézhez vette június 15-én azt a levelet is, melyben Ravasz László püspök felhívja közös ünnepélyes deklaráció kiadására a hercegprímást. Református oldalról sajnálattal állapítják meg, hogy ez az akció nem sikerült, sőt a református püspök arra választ sem kap.⁷⁸

Serédi viszonzásképpen az ekkor már elkészült és nyilvánosságra szánt tiltakozó körlevelét küldte csak meg.⁷⁴

Apor püspök jún. 17-én azonban újra ír a hercegprímásnak:

„Eminenciás Uram, azt a parancsot kaptuk: Docete omnes gentes! Kell egyöntetű és határozott tanítást, útbaigazítást adnunk híveinknek a most' aktuális kérdésekről. Tudniok kell a híveknek, hogy téves az

⁷³ Bereczky A id. mű 23— o.

⁷⁴ Meszléoyi Antal id. kézírata szerint.

állam irányítása, mely a fajiságot helyezi az erkölcsi és egyéni felelősség elé és amely gyűlöletet, bosszút hirdet a szeretet helyett, amely közegeivel kínoz ártatlan gyermekeket. Tudniok kell, hogy a bűnt nem szabad elősegíteni vagy helyeselni, még ha azt állami hatóság is követi. Tudniok kell, mik az általános emberi jogok, amelyekhez az államnak nem szabad hozzájárulni.

Lelekiismeretem kényszerít engem, hogy Főméltóságod elé terjeszsem mindezeket a „eterum censeo“-val, hogy a nagy nyilvánosság elé kell mennünk „importune-oppotune“ azokkal az örök erkölcsi tulajdonságokkal, amelyek most sürgetnek, amelyek, most adnak biztos irányt a kételkedő vagy félrevezetett lelkiismereteknek.”⁷⁵

Serédi válasza június 20-án így hangzott:

„Én is olyan lelkiállapotban vagyok, mint Nagyméltóságod. A felelősségtudat és lelkiismeret bennem is megvan. Éppen azért és más okok miatt nem akartam a tárgyalások alatt azt megtenni, amire magam is készültem és amit Excellenciád is sürget. Most azonban megteszem! Eredményt ettől a lépéstől sem várok.“

Róttá nuncius a külügyminiszterhez benyújtott tiltakozásain kívül június 27-én uditore-jával átiratot intéztetett a hercegprímáshoz is, amelyben hivatalosan közölte vele a Szentatya kívánságát, mely szerint *a magyar püspöki kar nyilvánosan szálljon síkra a keresztény elvek, valamint a faji rendeletekkel igazságtalanul sújtott honfitársak, különösen pedig a keresztények védelmében.* Meg kell ezt tennie, nehogy engedékenységgel saját maga és a magyar katolicizmus kárára kedvezőtlen megítélésben részesüljön.”⁷⁶

A hercegprímás az üdítőre útján megmagyarázta a nunciussnak, hogy sem ő, sem a püspökök nem engedékenyek, ellenben *„nagyobb baj elkerülése végett tárgyalás után iparkodtak célt érni. Minthogy pedig csak kis részben értek él sikert, híveik élé fordulnak nyilvános körlevéllel“.*

A kérdéses körlevél ekkor már készen volt. Első tervezetét a hercegprímás esztergomi helytartójának, Drahos Jánosnak adta át, aki az erősebb kitételeket enyhítette. Egy-egy példányt kapott a kalocsai és egri érsek, továbbit a székesfehérvári, győri és Csanádi püspök, akiknek mindegyike módosított valamit azon. Véleges formát nyert a körlevél Czapik Gyula egri érsek és Apor Vilmos győri püspökkel tartott megbeszélés után:

Krisztusban kedves Híveink!

Az Apostolutódok: az Egyház mindenkori látható Feje és a többi püspökök Isten akarata szerint hirdetői* és őrei** az Isten íratlan, vagyis természeti és írott, vagyis kinyilatkoztatott erkölcsi törvényéinek, kivált a tízparancsolatnak. Ehhez képest Egyházunknak közel kétezereves történelme során sokszor felemeltek főpásztori szavakat, amikor ezeket a törvényeket bárki is sértette; és származásra, nemzetiségre, vallásra vagy társadalmi elhelyezkedésre való tekintet nélkül

⁷⁴ Prímás! levéltár Esztergom: 81/1946. f. melléklet.

⁷⁵ Prímás! levéltár Esztergom: 5.882/1944, sz. Róttá levele 1.380/1944. nuno. sz.

⁷⁶ Can. 1327.

⁷⁷ Can. 336, 2.

védelmükbe vették azokat, akikre az isteni törvényeknek megsértéséből jogerős bírói ítélettel megállapított egyéni büntett nélkül kár származott; mert senkit, akinek a büntett elkövetésében része nem volt, a fajához, illetve nemzetiségéhez tartozó, vagy vallását követő embertársainak bünteteiért jogosan büntetni nem szabad. Ezért védelmükbe vették és a szabad emberekkel egyenlő jogúakká iparkodtak tenni a valóságos rabszolgákat, a szegény páriákat stb., támogatták a szegényeket és felemelni törekedtek az elnyomott munkásosztályt is.

A magyar püspöki kar tagjai ezeréves történelmünk tanúbizonysága szerint szintén védelmükbe vették a szegényeket és az ártatlanul szenvedőket vagy üldözötteket, és nemcsak a találékony keresztény szeretet gyakorlásával segítették őket, hanem arra is törekedtek, hogy a szegényügy, valamint a szociális kérdés a törvényhozás útján intézményesen megoldást nyerjen és hogy az igazságosság minden vonatkozásban érvényesüljön.

Minden módon felkarolták elsősorban a szegényügyet, mert tudták, hogy a legfőbb parancsolat a szeretet, és hogy Krisztus szavai szerint mindig lesznek szegények, akikkel gyakorolhatjuk a szeretetet. Ezért nagy áldozatok árán ma is fenntartják vagy támogatják régi katolikus szeretetintézményeinket, sőt újakat is létesítenek.

De magyar püspök-elődeink közreműködtek abban is, hogy a szociális és a gazdasági kérdések a törvényhozás útján intézményes, észszerű és politikamentes megoldást nyerjenek. A múlt század közepén a jobbágyság felszabadítását saját javadalmuk jelentős részének feláldozásával iparkodták előmozdítani. A későbbi földreformokért is tetemes áldozatokat hoztak. Ezeknek a reformoknak országgyűlési tárgyalása alkalmából az ország primása a püspöki kar nevében elsősorban a sokgyermekes, valamint a szegény családok földhöz juttatását szorgalmazta, és ezek részére a szükséges forgótőke biztosítását kamatmentes kölcsön formájában indítványozta. A szociális pápák: XIII. Leó és XI. Pius útmutatása szerint magyar püspökelődeink sürgették a munkásosztály szellemi és anyagi felemelését, veleszületett emberi jogainak tisztelt tartását, a munkaidő és a munkabér igazságos megállapítását, felsorakoztak az öregségi és rokkantsági biztosításról szóló törvényjavaslat mellett és ugyanakkor mezői munkások hasonló biztosítását is szorgalmazták.

Hogyha pedig bárkinek veleszületett jogai, amelyenek: jog az élethez, az emberi méltósághoz, a személyes szabadsághoz, a vallás szabad gyakorlásához, a munkaszabadsághoz, a megélhetéshez, a magántulajdonhoz, stb., vagy törvényes úton szerzett jogait akár egyes emberek, akár egyes emberi közösségek, akár magának az államnak képviselői igazságtalanul csorbítják, vagy éppen elveszik, a magyar püspökök kötelességszerűen felemelik tiltakozó főpásztori szavukat és rámutatnak, hogy az említett jogokat nem úz egyes emberek, nem is egyes emberi közösségek, sőt nem is az állam képviselői adták, hanem maga az Isten, hogy tehát ezeket — a törvényes és jogerős bírói ítélet esetét kivéve — igazságosan senki és semmiféle földi hatalom nem csorbíthatja és el nem veheti, csak az Isten, vagy az, akinek Isten erre törvényhozó, kormányzó, bírói és végrehajtói hatalmat adott, mert nincs hatalom csak az Istentől... Ámde ezt az Istentől nyert hatalmat csak

⁷⁸ Máté XXVI. 11.

⁷⁹ Hom. XIII. 1.

igazságosan, vagyis az Isten erkölcsi törvényeivel összhangban szabad gyakorolni, mert igazságtalanságra és saját törvényeinek megszegésére Isten senkinek hatalmat nem adott, nem is adhatott.

Már most, kedves Híveink, ezekben a sorsdöntő időkben az ártatlanok védelmében mi, a magyar püspöki kar tagjai, kötelességünket teljesítjük, mikor az Isten nevében felemeljük tiltakozó főpásztori szavunkat a hadviselésnek és a bombázásoknak a keresztény erkölcsantól elítélt módja ellen. Minden hadászatiilag számba jövő helytől távoli, békés polgárok otthonának szétrombolása, békés nőknek és gyermekeknek alacsonyra szálló repülőkről történő géppuskázása, ártatlan gyermekek ledobott robbanó játékszerekkel okozott nyomorékkátétele; mind olyan tények, amelyeket a tisztességre számot tartó hadviselés nem engedhet

De rámutatunk arra is, hogy mikor ebben a borzalmas világháborúban leginkább rászorulnánk az Isten segítségére, mikor magunknak is gondosan kerülni kellene minden szót és cselekedetet amellyel magunkra és nemzetünkre vonhatjuk az Isten haragját: akkor kimondhatatlan szomorúsággal látjuk, hogy a keresztény Magyarországon is egymásután olyan intézkedések tétettek, amelyek Isten törvényeivel ellenkeznek. Előttetek, kedves Híveink, nem kell részletesen felsorolnunk azokat a rendelkezéseket amelyeket végrehajtásuk módjával együtt magatok is jól ismertek és amelyek magyar polgártársaink egy részének, köztük még azoknak is, akik velünk együtt ugyanezt a szent hitet vallják, pusztán származásuk miatt csorbítják vagy el is veszik velük született jogait. És mindezt anélkül, hogy egyéni bűnösségüket megállapítanák, e ennek alapján bírói ítéletet hoznának. Mindezt csak akkor értenétek meg igazán, ha Veletek is ugyanilyen jogfosztások történének.

Tőlünk, mint híveinknek Istentől rendelt Főpásztoraitól, eddig is távol állott, most is távol áll és ezután is távol fog állni minden pártpolitika, minden csoportérdek és minden egyéni érdek. Mi sem vonjuk kétségbe, hogy a magyar gazdasági, társadalmi és erkölcsi életre a zsidóság egy része bűnösen bomlasztó befolyást gyakorolt. Az is tény, hogy a többiek e tekintetben hitsorsosaik ellen nem léptek fel. Nem vonjuk kétségbe, hogy a zsidó-kérdést törvényes és igazságos módon rendezni kell. Tehát azt hogy az ország gazdasági rendszerében a szükséges intézkedések megtörténjenek és a 'jogosan kifogásolható' tünetek orvoslást nyerjenek nemcsak nem kifogásoljuk, hanem kívánatosnak tartjuk. Azonban, mivel erkölcsi és főpásztori kötelességünket mulasztanánk el, ha gondosan nem örködnénk, hogy az igazságosság csorbát ne szenvedjen, magyar polgártársainkon és katolikus híveinken pedig pusztán származásuk miatt sérelem ne essék: azért hónapok óta szóbeli és írásbeli tárgyalások útján iparkodtunk általában az igazságosságot, különösen pedig a közelmúltban kiadott sérelmes rendelkezésektől sújtott polgártársainkat és híveinket védelmünkbe venni; magunknak a sérelmes rendeleteknek pedig módosítását, illetve hatálytalanítását kértük.

Azonban bár itt-ott némi enyhítést sikerült is elérnünk, amit köszönettel fogadtunk, mégis mély fájdalommal és súlyos aggodalommal tölt el bennünket, hogy tárgyalásaink során éppen azt nem sikerült elérni, amit pedig legjobban szerettünk volna, hogy végleg megszűnjenek az igazságtalan jogcsorbítások és jogfosztások, kivált az elhur-

colások. Minthogy azonban mi a kormányzat tagjainak kereszténységében, magyarságában és emberiségében bízva, az eddigi eredménytelenség ellenére sem adtunk fel minden reményt: Előttetek eddig nem nyilatkoztunk, hanem a lehető lépések megtétele mellett magunkat türtőztetve várakoztunk.

Most azonban, mikor nagy megdöbbenéssel látjuk, hogy eddigi tárgyalásaink minden erőfeszítésünk ellenére éppen a legfontosabb dolgokban szinte eredményteleneknek bizonyultak, azért minden felelősséget ünnepélyesen elhárítunk magunktól. De mikor az isteni törvények védelmében ebben a formában is kérjük az illetékes hatóságokat, hogy Isten és a történelem előtti felelősségük tudatában a sérelmes rendeleteket minél sürgősebben orvosolják. Ezek a rendeletek ugyanis a nemzet létéért folyó küzdelem idején nemcsak jogbizonytalanságot okoznak, hanem megbontják a nemzet egységét is és ellenünk fordítják a keresztény világ közvéleményét, főképpen pedig ellenünk fordítják az Istent!

Mint mindig, most is elsősorban az Istenbe vethetjük bizodal-munkat és ezért kérünk Benneteket, kedves Híveink, hogy Velünk együtt Ti is imádkozzatok és dolgozzatok az igazságosság, a keresztény szeretet diadaláért. Vigyázzatok, hogy a kifogásolt cselekedetek helyes-lésével vagy előmozdításával Magatokra ne vonjátok a szörnyű fele-lősséget Isten és emberek előtt. Ne feledjétek, hogy igazságtalansággal a haza igazi javát szolgálni nem lehet. Imádkozzatok és dolgozzatok ki-vétel nélkül összes magyar polgártársainkért, főképpen pedig katolikus testvéreinkért, katolikus Egyházunkért és szeretett magyar hazánkért.

Erre a szándékra adja főpásztori áldásunkat az t Atyának és t Fiúnak és t Szentlélek Istennek nevében Ámen.

Kelt Budapesten, 1944 június 29.

A magyar püspöki kar nevében

Serédi Jusztinián
bíboros, hercegprímás,
esztergomi érsek.

Rendelkezés: a Tisztelendő Plébánosok, illetve lelkészek ezt a közös főpásztori körlevelet megérkezését követő vasárnapon olvassák fel a híveknek a templomi szószékről.

A körlevelet az esztergomi Buzárovite nyomda sok huza-vona után július első napjaiban elkészítette s azokat a hercegprímási iroda az esztergomi főegyházmegye papsága részére borítékozva, a többi egyházmegye számára szánt példányokat pedig csomagolva postára adta. Külön utasítást is mellékel, amelyben arra szólította fel a címzetteket, hogy a körlevelet a megérkezést követő vasárnapon kell a szószékről a híveknek felolvasni. A kinyomtatáshoz állami cenzúra nem kellett, ellenben a kinyomtatott körlevelekből köteles példányt be kellett mutatni az esztergomi ügyészségnek, amely azonnal jelentést tett Antal igazságügyminiszternek, aki távirati úton megtiltotta az esztergomi postának a felvett példányok továbbítását. Rendelkezése részben megkésett, mert a kalocsai és egri érseki, továbbá az egyes püspöki hivataloknak szóló csomagok már elmentek és rendeltetési helyükre meg is érkeztek. Onnan továbbküldték az egyes plébániákra azzal az utasítással,

hogy a legközelebbi vasárnapon olvassák fel. Az egri főegyház-megyében ez meg is történt.⁷⁷

(Ilyenformán csak azt a 700 példányt tartotta vissza a posta, amely borítékba téve az esztergomi főegyházmegye papságának volt megcímezve.)

Sztójay, Antal Istvántól értesült a hercegprímás pásztorleveléről és a helyzet tisztázása céljából miniszterelnöki értekezletet hívott egybe és annak felhatalmazásával Antal minisztert küldték a hercegprímáshoz. Július 6-án a primásnak a gerecsei hegységben lévő nyaralójában jött létre a találkozás, amelynek során mindenekelőtt Serédi tiltakozott a körleveleinek visszatartása miatt, majd kifejtette, hogy a miniszterelnök érthetetlen cselekedése és elfogadhatatlan magánlevele után volt kénytelen a püspöki kar körlevél útján tájékoztatni a híveket, és így emelni szót a tömeges deportálás ellen nyilvánosan is, annál inkább, mert ilyenek hazánk ezeréves története során még nem fordultak elő.⁷⁸

Antal egyetlen védekezése az volt, hogy a kormánynak külső körülmények súlya alatt kellett így cselekedni, egyben rámutatott azokra a súlyos bel- és külpolitikai következményekre, melyeket a hercegprímás és a püspöki kar tervezett lépései feltétlenül maguk után vonnak⁷⁸

A hercegprímás súlyos szavakkal bélyegezte meg a Sztójay-kormány cselekedeteit, majd pedig tudván azt, hogy ha felolvastatja a körlevelet, az állam részéről nyílt harcot provokál az egyházzal szemben, anélkül, hogy ezzel az üldözött zsidóknak bármit is használna, abban a reményben, hogy tovább tárgyalhat a Sztójay-kormánnyal, engedményeket érhet el s legalább a budapesti zsidóságot a deportálás alól felmentheti, viszont újabb kudarc esetén még mindig felolvastathatja a körlevelet, kijelentette, a következő feltételek mellett kész a felolvasástól elállani:

1. A miniszterelnök hivatalos levélben nyugtassa meg, hogy orvosolja az általa felpanaszolt jogfosztásokat.

2. A zsidó-rendelet alól mentesíti a keresztényeket, s kivált az utóbbiakra nézve megszüntetni a deportálásokat, a már deportáltak visszahozatalára minden tőle telhetőt megtesz.

3. Az egyház hatóságának jogában áll híveivel közölni, hogy a zsidó-kérdésben tárgyalásokat folytat a kormánnyal és már bizonyos eredményeket elért.

Antal a harmadik pontra nézve szükségesnek tartotta még a Sztójayval való személyes megbeszélést, az első kettőt elfogadta. Serédi július 7-én körsürgönyt küldött az egyes érsekekhez és püspökökhöz, továbbá saját papjaihoz, melyben a körlevél felolvasását a további intézkedésig leállította.⁷⁸

Július 8-án megjelent Gerecsén Sztójay, Antal, Imrédy és Kunder miniszterek kíséretében. Serédi ugyanekkor magához kérette Drahos esztergomi helytartót, Czapik egri, Grósz kalocsai érseket és Apor győri püspököt. A tárgyalások menetét lényegesen

⁷⁷ Prímáéi levéltár Esztergom: 8.265/1945. ez. Czapik Gyula jelentése, Eger 1945 november 12.

⁷⁸ Prímáéi levéltár Esztergom: 5.882/1944. ez.

⁷⁸ Antal célzásai ugyanarra irányultak, mint ahogy előzetesen Ravasz püspöknél is megtette: „A nyilasok kerülhetnek kormányra“.

megkönnyítette, hogy Sztójay magával hozta és átnyújtotta a kívánt levelet, amely július 7-éről van keltezve és így hangzik:

„Az Eminenciád által 1944 május hó 10. napján hozzám intézett levelére az 1944. évi június hó 19. napján adott válaszom során mé^ nem volt módomban a keresztény vallásé zsidókra vonatkozóan tervbevett és azóta már részben foganatosított összes intézkedéseket részleteiben közölni. Jelen levelemben azonban már bővebb és az egyes konkrétumokra is kiterjedő felvilágosításokat adhatok.

Az Eminenciád által ismételen kifejezésre juttatott kívánságnak megfelelően a m. kir. kormány a zsidókra vonatkozó rendelkezések módosítása tekintetében az eddig már közölteken felül a következő intézkedéseket tette:

1. Az 1944. évi július hó 6. napján megalakította a keresztény vallású zsidók érdekvédelmi szervezetét, amely a keresztény vallásfelekezetekhez tartozó zsidók ügyeit veszi gondozásba és intézi, függetlenül a Magyarországi Zsidók Szövetségétől.

2. Szigorú vizsgálatot rendelt el annak megállapítására, valóban fordultak-e elő kegyetlenkedések és kíméletlen eljárások a zsidók szállításával és átköltöztetésével kapcsolatban. A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a kegyetlenkedésekről és a kíméletlen bánásmódról szárnyra kelt hírek általában híjjával vannak a valóságnak, avagy legalább is erősen túlzottak. De kétségtelen, hogy elszigetelt esetekben valóban sor került egyes hatósági szerveknek a belügyminiszter úr intenciója ellen való szabálytalan magatartására. A belügyminiszter úr ilyen esetekben a legszigorúbb megtorlást alkalmazta, s a jövőben ugyanilyen megtorlással és más szigorú preventív intézkedésekkel fogja megakadályozni a hasonló esetek előfordulását

8. A budapesti zsidóknak az országból való elszállíttatása a további intézkedésig szünetel.

4. Abban az esetben, ha jövőben sor kerülne a budapesti zsidóknak az országból való elszállíttatására, a keresztény vallású zsidók az országban fognak maradni. Igaz ugyan, hogy az említett zsidók továbbra is elkülönített lakásokban fognak lakni, de intézményes gondoskodás történik arról, hogy vallásuk szabad' gyakorlata, a templomok látogatása és általában lelki gondozásuk zavartalansága feltétlenül biztosíttassák.

5. A keresztény vallásfelekezet lelkészeinek hozzátartozói (szülei, testvérei, a protestáns egyházak lelkészeinek feleségei és gyermekei) a megkülönböztető jelzés viselése és az ahhoz fűzött összes következmények alól mentesíttetni fognak.

A fentieket Eminenciáddal tisztelettel közölve, legyen szabad kifejeznem azt a reménységet, hogy ezek a mai körülmények között meszesemenőnek tekinthető intézkedések az Eminenciád által kifejezésre juttatott magasztos elvek védelmét illetően bizonyára megnyugtatóan fognak szolgálni.““

A hercegprímást csak részben nyugtatta meg ez a válasz, mert a Budapesten kívül tartózkodó zsidókra és a zsidószármazású keresztényeknek a zsidó-rendelet alól való kivételezésére, valamint az addig deportált keresztények visszahozatalára ígéretet nem tartalmazott. A hercegprímás arról a követeléséről sem emlékezett

⁸⁰ Prímási levéltár Esztergom: 5.435/1944. ez.

meg a Sztójay-féle levél, hogy tárgyalásairól a körlevél felolvasásának elmaradása esetén a híveknek közlést adhasson. A hercegprímás emlékeztette Antalt erre a feltételre, aki azonban erre nem akart visszaemlékezni, ami rendkívül bántotta a hercegprímást és a jelenlevő egyházfőket Serédi Jusztinián kénytelen volt Antallal ellentétben ismételten hangoztatni, hogy ezt a feltételt szabta, s annak teljesítését Antal kilátásba helyezte. A miniszter azonban ezt kereken letagadta. Serédi fenntartotta ezirányú követelését, mire Sztójay félrevonult tanácskozni minisztertársaival, s azután teljesítette a hercegprímásnak ezt az óhaját is. Egyben szóbeli garanciát vállalt, hogy a levelében felsorolt 5 pontot a kormány híven teljesíti. Beleegyezett abba, hogy a rádió július 9-én reggel egy megbeszélendő szöveget fog leadni,^ valamint megállapították azt a szöveget is, amelyet a szószékről közölnének a katolikus hívekkel.' E két szöveg így hangzott:

A rádió számára készült szöveg:

„Serédi Jusztinián bíbornak, Magyarország hercegprímása kéri közölni a hazai összes katolikus plébániahivatalokkal, hogy az elmúlt hó 29-én kelt „Apostolutódok“ című közös püspökkari körlevél a főtisztelendő papság tájékoztatására szolgál és a hívek előtt való felolvasatását el kell hagyni.“

Viszont a szószékekről a következő közleményt kellett felolvasni:

„Serédi Jusztinián bíbornok, Magyarország hercegprímása a maga és a nagyméltóságú püspöki kar nevében közli a katolikus hívekkel, hogy a zsidókra, különösen a megkeresztelkedettek vonatkozó rendelkezések tárgyában ismételten fordult a magyar királyi kormányhoz, s ily irányú tárgyalásait továbbra is folytatja.“

Az eredménnyel egyik fél sem volt megelégedve. Sztójay és társai soknak tartották, amit nyújtani kellett, viszont Serédi és a püspöki kar keveseíte az eredményt. *Apor püspök* győri hazatérése után levelet intézett a hercegprímáshoz július 15-én, amelyben többek között ezt mondja:

„Viaszatérve folyó hó 13-án, Gerecsén történt megbeszélésünk tárgyára, szabad legyen alábbi javaslatokat tennem az adott sajnálatos helyzetben való teendőkre nézve:

1. Mindenekelőtt szükségesnek tartanám, hogy Eminenciád Antal István miniszter úrnak igen határozott formában tudomására hozza, hogy eljárása a megtévesztésnek és félrevezetésnek jellegével bír, s ebből személyére nézve a jelen voltak levonják a szükséges következtetéseket

2. Fokozott mértékben ellenőriznünk kell az írásban adott ígéreteket főleg az atrocitások és deportálások tekintetében, hogy betartják-e. Ezzel kapcsolatban megjegyzem, hogy a Sztójay-levél Eminenciádnak szándéka ellenére csak a budapesti zsidóknak deportálását ígerte szüneteltetni és épp ma történt, hogy egy Kistarcsáról induló transzportot nem tudtak megakadályozni. Most legalább arra ügyeljünk, hogy budapestieket ne szállítsanak vidékre, hogy onnan, mint vidékieket, mégis külföldre szállítsák.

3. A megkereszteltek mentesítésének elutasításával a kormány egyrészt a németek ellenszegülésére, másrészt a faji alapra hivatkozik. Ezért szükségesnek tartanám:

a) kikutatását annak, hogy a német kormányzat tényleg olyan mereven elzárkózik attól, hogy a megkereszteltek kivételeztesse, és ha így van, minden befolyásnak latbavetését, hogy ezt az álláspontjukat a szlovákiai mintára módosítsák. Még attól se kellene visszariadni, hogy Eminenciád levélben a jelenlegi államfőhöz forduljon a berlini pápai követ útján.

b) A magyar kormányhoz külön memorandumot kellene eljuttatni, amelyben Eminenciád és a ns. püspöki kar kifejtene, mennyire elvetendő faji elmélet, melynek elfogadása és alkalmazása révén a magyar kormányok letértek az igazság és a keresztény erkölcsi rend alapjáról. Épp azért kell tehát a kormánynak a keresztényeket kivételezni, akik szabad akaratukra és az isteni kegyelemre támaszkodva, hátat fordítottak azoknak a bűnöknek, melyeket sok fajtestvérük elkövetett.

c) De szükséges lenne tanító jellegű pásztorlevelet intézni híveinkhez is, melyben kioktatandók a fajelmélet tarthatatlan és keresztényellen voltáról.⁸¹

Közben. *Bereszióczy Miklós* miniszteri tanácsos július 12-én megjelent a hercegprímás előtt, hogy a minisztertanács következő döntéseit, illetve kérelmeit előadja:

„1. A lelkészek a szószéki közlést ne akkor olvassák fel a szentmisén, amikor a rádió be van kapcsolva, hanem azon kívül. *(Ez ellen a primás nem tett kifogást.)*

2. Kérje vissza a postáról a körleveleket, nehogy visszaélés történjen velük. *(Erre már megjegyezte: Én nem kérem vissza! Intézkedjék az igazságügyminiszter.)*

3. A protestáns egyházfőkkel ugyanolyan megállapodás történt Ravasz püspöknél, mint a hercegprímásnál. Nevezetesen:

a) a protestáns lelkészek sem olvassák fel deklarációikat,

b) a miniszterelnök a hercegprímáshoz küldött levélhez hasonlóan küld Ravasz püspöknek,

c) a protestáns lelkészek azonos közleményt adnak le vasárnap, de szintén rádió nélkül, mint a katolikus papok

d) A minisztertanács arra kéri a primást, hogy a vasárnapi rádióprédikációk mentesek legyenek a politikai állásfoglalástól. *(Ez utóbbira Serédi megjegyezte: »Erre nincs szükség, mert már megtörtént. Esetünkben azonban tisztázni kellene, hogy mi a politika és mi a kritika. Azt például nem tilthatom meg, hogy a rádió ne hirdesse: ne ölj, ne lopj, stb., pedig némelyek ezt is politizálásnak veszik, ha valakire vonatkoztatják.““*

Ezzel befejezést nyert a nyilvános tiltakozás tárgyalásának kérdése és a hercegprímás ilyen értelemben válaszolt Apor püspök fentebb közölt levelére. Az Antal-féle ügyben proponált eljárást nem találta célravezetőnek. Az ellenőrzést maga is helyesnek találta. Ami a kormány, Apor által említett felfogását illeti, arra

⁸¹ Primási levéltár Esztergom: 81/1946. ez. a) melléklet.

⁸² Primás! levéltár Esztergom: szám nélkül. Feljegyzés a körlevéllel és rádió prédikációval kapcsolatban. Serédi, 1944 júl. 1.

nézve Serédi azt felelte, hogy az nem egységes, hanem háromféle. A kormány egyik része visszacsinálna, amit a másik megenged, s a harmadik közönyösen nézi, mit cselekszenek a zsidókkal. Hitlerhez fordulni meddő kísérlet, ezt mások is megtették, maga a pápa is, de hiába. A memorandummal való kísérletezés is hiábavaló lenne, mert a kormány nem érti meg, vagy nem akarja, illetve nem meri megérteni, s ennek megfelelően cselekedni. Kijelentésbe helyezi azonban, hogy ismét a kormányhoz fordul újabb argumentumokkal és kívánságokkal.⁸³

A rádió-leadás július 8-án este és 9-én reggel megtörtént, viszont a szószéki közlés a legközelebbi vasárnapon, július 16-án az előírás szerint történt. A felolvasást végső egyes papok azonban nem tértek ki az elől, hogy megfelelő magyarázatokat ne fűzének ahhoz. Főképpen azt hangoztatták, hogy az evangélium tanítása szerint mindnyájan a mennyei Atyának vagyunk gyermekei s a felebaráti szeretet köteléke fűz egymáshoz. Ennek alapján, ha az Egyház el is ítéli a vétket és bünt, de elkövetőjét az embert nem veti el s ellenzi az erőszakos és igazságtalan megtorlásokat. Ezért nem helyeselheti, sőt egyenesen kárhoztatja a zsidókkal szemben fogantatosított embertelenségeket és kegyetlenkedéseket, akár felelőtlen elemek követik el azokat, akár pedig felelős közületek. Az Egyház mint az örök és változatlan igazság letéteményese és őre kénytelen szembeszállni ilyen jelenségekkel, nemcsak azért, mivel az üldözöttek szenvedése az égbe kiált, hanem mert az igazság és szeretet vállalása nem tűri az erőszakos elnyomást és az igazságtalan üldözést.⁸⁴

Befejezésül még annyit, hogy az esztergomi prímási levéltár „Zsidó iratok 1944” című csomó alatt található Stem'Samu levele, amelyben a Magyarországi Zsidók Szövetsége nevében köszöni meg a hercegprímás addigi fáradozásait és arra kérte, hogy továbbra se hagyja el a szenvedő zsidóságot.

XXVI.

A PROTESTÁNS EGYHAZAK TÁRGYALÁSAI⁸⁵

1. Ravasz püspök Sztójajnál

A református egyház rangidős püspöke, Ravasz László május 9-én a református vallású Mester Miklós közoktatásügyi államtitkárral megjelent Sztójay Döme miniszterelnöknél, hogy szót tegyen a zsidók elleni atrocitásokért. Ravasz László Sztójay elé tárta a református konvent beadványait, azokat a rémségéért dolgozókat, amelyeket a zsidók összegyűjtése során követtek el Marosvásárhelyen, Kolozsvárott, Baranyában, Kassán. Sztójay szemmel láthatólag tájékozva volt azokról és kijelentette, hogy ezt a bánás-

⁸³ Prímási levéltár Esztergom: szám nélkül, Serédi-fogalmazvány, Gerecse, 1944. júl. 24.

⁸⁴ Meszlényi A. id. kézirat 36—7 o.

⁸⁵ Nagyobb részben Bereczky Albert id. műve alapján.

módot elítéli ugyan, de intézkedett az elkülönítés szigorú, bár emberséges bánásmóddal való végrehajtására.

„A zsidóság faj és így a zsidó-kérdés szabályozása faji és nem vallási probléma“, — mondotta, de szavaiból úgy látszott, hogy a módszer kérdésében ő sem helyesli egészen az Endre—Baky-féle utasításokat.

Később, — június 7-én — Sztójay levélben közölte a református egyetemes konvent vezetőivel, hogy a keresztyén vallású zsidók a sárga folt viselése mellett keresztyénységüket feltüntető jelzést is viselhetnek. Közölte azt is, hogy a belügyminiszter előterjesztésére a minisztertanács különösen kivételes esetekben felmentést ad a zsidókat terhelő joghátrány alól, ezt azonban nagyon ritka esetben fogja tenni.

A közben eltelt időben is számtalan egyéni kérdés elintézésével foglalkozott a református egyház vezetősége, de mivel az adott helyzetből kifolyólag az egyház és a kormány között semmiféle kapcsolat nem volt, kevés pozitív eredményt lehetett elérni. Sztójay miniszterelnök írásban nem válaszolt a református egyetemes konvent május 9-én írásban is átadott tiltakozására.

2. Kezdeményezés a keresztyén egyházak közös fellépésére

Ezzel egyidejűleg a református egyház kezdeményezéseket tett abban az irányban is, hogy a hollandiai és dániai mintára a keresztyén magyar egyházak közös fellépésükkel nagyobb súllyal igyekezzenek gátat vetni az embertelenségeknek. Gyakorlatilag ez az együttműködés a római katolikus Szent Kereszt Egyesület és a református Jó Pásztor Bizottság között létre is jött. A Szent Kereszt Egyesület vezetője, dr. Cavallier József vállalta azt, hogy közvetíti a protestáns egyházak együttműködési készségét a hercegprímáshoz. Cavallier József június 15-én vitte el Esztergomba a hercegprímáshoz Ravasz László püspök levelét és ahhoz csatoltan a protestáns püspöki kar által fogalmazott és a kormány elé terjesztendő határozott hangú tiltakozó és a végső következményekkel fenyegető memorandumnak másolatát. A püspök akár annak elfogadását, akár egy új szöveg megállapítását kérte, amit a protestáns püspöki kar készséggel lenne hajlandó elfogadni.

Május 19-én dr. Wilhelm Károly, a Zsidó Szövetség Intéző Bizottsága megbízásából felkereste a súlyos betegen fekvő Ravasz református püspököt és közölte vele, hogy megkezdődött a zsidók deportálása, amelyből ők úgy tudják, nincs többé visszatérés. A püspök kijelentette, hogy készséggel hajlandó a református egyház új beadvánnyal ismét kérni a kormányzatot arra, hogy ezt a szörnyű felelősséget hárítsa el a magyar nemzetről.

Május 19-én a konvent újabb beadványt intézett a miniszterelnökhöz. Megismételte tiltakozását a zsidók megkezdett elkülönítése ellen is és már akkor figyelmeztette arra a rettenetes felelőségre, amely a kormányra és az egész nemzetre hárul, ha megkezdődnek a zsidóknak Németországba való deportálása, aminek előkészítésére jelek mutatkoznak.

Kassára egyidejűleg leküldték egy fiatal lelkészt, aki megállapította, hogy a Zsidó Tanács közlése helytálló: a deportálás valóban ma is folyamatban van.

Ravasz püspök betegágyához kéréste Kapi Béla evangélikus püspököt, hogy együtt fogalmazzák meg a tervezett „végső tiltakozást”. Sajnos, a katolikusokkal való együttműködés ezúttal sem jött létre: a levélre válasz nem érkezett.

A magyarországi két evangéliumi egyház kilenc püspökének aláírásával azután csak június 23-án tudták Balogh Jenő, Radvánszky Albert báró, Kapi Béla, Muraközy Gyula és Bereczky Albert küldöttségileg átadni a memorandumot Sztójaynak.

Sajnos, az emlékirat beadását több mint egy hónapig késleltette az, hogy mind a kilenc különböző helyen lakó püspök aláírását külön-külön meg kellett szerezni.

3. A protestáns egyházak közös beadványa

A protestáns egyházak tiltakozó jegyzéke a következőképpen hangzott:

„Folyó évi május 19-én kelt beadványunkban még csak mint sejtelmet és lehetőséget említettük meg, hogy megkezdődhetik a magyarországi zsidóság ismeretlen helyekre való deportálása. Azóta megbízható értesülés érkezett hozzánk, hogy leólmazott vasúti kocsikban napnap után kocsinként 70—80 különböző nemű, korú, társadalmi állású zsidó, izraelita és keresztyén vallású vegyesen, hagyja el az ország határát és tűnik el szemünk előtt ismeretlen messzeségben. Mind a deportáltak, mind hozzátartozóik arról vannak meggyőződve, hogy útjuk a végső megsemmisítésbe vezet.

A zsidó-kérdés megoldása politikai feladat, mi most politikával nem foglalkozunk. E megoldás végrehajtása egy nagy igazgatási munka, mi ebben szakemberek nem vágyunk. De a zsidó-kérdés megoldásának módja, mihelyt az Isten örök törvényeit kihívja, arra kényszerít minket, hogy tiltakozó, elítélő és ugyanakkor könyörgő szavunkat a felelős kormány feje előtt felemeljük.

Nem tehetünk másképp.

Minket Isten arra rendelt, hogy ebben a nemzedékben az ő örökkévaló evangéliumát hirdessük és bizonyosságot tegyünk az ő erkölcsi világrendjének változhatatlan törvényéről, akár tetszik az embereknek, akár nem. Ebből az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket, hogy alázatos és bűnös emberekként, de a hit és engedelmesség szent kötelességében Isten Igéjéről bizonyosságot téve, kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot, az igazságosságot és az irgal-

másságot megsért és az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére. Mint a két evangéliumi egyház püspökei pedig felemeljük tiltakozó szavunkat az ellen, hogy egyházunk buzgó tagjai azért, mert faji szempontból zsidónak minősülnek, tekintet nélkül arra, hogy milyen keresztyén szellemről és erkölcsről tesz bizonyosságot egyéni életük, bűnhődjenek azért a zsidó szellemiségért, mellyel ünnepélyesen szakítottak, s melytől magukat elzárták, nemcsak ők, hanem sok esetben már ősök.

Végül, mint magyar emberek, keresztyén lelki pásztorok, ismételtelen könyörgünk Nagyméltóságodhoz: vessen véget a kegyetlenkedéseknek, amelyeket Nagyméltóságod is elítél: szerezzon érvényt annak a kijelentésnek, amelyet nagyméltóságos kormányának egyik kiemelkedő tagja tett, amikor az oktan és kegyetlen zsidóírtás feltevése ellen tiltakozott. Mi Nagyméltóságod politikai helyzetét nehezíteni nem akarjuk, sőt a kibontakozásban magára vállalt nagy feladat megoldását elősegíteni kívánjuk, ezért tiltakozásunkat a magyar közvélemény elé egyelőre nem visszük, pedig ezért minket a világkeresztyénség vezető testületéinek vádja és felelősségre vonása ér. De ha szavunknak fogantja nem lesz, kénytelenek leszünk egyházunk közvéleménye és a világprotestantizmus színe előtt bizonyosságot tenni arról, hogy mi Isten üzenetét nem hallgattuk el.

Utolsó kísérletképpen megpróbálunk Nagyméltóságod jó lelkén, magyar szíven, keresztyén érzületén át a m. kir. kormány lelkiismeretéhez fordulni s annak ügyévé tenni az egész eddigi szolgálatunknak ezt a legfájdalmasabb megnyilatkozását

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletünk őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1944 június 20.

dr. Ravasz László sk.

a dunamelléki református
egyházkerület püspöke.

Vásárhelyi János sk.
az erdélyi református
egyházkerület püspöke.

dr. Révész Imre sk.
a tiszántúli református
egyházkerület püspöke.

dr. Enyedy Andor sk.
a tiszáninneni református
egyházkerület püspöke.

Kuthy Dezső sk.
a dunáninneni evangélikus
egyházkerület püspöke.

Győry Elemér sk.

a dunántúli református
egyházkerület püspöke.

D. Kapi Béla sk.
a dunántúli evangélikus
egyházkerület püspöke.

D. dr. Raffay Sándor sk.
a bányai evangélikus
egyházkerület püspöke.

Turóczi Zoltán sk.
a tiszai evangélikus
egyházkerület püspöke.

A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének elnöksége és a Magyarországi Evangélikus Egyházegyetem elnöksége nevében igazoljuk, hogy a református és evangélikus püspökök ennek a beadványnak eredeti fogalmazványát külön-külön példányokon sajátkezűleg aláírták. Ezt az előterjesztést — annak érdemével egyetértve —

a fentnevezett két evangélikus egyház alulírott legfőbb törvényes képviselői Nagyméltóságodnak átnyújtják.

dr. Balogh Jenő sk.

dr. Ravasz László sk.

főgondnok, az egyetemes kon- püspök, az egyetemes konvent
vént világi elnöke. lelkész-elnöke.

Radvánszky Albert báró sk.

Kapi Béla sk.

egyetemes felügyelő, a magyar- püspök, a magyarországi evan-
országi evangélikus egyház- gélikus egyházegyetem kgy.
egyetem kgy. világi elnöke.

egyházi elnöke.“

A küldöttség szóbelileg is előterjesztette ezt az ultimátum-
szerű emlékiratot Sztójay Döme röviden válaszolt: „*a belügy-
minisztérium két államtitkára (Baky és Endre) jelentették, hogy
egyes kivételektől eltekintve semmiféle atrocitás nem történik.
Németországban nagy munkaerőhiány van és munkaszolgálatra
viszik a zsidókat*“.

A cinikus, — de szemmel láthatóan hazug válasza — fel-
háborodottan tárta a protestáns küldöttség Sztójay elé azt a
tényt, hogy a csecsemőket, terhes anyákat és aggastyánokat talán
még sem munkaszolgálatra visznek magukkal,

A miniszterelnök erre így válaszolt:

„*A zsidókat erős családi összetartás jellemzi és ezért nem
akarják a családokat szétválasztani. Nem akarják, hogy a kint
dolgozó zsidók aggódjanak itthonmaradt családjukért, sem azt,
hogy a hozzátartozók aggódjanak a kiszállított zsidó férfiak sorsa
miatt.*“

A protestáns küldöttség javasolta, hogy azokat a gyerekeket,
akiknek a szüleit ilyen „munkaszolgálatra“ viszik, az egyházak
vehessék gondozásuk alá. A miniszterelnök kijelentette, hogy ebbe
beleegyeznek, a kérést adják azonban írásban. A küldöttség azonnal
megszövegezte és átadta az erre vonatkozó kérelmet- *Választ soha-
sem kapták!*

4. Közös református és evangélikus nyilatkozat a világ protestantizmusához

Mivel a kormánynál és a miniszterelnöknél tett sok-sok közbe-
lépésnek és tiltakozásnak csekély eredménye volt, sőt Sztójay
leginkább nem is válaszolt a hozzá intézett beadványokra, Ravasz
és Kapi püspökök elhatározták, hogy nyílt deklarációval fordul-
nak a gyülekezethez és a protestáns világkeresztyénséghez, amely-
ben orbi et urbi megismétlik a miniszterelnöknek írt tiltakozást:

„Nagyiszteletű Lelkipásztor Úr! Felkérjük valamennyi hatóság-
gunk alá tartozó lelkipásztor testvérünket, hogy a legközelebbi vásár-
napi istentisztelet végeztével, a gyülekezet előtt olvassa fel a következő
üzenetünket:

A magyarországi református egyház és a magyarországi evangélikus egyházegyetem valamennyi gyülekezetének! Kegyelem néktek és békesség Istentől, a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól!

Testvéreink a Jézus Krisztusban! A magyarországi református egyház és a magyarországi evangélikus egyház alulírott püspökei fordulnak hozzátok, hogy Isten színe előtt tájékoztassunk azokról a lépésekről, amelyeket az evangéliumi egyházak nevében a m. kir. kormány-nál tettünk. A gyülekezetnek tudomására hozzuk, hogy a két evangéliumi egyház többszöri előszóval és írásban tett előterjesztése után ez év június 21-én egy ünnepélyes tiltakozó s kérő emlékiratot adott át a m. kir. miniszterelnök úrnak. Ebben az emlékiratban rámutatott azokra az eléggé nem sajnálható eseményekre, amelyek a magyarországi zsidóság elkülönítését és elszállítását kísérik — akár keresztyének, akár nem.

Annak megállapítása után, hogy a zsidókérdés megoldásának módja Isten örök erkölcsi törvényeibe ütközik, előterjesztését a következőképpen folytatta: »Minket Isten arra rendelt ebben a nemzedékben, hogy örökkévaló evangéliumát hirdessük és bizonyosságot tegyünk az ő erkölcsi világrendjének változhatatlan törvényeiről, akár tetszik ez az embereknek, akár nem. Ebből az isteni megbízatásból merítjük jogcímünket, hogy alázatosan bűnös emberként, de a hit és az engedelmesség szent kötelékében Isten igéjéről biztonsságot téve, kárhoztassunk minden olyan elbánást, amely az emberi méltóságot megsérti és az ártatlanul kiontott vér rettenetes ítéletét idézi népünk fejére.

Ugyanakkor kérve kértük a m. kir. kormányt, vessen véget a kegyetlenkedéseknek, amelyeket a kormány tagjai is elítéltek és szerezzen érvényt azon az illetékes kijelentéseknek, amelyek egyrészt a zsidóírtás feltevése ellen tiltakoztak, másrészt rendelkezéseket adtak a zsidókra vonatkozó jogszabályok emberies végrehajtására. Fájdalommal kell megállapítanunk, hogy könyörgéseink eredményeit nem látjuk.

Mint a két evangéliumi egyház püspökei, mindezekről kötelességünknek tartottuk híveinket, egyházunk minden tagját és Krisztus anyaszentegyházának egyetemes közösségét tájékoztatni. A gyülekezeteket bűnbánatra és az egész magyar népet Isten hatalmas keze alatt való megalázkodásra és a hozzávaló buzgó könyörgésre hívjuk fel és kérjük Istent, hogy irgalma és megtartó kegyelme forduljon magyar nemzetünk felé.

Szerető testvéreink az Úr Jézus Krisztusban: 1944 június utolsó vasárnapján.“

(Az egyház statútumai szerint ezt a levelet küldöncök vitték és írták alá a kilenc protestáns püspökkel.)

5. Antal István leszereli a protestáns egyházakat is

A kiáltványt sokszorosították, különböző színű, borítékokba helyezték el és. szükséges óvatosságból a kétezer vidéki lelkesi hivatal részére különböző vidéki postákon akarták feladni. Minden úgy látszott, hogy június 9-én ezt az üzenetet minden magyar protestáns templomban fel fogják olvasni. Ekkor jelentkezett Antal István vallás- és közoktatásügyi miniszter, hogy tárgyalni kíván. Kijelentette, hogy a katolikus egyházzal már külön tárgyal

és a hercegprímással már megegyezésre is jutott. Közölte ennek a megegyezésnek a részleteit is. (Később derült ki, hogy Antal István egyrészt becsapta a hercegprímást, másrészt pedig hamis módon tájékoztatta a megegyezésről a protestánsokat. Újból ki-tűnt, milyen hiba volt, hogy a keresztény egyházakat nem lehetett közös eljárásra összehozni.)

Július 11-én Antal István Mester Miklós államtitkár kíséretében megjelent Leányfalun Ravasz László püspök betegágyánál. Jelen voltak még Bereczky Albert, Kapi Béla, Lőrinczy Szabolcs és Révész Imre. Kijelentette, Sztójay Döme megígéri, hogy az *atrocitásokat megszünteti, az elkülönítést emberségesen hajtja végre, a további deportálást megszünteti.* Ez a hercegprímással való megállapodás. Írásban még nem tudja azt felmutatni, de a katolikusokkal kötött megállapodás szövege és lényege ez. Hosszasan beszélt rá a beteg püspököt, de fenyegetődzött is, mondván, ha megmaradnak a nyilvános tiltakozás mellett, úgy „letörik az egyházat“, vagy a kormány lemond és nyilaskeresztes irányzat jut uralomra. Viszont ha megegyeznek, ezzel megmenthetik 250.000 zsidó — a főváros zsidósága — életét

A püspök elhitte a hercegprímással való megállapodásról szóló kijelentést, kikötötte azonban, hogy a református templomokban egy rövid közleményt mindenestre felolvashatnak a lelkészek. A közleményt azonnal megszóvegezték és az így hangzott:

„Mindkét evangéliumi egyház vezetősége a zsidókérdés kapcsán, de különösen a megkeresztelkedett zsidók érdekében ismételten eljár az illetékes kormánytényezőknél és ezirányú fáradozásait továbbra is folytatja.“

Ezt a rövid nyilatkozatot azután július 16-án, vasárnap a délelőtti istentiszteletek végén a református és evangélikus lelkészek a szószékről az ország minden templomában kihirdették

XXVII.

A NUNCIUS ELÉGEDETLEN

Miközben Antal miniszter Gerecsén jár a hercegprímásnál, Sztójay július 16-án fogadja Angelo Rotta nuncius látogatását. Ez alkalommal a pápai nuncius igen éles szavakkal bélyegzi meg azt, ami a magyarországi zsidó-kérdés megoldása kapcsán történt. Megjegyzi, hogy mindez utálatos (*abonimable*) Magyarországra nézve becstelen (*déshonneur*).

— *Most láthatják, hogy gyakorlatban hová vezet a faji elmélet alkalmazása* — mondja a nuncius. — *Olyan személyek, akik keresztényeknek születtek, vagy pedig 30—40 év óta keresztények,*

ugyanolyan méltatlan (indigne) elbánásban részesülnek, mint a többi zsidók.

Különösen kifogásolja a csendőrség eljárását, amely sokszor kegyetlen és megalázó.

A nuncius inegjegyzéseire Sztójay válaszában tiltakozott az erős kifejezések ellen. Kifejtette, hogy a faji alapon való kezelést nem a jelenlegi kormány, de már az előző kormányok törvényhozási úton állapították meg. Kérte, hogy vegye tudomásul:

„a zsidók külföldre küldésénél nem a faji zsidók megsemmisítéséről van szó, hanem arról, hogy szövetségesünknek munkaerőre van szüksége. E munkaerő vagy faj-magyar, vagy faj-zsidó lehet. Miután a faj-magyarok a bolsevizmus elleni fegyveres küzdelemben vannak bevetve és halnak meg tömegesen, a keresztény Magyarország és általában a keresztény civilizáció védelmében, másrészt az országban kell, hogy a rendet fenntartsák és a termelést biztosítsák, éspedig nemcsak a magyarság, de az itt élő külföldiek érdekében is, csak természetes, hogy inkább a faj-zsidókat bocsátjuk munkaerőként szövetségesünk rendelkezésére, annál is inkább, mert a faj-zsidók általában a destrukció képviselői, úgy amint 1918-ban is ők destruáltak leginkább és voltak a bolsevisták szövetségesei. Vannak kivételek e tekintetben, de általánosságban e megállapítás kétségtelenül helytálló.“

A csendőrség eljárásáról elismerte Sztójay:

„Egyes helyeken és alkalmakkor a végrehajtó közegek részéről embertelen eljárás volt tapasztalható, ez azonban a leghatározottabban a kormány intenciói ellen történt és a közegek felelősségre is lettek vonva. A helyzet ma az, hogy ha bárki meg óhajt ma tekinteni egy zsidó-szállítmányt, azt megteheti és meggyőződhetik arról, hogy az emberséges körülmények között történik.“

Közölte a nunciussal, hogy elrendelte a Budapest város területén élő összes zsidó munkaerőként való rendelkezésre bocsátásának felfüggesztését. Megalakítja a *Kikeresztelkedett Zsidók Tanácsát*. Végül közölte, hogy ha személyi óhajai volnának az egyházaknak kivitelezés tekintetében, ezt megfontolás tárgyává teszi

A nuncius ennek ellenére fenntartotta megjegyzéseit, kifogásolva, hogy 16 éven aluliakat és 60 éven felülieket, valamint nem munkaképeseket is kivisznek, sőt olyanokat is, akik nem családtagjai valamilyen munkára, kiküldöttek. Sztójay erre azonnal azt válaszolta, hogy

„a gyerekek, öregek, stb. szintén elmennek, a munkaerőként átengedett zsidókkal, mert éppen német részről megállapították, hogy a zsidók munkateljesítménye nagyobb, ha családtagjaik közelükben vannak.“

A továbbiakban felhívta a nuncius figyelmét arra, hogy „a zsidóság részéről óriási propaganda folyik, a jelentések egyrésze túlzott, hiszen köztudomású a zsidók agitálása és hisztériája“.

Párhuzamba állította a szövetségesek bombázásaival, amelyek

lakásnegyedeket tesznek tönkre s ezáltal a keresztény lakosságot is össze kell zsúfolni. A nuncius ezzel kapcsolatban megjegyezte, hogy háborús szükségből ered a kibombázottak összezsúfolása, tehát nem hasonlítható össze a zsidók összeköltöztetésénél szisztematikusan, előre megfontoltan okozott borzalmas helyzettel. Sztójay megjegyezte:

„a zsidók elkülönítése azért szükséges, mert a magyar nép jelenlegi élet-halál harcában a bolszevizmus ellen, a zsidók káros behatást gyakorolnák, defetisták és a túloldal felé húznak, holott, ha a bolszevizmus győzne, elnyelné Magyarországot.“

Ezzel kapcsolatban a nuncius elismerte:

„van egy bizonyos zsidó veszély, amely veszélynek eliminálása szükséges, de hangsúlyozta, hogy ennek a keresztény erkölcs és az egyház jogainak iiszteletbentartásával kell történnie.“

így kifogásolta, hogy a zsidók csak délelőtt 11 órakor hagyhatják el lakásaikat és ezért nem vehetnek részt a misén, nem áldozhatnak. Kérte, hogy vásár- és ünnepnapokon a kikeresztelkedett zsidók korábban hagyassák el lakásaikat vallási kötelezettségeik elvégzése céljából. Kérte továbbá, hogy a zsidó-csillag viselése kötelezettsége alól mentesíttessenek a keresztény papok szülei, az egyházi (pápai) kitüntetések tulajdonosai és a Szent Sír-rend tagjai (3—4 személy). Sztójay fentiekhez hozzájárult, ugyanakkor kérte viszont a nunciust, járjon közbe a hercegprímásnál, vonja vissza körlevelét. A nuncius ezt nem volt hajlandó megtenni, mert hangoztatta, hogy ilyen lépés az Egyház szabadságát korlátozná. Az Egyháznak joga és kötelessége, — mondotta — felemelni szavát minden ellen, ami a keresztény erkölcsbe ütközik. Kérte Sztójajt, ne tegyen semmit, ami az Egyház szabadságát korlátozná, ne kedvtelenítse el a Szentatyát, járjon a kedvében, mert a háború után, — akárhogy végződjék is az, — Magyarországnak szüksége lesz, miután kevés a barátja, különösen szomszédai között, a Szentszék erkölcsi támogatására.⁸⁶

A hercegprímással történt megegyezés után Sztójay a nunciust is értesíti intézkedéseiről:

Magyar királyi külügyminisztérium
346/Res. PoL — 1944.

Budapest, 1944 július 15.

Nuncius Úr,
1944 július 6-iki látogatása alkalmával kegyes volt néhány megjegyzést és javaslatot tenni a magyarországi zsidókérdés megoldásával kapcsolatban.

Látva Excellenciád nagy érdeklődését, melyet a magyar problé-

⁸⁶ Sztójay miniszterelnök 1944 július 6-án kelt 2 darab napi jelentéséből a pápai nunciussal folytatott beszélgetéseiről.

már eme különleges területének szentek, bátor vagyok e kérdés pillanati helyzetéről tájékoztatni.

Amint fentemlített látogatása alkalmával módomban volt szíves tudomására hozni, a zsidók külföldi munkára való igénybevétele és kiszállítása fel lett függesztve.

Ha a jövőben a zsidók kötelező munkára való igénybevétele ismét folytatódna, a kitért zsidók ez alól fel lesznek mentve. A kikeresztelkedett zsidók Magyarországon maradnak, és noha elkülönítve fognak élni, de megadatik nekik felekezetük szerint a szabad vallásgyakorlat lehetősége.

A „Magyarországi Keresztény Zsidók Szövetsége“ az 1944 július 12-iki 2540/1944. M. E. kormányrendelet értelmében megalakult. Ez a Szövetség hivatott a jövőben a kikeresztelkedett zsidók érdekeit képviselni. Ezek nem lesznek többé tagjai a Magyarországi Zsidók Szövetségének.

A keresztény egyházak papjainak és lelkipásztorainak családtagjai (katolikus papok szülei és testvérei, protestáns lelkipásztorok szülei, testvérei, feleségük és gyermekeik) kivételnek a sárga csillag viselésének kötelezettsége alól és mentesülnek az ebből származó következményektől.

Több ezer zsidónak, továbbá 10 éven aluli zsidó gyermeknek alkalom adatott semleges vagy ellenséges területre való kivándorlásra. Hasonlóképpen lehetőség nyílik a Nemzetközi Vöröskereszt útján anyagi segély nyújtására is a magyarországi táborokban koncentrált internáltak részére.

Abban a reményben, hogy a fentemlített rendszabályok, amelyek a magyar kormány emberséges és lovagias érzésének bizonyítékai, a legteljesebben megnyugtatóják az Egyházat és annak szószólóját, kérem, Nuncius Úr, fogadja nagyrabecsülésem megnyilvánulását,

Sztójay sk.

A nuncius nincs meglegedve:

Magyarországi Apostoli Nunciatura

N. 161/44.

Budapest, 1944 július 28-án.

Dísz-tér 5.

Excellenciás Uram,

Hálással köszönöm Excellenciád lekötelező sorait, amelyeket a zsidó-kérdéssel kapcsolatban folyó hó 25-én N. 346/Res. Pol. — 1944. jelű levelében hozzám intézett. Ismételten bizonyítékát láttam Excellenciád e tárgyban tanúsított jóindulatának, melyet örömmel nyugtázok.

Számba veszem az enyhítések sorát, amelyek a valóban drákóian szigorú zsidó-rendeletekkel kapcsolatban jelentek meg. Mégis, ha tekintetbe vesszük a Nunciatura által ebben a kérdésben előterjesztett 1 íván-ságokat, azonnal szembetűnik, hogy a megadott engedmények igen messze vannak attól, hogy valóban kielégítőnek lehessen azokat nevezni.

Minden esetben, még ha tudomásul is vesszük a fentemlített enyhítéseket, azok reális értékét nagyon szkeptikusan kell megítélnünk, annál is inkább, minthogy nincs garancia azok komoly és lelkiismeretes végrehajtására vonatkozóan. Sajnálatosan, a végrehajtó közegek eddig annyi rosszindulatot és ellenkezést tanúsítottak mindabban, ami a zsidók sorsának enyhítését jelentette volna, még ha kikeresztelkedet-

tekről is volt szó, hogy a kétség több, mint indokolt. Ha csak számba vesszük azt a valóban fennálló obstrukciót amit azért gyakorolnak, hogy elgáncsolják a kivételezetségi kérvények elintézését és elfektetik a vonatkozó okiratokat úgy érthető, hogy valóban attól kell tartani, az ígéretek csupán illuzórikusokká válnak és nem maradnak mások, csak pusztán ígéretek.

Mindenesetre nem kételkedem Exeellenciád erélyes közbelépésében, már csak azért is, hogy még bízni lehessen az ígéretek értékében, olyan ígéretekében, melyek a legfelsőbb tekintélytől származnak, s egy-szersmind hivatalos jelleggel is bírnak.

Megragadom ezt az alkalmat Elnök Úr, hogy legteljesebb nagyra-becsüléséről biztosítsam.

Angelo Rotta sk.
Apostoli Nuncius

•

A keresztény egyházaknak ez a hatalmas megmozdulása kétségtelenül hatással volt a kormány tagjaira és Horthy kormányzót is felrázta addigi gyámoltalan, közönyös magatartásából.⁸⁷

⁸⁷ teljes részletességgel Lévai: „Szürke Könyv“ 12—101 oldalain.

HARMADIK RÉSZ

SZABADULÁSI KÍSÉRLETEK A NÁCI-NYOMÁS ALÓL

(1944 JÚLIUS 11—OKTÓBER 14)

I.

A SZÖVETSÉGES ÉS SEMLEGES ÁLLAMOK TILTAKOZÁSA

A magyarországi eseményeknek akkor már kellemetlen visszhangja támadt a külföldön is. A semleges országok nagyobb újságjai, amelyek addig jobbra csak megjegyzések nélkül számoltak be a magyarországi zsidók ellen hozott intézkedésekről, most azonban már olyan megjegyzéseket fűztek közléseikhez, amelyek éles magyarellenes hangulatot teremtettek az egész művelt külföldön, s egyes államokat aktívabb beavatkozásra is készítették. Ennek a ténynek előzményei is vannak.

*

Roosevelt már március végén rádió-szózatban hívta fel a magyar népet:

„Minden keresztény család fogadjon védelmébe egy, a nácik üldözése elől Magyarországra menekült idegen állampolgárt, vagy zsidót, mert az üldözötteken való segítség a magyar népen is segíthet.“

Néhány héttel később a Kossuth-rádió hívja fel Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímást és Ravasz László rangidős református püspököt, hogy szánjanak szembe a náci-terrorral.

Április elején a BBC jelenti, hogy a canterburyi érsek szózatot intézett a magyar néphez. Ebben felszólítja a keresztény magyarságot, mindent tegyenek meg, hogy a német megszállással kapcsolatos terror által sújtott embertársaik szenvedéseit a lehetőség szerint enyhítsék. *Még egy igen komoly intelem érkezik április végén, — amikor egy zürichi jelentés tudtal adta, hogy Budapesten a lakások összeírásával kapcsolatosan megjelenik a gettó-rendelet végrehajtása, — elhangzik a külföldi rádióállomások útján a fenyegetés: amennyiben Budapesten is végrehajtják a gettó-rendeletet, a magyar fővárosra angolszász bombázók terrortámadása fog zúdulni.*

Amikor június hónapban tetőfokát érte el a vidéki deportáció, került Budapestre az a már többször említett 16 oldalas jegyzőkönyv, amely elsőnek világította meg — kétségbevonhatatlanul hiteles adatokkal, — az auschwitzi Vernichtungslager borzalmaival. Két szlovákiai zsidó, — akiknek sikerült egészen hihetetlen módon Auschwitzból elmenekülni, — mondták volna jegyzőkönyvbe tapasztalataikat Helytállónak látszik azonban az a feltevés is, hogy a szlovákiai zsidóság egyes vezetőinek sikerült Gestapo-tisztek megvesztegetésével e döntő jelentőségű jegyzőkönyv hiteles adataihoz hozzájutniok.

A külföldön egyszerre két oldalról is szereztek azután tudomást a jegyzőkönyvek tartalmáról. Közvetlenül a bergen-belseni transzportban való elutazása előtt dr. Polgár György, P. János József dr. egyetemi tanár, a budapesti jezsuita rendház főnöke útján, juttatja el azt Rómába, a pápához, másrészt Krausz Miklós egy hozzá Genfből küldött, romániai diplomáciai kurír útján kiküldi Svájcba. Mindkét küldemény tartalmazza a Magyarországon történtek pontos és hiteles leírását is.

A pápa, — akit egyébként Angelo Rotta nuncius is állandóan tudósított — közbelépésre szánja el magát, — június 25-én személyes üzenetet küldött Horthynak, beavatkozásra kérve őt. Ugyanerre szólítja fel a svéd király is. (*Ben Zwie, a palesztinói Zsidó Nemzeti Tanács elnöke fordult kérelemmel a pápához.*)

A Svájcba érkező tudósítás alapján, az ott létesült Zsidósegítő Bizottság kezd akcióba. Georges M. Mantello, El Salvador köztársaság genfi főkonzulátusának első titkára, aki magyarországi származású, évek óta igyekszik salvadori állampolgársági bizonyítványok osztogatásával üldözötteket megmenteni. Kézhez véve a hiteles magyarországi adatokat, érintkezésbe lép az angol „Exchange Telegraph“ világhírügynökség svájci igazgatójával, William Garrettel, s rábírja arra, hogy a mini „semleges diplomatára“ való hivatkozással közölje az egész világgal a magyarországi zsidóüldözések borzalmait. Így indul meg Svájcban, a többi semleges országban és a szövetségesek birodalmaiban az az óriási arányú világsajtó-kampány, amely millió és millió példányban terjesztette el a valóban megtörtént rémségek hiteles részleteit.⁸⁸

A magyar zsidóság vezetés tragédiájáról szóló tudósítások hatása alatt a Sztójay-kormány kényszerítve érzi magát cáfolat kiadására és körtáviratot intéz még meglévő, kevésszámú diplomáciai megbízottjának:

Számjel-távirat.

6264—74.

VI. 26.

Exung

Ankara	99	Madrid	50
Bukarest	141	Lisszabon	78
Szófia	55	Kopenhága	78
Zágráb	58	Helsinki	41
Bern	92	Pozsony	62
Viehy	47		

Ellenséges és semleges sajtóban hírek jelennek meg arról, mintha magyarországi zsidók Németországba deportáltatnának.

Ez nem felel meg a valóságnak, mert magyar zsidók Németországba munkára küldetnek ki. Ugyanis a német kormány hadiüzemek és hadifontosságú építkezések munkáshiányára tekintettel, a magyar kormánytól munkaerő rendelkezésre bocsátását kérte eddigi kontingenseken felül. Amint ismeretes, már évek óta több, mint tízezer magyar ipari és mezőgazdasági munkás dolgozik Németországban, éppúgy, mint románok, szlovákok, horvátok, szerbek, spanyolok, franciák stb. Hazai munkapiac helyzetére és háborúban való teljes részvételre

⁸⁸ Teljes részletességgel tárgyalja a svájci akciót Lévai: „A második világháború alatt Svájcból kiindult mentőakciók“ c. sajtó alatt lévő könyve.

való tekintettel, kormány magyar munkások németországi kontingen-
sét felemelni nem tudta, de német kívánságnak zsidók rendelkezésre
bocsátásával kívánt eleget tenni. E megegyezés alapján küldetnek ki
zsidók németországi munkára. Mivel tapasztalat azt mutatta, hogy
zsidók munkakészsége idegenben kisebb, ha családjuktól el vannak
vágva, családtagjaik is velük küldettek. Zsidó férfiak és munkaképes nők
megfelelő üzemekben, építkezéseknél lesznek foglalkoztatva, családtag-
jaik pedig ellátásukról, gondozásukról megfelelően gondoskodnak vagy
házimunkát fognak ellátni.

Sztójay sk.

Ez azonban már fel nem tarthatja a nagy sajtó-lavinát Meg-
mozdul minden zsidó világszerv is és főképpen a Roosevelttel által
életrehívott WAR REFUGEE BOARD szervezete is.⁸⁹

Június 26-án azután Roosevelttel elnök, a svájci kormány útján
éleshangú jegyzékben szólítja fel a magyar kormányt hogy azon-
nal hagyja abba a deportálást és az összes zsidóellenes intézkedé-
seket:

„Nemcsak a humanitásra, hanem a fegyverek erejére is tá-
maszkodom“, — mondotta többek között a jegyzék, amely súlyos
megtorlással fenyeget

Az amerikai jegyzék súlyát fokozta az a körülmény, hogy
Roosevelttel egészen szokatlan nyomatékkal kérte a svájci kormányt,
küldjön azonnali értesítést a jegyzék átadásának pontos napjáról
és órájáról.

A magyar kormány válasza, amely úgy hangzott, hogy „a
maga részéről mindent elkövet a deportálások beszüntetésére, de
ehhez a németek hozzájárulása is szükséges, amelyet igyekszünk
megszerezni“, — nyilván nem elégítette ki az amerikai kormányt
Ennek tulajdonítható, hogy július 2-án délben az amerikai, aznap
éjjel az angolszász bombázók megjelentek Budapest felett s először
a háború folyamán nem hadi, hanem polgári célokat bombáztak.

Roosevelttel egyidejűleg Cordell Hull külügyminiszter, az
amerikai nép nevében tiltakozott „a magyar zsidók tömegének le-
mészárlása ellen“, ugyancsak súlyos retorziókat helyezve kilátásba.

Edén brit külügyminiszter az Alsóházban, Silbermann, Ga-
lacher és más képviselők kérésére a nyílt ülésen válaszolt és ismer-
tette a magyarországi zsidó-kérdésről alkotott brit felfogást is.
Silbermann képviselő azt mondotta, hogy hiteles értesülései szerint
Magyarországról június közepéig több mint 400.000 zsidót depor-
táltak Lengyelországba, Ausztriába, Jugoszláviába és ezek közül
több mint 100.000-et már ki is végeztek.

Edén külügyminiszter válaszában hangsúlyozta-

— Különböző megbízható forrásból származó hírek alapján joggal
feltételezhető, hogy a német és magyar hatóságok a zsidókat Magyar-
országról Lengyelországba és más területekre barbár módon deportál-
ják. Hogy ennek során hány embert öltek meg, erre pontos számokkal
még nem szolgálhatok. Arra sincs pontos adat, hogy végeredményben
hány zsidót deportáltak már.

⁸⁹ L. részletesen e könyv Függelék-ében

Beszéde végén kijelentette Eden:

— A brit kormány már eddig is mindent megtett, amit megtehetett a helyzet enyhítésére és ezután is mindent meg fog tenni, ami módjában áll. Amint tudjuk, a pápa őszentsége diplomáciai lépéseket tett ebben az ügyben. V. Gusztáv svéd király pedig közvetlen felhívást intézett Horthy kormányzóhoz. Súlyt helyezek annak kijelentésére — fejezte be válaszat Edén —, hogy a magyar kormány cselekedete és magatartása utálattal tölti el kormányunkat. A brit kormány fel fogja hívni a BBC-t arra, hogy a magyar kormány előtt kifejezésre juttassa a brit képviselőház és a brit nép lelkében megnyilvánuló érzéseket I

(Az angol rádió éles szavakkal bírálta is azután a magyar kormányt, zsidóellenes ténykedéseit és hangsúlyozta, hogy a háborús bűnösök felelősségre vonása útján megtorlással fog élni az angol kormány.)

A BBC figyelmeztetése így hangzott:

„Figyelmeztetjük a következőkre a magyar kormányt! A Vörös Hadsereg egyre jobban közeledik Magyarország szíve felé és a megtorlás nem fog elmaradni!“

Amerika és Anglia kormánya már előzetesen felhívta a semleges államokat is, tegyenek meg minden lehetőt a magyar zsidóság megsegítésére. ,

V. Gusztáv király, a 85 éves svéd uralkodó június 30-án kelt levelét július 1-én nyújtotta át ünnepélyes kihallgatáson Danielsson svéd követ a Várban Horthy kormányzónak. A levél a „*hagyományos magyar lovagiasságra*“ hivatkozva, nyomatékosan kéri a kormányzót, az emberiség nevében használja befolyását, hogy a magyarországi zsidók megmeneküljenek a további üldözésektől és szenvedésektől.

A svéd sajtó érthetően nagy érdeklődéssel foglalkozott a rendkívül népszerű király akciójával. Néhány nap múlva a stockholmi újságok Budapestről keltezett jelentéseikben arról számoltak be, hogy „*Gusztáv király közbelépésének már mutatkoznak az első hatásai*“. Horthy Miklós befolyásának tulajdonították ugyanis a magyar kormány által a Magyar Vöröskeresztnek adott azt az engedélyt, hogy közreműködhetik a 10 évnél fiatalabb zsidó gyermekek — és a Palesztinába szándékozó zsidók elszállításában. A zsidók helyzetének enyhüléséről szóló első budapesti híreket nyomon követték további jelentések is, amelyekben a svéd lapok meglelégedéssel számoltak be:

„A magyar kormány Horthy kormányzó személyes közbelépésére úgy döntött, hogy a megkeresztelkedett zsidókat nem viszik ki Magyarország területéről, a vegyes házasságokban élő zsidó házátársat mentesítik a csillagvielelés hatálya alól, a többi zsidóval pedig emberiee módon fognak bánni.“

(A svéd sajtó — amint látjuk — teljesen tájékozatlan volt az egész kérdésben, egyszerűen leköszölte a Budapestről sugalmazott hamis híreket. Ugyancsak téves volt az a közlése is a svéd lapoknak, hogy július 10-ig összesen 200.000 zsidót deportáltak Magyarországról.)

Végül valamennyi svéd újság első oldalon, nagy betűkkel közölte Horthy kormányzónak Gusztáv svéd királyhoz érkezett választáviratából ezt a mondatot:

„Mindent meg fogok tenni, ami a jelenlegi viszonyok között hatalmamban áll, hogy érvényt szerezzek az igazság és emberiség alapelveinek.“ (Sztójay ezúttal átnézte a szöveget és tiltakozott ellene. „Magyarország jelenlegi helyzetében“ helyett így került az enyhébb „jelenlegi viszonyok között“ kifejezés a táviratba.)*⁰

Meg kell jegyeznünk, hogy július hó folyamán külföldi képviselleteink közül is több oldalról hívták fel a kormány figyelmét arra, hogy külpolitikai okokból milyen károk érik Magyarországot, ha a zsidó-kérdést továbbra is az eddigi módon kezelik. A legértékesebb figyelfelvetések Svájcból érkeztek Tahy ügyvivőtől⁹¹

II.

MINISZTERTANÁCSOK ÉS KORONATANACS A ZSIDÓ-KÉRDÉSBEN, AMELY A BELÜGYI VONALRÓL ÁTMEGY A KÜLÜGYIRE

A zsidó-kérdés a belügyminisztérium hatáskörébe tartozott A külügyminisztériumot, — amelynek vezetését Sztójay önmagának tartotta fenn, de ténylegesen az ügyekbe alig avatkozott, — állandó helyettese dr. Arnóthy-Jungert Mihály rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter vezette. Amikor a külföldi sajtó már idézett megnyilatkozásai és a külföldi követeink, elsősorban svájci követségünk ugyancsak ismertetett jelentései befutottak, valamint a Budapesten akkreditált semleges követe — pápai nuncius, a svéd, a svájci, a spanyol és a portugál — interveniáltak, Jungert követ, — aki a minisztertanácson a külügyminisztériumot képviselte, — végre is szükségesnek látta a zsidó-kérdést ott; szóba hozta (Sajnos, már csak a vidék zsidóságának deportálása után.) Sztójay nem ellenezte Arnóthy-Jungertnek ezt a, természetesen neki előre bejelentett lépését, kínosan vigyázott azonban arra, — nyilván a németekre való tekintettel, — hogy a maga személyét ettől az akció-tól távoldartsa.

A minisztertanácsokon időnként szóba került egyébként is a zsidó-kérdés. Arnóthy-Jungert már május 17-én bejelentette a minisztertanácson, hogy a nuncius bemutatta neki XII. Pius hozzá intézett levelét, amelyben a pápa hivatkozik arra, hogy „*Magyarország Szűz Mária és Szent István országa, amelynek becsületére örök szégyenfoltként tapad a zsidósággal szembeni bánásmód!*“

Sztójay akkor a nunciusi intervenciót azzal utasította el, hogy ez a kérdés „*res iudicata*“: március 22. óta kezdődött a zsidó-kérdés megoldása.

Jaross pedig bejelentette, hogy közben május 17-én *német katonai kíváncsi* folytán megkezdődött a kárpátaljai hadműveleti területnek zsidóktól való kiürítése. Közölte, hogy a kassai csendőrkörületet követi majd az erdélyi kiürítés, tehát a kolozsvári és

⁹⁰ Jungert-Arnóthy közlése.

⁹¹ Tahy László követség! titkár a diszidenciába vonult br. Bakách-Beesenyey György megbízásából maradt a Sztójay-kormány alatt követség! ügyvivő és az ő utasításai szerint járt el, amíg br. Bothmer Károly át nem vette a követség vezetését

marosvásárhelyi csendőrkerületek megtisztítása, A minisztertanács ezt az utólagos bejelentést helyeslően tudomásul Veszi.⁹²

Június 1-én Sztójay Döme bizalmasan közölte, hogy miniszterelnöki minőségében június 6-án bemutatkozó látogatásra utazik Hitlerhez, kér információkat a zsidótlanítás menetéről, miután az ott biztosan szóbakerül. Jaross közölte, hogy Miskolc és Székesfehérvár csendőrkerülete van folyamatban, Szeged és Debrecen következik.⁸³

(Hitler e látogatás alkalmával kijelentette, hogy a „német csapatok kivonásáról a zsidó-kérdés elintézéséig tárgyalni sem lehet“. Sztójayval együtt volt Vörös János vezérkari főnök is. *Egyébként aznap indult az invázió.*)⁶⁴

Június 10-én Sztójay rámutatott a minisztertanácson a felmerült atrocitási hírekre azzal, „félő, hogy ez filozemitizmusra fog vezetni!“ Történjék a deportálás tehát „humánusan“, mert az a Sztójay-kormány tekintélyét a külföldön már eddig is alaposan megtépázta.

Június 19-én, a tárgysorozat előtt, majd június 20-án is (azidőben naponta volt minisztertanács!) ismertette dr. Jungert a külföld részéről a zsidóság deportálása miatt megnyilatkozott ellenséges hangulatot.

Jaross a legélesebben cáfolta a külföldi adatokat, Imrédy pedig azt követelte, a külügyminiszter inkább arra hívja fel a semleges követeket, hassanak oda, hogy az angolszászok és az amerikaiak szüntessék be a magyar városok bombázását. A minisztertanács végül is így döntött:

1. *Baky és Endre jelenjenek meg a minisztertanács legközelebbi ülésén és tegyenek jelentést a zsidókérdésről.*

2. *A bombatámadások ellen tiltakozzék a külügyminiszter.*

Június 21-én Baky László és Endre László államtitkárok megjelentek a minisztertanácson és külön-külön jelentést olvastak fel. Baky kijelentette, hogy az összegyűjtés folyamatát Eichmannal pontosan letárgyalta:

»Minden pontos előkészítés és terv szerint történik, semmi baj nincs, a panaszok alaptalanok. Rendes körülmények között mennek a zsidók Németországba munkára. Magyarok, csendőrök csak a táborokig kísérik őket, a gettón belül és útközben a vonaton csak németek érintkeznek a zsidókkal.«

A két államtitkár, különösen *Endre* bővebb beszámolója rendkívül megnyugtató képet festett a zsidók helyzetéről:

Endre László jelentése.

(Felolvasta a minisztertanács 1944 június 21-iki ülésén.)

Az ország területének zsidóktól való megtisztítása folyó évi május hó 3-án megkezdődött és a mai napig folyamatban van. A vonatkozó kormányrendeletek értelmében az ország egész területén megkülönböztető jelzés viselésére kötelezett zsidóság részére elkülönített helyek

⁹² Minisztertanácsi jegyzőkönyv szerint.

⁹³ Bárcziházi Bárczy István népügyészségi vallomása és minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján.

⁹⁴ Sztójay népbírói vallomása.

(gettók) jelöltettek ki és ezen elkülönített helyekre a zsidóság összeköltöztetése — Budapest kivételével — folyó évi május hó 31-ig befejezést nyert. A Székesfőváros területén az elkülönítés jelenleg folyamatban van, s ezt folyó évi június hó 21-én, 24 óráig be kell fejezni.

Az elkülönítést közigazgatási hatóságaim hajtották végre közbiztonsági szerveim támogatásával. Általános irányelvként állapítottam meg, hogy az összeköltöztetést a keresztény érdekek lehető legkisebb sérelmével hajtsák végre. Főként vidéken azonban történtek kisebb sérelmek, melyek azóta már orvoslást nyertek. Ott, ahol teljesen elkülönített városrész zsidóság részére kijelölhető nem volt, közigazgatási szerveim egyes házakat jelöltek meg, mint olyan lakásokat, ahová a zsidók összeköltöztethetők. Ahol az elkülönítés végrehajtása különösebb akadályokba ütközött, ott részben magam, részben kiküldött szaktanácsadó szerveim a helyszínen adták meg a szükséges útbaigazításokat és felvilágosításokat. Általában gettóköteles minden olyan személy, aki sárga csillag viselésére kötelezve van. A legtöbb zavart a legtöbb egyéni sérelmet a vegyesházasságok különböző bonyolult variációi okozták. E kérdésnél mutatkozott meg valóban a zsidóság óriási vérbeütése és hogy fenti oknál fogva elvileg fel kellett állítani azt a tételt, hogy a családok a lehetőséghez képest ne szakítsanak szét. A vegyesházasságok miatt igen sok esetben kellett a törvény szellemével ellentétes intézkedéseket tenni. A vegyesházasságoknál, ott ahol az egyik házastárs keresztény volt a másik házastárs fajilag és hitfelekezetiileg is zsidó, csak a csillagviselésre kötelezett fél kényszerítettett a gettóba. Ilyen eseteknél azonban legtöbbször előfordult, hogy a keresztény házastárs önszántából bement a gettóba zsidó házastársa után.

Az összetömörítéssel kapcsolatban az egész országban mutakozó lakásínség kérdése egyelőre megoldottnak látszik. Bár statisztikailag még nem mutatható ki, mennyi lakás szabadult fel, még a beérkezett jelentésekből ezen kérdés az összetömörítéssel megoldottnak látszik.

A gettóba kényszerített lakosság a magával viendő vagyontárgy tekintetében nem vonatott korlátozás alá. Gyakorlatilag azonban ez úgy sem volt végrehajtható, így a zsidóság ingóságai legnagyobbbrészt visszamaradtak eredeti lakásukban/ Ezeknek összegyűjtésére, leltározására, raktározására a Pénzügyminiszter úr' kapott felhatalmazást. A gyűjtés és leltározás az egész országban folyamatban van és közbiztonsági szerveim utasításaim alapján a Pénzügyminiszter urat ebben a munkájában támogatják. Egyébként a zsidó vagyon likvidálására kormánybiztos neveztetett ki.

A gettóba való tömörítés elrendelése után a zsidóság mindent elkövetett, hogy onnan szabaduljon. Minden összeköttetést befolyást, anyagi erejét igyekezett latba vetni, hogy innen meneküljön. Közbiztonsági szerveim valóságos okmányhamisító gyárat lepleztek le, ahol zsidók részére gyártottak hamis okmányokat. A zsidóság mentésében, sajnos, — ezt őszintén meg kell mondani —, első helyen állanak a keresztény hitfelekezet minden rendű és rangú lelkészei. A protezsálás, a kijárás, közbenjárás soha ilyen nagy méretet nem öltött, mint éppen ma. A lelkészek a keresztény és felebaráti szeretetre hivatkozva végzik a zsidóság mentési akcióját.

Felállítottam a Magyarországi Zsidók Szövetségének Intézőbizottsága, amely mint egyetlen központi szerv képviseli a zsidók érdekeit és összekötő szervként működik a zsidóság és a kormánytényezők között. Megfelelő gondoskodás történt arról, hogy ezen bizottságban a kereszt-

tény hitfelekezethez tartozók érdekei megfelelő módon képviseltesse. A gettózás elől megkezdődött a zsidóságnak külföldre, főként Romániába való átszöktetése. Szomszéd államaink közül Románia volt az, amely enyhe határőrizete miatt lehetővé tette zsidóságunknak a beszivárgást. Ezzel, úgy látszik, az angolszászok felé való titkos külpolitikai céljait kívánta előmozdítani. E tárgyban a Külügyminiszter urat fel is kértem, hogy külképviseleti szerveit utasítsa a szükségesnek mutatkozó diplomáciai lépések megtételére.

A zsidó vagyontárgyak bejelentési kötelezettségét, valamint ezeknek zár alá való vételét, mint természetes kísérő jelenség, követték a különböző visszaélések, a vagyontárgyak elrejtése, megvesztegetés, közhivatali visszaélés, stb., stb. a tudomásomra jutott esetknél azonnal megtettem a szükséges intézkedéseket és minden értekezleten külön hangsúlyoztam a visszaéléseknek vaskézzel való irgalmatlan letörését. A gettózás megkezdésekor a honvédelmi kormány 80.000 zsidót hívott be részben behívó jeggyel, részben hirdetmények útján katonai munkaszolgálatra, akik jelenleg nem esnek bele a külföldre irányuló zsidó munkás-szállítmányok csoportjába. A gettóba tömörített zsidókat, valamint a keresztény hitfelekezethez tartozó zsidókat vallásfelekezetük papjai intézkedésemre akadálytalanul látogathatják és őket vallás-erkölcsi oktatásban részesíthetik.

A gettóban az egészségügyi szolgálatot az ottani zsidó orvosok látják el. Súlyt helyeztem arra, hogy a tisztálkodásra nem túlságosan hajlamos zsidóság a lehetőséghez képest állandó orvosi ellenőrzés alatt álljon és a járványos betegségek elfojtás inak. A súlyosabb betegek, szülönők kórházba való elhelyezését elősegítettem. Élelmezésük a gettóban kielégítőnek mondható, mert az alsófokú hatóságok által megállapított gettó-rend értelmében a nap bizonyos óráiban kijárhattak. A gettók rendjét és fegyelmét minden eszközzel biztosítottam, részben közbiztonsági szerveim útján, részben az általuk megszervezett zsidó rendőrség útján. Általában a gettó hangulata és rendje nyugodt' és .kielégítő volt öngyilkosság alig fordult elő, ez is inkább már az elszállítás előtt levő táborokban történt. Mióta azonban a zsidóság körében mind jobban elterjedt a hír, hogy külföldre irányuló szállítások angliai hadifogoly cserével, valamint Amerikában kinnragadt magyarok visszaváltásával áll kapcsolatban, magatartásuk mindinkább kezdi visszanyerni a zsidóság számára a teljes gondatlanságot jelentő liberális békeévek hangulatát.

A tisztogatási akció másik fázisa a gettókba tömörített zsidóság-nak koncentrációs táborba való összegyűjtése, ahonnan a tulajdonképpeni elszállítás, bevagonírozás megkezdődik.

A kassai VIII. és a kolozsvári IX. honvéhadtestek, valamint az ország déli határsávjában már a gettózás megkezdése előtt — tekintettel ezen területek hadműveleti jellegére — a zsidóknak az országból külföldi munkára való elszállítása már május 14-én megkezdődött. Az egyre növekvő partizán veszély, a háborúnak mindjobban az ország határai felé való áthúzódása feltétlenül szükségessé tették a gyors és halaszthatatlan intézkedéseket. Különösen kárpátjai és erdélyi részek voltak azok, ahol a zsidóság a szovjet ejtőernyősök és partizánok bűjtatását és ezek működését elősegítette. Ezen területeknek azonnali megtisztítása tehát halaszthatatlan kötelesség volt. A két hadtest területén koncentrációé táborok, állítottak fel, a zsidóságot ide tömörítettük, majd a menetrend szerint és előre megállapított módszer szerint

elszállításuk megkezdődött Ezen táborokba a zsidó csupán 50 kg úti-poggyászt, valamint 14 napra szóló élelmet vihetett magával személyenként. A táborok őrzését, valamint a táborok élelmezését a német biztonsági rendőrség intézte, a magyar közigazgatási hatóságok közreműködésével. Fenti VIII. és IX. hadtest területéről a táborokba gyűjtött zsidóság elszállítása megtörtént június hó 7-ig, amikor is 275.416 zsidót szállítottak el. A déli határsávból 340162 zsidó hagyta el eddig az országot. Tehát a fenti három hadműveleti területről kiszállítottunk 615.416 zsidót.

Időrendi sorrendben a székesfehérvári II. és a miskolci VII. honvédhadtest területén gettóba tömörített zsidóknak táborokba való szállítása kövekezett. Innen a kitelepítés június hó. 15-én nyert befejezést és összesen 50.805 zsidót szállítottunk ki külföldre munkára. Tehát a II., VII., VIII., és IX. hadtestek, valamint a déli határsáv területéről összesen 662.382 zsidót szállítottunk ki.

Jelenleg folyamatban van a szegedi V. és a debreceni VI. hadtestek területének a gettózott zsidóság táborba való tömörítése, illetve elszállítása.

Az egyes hadtestek területéről történő elszállítást értekezletek előzték meg, melyen részt vettek az illetékes hadtestparancsnokok, a hadtestek területén levő főispánok, a rendőri és csendőri szervek. Az értekezleten részben Baky államtitkár úrtól, illetőleg tőlem kapták meg a részletes és szükséges utasításokat. Ezeken az értekezleteken mindig jelen volt a német biztonsági rendőrség képviselője is.

A berakodó állomásokról történő elszállítások általában nyugodtan és zavartalanul folytak. Egy esetben történt hogy Kárpátalján az egyik ilyen szállítmányt kisebb csoport partizán támadta meg, ezeket azonban a kísérő karhatalmi erők szétszórták.

Szökések természetesen úgy a táborokból, mint a vagonokból, a szigorú őrizet ellenére is, előfordultak, a szökevények felkutatása folyamatban van.

Csendőri fegyverhasználat a tisztogatási akció folyamán egy-két szórványos esettől eltekintve, nem volt. A megtörtént fegyverhasználat jogosságának kivizsgálása folyamatban van. A táborokban a bevagonizálás előtt a zsidók szigorú csomagvizsgálaton és motozáson esnek át. Még így is a leghetlenebb helyről kerülnek elő értéktárgyak. A gettókból táborokba és a táborokból vagonokba való berakás után közigazgatási hatóságaim a lehetőséghez képest a fertőtlenítést azonnal elrendelik. A tábor és a gettót pedig az eredeti rendeltetésének azonnal visszaadják. A táborokból a nőtlen zsidó orvosok, mérnökök és állatorvosok kivételnek és a hadtestek székhelyére szállítatnak, ahol honvédelmi orvosi, illetve hadiüzemi szolgálatra osztatnak be.

Az Igazságügyminiszter úr rendelkezése alapján letartóztatási, valamint javítóintézetekből a sárga csillag viselésére kötelezett zsidók ismét beszállítatnak. Elmeógyintézetek, kórházak, szanatóriumok, üdülők és más egyéb, a zsidók megbúvására alkalmas helyek is kiűrittetnek.

A táborokba való szállításoknál és az elszállításoknál általában az elv az, hogy az keresztényi szellemnek megfelelő, emberséges és humánus módon történjék. Ahol bármilyen visszaélést tapasztaltam, a legtüzetesebb kivizsgálást és a legkeményebb megtorlást tettem folyamatba, elrendeltem úgynevezett „üdítő” szolgálat megszervezését, amely a pályaudvarokon és kilépő határállomásokon az elszállítandó zsidó-

ságnak a lehetőség szerinti kényelmét van hivatva biztosítani. Ennek megszervezését a Zsidó Tanácsra bízom, akik csillagviselésre nem kötelezett zsidókból állítják össze ezt a karitatív szolgálatot. A tisztogatási akció jelenleg is folyik. A megtisztított országrészekben a gazdasági, politikai, közbiztonsági, rendészeti és nemzetiségi vonatkozású kérdések teljesen más síkra tolódtak el. Mintha évezredes lidércnyomástól szabadult volna fel a megtisztított országrész, még a levegő is megváltozott.

Az első napok, esetleg hetek bizonytalansága megszűnt, megindult a vértetűtől megtisztított fa erős, egészséges vérkeringése. Gazdasági vonalon eltűnt a feketepiac, a fekete árak mélyen estek. A piacokon majdnem árubőség mutatkozik, a kínálat a maximális áron mozog, sokszor még ezek alatt is keresik a vevőt. Az uzsora és ennek kísérő jelenségei megszűntek.

A vállalkezési kedv, dacára a megmutatkozott tőkehiánynak, igen élénk. Az ipar és kereskedelem feszült érdeklődéssel várja, hogy a lefoglalt zsidó üzemek és üzletek árukészlete az ország gazdasági vérkeringésébe mielőbb bekapcsolódjék. Ezekben a helyeken nem kell már félni a zsidók nyomasztó gazdasági fölénytől, lassan megindult tehát a bátor kezdeményezés. Nem látni az utcákon egymáshoz hajló, suttogó zsidó fejeket sunyi pillantásokat, amint méregetik a feljük közeledő nemzsidókat. Vendéglőkben, éttermekben, szórakozó helyiségekben és mind ott, ahol az élet javait kétkézzel lehetett habzsolni és ahol eddig ők domináltak, nem lehet látni zsidót. A rémhír, a suttogó propaganda, a destruálás, a polgári lakosság metelyezése, a zsidó ügyvédek szipolyozása, a polgári perek lavinája mind megszűnt. A hadműveleti területen partizán-utánpótlás, szovjet ejtőernyősök rejtegetése, a hírszerzés, szabotázs-akciók kezdeményezése és a baloldali politika szervezkedése megszűnt. A közbiztonsági állapotok megszilárdultak, a tipikus és jellemző intellektuális zsidó bűncselekmények megszűntek. A nemzetiségek részéről az eddig tapasztalt nyugtalanságot nincs, aki szítsa. A keresztény lakosság a zsidók kitelepítése után igyekszik életét új relációkra beállítani és mindenütt észrevehető az a felszabadulási érzés, amely évtizedek hosszú és nyomasztó félelme után most már egy tisztultabb és jobb boldogulási lehetőség feltételeit hordja magában.

Budapest, 1944 június 20.

vitéz dr. Endre László.

(Endre jelentésének utolsó bekezdéseiben Ferenczy László 16/biz. 1944. számú, 1944 június 8-án, Hatvanból küldött 3. eseményjelentésének 11. pontját ismétli meg szórum-szórum.)

Endre jelentése tehát a legjobbakat mondja akkor, amikor Ferenczy hozzá intézett napi beszámolója hemzseg az ilyesfajta adatoktól:

„A szolnoki gyűjtőtáborban özv. Neubert Lajosné zsidónőt szökés miatt a németek lelőtték. Tíz, jórészt ismeretlen zsidó személy, ismeretlen méreggel öngyilkosságot követett el. Valamennyi halálos kimenetelű volt.

A bácsalmási gyűjtőtáborban három zsidó személy halálosvégű öngyilkosságot követett el. Három agg zsidó személy aggkori végelgyengülés következtében elhunyt.

A békéscsabai gyűjtő táborban négy halálos kimenetelű öngyilkosság és egy természetes haláleset fordult elő.⁹⁵

Ferenczy és a németek közötti „összjáték” egy érdekes példáját is adjuk:

„A német biztonsági rendőrség kassai átvevő bizottságának jelentése szerint az egyes szállítmányok magyar kísérő őrsége olyan rémhírekkel ijesztgeti a szállítmánybeli zsidókat, hogy a németek majd, ha a határon túljutnak, kivégzik őket. Az egységes karhatalmi erők parancsnoka ennek megszüntetése iránt intézkedett.”⁹⁶

Íme a — humanitás! Intézkedés történt, hogy a zsidókat „ne ijesztgessék” — a valósággal!

*

Arnóthy-Jungert a felolvasás elhangzása után, — viszontválaszában gúnyosan megjegyezte:

„Ezek után igazán sajnálhatja az ember, hogy nem zsidó és így ezeken a kedves kirándulásokon nem vehet részt.”

A két államtitkár után Faraghó Gábor altábornagy, a csendőrség felügyelője jelentette, hogy 20.000 csendőr vett részt a zsidótlanító műveletben és eddig mindössze 3 fegyelmi büntetést kellett csak kiszabni. (A Népbíróság előtt „hatáskör hiányával” védekezett tanúkihallgatása során Faragho Gábor elismervén, hogy jutottak atrocitások tudomására, így a nagyváradi kínzókamrák ügye is, — de az elrendelt vizsgálatokat „elszabotálták”.)

Endre ezután, — Jaross cinikus, nyegle modorú nevetgélése közben — megjegyezte még, hogy „a zsidókat senki sem bántalmazza, csak a gettóban saját magukból felállított rendőrség”.

E kedvező referádák után Sztójay mégis szükségesnek látta kijelenteni:

„Azért mégis történnek hébe-hóba kilengések, felkérem a belügyminiszter urat, hogy a kormány intencióinak megfelelően humánusan történjék a deportálás. Ne tegyenek 90 zsidót egy vagonba, mert ha egy-két esetben ilyesmi megtörtént, miután kevés volt a vagon / és a vártnál több a zsidó, úgy az ilyen esetek a zsidóknál megszokott általánosításra adnak okot!”

A következő felszólaló dr. Mester Miklós, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium politikai államtitkára volt.

(Mester ekkor már élénk összeköttetést tartott fenn egyrészt a kormányzósággal, a Horthyra igen nagy befolyással bíró Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök révén, másrészt a Zsidótanács és az Intéző Bizottság egyes tagjaival. A Sztójay-kormányban való államtitkárságát Tildy Zoltán képviselőnek, a Kisgazdapárt elnökének beleegyezésével, s Ravasz püspök felkérésére vállalta csak. Tildy a német üldözés elől ezidőben Bereczky Albert ref. lelkész lakásán bújt meg. Bereczky maga mindenütt a legnyltabban hangoztatta, hogy a zsidókérdés keze-

⁹⁵ Ferenczy jelentése 1944 júl. 29-ről

⁹⁶ Ferenczy jelentése 1944 júl. 17.

lését elítéli, humanitárius szempontból kell nézni az ügyet. A zsidóság üldözését általánosságban kell elítélnie a keresztény egyházaknak, — vallotta, — nem pedig egyedül csak a megkeresztelkedett zsidók érdekeiért síkraszállni. Bereczky létesítette a kapcsolatot egyrészt Mester államtitkár és Tildy között, valamint Mester és a zsidóság egyes vezetői (Stern Samu, Komoly Ottó) között. Mindkét vonalon több érdemleges lépés történt a későbbi zsidómentési akciók során. Mester viszont Bereczkyt ismertette össze Ambrózyval, s a lelkes református pap informálta állandóan a zsidókérdésben vele azonos felfogású kabinetirodai főnökön keresztül, a kormányzót. Horthynak a július-októberi időszakban a zsidókérdés terén való határozott kiállását nagymértékben befolyásolta Ambrózy—Mester—Bereczky együttműködése.)⁹⁷

Mester államtitkár rámutatott a zsidó-kérdés kezelésének *belpolitikai* vonatkozásaira. Említette, hogy a keresztény egyházak vezetői közül többen jártak nála. Serédi Jusztinján kijelentette előtte, hogy tűrhetetlen a helyzet, az egyház jövője forog kockán és ezért nem fogja tétlenül nézni az eseményeket. A protestáns püspökök hasonló szellemben nyilatkoztak. A különböző egyetemek rektorai és tanárai kétségbeesetten keresik fel őt neves professzorok részéről, hogy — ha vége nem lesz az üldözéseknek — lemondanak katedráikról. Külön felemlítette több neves zsidó tudós és tanár nevét, akiket nemcsak a magyarság, de az egész művelt világ ismer. (A 96 éves Földes Bélát, Fegér Lipótot, stb.) Ezért a kultúrbotrányért nem vállalhatja a felelősséget. A belügyminisztérium a mentesítés végett beadott kéréseket nem intézi el, ha pedig kedvező elintézés történik, úgy rendszerint oly későn, amikor az érdekelteket már deportálják. (Felemlítette Purjesz Béla és Rusznyák István szegedi egyetemi orvostanárok esetét. Elmondta, hogy bár Jaross aláírta a kivételezési okiratukat, deportálásukat mégsem lehetett megakadályozni, mert Szegeden a végrehajtó közegek kijelentették, hogy előttük csak az az írás érvényes, amit Endre, vagy Bakó adtak.) A kultuszminisztérium részéről kéri, hogy a kultúrmunkások mentesítése ügyében sürgősen felterjesztést tehessenek a minisztertanácshoz és általában az egész zsidó-kérdés kezelését vegyék ki a belügyminisztérium hatásköréből.

(Antal István, a kultuszminiszter is jelen volt a minisztertanácson. Köztudomású volt, hogy a zsidó-kérdésben történt kegyetlenkedéseket nem helyeselte, sőt elítélte, de nyíltan a németekkel és bérenceikkel, Endre és Bakó államtitkárokkal szembe szállni nem mert. Tény, hogy Sztójay erre a minisztertanácsra Antal kérésére hívta, meg Mester Miklóst)

Imrédy szólalt fel ezután: ’

„Akárhogy is végződjék a háború, a nemzetközi közvélemény, különösen az amerikai előtt súlyosan latba esik, hogy mi történt a zsidókérdésben. Elismerem, hogy nagy cselekedet volt a zsidóktól megszabadulni, ez azonban a fentiek miatt történjen humanusan. Miért csak szóbelileg és nem írásban történt Eichmannal a megegyezés? Egyébként a kormány a zsidók sorsa ügyében a felelősséget ossza meg az országgyűléssel, vigyék oda is ezt a kérdést s a felszólalásokat a

⁹⁷ L. részletesebben Lévai: „Fehér Könyv“ c. kötetében.

tárgy fontosságára való tekintettel írásba foglalva csatolják a jegyzőkönyvhöz“

Imrédy azután bejelentette, hogy Veessenmayer felkereste őt s közölte, hogy „*Németország igényt tart a deportált zsidók élel-miszer-fejadagjára!*“

Szász Lajos szólott még röviden a tárgyhoz és hangsúlyozta, hogy „*az egyes sérelmeket nem szabad eltúlozni!*“

Sztójay zárószavaiban csupán két konkrét utasítást adott. Elrendelte dr. Zöldi Márton v. csendőrszázadosnak az ország területéről való kiutasítását^ s a belügyminisztériumot arra szólította fel, hogy sürgősen intézze el a zsidók által beadott kivételezési kéréseket⁸⁸

Ez lett tehát a „zsidó-kérdés tárgyalására“ egybehívott minisztertanács összes eredménye!

E minisztertanács után Sztójay felkeresi Veessenmayert és külföldi lapkivágásokat mutat neki az auschwitz borzalmakról. — „*Na ja, ez ellenséges propaganda*“ — tette mindjárt azonban ő maga hozzá. Veessenmayer sietett ezt megerősíteni, vallotta Sztójay a Népbíróság előtt.

Horthy viszont másnap közli már a nála kihallgatáson megjelent Faraghó altábornaggyal, hogy nem akar engedélyezni további deportálást¹⁰⁰

Június 26-án délután a kormányzó elnöklésével *koronatanács* volt Horthy beszámolt a pápa, a Nemzetközi Vöröskereszt és az amerikaiak tiltakozásairól. Ismertetett több súlyos esetet, ami tudomására jutott (Tungsram, Komárom, Kiskunhalas, stb.)

Felszólítására Arnóthy-Jungert jelentette be, hogy milyen ellenséges Magyarországgal szemben a külföld, a zsidókkal tanúsított bánásmód miatt A kormányzó Faraghó Gábort vonja kérdőre a csendőrség magatartása miatt Faragho jelentést tesz intézkedéseiről és kiadott utasításairól. Hangoztatja, hogy a németek okai az előfordult súlyos atrocitásoknak. Sztójay, Imrédy és Reményi-Schneller a németek védelmére szólalnak fel. Horthy végül is szemmel láthatóan elveszti türelmét és ingerült hangon így zárja le a vitát:

„Én ezt tovább nem tűröm! Nem engedem meg, hogy a deportálás továbbra is szégyent hozzon a magyarságra! Intézkedjen a kormány Bakynak és Endrének helyükről való altételéről! A budapesti zsidók deportálását pedig szüntessék be! A kormány tegye meg a szükséges lépéseket!“^m

(Horthy két államtitkáráról ezidőben már csak mint „két szadista gazemberről“ beszélt, akiket nem lehet megfékezni.)¹⁰²

A koronatanácson elhangzott kormányzói kijelentésnek azonban semmi fogantja nem lett. A kormányzó utasítása értelmében ugyanaz nap újból minisztertanácsot tartottak, hogy a koronatanácsi határozat végrehajtásáról tárgyaljanak. Arnothy követ e

⁹⁸ Népbírósági vallomások és minisztertanácsi jegyzőkönyv alapján.

⁹⁹ Kb. 400 mentesítést adott ki a belügyminisztérium.

¹⁰⁰ Faraghó altábornagy vallomása.

¹⁰¹ Arnóthy-Jungert közlése.

¹⁰² Kovács Istvánná egyet tan. nejének a Népbíróságon tett tanúvallomása szerint is.

minisztertanácson mindenekelőtt az amerikai külügyi hivatal demarsára hivatkozott Rámutatott azután arra, hogy Románia a nyugati államok kegyeinek elnyerése érdekében felajánlotta a saját zsidótörvényeinek enyhítését. 400.000 lei ellenében kivándorlást is engedélyez a zsidóknak. Hollán madridi ügyvivőnk előterjesztését ismerteti ezután a spanyolok javaslatáról a magyar zsidóság kivándoroltatása ügyében. Rámutat Arnóthy a továbbiakban arra, hogy Szlovákiát 1939., Romániát 1940. éig Bulgáriát 1941. években szállották már meg a németek, mégis Szlovákiában ma is van 18—20.000, Romániában 250—300.000, Bulgáriában pedig 40.000 zsidó. Kérde, miért kellett tehát nálunk, — ahová csak 1944-ben vonultak be a németek, — ilyen hihetetlen tempóban zsidótlanítani s ezáltal az egész semleges világ haragját magunk ellen kihívni! Előterjesztése végén a pápai nuncius és a keresztény egyházak kívánságának megfelelően a kikeresztelkedett zsidóknak könnyítéseket javasolt, továbbá elfogadásra ajánlotta a Nemzetközi Vöröskereszt által a svájci követ révén előterjesztett javaslatot

Heves vita fejlődött ki. Többek között Reményi-Schneller, Jurcsik és Imrédy ellenzik a javaslat elfogadását Végül Jaross élesen tiltakozott a külügyminisztérium beavatkozása ellen a zsidó-kérdésbe, ami belügyi kérdés. (Jaross bejelentette lemondását is, majd visszavonta azt.)

Végül a minisztertanács részben hozzájárul a külügyminiszter helyettesének előterjesztéséhez, de semmit sem tett a deportálás beszüntetésére. A németekkel nem is merték nyíltan közölni a kormányzó álláspontját¹⁰⁸

Sztójay a minisztertanácsok után felkereste Veessenmayert és személyesen adta át az alábbi feljegyzést, miután a németek hozzájárulása nélkül nem akart és nyilván nem is tudott volna cselekedni, ez azonban nem tartalmaz semmit sem a deportálás beszüntetéséről:

322/rea. pol.
1944.

Feljegyzés.

Az utóbbi időben különböző nemzetközi jótékonyági és emberbaráti szervezetek a magyar kormányhoz fordultak, hogy az országban bizonyos jótékonyági akciókat hajtsanak végre.

Ezek emberbarát! célokat követnek, s így a zsidóknak is segítséget kívánnak nyújtani.

Ezek között a következő akciók is szerepelnek:

1. *A budapesti svéd követ 1944. június 11-én kérte a magyar királyi külügyminisztériumtól, hogy a magyar kormány foglaljon állást a Svéd Vöröskereszt akciója ügyében, melynek célja a következő lenne:*

a) *Árva és elhagyott gyermekeknek a Magyar Vöröskereszt útján létesítendő gyermekotthonokban való elhelyezése, táplálása és ruháztatása.*

b) *Segítség a hajlék és anyagi eszközök nélküli kibombázottak részére.*

c) *Azoknak a zsidóknak Svédországba való kivándorlását elősegíteni, akik a svéd király részéről a svéd állampolgárságot megkapják.*

¹⁰³ Minisztertanácsi és koronatanácsi jegyzőkönyvek alapján.

d) Azoknak a zsidóknak Svédországba és Palesztinába való kivándorlását elősegíteni, akiknek rokonaik vannak Svédországban, vagy akik hosszabb időn át Svédországgal üzleti összeköttetésben állottak.

Mintegy 300—400 zsidó jöhet így számításba.

2. Zsidók kivándorlása Palesztinába.

A Palesztinába való kivándorlás, amelyet a Palesztinai Bevándorlási Bizottság kezdeményezett azok részére, akiknek beutazási engedélyt az angol kormány javasolta. A kiadott beutazási engedélyt a svájci kormány a budapesti svájci követségnek továbbítja. Ez utóbbi 1944. április 26-án a magyar kormánynál a következő zsidók részére akik immár a Palesztinába szóló bevándorlási certifikát birtokában vannak, a kiutazási engedély kiadását indítványozta:

a) Ezer 16 éven aluli gyermek és 10 százalék felnőtt, mint kísérő személyzet.

b) Hetenként 9 család (kb. 30—40 személy),

c) 600 személy Konstanzból hajón.

d) 1450 család.

összesen kb. 7000 személy.

Ézеп az úton ezideig Magyarországból rendszeres kivándorlás folyt, úgy hogy havonta mintegy 4—500 személy Palesztina felé elhagyta az országot. Most azután a svájci követség részéről kérdezik, hogy ezt az akciót a magyar hatóságok továbbra is engedélyezik-e.

A budapesti török követ azt a közlést tette, hogy ő fel van hatalmazva nagyszámú átutazó zsidó részére Palesztinába való utazás céljából átutazási vízumot kiszolgáltatni.

3. Harmadik hely közvetítésével az amerikai War Refugee Board a berni magyar követséghez fordult következő javaslatának továbbítása céljából:

a) A Vöröskereszt által ruhákat, élelmiszereket, s más cikkeket a táborokban és gettóknál található zsidók és más fajta internáltak (angolok, amerikaiak), valamint politikai bebörtönzöttek részére óhajttatni.

b) Javasolja zsidók részére a pénzügyi támogatást, kombinálva Magyarország dolláradósságának pengővel való rendezésével.

c) 10 éven aluli zsidó gyermekek Palesztinába való elszállítása.

Megbízható értesülések 'szerint Románia az amerikaiakkal ily irányban összeköttetésben áll. 40.000 zsidónak elszállítását kilátásba helyezte, akik közül 5000 Konstancából Istanbulba már el is szállított. A budapesti török követ közlése szerint az említett zsidók részére Palesztinába való átutazásra szolgáló török átutazási vízumot már ki is adták.

A magyar kormány az L, 2. és 3. alatt jelzett akciókat a következő szempontokból is megvizsgálta:

1. a) A Svéd Vöröskereszt már az első világháború alatt sebesültek gondozása és magyar hadifoglyok védelme terén is nagy szolgálatot teljesített.

b) Ugyanaz volt az eset az első világháború alatt a hadifoglyok kicserélésénél.

c) A most folyó háború után a Svéd Vöröskereszt ugyanilyen irányú jó szolgálatai előreláthatólag ugyancsak nagy jelentőséggel bírnak majd.

d) A Svéd Vöröskereszt ez akciók alapján Magyarországon nagy tekintélynek örvend.

e) Svédország az összes ellenséges államokban Magyarország védőhatalma.

2. a) A brit birodalomban, és főképpen az USA-ban nagyszámban élnek magyar eredetűek.

b) Ugyanott tekintélyes vagyonnal nagyszámú magyar állampolgár is él

c) Ezekben az államokban magyar állampolgárok internálótáborokban is vannak elhelyezve, a velük való bánásmódot, — a jelzett javaslatok kerek visszautasítása, — súlyosan befolyásolhatná.

Mindezen elgondolások a magyar kormányt arra készítették, hogy ezekkel az akciókkal foglalkozék és beható vizsgálat után azok mellett pozitív állást foglaljon, addig a határig, ameddig nem befolyásolják a magyarországi munkaerők kihasználását.

Tekintettel arra, hogy ezekben a kérdésekben a magyar kormány a német birodalmi kormánnyal egyetértésben kíván eljárni, a német követséget tiszteletteljesen felkéri, tudakolja meg a birodalmi kormány állásfoglalását fenti akciókhoz. Ennek során tiszteletteljesen kéretik az ügy megvizsgálásánál azokat a szempontokat is figyelembe venni, amelyek a magyar kormányt arra készítették, hogy ezekkel a javaslatokkal foglalkozék.“

1944. június 27.

*

A minisztertanács eredményének közlése után Lutz konzul értésére adta a külügyminisztérium vezetőjének, hogy az amerikai kormány, — Rooveselt jegyzékének szokatlan erélyes hangjából ítélve, — nyilván nem fog megelégedni ezzel a válasszal és azt tanácsolja, hogy a magyar kormány addig is, míg a németek hozzájárulását a deportálások beszüntetésére megszerzik, tegyen a maga részéről bizonyos gesztust a zsidóság felé. Ezt leginkább abban látja, ha a magyar kormány a zsidók kivándorlását engedélyezné és annak keresztülvitele érdekében, függetlenül a németek álláspontjától, mindent elkövetne.

A magyar külügyminisztérium fejtegetéseit tudomásul vette, sőt a maga részéről is igen jó megoldásnak találta az amerikai kormány felé, annak bizonyítékául, hogy a magyar kormány valóban mindent meg kíván tenni a zsidók érdekében. Lutz látogatásának eredménye végül is az lett, hogy jelenlétében jegyzéket fogalmaztak a német követségbe^ amelyben a svájci követség május 26-i jegyzékében foglalt zsidók kivándorlásához a német kormány hozzájárulását kéri. A külügyminisztérium a jegyzékben rámutat arra, hogy ennek a kérdésnek az elintézését kénytelen kapcsolatba hozni a magyar-német jóviszony további kialakulásával

A jegyzék elküldése után Lutz feketére hívta meg magához Feine német követségi tanácsost, akivel átbeszélte a kivándorlás kérdését és megkérte, a követségnek a berlini külügyminisztériumhoz ebben az ügyben intézendő átíratra egyrészt mielőbb elküldésük, másrészt pedig, hogy annak tartalma lehetőleg olyan legyen, hogy a német külügyminisztérium azt jóvá is hagyja.

Feine követségi tanácsos minden segítséget megígért, sőt elmondotta Lutz konzulnak, hogy a német követség a maga részé-

roi kívánatosnak is tartaná a zsidók kivándorlását Magyarországról. Mint mondotta, Németországnak sokkal fontosabb problémái vannak, semhogy a magyar országi zsidó-kérdés körüli zavarok odáig jussanak, hogy azokból esetleg viszály származzon Németország és Svájc, illetve Magyarország között. Megígérte, a követtség átirata a berlini külügyminisztériumhoz olyan lesz, hogy annak alapján a német külügyminisztérium az engedélyt meg is fogja adni.

Mint már említettük, május 26-án a budapesti svájci követtség kérésére a svájci kormány közvetlenül is Berlinbe; a német külügyminisztériumhoz juttatott el jegyzéket. A német kormány nyilván már abban az időben nem óhajtott akadályokat gördíteni a magyarországi zsidóság kivándorlása ellen és úgy látszik a Berlinben „tevékenykedő“ jeruzsálemi főmufti, még az SS-hez való jó kapcsolata ellenére sem tudta ezirányú befolyását érvényesíteni.

Obersturmtiannführer Eichmann, — amikor Lutz konzulnála a kivándorlás érdekében interveniált, — azt mondotta, hogy Palesztinái kivándorláshoz a főmuftihoz fűződő barátságára való tekintettel nem tud hozzájárulni és csak egyéb országokba való kivándorlást engedélyezhet. Ebben az időben érkezett a magyar külügyminisztériumba a nácik zsoldjában álló és Berlinben élő főmufti németnyelvű levele, amely magyar fordításban így hangzik:

FÖMUFTI

Berlin, 1944 június 22.

A magyar külügyminiszter őexcellenciájának

Budapest.

Kegyelmes Uram!

E háború folyamán sok zsidó vándorol a Balkánról Palesztinába. A félhavonként megjelenő zsidó folyóirat, az „Information de Palesztine“ 157. és 158. számában 1944 április 14-én és május 5-én a következőket írta: „Az április hónap folyamán Palesztinába kivándorolt zsidók száma eléri az ezret“ Továbbá a német külügyminisztérium lapja, a „Nachrichten aus den arabischen Ländern“, gyakran közölt híreket zsidóknak Törökországon át Palesztinába való szállításáról. A londoni „Times“ 1944 március 24-én írta: „Egyedül a zsidó Alijah egyesületnek sikerült 5000 zsidó gyeimeket és fiatalokat a Balkánról a háború kezdete óta Palesztinába hozni és így őket a náci-kínzások elől meg tudta menteni. Miután egészségi állapotuk megjavult, közülük sokan katonai szolgálatba léptek, másokat pedig mezőgazdasági és ipariskolákban képeznek ki.“ Ez csak kis példa azokról a károkról, amelyeket ezek a zsidók okozhatnak, s amelyekre én már egy évvel ezelőtt a magyar kormányt figyelmeztettem.

Eltekintve ennek a kivándorlásnak a háborús és propaganda káraitól, Excellenciád előtt bizonyára ismeretes, hogy zsidók igen sok mindent tudnak és titkot ismernek, s igen sok titkos összeköttetést tartanak fenn. Hozzájárul ehhez, hogy zsidó menekülték ezrei Palesztinában araboknak kellemetlenkednek. Ez a kivándorlás az araboknál igen rossz benyomást is kelt és csodálatot ébreszt, hogy ezek a transzportok, irántuk barátságos államokból jönnek.

Miközben én csodálatomnak adok kifejezést azok a rendszabályok felett, amelyeket a magyar kormány a zsidók ellen hozott, úgy vélem, hogy éppen ebben az időpontban a zsidók meg fogják kísérelni, hogy Törökországba és onnan tovább Palesztinába, Románián és Bulgárián át eljussanak.

Éppen ezért kérném a magyar kormányt, illetékes hatóságoknál minden olyan szükséges parancsot adjon ki, amely a zsidókat kiutazásban megakadályozná és találjon rendszabályokat, hogy zsidóknak nyílt, vagy titkos, Palesztinába való kivándorlása megszűnjön.

Biztos reményt táplálok arra nézve, hogy a magyar kormány ezeket a rendszabályokat, a magyarok és arabok érdekében keresztül viszi.

Éngedje meg Excellenciád, hogy különleges nagyrabecsülésemenek kifejezést adjak.

Amin el Husseini s. k.

A válasz, amelyet a magyar külügyminisztérium Hoffmann Sándor berlini követ útján küldött a főmuftinak, így hangzott:

M. kir. Külügyminisztérium.

374/Res. Pol. —1944.

Budapest, 1944 július 14-én.

Tárgy: A Főmufti intervenciója a Palesztinába irányuló zsidó kivándorlás megakadályozására.

Melléklet: 1 darab.

Másolatban idemellékelten megküldöm a Főmufti folyó évi június hó 22-én kelt, hozzám intézett levelét, amelyben azt kéri, hogy a magyar kormány akadályozza meg a magyarországi zsidóknak Palesztinába való kivándorlását.

Felkérem Méltóságodat, hogy a Főmufti ezen levelére az alábbi szövegű válaszat tolmácsolni szíveskedjék:

„A m. kir. külügyminiszter köszönettel kézhez vette a Főmuftinak a Palesztinába irányuló zsidó kivándorlás megakadályozása tárgyában Berlinben, 1944 június 22-én kelt nagybecsű levelét és szíves tudomására hozza, hogy az abban foglaltakat megfontolás tárgyává tfjszi.“

A miniszter helyett:

Jungert sk.

Méltóságos

Hoffmann Sándor Úrnak
rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter

Berlin

LEVERIK AZ EICHMANN ÁLTAL RENDEZETT BAKY-PUCCSOT

A vidéken ezalatt teljes erővel folyt tovább a IV. és V. „tisztogatási akció“, amelynek során a Dunántúlról még több mint. 120.000 zsidót deportáltak.

Az V. tisztogatási akció során a szombathelyi III. és pécsi IV. csendőrkerületek területén a koncentrációs táborokba való beszállítás június 30-án befejeződött.¹⁰⁴

Zalaegerszegen volt a legsúlyosabb az összegyűjtött zsidók helyzete. A csendőrségi nyomozók az eddigieknél is embertelenebb módszerekkel vallattak, hogy a legkíméletlenebb eszközökkel bírják rá a zsidókat elrejtett értéktárgyaik kiadására. Ütötték-verték, rugdosták áldozataikat Különösen egy Horvát Béla nevezetű csendőrnemző végezte a legbestiálisabb módon munkáját A vallatottak közül a kínzások következtében 30 személynél orvosi beavatkozásra volt szükség. Többen belehaltak sérüléseikbe, mások a szörnyű kínzások hatása alatt megőrültek, sokan pedig úgy szabadultak a további gyötrelmekről, hogy öngyilkosok lettek¹⁰⁸

*Deportálásra került július 4–6. között 10 vonattal 29.556 személy. Július 6-ig bezárólag tehát 139 vonattal 410.223 zsidófajú egyént szállítottak ki a Ferenczyék által lebonyolított akció során.*¹⁰⁶

Belpolitikai kérdések is rövidesen közrejátszottak azonban, hogy a kormányzót végre erélyesebb közbelépésre bírják. Imrédyék és Bakyék között kieleződött a helyzet Rátz Jenő vezérezredes, a Sztójay-kormány miniszterelnökhelyettese úgynevezett „Nemzetmentő Szervezetet” létesített, amelynek egyik vezető tagja Görgey Vince, az Új Magyarország munkatársa, elérkezettnek látta az időt a kormányzó elleni fellépésre. Baky László lelkes híve volt ez a fiatalember. Ezidőben Endre—Bakyék és a kormány között már nézeteltérések merültek fel. Baky államtitkár valóban a kormányzat legszélsőségesebb tagjai közé tartozott, s pártja a vezetést is szerette volna német segítséggel magához ragadni.

Görgey 1944 június 29-ről 30-na virradó éjszaka *bárcziházi Bárczy István miniszterelnökségi államtitkár ellen merényletet kísérelt meg végrehajtani.* Láng Kornél nyilas repülőzászlós a szentendrei Goldberger-villában nyaraló államtitkártól azokat a kulcsokat akarta megszerezni, amelyek felhasználásával a miniszterelnökségről vezető alagúton lehetett közvetlenül a kormányzó lakosztályába eljutni. E kulcsok birtokában a kormányzót, — Imrédyék szerint — Baky, — akit Eichmannék béreltek fel erre foglyul akarta ejteni és állampuccsot akart megkísérelni.

Mint ismeretes, a merénylet nem sikerült Ennek ellenére Endre—Bakyék tovább folytatták a csendőrök összpontosítását

¹⁰⁴ Ferenczy 1944 jún. 30-i jelentéséből.

¹⁰⁵ A zalaegerszegi Népbíróság 1946 január havában tartott tárgyalásai során a megkínzottak közül néhányan tanúként vallották a fentieket A Népbíróság életfogytiglani kényszermunkára ítélte Horvát Bélát. Súlyosbító körülménynek vette a kínzások embertelen voltát és a megkínzott személyek rendkívül nagy számát

¹⁰⁶ Ferenczy 1944 jún. 9. jelentéséből.

Július első napjaiban feltűntek Budapest utcáin a kettesével-hármasával sétáló, feltűzött szuronyú csendőrök. Hivatalosan is közzétették:

„A fővárosba 1600 csendőrt összpontosítottak azzal a rendeltetéssel, hogy ellenőrizzék a zsidóság csillagos házakba való költöztetésének pontos végrehajtását.“

Ezzel a hivatalos magyarázattal kívánták ismét elködösíteni valódi céljaikat: *a budapesti zsidóság könyörtelen deportálását!*

A budapesti zsidóság deportálását Endre László és Eichmann Adolf, a csendőrség vezetőjével. Faraghó Gáborral június vége felé tárgyalták le. Az volt a tervük, hogy július 2-án^r csendőrségi zászlóavatási ünnepélyt rendeznek. A galántai csendőrkarhatalom kap zászlót. A kormányzó felesége lesz a zászlóanyag, s az ünnepséget a Hősök-terén tartják meg. Ezután „háromnap kimenő“-t kap a csendőrlégénység, hogy a várost megtekintse, valójában szemrevételezze és tájékozódjék a csillagos házak elhelyezése felől. A nyilvános zászlószentelési ünnepséget azonban a kormányzóság „repülő-veszély“ miatt lefújta.

Tölgyesy Győző és Paksy-Kiss Tibor csendőrezredeseket Faraghó úgy utasította, hogy az előbbi vezetése alatt a budapesti környéki zsidókat a galántai csendőrzászlóalj, az utóbbi vezényletével pedig a budapesti zsidókat a galántai honvédszászlóalj és a nagyváradi csendőrtanzászlóalj fogja deportálásra összeterelni.

A részleteket Péterffy Jenő csendőrezredes, — nagyváradi tapasztalatai alapján, — dolgozta ki Paksy-Kissel együtt, s június 28-án közölték Ferenczyvel. Majd Endre a szokásos értekezletet is megtartotta a megyeházán, s közölte, hogy három gyűjtőhelyet jelölt ki a budapesti zsidóság számára: a nagyvásártelepen, a sertés-vásártelepen és a Váci-út melletti sportpályán. A végrehajtás parancsnokságával Paksy-Kiss Tibor csendőrezredest bízta meg.

Július 7-én Horthy váratlanul magához rendelte Faraghót s arra utasította, hogy a csendőrök azonnal hagyják el a fővárost, s ugyanerre szólította fel beszéd kíséretében a csendőrök törzsisztjeit is.

Aznap éjjel a Pannónia-szállóbeli lakásáról Tölgyesyt katonai gépkocsi, — amelyet géppisztolyos motorosok kísértek, — felvitte a Várba. Ott Lazár vezérőrnagy közölte vele, hogy a kormányzó parancsára ő vette át a főváros katonai főparancsnokságát, s utasítja, hogy embereivel hagyja el Budapestet. Hajnali 4 órakor ugyanígy vitték fel a Várba Paksy-Kiss ezredet, aki hasonló parancsot kapott. Ugyanekkor hajnalban Bakay Szilárd vezérőrnagy, budapesti hadtestparancsnok Faraghó Gábor altábornaggyal kívánt érintkezésbe jutni, megállapítani, hogy mivel foglalkozik! Sem hivatalában, sem a csendőrlaktanyában nem találta, lakásán hívta fel. Faraghó közölte, hogy „ágyból csengette fel a telefon“, mire Bakay megnyugodva, szó nélkül letette a kagylót.¹⁰⁷

Július 8-án, amikor már több, mint 3000 csendőr volt összpontosítva Budapesten, reggel 9 órakor, — anélkül, hogy előzetesen a rádió ellenséges repülőgépek közeledését jelezte volna, — meg-

¹⁰⁷ Ferenczy részletes rendőrségi vallomása alapján. Faraghó cáfolja vallomásában, hogy ő Eichmannal és Endrével deportálás! tárgyalásokat folytatott volna.

szólaltak a szirénák. A lakosság a szokott módon a pincékbe vonult. Semmi nyoma nem volt, hogy légitámadás érte volna Budapestet, vagy környékét, a riadó mégis órákig tartott. Délben 12 óra után jelezték a feloldást szirénái. Röviddel később pedig már elterjedtek a hírek: Bakyék csendőreit sikerült eltávolítani, a puccs meghiúsult! Csakugyan ilyesmi történt: ezúttal még a Horthy Miklóshoz hűséges hadsoport erősebbnek bizonyult a Baky-féle csendőrségnél. Az esztergomi 1. harckocsipótezered, Lakatos Géza vezérezredes és Lázár Károly testőrvezérőrnagy utasítására páncélosaival és tankjaival felvonult és támpontszerűen megszállotta a fővárost.¹⁰⁸ Ez a tüntetés elegendő volt ahhoz, hogy a Várban és a Böszörményi-úton összpontosított csendőrség nem teljesen megbízható tisztikarát kiemeljék, legénységét pedig beültetett megbízható tisztekkel elvezényeljék. A tartalékként felhozott szegedi 9. gyalogezred bevetésére már sor nem került...

Ugyanaznap, július 8-án, szombaton éjjel indult el az utolsó hivatalos deportálóvonat a békásmegyeri HÉV állomásról. (*E szállítás megtörtével 147 vonattal 434.351 zsidó deportálását jelenti Ferenczy László alezredes.*) A budakeszi téglagyárban összpontosították a Pestkörnyék (Újpest, Kispest, Pestszenterzsébet, stb.) zsidóságát, valamint a pünkösdfürdői állomásra hajón hozott, csepeli különböző táborokban összegyűjtött 17.500 külföldi, vidéki és budapesti zsidót¹⁰⁹ (Ekkor került deportálásra a budapesti ügyvédek és újságírók Csepelen hetek óta raboskodó csoportja is.) Monoron 7500 zsidót gyűjtöttek egybe az ottani téglagyárba és deportáltak ugyanakkor.

Alig néhányan menekülnek meg Békásmegyerről és számolnak be az ottani borzalmakról. Ezek „jobbérzésű” csendőröket vesztegettek meg s azzal jelentkeztek, hogy ők tulajdonképpen keresztények, akik tévedésből kerültek a békásmegyeri táborba. Kérték, csendőrkísérettel engedjék őket Budapestre, hogy okmányaikat elhozassák. Egyes csendőrök átlag 5000 pengő ellenében házakísérték és otthonhagyták a Békásmegyerről okmányaikért visszaengedett zsidókat. Miután azonban a táborból való távozásakor feljegyezték a csendőr neve mellé, hogy hány zsidót bíztak gondjaira, egyszerűen az utcán fogott magának egy másik csillagost és azt vitte cserébe vissza Békásmegyerre. A kutatásokat ugyanúgy hajtották végre, mint hetekkel előbb a nagyváradi és a többi vidéki gettóban. Villanyozó erősárammal kínozták azokat, akik vonakodtak felvilágosítást adni vagyonuk rejtekhelyéről. Akiknél pedig a ruhák bélésében, válltömésében elrejtett ékszerre, vagy valutára bukkantak, azokat Andrassy csendőrőrnagy utasítására a 70–80 fokos természetes hőforrás alá kényszerítették. Igénybevették a kínvallatások már ismertetett egyéb módszereit is.

Július hó folyamán tehát közvetlenül szerezhetett immár tudomást a főváros keresztény közönsége is a deportálás borzal-

¹⁰⁸ Óbudán 80 különböző típusú harckocsit vonultattak fel. Az Albrecht-, Andrassy- és Ferenc József-laktanyákban riadó készültségbe helyeztek 200 főnyi golyószóróval és géppuskával ellátott, megbízhatónak vélt osztagokat (Belezny vezérkari ezredes közlése).

¹⁰⁹ Július 3-án csendőrök az Üllői-úton és környékén közel 8000 csillagos egyént fogdosnak össze, a Ludovikába gyűjtik egybe áldozataikat. Innen Csepelre kerülnek, majd Budakalászon át deportálásra.

mairól. Most már a hivatalos hatóságok sem állíthatják, hogy „a vidék távolsága akadályozza meg őket a közbelépésben“. Itt, a főváros közvetlen környékén, a kormányzó, a kormányhatóságok és Budapest egymilliós keresztény lakosságának közelében ütötték-verték a csendőrök a zsidókat és a szinte meztelenre kirabolt áldozatokat — nyolc napon át — sokszor százával gyömöszölték be a vasúti szerelvényekbe, hogy utolsó' útjukra elinduljanak. S aznap jelenik meg a Magyarországon ez a cikk:

„Alig akadt még intézkedése a törvényes kormánynak, amelyet a lakosság széles rétegei oly örömmel üdvözöltek volna, mint a zsidók jogainak korlátozása.“

A németek július első hetében siettetik az ottani bevagonírozást. A békásmegyeri táborparancsnok, Andrassy csendőrnagy készségesen támogatja ezt a kívánságukat. Itt van Wyslizeni, itt van Ferenczy, akik addi^ is mindenütt megjelentek, ahol deportációra került sor. Sürgős nekik a munka: július 10-re — mindeki úgy tudja — *kezdődik a nagy budapesti deportáció!*

Imrédy a „Baky-puccskísérlet“ bukása utáni napon, július 9-én Pécsen tart nagy beszédet:

— A kalandos terveket kergetők tegyék félre kiseded játékaikat nyugalmasabb időre. Semmi szükség nincs puccsistákra!

A tárcanélküli közgazdasági miniszter beszél azonban a zsidó-kérdésről is:

— Ez egy határozott operáció volt! A külföldön elterjedt rémhírekkel szemben azonban kijelentem, hogy sem a magya/r hatóságoknak, sem egyetlen magyar embernek kezéhez egyetlen csepp zsidóvér nem tapad!

IV.

A MAGYAR KORMÁNY EGYELŐRE BESZÜNTETI A TOVÁBBI DEPORTÁLÁST

A július hó eleje a magyar kormány tagjai számára is izgalommal volt teli. A kormányzó úgynevezett „tilalma“ ellenére a főváros közvetlen közelében, Pünkösdfürdőn tovább tartott a deportálás, s a Baky-puccs is fenyegetett.

A németek július 8-ig nem adtak választ a június 27-i magyar jegyzékre, a külügyminisztériumban pedig egymásnak adták a kilincset a külföldi követek, csodálkozással és felháborodással mutatv'i rá arra, hogy míg a magyar kormány a deportáció beszüntetését ígérte, addig a vidéken teljes erővel folyik az tovább, sőt a főváros közelében is milyen szörnyűséges körülmények között deportálnak. A belügyminisztériumban ugyanekkor teljes erővel folytatták, — mit sem törődve a kormányzói és minisztertanácsi határozattal, — Jaross, Baky és Endre a további deportáció irányítását.

Sztójay ide-oda kapkodott. Július 8-án levélben ígérte meg a hercegprímásnak a további deportálások beszüntetését, de szemmel látható volt, hogy sem a kormányzó, sem a kormány nem ura

a helyzetnek. Július 8-án Veessenmayer kormánya nevében vissza is utasította a magyar kérést Július 10-én Arnóthy-Jungert Feine követségi tanácsossal több mint háromnegyedórás heves vitát folytatott, hangoztatva, hogy *a magyar külügyminisztérium kitart álláspontja mellett. Végre* odáig jutott, a német követség megígérte, hogy még egyszer és újólág kormányához fordul utasításért.

Július 12-én végre fordulat állott be: *a németek engedtek, a magyar külügyminisztérium szívós küzdelme eredménnyel járt.* Az aznapi minisztertanácson Sztójay közölte, hogy a német kormány a magyar jegyzékben előterjesztett kívánságokhoz hozzájárult.

A külügyminisztériumban lázas munka kezdődött ekkor meg. Arnóthy megbeszélést tartott az egyes osztályok vezetőivel: Sebestyén, Moór, Barkóczy, Csöpey, mindegyik megkapta a maga feladatát a zsidó-kérdés rendezése során szükséges tárgyalásokhoz és lépésekhez, majd a nunciust, a svéd és svájci követet informálta a külügyminiszter helyettese az előállott helyzetről, felhívta őket arra, hogy most már a részleteket tárgyalják meg az illetékes külügyminiszeri referensekkel.

A kormány „elhatározását“ Horthy döntése előzte meg.

Ekkor már siralmas volt Németország helyzete. A Baltikumot fel kellett adni és a nyugati invázió nagy anyagsatája is eldőltnek látszott az angolszászok javára. Ott állottak azután az oroszok is a Kárpátok előtt Éppen e napokban kezdődött meg Tarnopol és Luck térségében a szovjet 1944. évi nyári nagy támadása. Horthy és katonai tanácsadói ekkor eszméltek végre arra, hogy Németország a katonai összeomlás küszöbéhez érkezett el.

Ez a felismerés, valamint a „Baky-puccs“ fölötti könnyű győzelem felvillanyozta a kormányzót és környezetét Szembe mertek szállni a zsidó-kérdésben is a németekkel.

A kormányzó ekkor végre már „tisztában“ (!) látta a zsidó problémát is, annak ellenére, hogy Sztójay még mindig váltig hangoztatta: *„miután a németek állandóan munkásokat kérnek Magyarországról, azért küldi ki és adja át a zsidókat a német hadfelszerelési gyárakban való foglalkoztatásra“.* Ennek végrehajtására, — mondotta — adtak Jaross, Baky és Endre belügyi triumvirátusnak teljhatalmat.

Valójában Sztójay és miniszterei nagyon jól tudták, — emlékezzünk például a református egyházzal folytatott tárgyalásokra is, — hogy *az aggok és gyermekek, rokkantak és betegek elszállítása az egészséges, munkabíró férfiakkal és nőkkel, nem munkábaállítás céljából történik, hanem a kiszállítottak legnagyobb hányadát azonnal, a többit pedig fokozatosan Auschwitz—Birkenau gázkamráiban semmisítik meg.*

Horthy végre ekkor már nem fogadta el Sztójaynak és Jarosznak azt a magyarozatát sem, amelynek — szerinte — eleinte hitelt adott: a nőket és gyermekeket, valamint az aggokat azért

viszik el a munkabíró férfiakkal, mert a zsidóknak „túlfejlett családis érzése folytán nagy fájdalmat okozna a családtagjaiktól való embertelen elszakításuk“.

S talán már nem hitt Eichmann közlésének sem, aki szerint a zsidók családtagjait azért viszik ki, hogy „a férfiak munkaközben a nagy erdőkben ne szökjenek meg“.

Ebben az időben már fia, ifj. Horthy Miklós útján állandóan megkapta a Zsidó Tanács, illetőleg Intéző Bizottság hiteles beszámolóit a való helyzetről Jaross Sztójayval egyetemben ugyan még mindig konokul hangoztatta, hogy a zsidók beadványának tartalma valótlan, mindez csak „szokásos gyáva zsidó rémhírterjesztés“, a kormányzót azonban ekkor már hasztalan próbálták „félrevezetni“. Segítségül hívták ekkor Véesenmayert is, aki tagadta a kormányzó által neki felmutatott adatok valódiságát.

Angelo Rotta pápai nuncius elnöklésével viszont konferenciát tartottak a semleges országok budapesti követei és ez az értekezlet is újabb tiltakozást juttatott el a Sztójay-korniányhoz, követelve az embertelen zsidóüldözés és deportálás azonnali megszüntetését.

Végül is a kormányzó, — befolyásoltatva a hadihelyzet erőteljes fordulatától — a szövetségesek inváziója sikeresen haladt előre — a Baky-puccs „fölött aratott győzelemtől“, a keresztény egyházak nyomatékos, a külföld, elsősorban az amerikai kormány fenyegető fellépésétől, a pápa és V. Gusztáv svéd király személyes leveleitől, a semleges államok budapesti követeinek tiltakozásaitól, a külföldi sajtó viharos állásfoglalásától, valamint saját hozzátartozóinak sürgetésétől, — hivatta Sztójay miniszterelnököt és július 7-én kiadta most már „határozott“ utasítását: *a zsidók további deportálását meg kell szüntetni!*

A budapesti deportálás elmaradása után, július 12-én telefon-értesítést kapott Lutz konzul, hogy a németektől a palesztinai kivándorlási csoport elindítására az elvi hozzájárulás, a magyar külügyminisztériumba megérkezett Lutz azonnal felkeresi Moór Oszkár miniszteri tanácsost, majd vele együtt Amóthy-Jungert külügyminiszterhelyettest, aki közli vele, hogy a kivándorlásra kijelölt zsidókat a belügyminisztérium külön kivándorló táborokba fogja elhelyezni. Adja tehát át a kivándorlásra engedélyezett 9000 felnőt, 1000 gyermek és 8000 család listáját.

Amóthy közölte még, hogy *minden zsidóellenes intézkedést Magyarországon (deportáció, munkaszolgálat, stb.) beszüntettek addig, amíg a svájci követség kivándorlási akciója be nincs fejezve*. Tekintettel arra, — mondotta a külügyminiszterhelyettes, — hogy a honvédelmi minisztérium, valamint a hadfelszerelési ipar zsidó munkások behívását szorgalmazza, igen fontos, hogy a kérdéses akció gyorsan lebonyolódjék. A magyar kormány nagy súlyt fektetne arra, — fejezte be közlését dr. Amóthy, — ha erről az elhatározásról az angol és amerikai kormányokat, a svájci követség táviratilag értesítené. így került azután nyilvánosságra, hogy a deportálást a magyar kormány egyelőre beszüntette. S ez volt egyben a válasz az amerikai kemény demarsra.

A magyar zsidóság egyes tagjainak nemzetközi védelem alá való helyezkedése tulajdonképpen már közvetlenül a németek bejövetele után megkezdődött. Legelőször a svéd külügyminisztérium utasítására adtak ki olyan magyar-zsidó családok számára ideiglenes útlevelet (Provisoriskt pass), akiknek egészen közeli hozzátartozójuk élt Svédországban és azok az ottani külügyminisztériumnál érdekükben eljártak. Az ilyen ideiglenes útlevél svéd alattvalónak jelentíki tulajdonosát. Ezek külföldi állampolgárságát a Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság (KEOKH), a magyar külügyminisztérium nemzetközi osztályának szakvéleménye alapján, amelyet annak vezetője *dr. Durugy Ferenc* adott, elismerte, s így mentesültek a különböző zsidó-törvények és rendeletek alól, természetesen csillagot sem kellett hordaniok így kezdődött...

V.

A ZSIDÓ-KÉRDÉS ÚJ KEZELÉSE

Július 18-án végre ezétküldi a külügyminisztérium a Budapesten működő semleges külképviseltek részére készített következő tájékoztatást, a magyar kormány által a zsidókra vonatkozólag tett intézkedésekről:

„A magyar kormánynak a zsidók tekintetében tett intézkedéseinek jelenlegi helyzete a következő:

I.

1. Zsidók kiküldése munkavégzés céljából a külföldre átmenetileg felfüggesztést nyert.

2. A Svéd Vöröskereszt, a War Refugee Board és a Jewish Agency javaslatai alapján engedélyeztük zsidóknak Svédországba, Svájcba, Palesztinába és más államokba való kivándorlását

a) A Svéd Vöröskereszt akciójának keretében kivándorolhatnak azok a zsidók, akik a svéd király által elnyerték a svéd állampolgárságot. Azok a zsidók, akiknek rokonaik élnek Svédországban, vagy akik bizonyos időn át kereskedelmi összeköttetésben álltak ezzel az országgal, Svédországba, vagy Palesztinába emigrálhatnak. Ebbe a csoportba kb. 4—500 személy tartozik.

b) a svájci követség (Budapest) közvetítésével a Jewish Agency főor Palestine fel van jogosítva több ezer zsidónak Palesztinába való kivándorlását lehetővé tenni. Ezek a személyek, amennyiben angol hatóságok által kiállított kiyándorlási certifikát birtokában vannak, kivándorolhatnak Palesztinába.

c) A War Refugee Board fentemlített javaslata alapján a magyar kormány felhatalmazta a Nemzetközi Vöröskeresztet, hogy 10 éven aluli zsidó gyermekeket Palesztinába küldhessen ki. Ugyanez a bizottság (Board) felhatalmazást nyert arra is, hogy a Magyarországon internált zsidókat anyagilag támogathassa.

A magyar zsidóság egyes tagjainak nemzetközi védelem alá való helyezkedése tulajdonképpen már közvetlenül a németek bejövetele után megkezdődött. Legelőször a svéd külügyminisztérium utasítására adtak ki olyan magyar-zsidó családok számára ideiglenes útlevelet (Provisoriskt pass), akiknek egészen közeli hozzátartozójuk élt Svédországban és azok az ottani külügyminisztériumnál érdekükben eljártak. Az ilyen ideiglenes útlevél svéd alattvalónak jelentíki tulajdonosát. Ezek külföldi állampolgárságát a Külföldieket Ellenőrző Országos Hatóság (KEOKH), a magyar külügyminisztérium nemzetközi osztályának szakvéleménye alapján, amelyet annak vezetője *dr. Durugy Ferenc* adott, elismerte, s így mentesültek a különböző zsidó-törvények és rendeletek alól, természetesen csillagot sem kellett hordaniok így kezdődött...

V.

A ZSIDÓ-KÉRDÉS ÚJ KEZELÉSE

Július 18-án végre ezétküldi a külügyminisztérium a Budapesten működő semleges külképviseltek részére készített következő tájékoztatást, a magyar kormány által a zsidókra vonatkozólag tett intézkedésekről:

„A magyar kormánynak a zsidók tekintetében tett intézkedéseinek jelenlegi helyzete a következő:

I.

1. Zsidók kiküldése munkavégzés céljából a külföldre átmenetileg felfüggesztést nyert.

2. A Svéd Vöröskereszt, a War Refugee Board és a Jewish Agency javaslatai alapján engedélyeztük zsidóknak Svédországba, Svájcba, Palesztinába és más államokba való kivándorlását

a) A Svéd Vöröskereszt akciójának keretében kivándorolhatnak azok a zsidók, akik a svéd király által elnyerték a svéd állampolgárságot. Azok a zsidók, akiknek rokonaik élnek Svédországban, vagy akik bizonyos időn át kereskedelmi összeköttetésben álltak ezzel az országgal, Svédországba, vagy Palesztinába emigrálhatnak. Ebbe a csoportba kb. 4—500 személy tartozik.

b) a svájci követség (Budapest) közvetítésével a Jewish Agency főor Palestine fel van jogosítva több ezer zsidónak Palesztinába való kivándorlását lehetővé tenni. Ezek a személyek, amennyiben angol hatóságok által kiállított kiyándorlási certifikát birtokában vannak, kivándorolhatnak Palesztinába.

c) A War Refugee Board fentemlített javaslata alapján a magyar kormány felhatalmazta a Nemzetközi Vöröskeresztet, hogy 10 éven aluli zsidó gyermekeket Palesztinába küldhessen ki. Ugyanez a bizottság (Board) felhatalmazást nyert arra is, hogy a Magyarországon internált zsidókat anyagilag támogathassa.

II.

A fentemlített kedvezményeken kívül a zsidók kezelése tekintetében még a következő enyhítéseket engedélyezték:

1. *A megkeresztelkedett zsidóknak külföldre való munkaszolgálati kiküldése a jövőben megszűnik.*TM

2. Külön képviselőt, a Megkeresztelkedett Zsidók Tanácsát állítottuk fel július 6-án, s ez alá tartoznak a megkeresztelkedett zsidók.

a) *Az 1941 augusztus 1-ig megkeresztelkedett zsidók az országban maradnak, de külön lesznek választva a nemzsidóktól.*TM

b) Minden alkalmat megadunk nekik, hogy vallási kötelezettségeiknek szabadon telessenek eleget.

3. Az elrendelt könnyítések a megkeresztelkedett zsidók számára nemcsak Budapestre szólnak, hanem a fővároson kívül élő megkeresztelkedett zsidókra is.

a) *A megkeresztelkedett zsidók tekintetében, akiket munkaszolgálatra Németországba, küldtek ki, felülvizsgálatot helyeztek kilátásba.*

4. A legrövidebb időn belül megállapítják, hogy ki tekintendő kitért zsidónak, éspedig nemcsak 16 és 60 év között, hanem minden korosztályra való tekintettel.

5. A következő személyeknek adták meg a csillagmentességet:

a) A keresztény hitű papok családtagjainak (szülők, fivérek és nővérek, protestáns lelkipásztoroknál a gyermekek is).

b) Egyházi (pápai) rendek tulajdonosainak.

c) A Szent Sír-rend tagjainak.

III.

L a) A kormányzónak biztosított az a jog, hogy egy bizonyos számú zsidót ugyancsak mentesíthet.

Továbbá mentesültek:

b) zsidók, akik kereszténnyel házasságban élnek;

c) hadikitüntetések tulajdonosai;

d) zsidók, akik különleges érdemekkel bírnak;

e) keresztény egyházak lelkészei.

2. *A jövőben zsidóknak külföldi munkaszolgálatra való elszállítása az emberiesség követelményeinek megfelelően fog történni és a magyar Vöröskeresztnek ellenőrzési jogot biztosítanak.*

3. A koncentrációs táborokba a Vöröskereszt közvetítésével élelmisszercsomagokat lehet az internáltak részére beküldeni.⁴⁴

A Nemzetközi Vöröskereszt azután a közlés hírét azonnal ilymódon juttatja el a svájci sajtóhoz:

Magyarország beszünteti a zsidók deportálását.

A Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság nyilatkozata.

Genf, július 18. — A Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság Genfben tudomásul adja, hogy azokra a lépésekre, melyeket a magyar hatóságoknál az ottani zsidóság elleni intézkedések ügyében tett, hivatalosan

¹¹⁰ Íme a döntő bizonyíték, hogy a megkeresztelkedett zsidók deportálás alól való mentesítése kormány-határozat volt. Ezért tört ki azután a „kitérésiláz“.

közölték: az izraeliták deportálása magyar részről beszűntetést nyert. Továbbá felhatalmazták a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságot, hogy a Magyarországon internált vagy megjelölt izraeliták részére segélyadományokat juttathat. A Nemzetközi Vöröskereszt Bizottságot a magyar hatóságok meghívták, hogy működjön közre mindazon 10 éven aluli zsidó gyermekek kiszállításánál, akik befogadó államok részéről beutazási vízumot kapnak. Végül közölték, hogy Palesztinába való kivándorlás valamennyi olyan zsidó részére engedélyeztetett, akik megfelelő utazási vízummal el vannak látva.

Íme tehát, bár a kormány közleményében még szó sincs deportálás beszűntetéséről, csak „külföldi munkaszolgálat“-nak nevezik, a Vöröskereszt már tudja, hogy ez csak a németek felé szóló maszlag: Horthy betiltotta a további deportálást

VI.

A NÉMETEK MEGDÖBBENÉSE, KÖVETELÉSEIK, ÖNÁLLÓ AKCIÓIK

Eichmann már július 8-án megdöbbenéssel értesül főbesugójától Endrétől arról, hogy a kormányzó által Sztójaynak adott utasítás értelmében, — amelyet a miniszterelnök Seredi hercegprímáshoz intézett néhánysoros levélben is megerősített, — elmarad a budapesti zsidók soronkövetkező deportációja:

„Hosszú gyakorlatom alatt először történik ilyesmi vélem, — hangoztatta Ferenczy előtt is, fuldokolva a dühtől, — ez nem járja, nem ez volt a megegyezés, ebbe nem lehet belenyugodni!“

Meg kell jegyeznünk, hogy a további deportálás végleges elmaradását a kormány így, nyíltan a németekkel nem is merte közölni. Amint láttuk, július 18-án csak a Nemzetközi Vöröskeresztrel közölték, a magyar követségek körtávirattal nem kaptak arról ilyen határozott formában értesítést.

Sztójay így állította be a dolgot: hivatkozott a külföldi¹ követek demarsára, valamint a hazai keresztény egyházak követeléseire. Bejelenti, hogy a magyar ipar sem nélkülözheti teljesen a zsidó munkaerőket. Elsősorban a megkeresztelkedett zsidókat kívánják visszatartani e célra, s közli, hogy ilyenirányú összeírást fog elrendelni.

Jaross, — Horthy utasítására, — július 8-án Bakytól végre megvonta a közbiztonsági és Endrétől a zsidó-ügyek feletti intézkedési jogot. Mindketten ezután szabadságra mennek és a csendőrök elvonultak. Így Eichmann, aki júliusi első napjaiban már hivatalosan jelentette az SS Reichsführungsamt-nak, hogy a magyar zsidóság likvidálása befejezett tény, — technikai lebonyolítás ugyan még néhány napot igényel, — súlyos presztízs-sérelmét látta a deportálások beszűntetésében. Egy csapassa! tehetatlenné vált.

Veesenmayer naponta tárgyalt ugyan ez ügyben és a szuverén! tás teljes megvonásával, protektorátus alá való helyezéssel, stb. fenyegetett, de nem ért el eredményt.

Eichmann Himmlerhez fordul döntésért. Utasítására tárgyalásokba kezd. Előbb azt kéri, hogy a kormány egyezzen bele a budapesti VII., VIII. és IX. kerületi zsidók deportálásába. Majd megelégednék egyelőre 10.000 budapesti zsidóval. Nyilván nem akar tétlenkedni! Az elutasítás után csakugyan maga lát munkához. A kistarcsai fogolytábor likvidálásához kezd, — úgy érezte — ehhez elegendő erővel rendelkezik.

A németek — mint mondtuk — bevonulásuk napján azonnal összefogdosták a budapesti zsidókat, elsősorban a pályaudvarokon és a villamosmegállóknál. Úgy az érkezőket, mint az utazni szándékozókat minden indoklás és igazolás nélkül összeszedték és elszállították a toloncházon keresztül Kistarcsára, ahol így 2000 embert zsúfoltak össze. Kistarcsán 200 személyre volt hely, az elhelyezés tehát úgy történt, hogy minden 50 négyzetméternyi nagyságú helyiségbe 190—200 személyt raktak be. Az ellátásról a Pártfogó Irodának kellett gondoskodnia, amely már évek óta fenntartotta a garanyi, csörgői, ricsei, nagykanizsai táborokat, ahová azok a zsidók kerültek, akiknek állampolgárságát nem ismerték el, továbbá a menekült német-lengyel, osztrák és cseh zsidók. Az élelmezés az Orthodox Népasztalon keresztül történt, amely ilyesmire már be volt rendezkedve, miután évek óta ők élelmezték a toloncházba internált zsidók ezreit. Kistarcsára március 25-ike körül kiszállították a 280 túszt (prominens zsidók, ügyvédek, stb.) is, akiket addig a németek a Rökk Szilárd-utcai rabbiképző intézetben őriztek. A kistarcsai internálótáborban öt nagy emeletes pavillon volt, amelyből egyet lefoglaltak a németek a katonai foglyok számára. Itt őrizték ugyanis az egész német megszállás ideje alatt a német Wehrmacht és az SS fogházzal büntetett katonáit. Ezek részére külön német őrség volt, akik külön telefonvonalat is lefektettek a budapesti német parancsnoksághoz közvetlen összeköttetés céljából. A megmaradt négy pavillonból az egyikben voltak a régi őrzetesek (munkakerülők, csavargók, utcalányok, s esztendőik óta internálást szenvedő kommunisták és szocialisták). A középső, ú. n. „B“-pavillont lefoglalták a túsztok számára. Ezeknek neve a táborban rövidesen „bések“ lett. Különleges elbánásban volt részük, munkára nem voltak kötelezve és a Rökk Szilárd-utcaról elvitt tíz fiatal rabbiképzős növendék takarított rájuk. Kivételképpen szalmazsákon, ágyon aludtak.

A második fogoly kategória az ú. n. „geetapóeok“ voltaik. Ezek nem voltak túsztok, de a németek fogták el őket és a pestvidéki törvényszék fogházán kérészül kerültek oda, ahol rövidebb-hosszabb időt töltöttek. Ezeket Kistarcsára speciális német rabszállító autókön egy Lemke nevű SS tiszthelyettes, a pestvidéki fogház hírhedt főfoglára vitte.

„A Gestapo“-foglyok között, — akiknek létszáma 800—1000 között váltakozott, — voltak érdekesebb csoportok. Így pl. a Szabolcs-utcai zsidó-kórház röntgen-osztályának szinte teljes személyzete, orvosok és segítőszemélyzet, akiket a Gestapo azért tartóztatott le, mert megvándolta őket, hogy a röntgengépek között rádió-leadóállomást tartottak. Azután ilyen külön csoport volt, az ú. n. „MÁK“-csoport, ezek a Magyar Általános Kőszénbánya tisztviselői és mérnökei közül voltak egyesek, akiket szabotázzsal vádoltak.

A harmadik kategóriába tartoztak a magyar hatóságok által elfogott és Kistarcsára internált foglyok, továbbá a március 19-én és 20-án az állomásokon elfogott zsidók. Ilyen magyar fogoly-transzport volt pl. az a társaság, amelyet a nyár folyamán egy napon az utcai telefon fülkéknél szedtek össze, az utcai telefon használata miatt

A tábor állandó létszáma 1500—2000 fő között mozgott. Az első nagy létszámcsökkentés április 28-án következett be. A Zsidó Tanács állandó kérésére a belügyminiszter elrendelte, hogy revízió alá vegyék azoknak az ügyét akik ellen semmi más vád nem volt mint az, hogy március 19-én és 20-án érkeztek Pestre, vagy akartak Pestről elmenni. Vegyes belügyi és rendőri bizottság szállt ki, kihallgatta az emberek százeit megállapította a tényállást, és közölte az internáltakkal, hogy szabadon lesznek bocsátva. Szabadonbocsátás helyett azonban április 28-án hajnalban megjelentek a Gestapo pribékjei, felverték az egész tábort, másfélezer embert bevagoníroztak és deportáltak. Ez volt az első magyar országai deportáló-vonat (Utasai között volt Vázsonyi János v. országgyűlési képviselő is.)

A deportált-szállítmány távozása után a tábor létszáma 350—400 főre csökkent le. Ezt azonban hamarosan újabb letartóztatásokkal: csillag nem viselés, azután csillag nincs elég jól felvarrva, kávéházban talált zsidók és más hasonló címeken, továbbá az ú. n. Gestapo-foglyok kiszállításával, ismét felduzzasztották másfélezer főre.

Gál Miklós, majd annak deportálása után dr. Bródy Sándor, a Pártfogó Iroda osztályfőnöke járt naponta Kistarcsára, hogy segítségükre legyen.

Július hó 12-én Vasdényei bizalmasan közölte dr. Bródyval, a Gestapo tisztjei tudtára adták, hogy 14-én reggel egy újabb internáló-vonat indul Kistarcsáról. Ebbe a küldeménybe Kistarcsának 1000 embert kell adnia és további 500 embert a Rökk Szilárd-utcai kiegészítő toloncház. Amidőn a Gestapo pribékjei megállapították, hogy a két helyről csak 1450 embert tudnak összeszedni, a hiányzó 50 embert Horthyligetről rendelték be az ott internálásban levő újságírók és ügyvédek közül Parancs ezerint a három helyről érkező társaságnak a budapesti toloncházban kellett találkozniok és onnan történt a bevagonírozásuk is. A Tanács értesítette a kabinetirodát, a külföldi követségeket, a hercegprímást és mindezek akcióba is léptek. Ennek a közöd munkának volt eredménye. A kormányzó hívatta Jarosst, aki kijelentette, hogy az egészről semmit sem tud, egy órán belül tisztázza a tényállást.

Rövidesen kénytelen volt elismerni, hogy a' kormányzó akaratával szemben, a németek folytatják a deportálást és pedig azért nem Budapesten, hanem csak a kistarcsai táborból, mert csendőr-segítséggel már nem rendelkeztek. Eichmannak, illetőleg Wyslizeninek így mindössze csak 150 SS/pribék állt rendelkezésére és ennyi emberrel a 200.000 pesti zsidó ellen semmit sem mert elkezdni. Ezért rohanták meg meglepésszerűen a távoleső és csak néhány rendőrrel „védett“ kistarcsai tábort

A kormányzó utasítja Jarosst, hogy ha .kell karhatalommal, veszen véget a további deportációnak, ha pedig a vonat Kistarcsáról már elindult volna, ahol éri, tartóztassa föl és irányítsa vissza. Jaross Ferénezynek továbbítja a parancsot ennek helyettese, Lullay százados csendőreivel kivonul, s az időközben elindított vonatot visszahozatja Kistarcsára. Mind az 1500 ember oda érkezett vissza, azok is, akik azelőtt a Rökk Szilárd-utcában, illetve Horthyligeten voltak.

(Íme tehát újabb döntő bizonyíték, hogy a kormányzó és a kormány tudott érvényt szerezni zsidó-kérdésben is álláspontjának. Ha akart és főképpen, ha mert....)

Eichmann megdöbbenése fokozódik: a kormányzó fegyveres fenyegetődzéssel (!) meri megíúsítani az ő és az SS intézkedéseit. Úgy érzi, hogy a Gestapo és az SS tekintélye forog kockán, valósággal toporozékolt az újabb kudarc miatt.

Július 19-én reggel 8 órára Eichmann a Svábhegyre rendeli fel az Intéző Bizottság valamennyi tagját. Este 7 óráig semmitmondó tanácskozást folytatnak velük. Másnap megérkezett a magyarázat: amíg a tanácsstagokat a hegyen visszatartották, váratlanul nagyobb Gestapokülönítmény szállotta meg a kistarcsai tábor. Novak SS-parancsnok azzal a kérdéssel fordul Vasdényeihez: „Baky államtitkár itt van-e márt?” Baky azonban nem volt ott és Vasdényei nem is tudott róla, hogy Bakynak oda kellene érkezni. Novak erre leült és várt. Nemsokára azután Baky unokaöccse, Ubrizsi Pál rendőrfogalmazó, a Bökk Szilárd-utcai kisegítő toloncház parancsnoka jelent meg, aki felmutatott egy levelet amely szerint Baky őt bízta meg teljhatalmú képviselvével írott rendelkezés is volt nála, mely szerint az összes kistarcsai foglyok átadandók a németeknek deportálásra.

(Döntő bizonyíték Bakynak a németekkel való kapcsolataira! Ez az adat sem szerepelt ügyének tárgyalása során.)

Az elszállítás rettenetes jelenetek közepette, a foglyok ütlegetése és bántalmazása mellett történt Teherautókon Rákosra vitték, s ott 80—90-enként préselték vagonokba a szerencsétleneket. A vonat útirányáról később jelentések érkeztek. Ugyanis kidobták a vonatból cédulákat és ezeket a megtalálók továbbították a Pártfogó Irodába. így kaptak üzenetet Mezönyékről, Hidasnémetiből, Kassáról. A vonat gyorsvonat! tempóban haladt és 12 óra alatt kicsempészték az ország területéről, Auschwitzba.¹⁴⁴

A németek tehát nem respektálták a kormányzó akaratát, de csak ilyen rajtaütésekre volt erejük, a pesti zsidók deportálásához szükséges karhatalom nem állott rendelkezésükre.

A deportáció újlagos híre kijutott a külföldre is. s ott nagy felzúdulást váltott ki. A berni magyar követ sürgönyöz:

7008

137. szám

Számjeltávirat
a berni magyar királyi követségtől.

Vörös Kereszt vezetője levélben értesít, hogy deportálások tovább folynának. így múlt hó 19-én Kistarcsáról 1200 férfit és nőt, múlt hó 24-én Sárvárról 1500 személyt deportáltak német közegek teherkocsikon, majd tovább vonaton. Miután fentiek magyar kormány adott ígéretének be nem tartását jelentené, ami szerintük előbb-utóbb nyilvánosságra jut és következmények érdekelt kormányoknál és világközvéleményben elképzelhetetlenek lennének, kéri magyar kormány állásfoglalását fenti információkat illetően. Felhívom Nagyméltóságod figyelmét a kérdés fontosságára, mert érdekelt államok kommunikációiban Kormányzó Úr főméltósága személyesen ifi szerepelt

¹⁴⁴ L. részletesen Lévai: „Fekete Könyv” c. művében.

Kérem közölni, 140. számú körtáviratban említett „biztonsági okok“ általános kifejezés közelebbi magyarázatát és információt, hogy zsidókat Budapestről hová szállítjuk.

Vörös kereszt kéri F. és V. megbízottak német átutazási vízumainak sürgős kieszárlását.

Sürgős választ kérek.

Bothmer

A Sztójajt helyettesítő Reményi-Schneller siet megnyugtatni: 6649 145. szám

Számjeltávirat
Exung

Bern

Válasz 137. számú számjeltáviratára:

Kérem lehetőleg előszóval Vörös kereszt vezetőjével közölni, hogy alsóbb német szervek magyar kormány tudta és hozzájárulása nélkül valóban elvittek zsidókat kistarcsai és sárvári táborokból. Emiatt német kormánynál legelősebben felszólaltunk.

Hasonló esetek megismétlődésétől tartani nem kell, mert, amint körtáviratban jeleztem, zsidó-kérdés kezelését és végrehajtását jövőben kizárólag magyar kormány és saját szervei látják el.

Reményi-Schneller

VII.

A GESTAPO TOVÁBBI „EMBERKERESKEDELMI“ TÁRGYALÁSAI

Folytatta ezalatt Eichmann tárgyalásait Kasztnerral is, amelyekbe bevonta Bechert és helyettesét Hauptsturmführer Grüsont is.

Az információk, amelyeket most közlünk, részben ez utóbbi-tól is származnak, aki Freudigerrel közölte, hogy az SS tulajdonképpen magasabb célt követett, amikor az európai zsidóság még életben lévő részét kicserélésre felajánlotta áru, főképpen teherautók szállítása ellenében. Himmlerék nézete az volt, hogy ^Anglia és Amerika akcióit a zsidók dirigálják“, tehát rá tudják bírni a szövetségeseket arra, hogy Németország ellen szüntessék be a háborút, fogjanak össze azzal és forduljanak Oroszország ellen. Ezt a politikai feladatot akarták megoldani a zsidókkal mint csereeszközökkel, s amennyiben ez sikerülne, kiengednék a zsidókat Európából. Ha ez a nagy terv nem valósulna meg, legalább azt szerették volna elérni, hogy bizonyos számú zsidót, hadianyag ellenében kiadnák a szövetségeseknek és így kompromittálják a szövetségeseket az oroszok szemében.

Az elmondottakból látható, hogy e tárgyalások kulisszái mögött a német belpolitikai és katonai ellentétek okozta széthúzás rejtett magában bizonyos tárgyalási lehetőséget a magyar zsidóság számára, amelyet azonban abban az időben sajnos, csak alig ismertek fel. Nem látták azt, hogy a német követség, tehát Veessenmayer követ és elsősorban Feine követségi tanácsos, — Stresemann volt titkára, — a Ribbentrop—Göring vonalon állanak, vagyis

a külügyminisztérium és a Wehrmacht együttthaladó irányában. Ribbentrop hajlandó volt koncessziókat tenni a semleges államok felé, s a Wehrmacht bizonyos ellenszolgáltatások fejében, nem ellenezte a semlegesek zsidómentő akcióinak megindítását

A másik vonalon állott Himmler az SS-ek főnöke és főképpen Kaltenbrunner. Magyarországi megbízottjuk volt Eichmann és gazdasági téren Becher s a követségen Grell tanácsos. Természetesen támogatta őket Winkelmann SS generális is. Az SS-ek szintén hozzájárultak zsidók külföldre szállításához, de ők hadianyagot követeltek, s ezenkívül a zsidó-vagyont, illetőleg annak ellenértékét dollárban, aranyban, drágakőben.

Maga Eichmann, — aki mint a Sicherheits-Dienst IV/a. osztályának vezetője, közvetlen ugyan Himmler alá volt rendelve, tehát köteles volt az ő utasításait követni, sőt bizonyos mértékig Becher vonalán haladni, — minden anyagi vonatkozástól szerezett volna eltekinteni és a legkíméletlenebbül deportálni. Előbbre helyezte a zsidóság fizikai megsemmisítését a hadiérdekekénél, bár kétségtelen[^] hogy a vagyont ő is szerette volna az SS részére biztosítani, sőt nem vetette meg azt a részt sem, amelyet abból a maga számára kanyaríthatott volna.

E szempontok figyelembevételével érthetjük azután meg az eddig elmondottakat, valamint az ezután következő eseményeket.

Magyar oldalról a Sztójay-kormányt, — Endre és Baky kivételével, — a zsidók sorsa alig érdekelte, annál inkább azonban a zsidóság vagyona. Ennek megszerzésére történt intézkedéseiket és lépéseiket már ismertettük.

A kormány részéről a zsidók ügyeire tevékeny módon befolyással bíró tényezők, tehát Endre, Baky és végrehajtó-szervük Ferenczy, viszont teljesen Eichmann vonalán állották: őket a vak gyűlölet vezette s minden törekvésük odairányult, hogy teljes erővel elősegítsék Eichmann megsemmisítő szándékát és akcióját, s lelkes eszközei voltak Eichmann nekik annyira kedves akaratának.¹¹²

Fentiek előrebocsátása után lássuk a különböző vonalon miképpen alakulnak tovább az események.

1. Dr. Kasztner tárgyalásai

A tárgyalások során július 7-én felajánlották a németeknek, hogy kössenek egy közbeeső megállapodást, amely szerint a zsidókat 10.000-es csoportokban, élelmiszer és pénz ellenében juttassák ki az országból Spanyolország, illetőleg Portugália felé. Ezúttal Kasztner maga akart már külföldön tárgyaink Ilyen értelmű táviratot küldtek Lisszabonban. Megegyeztek, hogy Becher és Kasztner autón utaznak a portugál fővárosba, s a Joint európai elnökével, dr. Joe Schwarz-cal és Eljahu Dobkin-nal, a Jewish Agency Végrehajtóbizottságának tagjával fogják a végleges megállapodásokat megkötni.

¹¹² Wyslizeni a nürnbergi pörben vallotta: „A magyar zsidóság deportálása simán ment, mert Endre és Baky államtitkárokban megérts segítőtársakra találtunk, Ferenczy csendőralezredes pedig Baky utasítására készségesen segédkezett a csendőrség rendelkezésre bocsájtásában“.

Becher kijelentette azonban, hogy erről csak abban az esetben lehet szó, amennyiben előbb az elutazott csoport kontóját lezárják. Elutaztak 1684-en, tehát kér 1,684.000 dollárt és pedig, ha effektív valutában nem tudják adni, pengőben is leszámolható, azonban nem a 4.25 pengős hivatalos áron, hanem a mindenkori fekete piaci áron, amely az időben 55-40 pengő között ingadozott. Ezenkívül azonban nem elégedhetik meg az elszámolással, csak akkor, ha pénzen kívül árut is kap.

Becher hajthatatlan volt s ezért a Tanács Freudiger útján két vágón juhbőrt ajánlott fel, amelyet Bratislayában fognak átadni. Becher ezt tudomásul vette, s az elszámolásba beállította, a németek azonban sohasem kapták meg. A Joint pénzen megvásárolták és átadtak azután neki 15.000 kg. kávé, amely a budapesti szabadkikötőben tárolt. A kávé azonban dohos volt, s ezért Becher a Dunán felszállította Bécsbe, ott megmosatta, s az elszámolásban 20 százalékkal alacsonyabban, állította be a mosási díj fejében. Végül, mint további rész-szállítást 30 traktort ajánlottak fel.

Kasztner diszponált Svájcban, hogy megfelelő hitelt nyissanak e célra, s ezáltal az első transzport kijuthasson, a második elindulhasson. A rendelkezést Saly Maier abban a formában kapta, hogy ő a németek és Kasztnerék gy svájci megbízottjának, mint Treuhandnak a kezeihez fizessen le 2,000.000 svájci frankot, hogy az ott vásároljon be. Rövid idő alatt kitűnt, hogy Kasztnernak egyrészt már nincs mi fölött rendelkeznie Svájcban, másrészt egyáltalán nem áll külföldi hitel rendelkezésre, hogy ezt a szükséges árumennyiséget kifizethessék. Csak sokkal később, jött, értesítés, hogy van ugyan pénz e célra, de tilos azt áruvásárlás céljára fordítani, ajánlják tehát a németeket pénzzel, kielégíteni.

Az SS azonban nem volt hajlandó elállani árukövetelésétől, s tekintettel arra, hogy Bergen-Belsenből egymásután érkeztek a segélyt kérő levelek, Budapesten gyűjtötték össze azt az összeget, amely szükséges volt svájci traktorvásárlásra. Ezt megtudta Saly Maier és abban az esetben, ha a traktorokat mégis átadják a németeknek, minden további pénzküldés beszüntetésével fenyegetett. Ez a közbelépés kétségtelenül kihatott arra, hogy további transzportok Magyarországról el nem indulhattak.

*

Amint láttuk tehát, a cionisták két akciója közül Kasztneré *teljesen független volt a magyar vonaltól, az teljesen az SS-vonalra volt felépítve*, mint akik tulajdonképpen a hatalmat Magyarországon gyakorolják. Krausz palesztinai kivándorlási akciója pedig *a magyar külügyminisztérium segítségét is igénybevéve, a semlegesekre volt alapozva*, azoknak a német külügyminisztériummal való tárgyalásaira és megegyezésére.

Vegyük először további menetére nézve Kasztner akcióját, szemügyre. A tárgyalások folyamata alatt a bergen-belseni táborban türelmetlenkedett az első csoport, ugyanakkor az SS Budapesten a nyitott kontó elszámolását és a traktorok kiszolgáltatását követelte. Kasztner képtelen volt az elszámolások terén támadt zűrzavarban rendet teremteni, ezért egy barátját, Brandné unokafivérét, Biss Andor mérnököt vonta be az ügyekbe, úgy, hogy remélni lehetett, végre rendbeszedik e transzport zűrzavaros elszámolásait.

Ekkor megint fordulat állott be: július 18-án a hazafelé tartó Kasztnert a lépcsőházban lefogják, ellenállása hiábavalónak bizonyul, elhurcolják. (Azelőtt is már több ízben, hol a német Sicherheitsdienst, hol a magyar rendőrség, vagy a katonai kémelhárító osztály vitte el kihallgatásra Kasztnert, de az SS mindig kiszabadította.) Ezúttal azonban senki sem tudta, hogy melyik hatóság hová hurcoltál

Kasztner távolléte alatt Eichmann — nyilván Wyslizeni javaslatára — Freudigert hívja fel arra, hogy vegye át a tárgyalások folytatását. Wyslizeni ugyanis nem lévén már vidéki deportáláson, újra előkerült és „visszanyerte Eichmann bizalmát”. Freudigerrel szemben azt hangoztatja, hogy a tárgyalások alapja legalább 250 drb teherautónak Svájcból való beszerzése, mert Eichmann: számára ez presztízskérdés. Mint mondotta: „*Eichmann hat sich in dicse Angelegenheit verrannt*”. A fenti teherautó-mennyiség vételára nem volt túlzottan nagy összeg. Saly Maier a Joint svájci megbízottja azonban visszautasította ezt a követelést is, hangoztatva, hogy az SS nyilván csak arra akarja felhasználni ezt az alkalmat, hogy a teherautókat annak szimbólumaként tüntesse fel: „az angolok az ellenségnek szolgáltatnak ki hadianyagot bajtársaik, az oroszok ellen”.

Kasztner nat nappal később visszaérkezett Előadta, fogalma sincs arról, kiknek a kezei közt volt, mert még a kihallgatások során is bekötötték szemeit. Az aiz érzése, hogy Bakyhoz és Endréhez közelálló társaság fogta le és csak az SS igen erélyes fellépésére szabadult. Később derült ki, hogy Kasztnert Ferenczy önhatalmúlag fogatta el. Ferenczy ekkor eszmélt arra, hogy Eichmann tulajdonképpen „vele kapartatja ki a gesztenyét a parázs-bőí”, vele végezteti a deportálást, s ugyanakkor háta mögött zsidókat szabadít ki és anyagi előnyök ellenében nagyobb csoportot is kijuttatott az országból. „Felháborodva” a németek üzletein, Kasztner elfogatása révén akarta a további tárgyalásokat megakadályozni. Ferenczy helyettese, Lullay százados hajtotta végre ezt az akciót és vitte először Gödöllőre, majd pedig miután időközben vidékre kellett utaznia, csendőrfedezettel, egy másik autón maga után hnrcoltatta több vidéki városba Kasztnert, hogy így megakadályozzák az SS-eket hollétének kinyomozásában.

Végül Hatvanban találkozott Ferenczyvel, akivel megegyezett, hogy a jövőben informálja őt a Gestapo céljairól, s erre szabadon bocsátották.

Nyugaton közben a hadihelyzet feltűnően rosszabbodott, a légibombázások a német ipartelepeket sorra tették tönkre, a külföldről való hadianyagszállítás mind erősebben vált szükségessé s miután a csereeszközök céljaira szolgáló zsidók kiszállítása körül Budapesten Eichmannal még mindig nem tudott Becher megegyezésre jutni, július 19-én repülőgépen Himmlerhez utazott, hogy vele új feltételeket beszéljen meg. Előzetesen Stem Samu tanácsára a Vaadat 20.000 dpollárt adott Bechernek, jóakarátának elnyerésére,

(Eichmann azonnal kihasználta a helyzetet és Becher távollétében rohanja meg újból — amint már azt előzetesen ismertettük, — a kistarcsai tábort és szállítja el teherautók segítségével, Wehrmacht-szállítalányként jelezve, az internáltakat).

Becher szerencsétlen pillanatban utazott Himmlerhez, hiszen annak a július 20-i Hitler elleni bombamerénylet folytán nagyobb gondjai voltak, mint a magyar zsidóság ügye. Bechert tehát arra utasította, hogy igyekezzék valamilyen formában megegyezni.

Visszaérkezve augusztus 2-án Budapestre, Becher hivatkozik Himmler engedélyére, s azonnal újból tárgyalásokba kezd Kasztnerrel. Közli vele, hogy ő járt erőteljesen közbe s a fejkvóta felől megegyezhetnek. Az a fontos, hogy a tárgyalásokat sürgősen befejezzék és a szállítások minél gyorsabban meginduljanak. Úgy készítsék a terveket, hogy a németországi[^] és a német megszállás alatt levő országokbeli (beleértve a román) zsidókat is vonják bele a tranzakcióba. A még életben levő zsidók számát megtévesztési szándékkal három millióban jelölte meg. Közben azonban a lisszaboni tárgyalást dr. Schwarz lemondta. Szerencsére Becher is félt egy külföldi úttól, tartott az angol titkos szolgálattól, s ezért hozzájárul ahhoz, hogy Svájcba utazzanak, Saly Maierrel való tárgyalás céljából.

Kasztner azt az előfeltételt szabta, hogy a tárgyalások megkezdése előtt a teljes bergen-belseni transzportnak semleges külföldre kell jutni.

Eichmann beleegyezett, hogy a „goodwill“ jeléül hajlandó 500 embert, akiket Budapesten válogathatnak össze, Svájcba át-helyezni.

Kasztner ezt az ajánlatot elfogadta, ragaszkodott azonban ahhoz, hogy a tárgyalások megkezdése előtt a többiek is elhagyják a német területet, mert másképpen nem bír hitelt szerezni a német ajánlatnak.

Ez a transzport azután augusztus 21-én 318 emberrel, el is jutott Bergen-Belsenből Svájcba, ami, legjobban nyilván a németeket lepte meg, miután megint kétszínű játékot űztek. A Svájc-ból megindult sajtókampány által előidézett óriási felháborodást kívántak lecsillapítani néhány száz zsidónak a svájci határra való elküldésével. Előzetesen azonban nem kértek számukra befogadási engedélyt a svájci kormánytól, s így számíthattak azzal az addigi gyakorlattal, hogy transzportot Svájc vissza fogja utasítani. Ez esetben az egész világ előtt hangoztathatták volna, hogy a németek nem okai annak, ha a zsidókat „keletre koncentrálják“, hiszen nyugaton sehol sem akarják őket befogadni. Számításaikban csalódtak: a Svájci Vörös Kereszt, a svájci hadsereg egy magasrangú tisztjével egyetértésben, saját felelősségére, Baselnél átvette a transzportot, s ezzel a bergen-belseniek első csoportja megmenekült... *(Svájci hatósági közlés alapján.)*

Kasztner ugyanekkor dr. Bilitz Vilmos társaságában Kurt Becherrel együtt Höchst svájci határállomásra érkezett. A szembeniévé St. Margarethenben viszont a Jöiht megbízottja, Saly Maier jelentkezett. Vízumok hiányában a Rajnacsatornán átvezető hídon tárgyaltak. Furcsa tárgyalás volt ez.

Saly Maier a maga rideg és korrekt módján utálattal kezelte az „emberevő“ náci képviselőjét, Bechert, akit viszont „felháborított“ ez a modor, s feldühödve hagyta el a tárgyalás helyét: a hidat. Dr. Bilitz diplomatikusan közbelépésére azonban szakítás nem történt. Szeptember 1-én Kasztner és Gruson utaztak előbb újból le a határra; Újból a hídon tárgyaltak, majd Bregenzbe

utaztak vissza, ott referáltak eredménytelen útjukról — Saly Maier hallani sem akart áruszállításról, — de pénzbeli ígéretet tett Szeptember 28-án harmadszor kísérelte meg, Kasztner a svájci tárgyalást, s utaztak ki pénzért, egy 15 millió svájci frankos ígéretért!

2. Cionisták palesztinai akciója svájci segítséggel.

A kapott engedély alapján Lutz konzul hozzálátott a németek által engedélyezett, mintegy 40.000 személy kivándorlásának, megszervezéséhez, amelyet Krausz Miklósról bízott a szabadságtéri amerikai követségi épület, amelyet az időben a svájci követség „idegen érdekek képviselői osztálya“ foglalt el, nem volt alkalmas ilyen óriási akció lebonyolítására. Ezért a cionisták a Vadász-utca 29. sz. épületet, az úgynevezett „Üvegház“-at bérelték ki, amelyre a külügyminisztérium a „területenkivüliségi“ jogot megadta. A követség ezt a hivatalt „Svájci Követség Idegenérdekek Képviselői Kivándorlási Osztálya“ néven jelentette be a kormánynál és az épületre ugyanilyen táblát helyeztet el.

Az a hír, hogy a kivándorlás a svájci követség égisze alatt történik, s Románián keresztül, a Fekete-tengeren át Palesztina végcélul lesz az utazás, megmozgatta Budapest egész zsidóságát. Ezren és ezren jelentkeztek naponként erre a kivándorlásra, a Vadász-utcában, hogy kitöltsék a kérdőíveket.

Július 14-én újabb tanácskozás volt a külügyminisztériumban, amelyen a részleteket állapították meg. Eszerint:

1. összeállítanak egy kollektív útlevelet. 2. A magyar vasúti szerelvények hetenként egy 30 személyvagonból és két poggyászkocsiból álló vonatot bocsátanak rendelkezésre (vagononként 72 ülésel). 3. A kivándorlók személyenként 80 kg súlyú útipoggyászt és élelmiszerekből álló kézipoggyászt vihetnek magukkal. 4. A transzportokat svájci követségi és nemzetközi vöröskereszt tisztviselők kísérik Constanciaig. 5. A különvonatok svájci és nemzetközi vöröskereszt-jelvények alatt haladnak. 6. Minden csoportot a magyar csendőrségnek erősen felfegyverzett csoportja kíséri (Ferenczy ajánlotta fel a Gestapo elleni védelem céljából). 7. A katonai behívások munkaszolgálatra a kivándorlás tartama alatt szüneteljenek.

A külügyminisztérium ugyanakkor külön futárt bocsát az akció rendelkezésére, hogy azzal a szükséges intézkedéseket eljuttassák Istanbulba Barlashoz, s az ankarai magyar követséget is utasították, lépjen a Jewish Agency megbízottjával érintkezésbe.

Lutz konzul biztosítani akarta a kivándorlóknak a németekkel szembeni védelmét s ezért az elkészült kollektív listákat kollektív útlevel formájára alakította át, hogy így a kivándorlók az úton mint, külföldi állampolgárok, illetve svájci útlevel-tulajdonosok szerepeljenek.

Július 17-én ismét tanácskozás ez ügyben a magyar külügyminisztériumban, amelyen a legapróbb részletekig letárgyalják az utazás előkészületeit. E tanácskozáson jelen van a német követség részéről dr. Grell követségi tanácsos is. Az első csoport kollektív útlevelét, amely 2200 személyt tartalmaz, Lutz konzul ez alka-

lommal bemutatja és kéri, hogy az útlevéibe a németek kiutazási engedélyét vezettessék be.

A tanácskozás végén Grell követeégi tanácsos közli, a német követség még nincs abban, a helyzetben, hogy a kiutazási engedélyeket az útlevelekbe bevezesse, mert előbb a magyar kormánnyal *„egy függőben lévő kérdést kell még elintézni“*, amelynek mibenlétéről azonban nem kívánt felvilágosítást adni.

A külügyminisztériumban lezajlott konferencia után, belügyminisztériumi utasításra, a KEOKH a kollektív útlevelekbe bevezette a magyar kiutazási engedélyt. Időközben a románok is megadtak az átutazási vízumokat, a német követség azonban a nekik átadott; kollektív útlevelekbe a kiutazási engedélyek bevezetését folytonosan halogatta azzal, hogy *„minden rendben van, csak néhány napot még várni kell“*.

Egy hét elteltével. Lutz konzul állandó sürgetésére, végre Sztójay személyesen járt Veesenmayernél. Közölték vele, hogy a kivándorláshoz való hozzájárulást a német kormány ugyan megadta, de a deportálások leállításához nem adta még meg hozzájárulását, erre vonatkozóan még Berlintől kell választ vármok. Amíg ez meg nem érkezik, — mondotta Veesenmayer, — addig folytassák csak az előkészületeket...

A miniszterelnök tárgyalásai után július 23-án Csopely követség! tanácsos hívott egybe egy értekezletet, s ezen közölte Lutz konzullal, Grell német követségi tanácsos jelenlétében, hogy az előkészületek folytathatók, de a német kormány még egy *„tárgyalás alatt lévő politikai kérdéstől, amelyet nem akar részletezni“*, teszi függővé a kiutazási engedély megadását. A belügyminiszternek elvben nincs észrevétele az ellen, hogy a kivándorló zsidók gyűjtőtáborok helyett lakásaikból szállíttassanak el, azonban ez esetben szükségesnek tartja a lebonyolítás egyszerűsítése érdekében, hogy *ezeket a kivándorló zsidókat egyes utcák külön zsidó házaiba koncentrálják*.

Amint fátjuk, már ekkor kísért állandóan a *„védett házak“* felállításának gondolata.

A *„politikai kérdés“* is, amelyre dr. Grell célzott, rövidesen kitudódott: *a kivándorlásra nem kerülő zsidók deportálása folytatandó*. Ez természetesen lehetlenné tette, hogy a kivándorlási akciót megkezdjék, hiszen ezáltal az abban nem részesülendő száz ezreket a megsemmisítés érte volna...

VIII.

RAOUL WALLENBERG BUDAPESTRE ÉRKEZIK ÉS MEGKEZDI MENTŐ-MUNKÁJÁT

E zűr-zavaros tárgyalások közben, július 9-én érkezett Budapestre a svéd kormány megbízásából Raoul Wallenberg követségi titkár, aki tulajdonképpen, a War Refugee Board felkérésére került Magyarországra, kifejezetten azzal a céllal, hogy tegyen mg minden lehető az üldözöttek védelmére. A svéd követségen, mint mondtuk, kisebb mértékű védelemmel már foglalkoztak, Wallenberg megkezdte azután a nagyobb szabású mentési munkát.

Mindenekelőtt olyan személyek részére állított ki útleveleket, akik a Gestapo, vagy a magyar hatóságok letartóztatásában állottak, akiket azután, mint „svéd állampolgárokat“ elbocsátottak, s így a halált jelentő deportálást kikerülték.¹¹³

A svájci kollektív útlevél benyújtásával egyidejűleg a svéd követség is megkérte 640, a portugál 9, a spanyol követség pedig 3 ideiglenes útlevéllel bíró zsidó személy részére a kiutazási engedélyt. A budapesti német követség meg is adta a beleegyezést, csak azt hangsúlyozta, hogy ezek kivándorlása majd az általános kivándorlással egyidőben történhetik meg.

A magyarországi deportálás szünetelésével a kivándorlási tárgyalások és az egész akció bizonyos mértékig elvesztette időszerűségét. Mégis, hogy a kormány előtt a semlegesek érdeklődését igazolják, ébren tartották a problémát, s folytatták a külügyminisztériumban Moór külügyminiszteri tanácsossal, Durugy Ferenc követségi tanácsossal, valamint Vladár Ervin és Csopey Dénes követségi tanácsosokkal, a külügyminisztérium különböző osztályainak vezetőivel, a tárgyalásokat.

A kivándorlásra szóló engedély, — mint már mondtuk — előírta, hogy a kivándorlókat elutazásuk előtt külön házakba és egy külön utcában kell összpontosítani. Ezt azzal indokolták, hogy a kivándorlás az itthonmaradó zsidók között izgalmatok fog okozni, s így az elutazást lehetőleg feltűnés nélkül kell végrehajtani. Ferenczy László csendőrezredes, — aki ebben az időben Endre és Baky államtitkárok helyett a Sztójay kormánynak a zsidó-ügyekben megbízottja volt, — a Szent Istvánvárosban levő, úgynevezett Palátinus-házakat jelölte ki erre a célra. Az átköltözést állandóan sürgette és kérte az erre vonatkozó névjegyzékeket.

Augusztus 3-án a svájci követségen megbeszélést, is¹ tartottak ebben az ügyben, amelyen megjelent Ferenczy László és a Nemzetközi Vöröskereszt éppen Budapesten tartózkodó dr. Róbert Schirmer nevű főmegbízottja is. Ezen a legapróbb részletekig megállapodtak a kivándorlók átköltözkedéséről, valamint a magukkal szállítható poggyász tartalmáról is.

Dr. R. Schirmer, aki másnap Svájcba utazott, elvállalta, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt genfi központjánál közben jár. interveniáljanak a kiutazási engedélyek ügyében a német kormánynál és a magyar kormánynál is.

Augusztus 12-én Magyarország svájci követe Bothmer Károly jelenti már 236/res. pol. 1944. szám alatt, hogy I. C. Burckhardt professzor, a Nemzetközi Vöröskereszt akkori vezetője, augusztus 9-én átíratot intézett hozzá, amelyben kérdéseket ad fel a Palesztinába kivándorolni szándékozó zsidók ügyében.

A magyar külügyminisztérium 584/res. pol. 1944. számú válaszában felhatalmazza arra a követet, hogy a Nemzetközi Vöröskereszttel közölje:

¹¹⁷ magyar kormány elismeri a Nemzetközi Vöröskereszt illetékességét minden olyan kivándorlási, segélyezési stb. akció lebonyolításában, amelyet a magyar kormánynál ő közvetít, vagy kezdeményez.

¹¹⁸ Wallenberg életét és magyarországi védő munkáját teljes hitelességgel ismerteti Lévai: „A magyarországi svéd mentőakció története“ e. könyve (1948).

A magyar réséről szükséges engedélyeket a magyar kormány adja meg, minden egyéb, az akció lebonyolításához szükséges engedélyt az illető kormányoktól a Nemzetközi Vöröskeresztnek kell kieszközölnie.“

A magyar külügyminisztériumban tovább folytatott kivándorlási tanácskozásokkal egyidejűleg, a magyar kormány, részben a külföld állandóan erősödő nyomása alatt, részben pedig belátva azt a tényt, hogy a németek a zsidókérdés miatt Magyarországgal újrat húzni talán még sem akarnak, — nap-nap után maga is közbenjárt a német követségen. A külügyminisztérium magasrangú főtisztviselőinek ismételték ott, hogy minden rendben van, csupán jelentéktelen technikai akadályok állják útját még az engedély kiszolgáltatásának. Végül is augusztus közepén, szóbelileg közölték a német követség részéről a magyar külügyminisztériummal, hogy a *kiutazási engedélyt csak abban az esetben adják meg, ha a Budapesten visszamaradó zsidóságot valahol nyugaton koncentrálják.* Elálltak tehát látszatra a további deportálás! követeléstől, de ez tulajdonképpen ugyanazt jelentette volna.

Kívánságukat azzal indokolták meg, hogy *„a budapesti zsidók partizán-mozgalmat létesíthetnek, vagy csatlakozhatnak egy ilyenhez, s ezért mint erősen ellenséges elemek, nem maradhatnak Budapesten*“.

A semleges követségek, — amelyekkel hivatalosan közölték ezt a német álláspontot, — ezeketán kijelentették, hogy ilyen feltétel mellett nem hajlandók a németektől vízumot elfogadni. S ezzel a kivándorlási tárgyalások egyelőre véget is értek...

Lutz konzul néhány nap múlva négyszemközt beszélt Feine német követség! tanácsossal, aki azután elmagyarázta neki a helyzetet. Eszerint, — amikor Eichmann Budapesten megtudta, hogy a német kormány 8000 zsidó család kivándorlását megengedni szándékozik, rádöbrent arra, hogy *e 35—40.000 lélek kivándorlása csökkentené az SS és a Gestapó tárgyalás alatt álló tranzakciójának esélyét,* — a német követségen tiltakozott ez ellen.

Veesenmayer közölte azonban, hogy az engedély megadására külügyminiszteri utasítása van. Az SS kérte, hogy addig ne adja meg, amíg Berlinben közbe nem járnak. Ebben megegyeztek és Eichmann Himmlerhez repült Berlinbe. Himmler és a Wehrmacht-hoz húzó Ribbentrop között *kompromisszum* jött létre. Ribbentrop kijelentette, hogy a Svájcnak megígért engedély kiadását többé meg nem tagadhatja, végül is abban egyeztek meg, amit a német követség közölt a magyar kormánnyal: *hozzájárulnak a pdlesztinai kivándorláshoz, ha a visszamaradó zsidók Nyugat-Magyarországon táborba kerülnek.*¹¹⁴

Kétségtelen, Himmlert és Eichmannt ez a feltétel azért elégitette ki, mert nyugatmagyarországi táborokból már könnyen tudták volna a zsidókat akár teherautókkal is kivinni az országból, úgy amint azt Kistarcsán csinálták, vagy néhány héttel később a sárvári internálótáborral is.

¹¹⁴ Charles Lutz (Zürich) szerzőnek adott információja alapján.

EGYÉNI MENTŐKISÉRLETEK, NÉMET-MAGYAR HARC A ZSIDÓ VAGYONÉRT

A különböző cionista mentési kísérletek mellett egyéni menekülési kísérletezések is folytak a Gestapónál. Egy kisebb társaság óriási összegeket fizetett azért, hogy a Gestapo „repülőgépen” szállítsa őket Palermóba és onnan tovább Egyiptomba. Hirsch Albert dr., az ismert nagyiparos, Ribáry Frigyes, a Foncière igazgatója és családja, valamint dr. Hercz Henrik, a Papíripar Rt. vezérigazgatója és felesége, továbbá Szurday Róbertnek a Parntipar volt vezérigazgatójának özvegye kerültek egy Gestapóval társult magyar csaló-csoport hálójába. Fejenként fél—egy millió pengőt fizettek ezek a gazdag zsidók, akiknek megengedték, hogy az útra magukkal vihetnek korlátlanul valutát és ékszert. A társaság autón útnak is indult a repülőtér felé. Útközben a Gestapóval összejátszva először kiraboltak, majd deportálták őket Hirsch Albert és Hercz Henrik Mathausenben, Szurdayné Auschwitzban fejezte be életét...¹¹⁸

Eltűnt egy második csoport is, amelyet Quittner Ervin vezetett és tagjai voltak dr. Bittner Helmuth, lovag Mencsik Lajos és családtagjaik.

Egy harmadik csoportot (Erdős Ármin, Gergely Rezső, Vitéz Miklós, dr. Bálintházi Jenő, Vadász Manóné és családjuk) ugyancsak kifosztattak és részben deportáltattak.

Egy másik nagyszabású menekülési kísérlet sikeresen végződött, ennek azonban már az ország ipari és gazdasági szempontjából is rendkívül érdekes háttere volt. Tulajdonképpen a németek bevonulása óta folyik a kulisszák mögött a nagy küzdelem azért, amiért minden történt: *a zsidóság vagyonáért!* A németek álláspontja egyszerűen ez volt: *„mi oldjuk meg a zsidókérdést, minden zsidóvagyon a miénk!”*

Láthattuk az eddig elmondottakból:

1. A Kárpátaljáról és a Délvidékről „kiutasítják” a zsidókat ingó vagyonuk vagonokba rakva megy Németországba.
2. A pesti zsidóság vagyona felett „igénylések” útján rendelkeznek.
3. A deportálás alá kerülő zsidókat a Gestapo itthon nem vizsgálja, poggyászt enged elszállítani, s minél több élelmiszert vigyenek csak magukkal, rendelik el a németek. Auschwitzban ugyanis minden az övék lesz. Néha oly mohók, hogy még a gettósítást is elkezdik (Kecskemét!), természetesen rablással egybekötve.
4. Amikor a magyar kormány rendeleteivel megakadályozza a zsidó ingóságok feletti rendelkezést tárgyalnak a cionistákkal. Kijelentik, hogy az egész zsidóságot kiengedik hadianyag ellenében, majd néhány millió dollár értékű aranyért és briliánsokért. Amikor ez a tárgyalás a vagyon-lefoglalás folytán megbukik, kisebb csoportokat

¹¹⁵ Bibáry rendőrségi feljelentése szerint.

engednek ki komoly valuták és briliánsok, valamint svájci gyógyszer-
 éé teherautószállítmányok ellenében.

5. A Chorin-féle tranzakció során kiengednek gazdag családokat
 a hatalmas hadiipari gyárak „bérlete“ fejében. Más vállalatokat is le-
 foglaltak, mintaszerűen felszerelt zsidó-földtulajdont is birtokukba
 vettek.

6. A magyar Gestapo vezetőjét, Hain Pétert rábíráják, hogy a gaz-
 dag zsidókat a német Gestaponak adják át, de, „aki hozzájuk kerül,
 annak lefoglalt vagyona az övék.“ (Káldi Jenő, Chorin Ferenc, Hatvány,
 Kornfeld, Weiss bárói családok hallatlan értékű képei, szőnyegei, stb.)

7. A deportált félmillió zsidó élelmiszer-adagait a Sztójay-kor-
 mánytól maguknak követelik!

8. Végül 2 milliárd pengőt zsarolnak ki a Sztójay-kormánytól is
 a zsidók kiszállításáért.

Mindez a „vérdíj“ volt

A Sztójay-kormányt is érdekli azonban a zsidó ingó-vágyon.
 A reudeletek tömegét hozza, hogy ezt a „nemzeti vagyon“-t bizto-
 sítsa. Még az Endre-Ferenczy társaságot is izgatja ez a kérdés.
 Sztójay külön minisztériumot állít fel Imrédy részére, „gazda-
 sági“ minisztériumot hogy a németekkel szemben biztosítsa a
 zsidó vagyont a magyarság számára.

Igyekeznek is, amint már előzetesen dátumszerűen kimu-
 tattuk:

1. Zsidó-vágyon biztosítására kormánybiztost neveznek ki. Az ara-
 nyat, briliáns, részvényeket a bankokban tétetik le, ahol a németek
 nem tudnak hozzájutni. Üzleteket zár alá vesznek. (Elvesznek majd a
 nyilasok mindent!) Igyekeznek az elhagyott zsidó ingóságokat leltározni.
 (Széthurcolták a németek, együtt a „jó szomszédokkal“!) Internálással,
 csendőrökkel akadályozzák, hogy zsidók keresztényeknél helyezték el
 értékeiket. A gettóba csendőrnnyomozókat küldenek és szülősznöket,
 hogy a legszörnyűbb eszközökkel kiszedjék az emberekből a náluk el-
 dugott s a netán lakóhelyükön elrejtett elásott elfalazott kincseket

2. Megbizottat küldenek a pesti Zsidó Tanácshoz, hogy a német
 igényléseket ellenőrizzék és ha lehet, akadályozzák.

3. Lepakcsolják a deportáltak vonataihoz beállított „poggyászko-
 csikat“. Nem engednek a koncentrációs táborokba már átvinni pogy-
 gyaaszt, még a legszükségesebbeket sem. Élelmiszert sem engednek a
 vagonokba. Minek már nekik) A németek úgyis elveszik.

4. Külön gazdasági csúcsminisztert neveznek ki, hogy a német
 ipari követeléseket ellensúlyozzák.

5. Ellenzik a különböző szabadulási akciókat (cionisták, Chorin
 Ferenc stb.). Különösen Imrédy exponálja magát a zsidó-vágyon itt-
 honmaradása érdekében. Ezért kerül éles ellentétbe Hain Péterrel is, s
 bukik végül el Bakyyval szemben, aki a németek fizetett eszköze.

*

A zsidó vagyoniért, — amelyet 7—9 milliárd aramypengőre
 becsültek, — folyt tehát a kulisszák mögött kapzsi mohósággal
 a nagy harc, ezért kellett annyi százezer embernek gázkamrákban,
 elpusztulnia.... Minden idők legnagyobb ési legocsmányabb rabló-
 hadjárata volt ez!

Az ország legnagyobb ipari értéke, a Weiss Manfréd-vállalatok megszerzése körüli tárgyalások különösen kínosan érintették a Sztójay-kormányt, s végre erélyesebb állásfoglalásra készítetik, — a hosszasan habozó és ide-oda ingadozó Horthy kormányzót is. Ebben az időben már erősen lecsökkent előtte a Sztójay-kormány tekintélye és *amíg* addig Veessenmayer megjelenése a Várban döntő volt, most mar, — elsősorban Ambrózy Gyula befolyása alatt, — a kormányzó fel meri emelni szavát a németeknek mind erőteljesebben kibontakozó magyarországi gazdasági imperializmusa ellen. Horthy már május közepe óta feladta addigi passzivitását és erőteljesebben igyekszik befolyjni ismét az ügyek intézésébe. Így például május 20-án ezt a levelet intézi a miniszterelnökhöz:

„A magyar kir. kormány nem rég — nagyon helyesen — rendelettel megtiltotta a mezőgazdasági ingatlanok elidegenítését. Azonban még sokkal kevésbé engedhető meg az, hogy akár mezőgazdasági üzem, akár ipari vagy kereskedelmi vállalat, illetve az, azok folytatásához szükséges ingatlanok, épületek és termelési eszközök idegen hatalomnak engedtesse át akár valamely hatóság, akár az illetékes miniszter rendelkezése vagy engedélye alapján, mert — ha gyáraink nem azt állítják elő és mezőgazdaságunk nem azt termeli, amire a mai válságos időkben erőfijetésünk érdekében nekünk magunknak is szükségünk van, akkor nemcsak az állam szuverenitása szűnik meg teljesen, hanem a jelen helyzet szükségleteinek számbavételét kívánó, normális kormányzás lehetősége is felborul.

Minden olyan esetben tehát, amidőn akár a mezőgazdaság, akár más termelési ág, akár a honvédelem céljait szolgáló ingatlan, épület és ipari vagy kereskedelmi vállalat, vagy akárcsak annak a helyisége, berendezése, vagy termelési eszközei, illetve árukészlete valamelyik külföldi hatalom részére való akár végleges, akár ideiglenes átengedéséről van szó, sem polgári, sem katonai hatóság, sőt maga az ügy tekintetében egyébként illetékes miniszter sem rendelkezhet önállóan és nem tehet olyan intézkedést sem, amely e tekintetben akár csak előre tényleges helyzetet teremtené, hanem az ily természetű, ügyeket minden esetben előzetes minisztertanács elé kell vinni, s annak beleegyező határozata után is, az én előzetes hozzájárulásomat kell kikérni. Bármely külföldi hatóság részéről történő hasonló természetű igénylés, vagy kívánság esetében tehát arra kell hivatkozni, hogy annak eleget tenni, illetve annak teljesítése érdekében bármely lépést tenni csupán a minisztertanács határozata alapján és az én előzetes hozzájárulásom esetében lehet, s amennyiben a hozzájárulást megtagadnám, felhatalmazom a minisztereket arra, hogy a külföldi hatalom illetékes tényezőjével szemben kívánságuk nem teljesítésének akadálya gyanánt erre hivatkozzanak.

*Felkérem, hogy ebben az irányban a szükséges intézkedéseket megtegyék, illetve jelen kéziratomban foglaltakat mihez tartás végett a magyar királyi minisztérium tagjaival közölni szíveskedjék.¹¹⁶**

¹¹⁶ A kormányzó levelében említett „külföldi hatalom“, természetesen csak a hitleri Németország lehet és azok az ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági vállalatok, amelyekről a levélben utalás történik, pedig a zsidók tulajdonában volt és a németek által veszélyeztetett vállalatok voltak.

A zsidó vagyonért folyó nagy harcot igyekeztek életük mentésére kihasználni a dúsgazdag báró Weiss, Chorin^ báró Kornfeld és Mauthner családok. Bilitz Vilmos cégvezető közvetítésével hetekig tartó tárgyalás után, Kurt Becherrel megállapodtak, hogy az SS főparancsnokságnak a Weiss—Chorin—Kornfeld-csoport, valamint Mauthnerék ipartelepeiket 25 évre bérbeadták. Arányaikat, ékszereiket vihették magukkal s megígérték, hogy 600.000 dollárt fizetnek ki nekik külföldön, de ez nem történt meg. A családok egy-egy tagját túszul tartották Bécsben a háború végéig, annak biztosítékául, hogy a külföldön náciellenes propagandát nem fognak üzni. Autón mentek Bécsbe s onnan 6 hét múlva a német Lufthansa repülőgépe vitte a leggazdagabb, — jobbra már régebben megkeresztelkedett, — zsidó származású családok 47 tagját Stuttgarton keresztül Zürichbe. (Négy családtag Bécsbe került és ott szállodában helyezték el őket). Zürichből néhány napi tartózkodás után a társaságot Lisszabonba vitték repülőgépen. (Chorin, Ferenc dr. és Kornfeld Móric báró március 19-én a zirci apátságba menekültek. A Gestapo egy különítménye ide utazott utánuk, miután ügyetlenül Budapesttel folytatott telefonbeszélgetésükkel tartózkodási helyüket elárulták. Azóta a Gestapo őrizete alatt állottak, s halálos fenyegetésekkel kényszerítették őket előbb Ausztriában, majd újra visszaszállítva Budapesten, a „tranzakció“ létesítésére).

Chorinék menekülését Imrédy meg akarta akadályozni. Veesenmayer és Winckelmann közbelépését is kérte, de Himmler, akihez végső döntésért fordultak, Kurt Becher gazdasági főmegbízott útján engedélyezte. Ebben az időben Himmler már teljhatalommal rendelkezett, s Göring példája után ő is egy Himmler-koncertet kívánt megszervezni.

Imrédy utólag „hazafias“ érdekek védelmére hivatkozik e lépésének indoklására, valójában Chorin és Kornfeld iránti gyűlölete vezette.

Ide tartozik a zsidó műkincsek ügye, is. Ez időben derül ki a nagy panama: Hain Péter politikai rendőrsége elsősorban azokra a műkincsekre vadászott, amelyeket tulajdonképpen el sem rejtettek, hanem légoltalmi szempontból annak idején budafoki pincékben helyeztek el. Valóban felmérhetetlen értékűek voltak, elsősorban a báró Herczog-család világhírű képei, Greco-k, Van Dyck, Goya, Rembrandt, Rubens, Gaugin, Tiepolo és hasonló világmesterek alkotásai. Csak a Herczog-család képeiért a British National Gallery igazgatója évekkal ezelőtt 1 millió fontot ajánlott fel. Ezenkívül ragyogó perzsaszőnyegek, brokátok, gobelinok, miseruhák és' más csodálatos kincsek, amelyeket a Sztójay-kormány rendelkezései értelmében éppen olyan szabályosan bejelentettek, mint Káldi Jenő és számtalan más *gazdag* zsidó műgyűjtő anyagát. Hain Péter a Svábhegyen összehordta ezeket a kincseket, ott kiállítást rendezett belőlük, s nagy sajtó-propagandát üzött. A kormány által kinevezett Csánky Dénes részben át is vette azokat, Hain Péter és társai kezén azonban rengeteg arany és ékszer

elsikkadt Elsősorban Imrédy bolygatta ezt a kérdést s nem kis mértékben éppen ezeknek a műkincseknek, valamint gyárfelszereléseknek és ipari termékeknek a németek részére való átadása körül keveredett ellentétbe a németekkel, és az azokat feltétel nélkül kiszolgáló Bakyékkal. A műkincsek egy részét is maguk számára követelték a németek azzal az érveléssel, hogy amikor a magyar politikai rendőrség átad nekik bűnösöket, tartoznak ugyanakkor megállapodás szerint átadni azokat az értékeket is, amelyeket az illetőknél találtak és lefoglaltak. Hain Péter ellen vizsgálat indult meg, amelynek során ez a hírhedt gestapó-kém Németországba szökött. Imirédyt pedig Bakyék megbuktatták. Hain Péterről hivatalosan csak annyit állapítottak meg azután: *„Nem járt el kellő lelkiismeretességgel a nemzeti vagyonnak számító zsidóvagyon kezelésében és legalább 60 millió pengőt sikkasztott el“.*

A németek viszont katonai tehervonatokon szállították el a műkincsek javát.

X.

MENEKÜLÉSI KÍSÉRLET A KERESZTÉNY EGYHAZAK SEGÍTSÉGÉVEL

A másik nagy menekülési kísérletet a fővárosi zsidóság részéről a keresztény egyházak védelme alá való helyezkedés képezte.

Július elején általánosan közismert volt már a keresztény egyházak állásfoglalása és közbenjárása s elterjedt a hír, hogy „a megkeresztelkedett zsidók nem kerülnek deportálás alá“. (Látáink, hogy volt valamelyes alapja e szóbeszédnek, amint azt Sztójaynak a pápai nunciushoz és a hercegprímáshoz intézett leveleiből is kitűnik). Ennek hírére a fővárosi zsidó körében valóságos „áttérési láz“ tört ki. Hivatalos adatok szerint összesen 3385 kitérési regisztrálás történt a Pesti Izr. Hitközségnél 1944-ben, de hozzáértők szerint legalább 80.000 keresztlevél volt forgalomban, amelyeknek tekintélyes hányada azonban hamisított volt

Elsősorban a zsidók által legsűrűbben lakott területek központjában lévő terézvárosi plébániahivatalt rohanták meg. Akárcsak később kenyérért, úgy álltak sűrű sorokban ekkor a Nagymező-utcában) és a) Próféta-utca két oldalán sárga csillagos áttérni szándékozók. A rend rövidesen fölbomlott, — különösen amikor az uszító lapok sorozatos támadó cikkeinek hatása alatt, — a templom és a plébániahivatal előtt felbukkantak a nyilasok, beledöböltek a tömegbe, behatoltak a templomba és nem egy esetben véresre verték az ott várakozókat is. Megjelentek erre az egyes plébániahivatalok ajtajain a táblák:

„Az áttérések szünetelnek“.

Magyarország hercegprímásának irodája a szélsőséges támadások hatása alatt július hó 24-én nyilatkozatot juttat el a katonai kőnyomatos, a Magyar Kurír útján a sajtóhoz:

„A mostanában gyakori megkeresztelkedési kívánságokkal kapcsolatban illetékes egyházi helyről ezúton is figyelmeztetjük a plébániák és lelkesítők vezetőit, hogy a kérdésben az egyházi álláspontot a leglelkiismeretesebben kötelesek megtartani. Azokkal szemben tehát, akik

a keresztség szentségének felvételére jelentkeznek, a kellő óvatossággal járjanak el az oktatás idejének szigorú megtartását illetően is. Az előírt hittanulási terminust, — amely a mostani nagyobb jelentkezések mellett még inkább szükséges, — addig kell hosszabbítani, amíg a megkeresztelésre illetékes plébános vagy annak törvényes meghatalmazottja meggyőződik a jelentkezőnek nemcsak a szükséges hittani ismereteiről, hanem a Krisztus Egyháza iránti vágyáról és komoly szándékáról is. A keresztség szentségét tehát a megfelelő próbaidő lelkiismeretes megtartása után csak olyannak szabad kiszolgáltatni, akinél remélhető, hogy nem a keresztlevelet, hanem Krisztus lélekmegújító és üdvözítő kegyelmét keresi, tehát nem azok számát gyarapítja, akik csak úgynevezett anyakönyvi keresztyények, de Krisztus egyházával közösséget vállalni nem akarnak. Az is természetes, hogy a jelentkezők oktatása miatt sem a templom szentsége, sem pedig a keresztyény hívek áhítata kárt nem szenvedhet.“

Hasonló hangú nyilatkozatok hangzanak el az evangélikus és a református egyház részéről is.

Az egyházi helyekről jövő nyilatkozatok kissé lecsendesítették Úz áttérési lázat. Erősebb tápot kapott az áttérési mozgalom ismét, amikor plakátok jelentek meg, amelyek felhívták az áttértek közül azokat, akik 1941 augusztus 1-e előtt keresztkedtek meg, hogy ezt a tényt igazoltassák az illetékes plébániai hivatalokkal, azok pedig jegyzékbe foglalva az áttértek listáját a Központi Városháza IV. ügyosztályába terjesszék fel.

Rendeletileg megalakították a *Magyarországi Keresztyény Zsidók Szövetségét*, amely dr. Auer György és Török Sándor vezetése alatt azzal kezdte működését, hogy jelentkezésre szólította fel azokat a zsidókat, akik érvényes keresztlevelel rendelkeztek. A jelentkezőknek nyomtatványokat kellett kitölteniük. Több mint 70.000-en jelentkeztek, egyenként 15—15 pengőt fizettek, ennek ellenében kaptak egy kis kartonlapú igazolványt.

Felhívás jelenik meg, amely szerint csak a megkeresztkedett zsidók jelentkezzenek személyi adataik összeírása céljából, mert kitűnt hogy az új szövetségnél tömegesen iratkoztak fel olyanok is, akik csak „szándékoztak“ megkeresztkedni. (Nem sokkal később — október 15-én — véget is ért a „keresztyény zsidó“ szövetség működése és ténykedése.)

Az áttérni szándékozők egy részét komoly hittanárok kezdték oktatni, többnyire egyes csillagos házak óvóhelyein. Igen sokan azonban szélhámus „alpapok“ körmei közé is kerültek, akik kisebb-nagyobb összegeket zsaroltak ki „tandíj“ fejében a jelentkezőktől. A háromhavi áttérési és tanulási határidő legnagyobb részét éppen akkor járt volna le, amikor már a nyilasok kerültek uralomra és így a megkeresztkelések tekintélyes hányadára sor soha sem került....

A JÚLIUSI RENDELET-TÖMEG

Miközben, ezek a különböző mentési kísérletek folynak ée a deportálás réme még egyáltalában nem hárult el a fővárosi zsidóság feje felől, megindul a roham már is a zsidók lakásaiért. Nagy László fővárosi bizottsági tag, — később nyilas államtitkár, — megsürgeti az üresen maradt zsidó lakások szétosztását. Megszervezik erre a lakáskormánybiztosságot. Élére a kisvárdai pogrom előidézője, — vitéz nemes Haynal Alajos vezérőrnagy kerül. A „Don oroszánja“ naponta nyilatkozik, de a lakáskérdés rendezése nem halad előre; olyan óriási tömegű igénylő jelentkezik. A nyilas lapok nagy cikkekben számolnak be:

„A poloskavevezély a fővárosban soha nem látott arányokat öltött. A budapesti zsidók összeköltöztetése óta kettőzött erővel jelentkezett Budapest nyári problémája, a ciánozás. A megüresedett zsidó lakásoknak majdnem 100%-a poloskái és ez komoly nehézség elé állította a beköltöző keresztény közönséget.“

Újabb rendelet-tömeg árad egyébként e hónapban¹ is a zsidóság felé. Hatalmas plakátok állapítják meg a lakásért jelentkezők jogosultságát és sorrendjét. A zsidók vagyonával kapcsolatos kérdések szabályozásáról rendelet jelenik meg, amely ajándékozást nem tesz lehetővé, hanem a zsidó vagyont a nemzet számára kívánja biztosítani.

Az Ország? Hadigondozó Szövetség felhívást bocsát ki és ebben közli, hogy a hadiárvák a jövőben zsidó felajánlótól nem fogadnak el támogatást. Az ilyen adományokat visszautasítják. Kérik tehát, hogy a magyar keresztény társadalom fokozottabban támogassa a hadiárvákat.

A Lakásügyi Kormánybiztos rendeletére július 31-én összeírják a zsidóházakban lakó nemzsidó főbérloket, albérloket és ágyrajárokát, átköltöztetésük ügyében. (Ez összeíráson kívül sohasem történt az átköltözés ügyében további intézkedés) v

Országszerte rendőri felügyelet alá helyezik a vegyesházásokat, a vidéken mindenütt, — a fennálló rendelkezés ellenére, — csillagviselésre kötelezik' őket, lakásukat csak meghatározott időben hagyhatják el, hetenként jelentkezniük kell az elsőfokú rendőrhatalóságnál, rendőri engedély nélkül lakóhelyükről el nem utazhatnak.

Újból megkezdődik a harc a nyilasok és Imrédy között. Imrédy zsidószármazásának kérdése a kiadott nyilatkozattal csak látszólagosan jutott nyugvópontra. A propaganda zsidószármazása miatt ellene tovább tart. Július 4-én rendelet tiltja meg, — részben emiatt is, — párt jel vényeknek, vagy jelmondatoknak nyilvános tárgyakra való mázolását.

Ettől a rendelettől remélte a zsidóság is, hogy megszűnnek azok a különböző gyalázkodó feliratok, amelyekkel a nyilasok Imrédyn kívül főképpen őket becsmérelték. Az intézkedés termé-

szetesen semmit sem változtatott a helyzeten, a nyilas propaganda mindenütt tovább firkálta fel: „Éljen Szálasi!” vagy „Kitartás! Győzünk!” felírásokat. Egyre sűrűbben volt azonban olvasható: „Szálasi a hatalomra!” Azután megjelentek a plakátok és rajzok Imrédy jellegzetes arcélével és, utaltak zsidó származására. S további otromba, ízléstelen, zsidópiszkoló feliratok....

*

Hatálytalanítják az addig zsidók részére érvényben volt személyazonossági okmányokat, amelyek a rendeletileg megszabott mozgási korlátozásokon túlmenően szabad mozgást biztosítottak. Ezzel kiújultak a vádak, amelyekkel a Zsidó Intéző Bizottság tagjait már egy idő óta illették, hogy önmaguknak, hozzátartozóiknak és protekciós egyéneknek Gestapo-igazolványokat juttattak, s ugyanakkor tisztviselők, alkalmazottaik jogos igényeit a korlátolt szám miatt nem vették figyelembe.

Változás áll be július 22-én az Intéző Bizottság összetételében. Egyik tagja, dr. Kahan Nison a palesztinai (cionista) transzporttal elutazott, Kahan-Frankl Samu pedig állásáról lemondott és vidéken bujdosott. A két intézőbizottsági tag helyébe dr. Boda Ernő ügyvéd és Stöckler Lajos csipkegyáros lép. A Pártfogó Iroda élére ugyanekkor a cionista csoporttal betegen elutazott dr. Polgár György helyébe dr. Földes István ügyvéd, hitközségi előjáró került.

Július 20-án. történt a Hitler elleni merénylet Középeurópában mindenütt a még fennmaradt zsidóság ellen, az eddiginél is súlyosabb megtorlások következtek. A Gestapo néhány nappal később a legerélyesebb követelésekkel, lép föl újból a budapesti zsidók deportálása tekintetében. A főváros zsidósága különböző újabb védelmi eszközöket igyekszik biztosítani a maga számára.

XII.

MAGYAR MENTŐKÍSÉRLET: A HORTHY-AKCIÓN

Mester Miklós kutaszminiszteri államtitkár erőteljesen sürgette 1944 júliusában a kabinetirodában, Ambrózy Gyulánál, hogy a zsidóság hatásosabb védelme terén, valamit tenni kell. Ambrózy agyában született meg a zsidóság kormányzói mentésének gondolata, amelyet mint láttuk, július 18-án a kormány már külképviselleteivel közölt is.

Addig is, amíg a terv valóra válhatott, Ambrózy a kormányzó nevében előzetes (ideiglenes) mentesítési iratokat kezdett kiadni veszélyben levő zsidók, vagy zsidószármazású egyének számára. Ezek névsorát Mester terjesztette fel hozzá.

A tervezett „kormányzói mentés”-nél az volt az elgondolás, hogy a Hivatalos Közlönyben nem jelentetik meg, nehogy a nagy tömeg feltűnést keltsen. A minisztertanácson az Imrédy-párti miniszterek tiltakoztak a terv ellen s így csak akkor valósulhatott meg, amikor Imrédy, Kunder és Jaross kiváltak a Sztójay-kormányból. Ekkor a Sztójay-kormány minisztertanácson hozzájárult a kormányzó mentésitől jogának gyakorlásához.

A kérvényeket egyénileg kellett beadni, s az elnyert mentesítés a családtagokra is kiterjedt. A mentesített zsidó megmaradhatott lakásában és nem kellett sárga csillagot viselnie. Az eljárás az volt, hogy a mentesítési kérvényt valamelyik minisztériumba adták be és onnan terjesztették fel a kabinetirodába. A minisztériumok többsége azonban nem fogadta el a kérvényeket, a kultuszminisztériumot kivéve, amelynek megbízott vezetője Antal István igazságügyminiszter, a németekre való tekintettel azonban egyetlen felterjesztést sem írt alá. Tudomásul vette ellenben és tűrte, hogy állandó helyettese Mester Miklós politikai államtitkár valamennyit aláírva felterjesztette.

Nagy harc indult az egyetemeken a zsidó professzorok ügyében. A budapesti Pázmány-egyetem orvosi kara még mentesítésre sem terjesztette elő Adam Lajos és Frigyesy József hírneves orvosprofesszorokat. Adám sebészeti klinikáját is véglegesen meg akarták szüntetni. A kabinetiroda főnöke, Ambrozy Gyula, a kormányzónál elintézte, hogy mindketten mentesültek és állasukban is megmaradhattak....

A bölcsészeti kar részéről Lukinich Imre dr. dékán annál erőteljesebben képviselte zsidószármazású kartársai érdekét. Megmaradhatott így állásában Alföldi András, a világhírű régész tanár, s másik két tényleges egyetemi tanár, akik szintén zsidószármazásúak voltak.

A József-műegyetem rektora Doby Géza dr. valamint a pesti, szegedi és pécsi egyetemek rektorai: Mauritz Béla, Koltay-Kasztner Jenő és Ángyán János szintén a magyar tudomány zsidószármazású munkásai mellett foglaltak állást. A már említetteken kívül Csűrös Zoltán, Mester János, Imre Sándor, Erődy-Harrach Béla és Dékány István egyetemi tanárok is erőteljesen kivették ennek a mentési akciónak folyamán részüket üldözött kartársaik védelméből.

Pécsről a védelem ellenére elhurcolták Mansfeld Géza orvostanárt, feleségét és leányát is, bár a kultuszminisztérium menteni igyekezett őket, — a felmentéseket az ottani rendőrség szándékosan elkésve kézbesítette, — s így közbenjárásuk hatástalannak bizonyult: Auschwitzba kerültek.

Szegedről^ Ausztria területére deportálták Purjesz Béla és Rusznyák István orvosprofesszorokat, bár mentesítésük meg volt. A tanári testület sürgetésére, — Mester államtitkár minisztertanácsi erélyes fellépésének hatására, — Bécsből sikerült visszahozatni őket, (július 9).

Marót Karoly szegedi egyetemi tanár állásában is megmaradhatott, az elnyert mentesítés alapján.

Ennek az akciónak folyamán számos aktív és nyugaharozott országoshírű zsidó tudós és tanár mentesítése történt meg.

Védelembe vette a kultuszminisztérium a zsidószármazású művészeket és írókat is.¹¹⁷

¹¹⁷ Rózsahegy Kómán kapta meg az 1. számú, mentesítést, amelynek alapján visszaszerződtek a Nemzeti Színházhoz. Heltai Jenőt tiltakozása ellenére terjesztették fel és mentesítették.

A Zsidó Intéző Bizottság részéről 26 nevet tartalmazó mentesítési kérelmet, adtak be. A Tanács azonban a belügyminisztérium alá tartozott. Jaross utóda, Boncos belügyminiszter sem mert előterjesztést tenni úgy, hogy őket is Mester javaslatára mentesítette a kormányzó. Az intézőbizottság három tagja (Stern, Pető és Wilhelm) „vagyonai mentesítést” is kérelmezett a maga számára. Mester ezt is javasolta, de erre már a nyilas puccs, miatt nem került sor...¹¹⁸

A kabinetiroda a későbbiek során közvetlenül is elfogadott mentesítési kérvényeket Augusztus 21-én a hivatalos lapban közlés jelent meg 3030/1944. M. E. sz. alatt a mentesítés lehetőségéről. Ezrek és ezrek vitték fel személyesen, részben a kabinetirodába, részben pedig a Tárnok-utca 5. szám alatti miniszterelnökségi kirendeltségre kérvényeiket vagy adták^ azt postára. A kis palotát ügyvédek és kijárók egész tömege szállta meg és végül a jószándékú akció a protekció és az ügyvédi és kijárók panama mocsarába fulladt! Az a körülbelül 30.000-nyi kérvény, amelyet a „Horthy-mentesítés” elérésére benyújtottak, nagyrészen még az iktatásig sem jutott el. Elintézését pedig csak az augusztus 20-a előtt benyújtott kérvények és a kijárók, a protektorok által soron kívül beadottak nyertek. A zsidók okiratait és születési bizonyítványait végül is a nyilasok, a maguk mentésére, a budai ostrom folyamán szétkapkodták...

A hivatalos kimutatás szerint 1944 márciusától július 31-ig Jaross belügyminiszter az 1730/M. E. számú rendelet alapján 550 mentesítési kérelmet teljesített, ami a családtagokra való tekintettel kb. 1000 személyt jelentett. A kormányzói mentesítések során október közepéig 6998 személy részére állítottak ki mentesítési okmányt, de mintegy 8000 személy részére volt engedély.

(A kormányzói mentesítésről minden személy külön-külön kapott mentesítési okmányt, a belügyminiszteri menteseknél csupán a családfő kapott igazolványt).

Az így mentesített személyek ügyében rendkívül sok közbenjárásra volt külön szükség, miután a németek és a velük összejátszó Endre-Baky társaság azt igen sok esetben nem respektálta. A külügyminisztérium 6-ik osztálya interveniált ezekben az ügyekben. Az első esetekben a budapesti Német Követséghez fordultak és kérték elfogott mentesített személyek szabadonbocsátását. Az eljárás azonban célhoz nem vezetett. Július 26-án leirattal utasították a berlini magyar követséget, megküldve neki egy 48-személyes listát, azzal, hogy eszközölje ki a német kormány elvi hozzájárulását. Válasz nem érkezett Augusztus 21-én egy újabb 10-személyes listát küldöttek ugyanide. Válasz nem érkezett Szeptember 9-én futárral egy újabb lista ment amely már 65 kivételezett személy nevét tartalmazta. Erre sem érkezett válasz. A közbenjárás eredménytelen volt nyilván azért, mert a németek jól tudták, hogy a deportáltak már úgy sem élnek. (Hasonló volt a helyzet a 6. osztály intervencióinál külföldi, angol, amerikai, francia

¹¹⁸ L. Lévai: „Szürke Könyv” 107—118.

stb. és magyar állampolgárok indokolatlan letartóztatása ügyében, melyek legnagyobb részt ugyancsak válasz nélkül maradtak. A németek ebben sem respektálták a magyar állam szuverenitását).

Az elhurcolt mentesített zsidók ügyében egy július 21-én kelt feljegyzés, amely Nékám Sándor külügyminiszteri osztálytanácsosnak Grell német követség! tanácsossal folytatott megbeszéléséről számol be, érdekes fényt vet a helyzetre:

„Megjelent ma délután nálam, kérésemre, Grell német követség! tanácsos, akivel közöltem, hogy már eddig is több olyan esetről van tudomásunk amelyeknél a zsidóknak Németországba történt kiszállításával kapcsolatban vidéki hatóságok tévedésből vagy túlkapásból olyan személyeket is belekényszerítettek a szállítmányokba, akik a magyar törvényes rendelkezések értelmében nem tekintendők zsidóknak. Kértem, hogy a német hatóságok az ilyen személyek visszajuttatását tegyék lehetővé.

Grell közölte velem, hogy sajnálatára olyan személyeknek Magyarországra történő visszaszállításáról, akiket a zsidószállítások során vittek el és akiket a német hatóságok már átvettek, többé szó nem lehet. Ez, szerinte, ellentétben állana azzal a megállapodással, amelyet a magyar és német hatóságok a zsidók németországi munkaszolgálatára tárgyában kötöttek és amely szerint a magyar hatóságok állapítják ugyan meg, hogy milyen zsidókat kívánnak a németeknek átadni, viszont attól a perctől kezdve, hogy a német hatóságoknak átadták őket, azokkal többet nem törődnek. Ezek az átadott személyek a német gazdasági életbe úgy vannak beállítva, hogy azokat onnan többé kivonni nem lehet, egyébként visszaszállításuk technikai lebonyolítása is legyőzhetetlen problémát jelent“

Nékám osztály tanácsos hangsúlyozta, hogy ilyen nagyszabású akció lebonyolításánál tévedések elkerülhetetlenek és kell, hogy ilyenkor a jóvátétel lehetősége fenn tartassák. Grell azt válaszolta, legfeljebb arról lehet szó, hogy egyes esetekben kivételes esetekben a legmagasabb magyar hatóság, a miniszterelnök, vagy esetleg maga a kormányzó forduljon közvetlenül a megfelelő német hatósághoz, de véleménye szerint sikerre akkor sincs sok kilátás.

Hajlandónak mutatkozott végül arra, hogy a tévedésből kiszállítottokról kellő adatokkal felszerelt jegyzéket adandó alkalommal átvegyen, de újból hangsúlyozta, hogy az azon feltüntetetteknek hazaszállításáról csak esetleg a háború végén lehet szó.

XIII.

KORMÁNYVÁLTOZTATÁSI KÍSÉRLETEZÉSEK

Horthy kormányzó már június végén azzal a gondolattal foglalkozott, hogy a németekkel szemben teljében, tehetetlennek bizonyulj Sztójay-kormányt leváltja. Sztójay a belpolitikai nehézségeken sem tudott úrrá lenni és Szálasiékkal sem tudott meggyezésre jutni

Horthy, — amíg egyrészt május 3-án, évekig tartó ellenkezés után végre fogadja a Várban kihallgatáson Szálasi Ferencet,

s „engedélyt ad neki arra, hogy belpolitikailag és külpolitikailag tárgyalásokat kezdeményezhessen“, — ugyanekkor Lakatos Géza vezérezredest, az oroszokkal szemben álló VII. hadtest parancsnokát hivatja a frontról vissza, s közli vele, menjen szabadságra, pihenje ki fáradalmait, majd kan vidéki házába távirati rendelkezést Budapesten való jelentkezésre.

Ez azt jelenti majd, — mondja, — hogy miniszterelnökké fogja akkor kinevezni Lakatos politikával sohasem foglalkozott és amikor július 7-én, — az Eichmann-Baky puccs letörése napján — csakugyan megkapta a táviratot, gondolkodási időt kért, mert tartott attól, hogy a németek a Sztójay-kormány eltávolítását nem fogják megengedni. A kormányzó Lakatos aggodalmai felől tárgyalt legfőbb tanácsadóival, gróf Bethlen Istvánnal és Rakovszky Ivánnal, akik osztották Lakatos aggodalmait és ezért július 7-én elmaradt a Sztójay-kormány leváltása.

Július 17-én Lakatost újból felrendelték a kormányzóhoz. Horthy ekkor levelet írt Hitlernek, azt Veessenmayérnek adta át, hogy juttassa el a Führerhez s ebben a levélben közölte szándékát, hogy Sztójayt le akarja váltani Veessenmayer ugyan azt mondta, hogy neki nem áll módjában a levelet eljuttatni Hitlerhez, mert az „a csatatéren ismeretlen helyen tartózkodik“, valójában azonban jelentést tett a kormányzó szándékáról

Másnap, július 18-án meg is jelent újból kihallgatáson a német követ és egy ultimátumot olvasott fel, amelyet közlése szerint Hitler parancsára, Ribbentrop telefonon diktált be neki Ennek az ultimátumnak a lényege az volt, hogy amennyiben a kormányzó a Sztójay-kormányon a legkisebb mértékben változtatni mer, akkor a legsúlyosabb megtorlásokra kell elkészülve lennie. Az ultimátumban még tanácsadóinak, — így Bethlen Istvánnak, — kivégztetése is szerepelt volna.¹¹⁹

XIV.

A NÉMETEK UTOLSÓ ROHAMA A FŐVÁROSI ZSIDÓSÁG DEPORTÁLÁSA CÉLJÁBÓL ÉS ANNAK KIVÉDÉSE

A semleges követségek mentési akciói közben valamifajta pszichózis lesz úrrá a budapesti zsidóságon. Mindenki telve van aggodalommal vidéki rokonai miatt Hírek szárnyalnak, amelyek tudni vélik, hogy tulajdonképpen nem is vitték ki az országból a zsidókat, hanem csak Kassa vidékén koncentrálták őket Állandóan érkeznek bejelentések, hogy valamelyik pesti külső pályaudvaron tehervonatok állomásoznak, zsúfolva zsidókkal, akiket az ország másik részébe szállítanak. Az Intéző Bizottság élelmszercsomagokat küld ki a megjelölt pályaudvarokra, a megbízottak azonban nem találnak ott ilyen vonatokat Megbízottakat küldenek ki Kassára és környékére is, éppen úgy hiábavalóan, mint az ország más részeire, ahol szintén a felmerült legendák szerint zsidó táborok lennének. Hitelesen megállapítható tehát a szomorú tény, hogy július közepéig az ország egész zsidóságát el-

¹¹⁹ Lakatos Géának a Népbíróságon tett tanúvallomása szerint.

hurcolták, egyetlen megyének egyetlen városában vagy községében sincs mar zsidó. Csak a fővárosi zsidóság van meg, — bár al is erősen megtizedelve, — mégis egy tömegben, mint a magyar zsidóság utolsó maradéka...

1. A budapesti zsidóság helyzete 1944 július végén

Július 24-én a Tanács emlékiratot nyújt át azoknak a hatóságoknak és egyházi személyeknek, akiktől megértést reméltek. Ez a memorandum hű képét adja a pesti zsidóság valódi helyzetének:

I.

„A mintegy 500.000 lelket számláló vidéki zsidóságnak ezévi májusi és júniusi hónapokban az ország területéről történt kiszállítása és a budapestkörnyéki városokban és községekben élő 20.000 főnyi zsidóságnak a budakalászi gyűjtőtáborban történt koncentrációja és július hó elején bekövetkezett deportálása után a magyar zsidóság problémája lényegileg annak a kb. 200.000 lelket számláló budapesti zsidóságnak problémájává zsugorodott össze, amely az egymást követő ellentétes hírek között a legszörnyűbb aggodalomban várja sorsának beteljesedését. A főváros közvetlen közelében lakó zsidóknak a múlt hó elején a budakalászi táborban történt összezsúfolása és azok a végtelenül szomorú körülmények, amelyek mellett ez végbement továbbá azok a testi és lelki szenvedések, amelyeken e szerencsétlenek keresztülmentek, végül a budakalászi táborban levők deportálása, pszichózist idézett elő a főváros zsidósága körében, amely úgy érezte, hogy pusztulása immár küszöbön áll.

A budapestkörnyéki zsidóság deportálása után a további deportálások beszüntetése érdekében különböző lépések történtek és magas egyházi személyek előtt illetékes helyen erre vonatkozólag megnyugtató kijelentések hangzottak el.

Amikor július hó első felében a deportálások szünetelésének híre elterjedt, a főváros zsidóságának izgatott hangulatában bizonyos enyhülés következett be. A Budapestre vezényelt nagyszámú csendőrség, amely a vidéken és a főváros környékén a deportálásoknál az ismert körülmények között és eszközök alkalmazásával közreműködött, eltávozott és egyéb jelek is arra mutattak, hogy a deportálások szünetelni fognak.

Mindamellet a Kistarcsán internált, mintegy 1200 zsidót a német hatóságok július hó 19-én vagonokba rakták és útnak indították. A szerelvény azonban a kormány intézkedése folytán visszakerült Kistarcsára. Ennek ellenére mégis ügylátszik, hogy a deportálások megszüntetésére irányuló szándék nem volt keresztülvihető, mert már két nap múlva a német hatóságok — bizonyára valamely magyar hatóság hozzájárulásával — a kistarcsai internáltakat autókön és gyalogmenetben Rákoscabára szállították, ahol őket bevagonírozták és az ország területéről ismeretlen helyre szállították. Ekként a deportálások megszüntetésére vonatkozó kijelentéseket hatálytalanították. Ügylátszik, hogy a német hatóságok továbbra is ragaszkodnak a deportáláshoz és ezzel a magyar zsidóság teljes likvidálásához, míg a magyar kormányban a nézetek e tárgyban megoszlanak.

A budapesti zsidóság egyre fokozódó félelmi érzetét még növelik azok a hírek, amelyek újabb csendőrosztagoknak Budapestre történő érkezéséről és a deportálásokról a közeljövőben meglepetésszerűen történő megkezdéséről szólnak. Ezek a hírek a lelkiileg amúgy is agyonzaklatott és az elmúlt négy hónap szenvedései következtében testileg is kimerült zsidóság körében könnyen hitlere találnak.

A sajtóban a Németországba kiszállított zsidók helyzetéről közzétett jelentéseket a zsidóság célzatosan tartja s annál kevésbé hiszi el, mert a német, francia, belga, holland és lengyel zsidóság sorsa mindenki előtt ismeretes. Az említett jelentések a zsidóság véleménye szerint csupán a kedélyek és a közvélemény megnyugtatóására szolgálnak.

A budapesti zsidóság meg van győződve arról, hogy a deportálásra ugyanaz a sors vár, mint a fenti országokból kiszállított zsidókra: az elgázosítás a birkenau és auschwitzi halálkamrákban.

Fokozza a rémületet és a nyugtalanságot az a körülmény, hogy deportáltak százezres tömegei, igen csekély kivételtől eltekintve, hónapok óta semmiféle életjelt nem adnak magukról.

II.

A Budapesten élő, mintegy 1900 házban összezsúfolt 200.000 főnyi zsidóság helyzete egyébként is felette súlyosnak mondható. Mindenekelőtt az élelmiszeadagoknak szinte brutálisnak nevezhető és gyermekek, öregek, valamint betegek igényeit is mellőző lecsökkentése említendő, amely a tömeglakásokban elhelyezett és így a megbetegedésnek amúgy is kitett emberek — különösen gyermekek és agyak — fizikai erejét lassan, de biztosan aláássa.

Ebben az időben megjelent a zsidók szabad közlekedését korlátozó rendelet, amelynek értelmében a zsidók csak 11—17 óráig tartózkodhatnak lakásaikon kívül. E rendelet következtében nagyszámú munkás és állásában még meghagyott értelmiségi alkalmazott, valamint igen sok iparos veszítette el létalapját, mert képtelen munkahelyén megjelenni.

A zsidók vagyonának zárolása folytán számos család került a leg-súlyosabb helyzetbe.

A zsidó közületek és különböző intézmények bevételei úgyszólván teljesen megszűntek és így az eddigi szociális és karitatív munka elvégzése is lehetetlenné vált, holott arra éppen a jelenlegi körülmények között fokozott mértékben volna szükség.

A zsidók hatósági rendelkezés értelmében közsegélyben nem részesülhetnek és a zsidó kórházak igénybevétele következtében a nagyszámú beteg ellátása is megoldhatatlan feladat elé állítja a Zsidó Tanácsot, annál is inkább, mert zsidóknak a közkórházakba való felvétele úgyszólván teljesen megszűnt.

Nagymértékben súlyosítja a zsidók helyzetét a zsidó üzletek és vállalatok bezárása, ami egyrészt a zsidó alkalmazottak és munkások könyörtelenné válását, másrészt igen sok önálló egzisztencia megszűnését vonta maga után.

A budapesti zsidóknak az a része, amely még az engedélyezett készpénzzel rendelkezik, ebből tartja fenn magát, de természetesen napról-napra növekszik azoknak a száma, akik már mindenüket felélték és a munkavállalás lehetősége hiányában családjaikkal együtt a pusztulásnak néznek elébe. A zsidóságnak nagyobbik része, amely magát eddig is szellemi vagy testi munkával tartotta fenn és tartalékkal

nem rendelkezett, már most is a legnagyobb ínségben tengeti életét és a különböző zsidó szervek és intézmények a fentvázolt okok miatt képtelenek rajtuk segíteni.

III.

Ez a súlyos helyzet, amely a budapesti zsidóságot kétségbeeséssel tölti el, csak abban az esetben enyhülhetne, ha egyrészt a mozgási szabadságot korlátozó intézkedések megszüntetése révén a zsidó munkavállalók és iparosok foglalkozásukat tovább is folytathatnák; másrészt, ha a munkájukat vesztett rétegek a termelő munkába megfelelő módon bekapcsolódhatnak. Ez egyrészt az ország érdekeit is szolgálná, másrészt sokezer család pusztulását akadályozná meg.

A zsidóság minden munkára kész. Csak a napokban indult meg a honvédelmi minisztérium irányítása alatt egy 2000 embert magában foglaló romeltakarítási munka, amelyet a Zsidó Tanács szervezett meg és bonyolít le. Valószínű, hogy ez a szám a legközelebbi napokban lényegesen emelkedni fog.

A zsidóság vezetői további részletes tervezetet dolgoztak ki és juttattak el a kormányhoz a budapesti zsidóság munkaszervezésére vonatkozólag. A zsidóság ezzel is dokumentálni akarja, hogy az ország érdekében minden munkát elvégezni kész és hogy a legkeményebb munkát is vállalja a deportálások elkerülése végett és családjaik megmentése érdekében.

Meg kell említeni, hogy a 18—48 éves korban levő zsidók már amúgy is katonai kiegészítő munkaszolgálatot teljesítenek. Ezeknek gyermekei és szülei, valamint a munkaképes nők deportálásuk elkerülése érdekében bármilyen munkát hajlandók vállalni.

Meg kell még említeni, hogy a magyar zsidóság, ha kell, kíván dorolni is hajlandó az országból és készséggel közreműködnék a kívándorlási akció szervezett lebonyolítása érdekében, ha ezáltal a deportálás fenyegető rémét elháríthatja maga és gyermekei feje felől.

2. A külföldi felháborodás fokozódik.

A semleges külföld nyomása a magyar külügyminisztériummal szemben július hó folyamán még fokozódik, amit Tahy László berni ügyvivőnk július 24-iki 34/1944. pol. sz. jelentése részletesen közöl. Az amerikai „*War Refugee Board*“ a berni magyar ügyvivő által csomagokat és pénzt kívánt küldeni a deportáltaknak. Végül a magyar keresztény egyházak is beadványokkal ostromolják Sztójajt, aki azokat külügyi helyetteséhez juttatja el, Jaross belügyminiszter helyett.

A július 19-1 minisztertanácson nagy vitát vált ki ismét, amikor Arnóthy-Jungert beszámol minderről. Jaross és a segítségére siető Imrédy, Jurcsek, Szász, valamint Reményi-Schneller mind élesen tiltakoznak, végül is azonban az amerikai javaslatot elvetik, de hajlandók engedményekre.

Megérkezik egy újabb svájci, igen fontos vöröskeresztes javaslat. Július 21-én dr. Róbert Schirmer, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini főmegbízottja nyújtja át. Erről szól a következő okirat:

Feljegyzés a miniszterelnöknek Schirmer Róbert nemzetközi vöröskeresztes megbízottal 1944 július 20L-én folytatott megbeszéléseiről:

„Július 20-án Budapestre érkezett Schirmer Róbert, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini megbízottja, aki a zsidó ügyek kapcsán azt a külön megbízatást kapta, hogy a magyar kormánnyal az érintkezést felvegye. Július 21-én Sztójajnál volt kihallgatáson, átadta a Nemzetközi Vöröskereszt elnökének, Max Hubemák a külügyminiszterhez intézett feljegyzését, valamint jelentette, hogy a Vöröskereszt elnökének egy kéziratát is magával hozta, amit közdétlenül juttatott el a kormányzóhoz. Engedélyt kért, hogy a csillagos házakban elhelyezett zsidókat meglátogathassa, gyűjtőtáborokat meglekintesse. Közölte, hogy a Vöröskereszt felajánlja segítségét a Palesztinába vagy más országokba kivándorolni szándékozó zsidók elszállításánál előadódható közlekedési nehézségek kiküszöbölésénél. A Nemzetközi Vöröskeresztnek azt az óhaját nyilvánította, hogy a zsidóknak külföldi munkára való kiküldése (deportálása) szűnjék meg, a zsidók maradjanak Magyarország területén. Elhelyezésükre a jelenlegi helyzet helyett azt ajánlotta, hogy tömörítsék gettóba a zsidókat, ahogy az jelenleg Németországban is van. Legutóbb meglátogatta a Theresienstadt-i gettót, ahol kb. 20—30.000 zsidó van elhelyezve. Ezt igen kielégítőnek találta, miért is ezt a megoldást tartaná Magyarországon helyesnek.“

Július 25-én a svájci követ „faji származásra“ való tekintet nélkül felajánlja gyermekeknek kiszállítását Svájcba. A külügyminisztérium beleegyezik, de az akció megbukik azon, hogy a gyerekek mind zsidók, az engedélyezett kísérők nagy része arisztokrata hölgy és a németek erre az egészet betiltják.

Döntés e javaslatok felől csak július 29-én történik az akkori minisztertanácson, s ez lesz a Sztójay—Lakatos-kormányok zsidópolitikájának az alapja.

3. A külügyminisztérium kommuniké-csatája a németekkel.

Közben a németekkel ugyanis, — akik a deportáció elmaradásába nem tudtak belenyugodni, —« tovább folyt a harc. Előbb egy, közel háromhetes kommuniké-csata zajlott le. A magyar külügyminisztérium szükségesnek látta a külföldön elterjedt hírek megcáfolását.

A deportáció tartama alatt a külföldi sajtó nagy felháborodását kívánták a németek is lecsillapítani azzal a filmmel, amelyet meghívott diplomaták előtt legelőször a svájci német követség mutatott be.

A nagyváradai gettó deportálásáról szól a film. Magyar csendőrök puskatussal verik az asszonyokat, bikacsökkel^ hajtják az elmaradozó gyermekeket és az elhurcoltak ujjáról húzzák le jegygyűrűiket. Bemutatják a zsúfolt vonatokat is, a 2—2 vödröt az egyes kocsikban és mindenütt ott látható a kakastollas magyar csendőr — német sehol nincs. Csak, amikor a magyar határt Kassánál elhagyja a vonat és német területre ér, akkor jelennek meg az első németek. Fehérbóbitás, vöröskeresztes ápolónők nyitják fel az addig leplombált kocsikat, tüntető felháborodással emelik ki a

hullákat, osztanak szeretetreméltóan friss vizet és élelmet a szerencsétleneknek. Megfürdetik, fertőtlenítik őket, azután pihenten, valósággal felfrissülten viszik a derék, jó, tüntetőén humánus németek Theresienstadban könnyű és egészséges munkára a magyarok által megkínzott zsidókat...

Svájc után más országokba is átküldik a németek ezt a filmet, amellyel önmagukat kívánták menteni és hű szövetségüket, a magyarokat dobták oda áldozatul. A film egyes részeinek készítését végignézte, — népbírósági vallomása szerint — Ferenczy alvezredes. Feltűnt neki, hogy a németek saját embereiket mindig gondosan elküldték, a csendőröket pedig valósággal buzdították „atrocitásokra“. „Nem gondoltam azonban, hogy ez propaganda^ célból történik.“ A film bemutatása elleni tiltakozásra utasította Amóthy-Jungert külügyminiszterhelyettes berni ügyvivőnkét, báró Bothmer Károlyt, úgyhogy azután a további propagandát a németek kénytelenek voltak beszüntetni.

Ebben az időben külföldön már komolyabb és megbízhatóbb statisztikát is közölnek a magyarországi deportálásról. Eszerint kerek számban 500.000 zsidót szállítottak ki. Hangoztatják, hogy legnagyobb részük Auschwitzba került, majd a vidéki zsidóság egy kis részét, — mint már mondtuk — Ausztria felé deportáltak a *strasshofi gyűjtőtáborba*. Június 27-én Szolnokról érkezett oda 2567 ember, június 29-én Debrecenből 6841, június 30-án Szegedről 5739 és Bajáról 5640. Másnap megy át ezen a gyűjtőtáboron az 1684 „cionista“ kivándorló csoportja, (A szolnoki, szegedi, debreceni táborokból Strasshofba elhozottak nagyobb része nő és gyermek, akik később Ausztria különböző részeibe kerültek és részben megmenekültek. Ezek voltak a „kirakat-zsidók“!...)

A külföldi híresztelések hatása alatt Sündermann német birodalmi sajtófőnökhelyettes szükségesnek látja egy cáfolat kiadását, amelyet július 2Ö-án a magyar sajtó is leközi. Sündermann ebben a képmutató és teljesen hazug nyilatkozatban a zsidókkal való emberséges német bánásmódról beszél:

„A zsidók elkülönítését és munkafolyamatba való bekapcsolását elrendelő intézkedéseknél egész csomó emberies szempontot tartottunk szem előtt. A zsidók az egész világgal levelezhetnek, Csomagokat is küldhetnek és kaphatnak. Elhelyezésük és élelmezésük rendes.“

A külügyminisztérium külön magyar közlemény kiadásához ragaszkodott. A bemutatott szöveget Veesenmayer nem fogadta eh A visszaküldött, javított közlemény viszont nem volt kielégítő a magyar kormány számára,

A külügyminisztérium vezetője július 19-én a külföld informálása céljából kommunikét készített, hangoztatva abban, hogy „a zsidók deportálásához s az ezzel kapcsolatos kegyetlenkedésekhez a magyar népnek köze nincs“. Sztojaj mint miniszterelnök ée külügyminiszter approbálta a kommuniké szövegét Arnóthy-Jungert ezek után Zilahi-Sebess Jenő külügyi sajtófőnököt bízta meg, hogy mutassa azt be a német követségnek, nehogy megakadályozák annak német területen át a külföldre való közlését.

A közlemény szövege ez volt:

a) *A javasolt magyar közlemény*

A magyar kormánynak néhány héttel ezelőtt a budapesti svéd követség közvetítésével a Svéd Vöröskeresztnek egy javaslatát adták át. Ebben a javaslatban egy általános jótékonyági akcióval való összefüggésben magyar állampolgárságú zsidók — akiknek rokonaik Svédországban élnek vagy hosszabb időn át Svédországgal üzleti kapcsolatban állottak — kivándorlásának engedélyezését kérték. Továbbá a svájci követség a brit kormány kezdeményezésére azt a kérdést tette fel, hogy zsidóknak már régebb idő óta Palesztinába folyamatban levő ki vándorlási akciója folytatható-e. Végül az úgynevezett War Refugee Board egy harmadik hely közvetítésével a magyar kormányhoz azzal a kéréssel fordult, hogy bizonyos számú 10 éven aluli zsidó gyermek kivándorlását engedélyezze Palesztinába, továbbá a magyarországi internált zsidók és 'nemzsidók támogatását is tegye lehetővé.

A javaslatok tüzetes megvizsgálása után a magyar kormány ezeknek az akcióknak keresztülviteléhez pozitív irányban foglalt állást s erről a szóbanforgó külföldi helyeket tájékoztatta, miután a német birodalmi kormány az átutazási engedély megadását kilátásba helyezte. Ezenkívül megállapítást nyert, hogy a magyar zsidóknak csak egy részét vették igénybe külföldi munkaszolgálatra, míg a többiek más magyar állampolgárokhoz hasonlóan, az ország területén belül teljesítenek szolgálatot.

A külföldön elterjesztett híresztelések — melyek a zsidókkal szemben Magyarországon tanúsított bánásmódra és ennek a kérdésnek borzalmas cselekedetek és tömeggyilkosságok formájában való megoldására vonatkoznak — ellenséges propagandának az eredményei és minden komoly alapot nélkülöznek.

b) *A német ellentervet*

A zsidó-törvényeknek Magyarországon való végrehajtása folyamán zsidó munkaerők szabaddá váltak. Megegyezés jött ezért létre, hogy a Magyarországon fölöslegessé vált zsidó munkaerőket Németország részére munkaszolgálatra szabadabbá teszik.

Ennek a megállapodásnak a keresztülvitelével kapcsolatban külföldön hírek terjedtek el arról, hogy a magyar és német közegek részéről az elszállítás során kegyetlenkedések, sőt tömeggyilkosságok fordultak elő. Ezek a híresztelések rosszakaratú kitalálások. Az elszállítás szervezésénél és keresztülvitelénél humanitárius szempontokat messzemenően figyelembe vettek. Egyes családok hozzátartozóit egymástól nem választották el. Az elszállításra váró zsidók részére egészségügyi berendezéseket létesítettek és orvosi gondozást biztosítottak számukra. A kiutazás tartamára saját készleteikből 14 napi ételmezt vihetnek magukkal a zsidók. Ahol ez nem volt elegendő, ott a hatóságok ételmezték őket. A külföldi munkaszolgálatra való elszállítás tehervagonokban történt, amint az katonai szállítmányoknál szokásos. Ennek során egészségügyi berendezésekről és -kielégítő ételmezésről gondoskodtak. Ételmezés gyanánt az utazásra fejenként a magyar hatóságok 4 kg kenyeret, lisztet és főzeléket, valamint szállítmányonként 2 darab vágómarhát bocsátottak rendelkezésre. Az elszállításnál messzemenően zsidó Önkormányzati szervek, mint zsidó öregek-tanácsa, zsidó rendőrség,

valamint zsidó orvosok és ápolónők kapcsolattak be. Ez intézkedések keresztülvitelénél járványok nem fordultak elő és nem természetes halálesetek sem adódtak.

Ezzel szemben a több, mint 200.000 lelket számláló budapesti zsidó lakosság, amelyből senki sem volt külföldi munkaszolgálatra kötelezve, angol-amerikai terrortámadások alkalmával érzékeny veszteséget szenvedett. Köztük van többek között a július 2-iki terrortámadás alkalmával megölt angol és amerikai állampolgárságú zsidók csoportja, amelyik, mint valamennyi külföldi állampolgárságú zsidó, az elszállítás alól kifejezetten ki volt véve. Haláluk körülményeit egyébként egy vegyes magyar-svájci bizottság megvizsgálta és arról jegyzőkönyvet vett fel. A bizottságban volt egy svéd és török megfigyelő, valamint részt vett a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja is.

Hogy a családok egységét megőrizzék, a vegyes házasságban élő zsidók a külföldi munkaszolgálat alól mentesítést nyertek. Továbbá kivették a külföldi munkaszolgálat alól azokat a zsidókat, akik első világháborúbeli magatartásukkal, ellenforradalmi tevékenységükkel, vagy más módon ragaszkodásukkal a magyar nemzetnél érdemeket szereztek. Belföldi munkaszolgálatot teljesítenek, éppen úgy, mint a nemzsidók, azok a zsidók is, akiknek munkája a termelés folytonosságának biztosítására szükséges.

4. Horthy és Veesenmayer tárgyalásai

A külföldi kommuniké ügyét azután a kormányzó és Veesenmayer követ közötti beszélgetésbe kapcsolták be. A német követ ugyanis, — miután július 10-e után a további deportálást végül is a magyar kormány beszüntette, — a kormányzót kereste fel és itt „csodálkozásának adott kifejezést“ a kormányzó ilyenirányú döntése felett. Hivatkozott a hadiérdekekre, mely szerint a Magyarországon lévő zsidóságot, mint „veszedelmes és megbízhatatlan elemet“ el kell távolítani, tekintettel arra, hogy az ellenség mind közelebb jön és így Magyarország haditerületté válhatik. *Követelte, hogy a deportálást újból kezdjék meg.*

A kormányzó a tárgyalások során a külügyminisztérium kérésére szóba hozta a kommuniké ügyét Veesenmayer csak abban az esetben volt hajlandó annak kiadásához hozzájárulni, ha a kormányzó a deportálás folytatását engedélyezi.

Horthy és Veesenmayer tárgyalásai néhány hétig tartottak. Ezidőben a semleges követekkel már leplezetlen nyíltsággal beszéltek a magyar külügyminisztérium vezetői és főtisztviselői a való helyzetről, a német nyomásról, a Gestapo erőszakoskodásairól, rablásairól és megvesztegethetőségéről. Közölték, hogy a német követ milyen erőfeszítéseket tesz a deportáció újból való megkezdése céljából.

Ha a kormányzó ura lett volna a helyzetnek és a kormány tagjai hívek lettek volna hozzá, akkor a deportálás kérdése tulajdonképpen el is lett volna intézve. Valójában Csatay Lajos vezér ezredes, honvédelmi miniszter kivételével az összes miniszterek a zsidókérdésben közelebb álltak a németekhez, mint a kormányzóhoz. Ily körülmények között a németek voltak erősebbek, a kor-

mányzó döntésének realizálásáért hosszú harcnak kellett megindulni.

A külföldi követek állandóan továbbra is protestáltak a Gestapo garázdálkodása ellen s a német követség nem egy tagja, — különösen Feine tanácsos — beismerte, hogy a Gestapo kilengéseivel szemben a német követség is tehetetlen. A magyar közigazgatásra, — különösen a belügyminisztériumnak a zsidó-kérdéssel foglalkozó szerveire, — halni nem lehetett és így Arnóthy-Jungert a követeket arra biztatta, hogy menjenek át minél sűrűbben a miniszterelnökségre Sztójayhoz, lépjenek fel ott energikusan és próbálják rászorítani őt arra, hogy akaratának érvényt szerezzen. A nunciussal külön megegyezett Arnóthy-Jungert, hogy Sztójaynál a legélesebb hangon fog tiltakozni a Gestapo és a csendőrség önkényeskedése miatt. Ennek a kérésnek tett eleget a nuncius, amikor a diplomáciai életben szokatlan éles hangon, július 6-án, tiltakozott Sztójaynál.

Sztójay nem ismerte ugyan el, de kétségtelen, hogy teljesen tehetetlen volt Imrédynek a kormányba lépése után a miniszterek és minisztériumok csak benne látták a jövő emberét és csak rá hallgattak. Imrédy pedig teljesen a németek pártjára állt Sztójay nem merte kenyértörésre vinni a dolgot a kormányon belül sem. Tehetetlenül vergődött úgy a külföldi követekkel, mint kormánya tagjaival és a belügyminisztérium önkénykedő szerveivel szemben. Állandóan hajtogatta, hogy „nem tűröm ezt vagy azt“, de nem mert senkinek határozott utasítást adni, vagy valamit megtiltani. Félt, hogy nyilvánvalóvá válik, parancsaira nem adnak semmit s így lehetetlen lesz további működése a kormány élén. Ezért eleinte a miniszterelnökségen a különböző referenseken és külügyi kérdésekben Arnóthy-Jungerten keresztül adta utasításait vagy parancsait.

Amikor a későbbiek folyamán Arnóthy-Jungert két ízben is lemondott, s vonakodott a további közvetítésre, mert tudta, hogy a parancsokat nem hajtják végre, Csöpey Dénest és Zilahi-Sebess Jenőt próbálta felhasználni erre a szerepre, aminek természetesen még .kevesebb hatása volt, hiszen ezek is a németekkel cimboráitak. Állandó „nem tűröm“ kifejezése lassanként szállóige lett a beavatottak között, de mindenki csak mosolygott rajta. így érthető aztán, hogy Baky László és Endre László, — Sztójay és Jaross pipogya tehetetlensége folytán — a zsidó-kérdésben a Gestapóval és a Sonderkommandoval egybehangelődve, végrehajtották ember-telen szörnyűségeiket.

Végül is, — vagy háromheti harc után, — a hivatalos nyilatkozat nem látott napvilágot, de *Arnóthy-Jungert* magához kérte a semleges államok követeit és előttük kijelentette:

— *A magyar kormány 'eltiltotta a deportációt, de a németek a belügyminisztériumi nyilas vezetőkkel mégis végrehajtották azt. A kormány a jövőben meg fogja akadályozni a további deportálást.*

E szóbeli közlést lehetővé tette nyilván az is, hogy Himmler július 28-án sürgönyi beléegyezését adja a további deportálás felfüggesztéséhez. S a minisztertanács ezután július 29-én elfogadja a zsidók ügyében a Nemzetközi Vöröskeresztnek már ismertetett javaslatát.

5. Ferenczy akcióba lép

Ferenczy ekkor kihallgatáson jelentkezik Sztójajnál, aki Antal István jelenlétében fogadja. (Itt kezdődik Ferenczy két-kulacsos szerepe!) Beszámol tapasztalatairól a deportálásokat illetően. Baky és Endre félretolása után mindent azokra hárít, és a németekre. Referál a debreceni vasútállomáson történt német propagandafilm felvételeiről, s az auschwitzi szörnyűségek felől, melyeket „az onnan visszajött vonatkísérőktől ismer“.

Sztójay még egyszer fogadja. Ezúttal Imrédy, Hómann és Reményi-Schneller is jelen vannak. Memorandumot is ad át Sztójajnak és Jarosznak, kéri, hogy a kormányzó fogadja: neki is közvetlenül kíván jelentést tenni. Tervezi továbbá, hogy Eichmann-tól engedélyt kérnek auschwitzi kiutazásra, hogy ottani tapasztalatairól is tehessen jelentést. Sztójay beleegyezését adja mindehhez. Eichmann azonban, — Ferenczy szerint — kérését azzal hárította el, hogy csak „az utolsó deportációt követő 30 nap múlva mehet ki“. A kormányzói fogadás kieszközlését is megígéri Sztójay, de inti: a németekről ne mondjon rosszat, mert „a kormányzó úgyis haragszik a németekre“.

Ferenczy azonban hiába várt a Sztójay által megígért kormányzói audienciára és ezért „más úton próbált eredményhez jutni“.¹²¹

6. Imrédyék megbuknak

Mielőtt a zsidó-kérdés további fejleményeit vázolhatnánk, be kell számolnunk arról, hogy augusztus első napjaiban mindenekelőtt teljesen kiéleződik az Imrédy—Baky párharc. Baky László, — aki félretolásának egyik főokát Imrédy hasonlóan egyeduradalomra való törésében látja, — Winckelmann tábornok megbízottai útján megdönthetetlen bizonyítékokhoz jut Németországból, amelyek azt igazolják, hogy Imrédy valóban zsidószármazású: az Imrédy által annakidején felmutatott bizonyítványok hamisak voltak, hasonló nevű német állampolgárok okmányait bocsátotta a felkért bizottság ítéldte alá. Baky már bukott ember, most a németek segítségével magával rántja Imrédyt is, akit úgy pártja, mint az ekkor már teljesen a németekkel cimboráló „Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetség“ elejt. Kénytelen lemondani. Tarthatatlanná válik két párthívének, Kunder Antalnak és Jarose Andornak a helyzete is, akik augusztus 7-én távoznak. (Jarost Horthy azzal az indokkal meneszti, hogy „azt teszi a két államtitkára, amit akar, nem bír velük!“)¹²²

Helyükbe lép Bonczos Miklós belügyminiszter és Szász Lajos iparügyi miniszter veszi át a kereskedelmi tárcát is. Bonczos a belügyminisztérium átvételénél kijelenti:

— Mindenkitől megkövetelem a magyar emberhez illő egyenességet. Minden rendelkezésre álló eszközei megóvom a csendőrszuronynak és a rendőrkardnak a tisztaságát!

Szemmel láthatóan tehát a kormány a további deportálást beszüntette és az elfogadott svájci vöröskeresztes javaslat végrehajtásához fogott.

¹²¹ Ferenczy vallomása a Politikai Rendőrségen. Bércziházi Bárczy István közlése.

7. Fenygető Jelek

Augusztus elején Budapestet azonban újból észrevehetően SS-csapat gyűrűje veszi körül. Eichmann továbbra is állandóan fenyegetődzik és hangoztatja, hogy „a magyarok ellenére erőszakkal végrehajtja SS-eivel a zsidók deportálását”.¹²³

A hadihelyzet augusztus hó folyamán azonban arra látszik már mutatni, hogy a németeknek ilyen nagyobb akcióhoz nehezen lesz idejük és erejük. Augusztus végén Törökország megszakítja a diplomáciai érintkezést a németekkel. Finnországban Ryti elnök lemond és Mannerheim tábornok veszi át az állam vezetését. Normandia és a Bretagne a németek számára elveszett, emellett a Dél-Franciaországban partraszállt szövetséges csapatok előretörése már Párizst fenyegeti. A haitodik háborús év közepén a német politika teljes csődje nyilvánvaló volt Szemmel láthatóan Németország súlyos gondokkal küzd. Eichmann fenyegetődését komolyan venni tehát tulajdonképpen nem kellene, azonban a jelek mégis úgy mutatják, hogy a Dunántúlon és Budapest körül folyton szaporodik a páncélos német hadsereg létszáma.

8. Ferenczy a Zsidó Tanács kegyeit hajhássza

Ferenczy, aki dr. Kasztnerrel fenntartotta szabadonbocsájtása után az érintkezést, hogy az tájékoztassa őt állandóan a Gestapo szándékairól és a németek terveiről, közli, hogy a deportálás újra fenyeget.

Ugyanakkor Batizfalvy rendőrkapitány útján közölteti Lutz-cal és Kr^ususz Miklóssal, hogy hajlandó a kormányzó akaratának értelmében az alá rendelt csendőrség segítségével megakadályozni a németek esetleges kísérletezéseit. Ferenczy szerint ugyanis a németek éjjelenként meg akarnak rohanni egyes zsidóházakat és így folytatni, — amennyire az ő erejükből telik, — a deportálást. Ferenczy kijelentette, ha a kormányzó, — aki őt még Gödöllőről jól ismeri, — fogadja és neki erre utasítást ad, úgy érvényesíteni fogja ezt a legfelsőbb hadúri akaratot

Ezekután Ferenczy megjelent augusztus 9-én d. u. *Stern Samu lakásán* helyettesével, dr. Lullayval együtt és az ott még jelenlévő Wilhelm Károly, dr. Pető Ernő, Krausz és dr. Kasztner Rezső előtt megismételte ugyanezt

Ferenczy szerint a németek valóban deportálásra készülődnek. Megmutatta azt a részletes tervezetet is, amelyet e célból neki átadtak. Ebben kerületenként és utcánként meg voltak állapítva a deportálás határidői. A békásmegyeri téglagyárban is megjelent újból Wyslizeni különítménye, ott rendezkedett és a vagonok koncentrációja is megkezdődött a rákosrendezői pályaudvaron. Ferenczy szerint Eichmann augusztus 27-re tűzte ki az első budapesti transzport elindításának idejét azzal hogy szeptember 16-án fejeződnek be a magyarországi zsidóság utolsó maradékának deportálása.

Ferenczy közlését a Zsidó Tanács, — amelyre ezidőben már

Az augusztus 2-1 minisztertanácson Csatay vezérezredes hajlandó a további deportálás megengedésére, ha „a német követ Írást ad, hogy a kivitt zsidók nem 'lesznek Auschwitzban elégetve'”. (Bárczy István vallomása.)

rá sem lehet ismerni, annyira aktív, — annál inkább kénytelen volt tudomásul venni, mert ugyanekkor a Tanács egyik prominens tagja, óbudai Freudiger Fülöp bejelentette, hogy Wyslizeni vele is közölte a Gestapo deportálási szándékát és intézkedéseit Freudiger szerint ajánlotta neki, — miután még őt sem bírja az alól mentesíteni, — igyekezzék az országból kijutni.

Valóban Freudiger Fülöp 72 társával augusztus 9-én, Romániából dr. Füdermann és dr. Marton által küldött, Taturescu által hozott román útlevelek segítségével a Keleti pályaudvarról hálókocsiban Bukarestbe utazott

A felmentő Vörös Hadsereg viszont a Tisza felé közeledik, nem látszik tehát már reménytelennek „az idővel való versenyfutás“, amelyben tudvalévőén a Zsidó Tanácsnak mindig legfőbb bizalma volt, — *a így* mindent el kell követni a halasztás érdekében.

9. A kormányzó előtt

Dr. Pető Ernő ezekután közvetítette Ferenczy javaslatát ifj. Horthy Miklóshoz, amely szerint kormányzói utasításra 5000 csendőrt összpontosít Budapesten, s ez elegendő lesz a jóval kisebb létszámú (1800 főnyi) Budapest körül táborozó SS-csapatok fékentartására. A kormányzó fia vállalta a közvetítést. Ferenczy valóban megjelenhetett a kormányzó előtt és hosszabb ideig tartó audiencián megkapta a szükséges parancsokat. Közlése szerint azzal bízta meg, tudakolja ki, milyen német erők tartózkodnak az ország területén? Ferenczy, — népbírósági vallomása szerint is, — rövidesen azt jelentette, hogy csak „törzsek, intézetek, kórházak vannak idetelepítve, de tényleges erők nincsenek“. Horthy önbizalmát lényegesen emelte ez a jelentés, amely azonban — hamis volt!

Ferenczy azt is állítja, hogy kihallgatásakor Horthy ezt mondotta neki:

„Nem bánom én, akárhová viszik is a kis zsidókat, csak a gazdag és értékes zsidókat nem engedem kivinni!“

Amikor néhány nap múlva megjelentek Budapest utcáin a kakastollas csendőrök, mindenki attól tartott, hogy újból megkezdődik a deportálás.

10. Német roham

Veesenmayer és Winckelmann valóban újból kihallgatáson jelennek meg ekkor a kormányzónál. Hivatkoznak a magyar kormánnyal kötött megállapodásra, amely szerint a zsidó-kérdés rendezésére kizárólagosan ők jogosultak. Igyekeznek rábeszélni Horthyt, hogy egyezzen bele a fővárosi zsidóság deportálásába. Olyan kijelentést tesznek ők is, hogy ha a csendőrséget meg nem kapják erre a célra, saját maguk fogják ezt végrehajtani. A kormányzó azonban szilárdan kitart elutasító álláspontja mellett

A kormányzó e napokban értesült Mester államtitkár útján Herczeg Ferenc, a neves magyar író nyilatkozatáról, aki felháborodással számolt be saját tapasztalatairól. Herczeg felkereste a német követséget és kérte, hogy Farkas István festőt sok évtized óta állandó kiadójának, a Singer és Wolfner cégnek tulaj-

donosát, akit szintén deportáltak, hozassák vissza. Az egyik vezető követségi tisztviselő megígérte, hogy megpróbálnak segíteni, ha „*Herr Farkas még nem került a krematóriumba!*” A kormányzót kínosan érintették Herczeg Ferencnek ez ügy kapcsán a németek ellen tett élesen elítélő megjegyzései és ez az eset is hozzájárult álláspontjának megszilárdulásához.¹²⁴

Eichmann további rendelkezésekért repülőgépen Berlinbe megy. Néhány nap múlva visszatér, mire a németek még fenyegetőbb magatartást tanúsítanak. Ifj. Horthy Miklós közli Pető Ernővel, hogy a főváros szinte teljesen védtelenül áll, csak kis számú helyőrség és a rendőrség áll rendelkezésre, ezzel szemben Budapestet valóságos SS-gyűrű veszi körül, azt csinálhatnak a németek, amit akarnak. A vidékről sem lehet hűséges katonaságot felhozni, mert a németek minden csapatmegmozdulást árgus-szemekkel figyelnek és a júliusi Baky-puccs letörésénél még rendelkezésre álló egyetlen páncélos hadosztályt is a németek követelésére a frontra kellett küldeni.

11. Felvonul az SS Budapest utcáin

Néhány nappal később az SS-csapatok, — nyilván, hogy túlerejüket fitogtassák — teljes felszerelésükkel, páncélosokkal, tankokkal, ágyúkkal nagy tüntető felvonulást rendeznek Budapest főútvonalain.¹²⁶ A zsidóság egyes vezetői úgy vélik, hogy a német követeléseknek nem lehet már hosszabb ideig ellenállni^ végeredményben az SS fogja tehát végrehajtani a deportálást Nincs Budapesten elegendő erő, amely ezt megakadályozhatja!

12. Bevonják a munkásságot az ellenállási készülődésbe

E készülődések közepette Ferenczy alezredes közli a vele tárgyaló intézőbizottsági tagokkal aggodalmait: mit fognak tenni a nyilas-tömegek, ha elmarad az előkészített deportálás? így kerül sor arra, hogy Pető Ernő összehozza Ferenczy alezredest Kabók Lajos szociáldemokrata országgyűlési képviselővel és Karácsony Sándorral, a vasmunkások vezetőivel. Kabók, Karácsony és Ferenczy között hármásban megindul a tárgyalás. A munkások képviselői azonban érthető bizalmatlansággal vesznek azon részt Az óvatos megbeszélések tárgya a munkásság erőviszonya és hogy milyen segítséget nyújthatna átállás esetén a munkásság a németek ellen. (Mindkét munkás-képviselő későbbi mártírhalálát sokan ugyancsak Ferenczy rovására írják!)

Ahogy múlnak a napok, a Zsidó Szövetség beavatott három tagja hallatlan izgalommal kíséri figyelemmel az előkészületeket Érzik a felelősség súlyát társaikkal, hittestvéreikkel és a kormányzóval szemben. Felmerül gyakran a kétség, hátha a teljesen megbízhatatlan Ferenczy agent provocateur a csak megnyugtatásuk céljából hitegeti őket, de az utolsó pillanatban mégis csak meg lesz a deportáció?

¹²⁴ Ferenczy vallomása a Politikai Rendőrségen.

¹²⁵ Később derült ki, hogy ez a demonstráció a fegyverszüneti hírek ellen-súlyozását. célozta, s német blöff volt, mert a csapatokat körben járatták és több ízben vonultatták fel, hogy létszámuk nagyobbak lássák.

13. Sorompóba lépnek a semleges követségek is

A semleges követségek védettjeinek külön házakban való elhelyezése a kormány által kijelölt Szent István-város legmodernebb épületeiben Ferenczy folytonos sürgetése ellenére, miután a követségek sem szervezik meg, nem halad előre. A kiűritést könnyen végrehajtani nem is lehetne, csupán csendőri, vagy rendőri erővel, mert az ottani zsidó lakosság, — érthetően és teljes joggal, — elkeseredve látja, hogy a jobbmódú zsidóság miképpen igyekszik a maga bőrét menteni, *míg* a szegénysorsú tízezrek látszatra védtelenül maradnak.

E szociális igazságtalanság készleti felszólalásra az Intéző Bizottság új tagját, Stöckler Lajost is, aki nincs beavatva a kulisszák mögött folyó Ferenczy-féle, titokban tartott tárgyalás részleteibe sem.

Stöckler augusztus 14-én tiltakozik az ellen, hogy az Intéző Bizottság nem tart ülést; 17-én megismétli tiltakozását, végre az augusztus 22-i ülésen előadja, vessenek véget annak az összeférhetlenségnek, hogy személyükben érdekelt felek tárgyaljanak a zsidóság egyrészének életérdekét jelentő kérdésben, a Szent István-városi „nem védett“ zsidók kitelepítésében!

— Nem lehet a zsidóság egy részének rovására és költségére, — vitatta Stöckler, — előnyökhöz juttatni egy másik zsidó-réteget, arra hivatkozva, hogy „a védetem nélkülieknek már mindegy, hiszen azok amúgy is deportálásra fognak kerülni!“

Álláspontja annyira helyes, hogy az Intéző Bizottság az összeférhetlenséget megállapítva, Boda Ernő dr. és Stöckler Lajos bizottsági tagokat, — mint teljesen érdekteleneket, — bízta meg a további tárgyalások vezetésével.

Stöckler álláspontja egyébként is az volt, hogy a deportálást „mumusként“, a németek megbízásából, csak Ferenczy hangoztatta folyton, hogy magának érdemeket kovácsoljon, de annak végrehajtására sor nem kerülhet, mert a németeknek más dolguk van, mint ilyen válságos harctéri helyzetben a magyar zsidó-kérdéssel foglalkozni. Bonczos belügyminiszter kinevezése jelezte már a magyar politikai életben beálló változást, — mondotta, — s ő nem tűrte volna el a deportálás folytatását. Valóban a kormány már július 29-én elfogadta a koncentrációt kívánó svájci javaslatot s így Stöckler állásfoglalása indokolt volt, de joggal lehetett tartani német erőszakoskodástól.

A főváros zsidósága látja az előkészületeket, soraiban a legnagyobb izgalom, félelem és kétségbeesés lesz úrrá. Támadják a Zsidó Szövetség intézőit, hangoztatják tehetetlenségüket és ők nem védekezhetnek. Maguk sem tudják, valójában hogyan állanak. Kínosan szoronganak: Ferenczy ez egyszer állni fogja-e szavát!

Az általános izgalmak közepette a Tanács több ízben tárgyalt a svájci és a svéd akció intézőivel és az a nézet alakult ki, hogy Ferenczy nem megbízható. Szerepe, amelyet a deportálások során betöltött, a német intézkedések legpontosabb kiszolgálása, legalább is gyanússá tette azt a jóakaratot, amelyet látszatra ez ügyben tanúsított, ő maga azt állította, hogy azért fordult el most a németektől, mert meggyőződött róla, hogy mennyire nem fegyverbarátai a magyaroknak, ő látja, — mondotta, — hogy felhasznál-

nálják őt és csendőreit aljas céljaikra, Ugyanakkor pedig a külföldön filmfelvételeket terjesztettek, amelyeken a magyar csendőrök a brutálisak, a németek pedig az elzárt, leplombált vagonokból ápolónókkal és orvosokkal szabadítják ki „a magyarok által deportált szegény zsidókat“.

Ferenczy azt is állította, hogy Auschwitzról sem tudott. A németek tagadták az ottani borzalmakat, állandóan csak munkaszolgálatról beszéltek. Elmondotta, megígérték neki, bebizonyítják, hogy az auschwitzi állítások csak rágalmak, s ezért lehetővé teszik neki, erről a személyes meggyőződést. Amikor azonban Sztójay engedőimével valóban ki akart utazni, állandóan csak hitegették, végül elutasították. Továbbá meggyőződött a németek korrupciójáról is.

Mindez indokoltta tette volna valóban Ferenczynek pálfordulását, amelyet kétségtelenül befolyásolt a németek sorozatos veresége a különböző frontokon is. Mégis a folyton szaporodó jelek annyira deportálásra mutattak, hogy a Tanács Lutz és Wallenberg elé terjesztette az egész tényállást és felkérték őket, igyekezzenek a semleges követségeket újólág közös megmozdulásra bírni.

14. Lefogják a Tanácsot — kitör a pánik

Eichmann hamarosan megtudta a „zsidósöktetést“ és Gábor János intézőbizottsági tagot lecsukta azzal az indokolással, hogy — miután saját vallomása szerint már előzetesen tudomással bírt az elutazási szándékról — azt neki jelenteni kellett volna. Majd augusztus 18-án az Intéző Bizottság három tagját, — akiket a kormányzó éppen egy nappal előbb csillagtalanított, — Stern Samut, dr. Pető Ernőt és dr. Wilhelm Károlyt fogatja le, s a pestvidéki törvényszék Gestapo-fogházába záratja. A zsidóság körében érthetően fokozódik a pánik ennek hírére. Sokan a deportálás megindulása közvetlen előjelének tekintik a három vezető lefogását. Az elzárás tényén kívül érthetően növeli az elfogottak aggodalmát az is, hogy Eichmann éppen hármukat és csak őket záratta le, akik Ferenczyvel közvetlenül tárgyaltak s a németek „kijátszására“ vele megállapodtak. Emlékeznek a kistarcsai esetre: azt hiszik, addig akarja Eichmann őket fogvatartani, amíg a budapesti zsidóság deportálása megkezdődik, vagy befejeződik.¹²⁸

Fogságuk azonban csak igen rövid ideig tart: Horthy kormányzó tudomást szerez arról, intézkedik, és a németek engedelmeskednek. Augusztus 19-én elbocsátják Sternt és Wilhelmet azonnal, Petőt azonban, — aki svéd passzusát az autóban összetépte, — előbb megverik, s miután a kormányzói családdal való kapcsolatairól kivallatták, csak két nap múlva (augusztus 21.) helyezik szabadlábra a kormányzó újabb erélyes közbelépése után. (Gábor János ellenben hetekig fogságban marad. Kiszabadítása érdekében senki sem jár közbe feleségén kívül, aki azonban hiába ostromolja a Gestapót.)

Augusztus 21-én a Gestapo bekéri az Intéző Bizottság tagjainak és alkalmazottainak pontos név- és címjegyzékét Ezt elküld-

¹²⁶ Valóban Frenđerék szökése miatt történt a tanács tagok őrzetbevétele.

ték, de címek nélkül. Augusztus 24-én visszaküldik és a címeket is követelik. Ferenczy szerint azért, mert velük akarják — állítólag — megkezdeni, augusztus 27-én a deportálást.

15. Diplomáciai tiltakozás

A kormányzó, — kétségtelenül elsősorban a külföldi hatalmak, a Szentatya s a keresztény egyházak közbelépésére, valamint a svéd király és a többi semleges állam intervenciójára és fenyegetéseik hatása alatt, — a deportálások felfüggesztésére adott júliusban utasítást.

Ilymódon a diplomáciai akciók körül egy kis szünet állott be. Wallenberg kérésére azonban most a nunciatúra újból meghívja a semleges államok képviselőit (a svéd követet, a spanyol, a portugál és a svájci ügyvivőt), hogy a helyzetet megbeszéljék.

A megindult tanácskozások eredményeképpen a nuncius, mint a semleges követek legidősebbje és Danielsson svéd követ felkeresték Reményi-Schneller miniszterelnökhelyettest és átadták neki a következő jegyzéket:

Jegyzék

A Semleges Hatalmak Budapesten akkreditált, alulírott képviselői a fájdalmas meglepetés érzelmével értesültek arról, hogy hamarosan meg akarják kezdeni a magyarországi összes zsidók deportálását. Arról is tudomásuk van, mégpedig abszolút biztos forrásból, hogy a deportálás a legtöbb esetben mit jelent, még ha külföldön végzendő munkaszolgálat néven álcázzák is.

Eltéktelve attól a sajnálatos tényről, hogy az új deportálások az Önök hazájában, mintegy halálos csapás volna Magyarország jó hírnevére, mely máris komolyan érintve van az eddig végrehajtott deportálásokkal, a Semleges Hatalmak képviselői az emberi szolidaritás és a keresztény szeretet érzelmeitől vezettetve, kötelességüknek érzik, hogy erélyes tiltakozást jelentsenek be ez ellen az indítékában is már igazságtalan és kivételében embertelen eljárás ellen — abszolút megengedhetetlen lévén az, hogy faji eredetük egyszerű ténye miatt üldözzenek és halálba küldjenek embereket. És kéri a királyi magyar kormányt, hogy végérvényesen vessen véget ennek az eljárásnak, amelynek az emberiesség becsületére sohasem lett volna szabad elkezdődnie. Azon reményüknek adnak kifejezést, hogy Magyarország régi hagyományait folytatva, visszatér azokhoz a lovagias és mélyen keresztény szellemű elvekhez és módszerekhez, amelyek olyan kimagasló helyet biztosítottak számára a művelt népek között.

Budapest, 1941 augusztus 21.

*t Angelo Rotta
apostoli nunoius.*

*Cári Iván Danielsson
svéd miniszter.*

*Carlos de Liz-Texeira Branquinho
portugál ügyvivő.*

*Angel Sanz-Briz spanyol ügyvivő.
Antoine J. Kilchmann svájci ügyvivő.*

Ugyanekkor a nunciatúra uditore-ja Bonczos Miklóst az új belügyminisztert látogatja meg, ott azonban „meglehetősen elcsüggesztő“ választ kapott (*G. Verolino [Róma] közlése.*)

16. A kormányzó elutasítja a német deportálás! kérelmet

A kormányzót is értesítik erről a diplomáciai lépésről. Sztójay ekkor már hosszabb ideje „betegség“ címén átadta a kormányügyek vitelét megbízott helyettesének, Reményi-Schneller pénzügyminiszternek, mint rangidős miniszternek. A kormányzó augusztus 22-én, — hivatkozással a külföldi követek tiltakozására — utasítja a kormány vezetőjét, Reményi-Schnellert, hogy jegyzékben is közölje a németekkel: *nem egyezik bele a deportálásba.* Sem Reményi-Schneller, sem kormányának egyetlen tagja nem vállalkozik e jegyzék átnyújtására.

Ferenczy — a hivatalos összekötő — kapja ezt a „kínos“ feladatot is. Felkereste Eichmannt és állítólag bejelentette neki: utasítást kapott, a magyar kormány nem járul hozzá a deportáláshoz és a fővárosba felhozott katonai csapatok és csendőrök szükség esetén fegyveresen fognak minden német erőszakos kísérletnek ellenszegülni...

Eichmann valósággal örjöngve, rettenetes szavakkal támadt Ferenczyre, — ellenőrizhetetlen elbeszélése szerint, — miután „rájött arra, hogy a katonaság és csendőrség összpontosításával félrevezették“.

Fegyverhez mégsem nyúl. Wyslizenit állítólag repülőgépen újból Berlinbe küldi és intézkedést kér. Augusztus 24-én éjszaka érkezett volna meg Himmler válasza. Ez bizonyára megfelelő utasításokat tartalmazott, mert Eichmann újra Ferenczyvel üzeni meg a kormánynak, a németek hajlandók a zsidó-kérdés rendezése ügyében effy végleges megállapodás megkötéséről tárgyalásokba bocsátkozni s a Gestapót, az Eichmann-féle Sonderkommandóval együtt visszarendelni. Nyilván Románia augusztus 20-i fegyverletétele után, Párizs eleste napján egyelőre nem érzett elegendő erőt arra Németország, hogy Magyarországot is kihívja maga ellen.¹²⁷

Reményi-Schneller csak ezután, — augusztus 25-én este — merészeli a magyar kormánynak a deportálás megtagadásáról

¹²⁷ Winckelmann SS tábornok népbírói vallomása szerint Himmler álláspontja az volt, hogy nem érdekli őt a magyar zsidóság, hanem Magyarország, mint a román olajvidék felőli átvonulási terület

Ebből egyébként kitűnik az is, milyen súlyos hibát követtek el Kasztner és a helyzet felől teljesen tájékozatlan támogatói, hogy minden erővel az Eichmannal való üzletkötést szorgalmazták. Kétségtelenül kitűnik az eddig vázoltakból, hogy amennyiben a Kasztner-féle akció meg nem indul s így Eichmannak fejéenként 1000 dollárt fel nem ajánlanak, Eichmannak semmi érdeke sem fűződött volna a svájci akció keretében szervezett 40.000 zsidó kivándorlásának megakadályozásához. Ebben az esetben Eichmannak talán nem is lett volna meg az a vélt lehetősége és reménye, hogy a deportálások tempójának állandó fokozásával, — anyagi terveinek elérése céljából — Kasztneren keresztül a külföldi zsidóságra nyomást gyakoroljon és talán már a pestkörnyéki zsidóság deportálására sem került volna sor. (Krausz Miklós közlése.)

szóló jegyzékét — amely már a Lakatos-kormány álláspontját képviselte — Veessenmayer német követnek átnyújtani.¹²⁸

XV.

MAGYAR JAVASLAT A ZSIDÓ-KÉRDÉS MEGOLDÁSÁRA

A budapesti zsidóság mitsem tud a kulisszák mögött folyó nagy küzdelemről. Nem tudja azt sem, hogy a Zsidó Tanács június óta, — megszabadulva a Kasztner-féle hitegetésektől, — magyar vonalon milyen aktivitást fejt ki. ők csak a csendőröket látják és a suttogó deportálás! híreket hallják. Augusztus 26-án ezrek és ezrek szállják újból meg a síputcai székházat Viharos haraggal tárgyalják, hogy a Tanács tagjai önmagukat már „megmentették” a esillagtalánítás révén. Lesik a Tanács megbízottját, aki reggel felvitte a címekekkel ellátott alkalmazotti jegyzéket a Svábhegyre, a Gestapóhoz. Közben Bauer Jenő a Tanács egyik benfentes fő-tisztviselője téves és érthetetlen információ alapján azt a hírt terjeszti el, hogy „ma éjjel kezdődik a deportálás!” A pánik fokozódik. s bár délután 2 orakor Ferenczy újból közli, hogy elmarad a deportálás, aznap éjjel a legtöbb csillagos házban felkészülve, virrasztva várták a csendőröket...

A magyar kormány pedig ekkor már jegyzékben javasolja:

1. A magyar zsidók ügyeinek intézését a németek adják vissza.
2. A budapesti zsidóságot munkába állítják.
3. A dolgozni nem tudókat táborokban helyezik majd el a Magyar Vöröskereszt közbenjöttével vidéken.
4. A törvényhozás elfogott tagjait adják magyar bíróságnak át, a zsidókat az internáló táborból bocsássák el, adják vissza a főtcai törvényiszéket.
5. Adják ki a német raktárakban levő zsidó vagytonokat

(A tárgyilagosság kedvéért meg kell itt jegyezni, hogy vannak jelek, amelyek szerint Ferenczy László valóban kétkulacsos szerepet játszott. Az augusztus 27-i deportáció terminusának állandó hangoztatásával a kormányzó, másrészt a zsidó vezetők bizalmába kívánta csempészni magát, s ez akkor teljes mértékben sikerült is neki. A németek csapat-koncentrációjukat, mint később kiderült, nagyobb cél elérésére tömörítették. Ekkor már Sztójay bukása befejezett tény volt, hiszen azt Horthy július 15-én levélben jelentette be Hitlernek, közölvén, hogy a gyöngének bizonyult Sztójay helyére Lakatost kívánja kinevezni, kéri hozzájárulását, addig is betegszabadságra küldi. Szálasiék uralomrajutása állott már előtérben. Az oroszokkal való tárgyalási szándék sem volt titok a németek előtt. A zsidók deportálása csak ürügy volt és félrevezető indok a csapatösszpontosítások igazi céljának leplezésére. E magasabb tétű játéknak volt egyik eszköze Ferenczy

¹²⁸ Ferenczy vallomása szerint 1944 augusztus 25-én d. a Horthy, a nála más ügyben eljáró Veessenmaernek személyesen is átnyújtotta az ő elgondolásai alapján, dr. Csopey Dénes által diplomáciai formába öntött, 5 pontból álló magyar állásfoglalást a zsidó-kérdésben.

László. Ennek kedvéért folyt ez a fentebb leírt augusztusi „deportációs fenyegetés“, amellyel egyes tanácsi tisztviselők elhamarkodott, hisztériás kijelentései miatt — „estére 2—2 csendőr áll minden csillagos ház kapujához“ — augusztus 26-ra valósággal pánikot is idéztek elő a zsidóság körében? amikor pedig Ferenczy kormányutasításra augusztus 24-én már a táborokban való koncentrálás előkészületeihez fogott).

XVI.

MEGÁLLAPODÁS A NÉMETEKKEL A MAGYAR ZSIDÓK TOVÁBBI SORSÁRA NÉZVE

Az új megállapodást a zsidóság dolgában már az időközben, augusztus 30-án hivatalba is lépett Lakatos-kormányral kötik a németek. Kifejtik előbbi álláspontjukat, amely szerint tiltakoznak az ellen, hogy a háborúban álló országban a budapesti 200.000 főnyi zsidóság minden termelés nélkül csak fogyasszon. (Elhallgatják természetesen, hogy az ő követelésükre vették el a zsidóság minden tagjától a munka jogát, lökték kényszerű semmittevésbe a zsidóságot. Most pedig ők kifogásolják a zsidók nemdolgozását!) A Lakatos-kormányral azután létrejön olyan tartalmú megállapodás, hogy a zsidó lakosságot Budapestről eltávolítják, a vidéken koncentrálják és munkára fogdák. (A kormány szerint ez a megmaradt zsidóság megmentésének egyetlen lehetséges módja.) Ugyanekkor intézkedik a kormány a zsidó internátóborok egy részének felosztatásáról, más táborokból tömegesen bocsátják el azokat a zsidókat, akiket a legkülönbözőbb ürügyek alatt internáltak. Néhány héttel később sikerül kiszabadítani, — közel 6 hónapi rabság után — az összes Kistarcsán őrzött túszoikat is. Csak a főutcai Grestapo-fogházban őrzött zsidó politikai foglyok kiszabadítása sikertelen. Ezeket már július közepe óta deportálni kívánják a németek, de a kormányzó utasítására Faraghó altábornagy rendőrséget és csendőrséget vezényelt ki és így a szállítás elmaradt¹²⁹

(Az Intéző Bizottság már július 28-án kérelmezte ezt az elbocsátást. A beadvány, — amely igen jellemző adatokat tartalmaz — így hangzott:

1944. július 28. — 5438. szám.

A magyar királyi Belügyminiszter Úr önagyméltóságának a bírói vagy internálási véghatározat nélkül fogvatartott személyek ügyében.

Folyó évi március 19-ike óta számos hittestvérünk vétetett őrizetbe anélkül, hogy akár az előzetes letartóztatásnak a büntető perrendtartásban előírt előfeltételei és elrendelési módja, akár pedig a közigazgatási eljárás alapját képező internálási véghatározat meghozott volna. A szóbanforgó őrizetbevételek előzménye majdnem minden esetben olyan volt, amely az illetők teljes ártatlanságára vall így például:

a) Egy csoportját az őrizeteseknek képezik azok, akiket valamilyen budapesti pályaudvaron fogtak el anélkül, hogy az illetők tudtak

¹²⁹ Czigány József ezredes vallomása szerint (Világ 1946 jan. 1.).

volna a német megszálló csapatok által életbeléptetett utazási tilalomról, vagy akár csak módjukban is állhatott volna ezeknek a tilalmaknak a megismerése. Ilyen esetek: azok a személyek, akik március 19-én úton voltak és aznap este érkeztek Budapestre, azok, akik március 20-án, esetleg 21-én reggel mentek ki a pályaudvarokra haza- vagy elutazás végett; azok a személyek, akik az érkező utasokat várták és az indulókat kikísérték; azok, akik Budapesten laknak és környékbeli helységben dolgoznak; azok, akik a környéken laknak és Budapesten dolgoznak.

b) Névtelen és alaptalan feljelentések folytán számos személy került őrizetbe anélkül, hogy bizonyíték merült volna fel velük szemben, vagy akiket utcán, minden ok nélkül fogtak el.

c) Egyes vidéki városok összegyűjtötték a zsidó lakosságot és mint „megbízhatatlanokat“, Budapestre kísértették fel őket. Mindezek a Mosonyi-utcai tolonházakban, a főkapitányság épületében, a pest-vidéki királyi törvényszéknél, Horthy ligeten, a tőköli Füzeséri-majorban, a Weeselényi-utcai s a Bethlen-téri kiségitő-kórházakban, továbbá a svábhegyi Majestic-, Mirabell-, Lomnic-ezállodákban és egyéb helyeken állanak őrizet alatt.

Azt a tiszteletteljes kérelmet terjesztjük elő:

méltóztassék akként rendelkezni, hogy mindazon személyek, akik bírói határozat vagy internálás! véghatározat nélkül őrizetben vannak, azonnal szabadlábra helyeztessenek, minthogy további őrizetben tartásukra törvényes ok nem forog fenn.)

A Lakatos-kormány hivatalbalépésekor a . miniszterelnök rádió-szózatot intézett a nemzethez s ez alkalommal közölte ennek a megállapodásnak részleteit. Ferenczyt bízták meg, — Baky és Endre végleges eltávolítása után, — a zsidó-ügyek intézésével, amiről a következő értesítést kapta az Intéző Bizottság:

Uf. kir. Csendőrség összekötőtiszje a német biztonsági rendőrségnél,

Budapest, XII., Evetke-út 2. II. emelet.

112/biz. 1944. a Zsidó Intézőbizottsággal való rendelkezés.

Budapest, 1944 augusztus 28.

A m. kir. Belügyminiszter Úr rendelete folytán tudomására hozom a Magyarországi Zsidók Szövetségének ideiglenes bizottsága elnökségének, hogy a mai paptól kezdődő hatállyal a fenti bizottsággal semmiféle más hatóság, vagy szerv, akár magyar, vagy szövetséges legyen az, — nem rendelkezhet, utasítást nem adhat, nem tárgyalhat, mint kizárólag a magyar kir. belügyminiszter képviselőjében vitéz Ferenczy László m. kir. csendőralezredes. Amennyiben bármilyen más hatóság a bizottsággal rendelkeznek, azt utasítani, vagy vele bármilyen ügyben tárgyalni kíván, ezt csak vitéz Ferenczy László csendőralezredes útján eszközölheti.

P. H.

vitéz Ferenczy László sk.“

Magyarország tehát ezzel, — a Sztójay-kormány által a németeknek kiszolgáltattott, — zsidó állampolgárait újból a maga szuverén rendelkezése alá vonta.

FEGYVERSZÜNETI KÍSÉRLETEZÉSEK — A „ZSIDÓ MEGÁLLAPODÁS“
VÉGREHAJTÁSA

A kormányzó és a németek budapesti exponensei közötti viszony most mégjobban kiélesedett. A kormányzó különben is „titokban“ már július hó folyamán kísérletezett az angolok felé való megegyezéssel. Svájcban próbálkozott, ahol a disszidens Bakách-Bessenyei követ igyekezett az utat egyengetni, azonban miután a szövetségesek arra utasították a magyar kormányt, hogy a Szovjettel tartozik megegyezést létesíteni, viszont Svájcban a Szovjetnek nem volt diplomáciai képviselője, ez az út nem volt járható.

A következő lépés az volt, hogy Náday vezérezredes Rómába küldték, s így próbálták a Szovjetet értesíteni a tárgyalási szándékról. Erről tudomást szerezve, az oroszok Miklós Béla vezérezredeshez, az 1. hadsereg parancsnokához küldtek üzenetet azzal, hogy a megbízottak fegyverszüneti kérelmükkel ott átjöhetnek. Egy háromtagú delegáció, — egyelőre nem hivatalos személyek, — ezekután itt is ment, tapogatózás céljából.¹³⁰

Horthy tisztában volt azzal, hogy, fegyverszüneti tárgyalásainak sikere függ attól is, mennyi ellenállást tanúsít a németekkel szemben, akik ezidőben már további katonai igényeket alig támasztottak Magyarország iránt, mert felszerelést, fegyvereket szállítani nem tudtak, a magyar gyárak kis produkciója pedig erre a célra nem volt elegendő. A zsidó-kérdés volt az egyedüli német követelés és azért ezen a vonalon kívánta a kormányzó most már „ellenállási“ szándékát dokumentálni.

A németek további deportálási szándékának elhárítására az Intéző Bizottság Bonczos Miklós belügyminiszter segítségével augusztus elején siet megállapodást létrehozni a honvédelmi minisztérium XI. főcsoportjának vezetőjével, Horny József tábornokkal. Ennek megbízásából Heinrich műszaki vezérkari ezredes veszi kézbe a zsidóknak a munkába állítását. A Síp-utcában működő Hadviseltek Bizottsága a zsidó férfiakat 48-tól 60 éves korig sorozásra hívja be.¹³¹ Mintegy 50.000 embert soroznak, az orvosi vizsgálatot önként jelentkező zsidó orvosok végzik, akik mindössze 2000 férfit falainak már csak alkalmasnak. Ezeket

Heinrich vezérkari ezredes *romeltakarításra* vezényli ki. (Az addigi gyakorlat az volt, hogy néhány katona, vagy rendőr jelent meg egy-egy zsidó-házban és válogatás nélkül vitte munkára, romeltakarításra az ott talált férfiakat és nőket. Rengeteg tisztiorvosi bizonyítvány volt már ekkor forgalomban, — sort álltak ezért is az előjáróságokon, — amelyek felmentést adtak a romeltakarítás alól. Egyes tisztiorvosok minden kérelmezőnek, vizsgálat nélkül is, kiadtak ilyen bizonyítványt)

Ferenczy nincs megelégedve azzal a módszerrel, amellyel a munkára felhasználható férfiakat a Szövetség zsidó orvosai addig kijelölték, úgy intézkedik tehát, hogy kerületenként új sorozás

¹³⁰ Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök népbíróági tanúvallomása szerint.

¹³¹ Az előző korosztályok valamennyien munkaszolgálatot teljesítenek.

lesz. Ezt meg is kezdi, elsőnek a Pozsonyi-úton. Házról-házra haladnak és tisztiorvosok bevonásával végzik a vizsgálatot. Hamarosan kiderül ennek az eljárásnak a hosszadalmassága, mert e sorozást intéző Hadviselt Bizottság dr. Doby József tisztorvossal egyetértésben most már inkább mindenkit alkalmasnak jelöl ki munkára, hogy koncentrációs táborba ne kerüljön. A beváltak ugyanis úgynevezett „légó-századokba“ sorolva, lakásukon maradhattak volna.

Egyébként is a németekkel történt megállapodás alapján elrendeli a kormány, hogy az L honvéd hadtest keretén belül katonai formációt állítsanak fel a zsidó férfiak és ifjabb korosztályú nők munkábaállítására. (Heinrich vezérkari ezredes helyett, — akinek működésével a németek nincsenek megelégedve, — Gobbi Ede századost rendelik ki.) Az új rendszerről a következő hivatalos jelentést adták ki:

— A kormány a honvédelmi munkakötelezettséget a zsidók tekintetében is a törvény által megszabott lehetőségek teljes kihasználásával kívánja alkalmazni és így 14 éves kortól 70 éves korig az ország területén belül honvédelmi munkára igénybevesz minden olyan zsidó férfit és nőt, akiket az erre irányuló vizsgálat munkavégzésre alkalmasnak talál.

— A zsidóságot háztöbcsopontonként és házanként naponta, a délelőtti órákban vegyes bizottság vizsgálja felül és az egyes személyeket szakképzettségüknek, valamint munkaképességüknek megfelelően honvédelmi munkaszolgálatba állítják be. A katonai vagy honvédelmi munkaszolgálatra alkalmasnak talált zsidó személyeket olyan munkára osztják be, ami szakképzettségüknek és használhatóságuknak megfelelő.

— Az igénybevetettek részére a törvényes és szokásos ellátmányt (illetményt) azonnal folyósítják.

— A katonai, vagy honvédelmi szolgálatra alkalmatlannak talált zsidó személyeket vidéken helyezik el. Ezek részére a Magyar Vöröskereszt Egylet közbenjöttével maga a zsidóság rendez be telepeket, ahol főleg háziipari munkával: tollfosztás, kosárfonás, tengerihántás, stb., vagy más ipari munkával foglalkoztatják őket, esetleg beállítják a környéken különböző termelési ágakba.

— A honvédelmi munkaszolgálatra igénybevett zsidókat túlnyomórészt a hadiiparban foglalkoztatják. Ezeket a munkahelyükhöz közel fekvő sárgacsillagos házban helyezik el.

— Élelmezésüket, egészségügyi gondozásukat és egyéb ellátásukat általában a Magyar Vöröskereszt Egylet fogja központilag irányítani. A munkaképes koron alul levő gyermekeket ugyancsak a Magyar Vöröskereszt Egylet fogja intézményeiben gondozni és rájuk felügyelni.

— A munkaképtelen zsidó személyeket, közöttük a betegeket és öregeket Budapesten, esetleg a szeretetkórházban helyezik el.

— Tekintettel arra, hogy a kormány a zsidók munkáltatása tekintetében a mindenkire kötelező honvédelmi törvény szabályait alkalmazza, a munkára való igény bevétel a mentesített és kivételezett zsidókra is kiterjed.

— Amennyiben a honvédelmi munkára besorozott zsidókat besorozásuk a fővároson kívül szólítja, családtagjaik velük mehetnek és ezeknek a munkahelyen való elhelyezését és ellátását az illetékesek

szintén a legteljesebb mértékben biztosítják. A munkáltatás, valamint az elhelyezés körülményei minden (tekintetben megfelelnek a korszerű munkásellátás igényeinek és a legszigorúbb elbírálást is kibírják.“

Megkezdődik szeptember 7-én a zsidó férfiak újabb sorozása. Kerületenként kijelölnek egy sorozóhelyet, itt működnek a vegyes sorozóbizottságok: katonáorvosok és katonatisztek mellett a Zsidó Szövetség Hadviselt Bizottságának kiküldöttjei és megbízottjai, valamint a Keresztény Zsidók Szövetségének képviselői végzik a 14—70 évig még a fővárosban tartózkodó zsidók sorozását (Mint mondtuk 30 évfolyam, 18—48-ig, ekkor már mindenütt kiegészítő munkaszolgálatot teljesít és így tulajdonképpen a legfiatalabb és legidősebb korosztály, valamint az addig betegség, vagy más címen felmentettek kerülnek a sorozóbizottság elé.) A besorozottakat, — akiknek száma érthetően nem nagy, mindössze 3000 — a főváros környékére, *sáncásásra* rendeli az 1. honvéd hadtest parancsnoksága.

Ferenczy is, — megbízatása értelmében, — rendkívüli buzgalommal lát neki a sáncásásra alkalmatlanok, továbbá az agg férfiak és nők, valamint a gyermekek koncentrálásának előkészítésére. Túra községbe autózik, ott szemügyre vesz egy táborhelyet, s 24 óra múlva akarja már az első csoportot a kb. 45 km távolságban lévő községbe, gyalogmenetben útbaindítani. A Szövetség azonnal Bonczos belügyminiszterhez fordul, hivatkozik arra, hogy az elszállásolás helyét a Vöröskereszt még meg sem vizsgálta, ezért a koncentráció megkezdése lehetetlen, de megállapodásellenes is. A miniszter magához rendeli Ferenczyt, utasítja, hogy a kiszemelt tábor helyét a Vöröskereszt kiküldöttjével vizsgálja felül.

Túra községbe küldi dr. Batizfalvy kapitányt, aki azonban dr. Tudichum-mal, a Nemzetközi Vöröskereszt Szövetség azidőben Magyarországon tartózkodó külön megbízottjával és Krausz Miklóssal való előzetes megállapodás értelmében, azt alkalmatlannak minősíti. Ferenczy kételkedésére javasolja, hogy utazzék oda ki dr. Tudichum, hallgassa meg az ő véleményét is. Tudichum természetesen ugyancsak alkalmatlannak jelölte ki Túrát

A Nemzetközi Vöröskereszt egyébként minden tőle telhetőt megtett: másfél hónap alatt egyetlen, — Ferenczy által Nyugat-Magyarországon kijelölt, — táborhelyet sem talált olyan-
nak, amely a megegyezés szerint „európai nívón való elhelyezésre“ alkalmas lett volna.

(A kormány a németekkel kötött megállapodásba bevétette azt a rendelkezést, hogy a vidéki elhelyezésnek európai nívón kell megtörténnie, s ezt a Magyar Vöröskereszt Egylet ellenőrizheti.)

Ferenczy a kormányzóhoz is fordult, jelentvén, hogy nem tud érvényt szerezni a németekkel kötött megállapodásnak, azonban Horthy ennek ellenére sem sürgette a táborok felállítását és így azokra sor nem került

A kormányzó, — Mester államtitkár kérésére, — kabinetirodájával felhívja magához Stern Samut Ambrózy Gyula kabinetirodai főnök arra utasítja, hogy szürke utcai ruhában jelenjen meg, s a kihallgatásra a hátsó lépcsőn, teljes titoktartás

mellett vezeti föl. Stern elnök felhívja a kormányzó figyelmét arra, hogy *a koncentrációval milyen veszedelmes helyzet következhetik be.* Igaz, hogy a zsidótlanító Sonderkommando, a megállapodás megkötése után, tüntetően eltávozott Budapestről, azonban ez nyilván csak félrevezetés kíván lenni. Ahogyan a kistarcasaiakat és sárváriakat védtelenségükben egyszerűen kicsempészték az országból, ugyanúgy elhurcolhatják a vidéken magányos koncentrációs táborokba gyűjtendő zsidókat is. Azt is megtehetik, hogy álcázott repülőgépekről lebombázzák a táborokat. Stern Samu hivatkozott a kormányzónak a Ludovika Akadémián az új hadnagyok avatásán tartott beszédére, amelyben kijelentette, hogy *„a sajnálatos hibákat reparálni kell és a magyar becsületen ejtett csorbát ki kell küszöbölni“.*

Horthy megértéssel fogadta az érveket és kijelentette, hogy *a németekkel kötött megállapodás ellenére — nem lesz koncepció!* (Stern Samu napló-feljegyzése alapján.)

XVIII.

ENDRE ÉS BAKY

A belügyminisztérium közben Bakyt és Endrét véglegesen eltávolította. (Bakyt szeptember 5-én mentik fel, Endrét szeptember 7-én nyugdíjazzák.)

*

Baky puccs-kísérletének bukása után október 15-éig még egyetlen egyszer, július 18-án szerepelt csak a nyilvánosság előtt, Kolozsvárott. Itt mondotta: *„Becsületes munkát végeztünk. Ki merete volna elhinni azt, hogy álig egy hónappal a rendszerváltoztatás után a Kárpátalján, Miskolcon, Nagyváradon, Kolozsvárott egy zsidó sem lesz!“*

A politikái életből azonban nem távozik véglegesen. Van egy titkos szövetsége, a „Kaláka“, amelynek tagjai között érdekes nevek olvashatók: Zdravetz István püspök, Lukács Béla, Szász Lajos, Antal István, Bonczos Miklós, Gyulay Tibor, Zsindely Ferenc miniszterek, Kádár, Fáy, Mester államtitkárok, Mezey László altábornagy, főispán, stb. Hetenként összejönnek megbeszélésre s innen indul ki a „Nemzeti Szövetség“ megalapításának ötlete is.¹³²

Endre „furunkulusait“ kezelendő, már augusztusban betegszabadságra ment Velemre, ahova apja szentkúti gazdaságukat evakuálta. Felmentése után behívták katonai szolgálatra, s az erdélyi hadtápterületen, jóval a front mögött „harcolt“ az októberi eseményekig. Velemen látogatta meg aug. 25-e után a Budapestről visszahívott Eichmann is „barátját“, miután engedélyt kapott, hogy „szabadságát“ Magyarországon töltsse. Valójában készenlétben maradt s várta, hogy rövidesen újra sor kerüljön rá,

¹³² Baky írásbeli vallomása, amelyet a Markó-ntcai fogházban készített.

Amikor a deportálások körüli tevékenysége miatt felelősségre vonták, Endre László — egy évvel később — így védekezett:

„— Zsidógyűlölet nem élt bennem, éreztem a zsidó-kérdés rendezésének szükségességét, aminek érdekében mindenkor nyíltan harcoltam is, de oly megoldásra, amely elkövetkezett, gondolni sem mertem. A deportálásokat nem én idéztem elő, csak végrehajtásában vettem annyi részt, amennyire megbízást kaptam, ezzel is enyhíteni szándékoztam a németek módszereit, a megakadályozásra erőm és lehetőségem nem volt. Ha valaki megakadályozhatta volna, az legfeljebb a kormányzó lehetett volna, aki az akkori európai politikai helyzetet kihasználhatta volna arra, hogy a deportálásba bele ne egyezzen, ha ez szándékában állott volna, amiként a komoly tiltakozásának és a folyamatnak közvetlenül vége előtt történt határozott fellépésének meg is lett az eredménye.“¹²³

Egy másik vallomásában pedig ezt mondja:

„— Én magamat fajvédőnek tartom és nem antiszemitának, hanem aszemitának. A zsidóságnak azon törekvéseit, amelyek a magyarság érdekeit sértették, károsnak tartottam és csakis ezek ellen léptem fel. A zsidósággal szemben hozott rendeleteket részben én kezdeményeztem, de azt állítom, hogy egyáltalán nem tudtunk mi arról és a magyar kormány sem, hogy mi történik a 'bevagonírozott zsidósággal, nem tudtunk Auschwitzről, azt sem, hogy az egyes gettóknak mi történik. Csak annyit tudtunk az egészről, hogy a családtagok is legyenek a családfelek mellett. Úgy tudtam, hogy a háború végéig viszik őket dolgozni és azután majd állandó elhelyezésükről gondoskodnak a németek.“

Ezzel szemben tanúvallomások Endre valódi viselkedéséről más képet nyújtanak. Álljon itt bizonyítékul az egyik:

„— 1944 április közepén egy belügyi konferencián Eichmann és társai jelenlétében Endre összeállította a Ferenczy—Zöldi „zsidótlanító“, magyar különítményt. A deportáció egész ideje alatt fáradhatatlanul megjelent mindenütt és intézkedett a „megbízhatatlanok“ leváltása felől. Utasításainak lényege, hogy egyrészt követelte a legkíméletlenebb végrehajtást, másrészt közölte, hogy „mindenkit biztosít a belügyi kormányzat nevében, szemben a múlttal, kisebb-nagyobb atrocitásokért senkit sem érhet kellemetlenség“. Hangsúlyozta azt is, hogy „jobb az ilyen utasításokat szóbelileg megadni és nem írásban“. Például a „kivételezettségi“ engedélyek ügyében állandóan azt az utasítást adta, hogy tekintsük azokat egyszerűen „hamisak“-nak, s ne tegyünk kivételeket „Mindenkint küldjenek csak el Kassán a németek ügyis átvizsgálják majd a panaszokat egy magyar bizottsággal“. Gépkocsiján mindig a „tisztogatási terület“ kisebb helyeit járogatta, hogy rajtakaphasson zsidóbujtogató közegeket“¹²⁴

A zsidó-ügyek intézését Perlaky miniszteri osztálytanácsosra bízták, akinek segítségével folyt azután le a zsidó túsok és inter-

¹²³ Endre László politikai rendőrségi vallomása 1945 okt. 10. (Bp. Nü. 8.854—1945. sz.).

¹²⁴ E. L. vallomása 1945 okt. 15. a Népügyészségen.

¹²⁵ Dr. Zöldi Márton v. csendőrszázados vallomása 1945 okt. 26. a Politikai Rendőrségen.

náltak kiszabadítása. (A Csepelre a Tanács által behívott 139 újságíróból 55 jelentkezett és került az ottani két táborba. Közülök ez alkalommal mindössze az a 11 szabadult, akiket véletlen intézkedéssel Horthyligetre küldtek át, a júliusig deportáláskor otffelejtettek és így menekültek meg. Kistarcsáról a március 22. óta fogságban volt 220 tús is ez alkalommal került szabadlábra.)

Megengedi a rendőrség a zsidóknak, hogy a sorra következő ünnepeik alatt istentiszteleteket tartson és azokra elmehessen: reggel 8-tól este 8-ig szabad a közlekedésük.

Szomorú kötelességet kísérelt, meg teljesíteni a zsidóság, amikor Stöckler Lajos vezetésével alakult bizottság (Balog Andor, dr. Földes István, dr. Geyer Albert, Groszmann Sándor, Sándor Dezső, dr. Sebestyén József, Szegő Miklós és Vida Miklós) Hennyey Gusztáv vezérezredes külügyminiszternél járt el a deportáltak megsegítése ügyében. Ez a bizottság a különböző nemzetközi vöröskeresztek bevonásával arra kérte fel a külügyminisztert, hogy szerezze meg a német kormány engedélyét a deportáltak részére való csomagok küldéséhez. Hennyey intézkedett ez ügyben, a svédek küldtek is csomagokat, de természetesen a németek mindent elloptak. Ez a bizottság listákat is küldött a semleges országokba a deportáltak táborhelyeinek megjelölésével, stb. A bizottság elnöke pedig közölte a zsidóság köszönetének kifejezése mellett a külügyminiszterrel:

„— Hosszú idő után első jóakarató gesztus volt ez a magyar kormány részéről a zsidósággal szemben, amely tudja ezt értékelni!

XIX.

A LAKATOS-KORMÁNY ERŐFESZÍTÉSEI A ZSIDÓKÉRDÉS MEGOLDÁSÁNAK ELODAZASARA

A Lakatos-kormány hivatalbalépésekor Horthytól ezt a hármas célkitűzést kapta:

1. *A magyar szuverénitást a német megszállás ellenére, amennyire lehet visszaállítani,*

2. *a zsidóüldözéseket azonnal beszüntetni,*

3. *Magyarországnak a háborúból való kilépését előkészíteni, a kiugrást a kellő pillanatban végrehajtani.*

A zsidó-kérdésben már ismertettük a Lakatos-kormány elgondolásait és lépéseit. A szuverénitás visszaállítása tekintetében csak annyit tudott elérni, hogy rövidesen a parlament egyes tagjait, akik addig a Gestapo fogházában voltak, a magyar igazságügyi hatóságok „védőőrizetébe“ helyezték át (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Nagy Ferenc, Baranyay Lipót, ifj. Tildy Zoltán.)

A fegyverszünet kérdésében Bakách-Bessenyei volt berni követ útján az angolok ismételten Keletre utaltak. Már augusztus 31-én tisztázta Lakatos vezérezredes Guderján német tábornokkal is, hogy a „csodafegyverek“ nem lehetnek a háború döntő faktorát

Szeptember 7-én koronatanácson a kormányzó előadta, elérkezettnek látja az időt a fegyverszüneti tárgyalások megkezdésére, mert a délkárpáti erdélyi hágók az oroszok kezére estek, akik

azokon áttörve három páncélos hadsereggel nyomulnak előre. Horthy azt hangoztatta, hogy ő ellenére a német megszállásnak, nem kíván a németek háta mögött árulóként fellépni, hanem a fegyverszüneti tárgyalásokról azok megkezdésével egyidejűleg értesíteni fogja a németeket is[^]

A következő minisztertanácson Csatay Lajos honvédelmi miniszter azt javasolta, szólítsák fel a németeket, hogy Erdély védelmére legalább 5 hadosztályt küldjenek a nyugati frontról át. (Ezt abban a reményben fogadták el, hogy a németek erre a nyugati front helyzete miatt nem lesznek képesek, ami indokolttá teszi majd a fegyverszünet gondolatának felvetését)

Lakatos nyomban magához kérte Veesenrnayert és katonai attaséját Greiffenberg tábornokot, akiket ugyan meglepett ez a követelés, de mégis jobban meglepte Lakatost amikor másnap, — tehát még a 24 órás magyar ultimátum lejárta előtt — Greiffenberg megjelent előtte, közölte, hogy 4 páncélos és vegyes hadosztály azonnal rendelkezésre áll, az 5-ikre pedig 1—2 nap haladékot kért, Horthy és a magyar kormány ilymódon nem-élhetett a fegyverszünet bejelentésének retorziós eszközével. Amellett a németek ezeket a hadosztályokat ígéretük ellenére nem a frontra dobták be, hanem — tisztában lévén nyilván Reményi-Schneller és Jurcsek Béla miniszterek közlései révén a kormányzó és a kormány terveivel — Budapest körül állomásoztatták. Ezek az erők tehát valójában a kormány sakkban tartását célozták. (Száláéi már augusztus 31-én és Kemény Gábor báró pedig ettől a naptól kezdve több ízben tárgyaltak és megállapodtak Veesenmayerrel, hogy német fegyverek segítségével hajlandók a hatalom átvételére,)

Szeptember 10-én a kormányzó 5 katonai és 5 polgári egyénből álló, ú. n. titkos tanácsosi értekezletet hívott egybe. (Polgári részről Kánya Kálmán, gróf Esterházy Móric, gróf Károlyi Gyula, báró Perényi Zsigmond és gróf Bethlen István, katonai részről pedig Boeder Vilmos ny. vezérezredes, Sónyi Hugó ny. vezérezredes, Náday István ny. vezérezredes, Vörös János vezérezredes, a vezérkar főnöke és Csatay Lajos vezérezredes, továbbá Lakatos Géza miniszterelnök és Henney Gusztáv külügyminiszter vettek részt)

A titkos tanácsosoknak ez az ülése a fegyverszünet azonnali elnyerése érdekében szükséges tárgyalások megindítását határozta el.

Szeptember 11-re minisztertanácsot hívtak egybe, hogy azon ilyen határozatot hozzanak. Váratlanul a miniszterek egymás után harcias beszédeket mondtak, a fegyverszünet ellen nyilatkoztak és végül a minisztertanács egyhangúlag elutasította azt

(Jurcsek és Reményi-Schneller jelenlétében nem mertek a Lakatos-kormány németellenes tagjai szint vallani s különben is Csatay utalt azokra a német hadosztályokra, amelyek a magyar kormány sakkbantartása céljából Budapest körül állomásoztak.

Lakatos ezután a kormányzónak felajánlotta lemondását azért, hogy egy új kabinetből Jurcseket és Reményi-Schnellert kihagyhassa, ami azonban a németekre való tekintettel nem történt meg.

Szeptember 21-én a Lakatos-kormány az alkotmányos szokásoknak megfelelően összehívja a Képviselőházat és a Felsőházat

(Előzetesen augusztus 24-én az összes politikai pártokat feloszlatták, a Képviselőházban tehát előáll az a furcsa helyzet, hogy jogilag csupa „pártonkívüli“ képviselő előtt mutatkozik be a kormány.) A miniszterelnök, aki a parlamenti életben szokatlanul, — talán első ízben, — katonai egyenruhában jelenik meg, bemutatkozó beszédében ezt mondja a zsidó-kérdésről:

„— A zsidókérdés rendezése tekintetében folyamatban van olyan eljárás végrehajtása, amely a törvényes lehetőségek szigorú alkalmazásával a legártalmasabb elemeknek és a munkanélkülieknek hasznos munkára való beállítását fokozatosan biztosítja. (Hang a közepén: Emberileg!)

Még egy alkalommal merül fel ezen az ülésen a zsidók ügye. Napirendi vita során Kóródy Tibor országgyűlési képviselő, — aki egy ideig maga is a nyilaspárt tagja volt, de közben álláspont? ját „revideálta“, — erről a kérdésről ezt mondja:

„— Olyan rendeletek tömegét láttuk a Sztójay-kormány hat hónapi uralma alatt, amelyekből semmiféle haszna nem volt a nemzetnek, hanem az egyedüli célzatuk az volt, hogy kárt okozzanak másoknak, a zsidóságnak. (Zajos ellentmondások a szélsőbaloldalon helyetfoglaló nyilasoknál.) Nagyon jól tudjuk, hogy a zsidó-rendeletek megszámlálhatatlan sora, amelyet ez alatt a hat hónap alatt kiadtak és keresztülvittek, semmiféle javulást nem hozott még a háború kérdéseiben sem, sőt a totális kiállítás szabotálását jelenti például az, hogy ebben az országban, itt, Budapesten a legnagyobb munkáshiány idején ma is 250.000 zsidó él, akinek a munkaerejét fel lehetne használni és aki hat hónap óta kénytelen-kelletlen csak fogyaszt és a mozgási szabadság hiánya miatt nem termel semmit. (Zaj a szélsőbaloldalon. — Rajnies Ferenc: Vissza bankigazgatóknak őket! AZ a legokosabb! — Csoór Lajos: Azt már nem!) Szükség van a mérleg felállítására alkalmával a jog és a, törvényes felhatalmazás nélkül kiadott, előbb említett rendeletek azonnali visszavonására, és feltétlenül szükség van azoknak legalább is a parlament elé terjesztésére, felülbírálás végett“

A Képviselőház elutasította Kóródy Tibor javaslatát.

XX.

TOVÁBBI FEGYVERSZÜNET-KÖTÉSI KÍSÉRLETEK

Szeptember hó folyamán Kubán ezredest küldték ki, lépjen érintkezésbe az oroszokkal, akinek kedvező jelentései után a Besztercebányán lévő partizán-csapatok parancsnokának segítségével *szeptember 28-án* gróf Teleki Géza, Szentiványi Domonkos és mint főmegbízott Faraghó Gábor csendőraltábornagy átlépték a határt és Moszkvába indultak a fegyverszüneti tárgyalások lefolytatása céljából, ahová október 4-én érkeztek meg.

Október első napjaiban, amikor az orosz erők már átlépték a Tiszát, egymásután érkeztek rejtjelezett távirataik. *Október 9-én* Molotov külügyminiszter feltételeit közölte már távirati úton Faraghó, többek között azt is, hogy a magyar hadsereg köteles a

német hadsereget azonnal megtámadni. Az oroszok ekkor már Kecskemét körül voltak páncélos ékeikkel, és hogy ezt a feltételt teljesíteni lehessen, kérték a Lakatos-kormány részéről a további előnyomulás megállítását. (A feltételek között szerepelt a magyar közigazgatásnak a trianoni határokra való visszavonása is.) *Október 14-én* érkezett Faraghó távirati közlése, hogy az oroszok a kecskeméti csapatok előnyomulását megállították. A kormányzó erre intézkedett, hogy *október 15-re* koronatanácsot hívjanak egybe.

Amíg a fegyverszüneti tárgyalások folytak, az ellenzéki pártok Függetlenségi Frontba tömörülve, ellenállási mozgalom megszervezésére folytattak tárgyalásokat. A magyar zsidóság vezetői lelkesedéssel kívántak ehhez csatlakozni és a honvédelmi minisztériumban szolgálatot teljesítő Bartos honvédőrnagy-orvosnak átadtak az Intéző Bizottság részéről 100.000 pengőt a szervezés költségeire. Lázár Károly testőr-altábornagy, akinek kezeihez futottak össze a Horthy-hű katonaság szervezésének szálai, szintén tárgyalt az Intéző Bizottság megbizottaival, dr. Beér Jánossal és Gergely Györggyel. Megállapodtak abban, hogy szükség esetén a Budapesten szolgáló munkásszázadok 26.000 tagját szerelik fel. E századok listáját az elhelyezésük megjelölésével az Intéző Bizottság eljuttatta Lázár altábornagyhoz és lázasan folyt a terv kidolgozása, melyik laktanyába vonuljon melyik század felfegyverzés céljából. *Október 14-én* éjjel készen volt egy proklamáció ez ügyben és *október 15-én* kellett volna azt kiegészíteni Lázár felfegyverzési utasításai vak (*Október 18-ára* volt az egész akció kiindulási pontja tervezve.)

A főváros jólinformált lakossága azidőben már nyíltan rebesgette, hogy a Hűvösvölgyben folyik a Szálasi-féle nyilas-keresztesek felfegyverzése és készülődése a hatalom átvételére.

Szeptember 7-én Veesenmayer a keszthelyi Hableány-szállodában tartott a hatalom átvétele tárgyában Szálasiival, részletekre menő megbeszélést.

Szeptember 15-én Kovarcz Emil német SS egyenruhában tért vissza Bécsből és megkezdte a fegyveres szervezkedést

Szeptember 16-án megalakítják a nyilas-ellenkormányt s várják Veesenmayer utasítását a puccs elindítására. Veesenmayer Szálasi már szeptember 11-én Kemény Gábor útján informálta Horthy és kormányának terveiről. Kemény Gábor Veesenmayer politikai tanácsosának, Kurt Hallernak elmondotta, hogy a kormányzó-tanács esetleges fegyverszüneti kérelmét ők a nyilasok,

a nemzet számára kötelezőnek nem ismerik el és hajlandók azonnal átvenni német segítséggel a kormányzást.

Szeptember 27-én a Lakatos-kormány jegyzékben kéri, hogy a németek

1. *az összes politikai foglyokat a Gestapo fogdáiból tegyék át a magyar hatóságokhoz,*
2. *a magyar vezérkar minden Magyarországon elrendelt német operációról előre kapjon értesítést,*
3. *a magyar vezérkar beleegyezése nélkül magyar csapatokat át ne helyezzenek.*

Veessenmayer a jegyzékkel Hitlerhez, a főhadiszállásra repül, s Szálasit ekkor SS Obergruppenführer Pfeffer-Wildenbruck hivatalában helyezte el, a német követség mellett lévő exterritoriális jellegű házában. A Lakatos-kormány ugyanis már szeptember hó folyamán le akarta tartóztatni Szálasit, Kemény Gábort, valamint a Keleti Arcvonal Bajtársi Szövetségének uszító vezetőit: Ney Károlyt és Bolhóy Imrét. A letartóztatást azonban, az azzal megbízott Király csendőrezredes, nem tudta végrehajtani, mert jelentése szerint ezek az emberek olyan német épületekben bújtak el, amelyeket SS-őrök védenek. Lakatos/tiltakozott is ez ellen, — célzás formájában Veessenmayernél és Winckelmannál, — azonban kitérő választ kapott.

Szeptember 30-án Veessenmayfer közölte Szálasival, hogy a Fiihrer döntött: a kormányzó nem maradhat a helyén, el kell távolítani, Magyarország részéről most már egyedül őt (Szálasit) tekintik számbaj öhető, felelős tényezőnek. E naptól kezdve azután a német rendőrség Werbőczy-utcai házában tartották „védőőrizet” alatt

Veessenmayerugyanekkor Lakatossal azt közölte, hogy Hitlert nem találta a főhadiszálláson és ezért nem hozott választ. Lakatos erre dühében odavágta, hogy jól tudja, a nyilasokkal *október 4-re* puccsot terveznek, de ő résen áll és meg fogja akadályozni. Ugyanekkor erőteljes szemrehányásokat tett, a németeknek az erdélyi visszavonulás során tanúsított viselkedése és a magyar lakosság kirablása miatt.

Veessenmayerre ez a szokatlan éles hang igen nagy hatással volt. Bár a főváros körül már három SS-hadtest volt koncentrálna, mégis úgy határoztak a német követségen tartott katonai tanácskozáson, hogy a puccsot megint elhalasztják. Annál is inkább, mert Winckelmann közölte, hogy közben parancsot kapott és kénytelen annak értelmében az egyik SS páncélos hadtestet a Debrecennél folyó óriási arányú tankcsatába leküldeni.

Ebben az időben jött létre képviselőkből és felsőházi tagokból a Nemzeti Szövetség, amely Szász Lajos elnöke alatt kifejezetten abból a célból alakult meg, hogy németbarát és háborúspárti elemeket egyesítsen, s azok összetartásával megakadályozza a háborúból való kilépést és a fegyverszünet kérését. Vezetői között ott voltak: Rajniss Ferenc, Jaross Andor, Rác Jenő, Vájná Gábor, Szöllősi Jenő, Kolosváry-Borcsa Mihály, Oláh György, Huszovszky Lajos és szélsőséges álláspontjukról, németbarátságukról ismert képviselők, mintegy százötvenen. Ez a küldöttség Lakatos előtt megjelenve, tiltakozott a fegyverszünet ellen, s álláspontjának kifejezést adott az időközben megtartott képviselőházi véderőbizottsági ülésen is.

Október hó folyamán német repülőgépekről nyilas, propagandát szolgáló és az ifjabb Horthy Miklós elleni támadó röpcédulákat is dobáltak le, a kormánynak azonban a német védelem alá menekült tettesekkel szemben nem volt módja eljárni.

A Zsidó Intézőbizottság is eljuttatja figyelmeztetését ifj. Horthy Miklós útján a kormányzóhoz, aki azonban azzal nyugtatja meg őket, hogy „rendelkezik a kellő katonai erővel esetleges puccskíséret megghiúsítására...”

A németek további akciójuk megkönnyítése érdekében mindenekelőtt a fegyveres ellenállás megszervezését intéző és nyilaspuccs esetére a kormányzóhoz hűnek vélt budapesti karhatalom vezetésére kiszemelt Bakay Szilárd vezérezredest, a budapesti hadtest vezérlőtábornokát akarták helyéről eltávolítani. *Október 10-én* egy ködös hajnalon, a Ritz-szálloda előtt hurcolják el azután adjutánsával együtt Bakay Szilárd vezérezredest. Ez a tény már teljesen rávilágított a németek elhatározására, hogy akár fegyveres erővel is igyekezni fognak letörni minden ellentállást.

S miközben a Tisza és a Sebeskőrös között gigászi küzdelemben előretör az orosz Vörös Hadsereg, amelynek élei Kecskemétig és Szolnokig jutottak, Debrecen és Nagyvárad között az óriási méretű páncélszökevény dől, s Szálasi Ferenc a Werbőczy-utcai SS-főhadiszálláson védőőrizetben húzódik meg, — megbízásából Kovarcz Emil, a hírhedt gyilkos és bombamerénylő (az 1919. évi fehérterror alatt Somogyi és Bacsó szocialista szerkesztők gyilkosa, az 1938. évi dohányutcai zsidó templom elleni bombamerénylet tervezője és egyik tettese, stb.), a Húvösvölgyben és a Pasaréten a hatalomátvétel utolsó előkészületeit végzi...

NEGYEDIK RÉSZ

**BUDAPEST ZSIDÓSÁGA
A NYILAS-RÉMURALOM ALATT**

(1944 OKTÓBER 15—1945 FEBRUAR 13)

I.

AZ OKTÓBER 15-IKI ÉS 16-IKI ESEMÉNYEK A VARBAN

Október 15-én, vasárnap d. e. 10 órára, további lépések felőli tanácskozás céljából koronatanácsot hívtak egybe a budai Várba. A koronatanácsot azonban nem lehetett pontosan megkezdeni, olyan izgatott volt a hangulat a kormányzói család körében.

Ifj. Horthy Miklós, a kormányzó fia, ugyanis reggel V2ÍO órára testőr kíséretet kért azzal, hogy egy látogatást kell a pesti oldalon tennie. Lázár Károly altábornagy, testőrparancsnok kocsit bocsátott rendelkezésére három testőrrel, de figyelmeztette, hogy jobb lenne, ha a Várban maradna, mert bizonyos események várhatóak. Ifj. Horthy azonban „hivatalos“ ügyre való hivatkozással, ragaszkodott útjához. ½10 óra előtt néhány perccel távozott. Röviddel azután robbanás hallatszott, amelynek hangja a Várig is elhatott. Negyedóra múlva az egyik testőr, — aki a kocsit kísérte — visszaérkezett és jelentette a történeteket. Eszerint a Galambutca és Piarista-utca sarkán ifjabb Horhy kiszállt az autóból. A testőr szeme láttára német katonák támadták meg, SS-ek, Horthy védekezett, mire rálöttek, majd egy pokrócot dobtak rá, autóba hajították és elhurcolták. A testőrök is felvették a harcot, egy SS-tisztet (Hauptsturmführer Klages) súlyosan megsebesítettek, azonban az egyik tüdőlövést kapott, a másik veselövést és haslövést. Az egyik testőr sebesülten a földön fekvve, dobta ki a kézigránátot, amelynek robbanása hallatszott a Várig. Ez a testőr egyébként meghalt, a másikat mentők vitték él, a sofőr a karján sebesült meg. A jelentést közlő testőr telefonállomáshoz rohant, azonban „sárga csillagos civilek“ megtámadták és leütötték. Amint magához tért, sietett jelentkezni.

Később kiderült, hogy Mussolini egykori megszabadítója, az ejtőernyős-parancsnok Scorzeny vezetése alatt történt ifj. Horthy Miklós megtámadása és elrablása. A kormányzó fiát azzal csalták le a Várból, hogy Tito megbízottaival találkozhatik. Természetesen a sárga csillaggal ellátott „civilek“ is álhúzás SS- és Gestapo-emberek voltak.¹³⁷

E váratlan, tragikus esemény a koronatanács eredeti programját megváltoztatta, s csak 11 órakor nyitották azt meg. A kormányzó, — aki már előző nap elkészítette proklamációját és intézkedett, hogy azt Hlatky Endre sajtókormánybiztos vegye át s majd adandó utasítás esetén olvassa fel annak szövegét rádióban, — most megfelelő testőr-karhatalmat adatott melléje és át-

¹³⁷ Ennek az akciónak célja, — amint azt Veeeenmayer a Népbíróság előtt vallotta, — a kormányzó megszarolása volt. Ez, — amint látják, — teljes mértékben sikerült is.

küldte a Stúdióba, hogy előkészítse a kormányzói szöveg felolvasását

A koronatanácsot a kormányzó azonnal úgy nyitotta meg, hogy bejelentette: az oroszokkal a fegyverszünetkötés megtörtént. Megkérdezte, hogy a miniszterek közül ki követi őt ezen az úton (A kormányzó azidőben még nem tudta biztosan, hogy a fegyverszünet valóban létrejött, csak joggal remélte. Valóban már október 13-án délben létrejött Moszkvában Molotowal a fegyverszüneti megállapodás, de az erről szóló távirat, amint azt majd látni fogjuk, Ankarán és Szófián át csak október 15-én este érkezett meg.)

A kormányzó után Lakatos miniszterelnök szólalt fel és a maga nevében is hozzájárult a fegyverszünethez. Ezután a távollévő Vörös János vezérkari főnök nevében, helyettese a hadműveleti osztály vezetője, Nádas ezredes felvilágosítást adott a hadihelyzetről. Közli, hogy a most tomboló debreceni páncélos csatában, az ott látszólag bekerített orosz erők megsemmisítése nem fog sikerrel járni, a nemetek kénytelenek lesznek az orosz erősítések beérkezése után a csatát megszakítani. Vattay főhadsegéd, — akinek a kezébe a kormányzó a honvédséggel való tárgyalást adta — előadja, a Dálnoki Miklós Béla és Veress Lajos vezérezredekkel, a Kárpátok vonalát védő 1. és 2. hadsereg főparancsnokaival történt tárgyalásai alapján jelentheti, hogy a honvédség állásfoglalása nem kétséges, bizton lehet számítani arra, a csapatok a kormányzó mellett fognak állást foglalni. A 3. hadsereg Heszlényi altábornagy alatt azonban nem megbízható.

Vattay csatlakozva jelentette azt is, hogy a Vár védelme és a Stúdió kézbevétele szempontjából minden intézkedés megtörtént.

Most az egyes minisztereknek kellett volna nyilatkozniuk, eközben azonban 12 óra lett és jelentették, hogy megérkezett Veesenmayer követ, kit a kormányzó előző nap abban a hiszemben, hogy addigra befejeződik a koronatanács, délre kéretett magához.

Horthy fogadta alnémet követet és közölte vele is, hogy fegyverszünetet kötött Veesenmayer láthatólag meglepődött, azután azonban éles hangon ellentámadásba ment át, célzott egy „sajnálatos” esetre, ifj. Horthy Miklós reggeli kirándulására. Azt mondta, hogy a kormányzó fiát „az ellenséggel való paktáláson tettenérték”.

A kormányzó csak Veesenmayer szemrehányásaira várt Erre felkapott egy előre odakészített ütem töltenytárat azt a márványasztalra vágta és élesen feszült hangnemben lefolyt vitaközben tiltakozott fiának elfogatása Mellen. Veesenmayer kijelentette, hogy neki nincs több lehetősége az ügyben tevékenykedni, megérkezett Hitlernek egy külön követe, Rahm német nagykövet személyében, akinek hivatása a két ország között felmerült differenciának az eloszlátása, S ezzel eltávozott...

Veesenmayer fogadásáról visszaérkezve, Horthy utasítást adott a proklamáció beolvasására. Ambrózy ilyen irányban telefonon intézkedett a Stúdióban tartózkodó Hlatkynál.

A formailag lemondott kormány a kihallgatásról visszaérkező kormányzó kezébe letette az esküt. Eközben jelentették, hogy már meg is érkezett Rahm nagykövet. Horthy, — mialatt

a Stúdióban mikrofonba olvasták a proklamációt, — fogadta Hitler külön megbízottját

Rahm nagykövet megbeszélése a kormányzóval háromnegyed óra hosszat tartott Hitler megbízottja nem fukarkodott fenyegetésekkel, közölte, hogy négy hadtesttel fogta körül a fővárost, páncélöklől (Panzerfaust) fedőnév alatt létesült egy karhatalmi szervezet amely közvetlenül a főhadiszállástól kapta meg az utasításokat és von dér Bach tábornok vezetése alatt áll.

A kormányzót rendkívül megrendítette mindaz, amit hallott hangoztatta, hogy most látja csak be, tulajdonképpen mit tett megkísérli az egész dolgot visszacsinálni.

Rahm nagykövet, a távozása után tudta azután csak meg, hogy a proklamáció a következő szöveggel már elhangzott.

Az október hó 15-én közzétett kormányzói rádiószózat, amelyet vasárnap délelőtt 13.27-kor olvasták fel először:

„A Magyar Távirati Iroda jelenti, hogy a Kormányzó Úr öfömlétsága a mai napon a magyar nemzethez a következő szózatot intézte:

— Magyarország a szövetséges államok elleni háborúba a geográfiai helyzetünk következtében reánk nehezedő német nyomás folytán sodródott bele, de ennek keretében sem voltak hatalmi céljaink és senkitől sem akartunk elvenni egy négyzetméternyi területet sem.

— Ma már minden józanul gondolkodó előtt kétségtelen, hogy a Német Birodalom ezt a háborút elvesztette. A hazájuk sorsáért felelős kormányzatok le kell, hogy vonják ennek következményeit, mert, amint ezt a nagy német államférfi, Bismarck mondotta: „Egy nép sem áldozhatja fel magát a szövetségi hűség oltárán.“ Történelmi felelősség tudatában meg kell, hogy tegyek minden lépést abban az irányban, hogy a további felesleges vérontást elkerüljük. Olyan nép, amely egy már vesztett háborúban szolgálkúséggel idegen érdekek védelmében utóvédharcok színterévé engedné át apáitól öröklött földjét, elveszteni a világ közvéleménye előtt megbecsülését

— Szomorúan kell megállapítanom, hogy a Német Birodalom a szövetségi hűségét a maga részéről velünk szemben már régen megszegte. Már hosszabb idő óta a magyar haderőnek egyre újabb és újabb részeit kívánságom és akaratom ellenére az ország határain túl vetette harcba. Ez év március havában pedig a Német Birodalom vezére éppen a magyar haderő visszahozatalára irányuló sürgetésem folytán tárgyalásra hívott Kleesheimbe, s ott közölte velem, hogy Magyarországot német csapatok szállják meg és tiltakozásom ellenére, ezt foganatosította az alatt, amíg engem odakint visszatartottak. Egyidejűleg az országba benyomult a német politikai rendőrség is és letartóztatott számos magyar állampolgárt, közöttük a törvényhozó testület több tagját, valamint akkori kormányom belügyminiszterét és a miniszterelnök is csupán úgy tudta a letartóztatást elkerülni, hogy egy semleges követségre menekült. A Német Birodalom vezéréől kapott, arra a határozott ígéretre, hogy, ha olyan kormányt nevezek ki, amely a németek bizalmát bírja, megszünteti a magyar szuverenitást ért sérelmet és korlátozásokat, kineveztem a Sztójay-kormányt. A németek azonban nem tartották meg ígéretüket. A német megszállás védelme alatt a Gestapo az általa e téren másutt is követett módszerek alkalmazásával, kezébe vette a zsidó kérdésnek az emberiség követelményeivel ellenkező.

ismert módon való intézését Amidőn a háború az ország határaihoz közeledett sőt azt át is lépte, ismételten megfelelő segítséget ígértek a németek, de ezt az ígéretüket sem tartották meg az ígért módon ée mértékben. Az ország területét visszavonulásaik alkalmával fosztogatások és rombolások színterévé tették. A szövetséges! hűséggel ellenkező mindezen cselekményeiket végre azzal a nyílt kihívással tetézték, hogy a budapesti hadtestparancsnokot, Bakáy Szilárd altábornagyot a belső rend fenntartása érdekében tett intézkedései közben, a német Gestapo ügynökei egy ködös októberi reggelen, a rossz látási viszonyok felhasználásával, lakása előtt, autójából kiszállásakor, orvul megtámadva, elhurcolták. Ezt követően német repülőgépekről a mai kormányzat ellen lázító röpcédulákat dobáltak. Megbízható értesítéseket kaptam arra nézve, hogy német politikai színezetű csapatok erőszakos felfordulás útján az általam időközben kinevezett törvényes magyar kormány megbuktatásával saját embereiket szándékoztak uralomra segíteni, miközben az ország területét a Német Birodalom utóvédharcainak színterévé kívánták tenni.

— Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzöm a volt szövetségesekkel szemben is, midőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet legnagyobb kincsétől, szabadságától és függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy eddigi ellenfeinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, s velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetek. Bízva igazságérzetükben, velük egyetértésben kívánom a nemzet jövő életének folytonosságát és békés céljainak megvalósítását biztosítani.

A honvédség elöljáróit megfelelően utasítottam, ezért a csapatok, esküjükhöz híven, egyidejűleg kibocsátott hadparancsom értelmében az általam kinevezett parancsnokoknak kötelesek engedelmeskedni. Minden becsületesen gondolkodó magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján!

Horthy Miklós.“

A szózat elhangzása után a rádióközlés így folytatódott:

„Hadparancs.“

— Honvédek!

— Hőn szeretett Hazánk szívében folyó pusztító haretól — a küzdő erőket számba véve — immár döntő, az országra nézve kedvező fordulatot nem várok.

— Ezért elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek.

— Mint a fegyveres hatalom legfőbb Hadura, felszólítalak benneteket, hogy honvéd-eskütökhöz híven, hűséggel és feltétlen engedelmességgel teljesítsétek elöljáró parancsnokaitok útján kiadott parancsaimat.

— További létünk attól függ, hogy a honvédség minden egyes tagja e súlyos helyzetben kötelességtndó és végsőkig menő fegyelmezett magatartást tanúsítson.

*Horthy sk.
Csatay sk.*“

A német követségen Horthy ígérete után kínos meglepetést keltett a rádió közlése. Természetesen nem tudták, hogy annak fejolvasására már előzetesen adtak utasítást. Horthy ígését tehát

csak „látszatnyilatkozat“-nak tekintették és megtették a szükséges katonai előkészületeket s ugyanekkor közölték a német védőórizetben lévő Szálasival, hogy ütött az órája: átveheti a hatalmat!

A *koradélutáni órákban* egymásután futottak be már a kedvezőtlenél kedvezőtlenebb jelentések a kormányzóságra. Hindy altábornagy saját hadtestparancsnokát, Aggteleki Béla altábornagyot letartóztatta, ezzel példát mutatott a tisztikarnak. Érkeztek jelentések, hogy fegyveres nyilas-alakulatok tüntetnek az utcán, egyes rendőrségi egységek már át is álltak. A Trombitás-utcában és három más helyen a Pasaréten a németek felfegyverezték a nyilasokat. Bécsből Magyarországra szállított röpcédulákat osztogattak. A budapesti páncélosadosztály parancsnoka Major tábornok és László (Lauschek) tábornok hadtestparancsok átállt Szálasiékhöz.

A kormányzó eközben fogadta Lakatos miniszterelnököt, Henney külügyminisztert és Rakovszky Iván minisztert, ismertette az időközben megjött távirati jelentés alapján az oroszokkal kötendő fegyverszünet részleteit, közölve velük, hogy Faraghó útján annak megkötése már meg is történt.

Délután 1/2 7 óra körül jelentették már, hogy a Stúdiót a németek elfoglalták, a kiküldött csendőrkarhatalmi egységek elkéstek. Kilátástalan volt a helyzet, mert hiszen előző napon jelentették már, hogy a 24. német páncélos hadosztály Szolnokról visszaérkezett Budapestre 24 vadonatúj tigris-páncélossal...

Henney külügyminiszter közben a fegyverszüneti proklamáció szövegét átadta a három semleges hatalom követének is.

A Stúdió elfoglalása. és este 7 órakor azután Szálasi ellenproklamációja, valamint a karhatalmi alakulatok átállása, a helyzetet eldöntötte és így a kormányzó a további teendőkre nézve elfogadta Lakatos miniszterelnök javaslatát, amelynek értelmében ifj. Horthy Miklós és Bakay altábornagy szabadonbocsátása és visszaadása ellenében hajlandó kijelenteni, hogy a fegyverszünetet nem tekinti fegyverletételnek, a magyar csapatok, míg újabb válasz nem érkezik Moszkvából, tovább harcolni kötelesek.

Lakatos Henneyvel *7 óra után* átment a német követségre. Ott meglehetősen feszült légkörben fogadták őket és Veesenmayer kijelentette, hogy szóbeli közlés alapján nem tárgyalhat, nyújtsák be írásban.

(Közben *este órakor* a német követségen megjelent Szálasi, akinek ünnepélyesen is „átadták“ a hatalmat Ezután olvassák fel a rádióban proklamációját.)

Lakatos erre visszament a miniszterelnökségre, titkárának lediktálta az 5 pontból álló javaslatot, amelyet átvitt a kormányzónak és bemutatott neki. Horthy kijelentette, hogy az egész helyzetet elveszítettnek ítéli, a szöveghez azonban hozzájárult. Lakatos azt átvitte a német követségre és átadta. Utána *este 10 óra tájban* visszatért a kormányzóhoz és ott tanácskoztak. Eközben jelentették, hogy Vörös János, a vezérkar főnöke szintén megtagadta az engedelmességet.

(Később derült csak ki, hogy Vörös János a proklamáció elhangzása után a megbeszélt rendeletet az 1. és 2. számú hadsereg

részére, — amely szerint a csapatok álljanak át az oroszokhoz és az orosz parancsnokságokkal vegyék fel az összeköttetést, — továbbítás céljából átadta. Ezt a rendeletet a hírközpontban levő nyilasérmű vezérkari tisztek nem adták ki, ellenben egy hamis parancsot továbbítottak, amely a proklamációtól ellenkező utasítást tartalmazott Vörös Jánosnak sikerült azután október 17-én az orosz hadsereghez átszökni és itt adott ki egy felszólítást, amelylyel megcáfolta a nevében kiadott parancsot.)

Este 11 órákor jelentkezett Vattay főhadse^{éd} és közölte, hogy a legmesszebbmenő aggályokkal nézi a kormányzó élete biztonságát. Úgy határoztak, hogy az államhatalmat a német birodalom exponenseinek adják át, s ilyenképpen igazolják a német erőszakot, ez célravezetőbbnek látszott a veszített helyzetben, mint hogy Szalasiéknak adják át a hatalmat.

Hajnali 1/3 órákor Feine követségi tanácsos jelent meg[^] akinek lediktálta Lakatos ezt a javaslatot. A kormányzó magát és családját a német birodalom őrizete alá helyezi. Kiköti azonban, hogy közvetlen munkatársait vihesse magával, a sajtó és a rádió a kormányzót ne támadja, végül, hogy a szélsőjobboldali elemek erőszakos beavatkozását és a vérontást a németek akadályozzák meg.

Feine *negyed 6 órákor* érkezett vissza, közölve, hogy a Vár ellen felvonult csapatoknak egyelőre parancsuk van, hogy ne használják lőfegyvereiket, s magával vitte Lakatost a német követéségre.

(A Vár védelme Lázár Károly testőrtábornagyra volt bízva. A Várhegyen, részben a palotában, részben a Nádor laktanyában, volt összpontosítva mindenekelőtt a testőrség, 200 fő, mindössze 50 géppisztollyal és néhány légvédelmi géppuskával. Ott volt egy 643 főből álló zászlóalj, korszerű felszereléssel. Egy kb. 800 főt kitevő őrzászlóalj is, ennek egy páncélkocsiszázada 4 páncélkocsival, továbbá páncéltörői és almavetői is voltak. Október 15-én *délután 6 óra* tájban lezáratta Lázár a Várhegyet és aknákat rakatott le. Az éjszaka folyamán fel is robbant két akna, az egyik széjjeltépett egy nyilas főhadnagyot, akinek vezetése alatt az aknazárat piszkálták. *Este 8 órákor* Bach, altábornagy német páncélos tábornok telefonon ultimátumot adott át, hogy *éjjel 11 órára* szedjék fel az aknákat, különben páncélosaival megindul. Veesenmayer is tiltakozott telefonon, hogy szabad mozgásában akadályozva van az aknák miatt. Követelte, hogy szedjék fel azokat. Ez azon a helyen, ahol Veesenmayer autójával távozni akart, meg is történt *Reggel 4 órákor* jelentették Lázárnak, hogy a németek részéről egész éjjel harcfelderítés folyt s *5 óra felé* a Várpalota déli kertjében már az SS-ek fessegették a kaput és támadásra készültek. *Negyed 6 órákor* itt indult meg a harc. Az első lövések eldördülése után Lakatos telefonált, — mint később kitűnt a német követségről — hogy minden ellenállást meg kell szüntetni, nem szabad egy lövésnek sem eldördülnie, mert „borzasztó dolgok történének“.)

Néhány perccel 6 óra előtt Veesenmayer Lakatos kíséretében megjelent a Várban, ahol már útrakészen várta az előcsarnokban Horthy s a Vár őrségének díszkürtjele kíséretében az őrség fegyverbe lépett: két autó távozott a Várból, az egyikben Horthy, Lakatossal és Veeseimayerrel, a másikban kísérei. A kormányzó

női családtagjai rövid idővel előbb gyalog a várbeli nunciatúrára menekültek.

Veesenmayer az autóban közölte Horthyval, hogy német legfelsőbb helyről parancsa van őt és családját Németországba szállítani. A kormányzó köszönettel vette ezt tudomásul. Lakatos erre a kormányzó családjának női tagjait is a nunciatúra óvóhelyéről áthozatta a Hatvany-palotába, ahol a kormányzót Brunswick, Vattay és Tost szárnysegédek kíséretében őrizték.

Október 16-án déli 12 órakor bejött egy SS-katona, a kormányzóhoz fordult és közölte:

— *A miniszterelnök úr kíván önnel beszélni!*

A kormányzó megkérdezte a mellette álló Lakatostól, hogy ki az?

— *Szálasit* — felelte Lakatos.

Szálasit egy szomszédos szobába vezették és oda ment át a kormányzó is. Mikor visszatért? s^uva közölte Lakatossal, — miután egy német fegyveres SS-tiszt állandóan ott ült velük szemben, — a következőket:

— *Ez a fráter azt kívánta tőlem, hogy a hatalmat adjam át, de kidobtam!*

Két órával később Lakatost átkísérték a német követségre, ott Rahm, Veesebmayer és Feine elé vezették. Veesebmayer közölte, hogy Hitler a kormányzónak „fejedelmi“ bánásmódot helyezett kilátásba mind saját személyére, mind családjára, ha teljesíti a következő feltételeket:

1. *Forma szerint lemond,*
2. *kinevezi Szálasit miniszter elnökké,*
3. *nyilatkozatot ad ki:*

„Csak a nevemmel való visszaéléssel vált lehetségessé, hogy ilyen proklamáció megjelenjék.“

Lakatos ezt az ajánlatot visszautasította, mire visszavitték a Hatvany-palotába. Itt beszámolt a kormányzónak a történekről. A kormányzó azonban ekkor azt mondta: „*Nem bánom*“. Lakatos visszament és közölte ezt a németekkel. Ez *délután órákor* történt. A kormányzónak csak két kívánsága volt. Az egyik, hogy a fiát visszakapja, a másik, hogy másnapi elszállítása előtt tegyék lehetővé, hogy felkereshesse lakosztályát és csomagolhasson. Lakatos még kétszer ment ide-oda a Hatvany-palota és a német követség között, amíg a proklamáció szövegét a kormányzóval együtt megfogalmazták, amelynek lényege az volt, hogy „a fegyver szünet nem jelenti a fegyverletételt, a csapatok tovább harcolni kötelesek“.

Este Vz8 árákor ott fogalmazta meg Rahm a kormányzó lemondási okiratát is, amelynek magyar szövegét Rajniss Ferenc készítette el Veesebmayer autóján Lakatost a királyi palotába vitte, ahol a kormányzó magánholmiját csomagolta, miközben német katonáktól, — akik ott nyíltan fosztogattak és raboltak — hemzsegett a palota. (A miniszterelnökséget és Lakatos miniszterelnök otthoni magánlakását németek és nyilasok együttesen fosztották ki, a királyi palotába a németek nyilasokat belépni nem engedtek. Annak egész értékes berendezését a maguk zsákmányának tekintették.)

A Várban egy fürdőszobába terelték be Lakatost, ott adta elő a kormányzónak a német követségen kapott fogalmazványt. Horthy első kérdése az volt, hogy mi van a fiával? Erre behívták Veesenmayert, aki fölényes mosollyal válaszolta, hogy másnap reggel a különvonathoz fog csatlakozni, Bécsben vagy Linzben, ez egy detailkérdés, amelyre nincs garancia, a lényegre azonban igen.

Horthy tétovázva Lakatosra nézett, aki azt válaszolta, hogy a német követnek ebben a kijelentésében nincs joga kételkedni. Erre Horthy kormányzó, a fürdőszobában aláírta az okmányt, amely szerint lemond Magyarország kormányzói tisztségéről és a többségre támaszkodó Szálasi Ferencet kormányalakítással bízta meg. (Szálasi „államfői“ jogairól egy szó sem volt az iratban.)

Az okmányt Veesenmayer zsebrevágta. Ezután Lakatost el-távolították, letartóztatták. (Csendőrök Tihanyba szállították. Október 30-án ott kereste fel Szöllösi Jenő miniszterelnökhelyettes és utólag a lemondó okiratot alkotmányosan ellenjegyeztette vele. Lakatos innen Sopron-Kőhidára került fegyházba.) Horthyt október 17-én családjával együtt Németországba szállították. (Fia^ az ígéret ellenére sehol sem csatlakozott a lemondott kormányzó családjához.)

II.

POGROMMAL KEZDŐDIK A SZÁLASI-KORMÁNY URALMA

A rádióban a történelmi vasárnap délutánja folyamán még kétszer elhangzott a kormányzói szózat, azután az adás megszakítása következett, majd német indulók hangzottak el lemezekről. Ezt követően Vörös Jánosnak, a honvédvezérkar főnökének további ellenállásra felszólító hamis hadparancsa következett, sűrűn ismételve a felhívást, hogy „Beregffy Károly vezérezredes azpnal jöjjön Budapestre!“ Majd este elhallgatott a katonazene és a Stúdióban eddig ismeretlen férfihang szólalt meg, s olvasta fel:

— *Szálasi Ferenc hadparancsa a fegyveres nemzethez!*

Sorra következett Szálasinak kiáltványa, azután a nyilas-keresztspárt szózata.

A Szálasi-párt uralomrajutása éjjelén azonnal megkezdődik országszerte a pogrom. Óbudán munkaszolgálatosokat kerítenek kézre, elhajtják őket a Margithídra, másokat a Lánchídra, onnan lövik őket a Dunába. Október 15-én este 19.32 perckor hívják a mentőket az Újpesti-rakpart 11. szám alá, az első zsidó öngyilkoshoz, aki Szálasi hatalomátvételének hírére megmérgezte magát. Másfél órával később 21.15-kor a mentők az Aradi- és Csengeryutca sarkán haldokolva találják az első áldozatot, egy 45 éves nyomdászt, akit katonai fegyverrel lőttek le. S ekkor megkezdődött: napokon át öngyilkosok százaihoz vonultak ki a mentők, s esetenaplóik tanúsítják ettől a naptól kezdve hónapokon át, hány alkalommal kellett nyilas atrocitások áldozatainak első segélyt nyújtaniok.

Vidéken mindenütt munkaszolgálatosokkal szemben történnek erőszakosságok, Pusztavámon a jolsvai orvos-mérnök-század 160 tagját gyilkolják le.

Egyes fegyverhez jutott zsidó munkaszolgálatosok kommunista és szocialista munkásokkal együtt a Népszínház-utca 31. számú és Teleki-tér 4. számú házakban megkísérelnek szembe szállani, azonban gépfegyverrel, sőt ágyúval nyomják el őket és október 16-án reggel a Tisza Kálmán-tér, másnap a Teleki-tér megtelik „büntetésből“ ártatlanul legyilkolt zsidók hulláival. így kezdődött Szálasi Ferenc és nyilas-pártjának rémuralma...

Szálasi Ferenc hadparancsa és kiáltványa, valamint a nyilaskeresztespárt rádióban közölt szózata nem említi a zsidókat. *Vájná Gábor* belügyminiszter azonban, — miközben Budapest utcáin folyt a zsidóvér és a szabadrablásnak senki gátat vetni nem kívánt, — már elérkezettnek látja az időt, kifejtteni Szálasiéknak a zsidókérdésben, elfoglalt álláspontját:

„— Hivatalos úton intézkedtem, hogy a közigazgatás, az állambiztonság és közrend tisztviselői, végrehajtói a követelményektől áthatva, mindent kövessenek el a közrend, nyugalom és állambiztonság fenntartására és megőrzése végett. A statáriális rendelkezések, melyek falragaszokon megjelennek, az élet parancsoló szava, szükséges intézkedéseket tartalmaznak. A zsidókérdéssel kapcsolatban, amely az utolsó hónapok alatt oly sok izgalmat váltott ki úgy a zsidóság, mint egyes zsidóbarát körökben, kijelentem, hogy a zsidó-kérdést meg fogjuk oldani. Ez a megoldás — még ha könyörtelen is lesz — olyan lesz, amint azt a zsidóság eddigi és jelenlegi magatartása által megérdemli. A zsidóügy lebonyolítására külön részletes intézkedések jelennek meg és fogantatosíttatnak. Senki önkényes vagy önhatalmú bírója a zsidóságnak ne legyen, mert e kérdés megoldása az államhatalom feladata. És ezt a kérdést — nyugodt lehet mindenki — meg fogjuk oldani. A zsidóságot és érdekeit kiszolgálókat nyomatókosan figyelmeztetem, hogy az államhatalom minden szerve éberem őrökdi magatartásuk felett és kiadott és még kiadandó intézkedéseket a háborúra való tekintettel is különös szigorral fogom végrehajtani. E tekintetben nem ismerek római katolikus, evangélikus vagy izraelita hitfelekezethez tartozó zsidót, hanem csak zsidó fajúakat. Nem ismerek el semmiféle menlevelet vagy idegen útlevelet, melyet magyar állampolgárságú zsidó bárhonna, vagy bárkitől kapott. E pillanatban Magyarországon élő zsidók a magyar állam ellenőrzése és irányítása alatt állanak és ebbe a kérdésbe sem belföldről, sem külföldről, senki bele nem szólhat. Ne higye tehát egyetlen zsidófajú sem, hogy idegenek segítségével kijátszhatja a magyar államhatalom törvényes rendelkezéseit. Ha mégis megkísérelné bármelyik zsidó a magyar nemzet vagy szövetségeseinek hadserege, polgári lakossága ellen merényletet vagy bármilyen más bűncselekményt elkövetni, akkor az itteni zsidósággal szemben olyan kényszerrend szabályokat fogok alkalmazni, amelyek tetteiknek elégtételül fognak szolgálni nemzetünkkel vagy szövetségeseinkkel szemben.“

A statáriumot kihirdették, azonban alkalmára zsidókon elkövetett atrocitások címén sor nem került. A zsidók ügyét egyébként *Budinszky László* igazságügyminiszter hatáskörébe utalták, aki a közreadott kormányprogram szerint e kérdés rendezésénél ezeket a szempontokat kellett, hogy figyelembe vegye:

„A zsidók munkaszolgálatot teljesítenek az ország területén a Nemzet számára: a velük való bánásmód viselkedésükhöz alkalmazkodik; jogi helyzetüket a törvény szabályozza; zsidó és zsidó között különbség nem tehető; a háború befejezése után a zsidóságot Magyarországról eltávolítják, és pedig nemzetközi megállapodás által kijelölt helyre; a zsidóság soha többé nem térhet vissza a magyar élettérbe; a zsidókkal kötött házasságok érvénytelenek; ennek a jognak mindenki szabadon szerezhet érvényt: aki ezt nem teszi, ugyanolyan elbírálás alá esik, mint a zsidó házastárs, a gyermekek ebben az esetben zsidóknak számítanak.“

A zsidókat, — akiknek kormányzói kivételezettségük, vagy semleges követség! védettségük folytán azideig csillagot viselni nem kellett és így nem voltak kötelesek csillagos házban tartózkodni, — rádió útján arra utasította Kovarcz Emil, hogy 18-án estig térjenek oda vissza, miután „az összes mentesítések hatálytalanok . A késő esti órákban ezt megváltoztatták s annak ellenére, hogy Vájná belügyminiszter hangsúlyozta, „zsidó és zsidó között a Szalasi-kormány nem ismer különbséget“: a külföldi védettek és mentesítettek beköltözési utasítását visszavonták. (Később kitűnt, hogy báró Kemény Gábor külügyminiszternél a semleges követségek a védettség el nem ismerése esetén a diplomáciai viszony teljes megszakításával fenyegettek.)

III.

OKTÓBER 16 A ZSIDÓ-NEGYEDBEN

A zsidó-csillagos házak kapuit október 16-án a rendőrség utasítására lezárták és 10 napig onnan csillagviselésre kötelezett önként el nem távozhatott, oda be nem mehetett. Orvos beteghez nem járhatott Szülők sem kaptak segítséget, a halottak temetetlenül maradtak, az élők készleteiket fogyasztották, — ha volt ilyesmi, — mert bevásárlásra nem mehettek.

Október 16-a reggelén tehát sem a Zsidó Tanács tagjai, sem a széleskörű tanácsi apparátus szervei sem voltak abban a helyzetben, hogy bejussanak szolgálati helyükre, a Síp-utcaiba.

Ezen a reggelen egyedül csak a Zsidó Tanács műszaki osztályának előadója, Domonkos Miksa jutott be a tanácsi székházba, ahol már akkor erősen felfegyverzett nyilas-különítmény tartózkodott, házkutatást kívántak tartani. Domonkos telefonon érintkezésbe lépett vitéz Ferenczy alezredessel, a zsidó-ügyek egyetlen illetékes fórumával. Bejelentette neki, hogy magarahagyatva, egyedül tartózkodik az épületben és képtelen megbirkózni a Tanácsra háruló kötelezettségekkel (internalótáborok élelmezése, népkonyhák ellátása, zsidók ügyes-bajos ügyeinek elrendezése s a német igénylések kielégítése). Azt is bejelentette, hogy egy fegyveres csoport máris behatolt, mások a kapu alatt gyülekeznek és lövöldöznek, ezenkívül a percnként érkező telefonjelentések városszerte véres atrocitásokról számolnak be és kérnek segítséget Hozzáfűzte jelentéséhez, hogy őt magát a már be-

hatolt nyilasok még ügyeletes szolgálatának ellátásában is akadályozzák és elhurcolni óhajtják.

Ferenczy, az akkor azonnal írásbafoglalt szöveg szerint, erre szószerint a következő választ adta: „*Ügy van jól minden, ahogy van. Amit kerestek a zsidók, most megtalálták!*“ S ezzel letette a kagylót.¹³⁸

(Hogy vitéz Ferenczy alezredesnek mekkora nagy hatalma volt abban az időben és mit segíthetett volna, ha akart volna, szolgáljon jellemzésül, hogy a hivatkozott beszélgetést Domonkos a szobájába betódult fegyveres pártszolgálatosokkal nem úgy közölte, ahogyan történt, hanem azt mondta nekik, hogy „Ferenczy rosszalását fejezte ki s azonnal kijön rendet csinálni, tehát tanácsolja, hogy távozzanak“. — Elég volt még ez az egyszerű trükk is, hogy abbahagyják a fosztogatást és hanyathomlok elmeneküljenek.)

Délelőtt 11 óra tájban sikerült dr. Reiner Imrének is a síp-utcai székházba bejutni. Ott találja Domonkost, aki elpanaszolja az addig történeteket, mutatja a Ferenczy részére óránként készülő jelentéseket és elmondja, Ferenczy súlyos fenyegetésekkel utasította arra, hogy a Tanács tagjai haladéktalanul folytassák addigi tevékenységüket¹³⁹

A telefon a székházban pedig félpercnyi szünet nélkül kétségbeesett panaszokat hozott a főváros minden részéről, ahol a zsidókat elkülönítették, bántalmazták és gyilkolták. De nemcsak zsidók telefonáltak, hanem jelentkeztek például a mentők, akik a Tanácstól kértek sok esetben intervenciót, mert nem engedték be őket olyan, csillagos házba, ahol súlyosan sebesült, vagy haldokló emberekhez hívtak orvosi segítyt.

A Budapesti önkéntes Mentőegyesület eseménynaplója október 16-án egymásután tartalmazza súlyos gyilkosságok sorozatát. Ezekben a napokban nem ritkán 70—80 volt a kivonulások száma. Az áldozatok szinte kivétel nélkül zsidók voltak, rendkívül sok a fiatal munkaszolgálatos, akit lövési sebbel kellett kezelés alá venni.

Egymásután telefonáltak a Zsidó Tanácshozrendőr őrszemek, más hatósági személyek, vagy jószándékú magánemberek, hogy úton-útfélen lőtt sebbel heverő zsidók számára kérnek segítséget. A Népszínház-utca felől tereltek embereket nyilasok és németek a Blaha Lujza-téren át a Rákóczi-úton, a Nagyatádi Szabó-utcai Cyklop-garázs felé. Megrendítő és megdöbbentő látvány, amikor, a VIII. kerület zsidóságának tekintélyes hányadát, — több ezer nőt, férfit, gyermeket és aggot — tereltek maguk előtt feltartott kezekkel a náci-nyilas pribékek. Ez volt az a csoport, amelyet a Népszínház-utcai és Teleki-téri ellenállás leverése után az ottani és környékbeli csillagos házakból szedtek ossza¹⁴⁰

Ferenczy nem adott segítséget,¹⁴¹ de — mint már mondtuk

¹³⁸ Domonkos Miksa tanúvallomása a Politikai Bendőrségen.

¹³⁹ Dr. Beiner Imre közlése.

¹⁴⁰ Dr. Beiner Imre, mint szemtanú közlése.

¹⁴¹ Ferenczy többször megígérte közbenjárását, de szavát nem tartotta be. Ismert módszere volt, hogy telefonon intézkedett a kérelmező előtt. Ez megtévesztés volt, mert házitelefonon beszélt csak, s a kérelmező távozása után rendszerint ellenkező utasításokat adott ki. (Dr. Burger Dénes tanúvallomása a Politikai Rendőrségen.)

— olyan hatalom volt, hogy amikor e napokban Domonkos teljesen önhatalmúlag és Ferenczy tudta nélkül szolgálati jegy-féle írásokat bocsátott ki, amelyek azzal a szöveggel kezdődtek, hogy „vitéz Ferenczy csendőralezredes parancsából utasítom...” sikerült keresztény küldöncök és egy közelben lévő munkásszázad keretlegénységének igénybevételével két-három napon belül a nyilas őrizet alatt lévő óvóhelyekről kihozatni a Zsidó Tanács többi tagját, elsősorban Stöckler Lajost, dr. Földes Istvánt, dr. Nagy Józsefet és a személyzet közül olyan néhány embert, akiket addig még nem hurcoltak el. Ezt a tevékenységet folytatni tudta¹⁴² és a nyilasokkal szemben pozícióját azáltal biztosította, hogy illegálisan beöltözött a maga honvédszázadosi egyenruhájába s ettől fogva úgy viselkedett, mintha „hivatalos szerv” lett volna. Az idők folyamán még a nyilasok vezetői sem voltak vele tisztában és abban a hiszemben, hogy ő talán a honvédelmi minisztériumot képviseli a Zsidó Tanács épületében, napról-napra növekvő tekintélye mellett, végig az egész nyilas korszakon keresztül respektálták intézkedéseit (A továbbiak folyamán a zsidó-ügyek későbbi miniszteri biztosa még a gettó rendészeti parancsnokává is ki-nevezte.)

Ugyancsak az első napon történt, hogy nyilas vezetők (köztük Homonnay Márton és más kopjavezetők) magasrangú rendőrtisztek társaságában szemrevételezték a dohány-utcai és Rumbach Sebestyén-utcai két nagy zsinagóga épületeit, amelyeket átmeneti fogolytáborokká kívánták átalakítani. Rövidesen azután a házakból összeszedett és a Tattersalban egybegyűjtött zsidó férfiak és nők ezreit hozták be szuronyok között ezekbe a templomokba. Közel hatezer embert zsúfoltak össze olyan szűk helyen, hogy sokan meghaltak és még ezeket a halottakat sem volt lehetséges a szorosan összezsúfolt élők közül kihozni.

Szerencsére sikerült a külföldi követségek beavatkozását ki-
 eszközölni. Wallenberg személyes közbelépésére néhány svéd men-
 levél birtokosát elbocsátották és harmadnapra, — sok intervenció
 után, — az említett öt-hatezer főnyi foglyot végre rendőri kíséret-
 tel mégis kiengedték és éjjeli órákban lakóhelyükre szállították
 vissza. Néhány nap múlva azután megkezdődött a zsidóknak az
 Újlaki téglagyárba való irányítása, ahonnan Hegyeshalom irányá-
 ban elvitték őket.¹⁴²

IV.

A NÉMETEK ÚTBÓL ÁTVESZIK A ZSIDÓ-KÉRDÉS IRÁNYÍTÁSÁT

Október 17-én Eichmann repülőgépen újból Budapestre érkezik. Hivatja Kasztnert, s — előadása szerint — boldog ábrázattal közli vele:

— Látja, újra itt vagyok. A magyarok már azt hitték, hogy a romániai és a bulgáriai események fognak itt is ismétlődni. Elfelejtették, hogy Magyarország még mindig „a Birodalom romjainak árnyékában fekszik”. Ez a kormány parancsaink alapján dolgozik majd.

¹⁴² L. részletesen Lévai: „A pesti gettó története” c. művében (1946).

Kovarcz miniszterrel léptem érintkezésbe, a pesti zsidókat deportálni fogjuk. És pedig ezúttal gyalog. Szállítási eszközeink más célra kellenek 1

Kezeit boldogan dörzsölve, — dr. Kasztner szerint — így fejezte volna be mondókáját a főhóhér, a „Weltjudenkommissar“:

— *Jetzt wird hier gearbeitet, stramm und hurtig. Ge.ll?!*

A német követségen folytatott megbeszélései értelmében azután október 20-án a magyar kormánynak egy feljegyzést adnak át, amelyet SS Hauptsturmführer Legationsrat dr. Grell, a német követségen a zsidó-ügyek referense készített, s amely magyar fordításban így hangzik:

Feljegyzés.

I. A magyarországi zsidó kérdés megoldása céljából 1944 március 19-én megállapodás jött létre a Német Birodalmi Kormány és a Magyar Kormány között, amelynek értelmében július 1-ig a Magyar Belügy-minisztérium utasításai alapján a magyar csendőrség és rendőrség, — a német biztonsági rendőrség tanácsadói minőségben történt közreműködésével, — a magyar vidék teljes zsidó lakosságát, a családi kötelek fenntartása mellett, Németországba munkaszolgálatra elszállítja. Nyilvánvalóan az ellenséges hatalmak által befolyásolt külföldi sajtótámadások, valamint különböző külföldi és ellenséges államok intervenciója folytán, az akkori kormányzó folyó év augusztusában közölte a Birodalmi Kormánnyal azt az elhatározását, hogy magyar zsidóknak a Birodalom területére való további kiszállítását nem engedi meg és egyidejűleg biztosított bennünket arról, hogy a még Magyarországon — lényegileg csak Budapest főváros területén — létező zsidóságra nézve egy oly belső magyarországi megoldást, oly formában fog keresztülvinni, hogy ezeket a zsidókat ugyancsak evakuálja és táborokban, Magyarországon belül munka szolgálatra koncentrálja. Ezt az ígéretét azonban nem valósította meg, mert állítólag minden fáradozásuk ellenére nem találtak olyan alkalmas tábort, amelyet a külföldi sajtó támadások megismétlődésének elkerülése érdekében közbeiktatott nemzetközi ellenőrző szervek megfelelőnek találtak volna. Ilyen fejlemények folytán sikerült is elérni, hogy a külföldi sajtótámadások Magyarországgal szemben valóban megszűntek, ugyanakkor azonban Budapest zsidósága, kezdeti megfélemlítő[^] után, — újból igen nagy mértékben fejtett ki szubverzív és a szövetséges országok közös érdekei ellen irányuló tevékenységet, úgy, hogy már a Lakatos-kormány alatt, különösen pedig az egykori kormányzónak folyó évi október hó 15-én elhangzott proklamációja után, a magyar zsidók magukat a Sztójay-kormány által kiadott zsidó-törvények révén kötelezve, többé nem érezték, a nekik kiutalt házakat elhagyták és az előírt ismertető jeleket lerakták. Ezzel egyidejűleg megindult az ismeretes fejlődés különböző külföldi helyek bekapcsolására azzal a céllal, hogy egyes magyar zsidók védelmét átvegyék. A zsidó-kérdés végleges megoldására vonatkozó intézkedésektől eltekintettek, a magyar zsidóság Budapesten maradt, ahol, mindig szabadabban mozoghatott, s a hivatalos német és magyar körök szerint folyton növekvő veszélyt jelentettek a közös harci front és a hinterland számára.

Folyó évi október 16-ika után német helyek tanácsadó beavatkozásával indultak meg újlag tárgyalások azzal a céllal, hogy a zsidókérdést Magyarországon végleges megoldáshoz vezessék.

II. A bevezetőben ecsetelt, március 19-ike után történt intézkedések keresztülvitelénél, a Magyarországon található külföldi állampolgárságú zsidókkal szemben minden érdekelt hatóság különös figyelmet tanúsított, hogy ebből a szempontból külföldi államok jogos panaszait már előre kikapcsolják^ Zsidók, akik külföldi állampolgársággal szabályos módon rendelkeztek és normális külföldi útlevél birtokában voltak, az elszállítás céljából előkészített vidéki táborokban lettek kiválasztva és a Birodalom területén folyó munkaszolgálat alól kivételtettek. Amennyiben szövetséges, baráti, vagy semleges állam polgárai voltak, úgy határidő alatt illetékes külföldi követségeik repatriálásukat lehetővé tették, amennyiben pedig ellenséges állam, vagy olyan állam polgárai voltak, amelyek Magyarországgal a háború kitörése után a diplomáciai kapcsolatokat megszakították, úgy az ilyeneket különleges, külföldiek részére szolgáló táborokban helyezték el és az illető államok egyéb internált polgáraihoz hasonló bánásmódban részesültek.

III. Külföldi állampolgárság e terminus után, nyilvánvalóan magyarországi zsidók részére az előbb jelzett módon csak abban az esetben nyert elismerést, ha igazolták, hogy az illető zsidó ennek az állampolgárságnak 1944 március 19-ike előtt jogszerűen birtokában volt. Külföldi állampolgárság elnyerése e terminus után magyarországi zsidók részéről, — ami nyilvánvalóan nemzetközi jogellenesen és kizáróan visszaélések elkövetése céljából történhetett, — nem volt elismerhető. A külföldi követségek egész sora Magyarországon, — tekintet nélkül erre az állápontra, — tovább is folytatta, részben igen jelentékeny mértékben és minden helytálló indok nélkül, magyar zsidók „ideiglenes” polgárosítását, vagy kivándorlás céljaira való védelembevételét, aminek következtében hamarosan e helyek részéről közbenjárások következtek az illetékes magyar és német hatóságoknál azzal a céllal, hogy elismertessék ezeket a polgárosításokat és elnyerjék a repatriálásra, vagy kivándorlásra szóló engedélyt. A Sztójay-kormány és a Német Követség közötti tárgyalások során, az intervenciók következtében és elismerésében annak a nehéz helyzetnek, amelyben Magyarország a külföldi törekvésekkel szemben van, a következő alapvető megállapodás történt: bizonyos korlátozott számú külföldi, vagy magyar zsidónak úgy, mint néhány, a magyar zsidóság javára megindult, úgynevezett „humanitárius” akciónak engedélyezték, illetve lehetővé tették külföldi és magyar zsidónak a repatriálását, azzal a feltétellel és abban az időpontban, amikor a magyar részről adott biztosítás szerint a Budapesten még létező zsidókat, biztonsági okokból végérvényesen evakuálják. Az ennek során megállapodott intézkedések a következők voltak:

1. Magyar ki- és német beutazási vízum kiadása által lehetővé tétetik 400 magyar zsidónak, akik a budapesti svéd követség közlése szerint március 19-ike után személyi vagy gazdasági okokból Svédországgal kapcsolatban állanak és svéd állampolgárságot úgynevezett ideiglenes, vagy védőlevél formájában megkapták, Svédországba való kiutazását;

2. 7.000 magyar zsidónak, akik a budapesti svájci követség közvetítése révén Palesztinába bevándorlási certifikátot kaptak, kivándorlása lehetővé tétetik;

3. Portugáliába való kiutazása lehetővé tétetik 9 magyar zsidónak, akik a budapesti portugál követség által ideiglenes portugál útlevélet, illetve Portugáliába szóló beutazási engedélyt kaptak;

4. Spanyolországba való kiutazás lehetővé tétele egy 3 tagú magyar zsidó családnak, akik részére a spanyol kormány, személyük iránti külön érdekből, Spanyolországba való beutazást engedélyezett.

5. Terveztetett, de előkészítési stádiumon túl még nem jutottak azok a megbeszélések, amelyek 1000 kiskorú zsidó gyermeknek Palesztinába, vagy az ellenséges államokba való transzportálásáról szóltak, továbbá külföldi szervezetek által szeretetsomagoknak a küldése a Birodalom területén munkaszolgálatban felfalálható magyar zsidóknak.

Ezek az intézkedések mai napig nem kerültek végrehajtásra, mert a megvalósítás előfeltétele, — a budapesti zsidók evakuálása, — ez ideig ugyancsak nem nyert megvalósítást.

IV. Miután az újonnan bevezetett tárgyalások alapján most már minden további huza-vona nélkül, a zsidó-kérdésnek tisztázása Budapest város területén is várható, a Birodalmi Kormány kifejezetten kijelenti, hogy figyelemmel a nemzetközi szervezetek által bevezetett intézkedésekre és a Magyarország ellen irányuló külföldi sajtótámadások megismétlésének elkerülése céljából, úgy, ímint azelőtt, most is a fennálló és előbb idézett megállapodásokat elismeri és kész azoknak, adott időben való teljesítésére. A német követség ezek folytán fel van hatalmazva:

1. Magyar zsidóknak, akik svéd védő-útlevelek tulajdonosai, az eredetileg megállapodott 400 személy erejéig Svédországba való kiutazását, német átutazó-vízum kiadása révén lehetővé tenni. Svéd védő-útlevelek további tulajdonosainak — a svéd követség eredeti ígérete ellenére, 4000 személynél többnek állított ki ilyen útlevelet, — a kiutazás ezidőszert nem engedélyezhető. A Birodalmi Kormány mégis kész, amennyiben a svéd kormány ezirányban a szükséges lépéseket megteszi, e kérdés felett újlag tárgyalásokba bocsájtkozni;

2. Magyar zsidóknak, akik a svájci követség közvetítése által Palesztinába bevándorlási certifikáttal rendelkeznek, ugyancsak az eredetileg megegyezett számban, tehát 7.000 személy részére, kivándorlás céljaira német átutazó vízumot kiadni. Egyelőre a pillanatnyi viszonyok folytán csak Svájc lehet az utazás célja. Magyar zsidóknak Palesztinába történő további kivándorlásához a Birodalmi Kormány elvi okokból nem járulhat hozzá;

3. Portugál védő-útlevelekkel ellátott magyar zsidók csoportjának, ugyancsak a megegyezés szerűen 9 személyre szólóan, német átutazó-vízummal lehetővé teszik Portugáliába való utazásukat. Amennyiben, miután ismeretes, hogy a budapesti portugál követség további magyar zsidóknak védő-útlevelet állított ki és ezek kiutazását ugyancsak óhajtja, a német követség felszólításra szintén kész, méltányos határok kereteit feltételezve, további átutazó-vízum megadása felől tárgyalni;

4. A 3 tagú zsidó családnak Spanyolországba való kiutazását német átutazó-vízum kiadásával lehetővé tenni;

5. 1000 zsidó gyermeknek Palesztinába való kivándoroltatása és szeretetsomagoknak küldése felől továbbra is hajlandó tárgyalni.

V. A fent ecsetelt rendszabályok lezárása után Magyarországon csak olyan külföldi állampolgárságú zsidók: maradnának vissza, akik vagy ellenséges államok alattvalói, vagy pedig védőpasszusuk ellenére nem tekinthetők szabályos külföldi állampolgároknak. A Birodalmi Kormány kezelésüket illetően azt a többször hangoztatott álláspontját nyilvánítja a Magyar Kormányval szemben, hogy az ilyen zsidók, tekintet nélkül arra, hogy birtokában vannak, vagy nincsenek birto-

kában külföldi állampolgárságoknak, alapvetően a magyar törvények rendelkezése alá tartoznak, s ily módon a többi magyarországi zsidókkal egyformán, a magyar kormány által tervezett módon koncentrálandók és Magyarországon belül a munkafolyamatba bevonandók.
Budapest, 1944 október 19.

Legationsrat SS Hauptsturmführer Grell.

V.

SÁNCÁSÁSRA VISZIK BUDAPEST ZSIDÓ FÉRFIAIT ÉS NŐIT

Közben, október 20-án hajnalban az egyes csillagos házak kapuit megdöngették: nyilasok és rendőrök lerendelték az udvarokra az összes ottlakó férfiakat és közölték, hogy 16—60 évig kötelesek egy órán belül teljes felszereléssel, — 3 napi élelemmel ellátva, — készen állani. Egyes helyeken elfogadták a külföldi védőútleveleket. Voltak olyan házak, ahol a Zsidó Intéző Bizottság igazolványai is elegendők voltak, általában azonban a nyilasok még a félig holt embereket is kihúzták az ágyból. Hivatalosan állapították meg, hogy 16—81 évig történtek elhurcolások. Sok esetben lehetett velük „beszélni“. A korrupció már ekkor erőteljesen lábrakapott és egyes nyilasok 100—200 pengő lefizetése után elfogadták a felmutatott mentesítő okiratokat.

Az új ügetőversenypálya és a KISOK-sporttelepe (a régi ügetőpálya), volt a gyülekezőhely. Ott századokba formálták a felvezetett zsidókat. Sem külföldi útleveleket sem kormányzói mentesítéseket, valamint, az október 15-i hivatalos lapban kihirdetett honvédelmi kivételezéseket, figyelembe nem vettek. A tisztiorvosi bizonyítványokat meg sem nézték és a két „sorozó“-helyről több mint 50.000 zsidó férfit, — köztük rengeteg bénát, félkarút és súlyos beteget, — indítottak útnak. Az új ügetőpályáról a ferihegyi repülőtérre, a KISOK-pályáról az újpesti sporttelepre, mint első elosztó helyekre.

Utólag, október 20-án délben jelenti a Magyar Távirati Iroda:

»A Budapesti Közlöny holnapi száma közli a belügyminiszter rendeletét, amely szerint a nemzet totális mozgósításával megbízott tárcanélküli miniszter megkeresésére honvédelmi munkaszolgálat céljaira az 1944 október 15-ike előtt megkülönböztető zsidójelzés (sárga csillag) viselésére kötelezett és zsidó jelzésű házakban lakott 16—60 éves korú munkaképes férfiak 1944 október 20-tól kezdve munkaszolgálatra igénybevételeknek.«

Ez a szándékosan elkésztett közreadott rendelkezés már elveszi a sáncásó munka hatálya alól a mentesítetteket és külföldi védetteket, akiket pedig minden tiltakozásuk ellenére előző nap mégis benntartottak.

Igen sokat felsőkabát nélkül, esetleg kalap nélkül, vagy félcipőben hurcoltak el. Ettől kezdve nap-nap után jelentkeztek az ilyen alakulatok parancsnokai, vagy kísérői és felszerelést, valamint élelmiszert követeltek a Zsidó Tanácstól, mely ebben az időben már csonka volt, mert régi tagjai elbujdostak, régi személy-

zetét elhurcolták és csak néhány kötelességteljesítő ember igyekezett ezzel az emberfeletti súlyos feladattal megküzdeni. Még szerencse volt, hogy a honvédelmi hatóságok egy része emberséges érzületből korrektül viselkedett! és segíteni igyekezett

A további események sodrában naponta új problémák merültek fel. Akadtak emberséges rendőrtisztek, akik lehetővé tették, hogy azokat a meneképtelen sáncásokat és deportálandókat, akiket a nyilasok nem lőttek agyon a helyszínen, a Zsidó Tanács visszaszállíthatta. Fantasztikus áron és szörnyű nehézségek között sikerült lovaskocsikat előteremteni. A Nemzetközi Vöröskereszt és semleges követség! személyzetek közreműködésével nagyon sok súlyos beteget, járóképtelen bénát, vagy más nyomorékot hoztak be a tanácsi székházba, ahol sebtében orvosi ambulanciát szerveztek a Zsidó Tanács rendelkező közegei. Ezek a visszahozott emberek többnyire annyira elcsigázottak és a bántalmazások következtében annyira megviseltek voltak, hogy már útközben, vagy azonnal visszaérkezésük után meghaltak. Néha 15—20 halott feküdt a síputcai székház udvarán naponta.¹⁴⁸

Október 22-én Stöckler Lajos intézőbizottsági tag telefonon kért kihallgatást Szálasitól, akit még vezérkari tiszt korából ismert. Gömbös Ernő főhadnagy, szárnysegéd a belügyminiszterhez utasítja azzal, hogy „*a Nemzetvezető zsidó-ügyben nem fogad*“. A belügyminiszter titkára, Kutassy rendőrkapitány viszont a jelentkezést azzal hátrítja el, hogy „*a zsidók ügyeit Ferenczy csendőrcdezredes intézi, Vájná miniszter csak akkor fogad, ha ő javasolja az audienciát*“.

Ferenczy a kérést elutasítja, —közli, ellenben, hogy a belügyminiszter új Zsidó Tanács felállítását kívánja. Nincs kifogása az ellen, ha a régiék helyükön maradnak, de Stern Samu, Pető Ernő és Wilhelm Károly részvételét nem óhajtja. Végül elfogadta a tanácstagok álláspontját, s beleegyezett Stern Samu további szereplésébe. Az új tanács tehát Stern Samu elnökletével, Stöckler Lajos elnökhelyettes vezetésével, dr. Berend Béla, dr. Földes István, Komoly Ottó, dr. Nagy József, dr. Szegő Miklós és Vas Lajos tagokból alakult. (Formális kinevezésre sor nem került, de a Tanács „de facto“ ebben az összeállításban működött Rövidesen szétosztottak az új tanács tagjai és alkalmazottai számára a szabad mozgást biztosító igazolványokat: az 1. számút Stern Samu kapta.)

Október 23-án, — a 24 órával előbb kiragasztott plakátok értelmében, — kellett jelentkezni azután az összes férfiaknak, tehát azoknak is, akiket az első alkalommal különböző címeken lakásukon meghagytak, valamint a 18—40 év között lévő nőknek. Közülük Stöcklernek előzőnapi többórás telefon-intervenciójára, — személyes eljárás lehetetlen volt a csillagos házak bezártsága miatti — a terhes anyákat és a kisebb gyermekek anyját visszaengedték. A többit ugyancsak gyalogmenetben a férfiak után útnak indították...

*

Szálasi október 23. délutánra miniszterközi értekezletet hívott egybe, amelyen Vájná, Kovarcz és Kemény miniszterek és magasabbrandú miniszteriális főtisztviselők is megjelentek. Ezen

¹⁴⁸ Domonkos Miksa napló-feljegyzései alapján.

Szálasi elrendelte, hogy lekipásztorok és papi jellegű tanárok, valamint az 50%-os rokkantak, továbbá a Lakatos-kormány által a 3.670/1944. M. E. sz. rendelettel a katonai érdemeik (kitüntetésük) folytán honvédelmi miniszteri kivételező okirattal ellátott személyek és családtagjaik mentesítését, — amelyet éppen 1944 október 15-én nyertek el — megszüntetni rendeli (3.790/1944. M. E. rendelet). Érintetlenül hagyta a Jaross-féle 580 család mentesítését, de felülvizsgálatot rendelt el a kormányzói mentesítések ügyében s azok számát 800-ban állapította meg, mint maximumot.

Ez azután a 3.780/1944. M. E. sz. rendeletben október 25-én meg is jelent azzal, hogy november 15-ig kell döntenie a revízió ügyében, s e határidő után a mentesítés igazolásául csak a megerősítő okirat szolgál. A felülvizsgálat megejtésére a 3.800/1944.

M. E. sz. rendelettel Vájna Gábor belügyminiszter kapott megbízást

501 személy kapott azután Vajna-féle mentesítést. Kemény Gábor panaszt emelt Szálásnál, hogy Vájna kevesebbet mentesített az előírtnál. November 23-án Vajna ezért Szálasi magához rendelte. A kihallgatáson, amelyen Szöllősi és Kemény is jelen volt, Vájna „megindokolta“ álláspontját, úgyhogy „Szálasi belátta annak helyességét“. (Dr. Szilágyi László, a Szálasi-kormány alatt belügyminiszteri min. o. tan. vallomása.)

VI.

A SEMLEGES KÖVETSÉGEK VÉDŐ-AKCIÓINAK ALAKULÁSA A SZÁLASI-KORMÁNY ALATT

1. A svéd akció

A svéd követségen *Raoul Wallenberg* titkár irányítja ezt az akciót. A 31 éves Wallenberg nem hivatásos diplomata. Stockholmban egy export-cég igazgatója volt, s ilyen minőségben már néhányszor megfordult azelőtt is Budapesten, itt voltak ismerősei. A World Refugee Board felkérésére vállalkozott arra, hogy mentési célból júliusban újból Budapestre jöjjön. A svéd külügyminisztérium rendkívüli megbízott minőségében, titkári címmel ellátva akkreditálta a budapesti svéd követségen, ahol a Joint nagy összegekkel támogatta munkáját.

Még a Sztójay- és Lakatos-kormányoktól kapott engedély alapján, védőútleveleket állított ki, amely a svéd ideiglenes útlevélhez hasonló szöveggel „svéd alattvalóknak ismert el magyar zsidókat mégis abban különbözött attól, hogy nem adott egyéni beutazási vízumot hanem „kollektív útlevelel való repatriálást“ helyezett kilátásba.

Eleinte csak azoknak adtak ilyen védőútlevelet akiknek hozzátartozói, majd ismerősei az illető államban éltek, rövidesen elegendő volt távirati igazolás, vagy üzleti összeköttetés, bármely csekély kapcsolat igazolása.

*

A svéd követség egyébként díjtalanul adta ki a védőokmányt

2. Portugál és spanyol védő-útlevelék

Példájuk nyomán a portugálok és a spanyolok is adtak ki védőútleveleket, azonban bizonyos taksához, mint minimumhoz kötötték az útlevelék kiállítását (Hangoztatták, hogy erre azért van szükség, mert számolni kell azzal, hogy később a követségeknek kell majd gondoskodni védettjeikről.) A Lakatos-kormány azokat, akik a KEOKH-nál leigazoltatták magukat és ott hetenként jelentkeztek, a magyar állam polgársági kötelékéből elbocsátotta. Látszatra a követségek által külön levéllel igazolt külföldi állampolgárságot is elismerték, a sárga csillag viselése alól is mentesítették külön tanúsítvánnyal az ilyen zsidókat. Az egész eljárásnak természetesen nemzetközi jogalapja nem volt, a külföldre való kiszállítás komolyságában egyik fél sem hitt. A követségek és vöröskeresztek „védelmüket“ épületekre is kiterjesztették, aminek ugyancsak nem volt semmiféle nemzetközi jogalapja, s rendszerint azok „területenkívülségét“ teljesen nem is respektálták. Bizonyos védelmet azonban mégis nyújtottak...

(Kijárok egész tömege veti magát erre az „új üzletágra“. Pénz, protekció, panama segítségével azután számosan jutnak olyanok is védőútlevélhez, akiknek semmi közük sem volt a külföldi országokhoz.)

3. Cionista védőmunka svájci segítséggel

A semleges követségek megkezdett védő-akciói fokozódó jelentőségűekké váltak a Szálasi-kormány uralomra jutása után megkezdődött véres atrocitások és az újbóli deportálás folytán. A semleges követségek ugyan külön-külön végezték akcióikat, mégis rövidesen az a helyzet állott elő, hogy a mentési munkálatok egybefolytak. Különösen a svájci és a svéd akció támogatta kölcsönösen egymást: hol *Charles Lutz* konzulnak kellett magát exponálnia, hol pedig a svéd-mentés vezetője, *Raoul Wallenberg* állt a hardBk központjában.

A Szálasi-puccs utáni napokban a svájci követségről igyekeztek a cionisták ismét a külföldet informálni s táviratilag jelentették Svájcba az eseményeket. A külföld tájékoztatása eredményel jár. A *World Jewish Congress* erőteljes közbenjárására rövidesen megérkezett az Egyesült Államok kormányának újabb demarsa, amelyet a svájci követség nevében Lutz konzul nyomban eljuttatott a Szálasi-kormányhoz. Az amerikai jegyzék, — amelyet nemet nyelven nyújtottak át, — így hangzott:

„Die Regierung der Vereinigten Staaten von Amerika hat erfahren, die Ungarische Regierung beabsichtige, die zur Zeit noch in Budapest zurückgebliebenen Juden in Straflager in der Provinz zu verbringen. In Anbetracht der bevorstehenden kalten Jahreszeit und des Schicksals der Juden, die bereits in früheren Monaten in ähnliche Lager ausserhalb anderer Städte verbracht worden sind, hat die Amerikanische Regierung Grund anzunehmen, es handle sich bei diesem Vorhaben der Ungarischen Regierung um eine weitere Massnahme der Massenvernichtung, welche entweder durch Methoden, wie sie in den Vernichtungslagern in Polen ihren Höhepunkt erreicht haben, erzielt werden soll, oder aber dadurch, dass eine grosse Anzahl von Leuten

schwerer körperlicher Arbeit, Unternahrung und unhygienischen Lebensbedingungen in notdürftigen Lagern unterworfen wird. Unter diesen Umständen erachtet es die Amerikanische Regierung als angebracht, die ungarischen Behörden erneut an ihre Entschlossenheit die Präsident der Vereinigten Staaten in seiner Rede vom 24.3.44 zum Ausdruck gebracht hat, zu erinnern, „alle diejenigen, welche sich an diesen Grausamkeiten beteiligen, zu bestrafen. Die Strafe soll alle erreichen, die sich mitschuldig gemacht haben“. Dieser Entschluss ist am 31. Mai und 28. Juni durch die Mitglieder des „Foreign Relations Committee“ des Senates, bzw. des „Foreign Affairs Committee“ des Repräsentantenhauses bestätigt worden. Immerhin anerkennt die Amerikanische Regierung, dass der vorliegende Plan auch aus dem ehrlichen Bestreben heraus gefasst worden sein mag, wahre Ziele der Menschlichkeit zu verfolgen, wie dies von verschiedenen ungarischen Instanzen behauptet worden ist. Der Wert dieser Behauptungen wird von der Regierung der Vereinigten Staaten natürlich in dem Masse anerkannt werden, als mit der Durchführung des Planes solche Ziele wirklich erreicht werden. Sollte andererseits die Beseitigung der Juden aus Budapest in Lager in der Provinz nur das Vorspiel zu einer endgültigen Beseitigung in Vernichtungszentren dar stellen, oder sonstwie den Tod derselben zur Folge haben, so sind die ungarischen Behörden bereits über die Stellungnahme der Amerikanischen Regierung und des amerikanischen Volkes unterrichtet.“

A jegyzék észrevehetően megfélemlítette a Szálasi-kormány tagjait. Választ nem adott egyelőre Szálasi, de azonnal intézkedett. Mindenekelőtt beszüntette a zsidóknak házakból való éjjelenként! elhurcolását és a jegyzék megérkezése után két nappal később, október 22-én utcai falragaszokon hívta fel a zsidó férfiakat 16—70 és a nőket 16—40 éves korig, „munkaszolgálat“-ra való jelentkezésre. Ezzel a Szálasi-kormány a külföld felé a deportálást k^onai jellegűnek igyekezett beállítani és kimutatni, hogy a hadihelyzet megkívánja a zsidóknak munkába való állítását is.

A házakból való elhurcolás helyett történő jelentkezés azonban már mindenesetre bizonyos *menekülésre és elbújásra* adott lehetőséget. A 24 órás határidő alatt, aki tehetett, elhagyta lakását és elrejtőzködött

A legnagyobb menekülési alkalmat a felhívás azonban azzal tette lehetővé, hogy a bevonulás alól mentesítette azokat a zsidókat, akiket „külföldi állampolgárságúak és érvényes útlevelel rendelkeznek“.

A cionisták ezt a lehetőséget igyekeztek kihasználni. A vezérkar. dr. Geyer Albert, Salamon Mihály, dr. Herskovits Fábán egyetértve Krausz Miklóssal, azt határozták, hogy Lutz konzulnál tanácskozást hívnak egybe arról, miképpen lehetne a zsidók számára, akiknek a svájci követség a tervezett palesztinai kivándorlás céljára a svájci kollektív-útlevelet állított ki, ezt a hangoztatott kivételt kihasználni 1

Nehézséget okozott az a tény, hogy e kivándorlók részére Lutz konzul a svájci kollektív-útlevelet azért állította ki, mert ezeket, — a Palesztinába certifikáttal befogadott zsidókat, — a magyar kormány már nem tekintette magyar állampolgároknak, s részükre útlevelet nem is adott ki. A kiállított kollektív svájci útlevelel azután

azt a célt szolgálta, — mint már mondtuk, — hogy annak birtokában utazás közben biztonságosabb helyzetben legyenek.

A svájci követség azonban nem volt feljogosítva arra, hogy olyan igazolványt adhasson ki, amely azt vélelmezné, hogy az illető „svájci állampolgár“. Lutz konzul érthetően szabadkozott is. A tanácskozás, — amelyben részt vett dr. Wilhelm Károly is, — végül is azt eredményezte, hogy a követség olyan értelmű igazolványt állít ki, amely szerint „*az illető érvényes útlevel birtokában lévő személynek tekintendő, miután a svájci kollektív-útlevelben szerepel*“.

A *cionisták* ezzel döntő csatát nyertek, s a maradék-zsidóság legeredményesebb önvédelmi akciója — *legalizálódott.*

Lutz konzul haladéktalanul érintkezésbe lépett báró Kemény Gábor külügyminiszterrel. Bemutatta neki a tervezett szöveget, s közölte, hogy az ilyen igazolványok birtokosai

„*a svájci követség védelme alatt állanak, számukra a magyar és német kormány hozzájárulásával, sőt kérésére a követség svájci kollektív-útlevelet állított ki, ezért a kiadott rendelet értelmében ezek a zsidók nem kötelesek bevonulni*“.

Arra kéri a külügyminisztert, — folytatta Lutz konzul, — hogy a kormány fogadja el a svájci követségnek ezt az igazolását és rendelje el az alsóbb hatóságoknál: aki ilyen igazolványt felmutat, nem tartozik bevonulni, illetve azokat, akik már bevonultak, a svájci követség ilyen igazolványának felmutatása esetén haza kell engedni.

A külügyminiszter tudomásul vette e közlést, s továbbította minisztértársaihoz, akik kínos meglepetéssel fogadták azt. Az amerikai jegyzék hatása alatt azonban hozzájárultak a kérelemhez azzal a megszorítással, hogy csak 7800 *személy* részére és *nem ugyanannyi családnak*, mint ahogy azt Lutz kérte, engedélyezik a bejelentett szövegű védlevelek kiállítását

Lutz eljárásának eredményét természetesen közölte, mindenekelőtt Wallenberg[^]el, azután a többi semleges követséggel is, hogy hasonlóképpen járjanak el. Wallenberg, aki Danielsson követ aláírásával addig már hivatalosan is 4500 védő-útlevelet állított ki, most pótlólag mindezek részére, saját aláírásával, ad ki olyan igazolást, hogy a svéd „*Sehutzpass*“ — *érvényes útlevel*.

Ugyanekkor kezdi meg a pápai nunciatura is védlevel-akcióját, — hasonló mentési céllal. A spanyol és a portugál követség ugyancsak folytatta a passzusok kiállítását

November 2-án azután újabb hivatalos közlés jelenik meg. Felszólítják a Nyilaskeresztes Párt tagjait a külföldi védőútlevelek teljes figyelembevételére:

„*El kell ismerni a külföldi követségek által kiadott igazolványokat és épületeik területenkívüliségét.*“

A honvédelmi minisztérium is utasítja alárendeltjeit:

„*Mindazokat, akik külföldi védőútlevelekkel, vagy kormányzói mentesítésekkel rendelkeznek, hozzák Budapestre és adják ott át a 701. szám alatt megalakított és a Benczur-utcában elhelyezett úgynevezett „idegen gyűjtő“ munkásszáznak.*“

A katonai parancsnoksággal megteremtik az érintkezést s követségi autón járnak be az egyes sáncsós-táborokat, hogy ezt a rendelkezést valóban végre is hajtsák. Nagyjából engedelmeskednek a parancsnak és az idegen-gyűjtő munkásszázad létszáma csak-

hamar néhány ezerre rúg, úgyhogy alszázadokba kell azt felosztani. Így keletkeztek az úgynevezett „védett“ századok...

A svájci védőleveleken aláírás nem szerepelt Maximilian Jäger követ *nem volt hajlandó* azokat aláírni, Lutz konzul pedig aláírásra jogosított nem volt. Az egyszerűség kedvéért fénykép nélkül kerültek kibocsájtásra. A Vadász-utca 29. sz. alatt lévő kivándorlási osztályon 5 bizottság döntött a védlevelekért jelentkező tízezrek sorsáról. Azon elv alapján osztották ki a védleveleket, hogy mindenekelőtt munkaszolgálatosok kaptak leszerelés céljából, valamint bevonulási korban levők, azután internálótáborokban sínylő személyek, hogy deportálástól óvják meg őket.

A rádió útján és a napilapokban közölt rendelkezésre nemcsak a katonai és polgárihatóságok figyeltek fel, hanem természetesen az érintett zsidóság is. Érthető tehát, hogy a svédek gyopár-utcai követségi épületét és a vadász-utcai svájci kirendeltséget a zsidók ezrei vették körül. Miután a svéd követség, látszatra továbbra is szigorúan ragaszkodott a védlevelek osztogatásánál a svédországi kapcsolat pontos okmányszerű igazolásához, csakhamar az ilyesmivel nem rendelkezők óriási tömege a vadász-utcai svájci kirendeltséget rohanta meg. Egész utcáskorok álltak az „Üvegház“ bejárata előtt. Gyalogos- és lovasrendőrök sem tudtak rendet teremteni, kardlapos, véres incidensek zajlottak le, hiszen a tömeg kora hajnaltól késő estig várakozott az életet jelentő védlevélre.

A nyilasoknak is feltűnt természetesen, hogy a svájci követség! kirendeltség előtt sárgacsillagos zsidó-tömegek állanak. Többször naponta megrohanták erre az utcán felsorakozott zsidókat, igazoltatták őket és mindazokat, akik a sárga csillagot felsőkabátjukra szabályszerűen nem tűzték ki, vagy pedig, akiket a kijárási tilalom előtti, vagy utáni időben „érték tetten“, magukkal hurcolták. A kétségbeesett emberek tömege azonban ezt a kockázatot is vállalta, csakhogy védlevelet szerezhessen. A cionisták mintegy 150 tisztviselője képtelen volt a tömeg igényeit kielégíteni. A legkülönbözőbb közbenjárókat és kijárázókat (tábornokok, más magasrangú katonai és rendőrtisztek, volt miniszterek, aktív köztisztviselők és természetesen ügyvédek stb.) vették igénybe, hogy hozzájuthassanak. A magasrangú katonai és rendőrtisztek az akkori idők szokása szerint sorbaállítás nélkül tudtak bejutni a követségre, s így ezek voltak a leghatásosabb protektorok.

Az engedélyezett 7800 védlevelet így rövidesen szétosztották anélkül, hogy a kirendeltség előtti tömeg létszáma észrevehetően megfogyatkozott volna. A kirendeltség tisztviselői Krausz Miklóst ostromolták újabb és újabb védlevelek kieszközlésére. Lutz eleinte egyetértett azzal, hogy a követség „valamivel“ túllépheti az engedélyezett létszámot, később azonban attól tartva, hogy „komolyabb túllépés esetén a 7800-at sem fogja tudni megvédeni“, már nem engedélyezte újabb védlevelek kiadását, s az erre a célra szolgáló úrlapok további átadását megtagadta. A generális tilalom ellenére így is, nap mint nap adott ki Lutz újabb és újabb védlevél-blankettákat, mert a cionisták indokolt kérései előtt nem tudott elzárkózni.

Mindez kevésnek bizonyult ahhoz, hogy az igénylőket ki-
elégíteni lehessen. Most azután kezdődött a „chaos“ korszaka.
Magán a kirendeltségen osztogatják tovább a védleveleket, amelyek
természetesen valójában miben sem különböztek az eredetiektől.
Ugyanez időben azonban cionisták különböző csoportjai ugyancsak
osztogatnak svájci védleveleket, — úrlapokat és követség! bélyeg-
zőket készíttetve, — hogy kibővítsék a védettek sorait. Nem egy
esetben, hogy a kétségbeesett tömeg előtt bizalmat keltsenek, be-
furakodnak a sorbanállók közé, s megfelelő „kijárási díj“ ellené-
ben ott is osztogatják a védleveleket üzletszerűen „kijárok“ is,
akik természetszerűen teljesen távolállottak az önzetlen cionista
akciótól.

Meg kell említenünk azt a különös tényt, hogy a budapesti
török követség és a „Török Félhold“ — többszöri felkérés ellenére
— kezdettől fogva tartózkodott minden védőmunkában való rész-
vételtől. A követség néhány zsidószármazású tisztviselője a birto-
kunkban lévő eredeti dokumentum tanúsága szerint a svájci akció
védelmét kérte és kapta a maga számára.

4. Kivándorlási engedély — elismertetés reményében

Október 31-én délután 6 órára a külügyminisztérium hívott
össze tanácskozást. Azon külügyi és belügyi tisztviselőknél kívül
jelen voltak Lutz konzul a svájciak és Wallenberg titkár a svédek
részéről. Megjelent továbbá Ferenczy László csendőralezredes, a
zsidó-ügyek intézője is. Felolvastak egy október 27-én kelt emlék-
iratot, amely az aznapi minisztertanácson a svájci és svéd kiván-
dorlásra engedélyt kérő jegyzékre hozott döntést tartalmazta. A
németnyelvű emlékirat magyarul így hangzik:

Emlékirat

Svéd védő-útlevelell ellátott (4500), valamint Palesztinái beván-
dorlási certifikáttal ellátott (7000) zsidó kivándoroltatás céljából az
érintett missziók rendelkezésére bocsáttatik.

Nevezett zsidók el lesznek különítve és Budapesten, vagy kör-
nyékén elutazásukig koncentrálnak.

E célból az érintett követségek kéretnek, a szóba jöhető személyek
listáját lakcímük megadásával 3 példányban bocsássák a királyi ma-
gyar belügyminisztérium rendelkezésére.

A kivándorlók személyenként 80 kg poggyászt vihetnek maguk-
kal és pedig 30 kg kézipoggyászt és 50 kg-ot a poggyászkocsiban. Joguk-
ban áll a szükséges és társadalmi állásuknak megfelelő ingóságokat
magukkal vinni, de személyenként csak 3 pár cipőt, 3 ruhát, valamint
megfelelő fehérneműt, takarót, élelmiszert és más használati tárgyakat.
Sem értéktárgyakat, mint arany, ékszer, részvény, stb., nem vihetnek
magukkal, sem luxustárgyakat, mint prém, műtárgy stb.

Az érdekelt követségeket kérjük, hogy a zsidók kivándoroltatásá-
hoz szükséges előkészületeket tegyék meg. A budapesti német követség
a szükséges átutazó-vízumok megadását már kilátásba helyezte. Az

érdekelt követségek kéretnek, az átutazó-vízumok átvétele céljából forduljanak a német követséghez.

A királyi magyar külügyminisztérium ezeknek a zsidóknak a kiutazását meg fogja engedni. A szóbanjehető zsidók 1944 november 15-ig legyenek elkészülve Magyarország elhagyására. A magyar kormány azt a reményt táplálja, hogy a svéd és svájci kormány ez időpontig a magyar kormányt elismeri és képviselőjének Stockholmban, illetőleg Bernben megadja a lehetőséget működésük kifejtésére, amennyiben segítséget nyújtanak majd arra, hogy a követségi épületeket birtokba vehessék.

November 15-ike után a magyar kormány, legnagyobb sajnálatára, kénytelen lenne a még Magyarországon található zsidó személyeket egységes bánásmódban részesíteni.

Budapest, 1944 október 27-én.

Azután jegyzőkönyvet vettek fel azzal, hogy ezt a döntést az érintett követségek a tanácskozás alkalmából tudomásul vették.

VII.

A ZSIDÓ-VÁGYON ELRABLÁSA.

A zsidó-ügyek kormánybiztosává dr. Toldy Árpád ny. főispánt nevezik ki.¹⁴⁴ Értekezletet tartanak e napon a belügyminisztériumban a zsidók ügyében, ahol Vájná Gábor kijelenti: — Úgy látszik addig nem lesz rend, míg néhány pártembert a helyszínen ki nem végeztek!¹⁴⁵ (Miután e kivégzésekre soha sor nem került, a rend csakugyan nem állott helyre!)

Október 28-án Eichmann emberei jelentek meg a Síp-utcában. Érdeklődtek az elnök és helyettese iránt. Stern és Stöckler jelentkeztek. Magukkal vitték őket az Apostol-utcába. Ott közel egy óráig állni hagyták, azután Herr Huntsche fogadta őket, s kijelentette, hogy ha nem hagyják abba a nemzetközi vöröskeresztekkel és semleges követségekkel való érintkezést, úgy nagy baj lesz:

— *Dann werden Sie unsere eiserne Faust spüren!*

Meghagyta, hogy naponta jelentkezzen valaki náluk. Másnap már kiderült, hogy az egész nagy jelenet azt célozta, hogy fizessék ki a 3000 pengő körüli villany- és gázszámlát, ami Ferenczy „hozzájárulása” után meg is történt

¹⁴⁴ Az összegyűjtött „zsidó értékek” dr. Turvölgyi Albert kezeléséből így dr. Toldy Árpád szkv. csendőrezredes, volt székesfehérvári főispán, mint újonnan kinevezett kormánybiztos kezeibe mentek át. Az értékeket, — a rendőri nyomozás megállapításai szerint — dr. Avar László zental polgármester parancsnoksága alatt „aranyvonaton” előbb Óbányára,?iro mellé, majd Brennbérgányára vitték. Itt Toldy a vagonokból kirakatta és csoportosította, vagyis „a tulajdonjogi kapcsolat megsemmisült!” 1945 március 30-án elindította a vonatot Ausztriába. Útközben 3 vagon (44 láda aranyat és 2 kazetta válogatott briliáns) külön-csatolva Innsbruck felé Toldy magával vitt, a fennmaradó 61 drb kincsesládát amerikai katonai hatóságok vették át. (Eredetileg 41 láda aranytárgy 18.5 q önsúlyban, 35 ládában 2 q súlyú férfi és női karóra, 18 ládában 7 q drágaköves ékszer, 9 ládában 114 kg briliáns és 160 kg valódi gyöngy volt, s végül 3 Jádában 3 q vegyes pénz és aranyrúd. Továbbá 2 nagy vaskazetta válogatott briliánsal és gyönggyel megtöltve).

¹⁴⁴ Ferenczy vallomása a Népügyészségen.

E kihallgatás után Stern közölte, olyan értesítés jutott hozzá, hogy Ferenczy az életére tör, tehát visszavonul. (Lullay százados később azt mondta, hogy Ferenczy tulajdonképpen csak Petőt és Wilhelmet kívánja megöletni, Sternre nem haragszik, az különben is „öregember“.)

A zsidó férfiak és munkaképes nők Budapestről való eltávolítása után a kormány nem késlekedik a Sztójayék által mé[^] részben meghagyott zsidó tulajdonban lévő ingó vagyon elrablásával sem. Megjelenik november 3-án a rendelet, amely szerint:

„A zsidók minden vagyona a nemzet vagyonaként az államra száll át. Ezt a vagyont a háború viselésével és a hadikárokkal, a hadigondozással, továbbá a zsidókra vonatkozó jogszabályok végrehajtásával járó költségek fedezésére kell fordítani. Az ezzel kapcsolatos tennivalók ellátásáról a belügyminiszter felügyelete alatt az erre a célra kinevezett kormánybiztos gondoskodik.

Nem szállnak át az államra a következő vagyontárgyak:

1. Az istentiszteletra és házi ájtatosságra szánt tárgyak: vallási szertartásokat teljesítő személyek által hivatásuk gyakorlása közben használt ruházatok; imakönyvek, vallási ereklyék, családi arcképek, sírok, sírboltok.

2. A zsidók magánlevelei és egyéb irományai; a zsidóknak és háznépének iskolai könyvei és taneszközei.

3. A zsidóknak és háznépének betegsége vagy testi fogyatkozása miatt szükséges gyógyszerek és eszközök.

4. A zsidó házastársak, jegyesek jegygyűrűi.

5. A zsidóknak és háznépének kétheti időtartamra szükséges élelmi-, tüzelő- és világítószerei.

6. A zsidónak és háznépének együttesen 300 pengőt és ezen felül családtagonként további 100 pengőt meg nem haladó készpénze.

7. A zsidónak és háznépének rendes szükségleteit meg nem haladó házi és konyhabútorok, edények, főző- és evőeszközök, ruházati és személynél szükséges tárgyak, továbbá a szükséges ágy- és fehérmű, valamint a zsidó által folytatható foglalkozáshoz szükséges szerszámok és egyéb felszerelés.

Nem mentesülnek az államra átszállás alól az előbbi bekezdés alapján a zsidónak elhagyott, vagy őrizetéből, vagy rendelkezése alól egyébként kikerült vagyontárgyai, továbbá azok a vagyontárgyak sem, amelyek platinát, aranyat, ezüstöt, drágakövet vagy igazgyöngyöt tartalmaznak....“

VIII.

A SANCASÓ SZÁZADOK TRAGÉDIÁJA

November 2-án az oroszok oly mértékben verik meg a fővárostól délkeletre védekező német és magyar csapatokat, hogy azok visszavonulása rendetlen futás jellegét ölti. Nyomon követi őket az orosz páncélos sereg elővédje, amely november 2-án eléri Gyálpusztát és megközelíti – Kispest határánál 13, km-re a fővárost, sőt 2 tank az Üllői-útra is befut.

Két hete folyik e környéken a fővárosi zsidóságnak utászcsapatok és nyilas őrség felügyelete alatt sáncsáson való foglal-

koztatása. Nyilas atrocitások és gyilkosságok egész sorát örökítik meg a felvett jegyzőkönyvek, amelyek elmondják, hogy a sáncásó-századokat az őrzésükkel megbízott keretlegénység zsarolja, ütlegeti, élelmezésüket pedig ellopja. Volt olyan század, mely az első öt nap után kapott csak kenyeret és két hét alatt mindössze háromszor levest, a többi napokon vagy semmit, vagy cukornélküli pót-
'kávét. A legtöbb helyen pénzt és minden egyéb értéket elraboltak a nyilasok és a keretlegények. Dnuaharasztin a 3. század parancsnokát, Farkas György mérnököt, vele szolgáló édesapját és 3 szakasparancsnokát lövik agyon, Pécelen „szökés“ címén gyilkolnak meg sáncásókat. A Domony község melletti Fischer-majorban a 69. és a Flóra-majorban levő 75. század (ez utóbbi parancsnoka Fischer Tibor mérnök, az ismert birkózó-világbajnok) már ekkor is sok szenvedésen megy át Kézigránatokkal 4 embert ölnek meg a nyilasok, de lelövik a betegeket is.

November 2-án délután az oroszok váratlan előretörésére ezeket a sáncásó-századokat útnak indítják Budapest felé. Az utakat mindenütt a visszavonuló német és magyar hadsereg foglalja el, a sáncásó zsidókat nehéz terhükkel leszorítják az útról és tábori csendőrök, valamint-nyilasok az utak mentén, árkokban és domboldalon futólépésben hajszoják előre. Zuhog az eső, a lemaradókat a nyilasok agyonlövik. Rengeteg zsidó holtteste borítja különösen a Gyál-pusztától Budapestig Kispesten áthaladó utat, amelyet árvízszerűen önt el a víz és teszi még nehezebbé a lapátos hadsereg előrehaladását

Súlyos atrocitásra ad alkalmat a Horthy Miklós-hídon való áthaladás is. A hidat nyilas katonaság őrzi és szórakozásszerűen a nem tetsző sáncásókat a Dunába lövik. A legtöbb vesztesége az áthaladás során ezen a hídon a 24. sáncásó-századnak volt, amelynek egyébként parancsnokát, Szendi Lajost és helyettesét. Keleti Bélát már néhány nappal előbb mondvacsinált ürügy alatt Gyál-pusztán lövik agyon a nyilasok.¹⁴⁸

A Horthy Miklós-hídi véres események hírére riadóautókon rendőrcsapatok jelennek meg és a 24. század átvonulása után rendőrkordonon védi a további századokat a teljesen megvadult nyilas katonaság gyilkolási vágyával szemben.

November 3-ára virradó hajnalon Pestszentimrén 60 meneteképtelen sáncásót a nyilasok az ottani óvodából az országút szélén lévő mély gránát-tölcsérekhez hajszoznak, s ott sortüzet adnak rájuk, miután előbb kirabolták őket. A lazán betemetett tömegsír-ből később heten súlyos sebeik ellenére kivergődnek.¹⁴⁷

A sáncásó-századokat Budafok, Albertfalva¹⁴⁸ és más dunántúli helyekre rendelik, s vezetik át, attól tartva, hogy a váratlan orosz előnyomulás legalább is a főváros balparti részének elfoglalását eredményezheti. Rögtönzött csapatok tűzbedobása azonban az orosz élcsapatok további előnyomulását ez alkalommal még feltartóztatta. A védelem éppen azokban a sáncokban szilárdult meg,

¹⁴⁴ Szerzőnek, mint szemtanúnak népbírósi vallomásából.

¹⁴⁷ Blum Ferenc (Dob-u. 24.) vallomása alapján a tömegsír 1946 január 20-án kihantolták.

¹⁴⁸ A 44-es női munkásszázadnak a Drasohe téglagyárból Albertfalvára való menetelése közben a nyilas pártszolgálatosok 10 munkaszolgálatos nőt lőttek agyon. (Lugosi Károly népbírósi bűnperéből.)

amelyek megásására vérrel és vassal az előző hetekben nyilasok kényszerítették a főváros zsidó férfait és nőit.

A veszedelem csökkenésével, — illetőleg a Nagy-Budapestet védő csapatok ellenállásának megszilárdultával, — november első heteiben részben visszahozták a sáncászadokat a Duna balpartjára. Előbb tovább foglalkoztatják őket Budapest környékén, majd pedig, amikor a helyzet újból kiélesedik részben vonaton, legnagyobb részt azonban gyalog útnak indítják a, Dunántúlra. Hegyeshalomban a Gestapo vett át 60.000 embert az átadást végző vitéz Bartha László rep. alezredestől.

A nélkülözések, — ezeket a különben is koros és beteg „sáncásokat“, — oly mértékben gyöngítették el, hogy már útközben, majd pedig Harkán és a többi ideiglenes, átmeneti táborhelyen ezrével haltak meg. Fokozta a veszteségeket a nyilasok kegyetlen, embertelen bánásmódja és rendszeres éheztetésük.

November 6-án hasonló körülmények között hajszolják a gödöllői, péceli, aszóni csoportokat is részben Budafokra, részben pedig Mogyoród, Fót, Újpest érintésével Pünkösdfürdőre, az Egyesült Izzó sporttelepére. A védetteket legtöbb helyen kiveszik, a többieknek senki sem segíthet. Óbudai téglagyárakba kerülnek s onnan november 8-án nekikergetik őket is a hegyeshalomi haláléinak. (Átlag 8 nap alatt kellett egy-egy csoportnak Hegyeshalomba eljutni.)

IX.

A KERESZTÉNY EGYHÁZAK KÖZBENJÁRÁSA

A Sztójay-kormány bukása és a Lakatos-kormány hivatalbalelépése néhány hónapi szünetet jelentett és feleslegessé tette a keresztény és keresztyén egyházak közbenjárását Erre megint a Szálasi-kormány alatt került sor.

Október 15-ike után, amikor a harc a zsidók ellen élesebben mint valaha kiújult, az apostoli nuncius a diplomáciai szokásokon is túlmént: alighogy hírt kapott az új kormány megalakulásáról, október 18-án este máris felkereste az új külügyminisztert, báró Kemény Gábort, hogy „*nagy mérsékletre*“ figyelmeztesse.

Október 21-én Róttá nuncius egy nagyon hosszú, majdnem 2 óráig tartó eszmecserét folytatott Szálasisal, több mint fele ez időnek a zsidók jogainak védelmével telt el. Szálási megígérte, hogy sem deportálásra, sem a zsidók megsemmisítésére sor nem kerül, ezt nyilvánosan meg is hirdette, de az volt az akarata, hogy „a zsidók dolgozzanak Magyarországon j ágért“.

A nunciatura egy bő szóbeli jegyzékben azt követelte, hogy ez a munkaszolgálat emberi feltételek mellett történjék. A nunciatura közbenjárt azért is, hogy a Horthy által engedélyezett kivételezések és megkülönböztetések, valamint a diplomáciai testület által kibocsátott útlevelek és más oklevelek tulajdonosai, továbbá az ezek védelme alá vont házakban elhelyezettek részére az előző kormányok által elismert könnyítések érvényben maradjanak. Erre vonatkozóan is történtek ígéretek és engedmények. Hogy ezeket az engedményeket a legnagyobb mértékben kiaknázhassa,

az apostoli nunciatúra november közepén nagyszámú vallási intézményt és házat (kb. 25-öt) különleges védelme alá helyezett, azokban néhány ezer zsidó menedéket talált. Több ezer más (15.000-en felül) menlevelet kapott, amivel — legalább is sok esetben — sikerült az életüket megmenteni.

A hercegprímás október 24-én és 27-én élıszóval, majd november 2-án átiratokkal fordult Szálasihoz, amelyekben egyrészt a kiürítés, valamint Budapest és Esztergom nyílt várossá deklarálása, másrészt pedig a zsidó-kérdésben is interveniált. A november 8-i beadványbaji igen részletesen fejt ki már ismertett álláspontját. Az emberiség nevében felsorakoztatta mindazokat az érveit, amelyekkel már Sztójayékra akart hatni. Elsősorban a zsidók életbiztonságáért szállt síkra, hangoztatva, hogy arra minden teremtett embernek joga van. Élesen elítélte az újabb deportálásokat, amelyek megszüntetésére már a Sztójay-kormány is kezességet vállalt. A kereszténység nevében óvást emelt az ellen, hogy az öskeresztény házastársat elválasszák megkeresztelt házastársától, s vonakodás esetén az előbbi is zsidónak minősítsék. Megjósolta, hogy a gyűlölet bosszút, az üldözés üldöztetést fog eredményezni, így tehát a kormányon lévőknek legszemélyesebb érdekük, hogy szüntessék be ádáz gyűlöletüket, mert ezzel nemcsak maguknak tesznek szolgálatot, hanem az egyetemes magyarság jó hírnevének is.

Ravasz íjászló a református egyház nevében ugyancsak többször fordult a kormányhoz; a hercegprímáshoz hasonlóan 5 követelést állított fel, amelyek közül 3 foglalkozik a zsidókkal (emberiséget vigyenek a zsidókkal való bánásmódba,' vonják vissza a vegyesházasságokra vonatkozó rendelkezéseket, a deportációt szüntessék meg és biztosítsák életüket).

Szerédi hercegprímás és Ravasz püspök előterjesztésére Szöllösi Jenő miniszterelnökhelyettes november 24-én válaszol. Közli, hogy Szálasi kijárta a Führernél, hogy a vegyesházások jogi helyzete nem változik, a zsidókat Budapesten elkülönítik, a munkaszolgálatosokat a német határ felé viszik, mert attól tartanak, hogy orosz megszállás esetén a magyarokkal kegyetlenkedni fognak. Mindezt azonban emberségesen hajtják végre.

Ravasz püspök Szöllösi válaszanak vétele után november 26-án Valdemar Langlet útján levelet küld a hercegprímáshoz, amelyben a következőket írja:

„Mély tisztelettel kérem Eminenciádat, mint a legnagyobb, legrégibb keresztény egyház fejét, úgylis, mint közjogi állásánál s egyházi, valamint világi méltóságánál fogva a magyar kereszténység első emberét, vezessen minket, — a református és evangélikus egyház egy-egy képviselőjét, — az államfő elé. Isten látja telkemet, csak az a cél vezet*, hogy a magyar keresztény lelkiismeret nevében Isten parancsa megszóltassék.“¹⁴⁹

A sok eredménytelen közbenjárástól kifáradt és ekkor már súlyosan beteg hercegprímás azt válaszolta: már eljárt Szálácinál, hogy ezt harmadmagával megismételje, arra nincs kedve.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Bereczky id. mű 33 o.

¹⁵⁰ Meszlényi A.: id. kézirat 28. o.

Hasonlóan válaszolt a Zsidó Tanács által hozzá intézett, november 14-i távirati kérésre:

„Budapesten a zsidókat nemre és egészségre való tekintet nélkül, rendeletekkel ellentétben, összefogdossák és elviszik. Az emberiség nevében kéri ennek megakadályozását a Magyarországi Zsidók Szövetsége.“

A hercegprímás válasza így hangzott:

„A ma kézhez vett táviratukra tisztelettel értesítem, hogy miután ismételt lépéseim a kért irányban nem jártak sikerrel, sajnos, hiába volna azok újabb megisméltése.“¹⁵¹

Hamarosan kitűnt azonban, hogy Száláéi ígéretei nem egye; bek üres szavaknál és az engedmények rövidlejáratúak. „Kötelező munkaszolgálat“ címén kegyetlen körülmények között újra megkezdtek a deportálásokat. A nuncius és az üdítőre tárgyalásai és tiltakozásai a külügyminisztériumban mind gyakoribbak lettek. Egyik ilyen tárgyaláson az üdítőre átnyújtott a külügyminiszternek egy „Pro memoria“-t, amelyben a kötelező munkaszolgálat feltételeinek enyhítésére ezeket a pontokat javasolta:

1. a kisgyermekes anyák teljes kivétele;
2. ha a munkahely ugyanabban a városban van, engedélyeztessék, hogy este mindenki családja körébe hazatérhessen;
3. azok számára, akik koncentrációs táborokban kénytelenek élni, emberi életfeltételek megadása;
4. veszélyes munkával igazi szükség nélkül ne veszélyeztessék életüket;
5. egy jobb bánásmód megteremtésének gondolatától vezettetve, ajánlat tétetett a vallásos intézmények keretében, különösen a nők számára munka táborok megszervezésére.

Általában megnyugtató szavakat és ígéreteket kaptak a semleges közbenjárók is válaszul, néha adtak is ki rendelkezéseket, melyeket azonban vagy az alantas hatóságok nem hajtottak végre, vagy pedig a nyilasok állandóan megsértettek. Tiltakozás tiltakozást követett. Néha egy nap leforgása alatt többször is tiltakozni kellett, vagy a zaklató általános rendelkezések, vagy a nunciátúra védnöksége alá helyezett házak mentességének megsértése, vagy a tőle menlevéllel ellátott személyek deportálása, vagy pedig a nyilasok által elkövetett atrocitások miatt. A nunciátúra állandó tiltakozásai folytán a kormánnyal való viszony nagyon feszültté vált

X.

A VÉDETT HAZAK

A fővárosban maradt zsidóság életéből is, — időrendbe foglalva, — álljon még néhány hiteles adat itt November 3-án plakáton hívják fel jelentkezésre a 16-tól 40 éves zsidó nőket s azokat* honvédelmi munkaszolgálatra igénybeveszik. (Most azokat hívják be halálbüntetés terhe alatt, akiket aiz első alkalommal különböző

¹⁵¹ Prímási levéltár Esztergom: szám nélkül.

címeken mentesítettek, vagy akik, — s ilyenek sokan voltak — a sáncásástól önkényesen megszöktek.) November 5-én a zsidó varrónőket, akiket már előzetesen összeírtak, hadimunkára hívják be. A nyilaskeresztes párt hungarista mozgalom közlése, a zsidó vagyonok kormánybiztosa rájuk ruházta azt a jogot, hogy a volt zsidó-lakásokból az ingóságokat elszállítsák. Élelmiszert, ruhaneműt, háztartási cikkeket leltározás nélkül, ékszert, aranyat, ezüsttárgyakat, órákat, perzsabundákat, értékesebb szőnyeget csak leltár szerint szállíthatják el.

Megkezdik a nyilasok Budapesten november 4-én éjjel a „munkakötelezett“ zsidók ellenőrzését, vagyis összefogását, véresre verését, kirablását és deportálását! Az „ellenőrzés“ a házakban történik, s ezért elrendelik november 9-én, hogy a zsidók „három napig nem közlekedhetnek az utcán, házaikat el nem hagyhatják!“ Új razzia kezdődik aznap, s vagy 30.000 zsidó került hamarosan az óbudai téglagyárakba.

A németek fegyveres különítményeket küldtek állandóan a Zsidó Tanács nyakára, akik munkaerőket követeltek és mindenféle egyéb szolgáltatásokra tartottak igényt. A kétségbeesett és éhezõ, beteg emberek között minden ilyen akció pánikot okozott, a sáncásó századok és csillagos házakban internált zsidók ellátása elképzelhetetlen gondot jelentett. Valóságos Dante-pokla volt a tanácsi székház, ahol egy-kétezer nyomorult beteget, számos szülő-ítétől elragadott gyermeket kellett beszállásolni, úgyhogy minden hivatali helyiségben egymás hegyén-hátán a földön feküdtek ezek a szerencsétlenek. Közben a napi két órára engedélyezett mozgási idő alatt ezer és ezer segélyt kérõ éhezõ és hozzátartozóiért aggódó ember fordult meg a Tanács hivatali szobáiban.

/ November 10-én Kemény Gábor külügyminiszternél volt egy értekezlet, amelyen a nuncius, a semleges követségek megbízottjai, a Nemzetközi és a Svéd Vöröskereszt kiküldöttei vettek részt. Ez alkalommal közölte Kemény báró, hogy a kormány hozzájárult 7800 svájci védett zsidónak Palesztinába való, s az egyes semleges követségek részére engedélyezett létszámú védett kiszállítására. A németek azonban egyelőre csak 7000 svájci védett kiszállítására adták meg a vízumot, a többi engedélyt igyekezzenek a követségek a németektől, közvetlenül megszerezni. Közölte még a külügyminiszter, hogy a kormány határozata értelmében valamennyi védettet a Szent István-városban koncentrálnak majd. (Erről Ferenczy különben már november 7-én délben telefonon értesíti a Zsidó Tanácsot azzal, hogy november 15-én déltől kezdve razziák lesznek, s olyan védetteket, akiket a kijelölt Szent István-városi negyeden kívül találunk, munkatáborokba visznek.)

Ezután a napilapokban megjelent a védett házakba való átköltözésre kiadott utasítás, amely így hangzott:

— Utasítás a zsidó-házak lógó-parancsnokaihoz és házfelügyelőihez. A m. kir. kormány és a semleges államok követségei között létrejött megállapodás értelmében mindazok a zsidó személyek, akik valamely semleges állam követségének védelme alatt állnak és ezt a követtség körbélyegzőjével ellátott ideiglenes útlevelel, oltalomlevelel vagy védõ-útlevelel igazolják, 1944. évi november hó 15-éig a részükre az V. kerület, Pozsonyi út és Szent István-park környékén kijelölt sárgacsil-

lagos házakba költözhetnek be. Az egyes követségek védelme, illetőleg oltalma alatt álló zsidó személyek a részükre kijelölt új lakások felől közvetlenül a Zsidó Tanácsnál, VII., Síp-utca 12. szám, telefon: 423-930 nyerhetnek tájékoztatást.

— A m. kir. kormány rendelkezései alapján felhívom a házak légoltalmi parancsnokait és házfelügyelőit, hogy a különböző semleges államok ideiglenes útlevelével, oltalomlevelével vagy védő-útlevelével rendelkező zsidó személyeket abból a célból, hogy a részükre kijelölt lakásukat elfoglalhassák, házaikból bocsássák ki. Ezen zsidó személyek részére az átköltözködés idejére, 1944. évi november hó 13., 14. és 15-én a Főkapitány úr a főváros utcáin a mozgásszabadság-korlátozásokat visszavonta. Ezek a személyek tehát a fent említett napokon reggel 8 órától délután fél 4 óráig az utcán szabadon közlekedhetnek.

Budapest, 1944. évi november hó 12-én.

Solymossy János sk.
rendőrfőparancsnok h.

A régi terv ezerint, — most már hatalmi szóval, — üritik ki a Pozsonyi-utat, majd később annak környékét (Pannonia-u., Tátra-u. stb.). Nyilasok rendőrökkel egy óra alatt szedik össze e terület zsidó lakosságát. Férfiakat 16 és 60, nőket 18 és 40 között, — igen sok esetben ezen felül is — sorakoztatják és közben, a Margit-híd felrobbantása után létesült pontonhídón Budára kísérik, az óbudai téglagyárakba, A zsidó lakosság másik részének pedig az elhatárolni szándékolt területeken kívül jelölnek ki csillogos házakban lakásokat (Visegrádi-u., Csáky-u. stb.), ahová néhány nap alatt átköltözni volt köteles.

A semleges követségek, — amelyeket egyébként november 7-én felszólítottak, hogy a kormánnyal együtt távozzanak Sopronba — nyomban tiltakozást jelentettek be azzal, hogy ezt az összeköltöztetési rendeletet előzetesen a semleges követségekkel kellett volna közölni, hogy azok a szükséges előmunkálatokat végrehajthatták volna. Ezért kérték az összeköltöztetés elhalasztását. Erre további 48 órát adtak a költözködéssre. Megkezdődött november 15-től kezdve s néhány napon át folyt a „védett zsidók“ átköltözése a kijelölt házakba. Mint a farkasok, vagy a sakálok leselkedtek rájuk mindenütt az árpádsávós, géppisztolyos nyilasok, — köztük 13—14 éves suhancok is. Elrabolták mindenüket^ teljes kocsirakományokat vittek be az Andrássy-út 41. alatt levő pártházba, a fővezérségre és osztották szét maguk között A védett területre költözőket senki sem tudta megvédeni a rablás, fosztogatás, téglagyárba való hurcolás és igen sok esetben a deportálás elől. (Néhány száz, ilymódon deportált „védettet“ sikerült azután Wallenbergnek és megbizottainak még Hegyeshalomról visszahozni. Teljesen legyengülve, vérhassal küszködve, tetyekkel elborítva érkezett ez a csoport vissza és számolt be az útközben tapasztalt rémségekről.)

A kiadott utasítás szerint

4500 svéd védett,
2500 vatikáni védett,
100 spanyol védett,
698 portugál védett,
7800 svájci védett

összesen tehát 15.600 védett beköltözését kellett lebonyolítani oda, ahol addig 3969 lakó volt.

Az elhelyezés szinte lehetetlennek bizonyult, különösen a svájci védettek részére biztosított házakban, mert a forgalomban lévő védlevelek többszörösen meghaladták a hivatalos számokat. A védőlevelek kiadásának utolsó határideje november 15-ike volt. Eddig az időpontig különösen a svájciak részéről hihetetlen tömegű védlevél került forgalomba. A legális svájci Schutzpass-tulajdonosok részére 60 házat utaltak ki. Mire a szabályszerűen beutaltak megjelentek a védett házakban, azok a lépcsőháztól a padlásig, sőt az óvóhelyek is, meg voltak telve már ugyancsak „védlevéllel rendelkezőkkel“, valamint olyanokkal, akik minden beutalás nélkül elfoglalták a lakásokat, bár nem is volt védőlevelük: részint az országutakról szöktek vissza, részint pedig minden védőlevél nélkül bujdosnak. A Vadász-utca 29. hiába adta a beutalásokat szépen elkészített térképek és kimutatások alapján, látszólag üresen álló és elfoglalható lakásokba, mire a beutaltak ott megjelentek, már tömegeket találtak az egyes helyiségekben.

Amíg a svéd, portugál és spanyol, valamint a pápai védett házak helyszínen működő lakásirodái, — miután itt létszámfeletti passzusok forgalomban nem voltak, — a tényleges helyzetnek megfelelően tudtak dolgozni, a rövidesen ugyancsak a helyszínre kitelepített svájci lakashivatal nem birkózhatott meg ezzel a feladattal. Kaptak még 12 pótházat, mind azonban lehetetlenül kevések bizonyult, hiszen a 72 ház egy-egy kétszobás lakásában 50—60 svájci védleveles zsidó is kénytelen volt bezsúfolódni. Napokig tanyáztak a lépcsőházakban és a kapubejáró alatt a svájci védettek ezrei. S emellett a Vadász-utcai kirendeltséget újból megrohanták, mert nyilvánvaló volt, hogy a védlevéllel nem rendelkező zsidók viszont deportálásra, vagy pedig zárt gettóba kerülnek. A vadász-utcai cionisták tisztában voltak ugyan azzal, hogyha a védlevelek valaha is összeszámlálásra kerülnek, abból súlyos katasztrófa származhatik, még mindig kénytelenek voltak azonban különösen méltánylandó esetekben, további védleveleket kiadni.

A külügyminisztériumban elég jól ismerték a helyzetet, — kivéve a tényleges védlevél-tömeg mennyiségét. Bizonyítéka ennek a 13.039/pol. 1944. jegyzék, melyet válaszul az átköltöztetés ügyében hozzájuk intézett svájci tiltakozó jegyzékre adtak. A német-nyelvű jegyzék magyar fordítása így hangzik:

Magyar Kir. Külügyminisztérium
13039/pol. 1944.

Szóbeli jegyzék

Válaszolva 420/1/b. sz. 1944 november 13-án kelt b. jegyzékükre, a Kir. Magyar Külügyminisztérium bátorkodik a svájci követséggel tisztelettel a következőket közölni:

1. A magyar kormány hozzájárulását adta ahhoz, hogy a svájci követség közreműködésével 7000 zsidó Palesztinába kivándoroljon. Ezek a zsidók elutazásuk időpontjáig Budapesten, erre a célra rendelkezésre bocsátott házakban lesznek egybegyűjtve, ez közvetlenül a svájci követségnek, valamint a napisajtó útján a többi érdekelteknek tudomására hozatott.

2. Az 1944 november 14-iki napilapokban helyesbítés jelent meg, amely szerint fénykép és aláírás nélküli kivándorlási igazolványok is érvényesek.

3. A magyar hadsereg egyik gyűjtőhelyén tartózkodik már mintegy 6.900 zsidó, akinek svájci védlevele van, s a munkaszolgálat alól kiemeltetett és készen áll arra, hogy e gyűjtőhelyről a külföldre elinduljon.

4. Arra a megjegyzésre vonatkozóan, hogy a gyűjtőhelyen az őrzéssel megbízott nyilaskerecesek és rendőrök, felsőbbségük külön parancsa nélkül, a védlevél-tulajdonosokat nem bocsájtják szabadon, felhozzuk, hogy ez éppen bizonyíték arra, hogy ezekben a szervezetekben milyen fegyelem uralkodik. Ezzel összefüggésben tisztelettel kérjük az alárendelt közegek között előállható esetleges súrlódások elkerülhetése céljából, — hogy a svájci követség eljáró szerveit a minden fegyelmezett testület általános szolgálati előírásaira (szolgálati út betartása, stb.) figyelmessé tegye.

5. Ami a követség által szóvá tett „chaotikus állapotokat” illeti, úgy ezek éppen arra vezethetők vissza, hogy a svájci követség szervei nem tartották magukat ahhoz a megállapodáshoz, amely szerint először azokat a védleveleket veszik figyelembe, amelyeket október 16-ika előtt állítottak ki. Ezzel szemben megállapítást nyert, hogy védleveleket zsidó munkaszolgálatos oszlopoknak autón utána vittek és útközben kézbesítettek. Ezáltal az eredetileg megállapított, megegyezésszerű 7800 védlevél száma legalább a duplájára emelkedett, ami abból is látható, hogy a már felemlített, kiemelt 6900 zsidón kívül, folyton emelkedő számban újabb védlevél-birtokosok is jelentkeznek.

6. A kivándoroltatandó zsidóknak a magyar hatóságok által való kiemelés és koncentrálása azért is jelentősen megnehezült, mert a svájci követség a már két héttel ezelőtt a kivándorló védlevél-birtokosoknak kért és általa kilátásba helyezett névjegyzékét mai napig sem bocsájtotta rendelkezésre. Ezért kényszerültek a hatóságok a szóba-jöhető 7800 zsidót, a sokkal nagyobb számban jelen levő védlevél-tulajdonosok közül kiválogatni, hogy ily módon a 7800-as kivándorlási kontingenst összeállíthassák.

7. A magyar kormány sajnálatába nincs abban a helyzetben, hogy az összeköltözés határidejét megváltoztassa. A kivándorlók érdekében is áll, hogy ez a kérdés a lehető leghamarább rendezést nyerjen. Indokolt esetekben a magyar külügyminisztérium igyekezni fog mégis kivételt tenni.

Budapest, 1944 november 17.

A kormányrendeletek értelmében november 15-ike után a védlevél-kiadást tulajdonképpen hivatalosan meg kellett szüntetni. A nyilasok azonban összetéptek igen sok védlevelet s elhurcoltak védetteket, ezenkívül állandóan kellett téglagyárakban, sáncmunkákon, sőt még a hegyeshalomi halálúton is kiszabadítani üldözött százait, úgyhogy a védlevelek kiállítása tulajdonképpen sohasem szűnt meg. Még postán is küldöttek szét olyan helyekre, ahol az segítséget jelenthetett.

Egy ilyen küldemény tévedésből a Radeczky-laktanyába^ a nyilasokhoz jutott. Onnan a külügyminisztériumba továbbították. Erre céloz a tiltakozó jegyzék 5. pontja is.

Kortörténelmi érdekességű Lutz konzulnak erre adott 431. számú válasz jegyzéke:

431/Vkr.

Szöbeli jegyzék

A Svájci Követség idegen érdekek védelmében bátorodik, hivatkozással a kir. magyar külügyminisztérium 13050/pol. 1944. számú, 1944 november 17-én kelt szóbeli jegyzékére, a következőket szíves tudomására hozni.

A svájci követség tisztában van azzal, hogy a mai helyzetre való tekintettel nagyobb számú hamis védő-útlevélet állítottak ki. Ahogy megállapítható volt, egyesek, akik magukat a svájci követség alkalmazottjának adták ki, a követség kivándorlási irodájában megjelentek és részben ott és részben a város más helyein a szóban forgó hamis igazolványokat kiadták. Így történt ez például azzal a borítékkal (Svájci-követség, Vadász-utca, megjelöléssel, géppel van ráírva), amelyet állítólag védlevelekkel a Radecky-laktanya hatóságaihoz címeztek. A követség magától értetődően ezután is, mint eddig, minden intézkedést meg fog ragadni, hogy ilyen igazolvány-hamisításokat megelőzzön. Sajnos, a követség kezdetben nem volt tisztában azzal, hogy az ilyen védleveleknek milyen jelentősége lesz, máskülönben azokat fényképpel és aláírással látta volna. Ezzel összefüggésben kell rámutatni arra, hogy egy Mérleg-utcai iroda semmiféle összefüggésben a követséggel nincs és egy állítólagos Kellner László és Schumacher Vera a követség előtt ismeretlen. Jelentőségteljes lenne mindenekelőtt, ha valódi kivándorlási igazolványok tulajdonosait nem vinnék ismételten az óbudai téglagyárakba és a svájci védelem alatt álló házakba ne lépnének arra nem jogosított személyek, hanem azokat respektálnák. A svájci követség a kir. magyar külügyminisztériumnak hálás lenne, ha szóbeli jegyzékkel megerősítenék, hogy miután svájci oldalról a kérdéses házak ellenőrzését keresztül vitték, azokba csak a minden házban elhelyezeti bizalmi emberei beleegyezésével léphetnének be.

A svájci követség felhasználja ezt az alkalmat is, hogy a kir. magyar külügyminisztériumot újólag kitűnő nagyrabecsüléséről biztosítsa.

Budapest, 1944 november 25.

XI.

SEMLEGES DEMARS

Miközben a „védettek“ költözködése folyt, a fővárosi zsidóság legszegényebb része, amely összeköttetések és anyagi eszközök híján semmiféle mentesítéshez, vagy védelemhez nem tudott jutni, a csillagos házakban összebújva, remegő félelemmel várta sorsának eldőlését. Férfiak 60 éves korig már nem voltak közöttük, fiatalabb nők is hiányoztak, csecsemők, kisgyerekek, aggastyánok, betegek, nyomorékok, több mint 40.000 főnyi nyomorgó hada szorongott elzárva a világtól. Kiszolgáltatva legtöbb helyütt a *házfelügyelő* kénye-kedvének, basáskodási hajlamának, nem egy helyen a házban lakó, nyilasérzelmű keresztény légóparancsnok önkényeskedésének is. Kijáráruk igen meg volt szorítva, a legjobban azok kö»-

Rekedhettek még, akik a németeknél dolgoztak, vagy a Tanács igazolványával rendelkeztek. Vájná belügyminiszter rendeletére ezek sárga csillagát szorzójelszerűen fekete posztóval vonták be. Ezek voltak a „dolgozó” zsidók.

Valójában a nyilasok dühe és főképpen jól megfontolt rablási vágya ezidőben elsősorban a jobbmódú „nemzetközi” zsidók ellen fordult, akik látszólag — védettséjük folytán — körmeik közül kiszabadultak. Éppen ezért, amíg a csillagos házakban maradt zsidókat csak ritkábban zaklatták, naponta sűrűn fordultak elő fosztogatások és súlyos önkényeskedések a védett házakban.

Az átköltözések során a nyilas atrocitások annyira szaporodtak, hogy Wallenberg és Lutz kezdeményezésére abban a reményben, hogy a semleges hatalmak képviselőinek közös lépése több eredménnyel járhat, a nuncius november 16-án újabb megbeszélésre hívta meg diplomatatársait. Ez alkalommal egy újabb memorandumot szerkesztettek, amelyet a nuncius és a svéd követ Szálasinak november 17-én este adott át és amely így hangzik:

Memorandum

„A semleges hatalmak Budapesten akkreditált képviselői a következőkkel fordulnak tisztelettel a királyi magyar kormányhoz:

Miután augusztus havában majdnem egy félmillió zsidót deportáltak már Magyarországról külföldre, s a semleges hatalmak kormányainak pozitív értesülései vannak arra, mit jelent a valóságban a deportálás, az említett Hatalmak Képviselői közös diplomáciai lépést intéztek a királyi magyar kormányhoz, hogy akadályozza meg a deportálások újrafelvételét. A diplomáciai lépés akkor kedvező fogadtatásban részesült, néhány százezer emberi élet megmenthető volt.

Az október 15-ike utáni napon az új kormány és Szálas Öccselenciája maga, határozott és ünnepélyes kijelentést tettek, hogy nem lesz deportálás, sem a zsidók megsemmisítése. Mindezekkel ellentétben a Semleges Hatalmak Képviselői abszolút biztos forrásból megtudták, hogy valamennyi zsidó deportálását újból elhatározták, s azt olyan kegyetlen szigorúsággal hajtják végre, hogy az egész világ tanúja az embertelenségeknek, melyek a végrehajtást kísérik (kisgyermeket szakítanak el anyjuktól, öregeknek és betegeknek esőben is egy téglagyár elégtelen fedele alatt kell feködniök, férfiak és nők napokon keresztül minden táplálék nélkül maradnak, tízezrek bezsúfolása egyetlen téglagyárba, erőszak elkövetése nőkkal szemben, agyonlövésések semmiségükért, stb.).

Közben, akár csak annak idején (a nyár folyamán), azt állítják, hogy nincs szó deportálásról, hanem csak külföldi munkaszolgálatról. De a Semleges Hatalmak Képviselői nagyon jól ismerik azt a borzalmas valóságot, ami e szerencsétlenek legtöbbjé számára e név alatt rejlik. Különbösen elégséges arra gondolni, hogy kisgyermeket, aggastyánokat és betegeket hurcoltak el, hogy az ember meggyőződjék arról, mennyire nem munkáról van szó, ellenben a kegyetlenkedések, amelyekkel az elszállítását végrehajtották, előre láthatóvá teszi, mi lesz a vége a tragikus kivonulásnak.

E szörnyűségekkel szemben a Semleges Hatalmak Képviselői nem vonhatják ki magukat az emberiesség és keresztény szeretet diktálta ama kötelezettség alól, hogy a magyar királyi kormánnyal szemben

a legélenkebb fájdalmuknak adjanak kifejezést és a következőket kérik:

1. vonja vissza a zsidók deportálásának határozatát s a folyamatban levő intézkedéseket függessze fel oly módon, hogy azok a szerencsétlenek, akiket tűzhelyeiktől eltávolítottak, oda a legrövidebb idő alatt visszatérhessenek;

2. azoknak, akik munkaszolgálat címén koncentrációs táborokban kénytelenek élni, megfelelő és emberi bánásmódban legyen részük (elegetendő élelem és fedél, egészségügyi és vallási ellátás, életük respektálása, stb.);

3. teljes és lojális végrehajtása azoknak a rendelkezéseknek, amelyeket a királyi magyar kormány azon zsidók érdekében hozott, akik a Budapesten akkreditált követségek védnöksége alatt állnak, miután az incidensek szaporodnak. Valóban meglepő az a megvetés, amit alantas közegek a felsőbb hatóságok rendeletével szemben tanúsítanak.

A Semleges Hatalmak Képviselői remélik, hogy a királyi magyar kormány jól meg fogja érteni ezt a diplomáciai lépést és azt szívesen fogadva, visszatér Szálasi őexcellenciája kijelentéseihez és ígéreteihez. Ezt a diplomáciai lépést nemcsak az üldözött zsidók iránti részvét sugallja, hanem a Magyarország iránt érzett mély ragaszkodás is, melyet szeretnénk meg szabadultnak látni attól a folttól, mely mindörökké beszennyezné dicsőséges történelmét. És a kormány, amely a magyar nép sorsáért a súlyos felelősséget viseli, bizonyára meg fogja kímélni azt azoktól a kellemetlenségektől, amiknek megtorlásaként ki volna téve a Magyarországgal háborúban álló hatalmak részéről arra az esetre, ha a zsidók deportálása vagy megsemmisítése folytatódna. (Nem is szólva arról, hogy Magyarország esetleges megszállói ugyanazokat a módszereket alkalmazhatnák a magyar néppel szemben.)

A Semleges Hatalmak Képviselőinek, akárcsak kormányaiknak is, nincs más céljuk, mint enyhíteni az emberi szenvedéseket s megerősíteni a segélyintézményeket a háború áldozatai számára. Bármilyen legyen is a fogadtatás, amelyben a magyar kormány ezt a diplomáciai lépést részesíti, annak feltétlenül nagy hatása lesz magatartásukra a magyar néppel szemben; és ha az kedvező lesz, serkentőleg fog hatni rájuk, hogy még több érdeklődéssel és jóakarattal dolgozzanak a magyar népért, főként az ellenséges megszállás kiterjedésének fájdalmas esetében.

A Semleges Hatalmak Képviselői bíznak abban, hogy a nemes magyar nemzet, visszatérve ősi keresztény tradícióihoz, meg ebben 8 nehéz pillanatban is hűséges marad azokhoz az elvekhez és módszerekhez, amelyek Magyarországot civilizált, az egész világ által megcsodált országgá tették.

Budapest, 1944 november 17.

Carl Iván Danielsson «
svéd miniszter.

Bardld Feller
svájci ügyvivő.

f Angelo Rotta
apostoli nuncius.

Angel Sanz-Briz
spanyol ügyvivő.

Pongrácz gróf
portugál ügyvivő.

XII.

SZALASI UTASÍTÁSA A ZSIDÓKÉRDÉSBE

Szálasi válaszul, a zsidó-kérdésben, a kormány részére kiadta utasításait, melyeket az őt jellemző, következő megjegyzéssel írt alá:

„Zsidó-kérdésben a következőket szegeztem le és ezen tárgyban a továbbiakban senkivel tárgyalni nem óhajtok!”

Az utasítást báró Kemény Gábor külügyminiszter a semleges követeknek jegyzékkel küldi meg.

A szóbeli jegyzék magyar fordításban így hangzott:

Magyar Kir. Külügyminisztérium.
13—057/poL 1944.
1 melléklet

Szóbeli jegyzék.

A Királyi Magyar Külügyminisztériumnak van szerencséje mellékelten a Nemzetvezetőnek a zsidó-kérdés tárgyában 1944 november 17-én történt elhatározásáról egy emlékiratot az érdekelt követségeknek tudomásulvétel céljából tisztelettel átszarmaztatni.

Budapest 1944 november 18.

E jegyzékhez volt mellékelve az ugyancsak németnyelvű emlékirat, amely magyar fordításban így hangzik:

Emlékirat

a Nemzetvezetőnek 1944 november 17-én történt elhatározásáról a zsidókérdés végleges szabályozásának kérdésében.

A magyarországi zsidók a következő hat csoportra oszlanak:

1. *Külföldi menleveles zsidók.* Ezek a zsidók 1944 november 20-án 16 óráig a belügyminiszter által kijelölt, úgynevezett Palatínus-házakba tömörítendők. A magyar napisajtó naponta megfelelő közleményeket hoz nyilvánosságra. Nevezett zsidók elutazásukig a belügyminiszter által kijelölt házakban tartózkodnak. Naponta reggel 8—9 óra között a környéken sétálhatnak. Ezeknek a zsidóknak elutazása egyrészt a magyar kormány és az érdekelt államok kormánya közötti diplomáciai kapcsolatok kialakulásától, másrészt a közlekedési megegyezéstől függ, amelyet az érintőit kormányok a német kormánnyal kötnek. A magyar kormány és az érintett kormányok között a menlevéllel ellátott zsidók létszámára kötött megállapodás nem emelhető.

2. *A német kormány részére kölcsön adott zsidók,* akiket a német kormány, mint munkaképeseket, a közös hadvezetés érdekében foglalkoztatni hajlandó.

Ezek a zsidók a magyar nemzet javára munkakötelesek. Egyénileg (névmegadással) adatnak ki a német kormánynak; érdekükben a magyar belügyminiszter állandó magyar bizottságot delegál Németországba. Ennek a bizottságnak egy tagja a Nemzetközi Vöröskeresztnek és az érdekelt külképviseleteknek közös megbízottja lesz. Ennek a bizottságnak feladata 1944 október 16-ika után Németországban munkaszolgálatot teljesítő magyar zsidókat nyilvántartani s e célból a német és

magyar kormány között az érintkezést fenntartani. Ezek a zsidók a magyar nemzet érdekében a német kormánnyal egyetértve, külföldön is végeznek munkát. Azoknak a zsidóknak sorsát akik a magyar munkaszolgálatot külföldön teljesítik, a magyar állam által az európai zsidókérdésnek általános rendezése során az európai szempontokkal összhangban döntenek eh. Addig a velük való bánásmód, magatartásuktól függ.

3. *A Magyar országon egyelőre visszamaradó zsidók* gettóban koncentrálandók.

A belügyminiszter javaslatára és tervei szerint ezek a zsidók a következő csoportokba oszlanak:

a) kölcsönzsidók (lásd 2. pont), akiknek munkaszolgálatra való elszállítása valamilyen okból még nem történhetett meg;

b) Gyermekek, aggok, mindazok, akik valamilyen okból szállításra vagy gyaloglásra képtelenek (terhes asszonyok, betegek, stb.).

c) Azok a zsidó gyermekek, akik a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló gyermekotthonokban vannak elhelyezve és azok felügyelő-személyzete.

d) Keresztény vallású zsidók, akiknek részére a gettóban külön épületeket kell kijelölni, amely épületeket keresztel láthatnak el. A keresztény zsidók csillag helyett foltot hordanak és saját tanácsuk van.

A gettó közbiztonságáról, egészségügyéről a belügyminiszter gondoskodik. A Zsidó Tanács a gettóban tevékenykedik, ott építi ki a belügyminiszterrel egyetértve a saját szervezetét. Lehetővé tétetik, hogy úgy a nemzetközi, mint a svéd Vöröskereszt gettó-zsidók részére a gettóban népkonyhákat állítson fel és tarthasson üzemben.

A nunciatúra, a nemzetközi és svéd Vöröskereszt védelme alatt álló zsidó otthonoknak és menedékhelyeknek a gettóban való megfelelő és ildomos elhelyezéséről a belügyminiszter gondoskodik. A gettón belül a zsidók szabadon élhetnek és szabadon mozoghatnak. A gettót nem hagyhatják el, rádiót és telefont nem használhatnak, postai kapcsolataikat a belügyminiszter és a közlekedésügyi miniszter által egyet-, értően létesítendő postahivatal bonyolítja le. Zsidók csak magyar nyelven levelezhetnek, csak zsidóknak írhatnak, a feladó pontos megnevezése mellett, sárgaszínű — külön e célra megjelölt — postai levelezőlapon.

Azok a zsidók — mellékes, hogy milyen csoportba tartoznak — nem maradhatnak a gettóban, akik a bűnügyi nyilvántartó adatai szerint politikai bűntetteket — bár csak kihágást — követtek el, amely miatt 1944 október 16-án internálva voltak, vagy rendőrségi felügyelet alá tartoztak. Politikai bűntett alatt minden nemzetellenes cselekedet értendő.

A gettónak négy kapuja van, a négy világtáj felé.

Zsidók a gettót csak abban az esetben hagyhatják el, ha mint munkára kötelezett kölcsönzsidók elszállításra kerülnek.

4. *Mentességi bizonyítvánnyal ellátott zsidók*, és pedig:

a) Azok a zsidók, akiknek a volt kormányzótól adott mentesítési bizonyítványukat felülvizsgálás után a belügyminiszter elismerte és akik a belügyminiszter által kiadott névjegyzékben fel vannak sorolva.

a) Az előző belügyminiszter által kiadott mentesítési igazolványokkal rendelkezők, amelyek elismerése a belügyminiszter által kiadott hivatalos névjegyzékben nyilvánosságra hozatnak.

c) A vitézi címmel ellátott és az arany vitézség! éremmel ellátott, valamint hadirokkant zsidók, belügyminiszteri elismerés esetén.

Ezek a zsidók fajvédelmi, valamint vagyoni megszorításokon kívül a többi zsidótörvények, rendeletek és határozmányok alól mentesek. Politikai, gazdasági és társadalmi életben nem vehetnek részt'

5. *Egyházi személyek*, papok, apácák teljes mentességet élveznek, azonban a külügyminiszter, a vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint az illetékes egyházi szervek közös megegyezése alapján kijelölt valamelyik rendházban elkülönítendő, s belátható időn belül külföldre kell őket áthelyezni, illetőleg átvétetni.

6. *Külföldi állampolgárságú zsidók* és olyan magyar honosságú zsidók, akik útleveleket 1947 november 17-én 14 óráig az Idegenellenőrző Hivatalnál (KEOKH) jegyzékbe vették, kötelesek az ország területét 1944 december 1-ig elhagyni.“

XIII. '.

A SZALASI-FÉLE UTASÍTÁSOK VÉGREHAJTÁSA

Szalasi utasítása értelmében, — most már annak végrehajtása céljából, — különféle intézkedések történtek

A Szalasi-párt „zsidótanító osztályának“ vezetője, gróf Serényi Miklós, illetőleg rövidesen utóda Kelecsényi István is kap utasítást, amely viszont *így* hangzott:

„Kölcsonzsidók: minden egészséges férfi, 11—60 évig és nő 16—10 évig köteles Németország területén, Magyarországnak szállítandó hadianyag fejében, Magyarország jó hasznára dolgozni.“

Kelecsényi¹⁶² ezen az alapon adta ki a nyilaspárt „Budapest és környéke zsidótanítási osztálya“ vezetőjének, a hírhedt Rettmann Kurtnak utasításait, amelyek szerint rövidesen, — mint látni fogjuk, — akcióba is lép.

A német követségen, — a magyar illetékesek bevonásával, — e napokban értekezletet tartanak, s elhatározzák a zsidó munkaszolgálatosok átadását erődítési munkálatokra a Sió-vonalra és Sopron körzetébe. Megállapodnak három vonalban: a munkaszolgálatosok Győr—Hegyeshalom vonaltól délre mellékutakon, sáncászó zsidók a fővonalon, attól északra pedig a hadművelési területről visszahozott munkaszolgálatosok vonulnak nyugatra. A három vonal irányítója: Eichmann, Ferenczy és Fábíán vezérőrnagy. (Ferenczy egyébként október 11-én már az összes csendőrségi nyomozók parancsnoka lett.) Az élmezérsről a honvédség, elhelyezésről a csendőrség volt köteles gondoskodni. Napi 20—25 km a menet, első állomás Piliscsaba.

A Zsidó Tanács táviratilag fordult Budinszky László igazságügyminiszterhez és segítségét kéri (tudvalévően a zsidó-

¹⁵² Kelecsényi István joghallgató egyébként helyettes vezetője volt Qaál Csaba mellett a nyilasok „anthropológiai“ osztályának, s ő állapította meg „vérvizsgálatok“ alapján, hogy nincs-e „zsidó vérbefitése“ a Szalasi-párt erregyanús tagjainak. Nagy protekciójú zsidókról is „megállapította“ több esetben, a „tisztá árja származást“, s ilyeneknek mentesítő okiratot is adtak. (Népügyességi vallomások alapján.)

ügyek a Szálasi-kormány alatt az igazságügyminisztérium hatáskörébe tartoztak).

Budinszky válasza ez volt:

„A hozzám érkezett távirati értesítésükre hivatkozással, közlöm, hogy a zsidóság érdekében történtek bizonyos intézkedések avégből, hogy az esetleg harctérre válható Budapesten a háborús rombolások esetében életük biztonságban legyen, — miként már az első világháborúban is valamelyik hadviselő fél a lehetőséghez képest eltávolította ily helyekről az ott levő lakosságot.

A zsidósággal való bánásmód egyébként teljesen és kizárólag a zsidóság magatartásától függ.

Megengedhetetlen, hogy a zsidóság jelentős része kémkedés, árulás, vagy esetleg lázadás által a nemzetet, mint hadviselő felet károsítsa, amint erre a múltban sok esetben példa volt

Abban az élet-halálharcban, amelyet a nemzet jelenleg visel, egyes személyeket érhet joghátrány, ami azonban nem jelenti azt hogy a magyarban nincs emberiségi

A magam részéről csak azt tudom ajánlani, a zsidóság hasson oda az őt nyíltan támogató semleges és ellenséges államoknál, hogy szűnjenek meg azok a valóban embertelen borzalmak, amelyek a szerencsétlen magyar népet, különösen a bolsevisták részéről érik, mert ellenkező esetben a zsidósággal szemben is kénytelen lesz a kormányzat a legerélyesebben — azonban a krisztianizmus álláspontját figyelembe véve — eljárni.“

*

Érdekes része volt a semleges követségek védőmunkájának annak megakadályozása, hogy a Szálasi-kormány által kért diplomáciai elismertetés elutasítása, ne tegye lehetetlenné a budapesti követségek további működését Lutz és Wallenberg tanácskozásaik során úgy határoztak, hogy saját kormányaikat arra fogják kérni, ne döntsenek a Szálasi-kormány elismerése tárgyában. Valóban sem Svájc, sem Svédország nem nyilatkozott a Szálasi-kormány elismerése, vagy el nem ismerése felől s így Lutz és Wallenberg-állandóan arra hivatkozhattak, hogy bár ők „mindent megtesznek az elismerés érdekében“, kormányuk döntése még nem érkezett meg. Ez a tény lehetővé tette a mentési akció folytatását és a Szálasi-kormánytól való további eljárásaikat

XIV.

AZ ELSŐ RAZZIÁK A VÉDETT NEGYEDBEN — A SVÁJCI VEDELEM SÜLYOS HELYZETE

A Szálasi-kormány közben végleges rendet készül teremteni a mentesített zsidók között is. A sokezer Horthy mentesített közül mindössze 70-en kapnak a revízió során Szálasi-féle mentesítést és 501-en Vajna-féle belügyminiszteri mentesítést. Á november 19-i minisztertanácson elhatározzák, hogy a svéd követségnek 3 napos ultimátumot adnak és ha addig sem érkezik meg a svéd kormány elismerése, úgy a svéd védlevelekkel rendelkező zsidókat a belügyminisztériumnak szolgáltatják ki s a csendőrség útján őket is

deportálni fogják. A svéd követségnek sikerült végül is elhárítani ezt a veszélyt védettjei felől — további halogató ígéretek tételével.

A védett házakba való összeköltöztetés közben november 19-én befejeződött. Ekkor nyilvánosságra került a Szálasi-kormány az a szándéka is, hogy a védlevéllel nem rendelkező zsidók részére gettót állítanak fel, ahová záros határidőn belül be kell költözniük. Szöllösi miniszterelnökhelyettes a Zsidó Tanácsot értesíti erről, s ugyanekkor jelentkezik Solymossy János rendőrtörzsfelügyelő, mint „a zsidók összeköltöztetését intéző miniszteri biztos” is.

Hamarosan rájöttek a nyilasok és a rendőrhatalóságok is, arra, hogy a svájci házakban, illetve a svájci védlevelek kiadásánál „súlyos visszaélések” történtek és hamis védlevelek is forgalomban vannak.

November 27-én elrendeli a kormány, hogy a menlevelek nem hagyhatják el házaikat. Vájná belügyminiszter megállapítása szerint arra jöttek rá, hogy „kerek számban 27.500 (?) hamis svájci menlevél volt forgalomban”.

A svájci követség kénytelen volt elismerni, hogy „bélyegzőjét és levélpapírjait elloptak” és ilymódon előtte is ismeretlen számú hamisított védlevél van forgalomban. Megindul aznap tehát a hatóságok és a nyilasok felülvizsgálata azoknál, akik a svájci házakban tartózkodtak. A vizsgálatot nyilasok végezték rendőrökkel és Obersturmbannführer Dannecke vezetése mellett németekkel együtt.

Az első napokban általában véve meg sem nézték a védleveleket, hanem főleg fiatal munkabíró férfiakat választottak ki és azokat nyomban az óbudai téglagyárba vitték, ahonnan deportálásra kerültek.

A követség tiltakozására, azután elrendelték, hogy a „valódi védlevéllel” rendelkezőket a védett házakból eltávolítani nem szabad.

Ezután a nyilasok a védleveleket kezdték aprólékosan vizsgálni valódiságukra nézve. Különböző szempontok alapján történt a vizsgálat. Voltak primitíven hamisítottak, vagy névradírozásokkal „átírtak”, ezeket könnyű volt felismerni. Rájöttek, hogy egy hamisított követségi bélyegző van forgalomban, amelyik a „Suisse” nevet tévesen „Susse”-vel tünteti fel. Az „i” betű hiánya sokszáz olyan ember életébe kerül, aki nyilván nem is tudta, hogy drága pénzért hamisított védlevelet vásárolt, nem rejtőzködött el, hanem bevonult a svájci házba, nyíltan mutatta fel védlevelét, s ment a halálba...

A helyzet kezdett kétségbeejtővé válni: ezrek és ezrek kerültek deportálásra. Bekövetkezett az a katasztrófa, amelytől féltek: a svájci követség maga is súlyos helyzetbe került, s vele az egész akció kompromittálódott. Egy ideig a svájci védelem érdekében ezért Lutz helyett, felkérésére, Wallenberg járt el, mint akinek „hitele” csorbát nem szenvedett. A nyilasok egymással közölték, hogy a svájci követséget „nagyarányú hamisításon érték”, ezért a svájci házakat lassanként szabad prédának is tekintették. A legtöbbször már meg sem nézték a védleveleket, vagy összetépték azokat és tulajdonosát deportálták. Sokszor egyszerűen elvették a védleveleket, zsebrevágtak és nagy összegekért nyomban egy

másik zsidónak adták el. Sok esetben azonban elálltak a deportálástól, megfelelő „váltáság“-ért.

Teljesen önkényesen folyt le ez a revízió, a svájci házakban. Szerencse mentett meg hamis passzussal bírókat, ezzel szemben valóban jogos és eredeti védlevelekkel bírók százait kíméletlenül hurcolták el onnan s deportálták a józsefvárosi pályaudvarra. A Szent István-parkban sorakoztatták először ezeket a „svájci védetteket“, azután a Teleki-tér 4—10. sz. házakba hajszolták őket. Itt értékeiket elszedték s a Szálasi-féle rendelet értelmében a korhatárba esőket a közeli józsefvárosi pályaudvaron bevagonírozták és deportálták. Az öregebbeket, vagy fiatalabbakat, több mint 20.000 embert, a jövődó gettó területén lévő csillagos házakba osztották be.

A svájci követség megkísérelte téglagyárakból, a Teleki-térről, sőt Hegyeshalomról is védettjei egy részének visszaszerzését, azonban éppen az elmondott okokból, — a svájci passzusok forgalomban lévő óriási tömege és a rendkívül sok hamisítvány miatt — ez csak igen kis számban és ritkán sikerült.

A cionisták kétségbeesve vették néhány napon át a svájci házakban történekről szóló jelentéseket, valamint a téglagyárakban fennálló borzalmas állapotokról szóló beszámolókat. Ezek hatása alatt rábírták végre Lutz-ot, hogy a történekek ellenére erélyesen lépjen fel az atrocitások beszüntetése érdekében. Tiltakozást jelentett be a külügyminiszternél mindenekelőtt az ellen, hogy szabályos védlevéllel rendelkezőket is deportálnak és felajánlotta a követség segítségét a hamis védlevelek kiválasztására. Feltételül szabta azonban, hogy a hatósági közegek a svájci követség egy-egy tagjának, illetve tisztviselőjének jelenléte nélkül nem végezhetnek revíziót a védett házakban.

Fellépésének hatása alatt azidőtől kezdve 10 és 1 óra között folytak le a védett házakban a további ellenőrzések, amelyekhez eleinte Lutz konzul személyesen, valamint felesége, azután pedig Krausz, vagy más cionisták jártak ki. Ezeknek sikerült nem egy esetben olyanoknál, akik egyébként a deportálást korhatárba estek volna, a nem feltűnően hamisított védleveleket szabályosnak minősíttetni és ezzel azokat megmenteni. A fokozott formalitások amellet meglassították az ellenőrzést, úgyhogy annak hevességei letompult.

A nyilasokkal azonban semilyen komoly megállapodást kötni nem lehetett, hiszen azok saját felsőbbségük utasításait sem fogadták meg. Minden törekvésük odairányult, hogy azokat is kijátszva, rablási és gyilkolást vágyaikat kielégítsék. Lutz ezekután újabb erélyes jegyzéket intézett a külügyminisztériumhoz. Ebben rámutat arra, hogy bár megállapodásszerűen a követség tisztviselőinek jelenléte nélkül ellenőrzés nem történhetik, a nyilasok mind ezen túlteszik magukat. A svájci követség a maga részéről minden felelősséget elhárít magától, amennyiben a kormány nem szünteti meg a védett házakban a nyilasok által előidézett kaotikus állapotokat. Egyben bejelentette, hogy mindaddig, amíg a kormány e téren rendet nem teremt, nem fog közreműködni az ilyen „ellenőrzésnél“.

Meg kell állapítani, hogy a németek, akik szintén közreműködtek a védett házak ellenőrzésénél, igyekeztek a követséggel

előzetesen kötött megállapodást megtartani, s amikor a követség tisztviselőit a fenti okokból az ellenőrzéstől visszavonta, Obersturmbannführer Dannecke saját hatáskörében úgy intézkedett, hogy a németek sem folytatják a svájci követség tisztviselői nélkül az ellenőrzést. Erről jelentést tett, s kérte forduljanak Lutz konzulhoz, érdeklődjenek távolmaradásának okai iránt.

Nyilvánvalóan közre játszott az, hogy Lutz konzul a^vele jó viszonyt fenntartó Feine követségi tanácsossal előzetesen tárgyalt. Feine ajánlotta neki, lépjen érintkezésbe a német követséggel, mert ott sem nézik jó szemmel, hogy a nyilasok tömegei itthon garázdálkodnak, ahelyett, hogy a frontra mennének. Ilyen lépés Lutz részéről kapóra jönne a német követségnek, — mondotta Feine, — mert arra hivatkozva tudna fellépni a magyar kormánynál.

Ilyen előzmények után fordult a német követség Lutzhoz, aki felkereste a követséget s megbeszéléseiről azután a következő aktajegyzéket vette fel:

„A Német Követség kérdezte, hogy a Svájci Követség Idegen Érdekeket Védő Osztálya a Palatínus-házak felülvizsgálásánál, a rendőrséggel való közreműködést a közelmúltban miért tagadta meg! Alulírott tegnap este ismertette dr. Grell követségi tanácsos és Obersturmbannführer Dannecke urakkal ennek okait. Megállapodtunk abban, hogy a Követség alkalmazottai mai naptól kezdve az úgynevezett „svájci házak“ lakóinak szemléjét megtartják. A rendőrség csak segédkezni fog, hogy a hamis papírokkal ellátott szentélyeket eltávolítsa. Az ellenőrzés azonban nem a szabadban, hanem a lakásokon történik. A Tátra-utca 25. már ellenőrzött és azért további vizsgálatnak nem lesz alávetve.

Mielőtt az ellenőrzés megkezdődne, minden svájci védelem alatt álló házról állomány-jegyzéket kell felvenni, hogy a bennlakók összlet-felzárása megállapítható. Éneikül előfordulhat, hogy a házak megtekintése után azután nem marad 7800 érvényes igazolvánnyal ellátott, tekintettel arra, hogy százak, talán ezrek is a valódi védlevelcek közül munkaszolgálatot teljesítenek, illetve már Németország felé gyalognak.

Utasításom ezért az, hogy minden házban haladéktalanul állapítsák meg a létszámot és egy jegyzéket készítsenek a következő minta szerint:

A ház megnevezése: Lakások száma: Szobák száma: Keresztények: Zsidók:

C. Lutz“

A német követségen tett látogatás után Lutz értésére adta a magyar külügyminisztérium illetékes osztálya vezetőjének, hogy a német kormány sem helyesli az engedélyezett 7800 kivándorló állandó zaklatásait, mert azoknak joguk van a védett házakban megmaradni, s újból nyomatékosan ily értelmű intézkedést kért.

Miután közben a németek, — valóban Lutzra való hivatkozással, — felszólaltak és tiltakoztak, ez nagy mértékben emelte a svájci konzul tekintélyét, s mintegy ki volt ezzel köszörülve a csorba, amelyet a hamisítás napfényre jutása folytán a svájci követség presztízse látszatra szenvedett.

A razzia hírére egyébként Lutz konzul úgy határozott, hogy a valóban jogosan passzussal rendelkezők igazolványát kicseréli új,

hiteles védlevéllel, amelyet francia szövegű bélyegzővel látnak el, mert a hamisítványok nagyrészt német pecsétűek voltak. (Most bosszulódott az meg, hogy Maximilian Jäger svájci követ vonakodott annakidején fényképes igazolványokat kiadni és a védőleveleket aláírásával ellátni. Tagadhatatlan, hogy Jäger követ egyáltalában nem helyeselte az egész mentő-akciót, attól kezdettől fogva távortartotta magát, s a védlevelek kiállítására csak akkor kerülhetett a sor, amikor a követ elhagyta Budapestet és Harald Feller ügyvivő Charles Lutz konzulnak védőmunkájában szabad kezet engedett, sőt azt támogatta.)

Ezt a védlevél-cserét a cionisták lelkes vezetői: *dr. Geyer Albert, Salamon Mihály* és *dr. Herskovits Fábián* végezték. Hiába állítják ki ezeket az igazolványokat, mert igen nehéz volt a már széthurcolt, összedobált jogosítottakat megtalálni. Azok pedig, akik maguk jelentkeztek, hogy a német pecsétes védlevél helyébe franciát kapjanak, jobbára hamis védlevelek tulajdonosai voltak, bár igen sokan voltak olyanok is, akik nem tudtak arról, hogy a Vadász-utcában, vagy máshonnan kapott svájci passzusuk valójában hamisított volt. Igen sok sikerült hamisítványt egyáltalában meg sem lehetett különböztetni a valóditól.

A francia-pecsétes védlevél egyedüli jogosítottságának hírére, amellet váratlanul felbukkantak hamisított, de most már francia-pecséttel ellátott védlevelek is.

Miután a megkezdett razziák során a teljesen megzavarodott nyilasok, — akik 7800 svájci védett helyett legalább 30.000 védőlevelest találtak magúkkal szemben, — önkényesen tépték össze a védőleveleket — német- és francia-pecsétet, hamisat és valódit egyaránt, — ami egyenlő volt a Teleki-téri gyűjtőhelyen át való deportálással, tehát a halállal, a svájci követség újabb megoldást igyekezett találni. Dr. Geyer Albert és Salamon Mihály vezetésével egy 7800 személyt magában foglaló listát állítottak össze és igyekeztek szétküldeni a következő igazoló írást:

*„A svájci követség igazolja, hogy nevű
.....szám alatt szerepel a 7800-as védett listán.“*

Elképzelhető, micsoda harc folyt azért, hogy erre, az életet biztosító listára, valaki a 30.000 svájci „védett“ közül rákerüljön. Ezt a védett névsort azután a Vadász-utcában, illetőleg a már időközben megnyitott Wekerle Sándor-utcai másik „svájci követség“ védett házban szüntelenül változtatták, javítottak, gépelték. Bármenyire is'sürgették azonban a nyilasok, nem merték a hatóság kezébe adni s az nem is került soha oda, mert ezáltal ők szolgáltatták volna ki a többieket a biztos pusztulásnak.

(A történelmi igazság kedvéért meg kell állapítani, hogy a cionistáknak az a vakmerősége, amellyel a „svájci“ védettséget önhatalmúlag az engedélyezett 7800-as létszám sokszorosára kiterjesztették, óriási eredményekkel járt. Teljesen megzavarta a nyilasok programját, akadályozta őket a nem védettek gyors és könnyű deportálásában. Ha belenyugszanak a Szálasi-kormány határozatába, úgy november 16-a után a védett házakon kívül maradt tízezreket azonnal elhurcolták volna. Így kénytelenek voltak heteken át „razziázni“. A cionisták ezzel sok időt nyertek, s az idő akkor valóban életet jelentett!

Nagy igazságtalanság tehát a cionisták svájci „passzus-hamisítás“-ait helytelenségnek feltüntetni. *Ez bölcs és bátor önvédelmi eszköz volt.* S igen nagymértékű önzetlenséggel párosult Tudatában voltak ugyanis annak, hogy elsősorban *önmaguk* helyzetét nehezítik meg a védettek létszámának ily mértéktelen felduzzasztásával.

Amíg a többi követség! akciót irányító védettek bizony sok esetben kicsinyes féltékenységgel utasították vissza a szegényebb sorsú zsidó-tömegeket a cionisták példás és áldozatos önzetlenséggel arra törekedtek, hogy *minél nagyobb számmal tudjanak zsidókat menteni.*

Ez a svájci cégér alá húzódott *cionista-munka volt az egyedüli, valóban demokratikus tömeg-önvédelmi akció,* amelynek érdemeit eddig bizony igen mostohán méltatták. (Talán nem utolsó sorban azért, mert a cionista-akció hiteles ismertetése ezideig még nem történt meg.)

XV.

A KIVÁNDORLÁSI PROBLÉMA

A Szálasi-kormány által október 31-én megadott kivándorlási engedély külön nagy gondot okozott úgy a svájci, mint a svéd követségen. Mint mondtuk november 13-án a németek is hozzájárultak 7000 svájci védett kiutazásához. A kivándorlási engedély felhasználása két oknál fogva azonban nagyon nehéz volt. A svájci kormány hozzájárult ahhoz, hogy úgy a svájci, mint a svéd követség kivándorlói Svájcba utazzanak és a háború befejezéséig ott maradjanak. A Németországon keresztül vezető út azonban ebben az időben már éjjel-nappal a szövetségesek bombázása alatt állott, s így ennek az útnak kockázatát annál kevésbé mérték a követségek vállalni, mert tartani kellett attól, hogy a közlekedési vonalak szétbombázása esetén a csoportok esetleg valamelyik németországi városban rekedhetnek. Ezzel szemben viszont a Vörös Hadsereg olyan tempóban közeledett, hogy remélni lehetett a gyors felszabadulást.

Mindennél nagyobb problémát jelentett azonban az a tény, hogy a svájci 7800 és a svéd 4500, hivatalosan engedélyezett védett kivándorlása esetén a két követségnek megszűnt volna minden jogcíme arra, hogy zsidók ügyében továbbra is közbenjárjon a hatóságoknál. Amellett a svájci védett házakban és egyes követségi épületekben az engedélyezett számnak többszöröse húzódott meg, akiknek legnagyobb része a 7800 legális kivándorló elvonulása után, „hamisítódként a nyilasok kezeibe került volna.

A két követség érdekelt vezetői részére nem maradt tehát más megoldás, mint a Szálasi-kormány felé azt a látszatot kelteni, hogy a kivándorlásra való előkészítést a legkomolyabban végzik, bár valójában azt most már ők igyekeztek húzni-halasztani. Wallenberg és Lutz éppen ezért átíratot intéznek, — megbeszélésük alapján, — külön-külön az illetékes magyar hatóságokhoz. *Lutz* például a következő levelet intézi a kereskedelmi miniszterhez:

L/ak.

1944 november 27.

*A Kir. Magyar Kereskedelmi és Közlekedési Miniszternek,**Budapest*

Az annakidején a Kir. Magyar Külügyminisztériummal folytatott tárgyalások alapján, bátorkodunk önökkel közölni, hogy a Magyarországon található és svájci védelem alatt álló, mintegy 8000 személynek elszállítására a Német Kormány a Németországon át történő átutazást engedélyezte. A Német Kormány a bécsi szállítási vezetőséget már megkereste, hogy ennek a szállítmánynak a német határon való átvételére a Kir. Magyar Államvasutakkal lépjen érintkezésbe.

Bátorkodunk tehát önt megkérni, hogy a Kir. Magyar Államvasutak igazgatóságánál a szükséges vonatok rendelkezésre bocsátását elrendelje és az igazgatóságot utasítsa, lépjen érintkezésbe a bécsi szállítási vezetőséggel. Megjegyezzük, hogy mi egy vonattal kb. 700 személyt kívánunk elszállítani, s kérjük önt ezért az ennek megfelelően szükséges számú személykocsi rendelkezésre bocsátására utasítást adni szíveskedjék. A vonatok Magyarországról Svájcba mennek és azok visszaküldéséről onnan gondoskodnak.

Fogadja Miniszter Úr kiváló nagyrabecsülésünk kifejezését.

A Svájci Követség

Idegen Érdekek Védő-osztályának
vezetője.

C. Lutz.

Wallenberg már november 8-án ki akarta próbálni a nyilasok folyton hangoztatott álláspontját, hogy a külföldig védetteknek el kell hagyni az országot. Aznap kelt 298. számú jegyzéke így hangzik:

„A kir. svéd követség bátorodik közölni, hogy az első vonatot Svédországba elszállítandó zsidó származású személyekkel november 15-re tervezi elindítani. A vonaton egyelőre 150 személyt kíván elszállítani. Egy második vonatot november 22-én tervezzük elindítani. E naptól kezdve minden második napon ugyanilyen nagyságú vonat fog elmenni. r

A svéd kormány abban az esetben, ha ezidőszent technikai nehézségek merülnek fel Dánia és Németország, valamint Svédország és Németország közötti úton való szállítás során, úgy a svájci kormánynál szándékozik elérni, hogy ezek a személyek Svájcban legyenek elhelyezhetők és mindaddig ott tartózkodhassanak, amíg az esetleges felmerülő szállítási nehézségek kiküszöbölhetők lesznek.

A követség bátorodik azt a kívánságát kifejezésre juttatni, hogy a fenti módon tervezett második vonatot csak akkor küldjené el, ha az első elérte már a célját, hogy a további vonatok az első transzport alkalmával nyert tapasztalatok felhasználásával legyenek megszervezhetők.

A követség bátorodik érdeklődni, hogy milyen formalításokra van szükség az elutazással kapcsolatosan és erre vonatkozóan a következő kérdéseket teszi fel. Szükséges-e kiviteli engedély az utazásra elviendő élelmiszerek számára? A követség az első vonattal három hétre szóló élelmiszert akar az útra adni. Van-e szükség az elutazók részéről valamely helyi hatóságnál valamely bejelentés megtételére?“

A próbaballon tehát felrepült: a nyilasokat a kérdés teljesen váratlamil érte, hiszen semmi önálló intézkedési joguk ily kérdésben nem volt. A németek pedig egyáltalán nem voltak hajlandók vonatokat rendelkezésre bocsátani zsidók részére, azokat csak „darabszám” voltak hajlandók Hegyeshalomban átvenni, „munkábaállítás” céljából. Kielégítő válasz így nem is érkezett, viszont, ha újból sürgették a védettek elszállítását, Wallenberg rámutatott jegyzékére és fölényes nyugalommal kérte — „a megválaszolását kérdéseinek”...

Wallenberg november 29-én 322. Hnm.71944. sz. alatt újabb jegyzéket intéz az elutáztatás ügyében a külügyminisztériumhoz:

„A kir. követség tisztelettel javasolja, hogy azok a zsidó személyek, akik a KEOKH-okmánnyal rendelkeznek, hetenként jelentkezni tartoznak és az országot 1944 december 1-ig el kellene hagyniok, elutazásra 1945 január 31-ig legyenek kötelezve. A kir. követség bátorodik arra a körülményre rámutatni, hogy ezeknek a személyeknek, a nekik engedélyezett határidőben, lehetetlen volt az országot elhagyni. A követség állandóan fáradozott azon, hogy az érintett személyek elutazását meggyorsítsa és kilátásba is helyeztek pozitív lehetőségeket. A német vízumok egy részét már megadták, és pedig Wien—Berlin—Warnemünde—Kopenhága vonalon való utazásra. Német részről mindössze a vagonoknak Berlinből való irányítása szükséges csak. A hátralevő túlnyomó rész utazása ügyében a berlini kir. követség a német hatóságokkal tárgyalásokban áll.

A kir. követség nyomatékai mutat rá arra a körülményre, hogy a határidőnek 1945 január 31-ig való meghosszabbítása kizárólag az okból szükséges, hogy a magyar és német hatóságok részére az utazás lebonyolításához szükséges technikai előkészítés elvégzésére elegendő idő álljon rendelkezésre, anélkül, hogy a svéd követségnek módjában állna e munkálatok tempójára befolyást gyakorolni. A budapesti és berlini svéd követségek ezideig mindent elkövettek a magyar és német hatóságok azirányú kívánságának teljesítésére, hogy az elutazást, amilyen gyorsan csak lehetséges, keresztülvigyék. A budapesti kir. követség szükségesnek látná a lebonyolításnak bizonyos leegyszerűsítését azzal, hogy a KEOKH-nál még elfekvő és a tulajdonosoknak ki nem kézbesített okmányokat kiszolgáltassák.

Végül bátorodik a kir. követség annak a meggyőződésének kifejezést adni, hogy kérését a kir. külügyminisztérium annál is inkább kedvezően ítélni meg és teljesítheti, miután a követség tudomással bír arról, hogy a kivándorlást engedélyező vízumok január 31-ig érvényes hatállyal lettek megadva. Ez egyben bizonyítékul szolgál arra nézve is, hogy az illetékes hatóságok már eredetileg is ezt a hosszabb időtartamot vették tekintetbe.“

Mindketten saját kormányaiknak is küldtek jelentéseket és¹ táviratokat a rendes postai úton, amikben a kivándorlásra vonatkozó intézkedéseikről számolnak be és különböző javaslatokat tesznek a kivándorlók fogadására és átvételére vonatkozóan. Tudták, hogy a nyilas külügyminisztérium azonnal Jelentést kap az ilyen nem siffrírozott táviratok és nem kurír útján küldött diplomáciai levelek tartalmáról.

Lutz konzul ebből a célból tette meg például november 27-én Bernben, felettes hatóságának a következő jelentést:

E. C. 51/kr.

1947 november 27.

Tárgy:

Zsidó kivándorlás Magyarországról.

Miniszter Úri

Bátorkodunk önnek ezúton az osztály kivándorlási akciójának állásáról a következőkben beszámolni:

A kormányváltás és a front közelsége a zsidó lakosság helyzetét az utolsó hetekben jelentékenyen súlyosbította. A magyar kormánynak, önnek már átküldött, 1944 november 17-én kelt emlékirata, gettó létesítését és zsidóknak Németországban teljesítendő munkaszolgálatra való kikölcsozését írta elő. Másrészt a magyar kormány, a német kormánnyal való megegyezés alapján, immár 7.800 zsidót Svájcra át történő Palesztinai kivándorlás céljaira szabadon adott. Ez utóbbiak ezen a héten bizonyos kijelölt házakban, a Duna balpartján (a Margit-hídnál) koncentráltattak. A mondott 50 ház a kivándorlásig svájci védelem alá került. A szóbamforgó személyeknek oly irányú útlevéligazolást állítottunk ki, hogy kivándorlásra jogosítottak és nevük a kollektív-útlevélben szerepelnek. Sajnos, felelőtlen elemek hamisított útlevél-igazolások ezreit osztották szét ami nagy zűrzavart eredményezett és a jogszerű igazolások tulajdonosainak védelmét igen megnehezítette. Hogy az utóbbiakat a deportációtól megvédelmezzük, ezt az 50 házat a hamisított papírok megtalálására át kell fésülni. Egyidejűleg azonban ezeket Németországba transzportálnak, vagy a német határra a hírhedt gyalogmarsokkal hajtanak, annak ellenére, hogy valódi útlevél-igazolványokkal vannak ellátva. Hozzájárul még, hogy a nyilaspárt tagjai az általunk védett házakban és az utcákon razziákat rendeznek, útlevél-igazolványainkat eltépi, vagy az emberektől elveszik azokat. Ezek' a chaotikus állapotok Osztályunknak erőteljes túlmunkát okoznak, annál is inkább, miután a kivándorlási házakban koncentrált zsidókat immár élelmezni is kell. A deportálás és a gettó létesítésének hírüladása folytán sokezer személy ostromolta meg irodánkat. Levelezés és telefonfelhívás a sokszorosára emelkedett, ugyanakkor zsidók száza befogadás és menedékjog nyújtása iránt esedeznek. Az említett, munkánkat megnehezítő körülmények ellenére, meg fogjuk kísérelni, hogy az első vonatot egy héten belül Svájcba elindítsuk. Szükségünk van azonban okvetlenül a svájci hatóságok és illetékes helyek (Szövetségi Idegenellenőrző Rendőrség, Vasútigazgatóság, Nemzetközi Vöröskereszt stb.) segítségére. Tekintettel ezekre az állapotokra, igen sajnálatos, hogy önnek nem volt lehetséges az oly sürgősen szükséges további személyzetnek rendelkezésünkre bocsájtása.

A kivándoroltatás technikai keresztülvételére nézve következőket adjuk tudomására. A magyar kormány késznek nyilatkozott vonatokat' 10 harmadosztályú és 1, a kísérszemélyzet részére szolgáló, másodosztályú vagonnal rendelkezésre bocsájtani. Mozdony- és vonatszemélyzet csak a német határig megy, a vagonok azonban Zürich vagy Bern végcéljal közlekednek. Szándékunk a vonatokat egy-egy svájci hivatalnokkal, a Nemzetközi Vöröskereszt egy delegátusával, egy-egy orvossal és betegápoló nővérrel, valamint biztonsági szervekkel elkísértetni. Útlevél gyanánt kollektív passzus szolgál, amely a kivándorló nevét, születési adatait és fényképét tartalmazza. Miután a jelenlegi helyzet

alapján közlekedéstechnikai nehézségekkel kell számolni, a Budapestről Svájcba való utazás valószínűleg 1—2 hetet fog igénybe venni, úgy, hogy élelmezést erre az időre kell mindenkinek magával vinnie. Minden személy jogosított 50 kg poggyászt vinni, devizát és ékszereket azonban nem. Egy része a poggyásznak, amely azonban 3 pár cipőnél és 3 ruhánál többet nem tartalmazhat, — a poggyászkocsiban helyezendő el. A budapesti német követség már megkereste a német Reichsbahnt, hogy ennek az akciónak mindennemű támogatást biztosítson, illetve, hogy hetenként legalább két vonalat kivándorló vonatok átutazására tegyen szabaddá. Szeretnék remélni, hogy fáradozásainkat, amelyek már hónapok óta tartanak, végre eredmény fogja koronázni.

Fogadja Miniszter Úr különleges nagyrabecsülésünk biztosítását.

Schweizerische Gesandtschaft
Der Ledter der Abtg l. rem de Interessen:

Charles Lutz sk.

An die Abteilnng für fremde Interessen
Eidg. Politisches Departement
Bern

*

XVI.

TÉGLAGYÁRAK — HEGYESHALMI HALALÚT — MENTÉSI AKCIÓ

A téglagyárba, — mint mondtuk, — már november elejétől kezdve naponta kísérték ezreket és ezreket ütlegetés és rablás közepette. A legtöbbször a különböző pártházakban, legfőképpen a Szent István-körút 2. szám alatti nyilasház pincéjében verték véresre és rabolták előbb ki áldozataikat Itt tépték össze okmányaikat is azoknak, akik külföldi védettségre való hivatkozással, ellenszegültek.

Az óbudai téglagyárakban borzalmas állapotok uralkodtak. Rengeteg beteg volt, akik eleinte semmiféle orvosi segítséget nem kaptak. Rövidesen azonban sikerült a Nemzetközi Vöröskereszt közbenjöttével arra önként vállalkozó keresztény orvosoknak, így ifj. dr. Verebély Tibor egyetemi tanárnak, dr. Horváth Boldizsár kórházi főorvosnak, dr. Ferenczy kórházi főorvosnak engedélyt nyerni arra, hogy kijárjanak a téglagyárakba, ápolják a betegeket és gyógyszerrel viuessenek nekik.

A téglagyárakban megkezdődtek bátorlelkű, többnyire cionista zsidók vagy zsidószármazású, Nemzetközi Vöröskeresztnél dolgozó férfiak és nők részéről a különböző vakmerő mentőakciók. Nem egyszer sikerült hamisított nyílt parancsokkal különböző, szolgálatot teljesítő rendőrtisztek segítségével százakat és százakat a téglagyárakból kimenteni és azután hamis keresztény papírokkal különböző kórházakban elhelyezni.

A téglagyárakban reggelenként megjelentek a semleges követ-ségek megbízottai. Időnként kiment Charles Lutz svájci konzul is feleségével, aki ugyancsak számos szerencsétlenül segített Sokat tett védenecsei érdekében Wallenberg, aki néhány esetben maga jelent meg a téglagyárakban, válogatta ki a svéd védetteket

és hozta vissza azokat a pesti oldalra. Sajnos, a többség azonban úgy ahogy volt, tehát minden felszerelés nélkül, deportálásra került

1. Rendőri jelentés

Ekkor kezdődött el a hegyeshalmi halálút Tízezren és tízezen követték rövidesen az első transzportokat a Győrön át vezető bécsi országúton — napi 25-től 30 kilométeres menettel. Az országutakat csakhamar ezrivel borította el a nélkülözésektől, vérhastól, tífusztól legyengült és a nyilasok által kíméletlenül agyonlőtt, nem egy esetben agyonütött zsidó deportáltak hullái.

Jelentkezik *Batizfalvy Nándor* rendőrkapitány. Erről az alábbi jegyzőkönyv szól:

Jegyzőkönyv

felvétel 1944 november hó 22-én, este 6 órakor a Királyi Svéd Követség¹ Budapest, IX., Üllői-út 4. szám alatti helyiségében.

Jelen vannak:

Raoul Wällenberg követség? titkár, mint a Svéd Követség meghatalmazottja,

Krausz M. a svájci követség meghatalmazottja,

Dr. Körner a portugál követség meghatalmazottja.

Dr. Batizfalvy rendőrkapitány.

Dr. Batizfalvy rendőrkapitány felkéri a jelenlevőket, hogy a megbeszélést szigorúan diszkrétan kezeljék.

Beszámol a két hét óta az óbudai téglagyárakból Dorog, Pilisvörösvár, Süttő, Szöny, Gönyü és Hegyeshalom irányába vonuló zsidók helyzetéről és sorsáról. Előadja, hogy a Hegyeshalomba megérkező zsidókat a német SS meghatalmazottjának, Hauptsturmführer Wyslizeninek számszerint és nem névszerint adják át Tegnapi, tudomása szerint 7800 magyar zsidó lépte át a német határt, kétezeret adtak át ma a németeknek és 13.000 gyalogol ezidőszerint az országutakon. Ez utóbbiak a következő 3 napon érik el a német határt Tízezer zsidó eltűnt az országutakon. Véleménye szerint egy része ezeknek megszökött másrésze meghalt vagy agyonlőtték.

Dr. Batizfalvy rendőrkapitány közli, hogy amióta ő az országutakat végigjárta, sikerült neki bizonyos könnyítéseket keresztülvinni, így például elérte, hogy az egyes községekbe megérkező csoportokat jobban helyezték el és nem történnek többé olyan esetek, mint amilyenekkel találkozott Egy esetben például Süttő és Szöny között találkozott egy 200—300 fiatal fiúból és leányból álló csoporttal, amelyik Süttőn nem talált elhelyezési lehetőséget Erre, miután a parancsnokság úgy intézkedett hogy „az ifjabbak naponta még nagyobb utakat tehetnek meg“, ezeket elhelyezés céljából Szönyig masíroztatták. Ez a csoport egy nap alatt tehát 59 kilométert tett meg. Szönybe megérkezve, nem találtak ott sem elhelyezkedési lehetőséget miután ott már több, mint 4000 éhező és szomjazó ember tartózkodott. (Ezek az emberek 3 nap óta nem kaptak sem enni, sem inni.) Az említett ifjúsági csoportot azután egy padlásra vezették, amely az éjszaka folyamán bedőlt A csoportból 7 fiatal meghalt 13 súlyosan és 70 könnyebben sebesült meg Szönyben rendkívül sok a beteg, akik a többnapos gyaloglás, éhség, megfázás és a kísérők kínzásai-következtében betegedtek meg. Gönyü-

ben 600 beteg fekszik. Itt dr. Batizfalvy már számos hullát talált, még a fákon is lógtak halottak, akikről az a benyomása, hogy öngyilkosokról van szó.

Jellemző a helyzetre, hogy az őrszemélyzet tisztjei és katonái sem bírják el a megkínzott emberék látványát és a legtöbben azt mondják, hogy inkább a frontra mennének, minthogy ezeket a borzalmakat végigcsinálják vagy nézzék.

A Székesfehérváron át, ugyancsak Hegyeshalomig gyalogló munkaszolgálatosok jobban vannak ellátva, miután a katonai hatóságok őket útközben is élelmezik és a bánásmód is katonai, azaz útközben nem kínozzák őket. A könnyítés, amit itt elérhetett, abból állott, hogy Krausz úr kérésére sok embert, akinek a védő-útlevele megvolt, szolgálati jeggyel vicezadirigált Budapestre.

Kijelenti dr. Batizfalvy, hogy Ferenczy csendőralezredes megtiltotta ugyan neki a védlevelek visszadirigálását, de mégis sikerült neki Lutz konzul és Krausz úr kérésére 4 nyílt parancsot szerezni Ferenczy alezredestől, amelyek bianco szólnak, s amelyeket ő Krausz úrnak már átadott. E nyílt parancsok alapján fennáll a lehetőség arra, hogy az egyes követségek egy-egy delegátusukat Hegyeshalomig elküldhetik, s ott dr. Batizfalvy segítségével a védlevéllel ellátottakat visszaküldhetik.

Dr. Batizfalvy vállalja, hogy ő ilyen személyeket Ferenczy alezredes tilalma ellenére továbbra is vissza fog dirigálni. Wallenberg úr kérésére késznek nyilatkozik dr. Batizfalvy segédkezni az országúton gyalogló emberek között történő élelmiszer-szétosztásnál.

Krausz úr javaslatára elhatározottak, hogy a 4 nyílt parancsot 4 semleges követségnek adják át. Minden követségtől 2 delegátus utazik a német határig. Dr. Batizfalvy velük utazik (a svájci követség kocsi-ján). Minden delegáció elvisz egy kis írógépet és bianco-védleveleket magával, hogy dr. Batizfalvy segítségével olyan embereknek is adhasanak védlevelet az országúton, akiknek ilyen nincs a birtokukban.

Továbbá elhatározottak, hogy még az éjjel 5 teherautó élelmiszerekkel megrakva, elmegy, hogy az országúton gyaloglók között élelmiszereket osszon szét. Dr. Batizfalvy úr a teherautók indulása előtt a -komáromi katonai hatóságoknak jelezni fogja az élelmiszerek érkezését és intézkedik, hogy azok kiosztását engedélyezzék.

Wallenberg és Krausz urak kérésére és a jelenlevők beleegyezésével dr. Batizfalvy úr elvállalja, miután a helyzet jelenleg Budapesten igen kritikus, hogy a védlevéllel ellátott személyeket oly módon dirigálja vissza, hogy azok lassan és csak néhány nap múlva érkezzenek meg Budapestre.“

2. Svéd beszámoló

Az útbaindított vegyes expedíció egyik résztvevője, — aki egyébként a svéd védettek élelmezését irányította, — erről az útról a következőket jelentette:

— Este indultunk Budapestről, első állomásunk Gönyü volt, ahol bizalmas közlések szerint, úgynevezett „halálhajók“ horgonyoztak. Két uszály vérhas-gyanús betegek százaival volt tele. Csendőrök őrizték az uszályokat, úgy, hogy lehetetlen volt azokat megtekinteni. Wallenberg és a kíséretében levő Anger követségi titkár nagynehezen végül elnyerték rum és cigaretta osztogatása révén a csendőrök engedélyét,

hogy a haldokló betegek részére gyógyszert és élelmiszert lerakhassanak. Éjjel egy órákor a legnagyobb záporban, zseblámpák fénye mellett kezdtük meg a kirakodást Wallenberg maga is, mint egy rakodómunkás vett részt a zsákok és konzervek kihordásában. Utána pihenő nélkül indult el a transzport, hogy mielőbb Hegyeshalomba érjünk.

A kora reggeli órákban ott már megkezdődött magyar részről a zsidók átadása a németeknek. A mi célunk az volt hogy az átadás megtörténje előtt minél több embert tudjunk védettség ürügye alatt megmenteni. Hegyeshalmon a nyilaspart megbízottai azonban, úgy látszik, felismerték szándékunkat fenyegetően léptek fel és meg akarták akadályozni deportálandóknak Budapestre való visszaindítását. Megfélemlítették az állomásfőnököt is, nehogy erre a célra vagonokat rendelkezésre bocsásson. Terrorizálták a csendőrséget is, hogy a szelekcionál ne nyújtson segítséget. Szerencsére Wallenberg biztos és határozott fellépésére s a Nuncius kiküldöttjének Köhler páternek, ennek a derék öreg papnak szívbemarkolóan megható könyörgésére, a csendőrök nem támasztottak nehézséget a szelektálásnál.

— Az utat így teljes siker koronázta, mert úgy ez alkalommal, mint később több ízben, — amikor Wallenberg már nem volt jelen, hanem helyette a szinte állandóan Hegyeshalmon tartózkodó Elek Béla küzdött emberfeletti módon a mentés lehetőségéért, — sikerült sok száz embert visszahozni. Ezeknek legalább 90 százaléka semmiféle védettséggel nem rendelkezett. Az élelmiszerekből és gyógyszerekből a hegyeshalmi katonai parancsnokságnak adtuk át nagyobb mennyiséget arra a célra, hogy mielőtt a legyengült deportáltak az országot elhagyják, egyszer legalább rendes étkezésben legyen részük.

— A megmentettek között az állomáson megható jelenetek játszódtak le. Wallenberg a maga szerénységében ki sem ment oda, mert nem akarta, hogy a megmenekültek hálójukat esetleg fegyelembontóan fejezzék ki, ezáltal rendzavarás történjék és így a nyilasoknak ürügyük legyen beavatkozásra. A teherautók Hegyeshalmon is osztottak ki élelmet Wallenberg előrelátóan úgy rendelkezett, hogy nagyobb mennyiségű rumot is vigyünk magunkkal. A legtöbb deportált vérhasnyanús volt és érthető mohósággal fogadták a köztük kiosztott fejenként fél deci rumot, amely szervezetüket néhány percre átfűtötte.

— A bevagonírozást és a hazairányítást azután a követség részéről visszahagyott Elek Béla végezte, amíg Wallenberg az autókaravánnal visszafelé indult Útközben, amíg csak tellett tovább osztottuk az élelmet és a gyógyszert. Az elcsigázott emberekbe a szeretetadományok új reménységet öntöttek, a sárga, hullaszínű arcokba élet tért vissza, az éhező szemek könnybelábadtak.

— A látvány, amiben vissza jövet nappal részünk volt, még a marcona, véreskezű csendőrök egyikét-másikat is meghatotta. Nem egy kijelentette, hogy inkább a tűzvonalban lenne, mert idegeik nem bírják a nyomorultak vergődését látni. A kiéhezett beteg, szerencsétlenek, 12 éves gyerektől 74 éves matrónáig, minden felszerelés nélkül, lerongyolódva, piszkosan meneteltek. A hegyeshalmi szelekció előtt Magyaróvárott az esős, hideg novemberi hónap végén egy elhagyott, ablaktalan, természetesen fűtetlen gyár munkatermében, csupasz földön háltak utoljára a magyar területen. Az ottani emberségesebb táborparancsnok segítségével Wallenberg felállított egy kis segélyhelyet gyógyszererekkel felszerelve és a mozgókonyhát is otthagytuk, megfelelő élelmiszerekkel. Wallenberg elvegyült a szerencsétlen emberek között kikérdezte őket cigarettát, rumot ennivalót osztott ki a halálba menetelőknek.

— Visszafelé láttuk, hogy sok helyen agyonhajszolt és nyilasok által legyilkolt emberek holtteste borítják az út szélét, elföldelésre senki sem gondolt. A legtöbb, úgynevezett pihenőhely teljesen szabad ég alatt volt mezőkön, falusi vásártereken, stb. A legjobb esetben oldalfal nélküli pajtákban áztak és fáztak, éhezve a hideg novemberi szeles esőben a deportálásra hajszoltak tízezrei.¹⁵³

3. Svájci Javaslát

A svájci követség megbízottai a következő beszámolót készítették:

„A kapott nyílt parancs alapján alulírott dr. Breslauer Lipót és Kluger László, a svájci követség tisztviselői, november 23-án indultunk útnak, s november 24-én, kora reggel érkeztünk Hegyeshalomra, ahol a következőket állapítottuk meg:

Budapest utcáin és házaiból a rendőrség, illetve a nyilaskeresztes párt tagjai által összegyűjtött zsidókat előbb az óbudai téglagyárban koncentrálták. A különböző csoportokból történt adatgyűjtés alapján ezek száma 50.000-re tehető. A téglagyárakban a zsidók egy-két, legfeljebb három napig tartózkodtak oldalt nyitott pajtákban, legnagyobb részük azonban esőben és éjjel is a szabad ég alá szorult. A téglagyárban semminemű ételmezést nem kaptak, örzésükkel elvileg a rendőrség volt megbízva, gyakorlatilag azonban a nyilaskeresztes párt tagjai rendelkeztek velük, értékeiket elrabolták, ruháiktól, takaróiktól, ételkészletüktől megfosztották és bántalmazták őket.

A téglagyárból — korra és., nemre való tekintet nélkül — nagyobb csoportokban gyalog- Komárom, Szőny, Gönyü, Hegyeshalom felé hajszolták őket. Az első csoportok az utat a főútvonalakon, a későbbiek mellékutakon tették meg. A 200—220 km hosszú utat Hegyeshalomig, a legtöbben 7—8 nap alatt abszolválták. Az útközben megbetegedettek a kísérő személyzet legtöbbször lelőtte, vagy pedig elhagyott mezőgazdasági pajtákban hagyta vissza, ahol orvosi segítség nélkül maradtak, ellátásukról csak ritkán és annyira ki nem elégítő módon gondoskodtak, hogy legjobb esetben naponta egyszer jutottak üres leveshez.

A masírozó csoportok útját úgy intézték, hogy min4egyik 10 és 12 óra között, érkezen Hegyeshalomra. Hangsúlyozzuk, hogy a gyalogmenetelő csoportok útjuk egész tartama alatt összesen legfeljebb 3—4 levest kaptak, legtöbbször azonban napokon át minden ételmezés nélkül maradtak. Útközben magyar csendőrök kísérték a csoportokat, akiket a nyilaskeresztes párt tagjai ellenőriztek. A gyaloglás alatt tilos volt a deportáltaknak a lakossággal érintkezniük, vagy ételmezést vásárolniok, még abban az esetben is, ha egyes - deportáltaknak sikerült a téglagyárban végzett kutatások során pénzt eldugni. Személyi okmányaikat ugyancsak a téglagyárban elvették és megsemmisítették, úgy, hogy e deportálások során is — úgy, amint azt a vidéki deportálásoknál tették —, a hivatalos kifejezés szerint, „vagyon és okmányok megvonásával“ történt a keresztülvitel.

Az egyes csoportokat Hegyeshalomban Péterfy százados vette át. Másnap reggel 6 órakor a német határ felé hajszolták őket ahol egy

¹⁵³ Balog András közlése.

német bizottság a magyar bizottságtól átvette a deportáltakat. A magyar bizottság vezetője vitéz Bartha László honvédalezredes, a német pedig Hauptsturmführer Wyslizeni volt. Az átvétel jegyzőkönyv-felvételével, minden reggel 7 és 9 óra között történt. A jegyzőkönyvben a deportáltak név, kor és nem megjelölése nélkül, csupán szám szerint lettek feljegyezve.

Ismételt kérelmeink ellenére nem engedték meg nekünk, hogy ilyen jegyzőkönyvet megtekintsünk, mint ahogy nem sikerült az eddig átadott személyek pontos számát megtudni. Ezzel szemben kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a német bizottság munkaképtelen, öreg és beteg személyek, valamint terhes anyák átvételét megtagadta.

Ez okból Hegyeshalomban ilyen személyeket nagyobb számmal találtunk. Nyílt parancsunk értelmében fel voltunk hatalmazva a betegeket Budapestre visszaküldeni. Éppen ezért, megérkezésünk után Péterfy századossal közöltük, erre készek vagyunk és kértük engedélyt, hogy betegeket, öregeket és terhes asszonyokat Budapestre visszavitethessünk. A századostól azt a választ kaptuk, hogy Budapestről, felsőbbségétől kapott parancs értelmében, a követségeknek csak azokat a személyeket adhatja ki, akik érvényes Schutzpassal rendelkeznek, ezzel szemben a többieknek neki, illetve a bizottságnak, még ha „félholtak is”, a német hatóságoknak kell átadnia.

Jelenlétünkben német és magyar tiszték között folyt beszélgetésekből, továbbá a hegyeshalmi vendéglőkben a német tiszték egymás közötti megbeszéléséből, és végül abból a tényből, hogy a német bizottság a munkaképtelen betegeket rendszeresen visszautasította, feltétlenül megállapíthatjuk, hogy a munkaképtelenek és betegek átadását a magyar hatóságok követelik és nem a németek.

Útközben is tapasztaltuk, hogy a vezetés mindenütt német hatóságok kezében van és ezért a fentiekből következően is javasolhatjuk, hogy csak a német hatóságokkal való érintkezés és megegyezés akadályozhatja meg, hogy a budapesti zsidóságot is ugyanúgy teljes mértékben deportálják, mint ahogy az a vidéken megtörtént. Általában véve megállapíthatjuk, hogy azok a zsidók, akik az ország területén közvetlenül német parancsnokság alatt dolgoznak, rendes élelmezésben és bánásmódban részesülnek, viszont azok, akik a magyaroknál, különösen a nyilaskeresztes párt tagjainak felügyelete alatt dolgoznak, borzalmas bánásmódban részesülnek és igen rosszul vannak élelmezve.

Hegyeshalomban kapott és több oldalról megerősített hiteles közlések szerint, a bori rézbányákban foglalkoztatott 4000 magyar zsidó munkaszolgálatos közül kétezret agyonlőttek, a többinek a Borból Hegyeshalmon át Németországba vezető utat gyalog kellett megtenni. Ezek a munkaszolgálatosok mezítláb, félmeztelenül, az elképzelhető legrosszabb lelkiállapotban érkeztek meg Hegyeshalomba. Útközben élelmezésben nem részesültek, annál több verés jutott ki nekik. Sokan közülük útközben végelgyengülésben pusztultak el. Ugyancsak Hegyeshalomban kapott információ szerint a németeknek történt átadásuk után, Németországban fertőtlenítették, azután felöltöztették és munkába állították őket.

Hegyeshalomban a deportáltakat az elképzelhető legrosszabb állapotban találtuk. A gyalogmareok végtelen fáradtságai, az élelmezés majdnem teljes hiánya, fokozva attól az állandó félelemtől, hogy Németországban megsemmisítő gázkamrába viszik őket, ezeknél a szerencsétlen deportáltaknál olyan állapotot idéztek elő, hogy nincs már

emberi külsejük és hiányzik minden emberi méltóság belőlük. Állapotuk semmiféle más lelki nélkülözés, vagy testi szenvedés által sújtott emberrel össze nem hasonlítható. A legegységibb emberi jogoktól való megfosztás, valamint, hogy a brutálisan viselkedő őrszemélyzetnek teljesen ki voltak szolgáltatva, — ez a gyakorlatban szembeköpiés, ütésverés, pofozásban nyilvánult meg —, s miután a lelővésig mindent tehettek velük, ez a tény a szerencsétlen áldozatokon borzasztó nyomokat hagyott Szegénység és nyomor még meghagyja az emberi méltóságot ha van jogbiztonság. Az emberi méltóság azonban a totális jojtalanság és kiszolgáltatottság esetében, elvész. Azért hangsúlyozzuk ezt mert egyébként jóakarató személyek részéről is ilyen körülmények között a szerencsétlen áldozatokkal szemben ellenérzés válik érezhetővé. Minden társadalmi különbség, a civilizáció és a haladás minden eredménye, ilyen embereknél megszűnik. Az emberek — férfiak vagy nők — minden testi szükségletüket a ezeméremézés teljes megszűnése folytán, egymás és idegen emberek előtt végzik éh

A deportáltak élelmezése Hegyeshalomban már kielégítőbb. Naponta kétszer kaptak enni. Ellátásuk megjelenésünk és közbenjárásunk eredményeképpen látszatra még javuk Az elhelyezés azonban Hegyeshalomban is igen rossz, mert az emberek ott is pajtában, szalmán fekszenek. A szalmát azonban már több előző csoport használta, úgy, hogy az piszkos és nyilván fertőzött volt

A betegek Hegyeshalomban külön pajtában vannak elhelyezve, de minden ápolás és ápolószemélyzet nélkül, az elképzelhető legkétségbeejtőbb állapotban. A betegeket orvosilag egyáltalában nem vizsgálták meg, így rájuk vonatkozóan orvosi megállapítások nincsenek. A laikus is megállapíthatja azonban, hogy a betegek nagy száma vérhasban szenved és* majdnem valamennyien panaszkodtak erős hasmenésre. A betegeket ugyanúgy táplálják, mint az egészségeseket Leginkább ópiumért és feketekávéért könyörögtek. Mosdási lehetőség a deporáltak számára sem gyaloglás közben, sem Hegyeshalmon nem akadt úgy, hogy erős testszaguk volt.

Hegyeshalom község közelében van egy kis erdő, amelyben elhagyott és elhanyagolt épületek vannak. A beteg deportáltak egy részét ezekben az épületekben helyezték el éspedig azokat akiket a magyar hatóságok ismételtlen eredménytelenül kíséreltek meg a német bizottságnak átadni. Ezeknek a betegeknek az állapota leírhatatlan. Valamennyien ruházatukban fekszenek a szalmán, a legtöbben olyan állapotban, hogy emberi szükségletüket fektükben, ruhájukban végzik el, s így fekszenek napok óta. Senki sem gondozza őket senki sem törődik velük. A bejáratú ajtónál egy honvédkatona teljesít őrszolgálatot Esetenként ezek a betegek egy-egy levest kapnak. Az egyik szobában egy halottat is találunk, aki már 24 órája fekszik ott: „halott a még élő holtak között*4. A halálozások száma nagy és óránként emelkedik. A november 26-áról 27-ére virradó éjjel csak Hegyeshalomban 30 haláleset fordult elő, amelyek oka az ecsetelt állapotban található. Magától értetődő, hogy a fűtésnek semmiféle módja vagy lehetősége nincs. Meg kell említeni, hogy az említett házban fekvő betegek közül egyesek 10 pengőt fizettek egy pohár vízért és 20 pengőt egy rossz feketekávéért az őrt álló honvédeknek.

Miután Péterfy honvédszázados velünk közölte, hogy mi csak védő-útlevelell ellátottakat emelhetünk ki és vihetünk vissza, megérkezésünk napján 58 személyt, a csatolt névjegyzék szerint, vettünk ki és

sikerült ezeket hosszas herce-hurca után Budapestre visszaküldeni. Másnap, november 25-én, az ugyancsak csatolt jegyzék szerint, további 320 embert emeltünk ki. Miután ezeknek védleveleit a nyilasok még a téglagyárakban, Budapesten szétépték és megsemmisítették, s mi csak jegyzékeinkéi igazolhattuk, hogy azok valóban el voltak látva védlevéllel, Péterfy százados csak 87 személyt ismert el és volt hajlandó Budapestre visszaküldeni.

November 26-án Bartha alezredessel és Péterfy századossal meg egyeztünk, hogy további 275 olyan személyt kiemelhetünk, akinek véd-, levél-jogosultságát a svájci követség által kapott meghatalmazásunk alapján igazoljuk, s azokat november 27-én Budapestre visszazárlíthatjuk. Ezt a 275 személyt ténylegesen kiválogattuk, azok védlevél-jogosultságát, jegyzékeink alapján, a mellénk adott honvédfőhadnagy igazolta és névjegyzéküket Péterfy századosnak átadtuk. Az átadás megtörténte után a százados közölte, hogy „közben kapott felsőbb utasítások“ értelmében védleveleket már nem vehet figyelembe és senkit sem küldhet vissza Budapestre, hanem mindenkit, — még ha védlevele is van, — a német parancsnokságnak kell átadnia.

Ezekután dr. Kalotay csendőrezádoe közölte vegünk, hogy a magyar belügyminisztériumtól parancsot kapott, amely szerint velünk, a követség meghatalmazottjaival, közölnie kell, hogy a nekünk adott nyílt parancsot érvénytelenítették. Hegyeshalom falut azonnal el kell hagynunk, Budapestre kell visszatérnünk, tilos útközben deportáltakal érintkeznünk és tartozunk azonnal, hazatérésünk után, a belügyminisztériumban jelentkezni.

Jelentésünkkel összefüggően be kell számolnunk még arról is, hogy a magyar átadóbizottság vezetője, — aki megállapításunk szerint e minőségében is a német intenciókat képviseli, — tárgyalásaink folyamán megkért bennünket, hogy a védlevéllel ellátottak helyett, inkább betegeket és munkaképteleneket küldjünk vissza Budapestre, mert a németek ezeket nem használhatják, rájuk nem tartanak igényt és visszazárlításuknak semmi sem áll útjában. Ezt az ajánlatot visszautasítottuk és közöltük vele, hogy hajlandók vagyunk a betegeket is visszazárlítani, de semmi esetre sem a védlevéllel ellátottak terhére. Meg kell említenünk, hogy Bartha alezredes tárgyalásaink során kijelentette, hogy a zsidókkal „humánusan“ járnak el, így a halottakat Csepelka százados elkíséri utolsó útjukra, amelyen keresztény rítus szerint lesznek eltemetve.

Az átadás és az átvétel Hegyeshalomban csendőrök által történik, akiknek honvédek segítkeznek. A tisztek között Péterfy százados meggyőződéseai antiszemita, a többiek opportunisták és gerinctelen emberek. Sajnálják a zsidókat és félnek a felelősségrevonatóástól, Ennek megfelelően bizonyos fokig igyekeznek a követség kívánságait teljesíteni. Miután azonban a tényleges hatalmat a németek gyakorolják, mindent megtesznek, hogy azoknál érdemeket szerezzenek. Előléptetésük állítólag a nyilaskeresztes párttól függ, ez okból óvakodnak attól, hogy a helyi nyilaskeresztes párt vezetője őket zsidóbarátnak bélyegezze.

Tapasztalataink alapján a következőket tartjuk elérhetőnek és szükségesnek:

A deportáltakat az egyes gyűjtőhelyeken élelmiszerral, különösen pedig orvosságokkal sürgősen el kell látni.

Az egyes gyűjtőhelyek parancsnokaival a szoros érintkezést meg kell teremteni és fenn kell tartani, ami által el lehet érni, hogy a deportáltakkal való bánásmód és élelmezésük megjavítható.

Tekintettel arra, hogy a tényleges hatalmat mindenütt a németek gyakorolják és azok ezidőszerint csak zsidó munkaerőkre, nem pedig munkaképtelen, agg, beteg és kiskorú zsidókra tartanak igényt, ezekben a kérdésekben a német hatóságokkal kell érintkezést keresni és velük tárgyalni.

A jelenlegi magyar kormány célja kétségtelenül a magyarországi zsidóság teljes megsemmisítése. A nemzetvezetőnek a nuncius előtt tett kijelentése szerint, nem kérnek és nem is fognak kérni kegyelmet, de nem is adnak senkinek sem. A magyar hatóságokkal való mindennemű tárgyalási kísérlet, éppen ezért, már eleve is bukásra van ítélve.

A bizottság november 27-én, este érkezett vissza Budapestre.“

4. Mentés a pápai nunciátus bianco-védlelleivel

A pápai nuncius ekkor ad engedélyt arra, hogy az általa bianco aláírt pápai védlevelek százait vigyék a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottai és apácák kíséretében teherautókon vigyenek gyógyszereket, kötszereket és élelmiszert a szerencsétlenek számára.

Ezt az engedélyt úgy nyerték el a nunciustól, hogy őszintén elmondták neki, hogyan akarnak hamis igazolványokkal és hamis keresztlevelekkel operálni és mint igyekeznek majd a legjobban rászoruló, gyöngé, beteg embereket kiszabadítani a nyilasok kezei közül. A nuncius erre mondotta:

„Amit maguk tesznek, az Istennek és Jézusnak tetsző dolog, mert ártatlan embereket mentenek meg. Tehát én előre feloldozom magukat. Végezzék tovább is munkájukat Isten dicsőségére!“

Így indult azután útnak a Nemzetközi Vöröskeresztnek egy, a pápai nunciátúra által elősegített és felszerelt kis különítménye (Újvári Sándor író, dr. Kiss Géza textilkereskedő, dr. Biró István ügyvéd, erdélyi országgyűlési képviselő, stb). Útjukról ilyen jelentésben számoltak be:

Amerre mentünk, végig az országúton, szörnyű látvány tanúi voltunk. Végláthatatlan sorokban meneteltek a deportáltak, csupa rongyos, kiéhezett, halálfáradt ember, köztük öregek, akik már alig vonszolták magukat. A csendőrök puskatussal, botokkal, korbáccsal hajtották őket előre. Naponként 30 kilométert kellett megtenniük. Azután következtek a „pihenőállomások“. Rendszerint egy-egy város vásártére volt a pihenőhely. A deportáltakat beterelték a vásártérre és az éjszakát egymáshoz bújva, dideregve töltötték a november-decemberi fagyban. Napi táplálékuk mindössze egy tányér híg, legtöbbször ehetetlen leves. Gönyűben is volt egy ilyen állomás. Láttuk, hogy az úgynevezett pihenés után, amikor reggel továbbindították a menetet, mennyi halott maradt a vásártér fagyos rőgein. Apor Vilmos báró, győri püspök, aki tudott ezekről a szörnyűségekről, mindent elkövetett, hogy segítsen. Gyűjtést rendezett és a fennhatósága alá tartozó papokat utasította, hogy mindenütt igyekezzenek segíteni az átvonuló deportáltakon.“

A Nemzetközi Vöröskeresztnek ez az önkéntes csoportja a magával hozott gyógyszereket és élelmiszereket igyekezett kiosztani a Hegyeshalom felé hajszolt deportáltak között. Ez nem ment símán. A nyilasok és csendőrök mindenáron meg akarták akadályozni, hogy segítsenek, sokszor kerültek veszélyes helyzetbe, őket is le akartak fogni, mondván, hogy „zsidó-bérencek“. A csoport vezetőjének egy másik jelentéséből olvassuk:

„— Gönyűn azt is láttuk, hogy a deportáltak egy részét éjszakára a Dunán álló uszályokra szállásolták be. A rettenetes helyzetben levő emberek közül sokan öngyilkosok lettek. Az éjszakában az egyik sikoltás a másikat követte: halálraszánt emberek ugrottak a zajló Dunába, inkább öngyilkosok lettek, nem bírták tovább a szenvedéseket. Láttuk azt is, amikor a csendőrök puskatussal és korbáccsal, az esti megérkezés koromsötétjében, az uszályra vezető keskeny pallón szándékosan úgy kergették át a zsidókat, hogy egymást lökdösve és a jeges pallón megcsúszva, tömegesen hullottak az összetöredezett jégtáblák közé. Segítségéről, mentésről szó sem lehetett. Így is számosan pusztultak el. Útközben, amerre a menet vonult, akadtak a falvakban jószívű magyar parasztok is. Nehéz volt azonban közeledni a menethez, mert a csendőrök és a nyilasok kíméletlenül megtoroltak minden segítséget. Mégis sikerült nem egyszer a menetből kiszöktetni a zsidókat és elrejtetni azokat a csendőrök elől. Ilyeneket parasztruhába öltöztettek fel és néha szinte mosolyogni lehetett amikor tipikusan zsidós külsejű „parasztokat“ láttunk.“

A pápai nuncius részére egy 4000 m hosszú keskeny-filmet is készítettek, amelynek minden egyes kockája tanúja annak a szörnyű kínszenvedésnek, annak a rettenetes bánásmódnak, amelyben a fővárosi zsidóságnak az a csoportja részesült, amelyet a Szálasi-féle rendelkezés értelmében „kölcson-zsidók“-ként adtak át a németeknek, hogy „Magyarországnak szállítandó hadianyag fejében Magyarország jó hasznára dolgozzon“. Ebből a bánásmódból látható, hogy ez a frázis csak el akarta takarni a lényegét: szó sem volt munkaszolgálatról^ egyszerűen kiirtásra szolgáltatták ki Szálasiék is a főváros zsidóságát

Hegyeshalmon a községháza mögötti óriási pajtában és a Bíró-pusztán állomásoztak a deportáltak. Ez volt az utolsó magyar állomás, innen már Németország következett. Ez volt tehát az utolsó lehetőség arra, hogy valakit kiszabadíthassanak. A hegyeshalmi községházán Köhler lazarista páter harcolt a deportáltak megmentéséért. Ez a lánglelkű pap minden idejét és energiáját embermentésre használta fel. A Nemzetközi Vöröskereszt mentőbizottságának tagjai, Köhler páterrel történt megbeszélés alapján, az ott tanyázó tömegbe furakodtak be, kiválasztották azokat, akik a legrosszabb állapotban voltak, akiken látszott, hogy üem bírják tovább a nélkülözéseket és a szenvedéseket. Ezeknek nevére állították ki azután a bianco pápai védleveleket. Sikerült ilymódon, — sok vita és veszekedés után, miközben Köhler páttert állandóan „lezsídozták“ és gorombáskodtak vele a nyilasok, mondván, hogy „a zsidó pápa szolgája“ — a sok tízezerből néhány száz embert megszabadítani s ezeket sok kérés, könyörgés, vesztegetés, hamis csendőrségi bizonyítványok segítségével vagonokba rakni és Budapestre visszairányítam.

A hegyeshalmi vöröskeresztes akcióról szóló jelentésekből is kapjunk ki néhány pillanatképet:

„— Hegyeshalomban fegyveres nyilasok fogtak körül bennünket. Ránk támadtak, felelősségre vontak, hogyan merünk mi gyógyszert hozni a zsidóknak, amikor a keresztények számára sincsen elegendő gyógyszer. Miközben ez a jelenet lezajlott budapesti indításra várakozott több vágón, kimentett zsidókkal. Attól tartottunk, ha sokáig vitatkozunk a gyógyszerek miatt, még a megmentett zsidókat is leszedik dühükben a csendőrök és a nyilasok a vagonokból. Hirtelen elhatározással „pártjukat fogtuk“ a vitatkozó nyilasoknak, kiabálni kezdtünk: „igazuk van, ne adjunk a zsidóknak gyógyszert, inkább kapják azt nyilas testvéreink“. Rögtön osztogatni kezdtük a nyilasok és a csendőrök között a gyógyszert, s miközben azok az ingyen adományokért tolongtak, lökdösődtek, azalatt a zsidókkal megrakott vagonok akadálytalanul megindultak Budapest felé.“

Egy következő jelentés erről a megörökíteni való jelenetről számol be:

„— A nyilasok megint egyszer Köhler páterre támadtak. Szidták, gyalázták, hogy a zsidókat menti és már-már nekiestek. A páter bátran eléjük állt, szembeszállt a fegyveres nyilasokkal és a mellén lógó keresztet eléjük tartva, rájuk kiáltott:

„*Nem félek tőletek, ide löjjetek, ha van bátorságtok!*“

A fegyveres nyilasokat annyira lenyűgözte a páter bátor viselkedése, hogy elkullogtak.“¹⁵⁴

*

A mentési utazások során többször tapasztalták, hogy olyan zsidókat, akiket menlevelekkel hazahoztak, újra elfogtak és elindítottak újból Hegyeshalom felé. Néhány olyan esetük is volt, hogy ugyanazt a deportált zsidót háromszor hozták vissza Hegyeshalomról ...

XVII.

KASZTNER TOVÁBBI TÁRGYALÁSAI: VÉGELSZÁMOLÁS A NÉMETEKKEL

A deportáció folyamán dr. Kasztner nem adta fel kétségbeesett küzdelmét, hanem Kurt Becher vonalán, — aki nyilván a maga fejét is féltvén, mindent megtesz, hogy valami eredményt mutathasson fel, — halad tovább. Maga dr. Kasztner abban az igazoló jelentésében, amelyet 1946 decemberében a baseli cionista-kongresszus kiküldött vizsgálóbizottsága elé terjesztett, a deportáltak sorsában beállott különböző változásokat igyekszik, utólag saját tárgyalásaival összefüggésbe hozni. Nem mindig sikerrel, mert szemtanuk vallomásai, valamint a közben megjelent külföldi beszámolók (Folke Bernadotte gróf, Trevor-Roper, F. Kersten, Schellenberg, dr. R. Brandt), valamint a Nemzetközi Vöröskereszt aktái, erről mit sem tudnak. Ellenkezően megmutatják, hogy például a Nemzetközi Vöröskereszt elnökei, I. C. Burckhardt,

¹⁵⁴ Újvári Sándor közlése.

Max Huber és megbízottaiknak Kaltenbrunnerrel folytatott tárgyalásai, s más beavatkozások idéztek elő olyan változásokat, amelyeket mint mondtuk, dr. Kasztner *utólag* a saját akciói és közbelépései javára — feltételezzük jóhiszemű tévedéssel — magyaráz. Mindezek a fentemlítették Himmlertől sohasem hallották dr. Kasztner, vagy Kurt Becher nevét. Ez a tárgyalás nyilvánvalóan a Budapesten működő Gestapo üzleti vonala volt, amelyen Becher igyekezett sajátmagának és az SS-nek anyagi előnyöket szerezni. Dr. Kasztner maga, természetesen csak ezen a vonalon tárgyalhatott és kétségtelenül jóhiszemű erőfeszítései a következő célok felé irányultak:

1. *A Bergen-Belsenben még fogvatartóit transzport megszabadítása.*
2. *Segítségnyújtás a végveszélybe jutott szlovákiai zsidóságoknak.*
3. *A még Budapesten maradt zsidók deportálás alóli megmentése.*

Ezekben az ügyekben fáradozott tehát dr. Kasztner, aki október 25-én, majd november első napjaiban ismételten tárgyalt a svájci határon Saly Mayerral, Náthán Schwalb-al, majd pedig sikerül is bevonni a tanácskozásba Roswell McClelland-ot, a War Refugee Board berni főmegbízottját, aki végre a németek számára döntően fontos tényezőt jelent. Mr. McClelland kilátásba is helyezi 20 millió svájci frank lefizetését, amennyiben a németek az előterjesztett feltételeket teljesítik.

Kasztner szerint azután Becher sokat segített Budapesten a novemberi gyalogszerrel történt deportálások során. Állítása szerint az ő közbenjárására rendelték volna el a németek, hogy korhatáron felül és alul, valamint beteg állapotban nem vesznek át a határon zsidókat. Wyslizeni állítólag ezért intézkedett volna ebben az irányban, — Eichmann dühöngése közepette, — úgy Hegyeshalmon, amint azt az előző beszámolóból láthattuk.

Minderre azonban Kasztner fentemlített igazoló jelentésén kívül más bizonyíték nincs. Komolyan felmerül azonban annak gyanúja, hogy ezeket a „humánus“ előírásokat a németek azért tették, mert az alkalmatlanok helyett a semleges követségek által védettek között elegendő számmal lévő munkabíró és koruknál fogva alkalmas olyan munkaerőkre pályáztak, akiket most már, — amikor az oroszokkal szemben Ausztria védelmére szükségük volt megfelelő elhárító tankcsapdákra és sáncokra, — felhasználni tudtak volna. Ezzel szemben magyar részről, válogatás nélkül küldték a kezükbe került embereket 12—81 éves korig is, tekintet nélkül egészségi állapotra. Ezek munkára alkalmasak nem voltak, bizonyos mértékig csak terhűkre lettek volna a németeknek, is é ebben az időben, — mint látni fogjuk, — Himmler tilalma folytán és az oroszok előrenyomulása miatt, az auschwitz-i megsemmisítő táborokat már nem használhatták és a nekik átadott zsidókkal „hadifogolyként“ voltak kötelesek bánni.

Kasztner svájci tárgyalásai folytán szinte állandóan távol volt ekkoriban már Budapesttől és a „Vaadat“ munkáját helyette Hansi Brand és unokatestvére, a mindjobban előtérbe lépő Biss Andor mérnök végezte, ők jártak el a Columbus-utcai tábor meg-

rohanása során is és dr. Kasztner állítása szerint, ők érték volna el, hogy az ott elfogottakat nem gyalogmenetben, s nem Auschwitzba vitték, hanem a józsefvárosi pályaudvarról, vonaton, Bergen-Belsenbe.

Valójában november közepén, különböző közbenjárások hatása alatt, — mint tudjuk, — az Auschwitzba történő szállítás megszűnt November 16-án Himmler utasítására az SS vezéri főhivatalának vezetője,' SS Obergruppenführer Max Jüttner, SS Obersturmbannführer Krumej és SS Obersturmbannführer Höss, Auschwitz volt parancsnoka kíséretében végigjárja a még németek uralma alatt álló kicsiny középeurópai területet. Ezen az inspiálókörúton figyelték meg a hegyeshalmi halálúton történő mozgásokat is. Kasztner szerint Jüttner intézkedett volna, miután „úgy ő, mint Höss felháborodtak a látottakon és megsokallották a deportáltak szenvedéseit“. *Naív állítás!* Jüttner és Höss, akik Auschwitzban a legkegyetlenebb körülmények között milliószámra gázhalálba küldték az európai zsidóságot, valóban nem voltak azok az érzékenylelkű férfiak, akiket „néhány“ zsidó hullájának megpillantása ilyen emberséges cselekedetre késztetett volna.

Megállapíthatóan Eichmann arra utasította Wyslizenit, hogy még a Schutz-Passokra se legyen tekintettel, csupán betegsége és korhatárra, mert neki a rábízott munkaerőszerzés során 70.000 erőteljes zsidómunkás kellett a sáncmunkához. Munkaerő tekintetében ugyanis ekkor már igen rosszul állott a német birodalom. Az addig külföldről szerzett munkaerő tekintélyes részét oly mértékben zsarolták ki és tették tönkre, hogy ehhez az igen sürgős munkához a birodalom belsejéből dolgozó kéz rendelkezésre nem állott. Már most tapasztalhatták, hogy az őszi esőzések közepette, 8—10 napon át élelmezés és megfelelő pihenő nélkül, több mint 200 km-t gyalogló csoportok legnagyobb része, betegen és munkára alkalmatlan állapotban érkezett meg Hegyeshalomra. Útközben, sokan meg is szöktek, elhaltak, ami még jobban csökkentette számukat. Kizárólag ezért intézkedett tehát Jüttner a gyaloglásra való deportálás beszüntetéséről, s utasítást adott a további transzportok vonaton való szállítására.

Eichmann maga november végén újra Budapesen volt. Kijelentette itt, hogy mindössze 38.000 „munkabíró“ zsidót tudott addig átvenni a határon, neki pedig legalább még minimálisan 20.000 sáncásóra van szüksége. Megállapodtak a , nyilasokkal abban, hogy ezeket a svájci házakban tartandó razzian fogják megszerezni, indokul hozván fel, hogy ott úgylis az engedélyezett létszám többszöröse tartózkodik. Ezért történtek elősorban a razziák és válogatták ki — mint láttuk — a munkabíró férfiakat és nőket, tekintet nélkül arra, hogy valódi vagy hamis volt védőlevelük.

Lutz konzul, — amint mondtuk, — néhány nap múlva, a német követségen történt közbenjárása folytán véget tudott vetni a további razziáknak. Eichmann sem erőltette most már ezeket, mert újabb „kitűnő“ ötlete támadt, miképpen szerezhetne megfelelő sáncásó munkaerőket. Tudomására jutott a német követség révén, hogy milyen nagy számú fiatalabb, munkára alkalmas 18—48 éves férfi, munkaszolgálatos tartózkodik még Budapesten azon a címen, hogy védő-ütlevele van. Amint látni fogjuk egy november végén. megtartott konferencián, német kérésre a

magyar kormány azonnal bele is egyezett abba, hogy ezeket az, addig védettségük folytán Budapesten tartott, munkaszolgálatos századokat kiszolgáltassák ugyancsak a németeknek. A svédok fellépésére, — miután ott az volt a vélelem, hogy nem adtak ki több védőútlevelet, mint az engedélyezett 4500-as mennyiséget, — a svéd munkaszolgálatosokat kiengedték a deportáció alól, azonban a svájciakat és a többieket, mint látjuk majd, vasúton valóban Hegyeshalomra szállították és a németeknek adták át

Ez a valódi története a hegyeshalmi halálútnak és a Szálasi-féle deportálásnak. Az eredeti terv, — amelyet mint láttuk október 17-én a Szálasi-kormány kinyilvánított, — valóban az volt, hogy a zsidókat valahol Magyarországon, a Dunántúlon koncentrálják és munkába állítsák. Még a Grell-féle, — általunk előzetesen közölt német javaslat is, — Magyarország területén belül való internálásról, illetőleg koncentrációról szól. A német hadvezetőség követelése, amely munkásokat kért „sáncok ásására“, eredményezte azután, hogy mégis kiadták a németeknek a zsidókat. Hivatalosan a korhatáron alul és felül lévőköt, valamint a munkaképteleneket mentesítették ez alól, valójában e rendelkezések végrehajtását senki sem ellenőrizte, ami tag teret biztosított az egyes nyilasközegek egyéni akciói számára.

Kurt Becher november 19-én Budapestről, — mint mondotta — „jelentéstételre“ Himmlerhez repült November 26-án jött vissza. Hozza azt az értesítést, — ismét dr. Kasztner közlése szerint, — „Himmler parancsot adott ki a zsidók életének respektálására“. Becher ezt a saját érdemepek állítja be dr. Kasztner előtt és így nem csodálkozhatunk azon, ha viszont Kasztner ezt az eredményt a saját akciója javára írja.

Valójában Becher nagyon jelentéktelen pont volt az SS hatalmas apparátusában és *semmi szerepe nem lehetett, november 20-i jelentkezésekor Himmler fenti elhatározásának meghozásánál.* Tudjuk, Felix Kersten, Walter Schnellenberg és mások dokumentáris igazolással ellátott közléseiből, hogy Heinrich Himmlert valójában mi vezette 1944 november elején arra az elhatározásra, hogy kiadja ismert rendelkezését:

„Auschwitz Vernichtungslager működése beszüntetendő, az elgázosító berendezések lerombolandók és a német birodalom területén található zsidók a jövőben nem fegyéneként, hanem hadifogolyként kezelendők.“

Himmler, megrettent a végtől. Látta, hogy Németország minden oldalról, napról-napra milyen jelentékeny tért veszít A teljhatalom birtokában — Hitler akkor már bunkerjébe zárkozó élő-halott volt — ő akarta megszerezni Németországnak a különbékét. Tudta, hogy nem folytathatja tehát addigi kiirtási politikáját E handelet kibocsájtásával és nyilvánosságra hozásával! „jó pontot“ akart szerezni az angolszászoknál. November 16-án Auschwitzban, — amint azt a hazaérkezett magyarországi deportáltak, köztük olyan tanuk mint dr. Mannsfeld Géza egyetemi tanár, dr. Nyiszli Miklós orvos stb. is vallják, — már köztudomásra jutott Himmler parancsa. Becher pedig, — mint Kasztner is

mondja, — csak november 19-én indult Budapestről Himmlerhez. Valóban Becher az SS Reichsführer főhadiszállásán *értesült* erről a generális rendeletről, s ezt úgy állította be hazaérkezése után a természetszerűen tájékozatlan dr. Kasztner előtt, mint jóakarátának és befolyásának döntő jellegű bizonyítékát. Ezzel el is ért olyan hatást, hogy Kasztner kétségbeesett erőfeszítéssel igyekezett Svájcból pénzt szerezni Becher és az SS számára,

Kasztner november 28-án újból elhagyta Budapestet, ho^y most már erre, a Himmler-féle nagy eredményre való hivatkozással realizálja a 20 milliós svájci frankos SS-üzletet. „Dr. Kasztner SS-útlevéllel és egyenruhában utazott, kíséretében volt SS Hauptsturmführer Krell, Becher adjutánsa. Saly Mayerrel azideig a Svájcba beengedett SS Hauptsturmführer Ketlitz igyekezett, — teljesen eredménytelenül, — megállapodásra jutni. Saly Mayer, a Joint európai elnökének, dr. Joe Schwarznak megbízásából csak az időt húzta, miután a szövetségesek részéről szigorú tilalom állott fenn, hogy a náciknak hadianyagot, vagy Svájcban való bevásárlás céljaira pénzt adjanak. A németek természetesen erről nem tudhattak, s így belementek a tárgyalásoknak különböző indokokkal történt halasztgatásaiba,

Dr. Kasztner nefcn könnyű feladatot végzett, amikor a kitűzött nagy célok érdekében igyekezett blöffökkel magyarán mondvá hazugságokkal — fenntartani Becher előtt azt a látszatot, mintha a „kerekek gördülnének“, az üzlet előre haladna. Többek között arra is hivatkozott, hogy helyzete azért igen nehéz, s nem tud előre jutni, mert a németek még azt az ígéretüket sem tartják be, hogy a megállapodás szerinti módon kifizetett bergén-belseni csoportot kiengednék Svájcba így el tudta érni, — mondja — hogy a hátramaradt csoportrészt, — néhány technikai okokból visszatartottn kívül, — valóban december 4-én elindították, december 6-án megérkezett Bregenzbe, ahonnan Krumej kíséretében, — aki ezt a kitűnő alkalmat szökésre használta fel, — 1368-an átmehettek a svájci határon.

A németek ezt a transzportot propaganda céljából igen jól tartották a bergén-belseni úgynevezett „Sonderlager“-ben, s „mintáruként“ Juttatták el a külföldre. Ugyanekkor Bergen-Belsen megsemmisítő táborban, a Sonderlagertól talán 100 méternyire, tízezzrel pusztultak éhen a deportáltak.

A bergén-belseni csoport Svájcba való elindításánál is, — mint aizóta kitűnt, — nem a Kasztner—Becher tárgyalások előmozdítása játszott szerepet, hanem Félix Kersten, Himmler kezelő-orvosának hónapok óta folyó, közbenjárása, amelyre Saly Mayer és más svájciak megbízásából egy páciense, a st-galleni Erna Immfeld kérte fel még 1944 augusztus 2-án egy hartzwalde-i látogatásakor. Ez tette lehetővé egy csoport zsidónak Svájcba való kiengedését. Érthető, hogy Himmler rendelkezésére azokat a zsidókat engedték ki, akik Sonderlagerekben való elhelyezésük folytán (Bergén-Belsen, Theresienstadt) még alkalmasak voltak a „kikrakati-zsidók“ szerepére, ellentétben a már rettenetes állapotban lévő, koncentrációs és megsemmisítő táborokban lévő társaikkal szemben.

Itt kell megemlítenünk, hogy a bergén-belseni csoportnak Svájcba való átszállítása *után* állott elő Becher, — erre való hivat-

kozással, — új követelésekkel, hangoztatva, hogy a végelszámolás még nem történt meg. A transzport átadása után valóban dr. Kasztner és Hauptsturmführer Krell a lustenauai vámházban megejtették a végelszámolást azon az alapon, amelyet 1944 július 28-án Budapesten, az anyagi ügyekben rendet teremteni igyekvő Biss Andor mérnök végzett. E szerint a németek átvettek 200.000 dollárt, 100.000 svájci frankot, 500 angol és 70 egyiptomi fontot, s 50 svéd koronát. Továbbá átvettek 1680 gr tört aranyat, 18.860 gr 14—24 karátos fazon-aranyat 2000 Napóleont, 500 angol arany fontérmét, 214 darab 10 koronás magyar aranyat, 755.4 gr platinát, 26 arany és platina órát, 188 nagyobb és 37 kisebb briliánst. Átadtak még 285.900 pengő értékű értékpapírt és 13.5 millió pengőnyi magyar bankjegyet

E tételek értékelését júliustól kezdve két bizottság: a németek részéről SS Hauptsturmführer Grüson, Becher adjutánsa és két SD-altiszt ékszerszakértő segédletével, magyar zsidó részről Biss, Offenbach és egy ékszerész végezte. Magyar zsidó oldalról igyekeztek a köveket és az ékszereket túlértékelni, valamint a valuták átszámítási kurzusát a fekete-piac árfolyamának megfelelően felértékelni. Naponta csak egy bizonyos mennyiséggel végezhettek az SS helyiségében, a svábhegyi Majestic-szállóban. A többit kofferekbe zárták vissza és SS Hauptsturmführer Klages őrzésére bízták. A közeli magyar Gestapo elől rejtegetni kellett ezt a kincset, mert a fennálló rendelkezések értelmében — mint láttuk — „a zsidók minden vagyona a magyar állam tulajdonába ment át”. (A Semsey Andor-utcában tartott házkutatás során is az addig ott e célra őrzött valutákat, elkobozták.)

A végelszámolás szerint, amit ekkor készítettek, — miután Grüson közben autót, rengeteg csokoládét és szivart kapott ajándékba, — igen magas összeget, kereken 11 millió svájci frankot hoztak ki. Becher ezt a megállapítást nem volt hajlandó elfogadni, bár Grüson és Biss jegyzőkönyvileg ebben megegyeztek. Közben Grüson, Biss kérésére^ vele együtt Pozsonyba utazott, hogy megmentse az ottani zsidóság vezetőit a deportálás elől és közbenjárta a Pozsonyban intézkedő Judendezernat vezetőjénél, Brunner II-nél. E közbenjárásért Brunner II. feljelentette, letartóztatták és többé nem került elő.

Helyébe Obersturmbannführer Grabau, az SS pénztárnoka lépett, akinek hivatala az Andrássy-út 114. szám alatti Chorinvillában volt, amelyet az SS, az ismeretes Weiss Manfréd-tranzakció során szerzett meg magának. Most előiról kezdték az egész becslést Grabau már nem mutatkozott olyan „hajlékonyak”, mint Grüson, s megvesztegetést sem mert elfogadni éppen Grüson esetén okulva. A vita sokáig húzódott, végül is miután megígérték Grabaunak, hogy a háború előrelátható rossz végződése esetén gondoskodni fognak róla, beleegyezett egy olyan jegyzőkönyv felvételébe, amely szerint ő 3.2 millió, Biss pedig 7.2 millió svájci írtaikra becsüli az átadott értékeket Ezen elszámolás alapján azután dr. Kasztner és Krell olyan jegyzőkönyvet vettek fel, amely szerint a fejenkénti 1000 dolláros váltságdíj figyelembe vételével Kasztner szerint a németek még 400 deportáltat tartoznak Svájcba kiengedni, Krell szerint ezzel szemben Kasztnerék még 64.000 dollárt tartoznak Bechemek lefizetni. Ebben maradtak!

A lényeg úgyis az volt, hogy végre az egész bergén-belseni csoport átjutott Svájcba, s Kasztner nagy erőfeszítései legalább annyi eredménnyel végződtek: *közel 1700 embert kimentett a nácik körmei közül.* Kétségtelen, nem egyedül rajta múlt, hogy a nagy „Europa-Plan”: egymillió magyar és szlovák zsidó megmentése nem sikerült.

E nagyszabásúnak indult cionista mentő-akció összes részleteinek teljes alaposágú felderítése még hátra van. „Meg kell jegyezni, hogy dr. Kasztner a külföldi zsidóság és főképpen a Szövetségesek részéről kevés segítséget kapott e munkája során.

Nem került sor a Kassa—oderbergi vasútvonal bombázására sem, amelyet cionista oldalról kértek, amikor pedig ez kétségtelenül lehetséges lett volna, s szétrombolta volna az Eichmann—Endre—Baky társaság „villám-deportálási” terveit. (Láttuk Debrecen esetében, ahol a vasúti állomás bombázása folytán félbeszakadt és hetekkel eltolódott a deportálás!)

A világ zsidóságának mégis csak a legalaposabban meg kellene vizsgálnia utólag a történelem számára, kin és min múlt, hogy akkor, amikor állítólag 2 millió dollár lefizetése ellenében 1 millió zsidót meg lehetett volna menteni: politikai, vagy más okokból, amelyek még mindig tisztázatlanok, erre sor nem került.

Amíg ez a világ-vizsgálat le nem folyik, nem lehet végleges ítéletet mondani dr. Kasztner Rezső munkája felől sémi

XVIII.

AZ ELSŐ „DUNAS” GYILKOSSÁG — DEPORTÁLJÁK A MUNKA-SZOLGÁLTATOSOKAT

X.

November 23-án a Mentő-Egyesület esemény naplója B. 3. szám alatt tünteti föl az első segélynyújtást olyan egyén részére (Wintejnitz Netti 30 éves varrónő), akit a Margit-rakpart 6. alatt a Dunaba dobtak. Ettől kezdve sűrűn ismétlődnek naponként az esetek előzőén meglőtt, azután vízbedobottak mentéséről.

(Természetesen feljegyzések csak azokról vannak, akik maguk kiúsztak, vagy akiket kötelességüket híven teljesítő rendőrök mentettek ki.)

November 28-án a Pozsonyi-út 35. számú védett házat támadják meg a nyilasok azon a címen, hogy onnan „kilöttek”. Valójában Óbudáról az ott már előretörő oroszok elől átmenekült nyilasok foglalják el ezt az épületet pártház céljaira és az onnan kitelepített néhány száz zsidó egy részét megölik, a többit a gettóba hajszolják. (Állandó nyilas szokás volt, hogy egyes védett házakba behatoltak, onnan kilöttek vagy kézigránátot hajítottak az utcára, azután zsidókra fogták a lövöldözést.)

November 29-en újabb súlyos bűntény történt: néhány nappal előbb a Belvedere-szállodában tartózkodó német Gestapóval (vezetője, Befehlshaber-je, Brigadeführer Hans Geschke) a honvédelmi és a belügyminisztérium megegyezést létesít, további 17.000 zsidó munkaszolgálatos kiszolgáltatására. A semleges követéseket erről a döntésről Gobby Ede százados, a „Budapesten állomásozó zsidó

munkaszolgálatosok parancsnoka“, a Hadik-laktanyából értesíti, hogy tekintet nélkül a védelemre, a német hatóságoknak a józsefvárosi pályaudvaron november 26-tól átadják azokat

Szálasi később a Népbíróóság előtt azt vallotta, hogy a zsidó munkaszolgálatosokkal kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedett, „azok dolgozzanak itthon, és csak akkor adtam hozzájárulást a kiszállításukhoz, amikor Veesenmayer biztosított arról, hogy a magyar hadsereg felszerelésén dolgozó gyárakban fognak munkát kapni“.

Valójában ezeket a Budapesten lévő „védett“ munkaszolgálatos századokat, — miután előzetesen hazug ürügyekkel két napig vesztegzár alatt tartották őket, — hajnalban a józsefvárosi pályaudvarra vezetik és ott 65—70-es csoportokban tehervagonokba zárják.

A svéd századokat Wallenberg maga vezeti hajnalban a pályaudvarra, ott Ferenczy László csendőralezreddel előzetesen történt írásbeli megállapodása alapján azután a svédeket visszabocsátatja.

A többi védettet nem tudják kiszabadítani. A vonatokat útnak indítják és ezzel sokezer munkaszolgálatos sorsa megpecsétlődik. A Szálasi által hangoztatott „gyári munka“ helyett Fertőrákos, Balf és Kőszeg baraktáboraiiban végez velük a tifusz, az éhség és nyilas kísérőik vérszomja. A felszabadulás után kiásott tömegsírok bizonyítékai ezeknek a tömeggyilkosságoknak is.

Közel 60.000-re tehető az így Hegyeshalmon, a németeknek átadott összes zsidók száma. Legnagyobb részüket az átadás után Győr—Sopron—Ebenfurt vonalon visszairányították a Burgenlandjára, Balfon és Fertőrákoson, valamint Sopron vidékén helyezték el őket, miután minden ruhájukat és értéküket elrabolták. Erődítési munkálatokat végeztek velük. Különösen Fertőrákos marad emlékezetes, ahol 1400-an három hónapig nyitott pajtában fetrengtek, minden nap látástól-vakulásig sáncokat ásattak velük Bécs védelmére. Naponta egyszer kaptak enni, levesnek csúfolt valóságos moslékot Csaknem aiz egész tábor megbetegedett A legyengültek lemészárlásával csináltak helyet az újonnan érkezőknek. Végül az oroszok közeledtével 1945 március végén a munkaképteleneket géppisztoly-sortúzzal kivégezték, a többit pedig gyalogmenetben Mauthausenba szállították. Ott két hétig részint szabad ég alatt, részben sátrakban gyötörtek 17.000 munkaszolgálatost, akiknek tekintélyes része vérhasban és tifuszban elpusztult Innen a maradék Günskirchenbe került, ahol napi 200 halottjuk volt

A Dunántúl felszabadulása után megejtett vizsgálatok során különböző tömegsírok exhumálására került sor. Sopron környékén Hidegség községben, 790 munkaszolgálatos holttestét találták tömegsírokban, akik éhség, paratífusz és gyilkosság áldozatát voltak. Ilkamajorban 400 halottat tartalmazott egy tömegsír. A nagycenki jegyzőség a nyilasok 814 áldozatának személyi adatairól küldött jelentést Sopron-Bánfalván 350 borzalmas kegyetlenséggel kivégzett áldozat tetemét találták mejj. Mosonszentmiklóson 300 legyilkolt munkaszolgálatos tömegsírját tárták fel. Hegyeshalom határában 220 magyar munkaszolgálatost öltek meg és bombakráterekbe ástak el. Vizsgálatok állapították meg és nép-

bírósági jegyzőkönyvek igazolják, hogy Kőszegen gázkamrákat is rendeztek be az SS-ek, a zsidó internálótábor betegeinek legyilkolására. A berendezkedés a német megsemmisítő táborokat igyekszik utánozni. 10—12.000 embert összepontosítottak itt, — legnagyobb részt magyar munkaszolgálatosokat, — akiket gázzal, golyóval, éheztetéssel pusztítottak el.

Később többhelyütt Ausztriában is tömegsírokra bukkantak, így pl. Reichenberg határában a 701/303 „svájci“ század 275 betegét SS-ek géppuskával kivégezték. (Itt ölték meg Fenyő László költőt is.)

XIX.

A SCHUTZPASS-REVIZIÓ LECSENDESÜL

A németek felszólalása után, — s miután Eichmann sáncsómunkásokbeli szükséglete a munkaszolgálatosok deportálása révén megoldást nyert, — a svájci védett házakban az ellenőrzés ellanyhul. A nyilasok is kénytelenek voltak e megállapodásról tudomást venni, mert a kormány a svájci és a svéd követség kérésére a védett házak területén dr. Csathó Ákos rendőrfőhadnagy parancsnoksága alatt rendőrőrszobát létesített. Rendőrjárőrök igyekeztek megakadályozni a nyilas atrocitásokat. A felfegyverzett nyilasok ennek ellenére sűrűn követtek el büntetteket, hiszen saját vezetőiket sem respektálták s a rendőrök részben nem akartai, részben nem mertek beavatkozni. Egy jellemző epizód a legjobban megmagyarázza az akkori helyzetet:

— November 30-án Lutz konzul a védett negyedben történt egyik látogatása során arra lett figyelmes, hogy a nyilasok egy svájci házból a lakókat az utcára terelik s egy idősebb asszonyt, aki a földön fekszik, az egyik nyilas puskatussal agyba-főbe veri. Lutz — aki szenvedélyes fotográfus — az aktatáskájában levő fényképezőgépet előkapja s az esetet megörökíti, hogy eljárásai során dokumentumként használhassa fel. A nyilasok észreveszik, megrohanják és rászegezett géppisztolyokkal követelik a fényképezőgép átadását. Lutz felmutatja igazoló iratait, aktatáskáját a fényképezőgéppel együtt mégis elkobozzák, s utasítják, hagyja el a védett negyedet.

Kocsijába ül és a külügyminisztériumba hajt. Ott Bagosy Zoltán kabinetfőnökhöz fordul és felszólítja, hogy azonnal jöjjön vele a védett házakhoz. Bagosy szabadkozik, de Lutz erélyes követelésére vele megy. Indulás előtt azonban megtölti revolverét és formaruhájának övére kapcsolja.

A védett házakhoz érkeve, Lutz Bagosyt ahhoz a nyilas csoporthoz vezeti, amely tőle aktatáskáját elkobozta, s még mindig ugyanazon a helyen folytatja a védett ház lakóinak kirablását. A nyilasok most már Bagosynak szegeznek géppisztolyaikat annak ellenére, hogy igazoló okmányát felmutatja. A veszélyes helyzetben Bagosy is oldalfegyveréhez kap és igyekszik ellenfeleit revolverével fékentartani. Lutz újra kocsijába ugrik, s megint visszahajt a külügyminisztériumba. Kemény bárót kihívhatja szobájából, s kéri, jöjjön vele Bagosy segítségére. Kemény nagy zavarban van, mert mint mondja, éppen Veesenmayer tartózkodik nála, kissé várakozni kell, amíg elmegy.

Néhány perc múlva Kemény valóban a német követtel jön ki szobájából. Az izgatott és felháborodott svájci konzul felhasználja az alkalmat és Veesenmayernek is tudtára adja a történetet. Veesenmayer gúnyos megjegyzéseket tesz a nyilasokra és a Szálasi-kormány tehetetlenségére.

Kemény ezután Lutz-cal együtt megindul, azonban az utcára érve már találkozna Bagosyval, aki visszahozta Lutz aktatásakáját a fényképezőgéppel. Közölte, hogy „sikerült végül is a fiúkat jobb belátásra bírni és visszakapni tőlük mindent, kivéve az incidensről készített felvétel filmjét”.¹⁵⁵

December közepe táján az addig keresztény iratokkal bujkáló zsidók helyzete annyira rosszra fordult, hogy folyton újabb és újabb menekülők jelentkeztek a vadász-utcai kirendeltségnél, amely azidőben már a Wekerle Sándor-uteában is tartott fenn fiókot, ahol *dr. Geyer Albert* vezetése alatt a cionisták lelkes munkát végeztek. Most a Vadász-utca 31. számú házat bérelték ki, hivatalosan élelmiszerraktárnak jelentve be a külügyminisztériumban. Ennek a háznak utcai bejáratát elzárták, viszont a szomszédos kirendeltségi épületből mesterien álcázott bejáratot létesítettek arra az esetre, ha a nyilasok beváltják fenyegetőzéseiket és a már nagyon exponált Vadász-utca 29-es házat megrohannák. így módja lenne az ott bujtatott embertömeg egy részének esetleg megmenekülni.

A három épületben december végéig szörnyű helyzetben már több, mint 4000 ember tartózkodott Ezekről, valamint a védett házak lakóiról, úgy igyekeztek gondoskodni a cionisták, hogy mindhárom házban közös konyhákat létesített, a védett házakban pedig a Wekerle Sándor-utcai raktárból nyers élelmiszert próbáltak lehetőleg naponta szállítani. A svéd követség, valamint a portugál és a spanyol ugyancsak igyekezett ellátni kenyérral és szárazfőzelékfélékkel védettjeit

A svéd és a svájci követség az egészségügyi védelemről is gondoskodott A svéd követségnek a Tátra-utca 16. szám alatt, a svájci követségnek Hollán-utca 38. szám alatt volt, a lehetőséghez képest tűrhetően berendezett egy-egy kórháza.

XX.

A NEMVÉDETT-ZSIDÓK GETTÓJA

A Zsidó Tanáccsal Solymossy rendőrfőparancsnok-helyettes november 18-án már közölte, hogy gettót állítanak fel. Megindultak ekkor a tárgyalások. A rendőrség szerint, — férőhelyre való tekintet nélkül, — a Klauzál-térre vezeték majd a zsidókat, akik csak annyi poggyászt vihetnek magukkal, amennyit a kezükben elbírnak. Felhívják a Tanácsot, a gettón kívül 6000 zsidó-lakást

¹⁵⁶ Részben Szatmári Jenő: „Tatsachenbericht über die geschlohtliche Ereignisse in Budapest 1944—5. und die Massnahmen zum Schntze dér jüdischen Bevölkerung“ a sokszorosított kézirata alapján (20—21. o.).

tegyenek sürgősen szabaddá, hogy a gettó területéről kiköltöző keresztényeket el tudják helyezni. A Tanács minden érvelése hiábavalónak bizonyult. Az elhelyezés érdekében annyi engedményt tettek, hogy naponta 10—15.000 főnél többet nem tesznek át a gettó területére, az élelmezés tekintetében pedig a fővároshoz utasították a Tanácsot. Rosta János tanácsnok előtt kifejtették azután a katasztrófális élelmezési helyzetet. Tartalékélelem nincs. Napi 4 vágón élelmiszerre van szükség, beleértve 120 mázsa kenyeret Solymossynak, — aki a „zsidók összeköltöztetésére kirendelt miniszteri biztos“ is volt, — statisztikai adatai szerint a tervezett gettó területén 162 csillagos házat lehetett számításba venni. Ebből 18 tisztán zsidó lakosságú, 144 a vegyes ház. összesen rendelkezésre állott 2393 zsidó lakás, 4725 szobával és 3556 személlyel. A csillagos házakban keresztény kézben volt 974 lakás, 1997 szobával és 4019 személlyel. Keresztény ház (csillag nélkül) volt a gettó területén 133, ezekben 2346 lakás és 3162 szoba, 7916 személlyel.

összesen tehát 11.935 keresztény személynek kellett a gettót elhagyni, hogy helyet csináljon 63.000 zsidó személynek. Ennyit kellett előreláthatóan befogadni. Ez megfelel szobánként tizennégyes átlagnak. (Bizonyos házakat fenn kellett tartani öregek, betegek, csecsemők, kórházak, irodák részére.)

A gettó élelmezésére közös konyhákat rendeztek be részben a Síp-utca 12. és Wesselényi-utca 13. (Orthodox Népasztal) alatt, részben, vendéglőkben (Stern, Skreck, stb.). Hozzájárultak ahhoz is, hogy a Bethlen-téri és a szövetség-utcai népkonyhák tovább működjenek a gettón kívül, s onnan behozhassanak a gettó részére naponta élelmet. Az élelmezési anyag beszerzését jórészt a Joint pénzén dolgozó Nemzetközi Vöröskereszt A) osztálya a Mérleg-u. 4. alatt végezte Komoly Ottó és dr. Görög Frigyes vezetésével. Itt egyébként örökös harc dúlt Dr. Koterba (Osterweil dr.), aki lengyel zsidó menekült volt, a varsói példára hivatkozva állandóan azt vitatta, hogy „a gettó úgyszólván halálra van ítélve“ fordítsanak minden rendelkezésre álló pénzt inkább az ifjúság és a gyermekek élelmezésére, s árja családoknál való elhelyezésére. A gettó ellátása alatt természetesen az értendő, hogy éppen csak az éh-haláltól igyekeztek megmenteni a felszabadulásig a bentlevőket. Másról az akkori viszonyok közepette szó sem lehetett. (A beszerzéseket a Joint pénzéből nagy nehézségek közepette Bauer Jenő végezte.)

A szükségkórházak (Wesselényi-utca és a Bethlen-tér) is, — a Tanács hosszas küzdelme és utánjárása eredményeképpen — kívül maradhatnak, de felállíthatnak a gettó területén is néhány újabb ideiglenes szükségkórházat

A Tanács kéri, hogy gondoskodjanak az élelmezésen kívül tüzelőanyagról is. „Minden pénzt elvettek a zsidóktól, viszont napi 5—600.000 pengőre van szükség. Különben is csak munkaképtelenek (öregek, betegek és gyerekek) kerülnek a gettóba, ahol egyébként sincs kereseti lehetőségük.“ Ez előterjesztés hatása alatt hatósági napi fejkvótát állapítanak meg a következőképpen:

15 dkg kenyér, 4 dkg liszt, 1 dkg olaj, 3 dl főzelék készítéséhez szükséges hüvelyes.

Ha a főváros lakossága húshoz jutna, úgy heti 10 dkg húst is igyekeznek juttatni. Havonta 60 dkg só is kiadható.

(Kalóriaértéke e tápláléknak 690. A fegyenceké ezidőben 1500

volt!) Már itt jegyezzük meg, hogy egy kevés olajon és liszten kívül minden egyéb élelmiszer kiutalása rendszeresen elmaradt!

Közzik, hogy a pápai védelmet és a vöröskeresztes menleveleket nem ismerik el. A követségek zsidó alkalmazottai a nemzetközi gettóba tartoznak bevonulni. A KEOKH-igazolvánnyal rendelkező külföldi állampolgároknak december 1-ig el kell hagyni az országot. A gettóban postahivatalt lehet felállítani, zsidók levelezőlapon írhatnak egymásnak. A Tanács részére 800 alkalmazottat belügyminisztériumi igazolvánnyal engedélyeztek.

November 29-én jelent meg azután Vájná belügyminiszter gettó-rövidlete, amelynek főbb pontjai ezek:

„A m. kir. kormány a Budapesten élő, sárga csillag viselésére kötelezett zsidóknak a VII., Dohány-, Nagyatádi Szabó István-, Király-, Csányi- (3—6. szám.) és Rnmbaeh Sebestyén- (15—19- szám) utcák, a Madách Imre-út, a Madách Imre-tér és Károly király-út által határolt területre való összeköltöztetését és a zsidók részére kijelölt területnek (gettónak) a nemzsidók által lakott területtől való elkülönítését elrendelte.

A határként felsorolt utakra és utcákra néző házak nem tartoznak a zsidók részére kijelölt területhez. A zsidók részére kijelölt területen nemzsidók nem lakhatnak, foglalkozásukat ott nem gyakorolhatják, hatóságok és közintézmények e területen nem székelhetnek.

A magyarság sorsát évszázadokra eldöntő élethalál-harcban mindannyiunknak áldozatot kell hoznunk. A kormány tudatában van azoknak a rendkívüli nehézségeknek, amelyek a kérdés megoldásával kapcsolatban a kitelepítendő nemzsidó lakosságra hárulnak, de a jobb jövőbe vetett szilárd hittel, a győzelem zálogaként vállalnunk kell ezt az áldozatot is. Gondoskodom arról, hogy a kitelepített nemzsidó lakáshasználók (tulajdonos, haszonélvező, bérlő, keresztény házfelügyelő stb.) a székesfőváros pesti oldalán legalább olyan lakáshoz jussanak, mint amelyeket elhagyni kényszerülnek.

A nemzsidó bérlők a volt zsidó-házakban talált bútorokat és ingóságokat használatba vehetik, éppen ezért saját ingóságaik közül csak a legszükségesebbet vigyék magukkal. Hogy elhagyni kényszerült lakásukból az oda beköltöztetett zsidók elől értékesebb, vagy számukra különösen kedves, azokat a berendezési tárgyaikat is biztonságba helyezhessék, amelyeket új lakásukba az idő rövidsége és szállítóeszközök hiánya miatt magukkal nem vihetnek, a gettó határvonalát képező utcák kiürített zsidó házaiban egyes alkalmas lakásokat jelöltem ki e vagyontárgyak elraktározására.

A nemzsidók folyó évi december 2-ától folyó évi december 7-éig tartoznak a zsidók részére kijelölt területről kiköltözni.

Tudom, hogy a nemzsidók kényszerű kiköltöztetése a kijelölt területről, többszáz magyar testvérünket érinti fájdalmasan, mert megszkott otthonukat ei kell hagyniok. Ezek a testvérek nézzenek azokra a százezres tömegekre, akik az őszutó hidegében, sarában, gyermekkel karjukon, vagyonuk roncsait jelentő csomaggal vállukon, végtelen sorokban menetelnek a magyar hazának a magyar véderő által szabadnak megtartott tájai felé.

Mindenük elveszett: a szebb jövő reményében pusztá életüket mentik. Ha a gettóból kiköltöztetett magyar testvér szívvel tekint elcsigá-

zott, meggyötört menekült véreire, lehet-e zokszava egy is, mikor anyagi terheit a juttatni rendelt segélyek könnyítik, elköltözésének tétje pedig nem a maga pusztá élete, hanem a közösség elsőrendű érdeke: a magyar főváros zsidó-kérdésének megoldása.

Elvárom, hogy a keresztény lakosság megértéssel és áldozatos lélekkel eleget tesz rendelkezésüknek, és ezzel az eddig elhanyagolt zsidó-kérdés végleges megoldását elősegíti.“

Másnap közlik, hogy a vöröskeresztes menlevéllel rendelkezők és a pápai védettek mégis megmaradhatnak a nemzetközi gettóban.

November végéig megtörténik a zsidók legnagyobb részének átköltöztetése a gettóba. Kiürülnek teljesen a csillagos házak Pesten és Budán, amelyek addig befogadtak a fővárosi zsidóság nemzetközi védelem alatt nem álló részét. A gettóba-költöztetés közben tömegesen ölik le a nyilas kísérek a zsidókat. Különösen a VII. kerület Városliget felé eső részén lakó idősebbeket gyilkolják halomra a ligetben, a volt Feld-féle színház környékén.

Rendelet jelenik meg arról, hogy 6 napon át a gettón belül csak 9—11 óra között mozoghatnak szabadon a zsidók, a nap többi részén 8 és 18 óra között csak azok közlekedhetnek, akiket a Zsidó Tanács külön igazolványokkal látott el, hogy az élelmezés és lakás-elhelyezési ügyekben ténykedhessenek.

December 2-án az ú. n. svéd házakat is átvizsgálják. Wallenberg erélyes követeléseire e razzián azonban nyilasok nem is vehetnek részt, — egy-egy rendőrtiszt végzi igen udvariasan és előzékenyen az ellenőrzést, — s így az minden incidens nélkül zajlik le. Senkit sem visznek a gettóba.

XXL

MENTOK A ZSIDÓMENTÉS SZOLGÁLATÁBAN

A gettóba való költözködés során nagy szerep jut a mentőknek, akik november 15-én a Zsidó Tanács felhívására két legnagyobb tömegszállításra alkalmas Rába gépkocsijukat egy-egy pótkocsival ezidőtől fogva hetekig a gettó rendelkezésére állították és naponta 70—80 szállítást végeztek el. A mentők, — hivatásukat becsületesen végezve, — addig sem tettek különbséget felekezeti szerint szolgálatuk ellátása során, sőt joggal mondhatni azt, hogy amennyiben első segélyt nyújtottak utcán csillagos személynek, azt még a fennálló tilalmak ellenére is, bekötözés után, mentőkocsin szállították el, hogy védelmet nyújthassanak annak.

A nyilasok határozottan megtiltották pedig a mentőknek, hogy zsidók szállítását végezzék. Ezt a két mentőkocsit is csak olyképpen tudták a Tanács rendelkezésére bocsátani, hogy azokat darabonként 1—1 svéd korona, jelképes vételár ellenében másik 13 kocsival együtt 1944 november 18-án „eladták“ a svéd követségnek, s azok attól az időtől fogva a svéd követség nevére átírva végezték tovább a zsidómentési szolgálatot (Érdekes, hogy ehhez

a tranzakcióhoz a főváros nyilas főpolgármestere és polgármestere hozzájárult.)

Előfordult, hogy a mentők dr. Bisits László tisztiorvos, vezetőjük beleegyezésével Wallenberg kérésére Hegyeshalomig mentek és hoztak vissza súlyos állapotban lévő svéd védett zsidó deportáltakat. Bisits dr. Balf-fürdőig ment, hogy onnan 15 portugál útlevéllel ellátott zsidót hozzon vissza. A mentőkocsik arra is rendelkezésre állottak, hogy a tilalom ellenére csillagos egyéneket kórházba, vagy gyógyultan kórházból hazaszállítsanak. Általában véve a budapesti Önkéntes Mentőegyesület minden erejével kivette részét a zsidómentés szolgálatában.

December 3-án a nyilasok a Columbus-utcai telepen, lévő zsidókat rohanják meg. A Columbus-utcai táborban eleinte az az 1600 zsidó kivándorló lakott, akiknek egy részét vidéki gettókból hozták fel. A Siketnéma Intézet hátsó traktusában álló régi villaépületben és hevenyészett fabarakkokban helyezkedtek el. Az első időkben 500—600 bennlakó volt, ezekhez jöttek Kolozsvár, Nagyvárad, Szeged, stb. megmenekültjeiből azok, akik lakáshoz nem tudtak a fővárosban jutni. A tábor eleinte németek őrizték. Augusztus 25-én a Sonderkommando eltávozott, s Komoly Ottó a Nemzetközi Vöröskereszt védelmét jelző táblát tétetett ki a tábor kapujára.

Az október 15-i események után a tábor létszáma óriási mértékben megduzzadt Gorkiji kép: 3600 ember (köztük sokszáz szökött munkaszolgálatos) pincében, folyosókon, ereszek alatt húzódnak meg. Ember-ember hátán. Higiéniairól szó sem lehet. Betegségek (diftéria, vörheny, tífusz) pusztítanak...

A mentőket 14 óra 13 perckor hívják a Columbus-utcába. A menekült-táborba nem engedik be őket, s az intézkedő 2565. sz. rendőr, akinek hívására megjelentek, előadja, hogy a táborban nagy lövöldözés folyt, rengeteg a halott. (Dr. Kasztner utasítására itt fegyvereket tároltak az SS őrség eltávozása után, önvédelem céljából, s valóban a jelentkező nyilasokra lőttek.) Éppen nyílik az ajtó és vérző sebével kirohan valaki azon, néhány méterrel utána nyilas pártszolgálatosok, akik újra rálőnek, s a mentő-orvos előtt hull össze az áldozat, akit a második golyó halálra sebzett: Róth Mózes 16 éves siketnéma ápolott volt. A nyilasok, brutális inzultusok közepette állítják össze a gettóba szóló transzportokat a tábor előtt, miközben a mentő-orvosnak sikerül két súlyos, lőtt sebekből vérző fiatalembert: Grosz Endre 21 éves asztalossegédet és Wertheimer Manó 17 éves rőfössegédet a csoportból kiragadni. A legnagyobb eréllyel kell őket megvédeni, mert a nyilasok minden áron köztetés közben is revolverrel agyon akarják löni a sebesülteket. A mentők eseménynaplójának aznap 26-ik esete ez s azzal a megjegyzéssel zárul: „a mentőkocsinak távoznia kellett anélkül, hogy az orvosok a táborba behatolhattak volna“. A tábor vezetőjét, Moskovitsot, valamint orvosát, dn Rafaelt és 17 éves fiát, továbbá még néhány férfit, összesen 15 embert, részben a helyszínen, részben a Duna partján megöltek a nyilasok. Véres jelene-tek közben hajtják aztán a korhatáron felülieket a gettóba, a többieket a Teleki-térre és onnan vonaton a józsefvárosi pályaudvarról Bergen-Belsenbe szállítják őket.

December 4-én éjjel két órakor hívják ki a mentőket, akik megállapítják, hogy a VIII. kerület Alföldi-utca és Fiúmei-út sarkáról elindulva, valamilyen teherautóról a Népszínház-utcán végig a József-körút sarkáig hét munkaszolgálatos holttestét dobálták le. Egyiken sem lehetett segíteni, mindegyiket tarkólövessel ölték meg. (Esetnapló 3—9. szám.)

XXII.

BUDAPEST OSTROMÁNAK ELSŐ NAPJAI

December 8-án kezdődik még Budapestnek az oroszok által való rendszeres ostroma. E naptól kezdve állandóan ágyúzzák a három oldalról körülkerített várost Csak nyugatról szabad még az út. Treffz-Eichhöfer hadnagy, német haditudósító ebben az időben nagy cikkben számol be Budapest helyzetéről és a zsidókról ezt írja:

„Az októberi puccs napjaiban egyszer már fenyegetett az a helyzet hogy a magyar főváros elveszti magát. Ez még akkor volt, amikor a zsidó csillagok százezrei nyomták rá bélyegüket a város képére, úgy, hogy a szép utcákon járó európai valósággal megborzongott. Akkor még messze volt az arcvonala (máskülönben a zsidók már nem is lettek volna itt!) és a lázadóknak azt a kísérletét, hogy a várost a káoszba döntsék, órák leforgása alatt elfojtották. Izrael fiainak és segédeknek ezt követő kivonulásával végre Budapesten beállt a nyugalom és az elszántság, hogy kezébe veszi sorsát.“

December 9-én rendelet jelenik meg, amely szerint utak, utcák és terek új neveket kapnak. Olyanok, amelyek most „zsidó személy családi nevével vannak megjelölve, vagy amelynek bármely zsidó vonatkozásuk van“.

Statáriumot is hirdetnek közben, ettől azonban tovább folyik a gyilkolás, az önkényes és a „törvényes“ rablás.¹⁶⁶ Felnyitják például az összes széfeket, azért, hogy „a Magyar Nemzeti Bank átvegye az értékeket, megfelelő megőrzés céljából“.

Budapest kiürítése is még tovább tart. Gyárakat, ipartelepeket szerelnek le és raknak vagonokra. Elviszik a rendőrök legnagyobb részét is. Zsidóktól hátizsákokat és takarókat rekvirálnak. Most már, — mondják, — őket viszik gyalogmenetben a bécsi országútra Esztergom felé.

December 11-én az oroszok elfoglalják Vác városát és a magyar kormány sietve elhagyja e híre Budapestet. A város teljesen a nyilas párt, illetve felfegyverzett bandái kezén marad. Az utolsó felvonás megkezdődött...

A december eleji állapotokat kitűnően jellemzi az a jelentés, amelyet a svéd külügyminisztériumhoz Wallenberg intézett és még kurir útján el tudott juttatni az ostromlott városból:

A Népbíróság előtt vallották, hogy Száláéi megtiltotta a gyilkos párt-szolgálatosok elleni eljárást. „A forradalomnak velejárója ez“, — írta egy panaszra széljegyzetként. (Ferenczy és Hajnácskóy vallomása.)

Jelentés a magyar zsidók helyzetéről.

A legutolsó jelentés óta a magyar zsidók helyzete tovább rosszabbodott. Valószínűnek látszik, hogy mintegy 40.000 zsidót, közülük 15.000 munkaszolgálatos férfit, 25.000 mindkét nembeli személyt lakásán vagy az utcán elfogtak és kényszerítették, hogy gyalog Németországba menjenek. A megteendő távolság mintegy 240 km. Az időjárás, — amióta a haláhnareok megkezdődtek, — hideg és esős. Az emberek eső elleni védelem nélkül, a szabad ég alatt alusznak. A legtöbben háromszor vagy négyszer kaptak csak enni és inni. Igen sokan meghaltak. Alulírott Moson-Magyaróvárnál megállapította, hogy aznap ott heten haltak meg és heten az előző napon is. A portugál követségi titkár 42 halottat látott az útvonal mentén és Szöllösi miniszterelnökhelyettes maga is elismerte, hogy 2 halottat látott; A gyaloglókat, amennyiben nem tudtak tovább menni, agyonlőtték. A határon Eichmann, az SS-különítmény parancsnoka ütlegekkel és bántalmazásokkal fogadta és a határerősítésekénél sáncmunkára fogta be őket. A niellékelt fényképek a gyalogútra induló polgári személyeket (1—2), munkaszolgálatosokat (3) és 2 leányt a Budapest—Hegyeshalom előtti menet és az onnan való visszatérésükkor (4) ábrázolja.

20.000 munkaszolgálatost vasúton szállítottak a határra. Ezek leginkább magyar területen dolgoznak. Fénykép, amelyből a svéd me-itőbizottság munkája kitűnik, mellékelve. A sáncásó munkaszolgálat, amelyről múlt jelentésben említés történt, megszűnt.

A zsidókat központi gettóban szorították össze, amelyben 69.000 zsidót kívánnak elhelyezni, — valószínűleg azonban még többet, — továbbá 17.000 személyes idegen-gettóban, amelynek azonban máris 33 000 lakója van, ebből 7000 svéd házakban, 2000 Vöröskereszt házakban és 23.000 svájci házakban. Deportációba és a központi gettóba a svájci és vatikáni védettek ezreit hurcolják el. A gettóban 4—12 zsidó lakik szobánként, a svéd házakban a helyzet a legjobb.

Ezideig a zsidók között nem túl nagy méretű vérhasjárvány tört ki. A svéd házak egészségi állapota ezideig jó, mindössze öt személy halt meg. Az osztály valamennyi védett zsidót tífusz és paratífusz, valamint kplera ellen beoltja. A személyzetet is beoltják. A zsidókat általánosságban immáron igen nagy mértékben kirabolták, mert az átköltözésnél csak annyit vihettek magukkal, amit maguk tudtak cipelni. Az élelmezési helyzet rövidesen katasztrofális lesz.

A nyilaskeresztesek nagyszámú zsidót hurcolnak el helyiségeikbe, ahol őket bántalmazzák és kínozzák, azután gyűjtőhelyekre hajszoják azokat, hogy onnan deportálják őket.

Olyan híresztelések keringenek, amely szerint a Kovarcz miniszterhez közelálló halálbrigád pogromra készül. Nem hiszem, hogy ez a pogrom nagyobb méreteket öltene, mert pl. az SS-szervek állítólag parancsot kaptak, hogy tartózkodjanak a rendszeres zsidó-gyilkosságtól.

Szervezet: Az októberi súlyos csapás után az osztály újból erőteljesen kifejlődött. Az alkalmazottak száma 335, ehhez jön 40 orvos, házparancsnokok stb. Mindezek, é legalább ugyanennyi számú családtag, az osztály helyiségeiben laknak. Az iroda és lakóházak száma 10, ezek közül egy a nemzetközi gettóban van.

Két kórházat rendeztünk be, illetőleg rögtönöztünk, összesen 150 ágygal. Egy leveskonyhát is felállítottunk. A svéd védett házakban

lakó zsidók élelmiszerjegyüket leadják az osztálynak, mely beváltja azokat és szétoztja az árut.

Az osztály irattárát nagyrészt szétszórták. Az élelmiszerosztály ezideig mintegy kétfélmillió pengő értékű élelmiszert vásárolt

Elért eredmények: Az osztálynak sikerült a honvédelmi minisztériumban nyílt parancsot kieszközölni, melynek értelmében minden munkaszolgálatos zsidót, aki külföldi iratokkal rendelkezik, Budapestre kell visszaküldeni. Miután az osztály egyik autójával kiküldött személy ezt a parancsot szétoztotta, mintegy 15.000 zsidó tért vissza.

A határ irányában haladó gyalogoszlopok rövid ideig, míg nem volt megtiltva, bizonyos élelmiszerhez és gyógyszerhez jutottak. A betegeket a deportációs és gyűjtőhelyekről — mintegy 200 személyt — mentőautók hozták el.

A bevonóirózásnál vagy elvezetésnél történt egyik vagy másik formában való beavatkozással mintegy 2000 zsidó személyt sikerült visszahozni, ezek közül mintegy 500-at Hegyeshalomról, a határról. Ezt az eljárást azonban, sajnos, abba kellett hagyni, mert az Eichmann-Kommando erőszakos rendszabályokkal fenyegetőzött.

Ezideig svéd védett zsidók, összehasonlítva a többi külföldi hatalom által védettekkel, leginkább megkíméltek. Állítólag a mai napig svéd védőlevéllel mindössze 10 személyt lőttek agyon Budapesten és környékén.

Budapest, 1944 december 8-án.

Raoul Wallenberg sk.
követség! titkár.

*

1944 december elején azután a védelem munkája ismét a svájci követségre hárult. A svéd követség — azért, mert Svéd-, ország és Németország között bizonyos feszültség állott be, s végül nem utolsó sorban, miután Svédország állandóan vonakodott a Szálasi-kormányt elismerni, — nehéz helyzetbe került. A Szálasi-kormány külügyminisztere, báró Kemény Gábor egyébként is felszólítást intézett a semleges követségekhez, hogy a körülzárás előtt hagyják el Budapestet, csatlakozzanak a nyugatra távozó kormányhoz. A legtöbb követséget ekkor már csak ügyvivők képviselték, sőt már azok sem. Így dr. Kilchmann svájci követségi tanácsos éppen úgy elutazott ekkorra már, mint a spanyol és a portugál ügyvivő, úgyhogy az egyedül jelenlévő és helyén maradt *Danielsson* svéd követtel szemben mutatkozott a legerélyesebb követelés.

Dr. Kilchmann helyét *dr. Harald Feller* követségi titkár vette át ügyvivőként, s mint kisebbrangú követségi tisztviselővel szemben már nem ragaszkodtak a nyugatra való távozásához. Elfogadták azt az érvét, hogy pusztán a követségi épület védelmére marad vissza, A Szálasi-kormány megelégedett annak a kérésének Bernbe való továbbításával: tegye lehetővé a svájci kormány egy magyar kereskedelmi megbízottnak Svájcba való beutazását és a berni magyar követségi épület birtokbavételét. A svájci követség a kérés továbbítását megígérte, de még ezt sem teljesítette. A cél ugyan az volt, hogy a Szálasi-kormánnyal fenntartsák a jóviszonyt, de ezt csak ígérek beváltásának kilátásba helyezésével igyekeztek elérni.

A svájci követség egyetlen tevékenysége ez időben a Lutz konzul által irányított idegenvédelem, a zsidókon kívül az ittrekedt angol, amerikai, jugoszláv, belga, stb. állampolgárok védelme volt, akiket részben a szabadságtéri követségen, részben pedig a Wekerle Sándor-utcai követségi hazban helyeztek el.

A svájci követség helyzetében további jelentős fordulat állott be december elején, amikor Szálasi visszaérkezett Hitler főhadiszállásáról. Bagossy, — a nyilas külügyminisztérium kabinetfőnöke — december 6-án magához kérte Lutzot. Közölte vele:

„Hitler főhadiszállásán elhatározták, hogy Magyarország igen jó viszonyt óhajt teremteni Svájjal úgy politikai, mint gazdasági téren.“

Bagossy egy jegyzéket is nyújtott át Lutznak, amely elmondja:

„Szálásinak sikerült a német kormány hozzájárulását megnyerni ahhoz, hogy a magyar kormány Svájjal szorosabb gazdasági kapcsolatokat létesítsen, a magyar-svájci, viszonyt egyébként is szorosabbra és az eddiginél barátságosabbra építse ki. A magyar kormány ennek tanújelét kívánja adni, ezért megszüntetni kíván a svájci védett házakban minden eddigi, nyilasok által elkövetett szabálytalanságot. Felkéri a svájci követséget hogy ha ilyeneket észlel, azonnal jelentse a kormány illetékes szerveinek, amelyek megkapják az utasításokat az azonnali intézkedésre. Végül pedig meghívja a svájci követség tagjait a kormány által december 20-án, Visegrádon rendezendő nagyszabású vadászatra.“

Bagossy azután Lutz konzullal személyesen járt el nem egy esetben, a védett házakban még mindig felmerült panaszok kivizsgálásában. Ez időtől kezdve megszűntek ott azok a razziák is, amelyeket Solymossy János rendőrtörzsfelügyelő, a zsidók összeköltötését intéző kormány biztos addig rendeztetett. A visegrádi vadászatra az orosz csapatok váratlan előretörése folytán sor már nem került, a gazdasági kapcsolatok felvétele is elmaradt, azonban a svájci védett házakból attól az időponttól kezdve senkit sem deportáltak, sőt mikor rövidesen megkezdődött a védett házakból a portugál, pápai, sőt a svéd védettek gettóba való beszállítása, a svájci védettek helyükön maradhattak.

XXIII.

KÍSÉRLLET A BUDAPESTI ZSIDÓK LIKVIDÁLÁSÁRA, AVAGY AZ UTOLSÓ NÉMET ZSAROLÁSI MANŐVER?

A Kasztner-féle fentemlített három pontból álló program első pontjai, a bergen-belseni csoport átmentése, — mint láttuk, — szerencsésen meg volt oldva. A szlovákiai zsidók végzete közben beteljesült, valamennyit legyilkolták. A Himmler-féle rendelkezés folytan most már hadbírósi úton, arra hivatkozva, hogy összeköttetésben állottak a szlovákiai partizánokkal és a kitört partizánlázadást támogatták. Maradt tehát a budapesti zsidóság megmenntésének problémája.

Dr. Kasztner november 28-i elutazása után többé Budapestre nem tért vissza. Jelentésében azonban, — hivatkozással Biss Andornak, megbízottjának adatairai, — azt állítja, hogy a budapesti gettó megmentése, illetőleg bennlakói kiirtásának megakadályozása, szintén az ő akciójának, illetőleg Kurt Bechernek javára írandó. Biss Andort ebben a kérdésben is meghallgattuk a svájci Engelbergben, ahol e könyv adatainak összegyűjtése közben tartózkodott. Ugyancsak felkerestük és megkérdeztük St Gallenben Saly Mayert is. Vallomásaik egybevetése után a következő tényállás állapítható meg:

December 8-án az egyik SS tiszt Becher környezetéből közölte a velük állandóan érintkező Biss Andorral, hogy értesülésük szerint *Kovarcz Emil miniszter az előző napi minisztertanácson javasolta: „a gettóba tömörítsék az összes budapesti zsidókat és semmisítsék meg a gettót.”* Ez a főváros árja lakosságának okvetlen érdekében áll, — mondotta volna Kovarcz — mert *„minden életben maradó zsidó egy, vagy több keresztény magyar ellen tanú lehetne és amennyiben valamennyit kiirtják, úgy az oroszok kevesebb árját vonhatnak majd felelősségre.”*

Biss Andor haladéktalanul elrohant a svájci követségre. Ott megbeszélést tartottak, amelyen kb. 15 személy vett részt, köztük Stern Samu, dr. Wilhelm Károly, Komoly Ottó, Stöckler Lajos, Krausz Miklós stb. Egyértelműleg megállapították, hogy ha az információ helyes, úgy a nyilasoknál mindennemű közbenjárás eredményre nem vezetne, csak a németeknél lehet valamit elérni.

December 9-én Becher kijelentette Bissnek, hogy hajlandó lenne a McClelland-féle megbeszélés szerint Budapesten 100.000 zsidó életbentartására, bár állandóan úgy Eichmann, mint a magyar kormány részéről ellenállásba ütközik. Helyzete Eichmannal szemben, tárgyalásainak eredménytelensége folytán, rendkívül kínos, s a magyarokkal szemben is igen nehéz, mert kellemetlen lenne arra hivatkozni, hogy a németeknek gazdasági okokból érdekük a magyarországi zsidók életben tartása. Közölte azt is, hogy Svájból még mindig nem kapott értesítést arról, hogy a tárgyalások folyamán ígért 20 millió svájci frankot letétbe helyezték volna. Kért tehát mindenesetre valami áruszállítást, legalább azt a 30 teherautót, amelyet a szlovák zsidók megmentése érdekében már felajánlottak és amit annakidején Eichmann visszautasított. (A szóbanforgó 30 teherautót eredetileg a németek szállították Szlovákiának kompenzációs ellenértékképpen az onnan Németországba szállított árukért) Biss érintkezésbe lépett egy hírhedt szlovákiai náci barát fezőrrel, Alois Stegerrel, alá hajlandó is volt 450.000 svájci frankért 15 új teherautót és 300.000 svájci frankért további 15 használtat leszállítani. Kért 375.000 svájci frank készpénzt szállítás előtt, a vételár másik felét pedig Svájcban kellett volna kifizetni.

Biss minden összeszedhető készpénze 187.884 svájci frank volt, ezt fokozatosan átadta Stegernek, s december 10-én rejtjeles táviratot küldött Saly Mayernak St Gallenbe, amely így hangzott:

„WAREN GESONDERT EINGELAGERT UND SEITENS
KURT SICHERUNGSVERSprechen STOP DA HAGAR-
SEITS GEWISSE GEFAHREN KURT AUCH HIER VOR-
GESPROCHEN STOP HIERGEGEN VERLANGT ER
LOYALE WEITEREINZAHLUNG RESTLICHER FUENF-
ZEHN STOP MITTEILET RUDOLF DASS AUCH DURCH
STEGER RESTE DER DREISSIG STUECK HIERFUER
VERSprochen UND AUCH SCHON LIEFERUNG VER-
FUEGT BISS

A távirat értelme: A budapesti zsidók elkülönítése megtörtént, Becher biztosította fennmaradásukat, magyar oldalról bizonyos veszély mutatkozott, de Becher ott is közbenjárt. Ennek ellenében kéri, hogy további 15 millió svájci frankot loyálisan fizessék be, közölje Kasztnerrel, hogy Steger a további 30 teherautó szállítását megígérte és a felől már rendelkezett is.

Steger a pénzt felvette, valóban jelentette is Bechernek, hogy a teherautók rendelkezésre állanak, azonban soha le nem szállította. Kasztnerrel pedig érkezett december 12-én, a svájci határtól egy levél Bisshez, hogy az az összeg, amely neki rendelkezésre állott és amelyből a teherautók hátralékos vételárát kellett volna kifizetni, már nincsen meg. Azt odaadta arra a célra, hogy a Saly Mayer által a németek részére a 20 millió svájci frank első részletként lefizetett 5 millió svájci frank teljesen meg legyen. Biss erre újabb táviratot küldött Saly Mayemnek:

„RUDOLF 10/12 ERHALTEN STOP WAGEN BESTELLUNG
BEREITS UNWIDERRUFLICH STOP VERANLASSET
ERWEITERTE VOLLMACHTEN FUER WEYERMANN
SEITENS INTERCROIX GENF STOP SEINE UNGEHIN-
DERTE TAETIGKEIT FUER KOMOLY UNERLAESSLICH
STOP ERWARTEN DRINGENDS KESEF HARBE STOP
HERZLICHE GRUESSE KOMOLY BISS

E távirat szerint tehát kéri, hogy a Nemzetközi Vöröskeresztnek akkor a Joint megbízásából ide érkezett új megbízottja, Hans Weyermann kapjon felhatalmazást ennek az összegnek kifizetésére is.

Válaszul Biss dec. 26-án St Gallenben kelt táviratot, Budapestnek időközben való körülzárása ellenére, rádiogrammképpen megkapott december 27-én, a következő tartalommal: ,

„FUENFZEHN SICHERGESTELLT VERHANDLUNGEN
GUENSTIG STOP ALOIS ERLEDIGT STOP ANKOMME
ENDE WOCHEN STOP GRUESSE RUDOLF KASZTNER“

Dr. Kasztner ezzel a távirattal, — amelynek egyetlen állítása sem volt igaz, mert sem a 15 millió svájci frank, sem a Steger által követelt összeg rendelkezésre nem állt, — Biss helyzetén kívánt könnyíteni, s természetesen más körülmények között Biss kitűnően is tudott volna azzal ideig-óráig Stegernél és Bechernél tovább operálni. Erre azonban most már semmi szükség nem volt, mert az SS közvetlenül a körülzárás előtt Budapestről elmenekült

Eltávozott Becher is Stegerrel együtt és magukkal vitték dr. Bilitz Vilmost

Bilitz elutazása előtt még közölte Bissel Becher üzenetét Eszerint december 11-én Becher közbenjárására Winkelmann magához hívatta volna Kovarczot és az ő (Becher) jelenlétében a következő „kívánságnak“ adott kifejezést:

„Német gazdasági érdek, hogy a gettóban maradt zsidóság ellen semmiféle atrocitást el ne kövessenek és ezért a német kormány kívánsága, hogy a gettó védelmére szükséges intézkedések okvetlenül megtörténjenek.“

Ez a hiteles tényállás. Kétséges azonban csak az, — miután erre nézve semmiféle bizonyíték fel nem merült, még Winkelmannnak, Kovarcznak és a többi háborús főbűnösnek a népbírószági kihallgatása során sem, — hogy valóban történt-e Kovarcz részéről ilyen javaslati Vájjon ez nem volt-e újabb német kísérlet további pénz, illetőleg áruszállítás kizsárolására, vagyis a Svájcban remélt további 15 millió svájci frank lefizetésének meggyorsítására!

Itt említjük meg, hogy Himmler 1945 elején, — Félix Kersten ismételt közbenjárására, — utasította SS Brigadeführer Walter Schellenberget, hogy a lefizetett „emberváltságot“, 5 millió svájci frankot utalja át a genfi Nemzetközi Vöröskereszt, céljaira. (Kersten stockholmi közlése.)

XXIV.

AZ ELZÁRT PESTI GETTÓ

A gettóbaji, amelyet időközben bedeszkáztak és december 10-én elzártak, a helyzet folyton romlik. Az első napokban csak 8000 volt az élelmezési létszám, ez azonban az elzárás folytán rohamosan növekszik. Az árak természetesen fantasztikusan emelkednek.

A gettó-tanács élén október 28-ika óta Stöckler Lajos áll. Dr. Földes István, dr. Szegő Miklós, dr. Nagy József dr. Bérend Béla tagokkal intézik a gettóban tömörített zsidóság ügyeit Erélyes közreműködőnek és végrehajtónak bizonyult, a kevés számú szolgálatban megmaradt tisztviselő élén, mint ügyvezető Domonkos Miksa t százados.

A Zsidó Tanács, — amelynek hatásköre ezidőben természetesen immár kizárólag csak a gettó területére terjed ki, — minden intézkedést megtesz, hogy ott rendet teremtsen. Elkészítik a gettó közigazgatásának szabályzatát A részletes intézkedés a következőképpen állítja fel a gettó közigazgatásának szerveit:

I. A lakásparancsnokok. II. A házparancsnokok. III. A körzeti előljárók. IV. A Tanács.

A gettóházak megoszlása eltért attól a rendőrségi megállapítástól, amelyet már előzetesen közöltünk. Valójában a gettó területén 291 ház 4513 lakással állt rendelkezésre. Ebből lakás céljaira

243 ház szolgált, egy telek beépítetlen volt, közcélt szolgáló házak száma 29 és 16 ház nem volt igénybevehető (lezárva, lepecsételve, stb.).

A gettóban működő Zsidó Tanácsnak három igen komoly kérdéssel kellett állandóan foglalkozni. Az első volt az elhelyezés kérdése. Az elhelyezés tekintetében a Tanács teljesen magára volt hagyatva, ebbe a rendőrség és a nyilas párt nem szólt bele: a teendő tehát az volt, hogy a Tanács lakásügyi osztálya a lehetőséghez képest igyekezzen férőhelyeket biztosítani. Sok mindent kellett figyelembe venni az elhelyezés kapcsán, hiszen a gettó lakosságának tekintélyes része koros és beteg volt.

Az élelmezés szempontjából a főváros élelmezési ügyosztálya végig Rosta János tanácsnokkal az élen intézkedett. December 7-én átvettek 4 hétre szóló élelmezési utalványt szén- és fa-kiutalást is. Kértek a gyermekek részére 5 mázsa gyümölcsíz és 10 mázsa szójakolbász kiutalását, amelyre nézve ígéretet tettek. Valójában utalvány és ígéret meg volt, csak a szállítások körül merültek fel nehézségek. Az anyagi rész fedezését az államkincstár vállalta magára.

December 8-án kezdődött volna a fővárosi ellátás. A gettó ekkor felvette készleteit. A készletkimutatás szerint 60—70.000 ember részére, — a kevés tápértékkel rendelkező konzervleves-anyagon kívül, — jelentékenyebb élelmiszer-tartalék, sajnos, nem volt. E naptól kezdve állandóan folyt a rettenetes küzdelem a gettó élelmezésének biztosítására. December 8-án 5782 kg kenyert osztottak szét a gettóban, mindenki 15 dkg-os napi adagot kapott (A gettó élelmezési létszáma e napon 38.600 volt). Egyik délben borsóleves, másnap bableves, azután sárgarépa-főzelék váltakozott, időnként tészta került a levesbe, vagy cirok. Ameddig lehetett az esti főzés helyett természetben adtak valami tápanyagot. Az étkezés mennyisége és minősége azonban fokozatosan romlott, különösen a januári napokban, amikor a főváros küldeményei teljesen elmaradtak. A BESZKÁRT a gettó munkaerejének felhasználásával a Klauzál-téren síneket fektetett le. Rövidesen azt híresztelték, hogy ennek a vágány fektetésnek célja krematórium létesítése, valójában az élelmezés beszállításának megkönnyítése céljából készült ez a sínrészlet, bár sohasem került üzembe.

(Mosoda, patika és gőzfürdő berendezése, fertőtlenítő intézmény felállítása is állandó tárgyalás és gondoskodás célja volt és fokozatosan valósult meg.)

A Tanács munkaerejének tekintélyes részét foglalta le azután annak a 6000 zsidó gyermeknek az ügye, akik a különböző Vöröskereszt-intézmények védelme alatt a gettón kívül voltak elhelyezve, s akiket december 6-tól kezdve Szalasi november 17-i utasítása értelmében a nyilasok a rendőrséggel a gettó területére kívántak behelyezni. Ilyen nagyszámú gyermeknek rendes elhelyezése természetesen nem volt egyszerű feladat az amúgy is túlszűfolt gettóban. Az ápolószemélyzet legnagyobb része megbízhatatlannak bizonyult a különböző otthonokban s ezidőben már jobbra páig is szökött a fővárosból, a gyerekeket magára hagyva. A Nemzetközi Vöröskereszt képviselőjében az addigi megbízott, Friedrich Bora, majd pedig a december 2-án Budapestre érkezett Hans Weyermann lépett érintkezésbe a Tanáccsal. Megegyezés alapján

a Tanács hajlandó volt vállalni a gyermekek elhelyezését, azonban erre a célra a fővárostól a gettó területén maradt, de addig át nem adott fővárosi épületek rendelkezésre bocsátását, kitisztítását, fertőtlenítését és berendezését kívánta. Ebben az ügyben rengeteg tárgyalás folyt Stöckler Lajos és a zsidó-ügyek intézésével az időben teljhatalmúlag megbízott Solymossy János rendőrtörzsfelügyelő, parancsnokhelyettes között, amely tárgyalások egyrészen Bora és Weyermann is részt vettek. A Tanács a gyermekek behelyezését állandóan halogatta, abból indulva ki, hogy róluk a gettón kívül a nemzetközi szervek jobban tudnak gondoskodni s éppen ezért igyekezett időt nyerni. A rendőrség azonban a nyilas part nyomására türelmetlenkedett és december 12-én dr. Koppány, valamint dr. Szinyei-Merse rendőrfelügyelők, — a megállapodás ellenére, amely úgy szólt, hogy az átadandó fővárosi iskolák berendezéséig gyerekeket nem hoznák a gettó területére, — 500 gyermeket mégis odavitettek.

Stöckler a VII. kerületi osztályparancsnok, vitéz Molnár segítségével a Klauzál-téri vásárcsarnok lezárt helyiségeit nyitatta ki és ott helyezte el a gyermekcsoportot. Az elhelyezés természetesen nem volt megfelelő és az étkeztetésük, — bár a gettó minden rendelkezésre álló sajt, túró, malátatápszerszerkészletét kiosztották közöttük, — nem lehetett kielégítő, úgyhogy Hans Weyermann és Sztehlo Gábor evangélikus lelkész, akik felülvizsgálatra jelentettek, ugyancsak tiltakozásukat jelentették be. Ennek hatása alatt újból ígéretet tettek a további gyermek-transzportok december 22-ig való szüneteltetésére. Itt kell megjegyeznünk, hogy a gyermekek gettóba való elhelyezését a nyilas part állandóan azzal szorgalmazta, hogy a semleges államok a Szalasi-kormányt nem voltak hajlandók elismerni, ezért a semleges és nemzetközi védelmet a zsidók részére viszont a nyilas párt nem kívánta, tolerálni.¹⁶⁷

(A Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt az időben 6 gyermekotthon működött Budapesten. Ezekbe a menhelyekbe főleg zsidó szülők adták be gyermekeiket, hogy megmentésükért azokat a nyilasoktól. Egy-egy otthonban 500 gyermek is volt, akiknek egy részé szerencsésen átélte a főváros ostromát. Egyes otthonokban, lelkiismeretlen vezetőik miatt, teljesen szétzüllöttek. Komoly Ottó december végén már, az őt sem respektáló egyes nagyhangú, éretlen fiatalemberekkel nem bírt, úgyhogy végül ő maga hagyta ott őket. A veszélyes napokban magukra hagyott gyermekek különböző járványok áldozatai lettek, csecsemők egy része pedig éhenhalt. Különösen súlyos visszaélések történtek a Teleki Pal-utcai, Perczel Mór-utcai és a Nagyfuvaros-utcai otthonokban, ahonnan a felnőtt gondozók a nyilas-üldözés láttára egyszerűen megszöktek és lelkiismeretlenül magukra hagyták a tehetetlen gyermekek százait, minden táplálék nélkül.)

„A 2—14 éves gyermekek kiéhezve, lerongyolódva, csontvázvá vázva soványodva a bombák robajai közepette agyonfélemlítve bújnak össze a szobák sarkában, testüket kimarta a szenny, rühesek, tetvesek voltak és artikulátlan hangokat hallattak félelmükben és

¹⁶⁷ Készben a gettó-tanács aktái, valamint Stöckler Lajos és Domonkos Miksa naplójegyzetei alapján. (Kéziratok.) L. részletesen Lévai: „A pesti gettó története“ c. művében (1946).

végtelen nyomorúságukban. Napok óta nem ettek, napok óta nem volt senki, aki törődött volna velük. Körülbelül 6 hétig voltak ezek a gyermekek magukra hagyva. Hogy gondozóik hová lettek, mikor szökdöstek el tőlük, nem tudni.“

A hivatalos hatósági jelentésnek e megállapításai rávilágítanak a zsidó gyerekek százainak tragikus sorsára, akiken már a felszabadítás sem segíthetett, százával haltak el 1945 január-március havában végegyengülés és különböző gyermekbetegségek és járványok következtében. Szégyenletes fejezete ez a magyar zsidóság tragédiájának!)

A gettóba szállítandó gyermekek ügyében utolsó határidőként, végül is december 25-ét jelölik meg. A Nemzetközi Vöröskereszt már teljesen tehetetlen, további eredményes közbenjárásra kilátása nincs. Ebben a helyzetben a svájci és svéd követség közbenjárását kéri, annál is inkább, mert a gyermekvédelmi osztály vezetőjét, Komoly Ottót, aki mint mondtuk, maga is bujdosik ekkor már, nem találják és nincs senki, aki ez ügyben a Nemzetközi Vöröskereszt részéről intézkedne.

Wallenberg és Lutz kérésére azután december 23-án a semleges hatalmak diplomatái még egyszer, utoljára összegyűltek a nunciatúra várbeli palotájában, hogy egy új, közös lépéssel a zsidó gyermekek gettóba való hurcolását megakadályozzák:

Jegyzék.

A Semleges Hatalmak Budapesten akreditált, alulírott képviselői már kétszer fordultak tisztelettel a királyi magyar kormányhoz, hogy az üldözött és törvényen kívül helyezett zsidók érdekében közbenjárjanak. Most, hogy a királyi kormány szükségét látta annak, — aminek indítékairól itt nincs helye vitának —, hogy a zsidókat gettóba zárja, a Semleges Hatalmak Képviselői még egy diplomáciai lépést intéznek a kormányhoz, hogy legalább a gyermekek legyenek kivéve e rendelkezés alól.

Valóban érthetetlen volna ártatlanokat büntetni, vagy önvédelmi rendszabályokhoz nyúlni ártani abszolút képtelen lényekkel szemben. Még ha úgy vélnék is, hogy a zavarok lehetősége ellen is biztosítani kell magukat, érthetetlen volna ilyen aggodalmakat táplálni gyermekekkel szemben. Azt halljuk mondani, hogy a zsidók Magyarországon ellenségei; ám a jog és a lelkiismeret magában a háborúban is elítél minden ellenséges cselekedetet gyermekekkel szemben. De akkor mire való kötelezni ezeket az ártatlan lényeket, hogy olyan helyen éljenek, amely sokban a börtönhöz hasonlít, s ahol a szegény kicsiknek más látványuk nem lesz, mint a nyomor, aggastyánok és asszonyok szenvedése és kétségbeesése, akiket szintén csupán faji származásuk miatt üldöztetnek. Minden civilizált nép tekintettel van a gyermekekre s az egész világa fájdalmasan lesz meglepve, ha a hagyományosan keresztény és lovas Magyarországon e kicsinyek ellen eljárni akarna.

A Semleges Hatalmak Képviselői bíznak abban, hogy a királyi kormány szívesen fogadja ezt a kérést és megengedi, hogy az összes gyermekek (anyjukkal együtt, ha csecsemőről van szó) a gettón kívül maradjanak a diplomáciai követségek által felállított vagy védelembe

vett, menedékhelyen, vagy a Vöröskereszt különféle intézményeiben. Ennek az akciónak a végrehajtásában, aminek kizárólag emberba[^]ati célja van, gondoskodás fog történni arról, hogy politikai szempontból feddhetetlen és a gyermekek jó hazafias neveléséről gondoskodni tudó személyek válogattassanak ki.

Budapest, 1944 december 24.

Angelo Rotta apostoli nuncius
 Carl Iván Danielsson svéd miniszter
 Saraid Feller svájci ügyvivő
 Jorge Perlasca spanyol ügyvivő
 Pongrácz gróf portugál ügyvivő

(A pápai nuncius látva, hogy a kormány „oly nyíltan és rendszeresen szegi meg ígéreteit“, értésére adta a külügyminisztériumnak azt is, hogy ilyen körülmények között nem megy Sopronba, ahová az orosz előnyomulás elől a kormány átköltözését elhatározta és minden diplomatát oda meghívott)

Igen jelentős probléma volt ezenkívül a gettó biztonságának kérdése. A Zsidó Tanács állandóan kapott olyan értesítéseket, hogy kisebb-na[^]yobb atrocitásokon kívül tervezik nyilas oldalról a gettónak lezaratása után aláaknázását és valamelyik éjszakai órában való felrobbantása után megtámadását. Stockler eljárt Solymossynál és kérte, hogy legalább egy erősebb őrszobát tartsanak fenn a gettó területén, miután az addig ott állomásozó nyárutcai őrszobát is beszüntették. A Tanács közbenjárása nem volt eredményes, Solymossy azonban kijelentette, hogy a gettó aláaknázásáról szóló hírek hamisak, ő mindenesetre a palánkon kívül gondoskodik megfelelő őrségről s ameddig ő a helyén van, ilyen irányú aggályra ok nincs. (Ez a kijelentés természetesen nem volt teljesen megnyugtató olyan ember részéről, akinek téglagyári kegyetlenkedései ismertek voltak.)

A Tanács vette át a gettó területére beköltözött kikeresztelkedett zsidók védelmét is, illetőleg ügyeinek intézését, miután a Keresztény Zsidók Szövetsége október 15-e után megszűnt működni s a hercegprímás megbízásából a megkeresztelkedett zsidók ügyeivel foglalkozó Raile páter erre kifejezetten a Tanácsot kérte fel. Állandóan jártak be keresztény lelkészek is a gettóba és a Tanács által rendelkezésükre bocsátott helyiségekben, — egy volt kávéházban, — tartottak istentiszteleteket

A református konvent két missziós lelkésze: Nagy Gyula és Borsos Sándor karácsonykor három istentiszteletet is tartottak, két úrvaicsoarostás volt, a lelkészek rendszeres beteglátogatást végeztek, a családokat is látogatták. Karitatív szolgálatot is fejtettek ki, ami főleg élelmiszer-becsémpészésben és üzenetek, levelek közvetítésében, de nem egy esetben szöktetésben nyilvánult meg.¹⁵⁸

Az élelmezési nehézségek már december 13-tól fokozódtak, amikor is Rosta tanácsos kijelentette, hogy a kenyérrel nagy zava-

¹⁵⁸ Bereczky az id. mű 35. o.

rok vannak, „süssenek a zsidók maguk“. Mohay (Mohaupt) Gyula főpolgármester, — akinek előterjesztést tettek, — megígérte ugyan közbenjárását, azonban csak annyit tudott elérni, hogy a főváros az ellátáshoz szükséges pénzüsszegeket az állam helyett előlegezte. (December hó folyamán több ízben kénytelen a Tanács szerény készleteiből élelmiszerküldeményeket juttatni, miután hivatalos értesítések érkeztek, hogy Kelenföldön több ezer főnyi deportálás céljaira bevagonírozott zsidó csoportok éheznek. Ezeket a zsidókat a védett házakból szedték össze.)

A gettó lakosainak közlekedését 9—11 és 2—4 órák között engedélyezte Solymossy, akit néhány nap múlva (december 15-én) a Budapestről megszökött Forgács (Vogel) József helyett főparancsnokká neveztek ki. Stockler, a Tanács elnöke, búcsúlátogatásán emlékeztette Solymossyt ígéretére, azzal, hogy miután most helyéről távozik és utóda Lócsey főfelügyelő lett, gondoskodik a gettó védelméről és a neki tett javaslatokat újjólag fontolja meg. Solymossy megígérte és utasította Lócsey felügyelői a fokozott gondosságra. Abban állapodtak meg, hogy a Hadviseltek Bizottsága, amelynek azidőben az Abonyi-utcában rendelkezésre állt a Budapesten maradt Ocskaiy-féle, 1600 főre felduzzasztott „ruhagyűjtő“ védett század, veszi át a gettó-rendészet intézkedését, azonban nem sikerült ehhez a megállapodáshoz a nyilasok hozzájárulását megszerezni.

Ez a ruhagyűjtő-század azután furcsa módon az SS-ek védelme alá helyezkedett a nyilasokkal szemben és a felszabadulásig tulajdonképpen németeknek végzett különböző munkálatokat. Ezzel mentesült a nyilasok ellenőrzésétől, zaklatásától és el tudta kerülni a többi munkaszolgálatos, köztük a védett munkaszolgálatosok szomorú sorsát is.

Ebből a századból Stella Adorján arany vitézségi érmes tartalékos tiszt segítségével sikerült egy kisebb csoportnak, mintegy 25 munkaszolgálatosnak különválni. Vezetőjük dr. Wilhelm György a Nemzetközi Vöröskereszttel létesített szorosabb kapcsolatot és annak „T“-csoportjaként elsősorban transzport-szolgálatokat végeztek teherautóikkal és személyautóikkal.

Ez a 25-ös csoport a gyermekotthonokat látta el főképpen élelmiszerekkel, s néhányszor mentési akciót is hajtott végre: téglagyárakból a legkülönbözőbb trükkökkel szabadítottak ki zsidókat.

Úgyes módon a Benczur-utca 16. szám alatt külön irodában helyezkedtek el s innen kiindulva végezték munkájukat. Rövid idő alatt befurakodtak a Vigadóban lévő menekültügyi irodába s itt módjuk nyílt arra, hogy a bujdosó üldözötteket a legkülönbözőbb igazolványokkal és beutalásokkal szereljék fel. Ez a „T“-csoport dr. Wilhelm György, Révai Béla, dr. Kádár Miklós és dr. Zöld Ferenc vezetése mellett még a felszabadulás után is folytatta néhány hétig emberbaráti működését.

Itt kell megemlítenünk, hogy a zsidó fiatalság egy kis része a legkülönbözőbb hamis egyenruhákban és hamisított bizonyítványokkal milyen aktív módon vette ki részét a mentési akcióból.

Fiatal cionisták egyes csoportjai éjjelente nyilas karszalagokkal és igazolványokkal felszerelve, vagy pedig mint nemzetőrök beöltözködve cirkáltak az utcákon. Nem egy esetben igazoltattak valódi nyilasokat, igazolványaidat „hamisaknak“ jelentették ki és elkobozták. Ezeket, a most már valódi nyilas igazolványokat, használták azután további mentési céljaikra.

Egy másik ifjúsági csoport, — cionisták és nemicionisták vegyesen — a Nemzetközi Vöröskereszt mentési osztályánál helyezkedett el és ugyancsak minden legális és főképpen illegális eszközzel igyekezett a téglagyárakból minél több embert megszabadítani. Ennek a csoportnak sikerült kapcsolatot teremteni ekkor az örökösen kétkulacos és korrupt Ferenczy Lászlóval is, akit különböző Vöröskereszt-adományokkal szívességek teljesítésére lehetett rábírní. Ferenczy helyettesét, dr. Lullay Leó László t. századost a Nemzetközi Vöröskereszt mentési osztályának megbízásából dr. Breuerné Görög Vera naponként hívta telefonon. Megegyezés szerint, — feltűnés elkerülése céljából — mint „Veronika unokahúga“ hívta Laci nagybátyját“, s így jutottak értékes információkhoz és a mentési munkához szükséges igazolványokhoz is.

A cionista fiatalság leleményessége különösen kifogyhatatlan volt, s igen sok ember köszönheti megszabadulását, életét ennek a lelkes ifjúságnak. Sajnos, közöttük is voltak olyanok, — különösen a Szlovákiából idemenekült fiatalok között, — akik a hamisított svájci védleveleket pénzért árusították, a ezzel lelkes társaikat is gyanúba hozták.

Különböző atrocitások történtek ezekben a napokban ismét, mire Lőcsey kék igazolványokat bocsátott ki és keresztények csak ilyen igazolvány birtokában léphettek be a gettó területére. Intézkedett Solymossy utasítására olyképpen is, hogy a gettó könil és a gettóban ezidőtől fogva vegyes őrséget létesítettek (rendőr és nyilas). A vegyes őrség felállítása óta csökkentek a kilengések, bár a Rumbach Sebestyén-utca 10., Klauzál-tér 5., Klauzál-tér 30. stb. házakban fordultak elő „fegyverkutató“ örve alatt rablások.

A Teleki térre „Nemzetközi Vöröskereszt delegátusa“ karszalaggal dr. Szappanos (Róth) Pál, s mint „keresztény“ orvos naponta kijár dr. Benedek László, s váltakozva még néhány zsidó orvos (dr. Tauber László, dr. Glancz, dr. Német stb.) s „betegség“ címén szabadítanak ki a vagónba-rakás elöl zsidókat

A zsidók részére zöldszínű igazolványt bocsátottak ki, amellyel elhagyhatták a gettót Sürgős operáció esetén a Tanács fehér igazolványával is at lehetett menni a Wesselényi-utca 44. . szám alatti kórházba, viszont rendőr kísérettel csoportosan lehetett a kórházakat felkeresni.

Weyermann, Wallenberg és páter Raile nem egy esetben éjjel is felkeresték a gettót, hoztak gyógyszert és megsejlelték a helyzetet.

*

Súlyos gondokat okoztak a különböző bombatámadások, amelyek a gettóban is igen sok áldozatot követeltek. December

10-én a Síp-utca 12. alatti székházban a Zsidó Tanács elnöki szobáját éri telitalálat, amely az ott tartózkodók közül négyet megöl és nyolcat súlyosan megsebesít, közülük még hárman halnak meg. December 20-án kisebbfajta szőnyegbombázás éri a gettót, amely a Kisdiófa-, Dob- és Kazinczy-utcai körzetben a házak egész sorát teszi lakhatatlanná, s 36 halálos áldozatot kíván. Azontúl is sűrűn érik találatok a gettót. Az életben maradottak százait állandóan máshová kell átköltöztetni, ami az úgy is mutatkozó túlszűfoltsgot még jobban növeli.

A rendőrség is újból sürgeti a gyermekek behelyezését. Weyermann azzal igyekszik elhárítani, hogy bejelenti Lócseynek: vörheny-járvány dühöng köztük, lehetetlen átszállításuk. Lócsey dr Gyürky tiszti főorvos kíséretében jelenik meg a gettóban. Ragaszkodik, — annak ellenére, hogy a főváros által december 20-án, tehát a látogatás napján átadott épületek még sem kitakarítva, sem berendezve nincsenek, — a gyerekek átvételéhez. Hivatkozott Solymossynak arra az utalására, hogy „nem lehet kényeskedni, amikor a magyar gyerekek az országutakon vannak!” A tiszti főorvos, dr. Acél Dezső zsidókórházi igazgató-főorvos előterjesztése alapján: „a gettó területén már 2000 dysentheriás beteg van”, — megállapítja, hogy járványveszély fenyeget. Dr. Acél rámutat arra, hogy ez a járvány a palánknál nem fog megállani, tehát általános érdek a leküzdése.

December 21-én éjjel újabb bombatalálatok érik a gettót. A karácsony előtti napokban az élelmezés már erősen leromlóban van. A városból hoznak a betegek részére a Joint adományából sajtot és tojást, ezt azonban a nyilas őrség ilem engedi be. Az előadott panaszra Lócsey főfelügyelő, helyesli a nyilasok intézkedését. Kijelenti, ő maga is kifogásolja, hogy a gettóba túl sok élelmiszer megy be. Különbön is, — mondja, — a hozzáérkezett jelentések szerint átbeszélgetnek a zsidók a gettó kerítésén, csomagokat is adnak be nekik, Batta János a VII. kerületi nyilasvezető a legerélyesebb intézkedéseket helyezte kilátásba és ilyenek megtételére utasította őket.

Stöckler felvilágosítja Lócseyt, hogy a 60.000-en felüli létszám mellett, napi legszerényebb egyszeri étkeztetéshez is, legalább 4 vágón élelmiszeranyagra van szükség. Ennek ésak igen kis hányada jön be, indokolatlan tehát a fuvarosok zaklatása és feltartása. Lócsey végül annyi engedményt tesz, hogy a fuvarosok ezentúl szállítóleveleiket a kapunál adják le, hogy a nyilas párt utólag ellenőrizhesse a gettóba bevitt élelmiszermennyiséget.

December 23-án este érdekes látogatás történik a gettóban: Gestapo-tiszt, Obersturmbannführer Dannecke jelenik meg ott kíséretével. Keresi a Tanácsot, azonban a székház épületében nem talál senkit. Pisztolyával fejbeveri dühében a portást, azután azzal a fenyegetéssel távozik, hogy amennyiben másnap reggel a Tanács teljes számban nem lesz a helyén, a portást családjával együtt kivégezteti, (örök rejtély marad, hogy mit akartak ez utolsó alkalommal, mert még aznap éjjel a nyitvamaradt kis résen át a Sonderkommando véglegesen elhagyta a fővárost.)

December 24-én a Kazinczy-utcai fürdőből közös temetést rendeznek a legutolsó bombázások 36 halottjának, továbbá 30 természetes halállal elhunyt gettólakónak. A Tanács tagjai a palánkig

kísérik a menetet s onnan már kíséret nélkül szállították a fuvarosok a tetemetek a rákoskeresztúri temetőbe. Ettől kezdve a gettóból többet halottakat nem szállítottak el, hanem a Kazinczy-utcai fürdő épületében, majd később annak megteltével az udvaron gyűjtötték össze a hullákat: a bombaáldozatokat, az éhség és végelgyengülés, valamint a természetes halállal kimúltak, továbbá a meggyilkoltakat. A rendőrség egyébként arra is kötelezte a Tanácsot, hogy a gettó területének közelében, a környező utakon és utcákon nyilasok által meggyilkolt, úgynevezett „bujkáló“ zsidók közterületeken hagyott holttesteit, melyeket addig a Dunába dobtak, a folyam befagyása után a gettó területére szállítsák be. Rövidesen egyes üzlethelyiségekben, valamint a Klauzál-téren kellett elhelyezni a holttesteket. (A Wesselényi-utcai kórház elhúnytjait az egyik körúti kávéház, — bombatalálat miatt használaton kívül helyezett, — helyiségében gyűjtötték.)

Karácsony napján a nyilasok megrohanják a svéd követséget és 16 svéd alkalmazásban álló magyar tisztviselőn kívül Ásta Nilssont, a svéd király unokahúgát és Margarete Bauert, a svéd követség zsidók ügyében sokszor szerepelt titkárnőjét is behozzák a gettóba. A két svéd nőt Born kiszabadítja.

December 26-án Bacsó törzsfelügyelő lett az új rendőrfőparancsnok. Aznap pártrendelkezés alapján senkit sem akarnak a gettóból kibocsátani és egyéb gyanús jelek mutatkoznak, miért is Stöckler telefonon keres érintkezést az új főparancsnokkal, valamint a nyilas párt kerületi vezetőjével. Hosszas tárgyalás után ez utóbbi végre intézkedik és a régi rend újból helyreáll.

Újabb atrocitásokról érkezik jelentés, többek között a Klauzál-téren agyonlőnek egy férfit. Lőcsey, aki azidőben már a „zsidók összeköltötésére kirendelt minisztert biztos?¹ teendőit is ellátja, a Tanács felszólalására sem hajlandó állandó rendőri őrszoba felállítása iránt intézkedni. A rend fenntartása a gettó területén még mindig a teljesen fegyvertelen zsidó rendészeti osztály tagjaira hárul, akik ugyan az egyes körzetekben fenntartanak egy rendőré mentő-őrszobát, azonban a fegyveres nyilasok és katonák garázdálkodása ellen — gumibotjukkal — érthetően tehetetlenek.

Ugyanekkor a nemzetközi gettóban is tovább öldökölnék a nyilasok: a Pozsonyi-út 30. számú ház lakóit lövik a Dunába. A fővárosban bujdokoló zsidó munkaszolgálatosok tömegét fogják el. Közülük tízet „elrettető példaképpen“ a Margit-körúti katonai fogház vészbírái akasztatnak fel. Ezek a munkaszolgálatosok egyenruhát szereztek maguknak, a Prónay-különítmény katonai tagjai közé furakodtak és igen sok zsidót mentettek meg, kiszabadítva őket a nyilasok karmaiból.

Ugyanott golyó által végzik ki a 21 éves *Szenes Anna*, angol ejtőernyős-hadnagyot, budapesti születésű cionista zsidó leányt, aki társaival együtt Palesztinában Clark tábornok brigádjánál jelentkezett a fasizmus elleni harcra. Szenes Anna ejtőernyővel dobatta le magát, hogy ellenállást szervezzen hittestvérei körében. Kivégzése teljesen hadijogellenes, a nyilas haditörvényszék által elkövetett közönséges gyilkosság volt.¹⁵⁸

¹⁵⁸ L. részletesen Lévai: „A Margit-körúti vészbírák“ c. kötetét (1945).

A budapesti mentők okmányjellegű esetenplói sorozatosan tartalmazzák azoknak nevét, akiket rendőrök fogtak ki a Dunából s miután még éltek, a mentőket hívták segítségül. (A Duna hullámai ekkor már tömegesen vetettek partra hullákat is, alsóruhában, tarkólövésekkel és előzetes súlyos bántalmazások nyomaival.) A védett házak lakói voltak ezek s bizony közülük igen keveset lehetett megmenteni.

December 15-én a 1173. számú rendőr jelenti a mentőknek, hogy Novák Lászlóné 35 éves háztartásbelit 2 lösebbel a Ferenc József-híd pesti hídfőjénél, a Dunából kimentettek.

December 17-én a 2266-os számú rendőr jelenti, hogy Hartner Oszkár 57 éves vegyész lövéssel kiúszott a Dunából.

December 23-tól kezdve már szinte szünet nélkül, — miután a beküldött* megadásra felszólító fehérzászlós orosz parlamentereket a németek hazatérőben orvul lelőtték, — órák hosszat orosz ráták keringenek a város felett és dobálják le halálthozó terhüket. A bombák közül nem egy esik a gettókra.

Az elzárt gettóban naponta szaporodik a létszám. Az év vége felé eléri az 55.000-et. A kiürített házakból a nyilasok összeszedik a védettek által otthagyt ingóságokat. Magukat a gettóba kísért védetteket is háromszor rabolják meg. Először a védett házból való távozás előtt szólítják fel őket értékeik átadására. A gettó kamujánál (négy kapu van: Károly-körút—Wesselényi-utca, Nagyatádi Szabó-utca—Wesselényi-utca, Rákóczi-út—Nagydiófa-utca, Király-utca—Kisdiófa-utca) elszedik a jobbkülsejű csomagokat. Azután rendszerint a Klauzál-téren várakoztatják a behozott csoportokat amíg elosztásuk a házakba megtörténik, ezalatt megint rabolnak.

XXV.

BUJKÁLÓ ZSIDÓK EZREI A FŐVÁROSBAN

December 23-án jelenik meg Vájná Gábor belügyminiszter rendelete, amely a bujkáló zsidókat a gettóba való önkéntes beköltözésre utasítja.

Néhány ezer addig bujkáló zsidót érintett ez a hirdetés. A bujkálok részben katolikus és református egyházi intézményekben húzódtak meg, részben pedig keresztény magánosok rejtegettek azokat.

Különösen a katolikus egyházi intézmények fogadták be, jobbjára a megkeresztelkedett, sok esetben azonban a hitéhez ragaszkodó menekülőket is. Néhány ilyen megörökítésre igen érdemes példát, — részben *Sándor Dénes* hitoktató által részünkre gyűjtött adatok nyomán, — itt is közlünk:

A *Lázari sta Atyák* lelki gyakorlatok ürügye alatt 30 férfit rejtegettek rendházukban, ákik mindnyájan megmenekültek. — Az *Irgalmas Nővérek* anyaházában 150 gyermek és 50 felnőtt talált menedéket. A gyermekek deportált szülők gyermekei voltak, felekezetre való tekin-

tét nélkül. Elvül szolgált, hogy kizárólag szegény és mindenkitől elhagyottak számára nyíltak meg a rendház kapui, aki pénzt ígért, nem számíthatott segítségre. A nyilasok több ízben akartak házkutatást tartamudé csodálatos módon minden alkalommal megelégedtek a portán egy-két irat átnézésével, s így a bejutottak mindnyájan megmenekültek. — A *Sophianum intézet* 80 nőt, 40 gyermeket rejtegetett, majd később 10 férfit is befogadott. A materek erélyes fellépése mindvégig megmentette a bujkálókat — A *Bencés Obláták* 10 politikai menekültet és 82 faji, illetve vallási okból üldözöttet mentettek meg. — A *Sashegyi Siow-zárdában* 110-en rejtőztek. A Gestapo felfedezte őket sikerült azonban a nővéreknek védenőiket kilopni a zárdából, s másutt elhelyezni őket úgy, hogy mindnyájan megmenekültek. — A *Ferences Missziós Nővérek*, a fehér apácák 120 gyermeket és 30 felnőttet fogadtak be. December 10-én rájuk törtek a nyilasok és a legtöbb védettet elhurcolták. A nővéreket is mindenükből kifosztották. — A *Szent Erzsébet apácarend kórháza* betegség címén 100 zsidót fogadott be oly ügyesen rejtve el őket, hogy a nyilasok gyakori kutatásai során sem találták meg védenőiket — A *Jézus Szíve népleányok társasága* könyvkereskedésének helyiségében bujkáló elhelyezésével foglalkozott. Mintegy 2000 zsidót juttattak ti amik iratokhoz és lakáshoz. — A *Kollégium Marianum-ban* 100 zsidó származású lány kapott elhelyezést és ellátást mindnyájan épségben maradtak. — A *Szent Anna kollégium* 150 üldözöttet jobbra vidékről menekültet rejtegetett. Jóakarátú rendőrök őrizték a kollégiumot sikerrel a nyilasok előtt — A *Kollégium Theresianum-ban* 30 üldözött talált menedéket. A nyilasok háromszor tartottak házkutatást de mindig sikertelenül, mivel az egyik lebombázott házrész mögé romoktól rejtett folyosó vezetett ilyenkor ezen keresztül bújtak át a szomszédba. Mindnyájan megmaradtak. — A *Marista tanítórend „Champagnat“ intézete* 100 növendéket tartott bennlakóként ezenkívül a gyermekek szülei közül 50 felnőtt is talált menedéket. Náluk bujkáló francia katonák közül egy agent provokateur (elszászi SS) feljelentette a szerzeteseket. Egy éjjel 40 Gestapo katona tört rájuk, 6 szerzetest, a gyermekek kétharmad részét és a legtöbb felnőttet elhurcolták. A szerzeteseket irtózatossá kínzások után a Várba vitték, ahol felszabadultak, az elhurcolt zsidókat azonban megölték. A különösképpen az intézetben hagyott néhány felnőtt és gyermek megmenekült. — Az *Isteni Megváltó Leányai* svábhegyi anyaházában 150 gyermek keresett menedéket, de a nyilasok és a szomszédságban tanyázó Gestapo elhurcolta a védenőket. Előbb Újpestre, az ottani főnyjlasházba, majd 62 gyermeket a Meder-utcánál a Dunába hajszoltak és megölték, a többit deportálták. — Az *Angol Kisasszonyok* 100 gyermeknek és 40 felnőttnek nyújtott két rendházban menedéket akik a nyilas zaklatások ellenére is megmenekültek. — A *Központi Papnövelde* gyermekeket rejtegetett átmenetileg a szemináriumban 15—20 bujdosó is talált napokra menedéket — Az *óbudai Irgalomház* 25 felnőtt és 15 gyermeket rejtegetett, akiket karácsony előtt a nyilasok felfedeztek, sikerült azonban a pesti oldalra védett házakba átjuttatni őket — A *Jó Pásztor-zárda* 112 leányt rejtegetett s a nyilasok kétszeri razziai ellenére sikerült őket egy szomszédba vezető ajtónyitás segítségével megmenteni. — A *Jezsuita Atyák rendházában* 150 üldözött rejtőzött. A rendház főnöke páter Ralié Jakab a budapesti mentési akciók egyik legfőbb irányítója volt. Valóságos legenda-kör veszi körül. Egész nap járta a várost szerzett hamis keresztleveleket. Alig múlt el nap, hogy 1—2 újabb védenővel ne

szaporította volna a létszámot. A jezsuiták mentési akciója lassanként annyira ismertté vált, hogy a nyilasok nap-nap után razziáztak a házban, géppisztollyal maguk előtt hajtva a pátereket Raile páter azután úgy vetett gátat a további zaklatásoknak, hogy az ugyancsak náluk rejtőzködő mintegy 100 keresztény katonaszökevény közül kettőt-kettőt beszerzett rendőregyenruhákba öltöztetett a portásfülkét rendőrörszobává alakította át s ettől kezdve senkisémmé léphette át a nyilasok közül a rendház küszöbét. A mentési munkában még kiemelkedett Reisz páter s főképpen Jánossy József páter, aki ezidőben vezetője volt a megkeresztelkedett zsidók mentési akcióit irányító Szent Kereszt Egyletnek is. — A *Ranolder-Intézet* egy fiktív hadiüzemet létesített és abban 100 zsidó származású leányt alkalmazott — Az *Isteni Szeretet Leányai* 110 menekültet bujtatott. Szerencsétlenségükre a szembenlevő nyilas tanyáról felfedezték őket, betörték a zárdába és 5 bujdosó kivételével, akik a háztetőn át elmenekültek, a többit elhurcolták és megölték. — A *Szociális Testvérek Női Otthona* 25 üldözöttet rejtegetett. Egy nyilasérelmű alkalmazott feljelentette az intézetet. A nyilasok a hamis iratok közül mindössze hatot nem találtak rendben, azok tulajdonosait elhurcolták. Velük Schalkházy Sára nővért és Berkovits Vilma hitoktatónőt s valamennyiüket még aznap kivégezték. — A *Szent Teréz Intézet* nagyarányúén foglalkozott menlevelek, hamis iratok szétosztásával és az így felszerelt bujdosókat magánosoknál rejtékhelyhez is juttatta. Magában az intézetben is 30-an találtak menedéket — A *Katolikus Ifjak-nő.* 1 26-an bujdosnak, de többszáz üldözött kapott itt menlevelet és iratokat. Egy német autósosztag is ide szállásolta be magát ennek ellenére a külön emeleten elhelyezett zsidók megmenekültek. — A *Szatmári Irgalmas Nővérek Otthonában* 20 zsidót rejtegettek s bár a ház lakói, — az otthon egy nagy bérházban van, — tudtak arról, hogy a nővéreknél zsidók rejtőzködnek, mindnyájan megmenekültek. — A *Szent Szív zárdában* 200 nő és gyermek élte át az ostromot — A *Charitas-központ* kicsiny helyiségében 11 üldözöttet rejtettek el. Az otthon vezetőjét egy éjjel elhurcolták, vallatták, fenyegették, de védenőit nem árulta el, akik meg is menekültek. — A *Josephinum* (Szűz Mária társasága) 60 gyermeket és 2 felnőttet bujtatott sikerrel a nyilas fővezérség tőszomszédságában. — Az *Unió Eucharistica Nővérek* kis kórházában 20 üldözött kapott menedéket. A nyilasok rájuk törtek, elhurcolták őket, a vezetőnővért megkínózták és azzal bocsátották el, ha még egyszer zsidóbujtatáson kapják, azonnal felkoncolják. Kiszabadulása után a vezetőnővér haladéktalanul új lakást bérelt, — dr. Pataky Arnold egyetemi tanár prelátus saját 4 szobás lakását is átengedte erre a célra, — és újból az üldözöttek tömegét gyűjtötte maga körül. — A *Szalézi Atyák* 12 felnőttnek és 40 gyermeknek adtak oltalmat. Háromszor törtek rá a házra, mindig éjnek idején. Az első razzia alkalmával a bujtatott férfiakat mind elvitték, miután az igazolás legdrasztikusabb formáját választották. Ezeket agyonlőtték. Másodszor ismét 5 férfit hurcoltak el, akiknek sorsa ugyanaz volt. Harmadszor karácsony éjszakáján 13 kislányt hurcoltak el. Közülük tizenkettőt a Dunaparton agyonlőttek, a tizenharmadikát nem találták el, ez jól tudott úszni, bedobta magát a jeges Dunába és így megmenekült. A házfőnököt és helyettesét bevitték a nyilasházba, véresre verték őket. Csak a Nuncius közbenjárása mentette meg életüket. A nyilasok kifosztották a rendházat és elemelték a házipénztárt. — A *Szent Benedek Rend* székházának légoltalmi pincéjében 80 üldözött vészelt át az ostromot — A *Ciszterciek Rendháza*

15 üldözöttet rejtegetett mindvégig sikeresen. — A *Karmelita Nővérek* kolostorában 330 gyermek élvezte a nővérek vendégszeretét a felszabadulásig.

A református *Skót Misszió* zsidómentései emelendők még ki. Már az osztrák Anschlusst követőleg találtak itt a menekülők megértő támogatást. Az intézet lelkészei: Knight György, Forgács Gyula és dr. nagybacsoni Nagy Lajos rendíthetetlen hűséggel és szeretettel egyházi beszédekben és előadásokban bátran bélyegzik meg a krisztusi elvekkel merőben szembenálló faji gondolatot. A Misszió kultúr-estéken adott lehetőséget a zsidótörvények által szerepléstől eltiltott zsidó művészek, írók számára.

A németek bevonulása után a Gestapo elhurcolja a leánynevelő-intézet bátor vezetőnőjét, Mise J. M. Haining-et, s Auschwitzban kivégezték.

A Szálasi-kormány alatti nehéz időkben *nagybacsoni Nagy Lajos* lelkész egyedül végezte a mentés munkáját. A Misszió a Svéd Vörös Kereszt védelme alatt gyermekotthont nyitott ahol 70 gyermek, 30 anya és 10 apa talált menedéket a zsidók közül. Itt bujdosnak politikai okokból többek között: Tildy Zoltán családjával, Nagy Ferenc, Csornoky Viktor is.

1944 december 12-én rendőrök jöttek a bűjtatottak gettóbakísérése céljából az intézetbe. Nagy lelkésznek sikerült az üldözöttek egy részét megszöktetni. A többit a gettóba kísérték. Ott élelmiszerral látták el a Misszió részéről belátogató lelkész és segítőitársai, majd pedig felesége és gyermeke okmányaival szép lassan — visszalopta védenceit a gettóból. Nagy Lajos lelkész a Misszióba. Közben ott hamis okmányokat készítettek részükre, s így sikerült a felszabadulást épségben megérniük?'

A bujdosók megmentését az a rengeteg hamis igazolvány és irat nagyban elősegítette, amelyet egyes ügyes csoportok ezerszámra gyártottak és a legtöbb esetben önzetlenül ellenérték nélkül hoztak forgalomba. Két, — talán legnagyobb arányú iratgyártó csoport működéséről — szóljunk néhány szót. Ezek az akciók jobbára a németekkel szembeni ellenállási mozgalommal kezdődtek és függtek össze, s részben már a németek bevonulása előtt mint fasiszta-ellenes megmozdulások igyekeztek német hadifogságból megszökött angol, hollandi, francia, belga, lengyel katonákat és tiszteket bujtatni, anyagilag támogatni és igazolványokkal ellátni. A németek bevonulása után egyrészt a politikai okokból, másrészt a faji okokból üldözöttek mentése lépett előtérbe és ezek a csoportok jól kilépített rendszerükkel nagy segítségére voltak a zsidómentési akcióknak.

Megszerveztek titkos nyomdákat, amelyekben anyakönyvi kivonatokat, hadiüzemi igazolványodat, polgári személyi lapokat, bevonulás alól mentesítő igazolványokat stb. gyártottak. Nagy segítséget nyújtott egyes nyomdák és klisékészítők munkásságának szakszerű közreműködése is.

Számos keresztény ember adta át teljesen önzetlenül saját, vagy hozzátartozóinak okmányait mentési célból zsidó barátainak,

¹⁶⁰ L. részletesen Lévai: „Szürke Könyv“-ben.

vagy ismerőseinek. Volt természetesen olyan is, aki anyagi ellenszolgáltatásért tette ezt¹⁶¹

XXVI.

AZ OSTROM ALATT MEGTIZEDELIK A NYILASOK A FŐVÁROS ZSIDÓSÁGÁT

December 23-án jelenti ki dr. Vágó Pál államtitkár Csepelen: — *Budapestet a legvégsőig védeni fogjuk. Minden utcasarok, minden dűlő halálhozó erőddé kell, hogy átalakuljon!*

Másnap bezárul a kör: Budapest ostroma megkezdődött... A nyilasok rémuralma tetőfokát éri el. December 24-én, karácsony előtti napon az Andrássy-út 111. alatti Nemzetközi Vöröskereszt és a Pesti Izraelita Hitközség Vilma királyné-úti és a Munkácsi Mihály-utcai gyermekotthonait, ahol 1100 gyermek és felnőtt bűjt meg, rohanják meg a nyilasok. Az utóbbi helyen 3 nőt és 3 gyermeket (egy és fél, három és tizenöt éves) lőnek agyon. Gyalog, — a légibombák és, aknák zuhogása közepette — áthajtják az intézetek gyermekeit Budára a Radetzky-laktanyába. Innen nyilas egyenruhás munkaszolgálatosok hamis szolgálati jeggyel visszairányítják a menetet. Tévedésből az árvák egy részét a Szív-utca 33. és 46. számú házakba helyezik el. Ez utóbbi házban a házfelügyelő feljelentésére nyilasok jelennek meg, ismét két (kilenc és tizenhat éves) gyermeket lelőnek, a többit a Dunához hajszolják. (Útközben 30 gyerek megszökik, hármat közülük a Petneházy-utca 44. számú ház házfelügyelője átad a nyilasoknak. Ezek közül kettőt a Dunánál kivégeznek, a harmadik úszva megmenekül, 27 gyermek később épségoen visszatért az árvaházba.) A Dunánál Csillag József 50 éves árvaházi tanítót, — aki csak röviddel előbb szabadult a sáncásából, — miután az árvák védelmére kelt és két gyermeket a Dunába löktek, s célba lőttek rájuk, míg elmerültek. A többi gyermeket azután visszavitték az Intézetbe. A Szív-utca 33. számú házban elhelyezett gyermekeket ugyancsak visszakísérték az árvaházba.

A rablás is folytatódik. Közhírré teszik, hogy a mosódák újból megnyílnak, de az átvett ruhákat igazolt tulajdonosaik csak akkor kaphatják meg, ha keresztények. Zsidók holmijait a mosódák kötelesek a nyilas pártnak kiszolgáltatni. (A zálogházakban már régebben érvényes volt az a rendelkezés, hogy a zálogba adott tárgyakat zsidók sem ki nem válhattak, sem pedig lejáratkor meg nem hosszabbíthatták.)

Néhány nap múlva újabb rendelet halálbüntetés terhe alatt kötelezi a csillagot viselő zsidókat arra, hogy a gettóba vonuljanak be. Amennyiben december 31-e után a gettón kívül találunk ilyen zsidót, azt felkoncolják! Ez alkalommal nevezik el a védett házak összességét: „Nemzetközi zsidó gettó“-nak, ellentétben a másikkal: „Zárt zsidó gettó“-val.

A gettón kívül csak a Wesselényi-utcai és a Bethlen-téri

¹⁶¹ L. részletesen Lévai: „Szürke Könyv“-ben.

kórház betegek maradtak és létszámuk 10%-ának megfelelő ápoló személyzet

(A Bethlen-tér 2. sz. épület — eredetileg Siketnémák Intézete, később a Pártfogó Iroda helyiségei — 1944 május hó folyamán alakult át lassanként kórházzá. Az első két beteg Horthy-ligetről került oda (Káldi Jenő és dr. Glüksthal Andor). Rövidesen Kistarcsáról is hoztak betegeket a ijások és internáltak közül. A Zsidókórház lefoglalása után egyes osztályokat itt másokat a Wesselényi-utca 44. számú épületben helyeztek el. Lassanként — különösen amikor engedélyezték ez épületek gettón kívül maradását, — annyira felszaporodtak a betegek és agok, akik a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt ott kívántak megbújni, hogy egy-egy kórházi ágyon négyen is feküdtek és a létszám december vége felé meghaladta a 2500-at. Különböző alkalommal tartottak a Bethlentéri kiegészítő kórházban a nyilasok revíziókat. December elején az ottani templomban ájtatoskodó betegeket támadták meg és három munkaszolgálatost lelőttek.)

December 28-án még súlyosabb roham történt a Bethlentéri kórház ellen. Az összes férfiakat az éj folyamán az udvarra rendelték le sváb SS-ek és nyilasok, a nőket pedig az alagsorba zsúfolták össze, azután másnap reggel valamennyit a kis templom női karzatára kergették föl, s ott 24 órán át lezárva tartották őket. Ezalatt fegyverkutatók címen holmijaikat átvizsgálták, az éléskamrát és ruharaktárát kirabolták, valamint minden értékesebb dolgot, ékszert, órát, töltőtollat, ruha- és fehérneműket az ápolóktól és a személyzettől elrabolták. Végül elvonultatták maguk előtt a férfiakat és kiválasztottak belőlük 28 fiatalabb egyént, akiket két SS-tiszt intésére külön állítottak és magukkal vittek. December 30-án éjjel a Wesselényi-utcai Dobó Katicáról elnevezett fővárosi leánykereskedelmi iskola épületének pincéjében valamennyit tarkólvéssel kivégezték.

A terror teljes erővel dühöng. A Törvényszéki Orvostani Intézet naplójának tanúsága szerint egy-egy éjjel 50—60 tarkólvéssel megölt zsidó holttestét szállították be. Volt olyan hét, amikor a zsidó-öngyilkosságok száma meghaladta az 1943-as év összes öngyilkosainak számát:

„Aggastyánok, fiatal lányok, várandós anyák követtek el öngyilkosságokat. Volt rá eset, hogy egy anya sodrófával verte föbe az öngyilkosság gondolata ellen tiltakozó leányát és az így elkábult szerencsétlent fektette a nyitott gázcsap alá. Egyéni tragédiák ezrei játszódtak le ebben a szomorú időben.“

A holttestek annak ellenére halmozódtak az Intézetben, hogy annak nyilas vezetője, dr. Orsós Ferenc egyetemi tanár nyilastestvéreinek javasolta: *„Dobjátok a zsidók hulláit a Dunába, nincs szükségünk újabb Katynre!“*

A Törvényszéki Orvostani Intézetben a felszabadulás után rendőri bizottság mutatta be a sajtónak az ott megőrzött holttesteket. Az Intézet új vezetője ez alkalommal beszámolt felvett jegyzőkönyvei alapján a december—januári rémtettek borzalmairól:

„A nyilasok a legbestiálisabban intézték el áldozataikat. A lehető legkevesebb van olyan, akit csak úgy egyszerűen lelőttek, a legtöbbet

szörnyűséges módon meggyötörték. A legtöbb hosszan szenvedett s az arcuk rémes torzulásából arra lehet következtetni, hogy szenvedésük irtóztató volt. A szétlőtt agyvelő és a szívlövés igen kevés, ellenben annál több szenvedést nyújtó kegyetlen nyom. Specialitásuk volt a szemkilövés, a nyúzás, kibelezés, a végtagrombolás. Verések nyoma a lemeztelenített testeken, csúnya roncsolások a fejeken és az arcokon. A legkülönbözőbb korú férfiak, nők, aztán gyermekek, sőt csecsemők. Ezeket a holttesteket még karácsony előtti napokon hordták az intézetbe, akkor még döcögött a hivatalos adminisztráció és a rendőrség, ha már ahhoz nem is volt bátorsága, hogy keresse az „ismeretlen tetteseket“, legalább ide hordatta az utcákon, tereken talált halottakat“

A holttestek lábán, egy-egy cédula, de csak kevésen van rajta a név, a legtöbbjén csak valami szám. A lelőhelyük azonban mindent elmond: Dunapart, Dohány-utca, Wesselényi-utca, Liszt Ferenc-tér stb. Általában a gettó és még inkább a „védett házak“ környéke. Hamis iratokkal bujkáló férfiak, nők, rejtőzködő zsidók, egyszóval azok, akiket Szálasi parancsából fel kellett koncolni a helyszínen: „Futásra mozduló, aztán halálba merevült lábuk menekülő mozdulatából, megfagyott arcuk rémületéből szinte szóról-szóra ki lehet olvasni, hogyan tört rájuk a halál. A legtöbb tetem teljesen le van meztelemtve, nők fekszenek ott egy-egy rajtuk hagyott harisnyakötővel, férfiak rossz harisnyával és feltűnően sok csecsemő-hulla.“

A rendőrség bűnügyi osztálya a felszabadulás után rövidesen már több mint 3000 nyilas-rablógyilkosság ügyében kezdte meg a nyomozást. Az első hetek alatt ennyi feljelentés érkezett be, ezek száma azonban fokozatosan növekedett. A Népbíróság már az első hónapok működése után 6200 bebizonyított nyilas-gyilkosság ügyével kellett, hogy foglalkozzon. Ez a szám a későbbi idők folyamán napról-napra fokozódott!

*

E tragikus eseményekről egyet-mást megörökít ismét a mentők eset-naplója is. December 10-én éjjel 2 óra 15 perckor (Eset-napló K. 6.) kihívják a mentőket az Újpesti-rakpartra, ahol meztelenül, lelőtt állapotban fekszik Weingartner Sándor 21 éves állítólagos hadapródörmmester, valójában szökött munkaszolgálatos. A mentők első segítséget nyújtanak, miközben a Dráva-utcában nyilasok lövésekkel akadályozzák őket munkájukban. A sebesültet a fennálló tilalom ellenére a XI. helyőrségi kórházba viszik, ahol dr. Lukács Tibor főhadnagy-orvos, bár tudomásul veszi, hogy zsidó munkaszolgálatosról van szó, befogadja.

December 15-én (Eset-napló D. 7—14.) reggel 6 óra 10 perckor a Kossuth Lajos-utca 4. szám alatti nyilas könyvkereskedésbe hívják a mentőket. Ezt az üzletet ismeretlen tettesek előző nap felrobbantották. Az üzlet romjai között 8 zsidó munkaszolgálatos holttestét találják a mentők, tarkólövással kivégezve. Nyakukban tábla azzal a felírással: „Ez a bosszú a nyilas könyvkereskedés felrobbantásáért“ Ugyanilyen táblákkal ellátva a Szabadság-téren is több zsidót akasztottak fel aznap a fákra a nyilasok.¹⁶²

¹⁶² A könyvkereskedést kommunista partizán-csoport robbantotta fel.

December 29-én reggel 4 óra 30 perckor az 1001 számú rendőr telefonál a mentőknek s közli, hogy a Széchenyi-rakpartnál a Dunába lőttek zsidókat, a csatornában fennakadtak többen, kihívta már a tűzoltókat is, akik kiszabadítják az áldozatokat, jöjjenek a mentők segítségül. (Később derült ki, hogy az egyik könnyebben sebesült áldozat úszott be a csatorna nyilasába a gyilkosok elől és azokat a szenvedő társait, akiket a víz közelébe sodort, behúzta maga mellé.) A mentők eszméletlen állapotban, de életben találták a következőket: Grosz Istvánné 46 éves háztartásbeli, Harmat Jenő 17 éves tanuló, özv. Hartmann Izsóné 29 éves háztartásbeli, Singer Ilona 42 éves háztartásbeli, Bogner Marianne 16 éves háztartásbeli, Reinhardt Miklós 20 éves, Krausz Hugó 53 éves, Bergstein Sándor 50 éves sérülteket, valamennyit kórházba vittek.

December 29-én a Visegrádi-utca 36. szám alatt a Bajcsy-Zsilinszky-féle ellenállási mozgalom zsidó tagjait fogják el a nyilasok és végzik ki őket. A Legrády Károly-utca 39. számú svéd házból a szomszédos Pozsonyi-út 35. számú nyilas házba 20 férfit és nőt hurcolnak el. Meztelenre vetkeztetve állítják falhoz és lövik őket agyon. A Damjanich-utca 49. sz. alatt lapuló zsidókat felfedezik és ki végzik. A Katona József-utca 21. számú svéd házból 273 zsidót visznek a Szabadöág-terre, ott ruháikat elveszik, 80 fiatalabb férfit kiválasztanak közülük, a Dunaparton agyonlövik őket, a nőket meztelenre vetkeztetve dobják a gettóba.

Másnap a Légrády Károly-utca 48/b. alól 40 zsidót hurcolnak el és ölnék meg. Az áldozatok között van Bánó Dezső, a pesti hitközség érdemes előljárója is. Feleségét, leányát (dr. Somogyi Lászlóné), annak főorvos férjét és két unokáját vele együtt lövik agyon.

A Vadász-utca 29. számú svájci kirendeltség ellen több ízben követtek el merényletet. A Városi Színházban tartott nyilas gyűlés felrobbantása után, „megtorlásul“ a nyilas tábori csendőrség körülfárta a vadász-utcai házat, hangoztatva, hogy tudomásuk szerint a merénylet tettesei zsidók és ott vannak elrejtőzve. Az értesített követség alarmírozta az ugyanabban az utcában lévő V. kerületi kapitányságot. Néhány rendőrtiszt jelent meg, s megállapították, hogy a nyilasok nyílt parancsal rendelkeznek ugyan arra, hogy a vélt tetteseket a vadász-utcai épületben megkeressék, de a parancs azt az utasítást is tartalmazta, hogy magába a területenkívüliséget élvező épületbe, nem léphetnek. Az erőszakos behatolástól a rendőrség jelenléte mindenesetre visszatartotta a nyilas tábori csendőrséget úgy, hogy még idejében érkezett a külügyminisztérium intézkedésére az utasítás, a század visszavonására. A külügyminisztérium közölte, hogy a belügyi hatóságokkal megállapodott, detektívek fogják a követségi épület bejáratánál figyelni a ki- és bejáró embereket. Valóban két héten át 2—2 detektív, éjjel-nappal az épület bejáratánál teljesített szolgálatot és mindenkit igazoltattak. Természetesen eredménytelenül.

Súlyosabb volt a december 31-én történt nyilas támadás. Délután 4 órakor mintegy 50 erősen felfegyverzett nyilas jelent meg a ház előtt. A lezárt bejáratot kézigránáttal felrobbantották, a földszinten lévők közé ugyancsak kézigránátot dobtak, majd géppisztolyokkal sorozatokat lőttek közéjük.

Később kiderült, hogy ezek a nyilasok az épületet követség! raktárnak vélték, élelmiszert jöttek zsákmányolni, s ugyancsak meg voltak lepve, amikor az elzárt bejárati ajtó felrobbantása után zsidók ezreivel találták magukat szemben.

Rövid tanácskozás után kezdték az embereket feltartott kézzel az utcára kihajtani.

A szabadságtéri követségi épületben megkapták az értesítést, s egyrészt Szalai Pállal, a nyilas pártnak a főkapitányságon volt összekötőjével, másrészt Csipkés ezredessel, a katonai városparancsnokkal s végül Kubisi Béla rendőrfőparancsnokkal léptek érintkezésbe. A rendőrség az V. kerületi kapitányságot utasította a helyszínre való kiszállásra, ez azonban nem érezte magát elég erősnek.

Weisz Artúr az épület bátorlelkű parancsnoka az utcán elvezetésre felállított védettek arcvonala előtt „tárgyal” a nyilasokkal, igyekezett ilymódon időt nyerni.

Közel egy óra telt el, amíg az V. kerületi kapitányság rendőrtisztjei, — megkapván Szalai által a főkapitányságról két riadóautóval küldött rendőri segítséget, — a helyszínen megjelentek. Ugyanakkor ért oda a Wekerle Sándor-utcában tartózkodó, jobbra szökött katonákból szervezkedett, „Kiska“-alakulat is Fábry Pál főhadnagy és Horváth Attila zászlós vezetésével. A rendőrtisztek felmutatták a magukkal hozott parancsot, amely a nyilasokat az épület elhagyására utasította, s egyben az utcán már menetkészben, hármas sorokban álló, több mint 800 védettet is, visszabocsájtották az épületbe.

Az előhívott mentők 3 halálos s több mint 20 könnyebb-súlyosabb áldozatot szállítottak a Wesselényi-utcai zsidóórházba.

Ugyanez a nyilas-csoport másnap, január 1-én újból visszatért. Ekkor azonban már „barátságosabb” magatartást tanúsítottak. Kizárólag élelmiszereket követeltek, mint mondták „harcoló testvéreik” számára. Ismét Weisz Artúr házparancsnok tárgyal velük. Hivatkozott az épület területenkívüliségére, amely élelmiszerekvirálást nem enged meg, ugyanekkor azonban önként felajánlott bizonyos kisebbmennyiségű élelmiszert. A nyilasok, látszatra ezzel megelégedtek. Barátságos magatartásuk által félrevezetve Weisz Artúr, — hogy esetleges rablasi kísérleteket megakadályozzon, — kikísérte őket az épületből az utcára. Ott a nyilasok tanácsolták neki, ha el akarja kerülni a jövőben az újabb incidenseket, jöjjön el velük a „főtestvérhez”, aki illetékes megállapodást kötni. A svájciak szerezzenek ugyanabból a forrásból, mint maguknak, a nyitásoknak is élelmiszereket, akkor „szent lesz a barátság”. Szerencsétlenségre Fábry Pál főhadnagy, — akitől tanácsot kértek, — maga is ajánlotta. Weisznek, hogy menjen nyugodtan tárgyalni a nyilasokkal. Erre a biztatásra, az addig habozó, egyébként minden nehéz helyzetben rendkívül bátor Weisz Artúr, rászánta magát A nyilasokkal eltávozott, útjáról többé nem tért vissza.

Január 1-én éjszaka a nyilasok a dunaparti Ritz-szállodába hatolnak be. Napok óta ott húzódott meg Komoly Ottó mérnök, a cionisták és a Nemzetközi Vöröskereszt A) osztályának elnöke, a Zsidó Tanács tagja is. (A Baross-utca 52. alatti vöröskeresztes házban lakott addig, de az már nem bizonyult elég biztonságosnak.) A Ritzből a Városház-utca 1A számú nyilas házban dolgozó,

borzalmas terrorselekedeteiről hírhedt csoport, — Rettmann Kurt, Nidosi Imre, Balog Mihály — kezeibe kerül Komoly Ottó, akik könnyület nélkül végeznek vele. Ezzel a Tanács második tagja vesztette életét (Dr. Gábor János tanácstagot, — aki alig szabadult meg a Gestapo-fogházból, a nyilasok sáncására, majd Hegyeshalomra hurcolják. Wyslizeni segítségét Hegyeshalmon kéri az oda betegen bevándorló dr. Gábor János. Wyslizeni, akinek pedig annyi szívességet tett Gábor, ridegen elutasította:

— Es wird Ihnen nicht schaden, wenn Sie in Deutschland arbeiten werden!

Gábor halálos ítélete ezzel meg is pecsételődött...)

A többiek élete is állandóan veszélyben forog. Ebben az időben az utcára kimozdulni még keresztény embernek is halálos veszélyekkel járt, hiszen a szüntelen ágyú-aknabelövés, repülőbombák töméntelen áldozatot szedtek. Civil embert ezenkívül fenyegette az örökös igazoltatás veszélye: szökött katonákat és zsidókat hajszoltak. Nem segített itt semmi igazolvány. Pillanat alatt végeztek: az igazolványt eltépték, vagy zsebrevágtaK tulajdonosa már nem volt egyéb, mint közönséges „bujkáló zsidó^{4*}”, akit elcsíptek. Sorsa nem volt vitás: valamelyik párházban való szörnyű megkínóztatás után golyó ...

Olyan idők voltak ugyanis ezek, amikor a még a fővárosban maradt sajtó, egészen leplezetlenül uszított már a gyilkosságra, pogromra a zsidóság ellen. Így például az „összetartás” az angol-szasz-bolsevik koalíció csatlósainak nevezi a zsidóságot, „amely mindenütt kezdettől fogva ellenségeink oldalán állott, sőt vezetői révén kimondott szövetséget kötött ellenségeinkkel. Így is kell elbánni velük!”

A „Harc” című lap viszont a gettó-rendelkezések végrehajtása után hatalmas cikkében ismerteti „A nagy elkülönítés” cím alatt a helyzetet. A cikket a Tanács egyik tagja, dr. Berend Béla sugalmazta. A cikk szerint zsidók meg vannak elégedve az intézkedéssel:

„Maga a zsidóság is hálával tartozik a Szálasi-kormánynak, amely alapos megfontolások és komoly munka után törvényes alapon és általános megnyugvásra megoldotta a fővárosi zsidóság nagy és sokféle ágazó ügyét. A belügyminiszter megoldotta a Budapesten élő zsidók sorsát amennyiben kijelölt számukra egy elég terjedelmes és a zsidóság által már régen megszokott területrészt ahol zavartalanul lakhatnak, élhetnek, dolgozhatnak. A megoldás tökéletesnek látszik. A főváros zsidósága megnyugvással kell, hogy fogadja a gettót hiszen ezzel végeszakad vándorlásainak, bizonytalanságának és ha tisztességesen viselkedik a számára megszabott területeken, egyetlen magyar sem akad, aki pusztán üldözési vágyból vagy túlfanatizáltsága alapján bánthatná. A magyar lovagiasság teljes mértékben érvényesülni fog megint de érvényesül a magyar határozottság is. Erre tökéletes biztosíték a Nemzetvezető személye és kormányának hatalma, tudása, akarata. Sikerült kikérdezni néhány érdekelt zsidót s valamennyi egyértelműen megnyugvással fogadja a gettót mint biztos menedéket ahol a fenn-

álló hatalom jóindulata folytán a számára megszabott keretekben élhet, dolgozhat s a jól végzett munka után biztonságban pihenhet. Mi, magyarok, ezt a keretet sohasem törjük szét amennyiben a zsidók pontosan betartják a számukra alkotott előírásokat.“

A „Harc“ hasábjain így igyekezett, a gettó védelmében Berend rabbi a nyilasokra hatni.

Miközben a hivatalos ideológiai lap álszenteskedő cikke szerint a gettó népe „megnyugvással, biztonságban pihen“, a két gettóban egy borsó-, vagy bableves az egész napi táplálék és hol jut, hol nem jut 5—10 dkg kenyér. Akinek pénze van, még tud szerezni magának, bár a kenyér kg-jának ára a gettóban 500 pengőre is felugrik! (A hivatalos kenyérár, jegyre abban az időben 1.5 pengő volt. A kenyér kg-ját jegy nélkül 10—12 pengő között árusították a gettón kívül.) Általában a gettóban borzalmasan éheznek, járványok pusztítanak, tífusz dühög. A belső, primitív szükségkorházai óvóhely-pincéiben teljes sötétségben, többen egy kórházi szalmazsákon reménytelenül kínlódnak, halnak meg az öreg emberek.¹⁶³

Január 1-én és 2-án a Nagyatádi Szabó-utca 41. számú védett ház lakóit „szállítják a gettóba“. Ugyanekkor a Paulay Ede—Nagymező—Nagyatádi Szabó-utcák területén is nagy razziát tartanak. Több mint 200 zsidó embert ölnek meg ekkor Kun páter és társai.

XXVII.

UTOLSÓ NYILAS-ROHAM A VÉDETT NEGYED ELLEN

Budapest körülvétele előtt — mint mondtuk — a Szálasi-kormány összes tagjai elmenekültek. Az intézkedési jog a körülvétele fővárosban elsősorban a német katonai főparancsnokot illette meg. A katonai parancsnokságon kívül a Szálasi-kormány dr. Vájná Ernőre, mint a „Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom Budapest védelmére kiküldött teljhatalmú megbízottjára“ ruházta át a polgári legfőbb intézkedési jogot, akit a németek kérésére, repülőgépen küldtek be január 1-én Budapestre, hogy az ott a hatalomért versengő nyilas rabló-különítmények között rendet csináljon és őket frontszolgálatra kényszerítse. Ez azonban csak a névleges vezetés volt, mert valójában a nyilaskeresztes párt különböző kerületi vezetői továbbra is küzdöttek a főhatalomért. Mindegyik önkényesen járt el, rabolt és gyilkolt, s ezért a svájci és svéd követség megbízottainak egyenként kellett eljárni a különböző kerületi hatalmasságoknál.

Január hó elején a nemzetközi gettót a kiürítés veszélye fenyegette, miután több ízben hangsúlyozták már előzetesen Wallenberg előtt, hogy „rövidesen összes védenecit a Dunában úszva találja“.

¹⁶³ L. részletesen Lévai: „A pesti gettó története“ c. könyvében.

A követségek értesülnek, hogy a védettség megszüntetésére készülnek és a nemzetközi gettó lakóit az elzárt gettóba kívánják behajtani. Wallenberg ekkor a német városparancsnokhoz fordul:

Feljegyzés.

A Klauzál-téri budapesti gettóban kb. 53.000 ember lakik. Közülük több ezer hiányos táplálkozás miatt beteg és kórházként használt bérházakban fekszik. A legtöbbnek nincs matrac és nagyon soknak nincs takarója. A gettó fűtetlen. A gettó céljaira használt házak lakólétszáma eredetileg 15.000 volt, így a gettóban lévő zsidók összehasonlíthatatlanul szűkebb és rosszabb viszonyok között laknak, mint magyar menekültek bármely más csoportja. Magától értetődően nincsen szappanuk, igen kevés a vizük, alig van gyertyájuk. Miután az egész lakosság nem juthat be a légvédelmi pincékbe, a légitámadások halálos áldozatainak száma összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint a város más házaiban.

A főváros papíron a gettónak, naponként és fejenként, mintegy 900 kalória élelmiszer-kiutalást engedélyezett. A honvédek még ma is fejenként és naponként 3600 kalóriát kapnak, a fegyházak legalacsonyabb járandósága 1500 kalória naponta. Meg kell jegyezni, hogy a gettóbeli zsidók minden munkát ami a háztartással összefügg, maguk kell, hogy végezzék, éppen úgy a romok eltávolítását tűzoltást stb.

A megígért árúk közül a főváros a gettónak csak igen kis részt adott át így pl. sót főzeléket és főzölisztet nem szállított. Egyedül és kizárólag a megígért olaj legnagyobb részét szállították le.

Hogy a gettóban tartózkodó zsidók életét fenntarthassák, a Nemzetközi Vöröskereszt lépett közbe és bizonyos árumennyiséget a gettóba beszállított. Ma már nincs szállítási lehetőség, mert a szállítványozók tegnap óta Vonakodnak oda szállítani. A katonaság és más hivatalos és nem hivatalos helyek által eszközölt lefoglalások folytán a Nemzetközi Vöröskereszt raktárai oly kicsinyek, hogy amennyiben szállítási lehetőség akadna, ezekből a raktárakból a gettó élelmezési kérdését megoldani lehetetlen volna.

Miután a gettóban említésre méltó élelmiszermennyiség nincsen, tény, hogy a gettóban három napon belül, vagyis január 5-én kitör az éhínség. A gettó zsidó lakossága maga egyetlen deka élelmiszert nem szerezhet, miután tudvalevő, hogy a gettót el nem hagyhatják. Ebben a helyzetben a követség tudomására jutott, hogy ezenfelül a nemzetközi gettó mintegy 35.000 lakóját gyalog a gettóba kívánják irányítani. Az élelmiszervizonyok a nemzetközi gettóban a központi gettóéhoz hasonlóak. Amellett ilyen gyalogmenet esetén a nemzetközi gettó csekély készlete sem vihető át.

Ezt a tervet emberi szempontból teljesen örültnek és bestiálisnak kell nevezni. A királyi követség előtt nem ismeretes, hogy egy ilyen terv bármelyik civilizált állam kormánya által valaha is végre lett volna hajtva.

Miután a királyi követség feltételezi, hogy az itt ecsetelt körülmények a budapesti legmagasabb felelős tényezők, vagyis a parancsnoki tábornok radikális beavatkozásához kell, vezessenek, a királyi követség szükségesnek találta a parancsnokló tábornok elé, tární ezt a tényállást

Budapest 1945 január 3.

R. Wallenberg s. k.
svéd köv. titkár.

A svájci védettek érdekében, — miután Lutz konzul a januári napokban a budai Várban lévő lakásán volt elvágva védenecitől, — Lutz felkérésére dr. Peter Zürcher és Emst Vonrufs követségi tisztviselők jártak el a szükséghez képest.

A svájci védetteknek nemzetközi gettóban meghagyott mintegy 20—22.000 főnyi csoportját, ezekutan a spanyolokkal együtt helyükön hagyták. A gettóba hajszolták azonban a pápai és a portugál védettek egy részét.

Január 4-én a portugál védettek közül az Üjpesti-rakpart 5. alatti ház többszáz lakóját a gettóba szállítják, s kihirdetik a „svédek“ között, hogy a védett házakból nekik is ki kell vonulniok:

Felhívás.

1. A Követség olyan értesítést kapott, hogy a Pozsonyi-úti negyedben lévő házakból védenecit a kötött megállapodások ellenére elszállítják a központi gettóba. Ezen tényállásra való tekintettel a követség úgy látja, hogy a védelem, amit eddig nyújtani tudott, már nem érvényesíthető tovább.

2. Erre való tekintettel a követség felszólítja a követség személyzetét és azok hozzátartozóit, hogy azonnal készüljenek fel a gettóba, vagy más helyre való elszállításra, illetőleg menetelésre. Ezért a követség elrendeli, hogy:

a) a követségi személyzeti házakban lévő minden élelmiszerkészlet azonnal kiosztandó. A közös készletből három napi mennyiség a követségi épületben, esetleges további közös étkeztetésre nem osztandó ki, hanem ott visszatartandó.

b) Minden követségi alkalmazott és családtagja azonnal csomagolja be minden holmiját éspedig a következőképpen: elkészítendő csomagok, amelyben a kiosztott élelmiszerkészlet és az esetleges egyéni élelmiszerkészlet foglaltatik, továbbá a szükséges fehérnemű és lábbeli tartalék éspedig egy oly csomagban, hátizsák vagy lehetőség szerint bányu, amely hátizsákszerűen vehető fel. Ebben a csomagban egy vagy két ágytakaró is elhelyezendő. Egy csomag helyett két csomag is elkészíthető. Az irányelv az, hogy ezen egy vagy két csomagot, illetve hátizsákot hosszabb, úton át is mindenki személyesen vihesse. Ily módon tehát más csomagokat kell csinálni felnőtteknek és más csomagokat öregeknek vagy gyermekeknek. A gyógyszerkészlet is felosztandó és az egyéni csomagokban elhelyezendő.

c) Az ezenfelül fennmaradó holmi külön csomagokba lesz csomagolandó és a tulajdonos nevét tartalmazó cédulával látandó el. Az élném szállítható ágyneműkből és takarókból ugyancsak bányu készíthető és a bányu ugyancsak a tulajdonos nevével látandó el.

Budapest, 1945 január 4.

(A nemzetközi gettó felosztatását a nyilas párt ugyancsak nizzai indokolta, hogy miután a semlegesek nem ismerték el a Szálasi-rezsimeket, ők sem tartják fenn a velük kötött megállapodást)

Ráták bombái közepette sorakoztatják január 5-én kora reggel a Pozsonyi-út páros oldalán lévő védett házak lakóit Mintegy 5000 embert visznek be aznap a gettóba, amelynek létszáma immár

meghaladja a 60.000-et. Aznap fogják el, — a gettóból hazafelé jövet a Ponnonia-utca körül, — a Zsidó Tanács egy másik tevékeny tagját, dr. Szegő Miklós, volt székesfehérvári község-kerületi elnököt. Azóta nincs róla hír: sorsa nem kétséges, megkínózták és agyonlőtték.

Január 6-án a még hátralévő portugál és vatikáni házak lakóit kísérik a gettóba.

Sorakoztatják a Pozsonyi-út páratlan oldalán fekvő svéd védett házak lakóit is. Néhány órai ácsorgás után közlik, hogy visszamaradhatnak. Giorgio Perlasca, az ál-spanyol ügyvivő közbelépésére ugyanis a spanyolok védett házaikban maradhatnak.

E példa nyomán Wallenberg is eléri, hogy a svédek további gettóba való szállítása elmaradt. Újabb megállapodást kötött: svéd élelmiszerkészletet ajánlott fel a nyilasoknak a gettószállítás beszüntetésének ellenértékeképpen. Nyilasok kocsival járnak házról-házra és gyűjtik össze az újonnan elhagyott védett lakások holmijait. A gettóba való általános beszállításnak is nyilván ezért kellett volna megtörténnie.

Január 8-án a Jókai-utca 1. szám alatti házat, amelyben a svéd követség tisztviselőinek egy része családjakkal lakott, rohanják meg a nyilas: gyilkosok.

Mar december utolsó napjaiban több ízben próbálkoztak itt. December 29-én Túri Lajos házparancsnokot és dr. Forgács Bélát akarták elvinni, ez utóbbi azonban nem tartózkodott otthon. A házparancsnokot elhurcolták és aznap agyonlőtték. Már ez alkalommal is nyilvánvaló volt Marosi nyilas házfelügyelőnek felbujtó szerepe, később pedig kitűnt, hogy a nyilasok részére állandó kém-szolgálatot teljesített. Január első napjaiban a követség védett tisztviselő-házait csendőrséggel őriztette, így volt ez január 7-ig itt is. A Jókai-utca 1. számú ház őrzését egy Szabó nevű csendőrzászlós látta el 5 csendőrrel. Január 7-én este azonban Szabó már nem engedte le a kapuba csendőreit. A házórséget ezen az estén egy rendőr kíséretében a ház két lakója vállalta. Éjfél felé a házfelügyelő a rendőrrel kinyitotta a kaput: nyilasokat engedett be a házba. Egyik részük a pincéket rohamozta meg és az ott talált védetteket összefogdosta. A ház egy béna lakóját a helyszínen agyonlőtték. A nyilasok másik csoportja a házfelügyelő vezetésével a lakásokat járta végig és onnan szedte össze az embereket.

Több mint 300 védett zsidót hajszoznak át a Városház-utca 14. számú nyilasházba. Itt „kezelés“ alá veszik és kifosztják őket. Azután nagyobb részüket, — közel 200 férfit a Dunaparton lövik agyon.

(Rendes kivégzési szokásuk volt, hogy az áldozatokat hármával szorosán, kezüknél fogva összekötözve, arccal a víz felé a Dunapart szélére állították fel. Hátról közvetlen közelről a középsőre céloztak. Rendszerint tarkón lőtték és az így agyonlőtt lebukva, rántotta bele társait a Dunába. A felmerülő fejekre géppisztolyokkal célbalövöldöztek.)

Ugyanekkor hurcolják el a svéd követség Üllői-út 2—4. alatti óvóhelyéről Stöckler Lajost is, családjával és a ház közel 160 tagjával együtt a nyilasok. Előbb a Mária Terézia-kaszálya pincéibe zárják őket, majd átviszik a Ferenc-körút 41-es nyilasházba. A nyilasházban lévő szorongatott helyzetükből Szalai Pál —

a nyilasok összekötője a rendőrfőkapitányságon, és Szabó Károly, Wallenberg megbízottja — menti ki ezt a csoportot.

Napok óta tartanak, az egész városban az utcai és óvóhely razziák is. Különösen a férfiakra vadásznak. Aki kissé gyanús nekik, azt testi vizsgálatnak vetik alá. Zsidóknak nincs kímélet, előbb megkínózzák, azután nyilvános tereken lövik agyon, vagy elrettentő példaképpen fákra, lámpavasakra akasztják fel őket.

Január 9-én a Charité Poliklinika 14 betegét hajtják ki, — súlyos betegeket is — a Dunához és lövik agyon őket. Egyetlen közülük, — Kolhmann Zsuzsi — menekül meg. Lövés előtt beugrik a Dunába. Anyja sebesülten közelében segítségért kiabál, de a Duna árja elsodorja, nem tudja megmenteni.,

Január 13-án az Eötvös-utca 30. számú házban hamis iratokkal bujkáló zsidókat végzik ki. Ugyanaznap Nagler József svéd követségi tisztviselő négy lött sebből vérezve kúszik vissza a Dunaparttól a pozsonyiúti rendőrségre. Előadja, hogy társaival együtt a Dunaparton lőttek rájuk a nyilasok, miután előzetesen ruhájukat, cipőjüket lehúzták. (Aznapi éjjel 20 fok hideg volt) Ugyanakkor a Dunaparton lelövik Deutsch Róbert svájci védettet. Haslövést, karlövést és fejlövést kapott, 17-szeres bélsérülése volt, egyik lába megbénult. A nyilasok a Dunába dobták a kivégzés után. Kiúszott, a Wesselényi-utcai kórházba került és ott megmentették. A Sziget-utca 45-ös ház előtt másnap 20 alsóruhára vetkeztetett férfit és nőt találnak holtan egy kivégzett csoportból. (Mintegy 10 napig feküdtek ott, amíg a közeli téren végre elföldelték őket, személyazonosságukat megállapítani nem lehetett.)

XXVIII.

KÍSÉRLET A GETTÓK LIKVIDÁLÁSÁRA

A közbiztonsági helyzet a gettó területén is. időnként rosszabbodott. Január 5-én például németek gyilkolnak meg és rabolnak ki a Rumbach-utca 10. számú ház előtt zsidókat. A következő napokon is történnek nyilas gyilkosságok. Január 12-én különböző fenyegető jelek hatása alatt Szalai Pál intézkedésére 100 főnyi rendőrlegénységet két tiszt vezetésével és hozzájuk 15 tagú állandó jellegű nyilas őrséget a gettó területére vezényelnek. (Szalai Pál régi nyilas, azonban különböző elvi okokból már évekkel ezelőtt a Szalasi-pártból kilépett. A hatalomátvétel után újra bekapcsolódott a pártba, s annak megbízásából a rendőrség főellenőrzését látta el. Komolyan fogta fel munkakörét és megértéssel fogadott minden tanácsai előterjesztést.) Ez alkalommal a következő intézkedést adta ki: mindenkit, aki engedély nélkül a gettó területére belép, a helyszínen kell agyonlőni.

Az állandó őrség felállítása után az idegenek bejövetele a gettó területére megszűnt. Szalai intézkedésének közvetlen előzménye az a rettenetes pogrom volt, amelyet nyilasok és katonák január 11-én éjjel a gettó területén rendeztek és amelynek 43 halálos áldozata volt. A vegyes bizottság által fölvetett vizsgálati jegyzőkönyv így hangzik:

Budapest, 1945 január 12.

A Zsidó Tanács képviselőjében a mai napon (1945 január 12-én) reggel fél 10 óra tájban a m. kir. államrendőrség és a nyilaskeresztes párt bizottságával karöltve, kiszálltam a Wesselényi-utca 27-29. számú házakba, ahol a vegyes bizottság által lefolytatott tényállás során az alábbiakat állapítottam meg:

1945 január 11-én csütörtökön este 22.40 óra tájban a Wesselényi-utca 27. számú házban, mintegy 6-8 főből álló, részben karszalagos párt-szolgálatos, részben honvéd egyenruhát, részben német egyenruhát viselő fegyveres egyének hatoltak be, egyenesen a pincébe, ahol az ott lenn talált zsidókat szidalmazták, bántalmazták, majd fegyverkutatók címén, kutatást és motozást rendeztek, apróbb használati tárgyakat, mint töltőtoll, óra, gyufa, stb. elvettek, géppisztollyal először a levegőbe riasztó lövéseket adtak le, majd pedig sorba lelőtték az ott találtak nagyrészt, úgy, hogy a 27-es számú védett házban 26 nőt, 15 férfit és 1 kis gyermeket lőttek agyon. Túlnyomó részük fejlövést kapott

Ugyanebben a házban az I. emelet 5. számú lakásba is behatoltak, ahol a konyhában fekhelyükön talált házaspárt végezték ki hasonló módon.

A Wesselényi-utca 29. számú házban nagyjában hasonló körülmények között történt a fosztogatás és a gyilkosság. Az itt lefolyt garázdálkodásoknak egy áldozata van. A továbbiakban úgy látszik megzavarták őket. Az életben maradt és sebesült tanuk, (hat sebesültet a Wesselényi-utcai kórházban megmentettek) előadásából az derül ki, hogy a terror-csoport tizenöt főből állhatott és egyidőben mentek be a két házba, hogy véres gaztettüket végrehajtsák.

Az államrendőrség képviselője, valamint a nyilaskeresztes párt kiküldöttje a nyomozást megindította, — előadásuk szerint eredményre fog vezetni, — a legszigorúbb megtorlást helyezték kilátásba.

Dr. Berend Béla főrabbi
tanácsstag.

Részben Szalai Pálnak is érdeme, hogy megghiúsította azután azt a pokoli tervet, amelyet a nyilasok a budapesti gettó teljes megsemmisítésére szőttek. Január elején figyelmeztette már Stöckler Lajos és Domonkos Miksa a nyilasok főmegbizottját Szalait, hogy tudomásuk szerint, készülnek a nyilasok a gettó megsemmisítésére. Az első hírek arról szóltak, hogy a levegőből fogják bombázni a németek a gettót és már ezért is kérték'rendőrök és nyilasok belső őrségben való elhelyezését, hogy ezzel is bizonyos kis védelmet biztosítsanak a gettó számára. Később értesültek arról, hogy ezt a tervet elvetették, miután nem állott elegendő bombázógép rendelkezésre és különben is a légtalmi pincék meglehetősen biztonságot nyújthattak volna a könnyebb német bombák ellen. A Várban tartózkodott Hitschler német rendőrgenerális és helyettese Gottstein őrnagy a politikai osztály teljhatalmú vezetője. Ez arra biztatta „az egyes nyilas pártalakulatok vezetőit, hogy „a budapesti gyűrűből egyetlen egy zsidónak élve menekülni nem szabad, mert ez Hitler és Himmler egyenes kívánsága“. A tervük ez volt: a védett gettót tömöríteni a körülzártba, s azután végezni azzal.

Január 15-én a gettó védelmére kirendelt őrség egyik rendőrtisztje is jelentette azután Szalad Pálnak, hogy a németek a gettó lakóinak kiirtására már kijelölték az osztagokat és pedig 500 géppisztolyos német SS-legényt Mummi kapitány vezetésével. Ezekhez csatlakoztak Lucska Vilmos testvér vezetésével felfegyverzett VII. kerületi pártszolgálatosok és Kubisy rendőralezredes testvér, rendőrőfóparancsnok vezetésével 200 rendőr. Szalai felkereste a városháza pincéjében tartózkodó Vájna Ernőt, aki a párt megbízásából tulajdonképpen a főváros fölött parancsnokolt

Vájna kijelentette, hogy az akcióról tudomása van, de eszé ágában sincs azt megakadályozni.

Az ugyancsak a városházi óvóhelyen tartózkodó Szabó Károly, aki Wallenberg összekötője volt Szálainál, javasolta, hogy Wallenberg nevében tiltakozzék. Szalai az ugyancsak ott tartózkodó Schmidhuber tábornoknál, a páncélos SS „Feldherrenhalle“ hadosztály parancsnokánál. Szalai valóban nyomatékosan figyelmeztette, hogy Wallenberg szerint, ha nem akadályozza meg a gaztettet, úgy mint tömeggyilkost fogják felelősségre vonni.

Schmidhuber maga elé rendelte erre Vajnat, Lucskát és Kubisyt, akiknek a leghatározottabban kijelentette, hogy katonáival akadályozza meg akciójukat. A határozott fellépés a gyilkos bandát visszakozásra készítette. A németek segítsége nélkül a Lucska—Kubisy társaság nem érezte magát erre már elég erősnek ilyen nagyszabású gaztetre. Ez a gettó megsemmisítési kísérletnek hiteles története.¹⁶⁴

A nemzetközi gettó lakói ellen is terveztek a nyilasok további nagyszabású merényleteket. Részben azonban a Wallenberg által beállított tábori csendőrök, részben pedig a Pozsonyi-úton január elején elhelyezett debreceni rendőrezred jelenléte akadályozta meg a nyilasok korlátlan gyilkosság! terveinek végrehajtását. Életével játszott azonban a védettek közül az a férfi, aki az utcára merészkedett: a legritkábban menekült meg a nyilas orvgyilkosok karmai közül. A nemzetközi gettó lakosságának többsége legnagyobb részt a házak óvóhely-pincéibe húzódva a követségek által szállított borsó- vagy bablevessel, kenyér nélkül remegte át ezeket a nehéz heteket. Voltak azonban olyanok is, akik bőséges készletekkel rendelkeztek, bajtársi, hittestvéri segítségre azonban kevés példa akadt. Az önzés orgiáit élte...

XXIX.

A KÉT GETTÓ FELSZABADÍTÁSA

A főváros két gettójában állandó halálfélelem közepette szorongó zsidók megmentése kizárólag a diadalmasan előrenyomuló Vörös Hadsereg érdeme.¹⁶⁵ Néhány heti késedelem végül is tökéletes megsemmisítésükhöz vezetett volna. A teljesen féke-

¹⁶⁴ Rendőrségi nyomozás során Szalai és Szabó vallomása szerint.

¹⁶⁵ Tolbuchin és Malinovszki marsaitok által vezetett „ukrán“ hadseregek foglalták el a fővárost.

vesztett, mindem emberi érzésből kivetkőzött, gyilkolást és rablási ösztönük minél hatalmasabb kielégítésére szomjazó nyilas-hordát senki sem tudta volna akkor már megállítani.

Január 16-án szabadítják fel könnyebb utcai harcok után az oroszok a nemzetközi gettó területét. Az elzárt zsidó gettó január 17-ről 18-ra virradó hajnalon, éjjeli harc után szabadult fel. A gettó kapuját védő honvéd ágyúsüteg legénysége dr. Benedek Lászlónak, a közeli zsidókórház orvosának rábeszelésére az utolsó napon „beteg“-nek befekszik a kórházba, az oroszok így a gettót erről az oldalról könnyebben érhetik el. A Wessdényi-utcán azután a gettóba egy óvóhelyen keresztül hatolt be az első orosz járőr, amelynek tagjai csodálatra méltó hősiességgel küzdik át magukat, viszik előre a telefont, közvetlenül az ott komoly ellentállást tanúsító német ütegek közelébe, amelyek leküzdését állandó, tűz-irányításukkal lehetővé teszik. A németek az egyes pincékben nehezen adják csak meg magukat, -nem egy esetben harcközben zsidókat használnak védőpajzs gyanánt maguk előtt, ami számos áldozatot kíván. Néhány óra után vége a harcnak: a gettó felszabadult!

Ezrek és ezrek esnek neki az átkos palánknak, amely elválasztotta őket otthonuktól és szimbóluma lett rabságuknak. Sárga csillagos tömegek áramlanak szét a város minden részébe. Battyúval és anélkül, keresve hozzátartozóikat és főképpen élelmet. Bent a gettóban rémes kép: mindenféle lakásokban, pincékben, utcákon, tereken halottak szazai fekszenek. Nyilasok, németek áldozatai, harcok elesettel, bombák, aknák által elpusztítottak heveinek temetetlenül, vérükbe fagyva. Ruhában vagy attól megfosztva, megrabolva.¹⁸⁸ Köröttük járnak, rohannak látszatra érzéketlenül a gettó kiszabadult, félhalott, félőrült rabjai. Ólomszürke, borostás arcú, vagy szakállas férfiak, «petyhüdt, öregarcú, kendőzetlen nők. A gettók pincéiből hetek halál-izgalmai után a föld felszínére előbújt éhséggyötörte élő-halottak... A levegőre, a napfényre jöttek. Sírnak, tombolnak, imádkoznak és — rohannak... El, el innen, el a gettóból, el arról a helyről, ahol annyit szenvedtek és ahonnan olyan kevesen remélték, csak hitükben, Istenben bízva, hozzá könyörögve, hogy valaha is előkerülhetnek, hogy életüket menthetne ...

S most rohannak: el az életbe. Keresni a hozzátartozókat, az apák és anyák a gyerekeiket, nagyszülők unokáikat. Valakit, aki szintén keresi talán őket e percben, valakit, akihez tartoznak. És helyet, ahol letelepedhetik a gettó üldözött vadja, a sárga csillagos zsidó, helyet, ahol végre nyugodtabb álomra hajthatja megkínzott testét. Élet kezdődik újra számára is és vele a sok újabb csalódás...¹⁸⁷

A gettó felszabadítása napján a városházutcai nyilas tanyán még folyik az öldöklés. Az utolsó áldozatok a Semmelweiss-utca 4.

¹⁶⁶ A gettó területén több mint 8000 halott, a Wesselényi-utcai kórház udvarán 246 felosztásban lévő hulla hevert.

¹⁶⁷ Szerzőnek, mint szemtanúnak leírása, amely már megjelent a „Fekete Könyv“ 257. oldalán is. Egyébként befejező része „Csak ember kezébe ne essék!“ című kéziratban lévő eredeti naplójának, amely ez évek szubjektív élményeit dolgozza fel. Szerző megítélése szerint azonban csak bizonyos idő elteltével hozható nyilvánosságra.

számú védett ház lakói. A nyilasok utolsó csapata január 18-án menekül át Budára, maguk után felrobbantva a hidakat.

XXX.

RÉMURALOM BUDÁN A FELSZABADULÁSIG

Négy hétig dühöng azután még a harci zaj Budapest légtérében, számos további áldozatot követelve az ide-oda költözködő zsidóság köréből is. Németek bombázzák a pesti részt, orosz gépek Budát, ahonnan szomorúbbnál-szomorúbb hírek érkeznek a nyilasok rémuralmáról.

A zsidóság Budán rekedt két kórházat, a marosutcait és a városmajorutcait még a pesti oldal elfoglalása előtti napokban a nyilas hordák megtámadják, a betegek százait az orvosi és ápolószemélyzettel együtt ölik halomra. A budapesti nyilas rémuralom gáztettei közül is kiemelkedik a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló marosutcai kórház betegeinek és orvosainak kiirtása. A Maros-utcában a Budai Szentegyletnek másfél évtizede működő kórháza volt. Ebben 92 beteg, orvos, és ápolószemélyzet tartózkodott.

Január 11-én a délelőtti órákban, — a Népbíróság jegyzőkönyvi megállapításai szerint — a XII. és XIII. kerületi nyilas párt szervezetének emberei körülvették a kórházat, lezárták az épülethez vezető utakat, benyomultak a műtőbe, a röntgenszobába. Az értékes és szinte pótolhatatlan berendezést és a röntgen-készüléket megsemmisítették, laboratóriumot szédülták, aztán nekiestek a betegeknek. A súlyos operáción átesett fekvő betegeket, sebesülteket lerángatták az ágyakról, összetaposták őket, ütlegelték azokat, nem kímélve a gyermekeket sem. Végül, aki járni nem tudott, azt fejbeltették. Egész napon át leírhatatlan vérengzés színhelye volt a kórház. Senkit sem kíméltek. A járni tudó betegekkel az épületből kivitették a halottakat, a kertben sírt ásattak velük és amikor valamennyi hullát behajigálták, a még életben lévőket állították fel a tömegsírok szélére. Péter Kun András itt vezényelt: „Krisztus szent nevében! Tűz!” — s azután a végső áldozatok is odahullottak társaik mellé. Mindössze egy ápolónő, Joli nővér menekült meg csodával határos módon a tömegvérengzésből. Egészen könnyű sérülést szenvedett, ájultan ott maradt a hóban a halottak között, bedobálták a nyitott sírba a többivel együtt. A sírt egész lazán fedték be^ s így ő éjjel, ájulásából magához térve elmenekült. A Népbíróság előtt tett tanúvallomása derített fényt e véres gáztett részleteire. A tömegsírba rejtett áldozatokat csak nehezen találták meg, mert egy szomszédos, lebombázott ház törmeléke omlott néhány nap múlva rájuk.

Január 8-án nyilas terror-különítmény kereste fel a János-szanatóriumot és Rady. Dénes gondnok által átadott lista alapján átszállították a zsidószármazású betegeket a városmajorcai orthodox kórházba. A szállítás közben egyeseket agyonlőttek.

Január 14-én a nyilasoknak egy másik különítménye a városmajori orthodox kórházat kereste fel és ott a Maros-utcában hasonlóan több mint 150 beteget, orvost és ápolót mészároltak le. A gyl-

koló különítményt egy nyilasörmester vezette és tagjai voltak nyilasok, honvédek és német SS-ek. A tömeggyilkosság után benzinnel leöntötték, a bútorokat és az ágyneműt és a korházat felgyújtották. A közeli János-szanatórium légó-örségét legyilkolással fenyegették, ha a tüzet oltani merik.

Január 19-én az Orthodox Szentegylet szeretetházába (II., Alma-út 2.) törnek be a nyilasok és a Városmajorba hurcolnak 90 ápoltat. Sortűzzel végzik ki őket.

Budán egyébként állandóan éles razziákat tartanak bujdosó zsidók után. Akit elcsípnek, annak számára nincs kegyelem. A Kapás-utca 46. alatti nyilas-ház és a Pálffy-téri Radetzky-laktanya zsidók tömeges kivégzésének színhelye. (Stem Mátyásné, a budapesti szűcsipartestület vezetőjének felesége két ízben is kivégzés alá került. Az első alkalommal társaival a Rózsadomb alján, a zárdautcai szerpentinén lövik le a nyilasok Stemnét, ki fejében két golyóval egy kötözőhelyre vándorol, amelynek jólelkű keresztény orvos-vezetője, kezelés alá veszi. Bekötözés után onnan, razziától tartva elküldik. Újból nyilasok kezébe esik, akik visszaviszik a Kapás-utcaba. Másnap a Radetzky-laktanya előtt újabb kivégzendőkkel, ismét exekúcióra kerül. Ezúttal a sortűz pillanatában ájultan esik össze és így golyó nem éri. Ugyanarra a kötözőhelyre vándorol be, harmadszor is elfogják a nyilasok, azonban az orvos segítségével sikerül megszöknie és pincéről-pincére való bujdosás után végre az obosok felszabadították. Stemné vallomásából állították össze a kapásutcai nyilasház történetét és kivégzettjeinek névsorát. Itt ölték meg többek között Steinhardt Gézá, az ismert komikust, Elek Bélát, a svéd követség tisztviselőjét, aki Wallenberggel együtt Hegyeshalomról hamis útlevelekkel hozta vissza deportált zsidók szazait.)

Budán a nehéz, házról-házra menő harcok során is számtalan zsidó esik áldozatul. A budai zsidóság százalékos vesztesége a pestinél is súlyosabb.¹⁶⁸

Február 13-án véget ért a harc Budán is. Áthúzódik a magyar vidékre s ezzel a munkaszolgálatosoknak és sáncmunkásoknak a még fennmaradt kisebb hányada, néhány ezer ember — kálváriájának újabb stációjához érkezik. Halálmarsuk folytatódik... Nyilasok és németek váltakozva öldösik azokat, akik még egyáltalán el tudnak indulni, hogy a Dunántúl kiürítése miatt német területre jussanak át

1945 április 4-én magyar területen már nem tartózkodott náci-nyilas horda: *Magyarország felszabadult a fasiszta elnyomás alól!*

¹⁶⁸ Az 1943-ban 25.000 budai hitközségi tagból alig 6000 maradt életben.

HÁLA ÉS KEGYELET

A magyarországi zsidóság maradékának megmenekülése kétségtelenül a Vörös Hadsereg győzelmének s annak a kitartó munkának köszönhető, amelyet a magyarországi semleges követségek kifejtettek.

A felszabadulás után a demokratikus magyar kormány mindenekelőtt eltörölte azokat a törvényeket és rendeleteket, amelyek faji vagy vallási alapon tettek megkülönböztetést állampolgárai között. Lassan-lassan érlelődnek azok az intézkedések, amelyek bizonyos csekély jóvátételi lehetőséget nyújthatnának a gazdaságilag teljesen kifosztott maradék-zsidóságnak. Kétségtelenül nehéz helyzete van a magyar kormánynak, miután a náci nemcsak a zsidókat rabolták ki, de kifosztották az országot és a háború szétrombolta Budapestet és az ország számos nagy városát is.

A zsidóság erkölcsi rehabilitációját célzó törvény is létrejött már. Az 1946: XXV. te. kimondta: „Magyarország nemzetgyűlése ünnepélyesen megállapítja, hogy a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a rendelkezései és intézkedései, amelyek az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és többségében megsemmisítették; ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar nép jogi szellemével.

A nemzetgyűlés mélységes megvetéssel bélyegzi meg a magyar történetemben példa nélkül álló ezeket az embertelenségeket ...“

Sok intézkedés azonban még várat magára. Így elismerése annak a védőmunkának, amelyet semleges diplomaták e nehéz időkben magyar állampolgárok érdekében kifejtettek.

Maga a zsidóság is a kegyelet és a hála számos irányban való lerovásával van még hátralékban. A felszabadulás után nyomtalanul eltűnt Raoul Wallenberg svéd követségi titkár emlékére pavillont neveztek 'el az újjáépült zsidó-kórházban. Budapest egyik utcáját Wallenberg nevére keresztelte át. A svéd védettek akciót indítottak, amelynek eredményeképpen hatalmas bronz-szobor létesül a Szent István-parkban, a volt nemzetközi gettó területén.

A magyar zsidóság a maga háláját nem róta még le az életben maradottak védelmezői iránt. Reméljük“ ez sem fog már soká váratni magára.

Elpusztult hittestvérei százezreinek emlékét mélységes kegyelettel őrzi szívében a maradék magyar zsidóság. Nincsen közöttünk senki, áld nem siratná több-kevesebb hozzátartozóját. A magyar vidéken egész hitközségek pusztultak el. Hazatért munkaszolgálatosok állítanak szétrombolt temetőikben közös emléket szeretteiknek. A fővárosban a gettó áldozatai közül 2600-an nyugosznak közös sírokban a volt gettó területén, a legnagyobb magyar zsidó-templom udvarán. A rákoskeresztúri zsidó temetőben, — a múlt világháború hősi halottainak emlékműve körül, — támadt egy új temetőrész. Itt nyugosznak a hősök parcellájában ezrei a náci-

nyilas rémuralom áldozatainak, akiket különböző tömegsírokból ide helyeztek örök nyugalomra.

Az Auschwitzban, Mauthausenben, Dachauban és a többi tömegkivégzőhelyen legyilkolt és elhamvasztott százezrek emlékét is soha el nem múló fájdalommal őrizzük...

XXXII.

ZSIDÓSORS MAGYARORSZÁGON?

Bennünket, túlélőket megszabadított Isten kegyelme.

A Vörös Hadsereg eltaposta a fasizmust s az új demokrácia igyekszik megteremteni a zsidóság oly soká nélkülözött szabadságjogait is. Ezért kellett nyílt színvallással a maradék-zsidóságnak is ahhoz a demokráciához csatlakozni, mely számára az életet jelenti. Ez a gondolat vezette őket akkor, amikor kivették részüket az ország újjáépítéséből is.

X

1. A reakció új antiszemizmusa

A zsidóság azonban egy igen lényeges pontban tévedett. Azt hitte, hogy mihelyt a világhatahnak összetörték a fasizmust, Magyarországon a felszabadulás utáni korszak biztosan meghozza/száma az óhajtott nyugalmat és a félelemnélküli életet. Amikor milliók véreztek ezért Európa harterein és milliók pusztultak közben a haláltáborokban, joggal várta mindenki az igazi felszabadulást.

Nagy reményekkel indultak a magyar zsidók is. Természetesen felesküdték a demokrácia zászlajára, hittek az egyenlő jogokban és az osztó igazság győzelmében. Nagy bizakodással indultak, de ezen a ponton csalódás érte őket.

Az összetört fasizmus utáni Magyarországon ismét erőre * kapott az antiszemita izgatás. Előbb csak valahol sötétben bujkálva, az alattomos reakció mezében bukkant fel, de később nyíltan is jelentkezett már. Mikor a deportálásból megérkező zsidók visszakérték az elkönfiskált földeket, a jogtalanul elvett üzleteket és lakásokat, eleinte hitték, hogy ezt mindenki természetesnek fogja találni. Ezzel szemben váratlanul megindult e miatt *az újabb antiszemita, izgatás*: az új tulajdonosok láthatóan rossznéven vették, hogy *nem halt meg mégsem mindenki!*

2. Vádak a maradék zsidóság ellen

A magyar maradék-zsidóság legjelentőségtebb közösségének 1947. évi beszámolója ezt mondja:

Mikor a felszabadulás utáni időben az államhatalom megbízható szerveket keresett, amelyek segítségével a törvény uralmát kívánta helyreállítani, *nem állt rendelkezésre a megfelelő emberanyag*. A fasizmustól átítatott rétegekben hiába kutattak s ezért *közhivatalokba és rendőri szolgálatra zsidókat is hívtak*. Demokratikus pillérekre volt szüksége az államhatalomnak. Egy-

részt kétségen kívül állott, hogy a zsidók semmi szín alatt nem lehetnek reakciósook, másrészt akkor még Nyugaton tartózkodtak a régi állami gépezet emberei. Tüzek lángoltak mindenfelé. A demokrácia megbízható tűzoltókat keresett s ezt a munkát hittestvéreinknek egy kis töredéke vállalta. Mikor idővel visszaszivárogtak a régiéek és első ájulásukból felocsúdtak azok a reakciós elemek, amelyek hiába bizakodtak az új rend bukásában, *ezen fűtötték az új antiszemitizmust*. Nem azt mondták, hogy mikor megbízható emberekre volt szükség, elsősorban a zsidók álltak a kormányzat rendelkezésére, inkább azt próbálták a közvéleménnyel elhitetni, hogy éppen a *mi hittestvéreink tülekedése halászta el az egyes pozíciókat*. A közel három évtizedes fasiszta propagandától megmérgezett társadalom fogékony volt s az antiszemita propaganda új erőre kapott

Amikor az eseményeket rögzítjük, kénytelenek vagyunk leplezetlenül minden körülményről beszámolni.

A magyar főváros a németek tervszerű visszavonulása után romokban hevert Budapest kifosztottan, ostromtűz és utcai harcok után megtépázottan, nem igen tudott talpraállni. Üresek voltak a boltok, piacainkról hiányoztak az élelmiszerek. Nem volt világítás és kincsért sem lehetett egy szál gyertyát vagy akár egy doboz gyufát szerezni. Valóságos siralomvölgye lón a világhíres magyar metropolis. Ablaktalan romházak meredtek az égre, az utcakon törmelék, cserepek és szemét.

Szerencsére csakhamar jelentkezett a zsidó vállalkozási kedv.

Már az első napok kábulata után a körüti bolthelyiségek ablaktalan kirakataiban mindenütt árultak valamit Cserevásár kezdődött az utcák sarkán. Kapuk aljában süteményeket házilag készült gyertyát s általában mindenféle szükségleti tárgyat vettek és adtak. Kezdetleges volt ez a primitív cserekereskedés, de mégis belőle fejlődött ki újból az üzleti élet. *Ennek nyomán indult meg a termelés*. Fokozatosan nőtt a kínálat és kielégítést talált a kereslet. Javult is ilyenformán hétről-hétre a helyzet. Ez a vállalkozási kedv teremtett új életet a halott városban. Ennek köszönhető, hogy Budapesten ismét szabályos kereskedelem van és hamarosan megindult az ipar. A fővároshoz hasonlóan, megindult az élet vérkeringése a vidéken is.

Büszkék voltunk ezekre az eredményekre, örültünk azoknak, de *a neo-antiszemitizmus ebben a kérdésben is megtalálta régi hangját*. Szájpropaganda indította el az új mesét, mely *a zsidók féktelen üzleti mohóságáról* szólt. Ez a propaganda tovább gyűrűzött. Úton-útfélen találkoztunk vele s a friss erőre kapott antiszemitizmus eljutott mindenüvé, ahol a fasiszta métely megszállottjai még nem gyógyultak ki a hitlerizmus mérgéből.

A reakciós antiszemizmusban törvényszerűség volt. Igen csendesen indult, de hamarosan megizmosodott, *Előbb a rágalmak születtek, később a fenyegetések következtek*. Nem csoda, ha a dolgok régi rendje szerint azután már jelentkeztek a szokásos kilengések is, melyek az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztették.

5. Zsidósors „a pozitív zsidógondolat jegyében.“

Az erők összefogása és az egység megteremtése — volt az első vezérelv a felszabadulás után. A kölcsönös megértés alapján és a pozitív zsidó gondolat szolgálatában indultak el. Cionisták és asszimilánsok egyaránt. Gerinces fiatalokat akartak nevelni zsidók gyermekeiből.

Olyanokat, akik megállják majd helyüket. Jobban, mint apáik, akik az elmúlt viharban gyengék voltak. Számoltak tehát mindazokkal az energiákkal és nemes célkitűzésekkel, melyek a cionista ideológiában feltalálhatók. Megértették, hogy a maradék zsidóság soraiban vannak olyanok, akik az elszenvedett csapásokat és szörnyű veszteségeiket képtelenek elfelejteni. *Számolni kellett azokkal, akiket kiirtott családtagjaik véres árnyai kísértenek s akik ezért felejteni nem tudnak.* Figyelemmel kellett lenni arra pszichózisra, mely elhatalmasodott a gettó halálból megváltott foglyain és a haláltáborok menekültjein, akiknek egy része új hazát keresve, növelte a Szentföld felé vágyakozók seregét. A cionista táborral való szoros együttműködést követelte a közhangulat és szükségességnek látta a józan megfontolást.

A cionista irány képviselőitől várták az ősi zsidó kultúra újjáébredését, mert őket nem gátolták asszimilációs befolyások. Az újjáépítés gondolatában, jogaik visszaszerzésében, a f áel emue Lkiili élet minden alap feltételének megteremtésében, kölcsönös megértéssel kerestek eleinte közös utat. Garanciát láttak abban, hogy félretettek mindent ami elválasztotta őket és arra az egységre törekedtek, amely összefogja az erőket. Tudták, hogy súlyos feladatok hárulnak a megtépzott, kifosztott és mindenéből kiforgatott zsidóságra, Irányelvük így kezdettől fogva a megalkuvás nélkül való pozitív zsidó gondolat volt.

Ennél az elhatározásnál közrejátszott a tudat hogy a korábbi vonalvezetésben két megszívlelendő hiányosságot kellett észlelni. Egyrészt az úgynevezett asszimilációs törekvések csődjét volt a magyar zsidóság kénytelen megállapítani, másrészt tapasztalták, hogy az elmúlt évek politikai irányítása elidegenítette tőlük a jelentős külföldi zsidó szervezeteket. Fájdalmas megállapítás volt, hogy míg kifelé a szimpátiákat elvesztették, közben itthon oly székér után futottak, amely a veszedelem idején elhagyta a hazájához hű zsidóságot.

Történelmi tény, hogy a zsidóságnak érdemei vannak Magyarország építésében. Köztudomású, hogy szível-lélekkel szolgálták a magyar hazát alkottak és építettek. Hiába voltak példátlanul nagy világháborús áldozataik is. Végül mindenkit elért mégis a megbélyegző sárga csillag és bizony nem válogattak a deportálótáborok halálkemencéi. *A negyedévszázados fasizmus lerombolta mindazt a szépet és jót, amit elődeink ebben az országban régebben tapasztaltak.*

Valóban ez volt a maradék magyar zsidóság többségének nézete.

Az utolsó hónapok azonban, sajnos, *ezt az egységet megint megbontották.* Cionistákra és asszimilánsokra bomlott újra a halál

¹⁶⁹. A PIH 1947. évi jelentéséből (19-20. oldalakon).

torkából alig megmenekült magyar zsidóság maradéka is. Soraik között, sajnos, újra felütötte a fejét az az atkos széthúzás, amely annyi bajt okozott már a magyar zsidóság életében. Szerencsére az ellentétek kiéleződését csökkenteni tudta a Palesztináért folyó heroikus küzdelem ténye.

Az önálló zsidó állam sorsa e könyv utolsó íveinek nyomása közben dőlt eh

Az *UNO* nagy többséggel kimondta Palesztina megosztását: az önálló Zsidó Állam létesítése elől ezzel elhárult az utolsó *jogi* akadály. A gyakorlati megoldás azonban még hosszú hónapok nehéz munkáját, s hősi küzdelmét teszi szükségessé. Bízunk benne, hogy a Szovjetunió és az USA együttes segítsége átsegíti majd gyermekbetegsésein a közel 2000 év után újra feltámadt Zsidóországot

S a magyarországi zsidóságnak valóban meg kellene szívlelnie e szavaikat:

„Mártírok millióinak szelleme figyelmezteti és kötelezi a világ zsidóságát a további feladatok megoldására és ha összefogásra volt szükség az eddigi küzdelemhez, akkor a jövőben még inkább a zsidóságnak erkölcsi és anyagi erejével egy emberként kell fél sorakoznia.“¹⁷⁰

A Zsidó Állam megalakulása talán hozzá fog járulni ahhoz is, hogy a magyar zsidóság egyik része végre megtalálja helyét a nap alatt...

A másik része pedig?

Nem tehet egyebet, mint teljes erejével küzd a demokrácia megszilárdulásáért és harcol tovább az összes emberi jogok elnyeréséért, a félelemnélküli élet megvalósításáért. Hinni szeretnénk benne, hogy több eredménnyel, mint elődeinknek és nekünk sikerült Útjukat jelzi, — szimbólumként, — az a két zászló, amelyet a pesti zsidóság székházára kitűztek: a piros-fehér-zöld, s mellette a kék-fehér. A magyarországi zsidóság sorsa, a „*zsidósors Magyarországon*“ azonban úgy látszik továbbra is a világpolitika függvénye marad...

¹⁷⁰ *Btöckler Lajos ünnepi beszédéből.*

FÜGGELÉK

I.

A ZSIDÓTANÁCS IRATTÁRÁBÓL

(Vidéki gettókra és koncentrációs táborokra vonatkozó adatok)

A Zsidó Tanács irattárában kevés nyom van arra, hogy a vidékkel érintkezésbe sikerült jutni annak folytán, hogy egyrészt csak tilos úton csempészett közlések érkezhettek, másrészt maga az irattár is az ostrom közepette megsemmisült. Sikerült mégis Vida Miklósnak bizonyos aktákat megmentenie és ezek közül azokat, amelyek a vidéki zsidóságra vonatkoznak, itt közöljük. A csoportosítás abban a sorrendben történt, amelyben az úgynevezett „tisztogatási akciókat“, vagyis meghatározott csendőrherületek zsidótlanítását véghez vitték.

I. Tisztogatási akció.

Kassa Abaújtorna megye járásai, Kassa és környéke van koncentrálni a téglagyárban, valamint a Zrínyi-, Luzsenszky- és Pogány-utcákban. A koncentráltak száma 12.000, élelmezés katasztrófális, kórház és gyógyszer nincs. A zárt terület nem hagyható, csupán a Zsidó Tanács tagjai (dr. Kolozs, dr. Berger, Ungár Jenő és Spira Ignác) mozoghatnak szabadabban. Csomag, levelezőlap küldhető.

Munkács. Bereg megye zsidóságának nagyobb része van itt A vidékiek a Sajovits-féle téglagyárban nyertek elhelyezést, a munkácsiak részére a következő utcákban létesült a gettó: Latorca-, Dankó-, Kálvin-, Töltés-, Zrínyi-, Munkácsi-, Szent Márton-, Mikes Kelemen-, Csokoli-, Zenész-, Malom-utcák. Létszám: helybeli 15.000, vidéki 20.000. Élelmezés katasztrófális, kórház, gyógyszer nincs. A zárt terület el nem hagyható. A Zsidó Tanács tagjai: Steiner Sándor mérnök (elnök), Segelstein, Klein Oszkár, Áron Ferenc, Morvái János és Eisenstätter MendeL Csomag, levelezőlap küldhető.

> *Beregszász.* Csak a városiak vannak itt a Kont és Vály-féle téglagyárban és a Weiss-tanyán elhelyezve. Létszám: 10.000. Élelmezés hiányos, kórház és gyógyszer nincs, aggok háza van. Tanács működik. A zárt terület el nem hagyható. Csomag, levelezőlap küldhető.

Nagyszöllös. Ugocsa megye járásainak nagy részéből, öt utcában elhelyezve, a létszám: 14.000. Élelmezés katasztrófális, gyógyszer nincs, kórház orvosokkal dr. Lessmann házában működik. A bánásmód rossz. A zárt területet cqpk az orvosok és a Tanács tagjai (Gutmann Mór, Würzburger Emil, Friedmann Lipót, Eisenberger Márton) hagyhatják el. Csomag, levelezőlap küldhető.

Ungvár. Az ungvári és nagykapocsi járásokból is ide koncentráltak. A Glück-féle fatelepen és a téglagyárban történt a 18.000 ember elhelyezése. Élelmezés katasztrófális. Gyógyszer nincs, orvos van, hevenyészve berendezett fekhelyekkel kórház is létesült. A zárt terület el

nem hagyható. Zsidó Tanács elnöke dr. László. Szabadon mozoghat a Tanács négy tagja és dr. Rottmann Adolf. Csomag, levelezőlap küldhető, írni lehet.

Bárdfalva. Máramaros vármegye 19 falujának zsidósága van itt összegyűjtve a községbeli gettóban. Az élelmezés kielégítő, kórház, gyógyszer nincs. A zárt terület el nem hagyható. Csomag és levelezőlap nem küldhető.

Huszt. Gernyes, Alsószinevér, Varjai járások koncentrációs helye a Csöreg-réti, Izai- és Kossuth-utcákban, 5.000-es létszámmal. Élelmezés kielégítő. Kórház nincs, orvos, ápolónő, gyógyszer van. A betegek és öregek, valamint gyermekes anyák lakásaikon maradhattak. Bánásmód szigorú, de jó. A zárt terület munka esetén elhagyható. A Zsidó Tanács elnöke Lazarovits. Tagjai: Rosenbaum, dr. Hegedűs, dr. Polgár és Markovits. Csomag, levelezőlap küldhető.

Iza. Majdankai, herincsei, lisanjezői, alsóbisztrai, felsőbisztrai, bereznei, ve telei, kosole. vói járások koncentrációs helye. Létszám: 7.000. Egyébként helyzete mindenben egyező Huszttal és az ottani Tanács alá tartoznak.

Máramarossziget. Kizárólag a városbeliek vannak itt a Hajnalutcai gettóban. 11.000 létszámmal. Élelmezés tűrhető, gyógyszerre szükség van, mert kórház létesítése folyamatban. A zárt terület el nem hagyható, de vannak kivételezettek, így a Zsidó Tanács tagjai is. Csomag, levelezőlap nem küldhető.

Nagybánya. A város zsidósága magában a városban létesített gettóban, rossz élelmezési viszonyok közepette, kórház és gyógyszer nélkül, rossz bánásmód mellett van elhelyezve. A zárt terület el nem hagyható. A Zsidó Tanács megalakult Csomag, levelezés tilos.

Szeklence. Királyháza és környéke, száldobosi, ökörmezői, husztófalvi és mihálkai járásokból 5000 zsidó. Élelmezés kielégítő, kórház nincs, gyógyszer van, betegek, öregek és gyermekes anyák lakásukon maradhattak. A helyzet azonos, mint Huszton, a Tanács is ugyanaz.

Técső. (Pálosremete, Szaplonca, Kerekhegy, Viski járások) gettó a városban és külön tábor is. Élelmezés hiányos. Kórház nincs, gyógyszer magánosok készletéből fedezve. Orvos: dr. Roth Mózesné. Zárt terület el nem hagyható. A Zsidó Tanács elnöke Roth Jenő, a gettóban lakik, de szabadon mozoghat két orvossal együtt.

Sátoraljaiújhely. Zemplén megye zsidósága 11.500 ember, a cigánytelepen elhelyezve (Rákóczi-, Virág-, Sziget-, Vörösmarty-, Zárda-, Mézáros-, Molnár-, Széchenyi-, Folkenstein-, Apponyi-, Árpád-, Kisfaludy-, Kölcsey-, Zápolya- és Munkácsy-utcák). Kórház van 19 orvossal, gyógyszerkészlet hiányos. A Zsidó Tanács elnöke dr. Rosenberg Lajos és tagjai (dr. Glück Sándor, Eisenberger Sámuel, Szarnék Henrik, Szofer Mór) szabadon mozoghatnak. Csomagot, levelet lehet küldeni és írni is.

II. Tisztogatási akció

Beszterce. A város és a környék zsidósága van elhelyezve a város-tól 6 km-re fekvő Borgó-Prunt alatt levő téglagyárban, létszám: 4000. A táborban négy orvos van, kórház és gyógyszer nincs. A zárt terület el nem hagyható, a bánásmód rossz, Zsidó Tanács nem működik, élelmezés katasztrofális, csomag, levél nem küldhető.

Galócás. Borszék és környéke zsidóságát ide telepítették.

Szászrégen. Ditró és környéke zsidóságát ide vitték.

Nagyvárad. A környékbeli zsidóságot is ide koncentrálták. A város szélein elterülő utcákból áll a gettó. Élelmezés hiányos, kórház nincs, állítólag lesz, gyógyszer és orvos van. A zárt terület el nem hagyható, a bánásmód szigorú, a Zsidó Tanács szabadon mozoghat, csomag, levelezőlap küldhető.

(Későbbi jelentés). Az úgynevezett Ullman palotában csak igen kevesen tartózkodnak. A járványkórházban is vannak még néhányan. Egyébként az összes zsidókat elszállították. Leitner Sándort, a Zsidó Tanács egyik tagját a csendőrség Budapestre szállította fel. Bíró Márk főigazgatót kiemelték a gettóból és jelenleg dr. Stern Bertalan kivételezett ügyvédnél van elhelyezve.

Sepsiszentgyörgy. Háromszék vármegye zsidósága van itt egybe- gyűjtve. A gazdasági iskolában és a textilgyárban mint gettóknak, 1000 személy. Élelmezés rossz, kórház, gyógyszer nincs, orvos: dr. Pollák, dr. Friedmann. A zárt terület el nem hagyható. Zsidó Tanács nincs, csomag, levél nem küldhető.

Kolozsvár. A környékbeli zsidóságot is ide gyűjtötték. A város szélén levő Iris téglagyárban 18.000 ember. Élelmezés katasztrofális, kórház, gyógyszer nincs, orvosok vannak. A zárt terület el nem hagyható. Zsidó Tanács van, de üzem lehet érintkezni velük.

Marosvásárhely. A város és környékbeli zsidóság (6000 fő), a Koronkai-úti, üzemen kívüli téglagyárban. Kórház nincs, orvos a városból jár ki, Lederer gyógyszerész a városban maradt. A zárt terület el nem hagyható, Zsidó Tanács van, tagjai azonban ismeretlenek.

(Későbbi jelentés). Lezárt vagonokban, amelyekben személyenként fél kenyér és összesen két vödör víz volt, Désen át Nagykároly felé elszállítottak mindenkit a Tanács tagjait is. A marosvásárhelyi köz- kórházban négy ápolat zsidó maradt.

Kisvárd. (Mándok, Nyírkárász, Gyulaháza, Anarcs, Ajak, Jéke, Tornyospálca, Mezőladány, Dombrád, Nyírtas, Pátroha zsidósága is). Elhelyezés: Deák Ferenc-, Petőfi-, Horthy Miklós-, Bessenyey-, Mátyás király-utca által határolt gettóban. Létszám: 7000. Élelmezés katasztrofális, bánásmód rossz. Kórház orvosokkal van. A Zsidó Tanács (dr. Schönwald Miklós, Friedmann, Lefkovits Miksa, Goldstein és Kain József fakereskedők) egyelőre a városban vannak. Csomag, levelező- lap küldhető.

Nyíregyháza. A városbelieken kívül a következő községek zsidó- sága is itt van összpontosítva: Balkány, Báj, Balsa, Büdszentmihály, Bököny, Csobaj, Demecser, Encsencs, Gáva, Geszteréd, Ibrány, Kenézlő, Kemece, Kótaj, Nagyhalász, Nagyálló, Nyíracád, Nyíradony, Nyír- béltek, Nyírbogát, Nyírbogdány, Nyírgelse, Nyírlugas, Nyírmihálydi, Nyírtúra, Oros, Paszab, Pazony, Piricse, Polgár, Prügy, Rakamaz, Sé- nyő, Szakoly, Tiszaladány, Tiszatardos, Tiszaadony, Tiszalök, Tisza- dada, Tiszadob, Tiszaeszlár, Ujfehértó, Vasmegyer, Vencsellő. Gettók: Simapuszta, Nyírjes, Varjúlajos, Harangod pusztákon és a városban néhány utca. Létszám: 12.000, Élelmezés katasztrofális, kórház, gyógy- szer nincs, orvos Nyíregyházáról jár ki. A Zsidó Tanács: dr. Springer és dr. Landau ügyvédek. Kivételezett: Feldmann Géza (Liliom-u. 25.) Csomag, levelezőlap küldhető, zárt terület el nem hagyható.

(Június 8-iki, tévesnek bizonyult értesítés.) „Értesülésünk szerint a zsidóság elszállításánál azok, akik igazolni tudták, hogy hivatásosan mezőgazdasággal foglalkoztak, vagy értenek hozzá, visszamaradhattak“.

Mátészalka. A szatmármegyei járások közül következőkből koncentráltak itt: Tarackköz, Bustyaháza, Nagykirva, Kőrösmező, Rahó, Nagybocskó, Fehérgyarmat, Borkút, Máramarossziget és Csenget. Elhelyezés: Kossuth-utca, Rákóczi-út, Tisza István-utca, Temető-köz, Hősök-tere. Létszám: 18.000. Élelmezés hiányos, kórház, orvos van, gyógyszer nincs, a bánásmód rossz, a zárt terület el nem hagyható. A Zsidó Tanács a gettóban van, szabadon mozoghatnak: dr. Rosenberg és dr. Mayer orvosok. Csomag levél nem küldhető, írni sem lehet

Szatmárnémeti. A következő járásokból is ide történt az összegyűjtés: Szinérváralja, Avaelekenye, Bikeaad, Terep, Avasujváros, Vámfalu, Avasfelsőfalu, Huta-telep, Sárköz, Apa, Aranyosmeggyes, Kács, Szamoskrassó. Létszám: 12.000, elhelyezés: Zrínyi-, Petőfi-, Báthory-, Tompa-utcákban. Élelmezés hiányos, kórház és orvos van, gyógyszer nincs. A zárt terület el nem hagyható, szabadon mozoghat: dr. Fekete Samú (Arpád-u.) és dr. Lasz Gyula (Püspök-u.) Zsidó Tanács van, a gettón kívül, tagjai: Rosenberg Sámuel, Reiter Viktor, dr. Borgida ügyvéd.

Nagykároly. Gettó a Héteastoll-, Debreceni István-, Kazinczy- és Honvéd-utcákban. Létszám: 1200. A Zsidó Tanács tagjai: dr. Antal István, Pfeffermann Jenő, Deutsch Ernő, Jakobovics Lajos. Kivételezett hadirokkant: Lilienfeld Lipót (Deák-tér) szabadon mozoghat, csomag, levél küldhető rajta keresztül.

Mindszent. Szegvárról ide szállították a zsidókat és a községben e célból kijelölt házakba helyezték el (május 17.).

Szászrégen. A városból és környékéről 7000 zsidó és zsidó fajú ide telepítve, még a kitértek és köztük az árja-párok is. Érintkezés a táborbeliekkel nincs, ki-bejárás tilos. Postát nem kaphatnak és maguk sem írhatnak. Szegedi csendőrpáncsnokságtól kiküldött 40 csendőr őrzi őket, a bánásmód szomorú. A munkaképesek nagyrésze, — a férfiak 17—70-ig, — repülőtér építésén dolgoznak, a nők közül naponta 20 van berendelve a német katonák konyhájára, munkára. A pékek rendőri kísérettel kijárhatnak a táborból katonai sütődékbe, ahol a rendőrök munka alatt is őrzik őket, összesen két kivételezett zsidó maradt Szászrégenben: egy százszázalékos és egy 75 százalékos hadirokkant. Az élelmezés napi 25 dkg kenyér, délben főzelék, kétszer leves, zsír, illetve olaj nélkül.

Dés. Szolnokdoboka vármegye zsidósága is itt van, a város szélér tői 1 km-re, a Bungur-erdőben levő katonai¹ barakkokban. Létszám: 10.000. Élelmezés rossz, kórház, gyógyszer nincs, az orvosok a városban maradtak. Zárt terület el nem hagyható, munkára járó fiatalok néha kimehetnek. A Zsidó Tanács szintén a barakkokban lakik.

III. Tisztogatási akció.

Miskolc. Gettó a városban: Arany János-, Csizmadia-, Jósika-, Kőműves-, Rákosi Jenő-, Vörösmarty-, Asztalos-, Esztergályos-, Kalapos-, Lakatos-, Rostás-, Vilma-, Bádogos-, Villányi-, Kárpitos-, Mészáros-, Szatócs-, Ács-, Bors vezér-, Gubacs-, Kovács-, Molnár-, Zöldfa-, Bognárt-, Cukrász-, Hadirokkant, Kölcsey-, Petőfi-, Zrínyi-, Margit-utcákban. Létszám: 10.000 Élelmezés jó, kórház nincs, orvosok és gyógyszer vannak, egészségügyi viszonyok jók. A zárt terület elhagyható 6—21 órák között. A Zsidó Tanács elnöke: Feldmann Mór (Mindezent-út 12), Bánét Elemér (Széchenyi-u. 113).

(*Második jelentés június 15-éről*). A miskolci zsidókat már elszállították, állítólag Kassára az úgynevezett elosztóba. Az orvosokat Borbély-Maczky főispán a transzportokból kiemelte, ezek Miskolcon maradtak. Már csak a környékből (Ózd, Bánréve, Sajószentpéter stb.) ide gyűjtött zsidók vannak a téglagyárban, az úgynevezett régi gettóban elhelyezve, igen sanyarú körülmények között. A csendőrség igpn szigorúan őrzi a ki- és bejárást. Csomag, postaküldés tilos, a tábor lakóival még beszélni sem lehet. Úgyzólván semmiféle ellátás nincs, esznek, ha hoztak magúkkal. Közös konyha nincs, a szükség óriási. Részben a szabadban laknak.

Sajószentpéter. A járás és község zsidósága kijelölt utcákban van elhelyezve. A közös konyha tűrhető, mindenki, amit tudott bevizetett magával a gettóba (június 7).

Második jelentés: A gettót Miskolcra szállították.

Eger. A város zsidóságát 1800 személyt, a következő utcákban helyezték el gettóban: Újvilág-, Káptalan-, Patak-, Gólya-, Uszoda-, Almagyar-utcák, Szunyog-köz, Piac-tér. Élelmezés tűrhető, saját ellátásra berendezkedve. Kórház nincs, gyógyszer saját ellátás. A zárt terület elhagyható, csomag, levél küldhető. Zsidó Tanács van.

Egercsehi. Heves megye összes zsidósága, a városokat kivéve, ide lett egybegyűjtve a Szűcs község melletti, Bagólyuk nevezetű elhagyott bányába az Egercsehi Kőszénbánya és Portlancementbánya munkástelepére. Élelmezés katasztrofális, létszám: 1500. Kórház, gyógyszer nincs, orvosok vannak. Zárt terület el nem hagyható, bánásmód rossz, csomag, levél nem küldhető. Zsidó Tanács van, tagjai ismeretlenek.

Kál. Zsidó lakosságát Egereseidbe szállították (május 17)).

Hatvan. Július 12-én szállították el az első vonatot. A szállítás előkészítése és a bevagonírozás borzalmas volt. A helyszínen járt egy pap, aki Budapesten a Szent László-úti katolikus templomban, az elmúlt vasárnap prédikált is az előkészület általa látott borzalmairól és erősen kifakadt az embertelen intézkedések ellen. (Június 14-i értesítés). Csak egy szállítmányt indítottak útnak, újabb szállítmányra eddig nincs előkészület. Első szállítmányban hatvaniak nem voltak, csak járásbeliek (június 15).

Gyöngyös. Az új telepen (a vasút illetve kaszárnyák mellett) a város 1600 zsidó lakosa. Élelmezés kielégítő, kórház nincs, gyógyszerészek, orvosok vannak, saját gyógyszer-ellátás. Megígérték, hogy a zárt területet munkába járók elhagyhatják, orvosok és gyógyszerészek kijárhatnak, csomag nem küldhető, levelezőlap ígém. Zsidó Tanács elnöke dr. Vajda Annin, tagok Hajdú Dezső, Feigl L. H., Jungreis és Jakobovits.

Salgótarján. (Levél a Tanácshoz). Május 31-én éjjel betereltek több jómódú zsidót a községi polgárisikola épületébe, ahol a legszörnyűbb kegyetlenkedések közepette megkezdték a kihallgatásokat. Ötven csendőr érkezett más községből, s ezek férfiakat és nőket egyaránt yal-látóra fogtak. Csontjukat összetörték, a cipőjüket levették, a talpukat verték, gombostűvel szurkálták és így szedték ki belőlük a vallomásokot, hogy nem rejtették-e el vagyonukat egyes keresztényeknél. Hogy ez meddig tartott és hogy hány személlyel végezték, arról hiteles információ nincsen.

Egy ottani zsidó ügyvéd nem bírta az ütlegelést és ezért azt vallotta, mintha ő a néhány kilométerre fekvő Bárna község egyik kertjében elásott volna értékeket holott ez nem volt igaz, csak azért mondta,

hogy odamenet megszűnjék az ütlegetés. A csendőrök ki is kísérték. Ott azonban semmiféle elrejtett vagyon nem volt. Hogy visszafelé mi történt az ügyvéddel, azt nem tudják.

Egy ottani zsidó fogorvos hasonló atrocitásoknak volt kitéve. A II. emeleten csaknem agyonverték és ilyen félholt állapotban a csendőrök a II. emeletről kidobták az udvarra. Az udvaron elterülve több keresztény nő fellocsolta, nagy tumultus keletkezett körülötte és jelenetek voltak a lejátszódó brutalitás miatt, mire a csendőrség a keresztényeket gumibottal kergette széjjel. Úgy akarta a csendőrség feltüntetni, hogy nevezett öngyilkos lett volna, holott már csaknem holtan dobták ki az ablakon. Természetesen ez a fogorvos azután meg is halt.

Kérésük, hogy az atrocitások ügyében interveniáljanak (június 7).

A zsidókat ismeretlen útiránnyal elszállították, — válaszolja június 15-én, telefonérdeklődésre a rendőrség.

Esztergom. Kz. itteni zsidókat a június 5-re virradó éjjel csendőrök lakásaikon összeszedték és Komárom felé vitték. Mindenki 50 kg. poggyászt vihetett magával.

Párkány. A városból és járásból összeszedett zsidókat június 5-én Lévára szállították. Léván az ottani dohánygyárban egy raktárban vannak elhelyezve. Kegyetlen vallatásoknak vetették alá őket, aminek hatása alatt bevallották, hogy mely keresztény családokhoz adták értékeiket. Mivel az önként jelentkezőknek kíméletet ígértek, így igen sok keresztény bevallotta a nála lévő zsidó-vagyontárgyakat. Ily módon igen sok rejtett érték került napvilágra (június 12-i jelentés).

Léva. Csata, Oroszka, Lekér, Zselíz, Mikula, Sáró, Nagysalló, zsidósága is ide lett egybegyűjtve. A városiak számára (1200) a hegy alatti utcában, a vidékiek (570) a Vakbottyán-utca 2. alatti kaszárnyában jelölték ki a gettót. Kórház nincs, bennlakó orvos nincs, városból járnak ki. Élelmezés jó. A zárt területet a városbeliek elhagyhatják, a vidékiek nem. Tanács van a kaszárnyában, vezető Klein Gyula. Csomagot levelet lehet küldeni.

Balassagyarmat. Telefonérdeklődésre válaszolja a rendőrség, hogy az összes zsidókat ismeretlen útiránnyal elszállították. (Június 15).

Losonc. Május 22-én 2 óráig mindenkinek a gettóban kellett lennie. Kezdetben polgári és rendőri, később csendőri felügyelet. Kegyetlen vallatások folynak az elrejtett vagyontárgyak után. Megfélemlített keresztények önként jelentkeztek vallomásra. Alig 10 papos gettóban való tartózkodás után, érkezett híre annak, hogy vagonírozás következik. Posta, kijárási, vásárlás, nincs. A nőket 14—50-ig sorozták, egy részét honvédelmi szolgálatra feleskették, majd mezőgazdasági munkára való beosztásukat helyezték kilátásba, közbep deportálással ijesztgetik őket (Június 12).

Telefonkérdezősködésre a rendőrség közli, hogy az összes zsidókat ismeretlen helyre elszállították. (Június 15).

Érsekújvár. A gettóban csak az ottani zsidóság van tömörítve, a járás zsidó lakosságát Nagysurányban helyezték el. (Június 8).

(Második jelentés). Az érsekújvári, gálántai, vágsellyei járasok zsidósága a Kurzweil-téglagyárban van elhelyezve, 6000 személy. Élelmezés rossz, kórház nincs, orvos van, gyógyszer kevés. Zárt terület el nem hagyható. Zsidó Tanács van. Transzportok indulása június 11, 14. Irány Budapest—Kassa—Auschwitz.

Tardoskéd. Nagysurányba telepítették innen a zsidókat (május 17).

Galántán 1100 személyt, a környékből pedig 600 zsidót helyeztek el a gettóban, amely a templom és környéke. 30 napra való élelmet és a szükséges berendezési tárgyakat magukkal vihették. A gettó lakóit június 5-én Komáromba szállították.

Polgárát zsidóságát Kápolnásnyékre költöztették át
Kápolnásnyék zsidó lakosai június 6-án Székesfehérvárra lettek szállítva.

Mór zsidóságát Székesfehérvárra vitték és ott a téglagyárban helyezték el. A telep magas kerítéssel van körülvéve, erős csendőrkordon miatt megközelíteni és a koncentráltakkal érintkezni nem lehet. Levél, csomag, pénz nem küldhető. (Június 13).

Dunapentele. A zsidókat Székesfehérvárra szállították át június 6-án.

Székesfehérvár.

Somogyi György építészmérnök (budapesti, VI., Jósika-utca 26. sz. lakos) közli június 8-án a Tanáccsal, hogy hozzátartozói vannak Székesfehérvárott, s június 7-én reggel értesült az akkor felérkezett Bernstein László, két nagyezüsttel rendelkező kivételezettől, aki egyébként dr. Szegő Miklós községkerületi elnök! sógora, a következőkről:

Június 5-én, reggel 5 órakor az addig szolgálatot teljesítő rendőrök helyett szuronyos csendőrök jelentek meg a gettóban, kihirdették az utasítást, hogy a gettóban elhelyezett zsidókat korra és nemre való tekintet nélkül, munkatáborba szállítják, miért is erre készüljenek fel. Magukkal vihetnek 40 kg ruhaneműt és 4–5 napra való élelmiszert, kb. 10 kg-ig. Pénzt semmit sem szabad elvinni. Ezután a közvetlenül az állomás mellett levő téglagyárba szállították őket, amely egy rozoga épület, ahol rendes körülmények között emberi módon alig 100 ember fér el, s ahová most beszállították Székesfehérről 2000 zsidót és ugyanoda kerültek, a kb. 161 főnyi, kápolnásnyéki zsidók is.

A lakásokat lepecsételték, orvosokat és mérnököket is bevitték a téglagyárba, sőt az egész Zsidó Tanácsot is, dr. Neuhauser Imre ügyvéddel, a Zs. T. elnökével együtt Hordágyon és tolókcson is beszállították a mozogni nem tudó betegeket Dr. Heller Pál nőgyógyász, Szent-György közkörházi főorvos és neje öngyilkosok lettek. A zsidó munkaszolgálatosokat nem, de családjukat bevitték a téglagyárba. Folyó hó

7-én reggel még egyes házakban voltak csendőri őrizet alatt álló zsidók, akiknek a téglagyárba való elszállítása még nem történt meg. Az elszállítást megelőző időben vallatták a zsidókat hogy vagyonukat ékszereiket hol rejtették ell Nőket is gumibottal vertek talpukon, cipőjük levetése után. Csak 4 család, illetve személy maradt a városban: Somogyi Frigyes 75%-os hadirokkant akinek 74 éves anyját, özv. Singer Józsefnél azonban szintén beszállították, Takács Pál ellenforradalmár, Bernstein László két nagyezüstös és végül Vámos Imre vaskorona-rendes.

A. vasúti irányításra nézve érkezett információkból kitetszően 16 vagónt már elszállítottak, részben Kistarcsa, részben Nagykanizsa irányítással. (7) Esetleges konkrét ügyekben talán dr. Simon András volt országgyűlési képviselő, székesfehérvári ügyvédhez lehetne fordulni, bár kérdéses, hogy a régebbi kisgazdapárti pártállása miatt, ma poszszibilis-ei

A fen temlített Bernstein László kivételezettnek 82 éves anyját, özv. Bernstein Sámuelnél szintén beszállították a téglagyárba.

Június 12. A Szabó-féle téglagyárban 3000 zsidó van a megyéből és a városból. Élelmiszert az ottani közéleti hivatal bocsát rendelkezésükre, de üstök hiányában nem főzhetnek és sor önkivüli, sürgős segítséget kérnek. A téglagyárba telepítettek onnan nem mozdulhatnak ki, tehát semmit sem vásárolhatnak és ezért Budapestről kell 4 darab üstöt dr. Neuhauser Imre úrnak, a Zsidó Tanács vezetőjének címére Székesfehérvár állomásra leküldeni.

Győr.

Dr. Rauschnitz munkaszolgálatos saját tapasztalatai alapján referál június 8-án a Tanácsnak:

Két hét előtt érkezett a parancs, hogy a zsidók kijelölt házakba költözzenek. A parancsnak eleget tettek. Szükséges holmijaikat magukkal vihették. A túlsúfolttság miatt csak a fekvőhelyeket lehetett a szobákban elhelyezni, a többi bútor a szabadban maradt. Ez az állapot 4—5 napig tartott Újabb parancs folytán az összes zsidóknak ki kellett költözni (V. 15.) a Szigetre, ahol gettót létesítettek. Miután azonban az ott lakó keresztényeiknek: nem kellett elköltözniök, szörnyű túlsúfolttság támadt a zsidók között Egy szobában 30-an is laktak. Sokan a szabadban töltötték az éjszakaiakat is. A családok közösen főztek, a behozott dolgokat közösen használták, egymáson segítettek, ahogy tudtak. Ennivalóval nem voltak jól ellátva. A gettót csendőrkordon vette körül. Naponta 9—12-ig lehetett kijárni bevásárlás végett A városban maradt lakásokat kifosztották, teljesen kiürítették. Ez az állapot szombat estig (június 3.) tartott Szombaton a gazdagabb zsidókat beidéztek a rendőrségre, ahol veréssel és egyéb kínzásokkal vallatták, hogy hová rejtették vagyonaikat Aki bevallotta, azt elbocsátották.

Vasárnap (június 4.) délután parancs jött hogy 18—48 éves életkorig mindenki jelentkezzen felszereléssel, téli ruhával, 10 napi élelemmel. írószer és óra tilos volt A jelentkezőket elvitték, hogy hová, senki sem tudja. Hétfőn reggel a gettót esendőkordon vette körül Legközelebb csak június 7-én járt informátor a gettóban. Láta, hogy a holmik mind ott vannak, de az emberek — eltűntek. A pusztán rajtuk levő ruhával vitték el őket Az állomáson azt a felvilágosítást adták, hogy vonattal senkit nem vittek el. Egy munkás felvilágosítása szerint az egész zsidóságot a Dunapart, barakkokba vitték. E barakkok legnagyobb része a bombatámadástól elpusztult e így valószínűleg a szabadban vannak elhelyezve. (A Győri Waggonyár melletti barakktelepre kerültek!)

Június 15. Az ottani rendőrség telefonon azt válaszolja, hogy eddig még senkit sem szállítottak el a zsidók közül.

Téves hír június 21-én:

Az utolsó szállítmányt e hó 14-én indították útnak, megbízható szemtanú jelentése szerint. Az összes győrieket Kolozsvárra, a dohánygyárba szállították és ott foglalkoztatják őket. Az ő hajukat is levágták. A munkaképes korban levő férfiakat egyéb munkálatoknál foglalkoztatják.

IV. Tisztogatási akció.

Hajdúnánás. Június 3—5: költözködés. Mindent elvittek. Kis hely, nagy zsúfolttság.

Hajdúhadház. A gettóban 415 személy van, akiknek férőhelyfejenként 3.5 m*. A gettó lakói között van 6—8 komoly tüdőbajban szen-

védő és néhány egyéb súlyos beteg, akiknek kórházban való ápolása érdekében már a debreceni Zsidó Tanácshoz fordultak. A tisztálkodási viszonyok megjavítása érdekében kéréssel fordultak a helyi hatóságokhoz, hogy legalább a gettó területén kívül levő rituális fürdőt igénybe vehessék. Gyűjtés útján szedték össze gyógyszerszükségletüket, de további segítségre volna szükség (június 15.).

Téglás. A zsidó tábor Bácsi-pusztán van elhelyezve. Itt tömörítették Vámospércs, Jajdúsámsón, Téglás község zsidóit. A tehetősebbek még a gyűjtőtábor megalakítása előtt a debreceni gettóba költöztek, az ittmaradtak pedig igen szegények és magukat élelmezni szinte teljesen képtelenek (június 19.).

Karcag. A karcagiakat és az oda korábban betert kunmadarasiakat és szentimreieket, kb. 1100 lélekszámban, Szolokra szállították és az ottani cukorgyár raktáraiban helyezték el. Minden értéktárgyukat elvették, egy rend ruhát és 14 napra elegendő élelmiszert vihettek magukkal. A bánásmód semmiben sem különbözött attól, amilyenről más községekből tettek jelentést (június 17.).

Jászberény. A következő községek vannak ide telepítve: Pusztamonostor, Jánoshida, Pusztamizse, Alatyán, Jászfelsőszentgyörgy, Jásztelek (június 6.).

Nagykátá. Tápióbecske, Tápiószele, Tápiógyörgye, Kóka, Gyömrő, Maglód, Tápiósüly és Tápiósáp zsidósága is ide van telepítve, összesen 628 lélek, akik a gróf Tisza István- és a Damjanich-utcában vannak gettósítva. Levelet küldeni a főrabbi útján lehet csupán, pénz, csomag nem küldhető. Élelmiszerhiányt nem szenvednek, a helyzet tűrhető. A Tanács tagjai: Breuer Soma főrabbi, Székely István volt hitközségi elnök, Schwarz Vilmos, Relle Imre, Sebestyén Imre (június 18.).

Szolnok. Az iskolaudvarban és az ezt környező házakban vannak összehúzóulva, az élelmezési viszonyok igen rosszak. /

Kecel. A gettó II. Rákóczi Ferenc-útja 242., 244., 246. számú házakban van elhelyezve. A császártöltésiekkel együtt 92 a létszám. Levelet-küldeni lehet, csomagot és pénzt nem. A betegeket egyelőre az imaházban helyezték el, orvos nincs. A Tanács elnöke Vető György, tagjai: Weisz József, Weisz Ferenc, Klein Dávid. A gettóból csak a tanács-tagok járhatnak ki indokolt esetben. A helyzet általában kielégítőnek mutatkozik. Élelmiszereket meghatározott időben korlátlanul vásárolhatnak. Sok a rituális kosztot igénylő, akik a rendelkezésre álló marhahúst nem fogyasztják (június 18.).

Kecskemét. Bizalmas, de feltétlenül megbízható értesülés szerint a kecskeméti zsidókat deportálásra készítik elő. Az utóbbi időben a helyi hatóság hozzájárulásával különböző munkára lettek kivezényelve. Azok, akik a várostól 5 km-nél távolabb eső helyen dolgoztak, munkahelyükön maradhattak és ott is alhattak. Hétfőn azonban azt az utasítást adta ki a helyi hatóság, hogy minden zsidó férfit és nőt egyaránt azonnal vonuljaink vissza a gettóba, ami fegyveres katonai kíséret mellett meg is történt. Behozatal közben mindenkitől mindent elszedtek és nem a gettóba, hanem egy üres, illetőleg nem működő gyár területére telepítették őket. Dr. Schönberger Dezső, a Zsidó Tanács kecskeméti képviselője, akit ebben a minőségében Kecskemét polgármestere is megerősített, a történetek után a felelősséget nem volt hajlandó tovább vállalni, és tisztségéről lemondott. Az előadottakból önként következik az, hogy deportálásra készítik elő az ottani zsidóságot, miért is t. Cím

sürgős segítségét kérjük. (Kivonat a kecskeméti Zsidó Tanácsnak a budapesti Zsidó Tanácshoz intézett, június 15-iki leveléből.)

Június 17-iki magánértesítés: A kecskeméti gettó összes lakóit a városháza előtt gyülekeztették. Mindenkit sorra testi motozásnak vetettek alá, teljes levétköztetés kapcsán és jóformán minden ingóságukat elvették. Ezek után mindnyájukat a város határán kívül levő, üzemen kívüli gyárba kísérték ki, ahol a legsanyarúbb körülmények között sýnylódnek. A belügyminisztérium által kirendelt orvosok ezideig még a kórházban működnek. Kíméletlen csendőri nyomozás folyik elrejtett értékek és pénz után.

Kiskőrös. „Úgy értesültünk, hogy helybeli egyének fékezhetetlen nyomására, a velünk együtt idetömörített 582 főből álló gettót állítólag Kecskemétre vagy Szegedre kívánják vinni. Könyörgünk, ha lehetséges, akadályozzák meg ezt a borzalmas akciót, míg hivatalos intézkedés nincs. Állítólag a jövő hét elején kellene vagonírozni. Kérjük azonnali válaszukat és a megfelelő szövegezésű táviratot.“ A Zsidó Tanács tagjai: Ruder Mór, Lebovits Vilmos, Gottlieb Sándor, Spiegel Izsák, Kúp fér Mór, Blumenthal Mózes. (A kiskőrösi aut. orth. izr. hitközség, mint anyakönyvi kerület távirata, melyet június 15-én a Zsidó Tanácshoz intézett)

Kalocsa. Az elkülönítés a Tomori-utca és a Híd-utca néhány házában történt. Létszám: a dunavecsei járás oda telepített zsidóságával együtt 617. A kalocsai és dunavecsei járás zsidó lakossága a Búzapiac-téren egy paprikamalomban van elhelyezve. Általában a helyzet kielégítőnek mutatkozik. Ezidő szerint levél, pénz és csomag is küldhető. Élelmiszereket nem kell küldeni, mert elegendő van. Az ételmezés részben közös konyhán, részben, ahol lehetséges, családi konyhán történik. Betegszoba van, a gettóban két orvos működik. Gyógyszerkészlet van, a súlyosabb betegeket a Szentkereszt-kórházba utalták be. A Zsidó Tanács elnöke dr. Wolf Mátyás, tagjai: dr. Szekeres Gyula és dr. Link Elemér (Kalocsa), Tápai Sándor (kalocsai járás) és Faragó Ferenc (dunavecsei járás).

Makó. Itt nyert elhelyezést Földeák, Apátfalva, Nagylak, Magyarcsanád, Csanádpalota, Pitvaros, Kiszombor és Szőreg községek zsidósága is. (Június 8.)

Békéscsaba. Újabb rendelkezés szerint június hó 16-án az ottani dohánygyárba helyezik át a zsidókat (2500 békéscsabai és 500 vidéki). Eddig viszonylagosan igen jó helyzetben voltak, most pedig elszállításra készítik őket (Dr. Szabó Ödön békéscsabai főrabbi június 14-iki jelentése.)

Szarvas. A gettó kijelölése megtörtént, az átköltözködés megkezdődött (május 17.).

Debrecen. A Gestapo debreceni és vidéki zsidókat összeszedett, Hajdúszentgyörgyön, táborban őrzik őket (április 8.).

Későbbi jelentés. A város lakossága (9000 zsidó személy) a Csapó-, Széchenyi-, Simonfi-utcák és a József kir. herceg-útja, valamint mellék-utcáik, Csók-, Zsák-, és a környező utcákban lettek elhelyezve. Ételmezés jó, kórház, orvos és gyógyszer van. A zárt terület 11—1 óra között elhagyható. Csomag, levelezőlap küldhető. A Zsidó Tanács tagjai: dr. Weisz Pál, Weinberger Miksa, Bernfeld és Waldmann.

Kivonat egy június 4-én, a Tanácshoz küldött magánlevélből:

Azóta, sajnos, javulás nem történt, sőt minden irányú szigorítás. Az ellátás semmivel sem javult, viszont napról-napra nehezebb problé-

mák előtt állunk, miután a készletek és tartalékok teljesen kiapadóban vannak. Különösen a gettó harmadának kiürítésével, az ott lakók mindennemű készletének elkobzásával. Gáz-, villanyvilágításunk nincs, postakézbesítési, feladási lehetőség sincs. Újságokat nem kaphatunk, távozási engedélyt a gettó területéről még kivételes esetekben sem adnak, csak az igényelt munkák ellátására, a német hadiüzemek részére, német katonai kísérettel, az itteni kényszermunka ellátására pedig megfelelő rendőri kísérettel. Kényszermunka-szolgáltatásunk napról-napra gyarapszik, az igénybevett nőkn kívül 13—14 éves gyermekeket, 70 éven felüli férfiakat vagyunk kénytelenek munkába állítani, hogy a tőlünk követelt munkáslétszám-követeléseknek megfelelhessünk. Mindezek előfeltétele volna, hogy megfelelő anyagi fedezettel is rendelkezünk, azonban a visszamaradtak anyagi helyzetének napról-napra történő romlása folytán teljes vagyontalanság, másrészt viszont a megmaradt nagygettóban lakók tartalékjainak felemészése olyan helyzetbe hoz bennünket, hogy a legfontosabb intézmények, a kórház, imaház, népkonyha fenntartásához okvetlenül kérnünk kell további segítségüket Rendkívül aggályos, pillanatnyi helyzetünkől függetlenül, további perspektívánk, de reméljük, nem szükséges, hogy a legcsekélyebb mértékben is felhívjuk b. figyelmét hogy érdekünkben szíveskedjék mindent megtenni a célból, hogy itthon dolgozhassunk és gondoskodhassunk a szűk keretek közé szorított életlehetőségünkről. Remélem és elvárom további hathatós támogatásukat, nemcsak anyagiakban kifejezve, hanem olyan irányban is, hogy megfelelő intervenció történjék, hogy itt maradhassunk és fejthessük ki családainkkal és közületekkel szembeni munkánkat Tudatában vagyunk annak, hogy rendkívül sok megkeresés érkezik a központhoz, nem is könnyen határoztam el magam, hogy e soraimmal zavarjam, azonban kénytelen vagyok 900 hittestvérem érdekében.

Levelemből szándékosan kihagytam a szentgyörgyi tábor problémáit, bár ez okoz még legnagyobb gondot mert ott még ma is több, mint 300 főnyi, nagyrészt különböző vidékekről összegyűjtött testvéreink vannak, akiknek ellátása teljesen a mi feladatunk, s hozzájárulást, sajnos, alig kaptunk, mert nevezettek hozzátartozói nincsenek ma már abban a helyzetben, hogy ily irányú támogatást nyújthatnának nekünk. Eddig igyekeztünk rendkívüli munkával ezen kötelességünknek megfelelni, azonban most már, bármilyen erőfeszítéssel is, képtelenek érezzük magunkat, hogy ezt a magunk erejéből elláthassuk

Június 7-iki telefon jelentés: A gettó teljesen körül van zárva, az őrzést az ottani rendőrség végzi, senki ki nem mehet, tilos mindennemű érintkezés. A bevonulásra kötelezetteket sem engedték bevonulni. Eddig senkit el nem vittek.

Június 8-iki jelentés: A városnak a közelmúltban történt bombázása az eddigi három szállítmány elindulása után, a pályatest megrongálódása és vagonhiány miatt, egyelőre abbamaradt A még ottlevő zsidóság romeltakarításra lett kivezényelve.

Június 20-iki információ: A debreceni zsidóság maradékát a város végén levő téglagyárba szállították.

V. Tisztogatási akció.

Pécsvárad. Mohácsra vitték a zsidókat (május 17.).

Pécs:

A gettóban elhelyezettek sorsa tűrhető. Levél- és csomagposta van. Nagyon indokolt esetben egyórai kimenőt is kaphatnak a gettóból, de oda bemenni nem szabad. A kisiparosok bevihették szerszámaikat és ott dolgozhatnak, de általában tömegmunkára rendelik ki, fizetés nélkül, a férfiakat és nőket. A gettóban 30 közös konyha van. Akiknek van pénzük, azok 3 pengőt fizetnek a napi étellezésért. A többieknek nem kell fizetniük. Egyforma étellezésben részesül mindenki. Az étellezés egyébként tűrhető, néha még hús is van.

A zsidó gyermekek zsidó tanítók felügyelete alatt óvoda-, illetőleg iskolaszerűen foglalkoznak, játszanak. A zsidók behívása 18—55 éves korig, névszerint már megtörtént. A 17 kivételezett katonai szolgálatra hívták be, mint román és zsidó munkásszázadokhoz keretbeli tiszteseket, illetve tiszteket.

A gettóban általában nincsen túlszűfolttság, 4 személy esik egy szobára, a villanyt azonban kikapcsolták. A gettó köré most készül két méter magas sövény-kerítés, amelyet egy zsidó munkásszázad épít.

Másik jelentés:

3 kilós csomag küldhető, tartalmazhat füstölthús-árut, süteményt tojástart. Minden egyébhez külön engedély kell, amit itt kell megszerezni. Egyes csoportok kijárnak mezőgazdasági és kertészeti munkára. Villanyvilágítás ismét van.

Június 7. Pécsre posta nem mehet

Paks. A szekszárdiak egy része is itt van (kb. 800 személy együttesen).-A hatóság megértő, de szigorú, fekvőhely korlátozott.

Sárbogárd. Itt koncentrálták a következő községek zsidóságát is: Alap, Cece, Vajta, Hercegfalva, Sárszentmiklós, Kálóz, Sárosd, Sárkeresztúr, Szolgaegyháza, Sárszentágota és Igái. (Június 8.)

Bonyhád. összesen 1117 zsidó, a bonyhádi, bátaszéki, aporhanti, zombai, kélyi, teveli, kisvekei, szekszárdi és környékbeli. Helyzetük általában elviselhető. (Június 18.)

Sopron. A Zsidó Tanács tagjai: Rosenheim Zsigmond (elnök), Steiner Emil, Rosenberg József, dr. Lederer Manó, dr. Krausz Béla, Goldschmied Sándor, Krammer Géza (kivételezett) dr. Hasler Béla (kikeresztelkedett). Goldschmied Szigfried és Krausz Mihály, mint volt hitközségi elnökök, tanácsadóként. (Június 19-iki információ.)

Sárvár. A cukorgyár és a selyemgyár egy része, a különböző helyekről internáltak tábora. A városban a zsidó templom, a hitközségi épületek és a rabbi-lakás a gettó. A városiak és a táborban levők együttes száma 5000. Kórház nincs, a cukorgyárban levő orvosi rendelőt betegségbárá alakították át. Orvosok vannak, saját gyógyszerellátás. Étellezés kielégítő. A zárt területet városiak elhagyhatják, a táborbeliek nem. Zsidó Tanács van. Szabadon mozoghat: Löwinger Albert. Csomagot, levelet lehet küldeni, az internáló táborra külön rendelkezések állanak fenn.

Június 15:

Romlott a helyzet, amennyiben egy csendőrszázadot helyeztek ide, amelynek számára a gettó épületeiből, illetve lakásokból vettek el helyet. A zsűfolttság igen nagy, vannak szobák, amelyekben 17—20 személy lakik. A Tanács elnöke, Fischer Jenő igen nehéz helyzetben van,

mert a szolgabíró az összes előterjesztéseket elutasítja és csak igen nehezen tud időnkint némi engedményt elérni. A gettó lakói mind szegény emberek, akiknek egy része az orth. templomban van elhelyezve, másik része a cukorgyárban. Jóformán mind orthodoxok és főleg zsidóradékban, illetve olajban szenvednek nagy hiányt. Gyakoriak az elhalálozások. A gettóból nincs ki- és bejárás (csak Fischer jöhet ki), és írni, valamint csomagot ide küldeni nem lehet. A gettó lakosainak még az internáló-tábor lakóit is támogatniuk kell.

Nagykanizsa. Április 26-án 3000 zsidót gyűjtöttek össze a templomban.

Nagyatád. Április 5-én, kora reggel 16 zsidót szedtek össze a csendőrok, a járásbírósaág fogdájába zárták, majd a nagykanizsai internálótáborba szállították őket.

Körmend. Csomagküldőei tilalom (június 7.).

Szombathely:

Június 15.: A gettóban lakók helyzete erően romlott. A gettót szigorúan őrzi a csendőrség, a ki-bejárás teljesen meg van tiltva. Még élelmiszervásárlás címén sem lehet kimenni, úgy, hogy a magukkal hozott készleteket már teljesen felélték. A szegények részére egy ideig közös konyha működött amely azonban mdst megszűnik, mert az élelmiszerek elfogytak és már csak a tehetősebbeknek van némi készletük. Sürgősen kérnek tehát élelmiszert, olajat és gyógyszereket. Ezenkívül, ha lehetséges, pénzküldeményt is kérnek. A Zsidó Tanács elnöke, Zalán papírkereskedő, igen derék ember és dr. Dán helybeli ügyvéd ugyancsak jól működik. Ezidőszertint postaküldeményt nem lehet továbbítani.

Június 20.: Körmend, Szentgotthárd, Beled és Vasvár lakosságát is Szombathelyen koncentrálták.

Keszthely. A városi, valamint a járási zsidók gettókba való elhelyezése befejezést nyert. A Zsidó Tanács vezetője dr. Kovács Endre keszthelyi ügyvéd.

Nagykanizsa:

A gazdasági iskolában, továbbá a zsidó templom és környékén gettósították a városi és a környéki, valamint a délsomogyi járás, Muraköz, Csáktornya, Alsólendva zsidóságát továbbá az ország minden részéből érkeztek a helybeli internáló-táborba. A zárt területek el nem hagyhatók. Élelmezés rossz, kórház, gyógyszer nincs, orvos szabad mozgással: dr. Roth Béla. Csomag, levelezőlap küldhető. Zsidó Tanács van. Kivételezett személy: Spiegel Viktor (Sugár-út 46.)

Sümege. A zsidó lakosságot Zalaegerszegre szállították.

Tapolca. A gettó kijelölése megtörtént az átköltözés megkezdődött (május 17.).

Zalalövő. A zsidókat a zalaegerszegi gettóba szállították (május 17.X)

Veszprém:

A veszprémi gettó (veszprémi és enyingi járás) részben a komakúti laktanyában. Azelőtt ez elhanyagolt kaszárnya volt amelyből kocsiszámra kellett kiszállítani a szemetet és trágyát stb., 500 lélek lakik összezsúfolva. A helyiséget igyekeztek kimeszteni és egyébként is tűrhető állapotba hozni. A gettó lakói saját pénzükön fürdőszobát WC-t létesítettek, valamint egy kis, két szobából álló kórházat is. Négy orvos van. Közös konyhán étkeznek, amely azonban megszűnőben van, mert minden élelmiszer elfogyott. Egy keresztény földbirtokos nemrég

két puttony cseresznyét adományozott, ez volt a tábor aznapi ebédje. Sürgős segítséget kérnek. Kivétel nélkül igen szegény emberek. Itt vannak még a környéki: Enying, Herend stb. zsidói is.

A másik tábor a Horthy Miklós-utcában, a zsidó templomban van. A padokat kirakták és a padlón vannak a hálólhelyek. A szomszédos, illetve a templom udvarában levő iskolában ugyanaz a helyzet, valamint a kultúrpületben is és 3 magánépületben. Itt 650 veszprémi és 53 vidéki valamivel jobb körülmények között van, mint Komakúton. Itt közös konyhát vezetnek, amely szintén igen szerény eszközökkel dolgozik. A zsúfoltság igen nagy. Az egészségügyi viszonyok úgy itt mint Komakúton igen aggasztóak, fertőző betegségek fenyegetnek. Sok a gyengélkedő és orvosi kezelésre szoruló. Orvosságban itt is nagy hiányban szenvednek, orvosi műszerek nincsenek, mert azokat nagyrészt elvették az orvosoktól. Kötszerek is hiányoznak. Mindkét helyen szigorú csendőrség van, a ki- és bejárás teljesen el van tiltva. Idegen csak a legnagyobb nehézség árán juthat be. (Június 15.)

Egy másik jelentése a helyi tanácsnak:

A kikeresztelkedettek és zsidók vegyesen. A két gettó külön tanáccsal és külön adminisztrációval bír, bár természetesen a veszpró-, miek segítik a másik táborbelieket, ahogy tőlük telik.

A városi gettóban 5 magánlakásbeli és 10 közkonyha van, de a magánlakásbeliekről is 25—30 személy nyer ellátást konyhánként. A felsorolt konyhák mintegy 180 személyre külön rituális ételleket készítenek. Eddig legnagyobb részben a behozott élelmiszerkészletekből láttuk el a konyhát, de 10 megbízott naponta 2 órán át (11—13) a piacon is eszközölhet bevásárlást. A konyhák természetesen a legegyszerűbb keretek között főznek, mert jól tudjuk, hogy amint a behozott élelmiszerek elfogynak, csak nagy nehézségek árán tudjuk majd megszerezni mindazt, ami 650 ember ellátásához szükséges.

Külön tussoló, valamint WC és mosdóberendezések létesítése folyamatban van, s ezek létesítésével kapcsolatos munkák már befejezéshez közelednek. Minden létesítmény a hatósági előírások szerint történik. Téli templomunk kb. 40 személy részére érintetlen, abban istentiszteleteink zavartalanul folynak. Hétköznapokon azonban irodának kényszerülünk használni. Szombat délutánokon külön női istentiszteleteket rendezünk. A 6 éven aluli gyermekek részére óvodát, az elemi iskolaiak részére nyári iskolát, a serdülő ifjúság részére külön foglalkoztatást szerveztünk meg, helyiség hiányában mindezt a szabadban. Minden munkabíró férfi és nő, aki erre az államrendőrségtől engedélyt nyert vagy nyer, munkára jár. Egyelőre azonban nem mindenki kap erre engedélyt. Van külön betegszoba, orvosi rendelő, esetleges fertőző betegek megfigyelésére külön helyiség. A gyógyszerek beszerzésében eddig fennakadás nem volt. Az ellátáshoz szükséges pénz ezidőszent, tekintettel az önköltségi ár megtérítésére, még rendelkezésünkre áll, hogy meddig, azt nem tudjuk, mert igen sokan pénz nélkül állanak. Egyelőre igen nagy gondunkat képezi annak a 15.000 pengőnek az előteremtése, amibe a fent vázolt munkák kerülnek. Megnehezíti helyzetünket az a körülmény, hogy a veszprémi zsidó kereskedőtársadalom már március 23-ika óta kereset nélkül van, mivel a veszprémi zsidó üzleteket már 4 héttel az erre vonatkozó rendelet megjelenése előtt, bezárták. Ezenfelül az 1944-es, tehát a folyó évi adókat teljes egészükben, az év végéig, valamint minden egyéb köztartozást, a leg súlyosabb következmények terhe mellett, be kellett fizetni.

Általános kilépés a gettóból a napnak egyetlen szakában sincs megengedve. A Tanács 10 tagból áll, ezek közül 5 tagnak van minden nap, vasár- és ünnepnapokon kívül, délelőtt 9—11-ig kilépése a hatósággal való érintkezés végett. A főrabbi úrnak péntek délután és szombaton délelőtt a másik táborba a lelkeszi teendők és a temető inapiéiálása végett a gazdasági bizottság bevásárló-csoportjának (10 személy) minden nap délelőtt H—13 óráig beszerzések megejtése végett van engedélye.

Kézbesítő állandóan, borbélyok stb. csak meghatározott időben léphetnek be. Munkára csak csoportosan távoznak.

A távollévő veszprémiek száma megközelíti a 170-et, nem számítva a háborúban elhunytakat. A zsidó intézmények és egyesületek külön nem működnek, minden központilag történik. Igen nagy zsúfoltságban vagyunk, 2 négyzetméter jut egy emberre. Egy tanteremben 30—35 ágy van felállítva, a kiüresített nagytemplom épületében mintegy 250 ember lakik. Részben a hitközség, részben a közvetlen szomszédos épületekben mindössze 10 magánlakás állott rendelkezésünkre, azonban ugyanilyen mérvű a zsúfoltság. Csak levelet kapunk, pénz- és csomagküldeményeket nem kézbesítenek a gettó területén. Ezért a nyugdíjasok és hadigondozottak ellátmánya kétséges.

VI. Tisztogatási akció.

Kispest.

Április 5-én, a bombatámadás után, néhány órán belül 50 lakást adtak át a károsultaknak, azonnal megalakult a tájékoztatósi és fuvarozási osztály. Két napon belül újabb 50 lakást kértek, majd pedig további 30 lakást. 10 napon belül a nagyobb lakásokra irányuló igényeket is kielégítették. A szegények ingóságait pénzért kellett megváltani a bombakárosultaktól. A Zsidó Tanács tagjai: dr. Rosenfeld Zoltán, dr. Nemes Károly, dr. Frank Ernő, dr. Krausz Lajos, Vas János és Gergely Nándor. Adatszolgáltatási kötelezettség április 15-én. Május 15—30 között rendkívüli zsúfoltságban való összeköltöztetés. Újabb tanácsstagokat nevezet ki a polgármester: Somogyi Henrik, Ungár Sándor, Herskovits József, dr. Gergely Sándor. Felállítat Egészségügyi Házat a zsidó betegeknek. Keresztény lakások rendbehozása is a zsidókat terheli. 53 utcában 548 szobában laknak, de anyagilag teljesen kifosztva és kifárasztva. (Június 15.)

Rákócscsaba. Az aszódi járásból mintegy 500 zsidót telepítettek ide. Eddig elég zsúfoltan, de mégis házakban laktak. Ma reggel azonban csendőrök összeszedték őket és az iskolába koncentrálták. (Június 19.)

II.

A NACI-MEGSZÁLLÁS ÉS A DEPORTÁLÁS KÖLTSÉGEI

A német megszállás okozta költségekről 1947 november havában számolt be a Magyar Állami Számszék, amely kiadta az 1944. évről szóló *Zárszámadásokat*.

(Természetesen ez csak a Magyar Állam által hivatalosan kifizetett összegeket mutatja ki, az országból elrabolt műkincsekről, gazdasági javakról és háztartási ingóságokról, valamint a zsidóságtól kizsárolt és elrabolt értékekről e kimutatás mit sem tartalmazhat).

A Zárszámadás XIII. fejezete a Belügyminisztérium adatait közli.

Az „előirányzat nélküli“ kiadások között találjuk a kötet 52. oldalán, 1. cím, 4. rovat alatt:

„A magyar honos zsidók áttelepítésével kapcsolatos költségekre“: 1,398.915 pengő 80 fillér. Ez összegből:

a Sztójay-kormány (márc 19—okt 15.) elköltött 632.405 pengő 44 fillért, a Szálasi-kormány (okt 16—dec. 31.) elköltött 766.510 pengő 36 fillért

Ha figyelembe is vesszük, hogy a pengő akkori értéke mellett ez nem volt jelentéktelen összeg, mégis elégtelennek tűnik fel, ha arra gondolunk, hogy Endre és Baky milyen óriási apparátust mozdított meg. A magyarázatot a 62. oldalon kapjuk meg, ahol a 8. cím alatt amely a „közbiztonsági és közrendészeti szolgálat“ átmeneti kiadásait sorolja fel. Itt kiderül, hogy a „csendőrség felszerelésének kiegészítése“ fedőnév alatt a költségvetésileg előirányzott 1,030.000 pengővel szemben valójában 17,048.062 pengő 76 fillér valóságos kiadás jelentkezik. A költségvetésileg engedélyezett összeget március 18-ig már elköltötték. Ez ténylegesen, Keresztes-Fischer belügyminisztersége alatt a felszerelés kiegészítésére szolgált s 1,073.029 pengő 04 fillérrel alig lépte túl valamivel a költségvetésbe beállított tételt Jarossék azután október 15-ig további 6,322.522 pengő 72 fillért a gettósítás és koncentráció csendőr-költségeiből itt számolták el. Szálasiék deportálás! akcióira még további 9,652.511 pengőt is e rovatban számolnak el.

Mindez a magyarországi csendőr-költségekre kellett a németek — mint az egyik előző fejezetben kimutattuk — a vasúti szállítás költségeire, *márka-tartozásukból írtak le hatalmas összeget*, aminek elszámolása nem tűnik ki a Zárszámadásból.

A német megszállás mérhetetlen nagyszabású kizsákmányoló voltát igazolják azonban még más adatok is. Így a Zárszámadás 74. oldalán a XIV., a pénzügyminisztériumról szóló fejezet 15. címe, az „dtmeneti kiadások“ alatt az „előirányzat nélküli kiadások“ 4. rovatában kimutatja: *Magyarországon tartózkodó német katonai alakulatok és egyéb szervek pénzellátmányára*“ (nyilván, egyéb szervek alatt a Gestapo és az SS Sonderkommando is értendő) az 1944. év folyamán 1569 millió pengőt kellett kiutalni. Ebből, az akkori időkben méltán horribilisek nevezhető összegből Sztójayék 1069 millió folyósítottak, Szálasiék pedig a további félmilliárd pengőt

Ugyanezen oldalon az 5. rovatban „a Magyarországon tartózkodó német katonai alakulatok részére végzett bér munkák költségeinek előlegezésére“ 260,829.273 pengőt (Sztójayék 140,829.273, Szálasiék 120 millió) kellett kifizetni.

A 6. rovat alatt „a Magyarországon tartózkodó német katonai alakulatok részére végzett bér munkák költségeinek emelkedésével kapcsolatos különbözetek kiegyenlítése“ címén pedig további 40,226.043 P 53 f. (Sztójayék 34,873.238 P 96 f, Szálasiék 5,352.804 P 57 f.).

A 8. rovatban „Magyar exportőrök kompenzációs szállításokból eredő márkaköveteléseinek kiegyenlítése“ címén 117,363.863 pengő 50 fillér, amely összeg teljesen a Szálasi-rezsimet terhelte.

A 9. rovatban „német tulajdonban levő, magyarországi kibocsátású részvények felvásárlására az 1944. évi március 18-án kötött megállapodás alapján“ 107.304,061 pengő 50 fillért (Sztójayék 102.274.171 pengő 50 fillér, Szálasiék 5,029.890 pengő) kellett fordítani. E tétel alatt a nácik tulajdonába került, olyan magyar kibocsátású részvényeket kellett át-

venni, amelyeket ők a zsidóktól raboltak el külföldön, ahol magyar zsidók vagyonait lefoglalták.

Felvettek még „előlegeket” is. A Zárszámadás 84. oldalán a kereskedelmi és közlekedésügyi minisztérium „előirányzat nélküli” kiadásainak 1. címe alatt, a 9. rovatban „Németországnak háború utáni szállításra előleg” címen a Sztójay-kormány kiutalt 42,502.456 pengő 43 fillért.

Ismételten hangsúlyozzuk, ezek az összegek szabályos állami kiutalások voltak. Ezenfelül történtek természetesen a németek önhatalmú rablásai és a magyar gazdasági élet teljes kifosztása.

A zsidóság deportálására azonban nemcsak a fent kimutatott „áttelepítési” költségeket fordították, valamint a csendőrségi „felszerelési” túllépéseket, hanem a rendes költségvetési kiadási előirányzatot is túllépték úgy a csendőrség, mint a rendőrség esetében. Ez utóbbinál például az előirányzott 93,007.000 pengő költségvetési tétel helyett 119,914.211 pengő 50 fillér volt az 1944. évi rendőrségi kiadások összege.

A Zárszámadás tanúsága szerint csak a csendőri és rendőri vpon a deportálás 60 millió pengőjébe került az országnak, azonkívül, amit a németeknek kellett fizetni az ország „zsidótlánításáért”. A vér-díj milliárdokra rúgott...

III.

JEGYZŐKÖNYVEK ÉS VALLOMÁSOK A MAGYAR ZSIDÓSÁG DEPORTÁLÁS ODAN VALÓ ELPUZTÍTÁSÁRÓL

1. Auschwitz (Oswiezim)

a) Hivatalos orosz Jegyzőkönyv magyar vonatkozású adatai

A német fasiszta gonosztevők és cinkosaik bűncselekményeinek felfedezése és kinyomozása céljából létrehívott orosz Rendkívüli Állami Bizottság megbízásából egy törvényszéki orvostani bizottság 1945 február-március hónap folyamán alapos nyomozás után megállapította a németeknek az oswiezimi (auschwitzi) táborban elkövetett bűncselekményeit. A Vörös Hadsereg által 2819 személy kihallgatása, a róluk felvett orvosi láttelepek alapján, valamint az ott felfedezett német okmányoknak, a helyszínen talált felrobbantott krematóriumok és gázkamrák maradványainak, a tábor területén talált hulláknak, végül az Európa legkülönbözőbb országaiból származó, kivégzettek által hátrahagyott és a tábor raktáraiban, barakkjaiban őrzött holmiknak és okmányoknak tanúsága szerint:

1. A németek a táborban agyonlövés, kiéheztetés, megmérgezés és agyonkínzás útján megölték a Szovjetunió, Lengyelországnak, Franciaországnak, Belgiumnak, Hollandiának, Csehszlovákiának, Jugoszláviának, Romániának és Magyarországnak, valamint egyéb államoknak 4 millió polgárát

2. Német egyetemi tanárok és orvosok a táborban „tudományosan” nevezett kísérleteket hajtottak végre eleven embereken — férfiakon, nőkön és gyermekeken.

Az oswiezimi táborban gázkamrák, égetőkemencék, boncoló-osztályok és laboratóriumok is voltak, és mindez embereknek kínhalállal való kivégzése céljából. A németek a gázkamrákat „különleges rendeltetésű fürdőknek” nevezték. Bejárati ajtajukon ez a felírás állott:

„Fertőtlenítő“. Egy másik ajtaján: „Bejárt a fürdőbe.“ Ily módon a kivégzésre kiszemelt emberek többnyire gyanútlanul beléptek a „Fertőtlenítő“ feliratú helyiségbe, ott levették, majd a különleges rendeltetésű „Fürdőbe“, vagyis a gázkamrába hajtották őket, ahol azután egy cyklonnak nevezett mérgező anyag hatása alatt elpusztultak.

A táborban működtek különleges kórházak, boncteremek, szövettani laboratóriumok és egyéb, hasonló intézmények is, azonban nem az emberek gyógyítása, hanem elpusztításuk céljából. Német egyetemi tanárok és orvosok ezekben tömeges kísérleteket hajtottak végre teljesen egészséges férfiakon, nőkön és gyermekeken. Tanulmányokat folytattak nők sterilizációjával, férfiak kiherélésével és gyermekek testén, valamint mesterségesen rákkal, tifusszal és maláriával megfertőzött tömegeken végzett megfigyelések útján, élő embereken tapasztalták ki a mérgező anyagok hatását

A tábor Oswiezim (Auschwitzi városa körül, nagy kiterjedésű területen feküdt és a táboroknak egész hálózatát jelentette: Auschwitzot, Birkenaut, Monowicét, Holeschaut, Jawischwitzot, Neudochsot, Blehamert és másokat. Az alaptáborok — Auschwitz és Birkenau — 467.5 hektárnyi területet foglaltak el, és mintegy 620 lakóbarakk, valamint szolgálati helyiség állott ott. Az oswiezimi táborokban állandóan 180—200 ezer foglyot tartottak. Az összes táborokat mély árkok vették körül, ezen kívül sűrű, szöges dróthálózatot feszítettek ki, melybe magasfeszültségű áramot vezettek.

1939-ben kezdték az építkezést. Az első krematóriumot 3 kemencével, Auschwitzban, 1941-ben állították fel. Azután gigantikus méretűvé és tökéletes technikai felkészültségűvé kívánták kiépíteni 1942 nyarán ezeket a megsemmisítő telepeket s Birkenauban négy óriási krematóriumot és gázkamrát állítottak fel, amelyekben 12 kemence volt 46 retortával; mindenegyes retortában 3—5 hullát lehetett elhelyezni, ezeknek elhamvasztása kb. 20—30 percig tartott. A krematóriumok mellett épültek a különleges rendeltetésű fürdők, az emberek megfullasztására szolgáló gázkamrák, vagy az alagsorban elhelyezve, vagy külön, a krematóriumokhoz hozzáépített épületekben. Ezenkívül a táborban volt még külön „fürdő“, e az ezekből eredő hullákat külön máglyákon égették el. Az elpusztításra kiszemelt embereket botütésekkel, puskatussal, kutyákkal hajszolták a „fürdők“ felé. A kamrák ajtaját légmentesen elzárták és a bennlévő embereket cyklonnal megmérgezték.¹⁷⁰ A halál 3—5 percen belül állott be, 20—30 perccel később a hullákat kiszedték és átszállították a krematóriumok kemencéibe. Az elhamvasztások előtt fogászok kihúzták a hullák szájából az aranyfogakat és koronákat.

A gázkamrák „termelőképesége“ természetesen felülmúlta a krematóriumokét, ezért a németek a hullák elhamvasztására még hatalmas máglyákat is emeltek. Erre a célra külön árkokat ástak, 25—30 méter hosszúságban, 4—6 méter szélességben és 2 méter mélységben. Az árkok mentén külön hamutartószerű mélyedések húzódtak, keskenyvágányú kisvasúton tolták ide a hullákat, majd áttették az árkokba, rétegesen fel töltött farakásokra, leöntötték petróleummal és így gyűjtötták meg. A hamut nagy gödrökbe töltötték, vagy a Sola, illetve Visztula folyókba

¹⁷⁰ A nürnbergi főtárgyaláson Georg Schnitzler tanú elmondta, hogy IñJler-Conradi vegyész találmánya volt ez a gáz. Az I. G. Farbenindustrle társ-vállalata, az Anorga Társaság készítette és adta el. Az I. G. FarbenIndustrie így ajánlotta a kormánynak: „Biztosíthatjuk, hogy a cyklon-gáz alkalmazása emberek elpusztítására igen alkalmas, mert gyorsan hat és ára igen mérsékelt.“

öntötték. Ipari felhasználás céljából az el nem égett csontokat összezúzták és a táborban megtalált okmányok tanúsága szerint 112.600 kg emberi hullából származó csonttörmelékot adtak el a Strehm-cégnek, amely ebből az anyagból szuperfoszfátot gyártott. A németek ipari célokra használták fel a deportált nők fejről lenyírt haját is.

Az oswiezami táborban) a németek átlagban naponta 10—12.000 embert öltek meg és égettek el, éspedig 8—10.000-et a folytan érkező utánpótlásból, 2—3.000-et pedig a táborokban levő foglyokból.

A Vörös Hadsereg által kiszabadított orvosok, a tábor volt lakói, köztük *dr. Keppich Anna* Kolozsvárról származó magyar-zsidó orvosnő, valamint *Klein Judit* kiszabadított magyar zsidó táborlakó és társaik részletes vallomást tettek azokról a rendkívüli nagyszámú „orvoái“ kísérletekről, amelyeknek szemtanúi, illetőleg Klein Judit szenvedő részese is volt. Ezeket német fasiszta egyetemi tanárok hajtották végre a táborba zárt személyeken.

Német orvosok tetszésük szerint hajhattak, itt végre sebészeti műtéteket, hogy gyakorolják magukat a még kellőképp el nem sajátított operációs technikában. Fiatal orvosok sérvműtéteket hajtottak végre olyanokon, akiknek semmi bajuk sem volt. Mihelyt valaki a legesekélyebb hátbántalmakra panaszkodott nyomban hasműtétet hajtottak végre, hogy a fekélyoperációt gyakorolják. Mesterséges gyulladással folytatott halálosan legyengített foglyokat gyakorlás céljából amputáltak. A tábor 10 barakkcsoportjában egyezzerre 400 női fogoly volt mindig, akiken sterilizációs tanulmányokat folytattak különböző módszerekkel. Mesterséges úton rákot oltottak be. Erőszakosan siettették a a terhes nők szülését, mesterséges bőrbajokat idéztek elő, mesterségesen sárgaságot okoztak, stb., stb. A férfiakon különböző utakon hajtották végre sterilizációjukat. Mesterségesen kötőszövet-gyulladásokat is idéztek elő. Egyéb kísérletek egész sora folyt — mesterséges malária-fertőzés, mesterséges megtermékenyítés, stb. Az áldozatul szolgáló foglyok gyors és fájdalmas halálának előidézésére is kísérletek folytak. Mérgezési kísérleteket is végeztek, így például fenolnak a szívébe juttatása által tízezreket gyilkoltak meg. Ha kiütéses tífusz tört ki, akkor egész barakkok lakóit irtották ki gázzal való mérgezés útján.

A táborokban őrzött foglyokat úgynevezett szelekción eljárások során választották ki elgázosításra és elhamvasztásra. Szelekción a legkülönbözőbb helyeken végeztek, a krematóriumok közül, a kórházakban, a barakkokban. Már a foglyok megérkezése során rendszerint Mengele doktor, magyarországi, erdélyi, szász-származású főorvos szelektált, idősebbeket, gyengébbeket, betegeket, gyermekeket, gyermekes anyákat azonnal balra állított, „fürdőbe küldte“, elhamvasztatta.

A vizsgálat megállapítása szerint Oswiezimbe naponta átlagosan három-öt szerelvény érkezett elpusztításra szánt emberekkel és egy-egy szállítmány két-három ezer személyből állott. Európa minden országából hozták az áldozatokat. A felszabadulás után talált 2819 fogoly közül 542 magyar zsidó volt. Ezek előadták, hogy a németek minden érkező magyar szállítmányból kiválasztották a leginkább alkalmas 200—500 főt a táborban végzendő munkák céljára, a többieket egyenesen az auschwitzi és birkenai gázkamrákba és krematóriumokba vitték.

Kittmann György magyar származású zsidó vallja:

1944 júniusában kerültem szüleimmel és mintegy 3000 más személlyel — férfiakkal, nőkkel, aggastyánokkal és gyermekekkel vegye-

tek, szemüvegek, műfogsorok és minden egyéb felszerelési tárgy rendezve, külön a nagymennyiségű, mindenfajta gyermekruha: ingek, szoknyák, felöltők, sapkák, stb. A ruhákon, cipőkön és egyéb tárgyakon különböző állambeli gyárak, így magyar jelzések tízezrei is. Ugyanúgy a bőröndökön még ott voltak a különböző európai, köztük magyar városok szállodáinak cédulái is. A tábor iratai között megtalálták az elismervényeket, a már előzetesen Németországba küldött óriási ruha- és felszerelési anyagszállítmányokról. Az oswiezimi tábor tímárüzemében a bizottság 293 bála becsomagolt női haját talált 7000 kg súlyban. A szakértő bizottság megállapította, hogy ezt a hajnyagot 140.000 nőről nyírták le.

A benyomuló oroszok által felszabadított foglyok németül, magyarul és franciául írt okmányt juttattak el a rendkívüli állami bizottsághoz. „*Felhívás a nemzetközi közvéleményhez*“ az okmány címe és így kezdődik:

„Mi, alulírottak, akiket a hatalmas Vörös Hadsereg szabadított meg a véres náci zsarnokságtól, vádoljuk a nemzetközi közvélemény előtt a Hitler Adolf-vezetése alatt álló német kormányt, a világtörténelem legnagyobb tömegmészárlásával, állati kegyetlenkedéssel, német rabszolgaságba való elhurcolásával...”

A felhívás az alábbi szavakkal végződik:

„A nemzetközi közvéleményhez fordulunk, — kérésünk, hogy derüljön világosság többmillió különböző nemzetiségű, elpusztított ember sorsára. Csak a csoda mentett meg minket Noha a hitleristáknak visszavonulása pánikszerű volt mégis mintegy 58.000 foglyot hurcoltak el magukkal. Ezeknek az éhségtől elcsigázott embereknek gyalog kellett vonulni, de alig mehettek többet néhány kilométernél... Mi alulírottak a nemzetközi közvéleményhez fordulunk és az emberiség nevében kérjük, tegyenek meg minden lehetőt hogy a nácik állati kegyetlenkedése és bűnei a jövőben ne ismétlődhessenek meg —, hogy több millió ártatlan áldozat vérének hullása ne legyen hiabavaló. Kérjük, hogy a hitleristák büntényei és szinte valószínűtlennek látszó állati kegyetlenkedése ne maradjon büntetlenül.“

b) A 70.231-e· Auschwiltzból megszabadított volt fogoly vall Autchwiltz—Birkenau rémségeiről

A jegyzőkönyvet az elhurcoltak és eltűntek ügyosztályában, Miskolcon vették fel 1945 április 21-én az ügyosztály vezetője, Korányi Jenő, Bleicher Éva és Böhm Margit, továbbá dr. Kormos Illés néppügyész és dr. Sásdy Ernő vármegyei főügyész Toch Ernő 33 éves zsidó vallomásától. Személyazonosságát okmányaival, az auechwitz-birkenauai gyűjtőtáborban rátetovált 70.231-es számmal is igazolta.

E jegyzőkönyvből közöljük az alábbi részleteket:

Auschwitzban, 1944 novemberéig a foglyokórház központi irodájában voltam beosztva, amely idő alatt az auschwitz-birkenauai és az összes odatartozó fióktábor férfitagjairól kartotékot vezettünk, úgy, hogy a táborokban majdnem mindenről tudomást szereztem. A kartotéklapokon föl lettek jegyezve a halálesetek, gáz általi és egyéb kivégzések, menekülési kísérletek, elfogatások, transzportok, kórházba való felvételek és elbocsátások. Az általam előadottakat saját tapasztalataimból és fogolytársaim kiegészítő jelentéseiből ismerem. 1940 júniusában kezdtek meg Oswiezim város közelében egy gyűjtőtábor felépítését

Himmlerstadt néven. Az óriási építkezés különböző munkálatainál 8000 fogoly dolgozott, felügyelők kizárólag német hivatásos betörők és egyéb bűnözők voltak. 1940-ben épült az első krematórium, amely a tábor bejáratától balra feküdt és 1943-ig volt üzemben. Naponta átlag 24 foglyot öltek meg ezidőben. Zsidók sohasem éltek tovább 8 napnál (Ebben a számban kizárólag regisztrált foglyok értendők, tehát akik már tetoválva voltak.) Ezen kívül hetenként kétszer-háromszor tömegkivégzések voltak a 11-ee blokkban¹ (kőbarakkban), melyeknél minden alkalommal 250—700-ig különböző nemzetiségű személyek estek áldozatul. A blokk udvarán több ide-oda szállítható akasztófa is volt felállítva. A hóhérszolgálatot hivatásos betörők látták el. Az udvar egyik oldalát szélességben egy fekete fal foglalta el, amely golyófogóul szolgál. A golyóáltali kivégzéseket SS-katonák hajtották végre.

1941-ben Birkenau közelében két parasztházban gázkamrát rendeztek be, ahol naponta 500—500 embert lehetett kivégezni. 1941-ben Heinrich Himmler, az SS országos főparancsnoka személyesen felülvizsgálta a krematóriumot és Birkenauban 4 új krematórium építésére adta ki a sürgős parancsot, amelyek 1942 tavaszán el is készültek. A II. és III. krematóriumnak 8—8, a IV. és V. krematóriumnak már 15—15 kályhája — retortája — volt (Ugyanebben az időben — mint a németek nekünk mondták — egész Németországban 55 kályha működött) Fenti krematóriumok mindegyike most már saját gázkamrákkal is rendelkezett melyekben naponta 3000—5000 emberig lehetett gázzal kivégezni. A II. és III. krematóriumnak másfélszer kettő és félméteres kis gázkamrái voltak, amelyekben egyes kivégzéseket (nem tömeges) intéztek. Amikor az ember egy ilyen gázkamrába belépett, az volt a benyomása, mintha fürdőbe lépne. A falakra zuhanyok voltak festve, míg a szemben levő falra ajtó volt mázolja. A mennyezettől a padlóig köröskörül rácsozott, fűtőtestszerű csövek vezettek, amelyeken keresztül 500 gramm B) cyklon-gázt tartalmazó dobozokat bocsátottak le. A folyadék 27 Celsius-foknál gázosodott el. Ezt a hőfokot maguk az embertömegek termelték ki, akiket 30 véreb harapásokkal űzött a gázkamrákba. Az elgázosítást úgynevezett „SS fertőtlenítő katonák“ végezték. A gázkamrák oldalfalain kis kukucskáló-lyukak voltak, melyeken keresztül meg lehetett figyelni a bent történeteket, öt perc eltelté után szellőztetés következett. A holttesteket azután 15-ös csoportokban csillékbe rakták és automatikusan a kályhákhoz továbbították. Egy fogoly-részlegnek az volt a feladata, hogy az aranyfogakat a holttestekből kiszakítsa. Speciális aranyolvasztó kemencék is voltak. A női hullák haját levágták és matracok tömésére használták fel. Kattowitzban volt egy SS-ellátóparancsnokság. Ide például 1944 novemberében 400 láda szemüveget szállítottak be. A krematóriumok hamuját részben a hirminsei SS tőgazdaság, részben lengyelországi gyárak részére szállították.

A vasútigazgatóságnál talált dokumentumok szerint 1942-ig 2 millió 500.000, az 1943-as és 1944-es években 5 millió embert deportáltak Auschwitz-Birkenaubá. Ebből a szelektálás után mindössze 250.000 férfit és 130.000 nőt regisztráltak, tetováltak számokkal és szállítottak táborba, tehát összesen több, mint 7 millió embert nem is regisztráltak, hanem azonnal gázzal kivégeztek érkezésük után. A regisztrált 380.000 emberből, akik 4 év alatt a táborba jutottak, 1944 októberében 50.000 férfi és 30.000 nő volt csak életben.

A jegyzőkönyvben felsorolja azoknak a németeknek neveit, akik a kivégzésekben közreműködtek, azután így folytatja:

Amikor a német fasiszták megszállták Magyarországot, Birkenauban a Höss SS Obersturmbannführerhez parancs érkezett egy gigantikus méretű megsemmisítő munka előkészítésére, jelezve, hogy intézkedések történtek a magyarországi zsidóság felszámolására. A táborparancsnokság utasítására kilométer hosszúságban sírárkokat ástak ki, máglyarakásokat létesítettek és a krematóriumokban szolgálatot tevő foglyok számát az addigi 215-ről 600-ra emelték. Felügyelőikül ezekhez olyan német hivatásos betörők egész sorát osztották be, akik már legalább 10 évi fegyházat ültek. A Linz melletti mauthauseni gyűjtőtáborból pedig SS-legényeket vezényeltek Birkenaubába.

Április közepén érkeztek az első magyarországi szállítmányok. A gázkályhák és krematóriumok teljes üzemmel dolgoztak, a máglyarakások éjjel-nappal égtek. A kéményekből méter magas lángoszlopok csaptak föl. Az elégett emberhús szagától kibíratatlan volt az egész környéken a levegő. A kivégzéseknél lejátszódó jelenetek ecsetelésére képtelen vagyok. A dolgozó foglyok is csak úgy tudták munkájukat ellátni, hogy állandóan alkoholt kaptak, sőt az SS-legények is részeg állapotban végezték pokoli feladatukat. Több SS-legény örvénylési rohamot kapott, előjáróikra fegyvert fogtak, úgy, hogy azonnal agyonlőtték őket.

Április, május, június, július, augusztus hónapokban naponta 24.000 embert végeztek ki gázzal. Mivel a gázkamrák nem voltak képesek naponta ennél többet befogadni, asszonyokat és gyermekeket élve égették el a máglyákon. Höss műve augusztusban befejezést nyert. Ez idő alatt kivégeztek 690.000 franciát,¹⁷¹ 600.000 magyar zsidót,¹⁷¹ 70.000 lódzi zsidót, 50.000 szalonikii zsidót, 30.000 athéni zsidót, 30.000 theresienstadti zsidót, 25.000 olasz (római) zsidót

Táplálékuk napi 50 (!) kalóriának megfelelő leves volt Egy adat:

11.700 liter vízhez 125 kg száraz főzelék és 25 kg liszt jutott! Végző kórházi adat: 17.000 betegből 48 maradt életben...

A befutó szállítmányokból aránylag kisszámú munkaképest választottak ki, akiket részben Lengyel- vagy Németországba, munkatáborokba vittek, ahol valamivel jobb feltételek mellett inkább meg volt a lehetőség arra, hogy pusztán életüket megmenthessék. A kiválasztott munkaképesek másik része az Auschwitz melletti fióktáborokhoz tartozó bányákban, kohókban, cement- és gumigyárakban dolgozott, ahonnan azonban legkésőbb 2 hónap múlva, mint úgynevezett muzulmánok, a birkenaubai krematóriumba kerültek.

1944 augusztus végén egy szlovákiai, jobbra magyar zsidó-szállítmány érkezett Birkenaubába, amelyet a ül. számú krematóriumba vittek. Az itt dolgozott foglyok, levett ruháikban fegyvereket találtak, amelyekkel azután megtámadták az őket őrző SS-legényeket. Az előre elkészített robbanószerekkel a krematóriumot levegőbe röpítették, úgy, hogy csak a gázkamrák egy része maradt meg. A rájuk felügyelő Gapot (Cameradschafts Polizei), aki német hivatásos betörő volt és sokat kínozták őket, élve dobta a tűzbe. Néhány óráig tartó puskatűz alatt több SS-legény elpusztult, de a 96 fogoly — akik között 5 orosz hadifogoly is volt — mind áldozatul esett.

A gáz általi kivégzéseket október végén beszüntették. A három,

¹⁷¹ Ebből körülbelül 100.000 partizán volt, a többi francia, belga, stb. zsidó.

¹⁷² Ebben a számban szlovákiai, romániai (dél-erdélyi) és jugoszláviai magyarok is szerepelnek.

még fennálló krematóriumot az V-ös számú kivételével leszerelték, az alkatrészeket megszámozták és Grossrosenen keresztül elszállították. Az V-ös számú krematóriumot pedig 1945 január 18-án, amikor az SS-ek a Vörös Hadsereg elől elvonultak, felrobbantották.

1945 január 18-án körülbelül 15.000 foglyot Auschwitzból erős SS-fedezet mellett útnak indítottak Németországba. A foglyokórházban 1300 beteg, 30 ápolóval és orvossal maradt vissza. Bizonyos számú fogoly elbújt a táborokban. Január 20-án a még visszamaradt foglyok nagy része, Hessler táborparancsnokkal az élen, szintén elindult. Jan. 25-én megjelent 20, géppisztollyal felszerelt SS-legény a táborban, sorakozót rendeltek el, nyilván kivégzést vagy vérfürdőt akartak rendezni. Rövid idő múlva azonban az SS-banda hirtelen elvonult, mert azt az értesítést kapták, hogy a Vörös Hadsereg már közvetlen közel van. Jan. 27-én szabadult fel azután a németeknek ez a halálgyára...¹⁷¹

Schönker lengyel festőművész a bécsi festőiskola elvégzése után Biarritzban telepedett le és a francia tengerpartot látogató, gazdag amerikaiak kedvenc portréfestője lett. Schönker 1969 augusztusában anyja szülővárosába Auschwitzba utazott. Az angol és amerikai konzul ismételt felhívása ellenére, hogy minél hamarabb hagyja el Lengyelországot, ottmaradt és így már 1939 szeptember legelején német fogdába került. Különböző lengyelországi táborokat járt meg, majd pedig visszarendelték Auschwitzba és az eredetileg 15.000 lakosú kisváros „Judenaltester“-je lett. Tervezői és rajzoló tehetősége révén a németek egy tábor tervezését bízták rá. így tulajdonképpen Schönker lett az auschwitzi haláltábor első tervezője.¹⁷²*

2. A többi deportáló-tábor.

A deportálásra került magyar zsidók többsége az auschwitzi megsemmisítő táborban lelte halálát. Jutott azonban a többi németországi tábor majd mindegyikébe magyar zsidó deportált. Néhány táborról éppen ezért a hazatértek beszámolóai alapján a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottságának (DEGQB) felvett jegyzőkönyveiből néhány adatot itt is megörökítünk:

Mauthausen. Ide kerültek a Gestapo' foglyai közül 1600 magyar zsidón kívül később az oroszok elől elhajtott auschwitzi menekültek egy része, majd pedig 1945 januárjától a nyilasok által Budapestről deportált zsidók és áprilisban a védettszázadbeli munkaszolgálatosok egy csoportja. Különösen a Sanitäts-Lager-beli helyzet volt kétségbeejtő, valamint azok sorsa, akiket a kőbányákban foglalkoztattak, vagy a Guen nevé melléktáborba helyeztek át 1945 január 8-án ért ide 27 napi gyaloglás után a nyilasok által Budapestről elhajszolt oleó szállítmány. Útközben reggelenként 16-17 éves „nyilas-leventék“ lötték agyon a meneképteleneket.

¹⁷³ A már túlontúl ismertett „auschwitzi első jegyzőkönyvekének, amelyekre e könyv is többször hivatkozik — ezúttal! közlését mellőztük, mintán az újabb magyar vonatkozásokat nem tartalmaz. Egyébként olvasható Lévai: Jtaoul Wallenberg („A budapesti svéd követség mentőakciója“) c. könyvében (1948).

¹⁷⁴ Dr. Biróné-Auer Anikó (Stockholm) közlése.

A 6-os blokkban berendezett „kórház“-bani 240 férőhelyen átlag 1700 magyar zsidó feküdt: öten-hatan a 87 cm széles deszapriceseken. Ruhátlanul, tetvekkal elborítva, haldoklók és halottak között élők... Gyógyszer, kötszer nem) volt. „Soha foglyok olyan állapotban nem érkeztek Mauthausenba, mint a magyar zsidók“ — állapították meg az öreg, sokat látott és tapasztal SS-ek.¹⁷⁸

A *Mauthausenbe* deportált zsidók és írni nkasizol gál atosok legnagyobb része áldozatul esett a vérhasjárványnak és a kiéhezés okozta végelgyengülésnek. Mauthausen megsemmisítő tábor is volt, elgázo-ötítőja, két krematóriuma három halottégető kemencével „sem győzte a munkát“, tízezzrel kerültek tömegsírokba is az áldozatok. (Itt ölték meg Tolnai Simon lapkiadót, Garai János olimpiai vívóbajnokot, La Guardia newyorki polgármester Glück nevű sógorát, dr. Spiegel esztergomi főrabbit, akiket agyonverték.)

Buchenwald gázkamráján kívül kőbányája követelte a legtöbb áldozatot Itt 90.000 magyar zsidó pusztult eh (A nürnbergi per adatai.)

Bergen-Belsen. A másik, világhírré szert tett nagy megsemmisítő tábor rémségei is közismertek már. Ide kerültek többek között azok a „védett“ férfiak is, akiket 1944 decemberében a svájci házból szedtek össze és a józsefvárosi pályaudvarról deportáltak. Több, mint 2.500 zsidó férfi és nő — vagononként 70—80 személy — csendőrök pusztatától úzve indult a rettentő útra. Bergen-Belsenben 70 cm széles pricsen ketten feküdtek, agyonmarva tetvek millióitól. Két négyzetkilométeres területen közel 60.000 minden nemzetiségű deportált volt itt összezúfolva. A napi étkezés vízben főtt marharépa. (A Borból ideérkezett munkaszolgálatosok között kiütött a tífusz.) Naponta átlag 100 ember hal meg közülük, úgy, hogy a krematórium itt sem bizonyult eléggé befogadóképesnek, tömegsírokat kellett ásni. A „védetteket“ az éhhalál pusztította... A felszabadító angolok 13.000 temetetlen holttestet találtak a tábor területén. További 13.000 foglyot a leggondosabb ápolás sem tudta megmenteni, s 12.000 további deportáltat kellett hosszabb ideig kórházban tartani.

Günskirchen. Erdő mélyéire rejtett barakktábor. Tetű és kiütéses tífusz pusztítja az idehajszolt munkaszolgálatosokat Menü: marharépa-leves, 2 deci, 5 dkg kenyér, 1 dkg margarin. Napi 400—500 halott Az SS őrség tarkólovésekkel és agyonveréssel szaporítja a napi áldozatok számát Két hét alatt „muzulmánna“ aszott az egész tábor.

Theresienstadt. 6.000 férőhelyen 90.000 zsidót is zsúfoltak össze. Innen állandóan Auschwitzba szelektálták a betegeket és idősebbeket. A felszabadulás már csak 6.000 magyar zsidót talált életben.

Lichtenwörth. Márciusban hozták ide gyalogmenetben a legtöbb magyar zsidó női áldozatot akiket az SS-őrség ütött-vert. Enni alig kaptak. A táborban kiütéséé tífusz tört ki, amelyben 300 nő elpusztult. A tábor női lakói közül sokan megőrültek, valamennyien éhség-ödémákban szenvedtek.

Donnerskirchen. Tábor a Fertőeikeágon. A tífuszon kívül SS-ek és nyilaskereeztesek bunkóceapáeokkal verték agyon a betegeket A tömegsírokban százával feküdtek ily módon kivégzettek.

Ravenybrück. Észak-Németországban, Berlintonól 80 km-nyire, a mecklenburgi Fürstenberg közelében volt ez a hírhedt női koncentrációs tábor. (Idekerültek a december 1—3-ig öszefogdosott védett-

¹⁷⁵ Dr. Kiár Zoltán, a mauthauseni 6-os blokk volt főorvosának népbíró-sági vallomása alapján.

házbeli és hadiüzemekben dolgozó nők is). A táborbaérkezés után minden ruhadarabot elvettek. Átlag 50.000 fogoly volt, eleinte szalmazsákon ötével-hatával feküdtek az asszonyok, később már a pusztára kerültek. Napi ételmezés itt répalevesből állt. Kiütéses tífusz és az SS gyilkosságai tizedelték meg ezt a tábort is.

Dachau. 1944 július 24-től jegyezték fel itt magyar transzportok érkezését. A magyarokat a Dachau vezetése alatt álló Milchdorf-Ampfing-i táborokban helyezték el, ahol 7.500 férfi fogoly közül 6.500 volt magyar zsidó és 800 női Haftling-ből 750.

A férfiak az építkezésnél dolgoztak[^] 50 kg-os cementzsákokat kellett 8 méter magasságba facipőben 40 síkos lépcsőn, — télvíz idején is védőkesztyű nélkül, — felhordani. (A cement tudvalévőén zsírt von el, kiszárítja a kezeket és speciális cementsebeket eredményez).

Az ellátás teljesen vitamin mentes volt. A nehéz testi munka megkívánta 4000 kalóriával szemben 1.420 kalória volt a napi átlag, de a rendszeres, rothadt burgonya-adagokat nem lehetett elfogyasztani. A dolgozó férfiak közül 2.170 halt meg a táborban, 830-at 1944 szeptember 25-én és október 25-én, — tehát 2—3 hónapi munka után, — Auschwitzba szállítottak, mint „muzulmánokat“ elgázosítás oéljájából. 1.050 tífuszt pedig 1945 április 4-én Kauferingbe hasonló célból.

A férfi deportáltak 50 százalékát pusztították el 'tehát néhány hónap alatt. A legnagyobb arányú volt a veszteség az intelligencia köréből, amely a fizikai munka végzéséhez nem volt szokva. A 120 deportált orvostól 10 maradt életben, a mérnökökből pedig csak 6. A betegek, mint „nemdolgozók“ csak felét kapták a rendes adagoknak, úgy, hogy a megbetegedést rövidesen követte az éhhalál.

Német és osztrák területeken egymásután kerültek elő tömegsírok. Persenbeug. Május 3-ra virradó hajnalon 223 debreceni zsidót a pajtában, ahol szállásuk volt, géppisztollyal öltek meg, majd benzinnel leöntve, felgyújtották a pajtát. Gösslingben 23 férfi, 43 nő és 10 gyermek holttestét találták meg, akiket egy barakkban sortűzzel öltek meg és benzinnel leöntve, hamvasztottak el. Eisenerz közelében fekvő Seeau-n két tömegsírba bukkantak, amelyekben annak a 4.000 magyar zsidónak egy csoportja fekszik, akiket 1945 márciusának végén Nyugatmagyarorazágról Manthausenbe indítottak útnak. Randeggben száz férfival, nővel és gyermekkel végeztek hasonló módon április 11-én. Scheibsbach-ben április 19-én 15 deportáltat vizesárokba tereltek, sortűzzel végeztek ki és ott hántolták eh Engerau-ban 102 férfit, egy asszonyt és sok gyermeket szúrtak le, vagy vertek agyon osztrák börtönőrök. Gerstenben 16 személyt végeztek ki. (Az osztrák népbíró-ságok adataiból).

Cseh népbíró-ságok megállapítása szerint a csehországi Ceskó Vellénice határában tömegsírt tártak fel, amelyből 512 — szakértői megállapítás szerint éhenpusztult — magyar zsidó holtteste került elő.

S így folytatható lenne ez a borzalmas bűnkrónika száz és száz más, hasonló esettel. Az egyes táborok életbenmaradt deportáltjait csak az orosz és az amerikai hadseregek gyors, erőltetett menetű elő-

retörése mentette meg a teljes megsemmisüléstől. Vallomások bizonyítják, hogy igen sok táborban történtek előkészületek a „Häftling“-ek kiirtására.

IV.

NYILASOK RÉMTETTEI

(Népbírósi jegyzőkönyvek alapján).

A Szálasi-féle rémuralom alatt különböző terroresapatok működtek. Minden kerületnek meg volt a maga számonkérő széke, amely a kerületvezető irányítása alatt hajtott végre terroraktusokat, azonkívül, hogy mindegyik pártszolgálatos feljogosítva érezte magát az utcán, óvóhelyeken és lakásokban való igazoltatásra s a zsidóknak a kiadott rendelet értelmében való „felkoncolására.“ Ezenkívül sok ezer gyilkosságot hajtottak végre az úgynevezett zsidókísérők, akik a páftházakból, vagy a védett házakból téglagyárakba, illetőleg a gettóba kísérték csoportokat s eközben raboltak ki és öltek meg zsidókat

A Népbírósi ítéletileg állapította meg, hogy Bokor Dénes süttösegéd, akit a nyilasok közhonvédből őrnaggyá neveztek ki, ebre a kitüntetésre azzal szolgált rá, hogy 1944 október 15-től 1945 február 13-ig különböző nyilasházakban vezette a behozott emberek megkínzását és kivégeztetését. A főtárgyaláson beigazolást nyert hogy .Bokor több, mint 1500 zsidót kínoztatott meg és végeztetett ki. Előbb a XII. kerületi nyilaspárt zsidótlanítási osztályának volt a vezetője, később a Városmajor-utca 37. számú nyilasházban volt pártszolgálatvezető, azután az Andrassy-út 47. szám alatt gyilkoltatta a behozott zsidókat e január 5-én az Andrassy-út 60. számú pártház parancsnpki tisztjét vette át. Közel két hétig tartó itteni parancsnoksága alatt naponta 50—60-as csoportokban kísérték a Dunához a kirabolt és véresre vert s előzőleg alsóruhára levetkőztetett zsidókat, s ott halomra ölték őket. Az oroszok közeledtével előbb a Városház-utcai nyilasházban „működött“ tovább, majd onnan újra visszament a Városmajor-utcába, s Buda elestéig ott folytatta véres munkáját

Bokor Dénessel együtt működött páter Kun András minorita szerzetes, aki ötszáz gyilkosságért bűnhődött kötélláltali halállal. Kun páter az emberek megkínzásában talán valamennyi szadista nyilasgyilkoson is túltett

A nyilas hóhérok között vezetőserepet játszott még széplaki Bükkös György zuglói kerületvezető, aki a Thököly-úti pártházban, a Dunaparton és a Liget környékén* több mint ötszáz embert gyilkolt meg. A Népbírósi kötélláltali halállal büntette Traum János pártszolgálatost is, az óbudai szervezet kerületvezetőjét 120 embert végzett ki a Dunaparton. Kun páter egyik főcinkosa volt Mónos József 28 éves napszámos, aki sajátkezűleg 12 dunaparti vérengzésben 350 embert lőtt agyon. Katona Péter Pál, 33 éves kereskedő is fegyveres szolgálatot teljesített a nyilaspártban. November elején a hegyeshalmi útra többedmagával 500 zsidót kísért. Solymáron túl a

hosszú úttól igen sokan kidőltek, azokat kivégezte. Egy másik alkalommal a téglagyárból a Dohány-utcai templomba kísért vissza zsidókat. Közülük ötöt köztük egy rabbit a falhoz állított és agyonlőtt. Következő útja Piliscsabáig vezetett ahová 110 zsidót kellett kísérszolgálatára. Ezek közül 62 embert akik az utat nem bírták, agyonlőtt. A kispesti sáncánál is felügyelő volt. Az ott dolgozó munkaszolgálatosok közül társaival együtt sortűzzel 100 embert megölt.

Kovács Endre honvéd, a „Dagály-utcai rém“, 400 gyilkosságot vallott be.

Naponta állottak a bíróság előtt fiatalok, 16—18 éves suhancok, így Hortobágyi László 15 éves nyilas terrorista, aki bevallotta, hogy „mintegy“ 18—20 zsidót gyilkolt le. Hahn József 16 éves gyilkos 40 zsidó megölését ismerte be. Bevallotta, hogy december 16-án több-magával mintegy 150 zsidót kellett kivégzésre kísérszolgálatára az Andrásegyházán 60. számú nyilasházból a Dunaparton. A szerencsétlen embereket egy veszteségosztályra terelték, levetkőztették, majd sortűzzel megölték. Másnap és harmadnap hasonlóképpen 150—200 zsidóval végeztek ilyen módon. A zsákmányon minden alkalommal megosztották. Pákozdi György 17 éves, a hungarista légió tagja, vallomása szerint többször részt vett zsidóknak a Dunaparton történt legyilkolásában. Egy alkalommal mintegy 200 embert kísérték a gettó felé és a Liszt Ferenc téren kivégezték őket.

Több nő is akadt a nyilas gyilkosok között. Nem egy a legnagyobb fokú kegyetlenséggel tett túl még a férfiakon is. Ilyen volt a 23 éves Salzer Vilmosné, leány nevén Háy Lujza, aki Pécsen kereskedelmi érettségit is tett. Szürke lovaglőöltönyben, sárga csizmában, géppisztollyal járkált ide-oda és kegyetlenkedett az áldozatokkal, égő gyertyával perzselte, szíjjal ütötte-verte a meztelenre vetkőztetett nőket. Felakasztották. Deli Piroska vezetésével 1944 október 15-én éjjel SS és nyilas katonák a Csengery-utca 64. számú házba törtek be. Ott 19 gyilkosságot követtek el (11 férfi, 7 nő és 1 gyermek esett áldozatul). Felakasztották.

Geosics Ilona a Szent István kórház 32 éves ápolónője réme volt a kórháznak. Prekler Anna ápolónővel együtt tagjai voltak a nyilaspártnak. A kórházban bujkáló zsidó betegeket feljelentették és nyilaskézre adták. December 19-én revolveres, géppisztolyos nyilas pártszolgálatosok kíséretében osztályról-osztályra jártak és ezen a napon 89 zsidó beteget szolgáltatták ki a nyilasoknak, akik ezeket kötéllal, dróttal, láncsal egymáshoz kötve, gyalogmenetben Budára hajszolták át, megkínózták őket, majd hajnalban kettesével összekötözve a Lánchídon áthajtották azokat a pesti Dunaparton és a Dunapalota-szálloda előtt a 89 kórházi ápoltat géppisztoly-sortűzzel kivégezték.

Pap Etel 45 éves munkásnő állandóan zöld blúzban, nyilas karzalaggal és pisztollyal felszerelve vett részt a „pártmunkában.“ A Teleki-tér környékéről összefogott 600 zsidónak Nagyatádi Szabó-utca 27. számú házba történt áthajszolásában is részt vett. Itt vezetője volt az „igazoltatásnak“, amely abból állt, hogy az összefogdosott embereket ütötték-verték, rugdosták és fosztogatták. Végül valamennyit a zsidótemplomba internálták. Pap Etel azonban még a házban visszamaradt és rájött arra, hogy néhány zsidó elbújt az épületben. Erre SS-katonákat hívott be, akik a bujkálókat összefogdosták és kivégezték.

Varga Jánosé, a Király-utca 20. számú ház felügyelője, a zsidó vallású lakókat nemcsak durván sértegette, de meg is verte őket. Állandóan revolverrel járkált és az urával együtt bántalmazta a zsidó lakókat. A kegyetlen ütés-verés következtében többen meghaltak. Vargáné ezek holmiját azután elrabolta.

Akadts rendőr is szép számmal, aki a gyilkosságokban versengett a nyilas pártszolgálatosokkal. A leghírhedtebb volt ezek közül Vida József 26 éves rendőr, ki vallomása szerint a budapesti házakból egy-maga 3000 embert hurcolt el az óbudai téglagyárba. Különösen a nőkkel erőszakoskodott. Sok zsidót útközben agyonlőtt

A rémtettek legnagyobb része az egyes különítményeknél zajlott le, Prónay Pál nyugalmazott huszárezredesnek, az 1919 és 20-as idők, hírhedt fehér terroristájának, a Radetzky-laktanyában elszállásolt zászlóaljánál, Homonnay Márton, az egykori neves vízipólóbajnok vezetésével, valamint a hírhedt bombáé terrorista, vitéz Vannay Lászlónak a Toldy Ferenc-utcai iskolába telepített különítményénél. Végül a különböző nyilasházakban működtek ezenkívül úgynevezett repülő-brigádok. Ezek kivégző különítmények voltak, amelyek ugyan-csak a gyilkosságok százait követték el.

A pesti oldal nyilasházai közül a legtöbb gyilkosság az Andrássy-úti „Hűségháza“ udvarán történt. Itt működött a nyilasidők egyik legrettenetesebb hóhéra, Megadja József is. Különösen a karácsony utáni napokban tele volt ez a ház félholtra vert üldözöttekkel. A létszám állandóan növekszik, annak ellenére, hogy naponta kísérnek a Dunára 50—100 embert. (Az utolsó napokban 50 munkaszolgálatost is, akiket az Állatorvosi Főiskoláról hoztak be, itt végeztek ki). Az Andrássy-út 47. alatti pártház gyakran látta vendégül Kun pátert és Bokor Dénest, s olyankor rettenetes jelenetek közepette történt itt a szerencsétlenek megkínóztatása. Az Andrássy-út 32. is nyilas kézben, foglyok őrzésére szolgált. Az egyes kerületek pártházai közül hírhedt még a Thököly-út 80-as, ahol tüzes szögekkel égették ki az elfogott zsidók szeméit, mielőtt kivégezték volna őket. A Szent István-körút 2. számú pártház, a Pozsonyi-út 35. számúval együtt a védett zsidók tömegének megkínóztatásáról és megöléséről nevezetes. A Pozsonyi-úton az Óbudáról az oroszok elöl átmenekült nyilasok élték ki gyilkosságok százaiiban, zsidógyűlöletüket és főképpen szabadjára engedett rablőosztónket

Sokáig emlékezetes marad a Városház-utca 12—14. számú pártházak terroristáinak gyilkosságtömkelege. Különösen a Jókai-utca 1. számú svéd ház védettjeinek megkínóztatása és legyilkolása fűződik ehez a helyhez. A Molnár-utca 11, Bérkocsis-utca 32, Teleki-tér 5. is hírhedtek. Az utóbbiból a józsefvárosi pályaudvarról folyt deportálást és a gettóbakísérést irányították, mindenkor alapos kirablás után. A Mária Terézia-téri nyilasközpont az Angol-Magyar-Bank pincéje» mind-mind tömeggyilkosságok színhelye és kiindulópontja. Az Erzsébet-körút 49. alatti pártházban dr. Tóth Aladár vezetése alatt a Szálas i-párt vagyongyűjtő osztálya működött. Ez a csoport 36 tagból állott. A zsidó vagyonok tervszerű elrablására alakult s kb. hatvanmillió pengő értékű aranyat ékszert szőnyeget és textilárut szedtek össze, amelyből 50 százalék az ő jutalmukat képezte, a másik fele a párt tulajdonába ment át.

A nyilasok rémtetteinek szomorú emlékét őrzi a Wesselényi-utca 44. számú zsidó szükségkórház orvosi naplója. E feljegyzéseket

dr. Frank György főorvos sajátkezűleg vezette, aki egy ideig egészen egyedül, — míg orvostársai sáncásáson voltak, — majd később dr. Tauber László orvossal közösen látta el a súlyosan sérült emberek sebészi kezelését. Ebből a naplóból ismertessünk néhány tragikus esetet:

Lauffer Béláné 73 éves háztartásbeli október 17-én a nyilasok által hajszolt csoportból kivált miután továbbmenni nem tudott nyakon lőtték (gégemetszés),

Köhn Rózát november 26-án gettóba-kísérés közben karonlőtték (amputáció).

Bozóki Marianne 14 éves kislány október 16-án, mikor a ház zsidó lakóit elvitték, ara ágy alá bujt Egy nyilas észrevette, az ágy alá lőtt (térdlövés®, térdkalácstöréssel).

Fischer Jutka 18 éves lányt a Dunába lőtték (tüdőlövés, a kórházban meghalt).

Barta Károlyné 45 éves, a Dunába lőtték (térdlövés, fagyás).

Breitner Éva, a Tatterealban combon lőtték.

Dr. Engel Brúnót gettóba-kísérés közben a Pannónia-utcában, miután a menettel lépést tartani nem tudott fejbőlőtték. A férjére boruló asszonyt ugyancsak. Mindkettő a kórházban meghalt

Kovács Iván, 12 éve® fiút október 17-én az Erzsébet-körút 15. alatti lakásban mellkason lőtték.

Schnell Irén 19 éves tanuló lányt a Népszínház-utcában kísérés közben combon lőtték.

Weinstein Hajnalkát a Tattersalban karon lőtték.

Pick .Tennyt özv. Újvári Péternét, Liebermann Fülöpnét a Tattersalban úgy megverték október 17-én, hogy mindhárman combnyaktörést szenvedtek. Ugyanez volt a sorsa ugyanott Meissner Mórnak is, míg Schillinger Lipótné és Jelec Mór súlyos agyrázkódással kerültek a Tattersalból a kórházba.

A Vadász-utcai svájci követség! ház megtámadása során Brunner Henrik, dr. Büchler, Kelemen György, Bárdos Imre, Farkas Ödön tarkólövéssel kerültek a kórházba, ott közülük ez utóbbi meghalt. Kelemen Györgyöt, akinek a fejében 3 golyó volt, megmentették, a többi is felépült.

A németek Kálmán Imre 35 éves Thököly-út 156. számú lakost és cipőüzemében az SS-nek dolgozó 9 családtagját Budapestről való távozás során a nyilasoknak adták át, akik a Rákos-patakhoz vitték ki őket és ott kivégezték. Kálmán Imrét nyak-, váll- és újjlövésrel a mentők a kórházba hozták.

Hain Péter svábhegyi Gestapójától súlyosan sérült betegeket hoztak le több ízben is a kórházba (Seidenfeld Hermám nt, kartöréssel, dr. Weiss Sándort 64 éve®, bokatoréssel), akiket vallas közben vertek meg súlyosan. Klein Pál 40 éves tisztviselőt, keresztény felesége mellől a lakásból vitték el a Zsigmond-utcába, többekkel együtt lelőtték, a többi meghalt, ő tüdőlövésrel került a kórházba. Altmann Pál 35 éves Pannónia-utca 18. szám alatti lakost tüdőlövésrel hozták be a mentők. A Dunapalota előtt társaival együtt éjjel kivégzés alatt volt. Csipőfogyatékosága folytán sánta ember, megkísérelte a menekülést, sikerült az éj sötétjében a Lánchíd aluljárója alatt levő kerítésen átdobni magát és bicegése folytán az utána tüzelő nyilasok golyói közül csak az egyik találta tüdején s megmenekült.

Hoffman Klára tüdőlövésrel került január 12-én; a kórházba. Egyik áldozata volt a Wesselényi-utca 27. szám alatti gettóbeli pogromnak. Deutsch Róbert, 19 éves (Döbrentei-utca 11. alatti lakost) november 28-án a Dunába lőtték, has, fej, herelövés, 12-szeres bélsérüléssel úszott ki (műtétek után meggyógyult).

Mátyás László, 34 éves (Andrássy-út 89). December 10-én a Te-leki-téren összegyűjtött zsidók közül lelőtték. Rekeszlövésrel széken ülve találják a mentők.

Kertész Miksát november 21-én a Pozsonyi-út 15. szám alatti védett ház kapuja alatt májon lövik. Felgyógyult

Ipper Sándor ceavargyárost, 52 éves, Pozsonyi-út 23. szám alól a nyilasok elhurcolják, cigarettapapírt égettek lábujjai között azután fejlövésrel a Dunába dobták, kimentették.

Dr. Scheiber Lipótné, 54 éves, december 31-én, miután férje előtte való nap a kórházban meghalt a Vadász-utcai svájci követségre ment tüdőlövésrel hozták délután vissza, meghalt, férjével együtt temették.

Száz és száz hasonló szörnyűségről számol be a kórház naplója.

A budai oldalon, az ostrom elhúzódása folytán, egyes pártházak még nagyobb számú terrorakciót hajtottak végre. A legtöbb gyilkosság a Bécsi-út 102, Kapás-utca 48, Városmajor-utca 37, Németvölgyi-ét 5, Szász Károly-utca 8. és a Csalogány-utcai nyilasházban történtek.

A népbíróságok naponta tartott tárgyalásai alapján egyre irtózatossabb kép alakult ki arról az embertelen kegyetlenségről és minden elképzelést felülmúló sadizmusról, amellyel rémtetteiket ezek a nácizmustól megfertőzött szörnyetegek elkövették. A bíróságok kötéláltali halállal torolják meg a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetését.

Külön fejezetet kellene szentelni a munkaszolgálatosok tragédiájának. Csak néhány szemelvény:

Súlyos büntény történt Kiskunhalason. Újvidékről hozták fel a 101/322. ez. munkásszázadot, amely nagyrészt 17—20 éves fiatalembe-rekből állott. Az ottani vasútépítkezésnél dolgoztak. 1944 október hó 11-én dühöngő SS-katonák, csendőrök és vérengző, nyilas-érelmű vasutasok és polgári személyek arra kényszerítették őket, hogy levetkőzzenek, ássák meg sírjukat, s azután géppisztolyokkal halpínralőtték, puskaagygyal és botokkal, dorongokkal agyonverték őket Igen sokat összekötve, élve földeltek eL A század 208 tagjából csak 10 menekült meg. (A 196 áldozat tömegsírját 1945 január 18-án bontották fel).

Mindössze 6 ember maradt abból a 670 munkaszolgálatosból, akiket 1944 június 8-án Hatvanban-Zöldi Márton csendőrszázados, az újvidéki tömeggyilkos, — ekkor SS törzsörmesterként összekötő a német és magyar deportáló szervek között Wyslizeni stábjában, — fogdostatott össze. A Jászberénybe menetlevéllel küldött munkaszol-gálatosokat borzalmas inzultusok érték, majd a hatvani cukorgyár udvarán hat üres vagonba bezsúfolták és útnak indították. (Hatan ereiket felvágják, mire Zöldi tarkónlőtte őket.) Útközben 14-en ablakon keresztül ugrottak ki Ernőd és Miskolc között Csincse-tanyánál a robogó vonatból. Csendőrök hajtóvadászatot rendeztek utánuk, elfogták s az emődi csendőrörsön teljesen kifosztották ezeket a munkaszol-gálatosokat, majd Jászberénybe kísérték vissza őket.

A Birkenauba szállított, s oda június 15-én érkezett 650 ember legnagyobb része, gázhalált halt Mindössze hatan értek haza.

(Ferenczy 1944 június 2-iki bizalmas jelentése szerint a hatvani állomáson történt SS-razzia a jászberényi vasútállomás főnökségének bizalmas bejelentésére történt, s így tudták meg a németek, hogy a jászberényi 1. sz. muszi zlj. vezetőorvosa, dr. Bródy Sándor orvos-főhadnagy 400 munkaszolgálatost 10 napra szabadságot Erre történt intézkedés a hatvani állomás ellenőrzés alá vételére.)

Zöldi június 20-án Kecskeméten, az ott dolgozó munkaszolgálatosoknak egy harminc főből álló csoportját géppisztolyos fenyegetéssel az utcáról beterelte a gettóba és deportálta őket Auschwitzba.

A Népbíróság aktái őrzik a dorosici haláltábor rémségeit. Ukrajnában szolgálatot teljesítő munkaszolgálatosok egy része 1942 júliusában a dorosici járványkórházba került. A lerongyolódott kiéhezett munkaszolgálatosokat a tetvek, a mindennapi kikötések, a kiütéses tifusz megtizedelte. Naponta százak és százak hullottak el. Gyarmati László tejjellenőr, volt főhadnagy, egy ukrain munkásszázad volt parancsnoka a bíróság előtt ezt vallotta:

„— Parancsot kaptam feljebbvalóimtól, hogy el kell „népteleníteni“ a kórházat. Egy éjszaka riadóra ébredtem. A járványkórház hatalmas lángokkal égett. Körülötte géppisztolyos legénység lötte a menekülni igyekvő betegeket. Egy sem menekülhetett meg, 400 munkaszolgálatost lőttek agyon, a többi bennégett az épületben. A következő évben ugyanilyen körülmények között felgyújtották a 105-ös kórházat is. Itt 764 munkaszolgálatos lelte halálát. A 107-es tábori kórházat nemsokára hasonló sors érte.“

Szentkatolnay-Reintz Dezső táborparancsnok rövid táviratban jelentette 1943 júliusában a honvédelmi minisztériumnak, hogy munkaszolgálatosok vigyázatlansága következtében a tábor barakkjai leégtek és a nagyrészt magukkal tehetetlen betegek valamennyien ottpusztultak. A halottak számát 500-ban jelölte meg a táborparancsnok, akit egyébként szabályellenesen felesége is elkísért. Az asszony vezette a konyhát és a gazdasági hivatalt. A vizsgálat megállapította, hogy Szentkatolnayné látcsővel figyelte a fedezékeket építő munkaszolgálatosokat és aki nem dolgozott szerinte megfelelően, azt a század bevonulása után kiköttette. Ugyancsak ez a sors várt arra, aki az aszszonynak nem szabályszerűen tisztelgett.

A munkaszolgálatosok hazaszivárgott töredéke a Budapesten működő Országos Munkaszolgálatos Szövetség által, hivatalos felkérésre a magyar politikai rendőrségnél tett százszámra feljelentéseket az egyes századok gyilkos kerettisztjei és legénysége ellen.

A magyar Népbíróságok sorozatosan tárgyalták a munkaszolgálatosok sok más kegyetlen elpusztítójának az ügyét és a legtöbb esetben a megérdemelt kemény büntetéssel sújtották azokat. Ezek fognak azonban eltelni, amíg teljes fény derül a magyar zsidóság harminc korosztályának rettenetes tragédiájára....

V.

A BŰNHÓDÉS

A demokratikus magyar állam nemzetgyűlése az 1945. évi VII. t. cikkben törvényerőre emelte az előzően kiadott 81/1945. M. E. és az 1440/1945. M. E. ez. rendeleteket, amellyel szabályozták a Népbírókat Eszerint szakképzett tanácsvezető bírákból és 6 laikus népbíróból (mind az 5 párt 1—1 és a szakszervezetek 1 kiküldöttéből) álló tanácsok torolják meg az Ítéleteikkel a háborús bűnösök, néPELLenes bűnösök, a munkaszolgálatosok elleni büntettek elkövetőinek cselekedeteit,

A népügyészségek 1947 szeptember 30-ig 60.600 ügyben indítottak eljárást amelyből ezideig 35.971 ügyben emeltek vádat A népbírógoknál 32159 ügyben indult eljárás, amelyből 21.700 ügy elsőfokon befejezést nyert E határidőig a népbírógok 6.827 személyt büntettek meg 1 éven alul, 5.250 személyt 1—5 évi, 837 személyt 5—10 évi, 34? személyt 10—15 évi, 114 személyt életfogytiglani szabadságvesztés-büntetésre, 277 személyt halálbüntetésre, 1707 személyt kényszermunkára (háromévi 193, 5—10 évi 1298, életfogytiglan 216), és 21 személyt pénzbüntetésre. Felmentő ítéletet 7.630 személy ügyében hoztak.

Sorra befejezésre kerültek a háborús főbűnösök ügyei. Jogerőre emelkedésük után (az elsőfokú ítéletek ellen fellebbezni lehet a Népbírógok Országos Tanácsához) sorozatosan hajtották végre az ítéleteket a háborús főbűnösökön. Az első között golyóval kivégezték Bárdossy László és Imrédy Béla volt miniszterelnököket Ugyancsak golyó által Jaross Andor és Rajnis Ferenc volt minisztereket Basch Ferencet, Ruszkay-Rancenbert Kötél által végezték ki Endre László és Baky László államtitkárokat és a Szálasi-kormány tagjait: Szálai Ferencet Budinszky Lászlót gróf Pálffy Fidél Csia Sándort Gera Józsefet báró Kemény Gábort Beregy-Berger Károlyt Szőlői-Nasz-

luhác Jenőt Vájná Gábort Kovarcz Emilt Golyó által végezték ki Sztójay Dömét és kormányának tagjai közül eddig Rátz Jenő, Reményi-Schneller, Szász Lajos volt minisztereket Kunder Antalt és Antal Istvánt életfogytiglani kényszermunkára ítélték. Hubay Kálmánt aki Szálás! helyettese volt kötél -által végezték ki. Bitó fára kerültek a munkaszolgálatosok elpusztító! tisztek és keretlegények egyaránt. Végrehajtott halálos ítéletek száma: 133. Vagyonekobbzás 2707 esetben került foganatosításra.

SEMLEGES KÖVETSÉGEK VÉDŐAKCIÓI

A svájci-cionista és a svéd akciót részletesen ismertetik a könyv előző fejezetei. Ehelyütt a többi semleges követség védő-munkáját vázoljuk nagy vonásokban.

1. A vatikáni védettség

November első napjaiban, amikor a Szálasi-kormány beleegyezését adta ahhoz, hogy a munkaszolgálatból és a sáncásásból a külföldi védetteket elbocsátja, vagyis azok deportálásra nem kerülnek, *Angelo Rotta* nuncius elrendelte, hogy mindenkinek, aki a zsidótörvény hatálya alatt áll, de római katolikus vallású, amennyiben ilyen kérelemmel jelentkezik, a nunciatúra pápai védőlevelet adjon, amelyből kitűnik, hogy az illető a Vatikán-állam polgáraként, a nunciatúra védelme alatt áll.

A pápai nunciatúra dísztéri palotájában *Vajkay* Rózsi vezetése alatt éjjel-nappal adták ki, — munkaszolgálatos és sáncásó századok részére tömegesen is, — ezeket a védőleveleket. Egymásután jelentkeztek a plébánosok, akik híveik részére vették át a védőleveleket. Az engedélyezett 2500 nunciusi védőlevél helyett rövidesen 15.000 darab is volt forgalomban. A keresztlevelek felmutatását megkívánták, azok valódiságát azonban nem ellenőrizték.

A nemzetközi gettó létesítésénél külön házakba költöztek a pápai védettek, akiket azonban rövidesen a gettóba vezettek, mert a Szálasi-kormány megtagadta a vatikáni állampolgárság elismerését.

A nunciusi akció jóhízműségével is nem egy esetben visszaéltek s akadtak, akik a jólelkűen bianco kiszolgáltató védőleveleket meghamisították és pénzért árusították. Ugyanígy visszaélés volt az, amikor egyes királyutcai vagy Nagyatádi Szabó-utcai házakat táblákkal láttak el, mintha azok a házak „a Nunciatura védelem alatt állnának és így területenkívüliséget élveznének“.

Ezek önhatalmú akciók voltak, amelyekkel egyes háztulajdonosok vagy lakók a nyilasokat kívánták félrevezetni és így menteni önmagukat, azonban csakhamar kiderült a tényállás és az ilyen „pápai védett házak“ sorsa rövidesen beteljesült.

2. A spanyol követség nevében létesített védőakció

1944 július végén a *Hicern* értesítést küldött a Zsidó Tanácshoz, hogy a spanyol kormány 500 magyar zsidó gyermeknek Spanyolországba való beutazását engedélyezte. Az elutazás megszervezése érdekében a Palesztina Hivatal érintkezésbe lépett a spanyol követséggel s annak jogtanácsosával, *dr. Farkas* Zoltánnal megállapodott így indult meg az 500 beutazási engedély birtokában a spanyol követségnek bekapcsolódása a zsidómentő akcióba.

Rövidesen itt is védő-útleveleket adtak ki olyan személyeknek, akiknek rokonai vagy egyéb kapcsolataik voltak Spanyolországgal.

Előbb *Angel Mougiro* spanyol követ majd az akciót elindító *Angel Sanz-Briz* ügyvivő is, a Szálasi-kormány idején beszüntette működését.

s hazautazott Ekkor egy Budapesten tartózkodó, bujdosó antifasiszta olasz, *Giorgio Perlasca* lépett fel spanyol „ügyvivőként“. Sikertelt is ebbeli minőségét elismertetni a nyilas külügyminisztériummal, ő azután nagyszabású zsidómentő akcióba kezdett, mintegy 3000 spanyol védő-útlevelet adott ki és a követség Eötvös-utcai épületeiben is menedéket biztosított az üldözötteknek.

Giorgio Perlasea természetesen teljesen önhatalmúlag járt el, működéséről a spanyol kormánynak előzetes tudomása nem volt Angel Sanz-Briz spanyol ügyvivő elutazása után *Giorgio Perlasea*, — a keresztnevet a spanyolosán hangzó *Jorge-ra* változtatva át, — elfoglalta az Eötvös-utcai követséget amelyet a követséget őrző tisztviselő átengedett neki, mert előzetesen ismerte: gyakran járt fent egy követségi tisztviselő barátjához, aki azonban az ügyvivővel együtt elutazott

A spanyol védettek legnagyobb része is a nemzetközi gettóban nyert november 15-ike után elhelyezést s *Giorgio Perlasea* valóban hősiesség fíradózással, igen sikeresen védte meg őket. A spanyol védettek szinte kivétel nélkül megmenekültek.

3. A portugál védelem

1944 nyarán *Carlos de Liz-Texeira Branquinho* volt a portugál ügyvivő Budapesten és ő eszközölte ki a portugál kormány hozzájárulását ahhoz, hogy védleveleket kiállíthassanak azoknak, akiknek hozzátartozói éltek Portugáliában, vagy Brazíliában és ezt kellőképpen igazolni is tudták.

A kérelmeket *Gulden Gyula* főkonzul, a herendi porcellángyár vezérigazgatója, — *Gerbeaud* csokoládégyáros veje, — vette át a portugál konzulátus irodájában, a Duna-utcában. Külön osztályt állítottak fel erre a célra és ennek vezetője *dr. Bartha Ferenc* ismert budapesti ügyvéd lett. Az ügyvivő minden útlevelet személyesen írt alá és igen szigorúan bírálta el az ügyeket Angolszász bombatámadás következtében a konzulátusi iroda tönkrement és ekkor előbb az egyik budai villában, majd a Ritz-szállodában helyezték el a konzulátusi hivatalt

A portugál védelmet különleges becsben tartották abban az időben, mert a portugálok, a többi követségtől eltérően, nem védleveleket, hanem szabályszerű útleveleket adtak ki. Ezzel szemben mindenkinek nyilatkozatot kellett aláírnia, hogy az útlevél alapján nem támaszt igényt a portugál állampolgárságra. Az útlevelek 1944 december 31-iki lejáratúak voltak ellátva.

Az igazi roham az útlevelekért természetesen 1944 október 15-ike után vette kezdetét. A portugál követ azonban olyan megállapodást kötött a nyilas külügyminisztériummal, amelynek értelmében a kiadott útlevelek száma nem haladhatja meg az ötszázat (A valóságban azonban körülbelül 800 útlevelet adtak ki.)

Dr. Bartha Ferenc, az iroda vezetője mindent elkövetett védenői érdekében. Személyesen járt el és hozott ki portugál védetteket még a kistársai internálótáborból is. Amidőn a nyilas hatóságok november 15-én elrendelték a védetteknek úgynevezett „védett-házak“-ba való tömörítését a portugál védettek számára az Újpesti-rakpart 5. számú házat jelölték ki. Ez azonban már a beköltözésnél szűknek bizonyult. Egy-két nap múlva sikerült kieszközölni még három háznak, a két Phönix-háznak és egy Katona József-utcai háznak portugál védett házzá való nyilvánítását. A 800 portugál védett közül közel 500 az

Újpesti-rakpart 5. számú házban telepedett le, 300-an a többi házakban.

Az Újpesti-rakpart 5. számú házban, amelynek dr. Bródy Sándor volt a vezetője, orvosi és fogorvosi rendelőt is berendeztek. Sikertelen telefonállomást is felszereltetni az irodába és berendeztek egy közös élelemraktárt, miután a mozgási korlátozások miatt közös beszerzésre és önellátásra voltak utalva. A házban szobánként 4–8 ember lakott

Novemberben még egyszer meglátogatta a házat Gulden főkonzul, de azután hamarosan elutazott Budapestről.

Távollétében gróf Pongrácz, — aki „ügyvivőként szerepelt a nyilasok alatt — vette át helyét.

Dr. Bartha Ferenc tartotta fenn a védettekkel állandóan a kontaktust egészen addig, amíg súlyosan meg nem sebesült. A konzulátusnak ugyanis el kellett hagynia a németek részére kiűrtett Dunapalotaszállodát és a Zrinyi-utca 9. számú házba költözött. Ez a ház rövidesen telitalálatot kapott és ez alkalommal a konzulátus tisztviselői közül többen súlyosan megsebesültek. Az ostromban a telefon is használhatatlanná vált a portugál házak így teljesen védtelenné lettek és egészen magukra maradtak.

Többszöri nyilas-razzia után, 1945 január 4-én, hajnalban nyilas- és rendőrkülönítmény verte fel a portugál védetteket és azonnali sorakozó! rendelték el. A sorakozó az állandó ágyú- és géppuskatűz miatt órákig tartott majd 9 óra körül elindult a szomorú menet be a gettóba. Útközben teljesen kifosztották a „védett“-eket

4. Az elsalvadori védelem

El-Salvador köztársaság genfi főkonzulátusának első titkára, Georges Mandel-Mantello volt magyar származású zsidó. Mint ilyen, természetesen állandóan érdeklődött a magyar zsidók sorsa és a magyarországi események iránt. Annál is inkább, mert felesége, annak szülei és kiterjedt rokonsága a felszabadulásig Budapesten lakott

Mantello még 1943-ban érintkezésbe lépett El-Salvador kormányával és kérelmezte, hogy szlovák, német cseh, jugoszláv, majd pedig magyar menekült zsidóknak, akik hontalanok voltak, — miután a külföldi állampolgárság birtokában a német és a többi fasiszta államok bizonyos mentességet nyújtottak, — elsalvadori állampolgárságot adjanak.

El-Salvador kormánya csakugyan felhatalmazta genfi főkonzulátusát hogy bizonyos számú menekült zsidónak megadhassa az elsalvadori állampolgárságot és a lehetőséghez képest vigye keresztül, hogy azok oda ki is vándorolhassanak.

Mantello először* a Svájcban élő zsidók németországi, majd a németek által megszállt európai részekben élő hozzátartozóinak juttatott ilyen *salvadori állampolgárságot*. Ezek alapján sikerült is sok családnak a németek által megszállt európai területekről a semleges külföldre kijutni.

Rövidesen Magyarországon is szétosztásra került Mantello révén sok salvadori' útlevél és a velejáró állampolgárság, ami számos esetben életmentésnek bizonyult

A' salvadori állampolgárokat a svájci követség vette védelme alá, a munkaszolgálatos koron belül levők azonban később, szerencsésükre, a svéd védett századhoz csatlakoztak s így a deportálás alól is, azokkal együtt mentesültek.

A salvadori állampolgárságú magyar zsidók száma rövidesen elérte a 800-at, akiknek legnagyobb része nem is költözött be a nemzetközi gettóba, hanem mint „külföldi állampolgár“, keresztény házakban vészelte át szerencsésen a súlyos időket.

El-Salvador genfi konzulátusának, illetőleg Georges Mantello munkásságának jelentős kihatása volt a budapesti zsidók deportálásának elhárításában is. (Ismertettük főbb vonásaiban ezt a világsajtó-akciót könyvünk *előző* fejezeteiben. Részletesen tárgyalja *Lévai*: „A második világháború alatt Svájcból kiindult mentőakciók“ című, *sajtó* alatt levő könyve.)

VII.

A VÖRÖSKERESZTES MENTÉSEK

A semleges követségek segítségével véghez vitt életmentő akciók mellett a vöröskeresztes szervezetek működése is jelentőséggel bír. (*A Magyar Vöröskereszt kormányteligyelet alatt állt, s így nem működhetett közre.*)

1. A Nemzetközi Vöröskereszt tevékenysége

A Nemzetközi Vöröskereszt budapesti működését a zsidómentés szolgálatában azzal kezdte meg, hogy a németek bevonulása után, az akkori főmegbízott, *Jean de Bavier* közbenjárt a palesztinai kivándorlás folytatása érdekében. *Jean de Baviert*, elsősorban azért, mert nem tudott németül, 1944 májusában visszahívták. Távozása után *Friedrich Horn*, a budapesti Svájci-Magyar Kereskedelmi Egyesület igazgatója Svájcba utazott és sikerült neki a genfi Nemzetközi Vöröskereszt fődelegátusi tisztségét elnyerni. Bora fődelegátusi minőségében Budapestre való megérkezése után természetesen elsősorban a svájci követésre látogatott el. Ott megtárgyalta, hogy miképpen működhetne közre a svájci követség által szervezett palesztinai kivándorlási akció lebonyolításánál. Közölte, hogy megbízatása van a Nemzetközi Vöröskereszt központjától arra, hogy a kivándorlás terén segítséget nyújtson (csoportok kíséréte, az úton való élelmezése, orvosi szolgálat ellátása stb.), azonban semmit sem tett ez ügyben.

1944 július 20-án fordulat állott be a Nemzetközi Vöröskereszt budapesti működésében. A genfi központnál történt többoldalú sürgetés hatása alatt intézkedtek, hogy *dr. Róbert Schirmer*, a Nemzetközi Vöröskereszt berlini fődelegátusa utazzék Budapestre és vizsgálja meg az ottani helyzetet

Schirmer budapesti látogatása döntő jelentőségű volt, amint azt *Sztójayval* folytatott tárgyalásainak ismertetése során láttuk. *Schirmer* kivitte magával a cionisták különböző javaslatait

Közben Bora tudomást szerzett a cionisták memorandumáról és mielőtt a Vöröskereszt központjától annak végrehajtására, vonatkozó utasítás hozzá megérkezett felállította, *Komoly Ottó* vezetésével, a Vöröskereszt A)-osztályát.

Ez az osztály kezdte azután meg gyermekotthonok felállítását is.

A Nemzetközi Vöröskereszt működése a Szálasi-kormány ideje alatt még nagyobb jelentőségre emelkedhetett volna. Bora azonban

a mentési ügyekkel kellően nem foglalkozott Másirányú tevékenysége, amely nagy mértékben igénybe vette (gondjaira bízott vagyontárgyak, villák, paloták, luxuskocsik stb. mentése), lehetlenné tette, hogy a város minden részében szétszórtan elhelyezett üldözött gyermekek százait magába foglaló gyermekotthonokat, úgy, amint az szükséges lett volna, naponként végiglátogassa, személyzetét ellenőrizze és a nyilasok üldözéseivel szemben annyira szükséges védelmet biztosítsa.

Komoly Ottó is kénytelen volt tevékenységét sok irányban elaprózni, intenzíven vette ki részét a Kasztner-féle akció támogatásában is, a gyermekvédelmet az ilyen munkában meglehetősen járatlan, fiatalabb cionistákra bízta, akik tulajdonképpen maguk is védelemre szorultak és így nem nyújthattak védelmet a nyilasok által annyira zaklatott gyermekotthonoknak. Ezek ellátása és gondozása kétségtelenül megkívánta volna, hogy még a kormány előtt is tekintéllyel és súlyllyal bíró, a szociális gondoskodás terén gyakorlott *Vöröskeresztes külön-delegátus* foglalkozott volna azokkal. Kétségtelen, hogy mind e körülmények okozták, hogy a nyilasok a gyermekotthonok vöröskeresztes védelmét semmibe vették, a gyermekek egy részét a gettóba kergették, az otthonokat kifosztották és számtalan gyermeket meg is öltek. A menhelyeken megmaradt gyermekek sorsa is erélyes és hozzáértő felügyelet híján a legszomorúbb képet nyújtotta, amint azt egy előző fejezetben már ismertettük.

Nagy hiba volt, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt csak december közepén szánta magát rá arra, hogy Bóm mellé végre segítő társat küldjön, *Hans Weyermann* személyében. Sajnos, Bóm és Weyermann között kezdettől fogva nem jött létre egyetértés. Elsősorban Bora idegenkedett Weyermanntól, akiben nem segítő társat, hanem az ő ellenőrzésére küldött tényezőt látott. Végül is az ostrom előrehaladtával Born Budán maradt és így, együttműködés helyett úgy osztottak meg a teendőket, hogy Weyermann vette át a pesti oldal ügyeinek intézését Born ezzel teljesen elvesztette a kapcsolatot a gettóba tömörített pesti zsidósággal, Weyermann pedig, mint új ember, aki sem a viszonyokat, sem a hatóságokat nem ismerte, ezekben az igen nehéz napokban kevés segítséget tudott nyújtani. S emellett bizonyos *valutáris* tranzakciói joggal hívták ki a genfi központ indokolt bírálatát

2. A Svéd Vöröskereszt működése Budapesten

1944 június 11-én *Danielsson* svéd követ előterjesztést tett a Svéd Vöröskereszt akciójáról a Sztójay-kormányánál. Július 4-én kinevezték *Valdemar Langlet* egyetemi lektort a Svéd Vöröskereszt delegátusának. Langlet mindenekelőtt tisztviselői részére védőleveleket adott ki, majd a magyar külügyminisztérium beleegyezésével néhány száz, október 15-ike után több ezer védőlevelet bocsájtott ki, amelyek birtokosai azonban nem voltak feljogosítva sem csillagmentesítésre, sem pedig nem illette meg őket a svéd követség által kibocsájtott védő-útlevél szerinti svéd állampolgárság.

A nyilasok nem túlságosan respektálták ezeket a védőleveleket, különösen, amikor köztudomású lett, hogy egyes megvédett alkalmazottak pénzért is árusították azokat, valamint levélpapírok és bélyegzők ellopása révén hamisították is a védőleveleket

A Svéd Vöröskereszt, a Langlet-házaspár vezetésével, kétségtelesen megtett mindent, ami módjában állott védettjei és felállított gyermekotthonai érdekében.

December közepén már annyira kiéleződött a helyzet, hogy a nyilasok megrohanták a Svéd Vöröskereszt irodáit, a delegátust és feléességét tetteleg bántalmazták, bútoraikat összetörték és további működésüket december 13-án betiltották. A védetteik egy részét pedig a gettóba szállították. Egyik ágazata volt a Svéd Vöröskereszt védő-munkának az *Ásta Nilsson* vezetése alatt működő gyermekvédelem.

3. Különböző mentesítési Igazolványok

1. Visszacsatolt területeken élő kivételezett zsidók igazolványa:

Magyar királyi miniszterelnökség.

24.211/1941. M. E. II.

A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939: IV. törvénycikk egyes rendelkezéseinek a visszacsatolt keleti és erdélyi területeken alkalmazása tárgyában kibocsátott 2220/1941. M. E. számú rendelet 3. §-ának második bekezdése alapján lakost, aki született, az 1939: IV. te. rendelkezései alól a törvény 2. §-ában és a 2220/1941. M. E. számú rendelet 4. és 8. §-ában meghatározott hatállyal mentesítem.

Budapest, 1941. augusztus hó 30-án.

P. H. m. kir. miniszterelnök.

2. Katonai kivételezettség:

M. kir. honvédelmi miniszter. szám.

1943.

KIVÉTELEZETTSÉGI IGAZOLVÁNY

Fenti parancsnokság (hatóság, intézet) a bemutatott okmányok alapján megállapítja, hogy

.....(név)

..... (rendfokozat), aki és

.....szülőktől,..... évi hónap,

..... helységben született,

az 1942: XIV. te. 6. §-a alapján

kivételezett személy.

Ez az igazolvány csak a m. kir. honvédségben belül hatályos.

Budapest, 194.... évi hónapján.

P. H.

aláírás.

3. Kormányzói mentesítés.

3300/1944. M. E.

..... ment ezam.

MENTESÍTŐ OKIRAT

Magyarország Főméltóságú Kormányzója a m. ,kir. minisztérium előterjesztésére Budapesten, 1944. évi augusztus hó 23. napján kelt legfelsőbb elhatározásával

..... évihónapján
.....vallású,lakost a zsidókra vonatkozó rendelkezések hatálya alól a 3040/1944. M. E. számú rendelet 1. §-a alapján mentesíteni méltóztatott, azzal a megszorítással, hogy a mentesítés az 1941: XV. törvénycikkben foglalt fajvédelmi rendelkezések, valamint a zsidókra vonatkozó vagyoni jogi rendelkezések hatályát nem érinti.

Budapest 194.... évi..... hónapján.

vitéz Sztójay Döme sk.
m. kit. miniszterelnök.

A kiadmány hitelül:

Balta István

miniszteri osztályfőnök.

4. Svájci (cionista) védlevél.

SVÁJCI KÖVETSÉG
Idegen Érdekek Képviselője
Kivándorlási osztály
V. Vadász-utca 29

SCHWEIZERISCHE
GESANDTSCHAFT
Abteilung für Fremde Interessen
Abteilung Auswanderung
V. Vadász-utca 29

Die Schweizerische Gesandtschaft, Abteilung fremde Interessen, bescheinigt hienüit, dass

A Svájci Követség, Idegen Érdekek Képviselője, ezennel igazolja, hogy

im schweizerischen Kollektivpass zur Auswanderung eingetragen ist daher ist der (die) Betreffende als Besitzer eines gültigen Reisepasses zu betrachten.

a svájci csoportos (collectiv) útlevélben szerepel és ezért nevezett érvényes útlevél birtokában levő személynek tekintendő.

Budapest 23. Oktober 1944.

Budapest 1944. október 23.

Pecsét:

Legation de Suisse — Budapest

*

5. Svéd védőútlevelel.

Name:
Név:
Wohnort:.....
Lakás:
Geburtsdatum:
Születési ideje:
Geburtsort:
Születési helye:
Körper länge.....
Magasság:
Haarfarbe:
Hajszín:
Augenfarbe:
Szemszín:

(Fénykép helye)

Unterschrift:
Aláírás:

SCHWEDEN

Die kgl. Schwedische Gesandtschaft in Budapest bestätigt, dass der Obgenannte im Rahmen der — von dem Kgl. Schwedischen Aussenministerium autorisierten — Repatriierung nach Schweden reisen wird. Der Betreffende ist auch in einen Kollektivpass eingetragen.

Bis Abreise steht der Obgenannte und seine Wohnung unter dem Schutz der Kgl. Schwedischen Gesandtschaft in Budapest.

Gültigkeit: erlischt 14 Tage nach Einreise nach Schweden.

SVÉDORSZÁG

A budapesti Svéd kir. Követség igazolja, hogy fentnevezett — a Svéd Kir. Külügyminisztérium által jóváhagyott — repatriálás keretében Svédországba utazik. Nevezett a kollektív útlevelelben is szerepel.

Elutazásig fentnevezett és lakása a budapesti Svéd Kir. Követség oltalma alatt áll.

Érvényét veszti a Svédországba való megérkezéstől számított tizennegyedik napon.

SCHUTZ-PASS

Reiseberechtigung nur gemeinsam mit dem Kollektivpass.
Einreisevisum wird nur in dem Kollektivpass eingetragen.

Budapest, den 1944.

*Königlich Schwedische Gesandtschaft
Svéd Királyi Követség*

*Danielsson sk.
Kgl. Schwedischer Gesandter.*

6. *Elsalvadori állampolgársági bizonyítvány.*

*Consulado General
de la Republica de El Salvador, C. A.
izinebra*

Suiza

DOB. H. 1232/1942.

CERTIFICAT DE NATIONALITÉ

La Consulat Général à Genève de la République de Salvador (Amérique Centrale) confirme par ces présentes, que

et sa femme
ainsi que son fils

sont reconnus comme citoyens de la République de Salvador avec tous les droits et devoirs inhérents à cette nationalité.

Si les intéressés voulaient envisager une émigration, il leur appartiendrait d'aviser ce Consulat Général en temps utile de leur intention à ce sujet, en envoyant en même temps une photographie de date récente pour passeport de chaque membre de la famille. Ces photos devraient porter chacune au versa la certification légalisée par une autorité competente ou un officier ministériel.

Ginebra, 8 octobre 1942.

G. Afantello

premier ' secrétaire du Consulat General

Peesét:
Consulado General de. El Salvador en Ginebra (Suiza)
Republica de El Salvador, C. A^

7. *Védő-útlevel sáncásás alól mentesítő kiegészítése:*

Königlich Schwedische Gesandtschaft

A Királyi Svéd Követség igazolja, hogy
birtokában levő Schutzpass érvényes útlevel.

Budapest, 1944 október 22.

Wallenberg sk.

Svéd Kir. Követség! titkár.

Pecsét:
Königl. Schwedische Gesandtschaft in Budapest

8. KEOKH tanúsítvány (csillagviselési mentesítés).

M. kir. Belügyminiszter Külföldiek Ellenőrző Országos
 Központi Szám: Hatósága.
 VII. o.

TANÚSÍTVÁNY

Igazolom, hogy évi
 születésű svéd állampolgár, akinek állampolgárságát a svéd követség
 kellően igazolta és a zsidó megkülönböztető jelvény viselése alól való
 felmentését kérte, az 1450/1944. M. E. rendelet 5. §-a értelmében, a meg-
 különböztető sárga csillag viselése alól mentesül.

Budapest, 1944. évi hón.

Dr. Sándor sk.
 min. tan. vezető.

Pecsét:
 Külföldiek Ellenőrző Országos -Központi
 Hatóság.

9. KEQKH véghatározat (tartózkodási engedély).

M. kir. Belügyminiszter Külföldiek Ellenőrző Országos
 Központi Hatósága.

.....szám.
 1944.

VÉGHATÁROZAT.

.....születésű,..... évbeli,
 vallású, családi állapotú foglalkozású
 svéd állampolgár tartózkodási helyül a 100.000/1930. B. M. sz. rendelet
 14. §-a alapján, Budapest várost jelölöm ki, s nevezett kötelezem, hogy
 a kijelölt tartózkodási helyen illetékes elsőfokú rendőrhataloságnál (Bu-
 dapesten a Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóságnál) min-
 den héten egyszer személyesen jelentkezzenek.

Figyelmeztetem az érdekelteket, hogy a tartózkodási helyül kijelölt
 vá/ost engedély nélkül nem hagyhatja el, s ezenkívül minden jelent-
 kezése alkalmával igazolni köteles, hogy életfenntartása biztosítottnak
 tekinthető, s bejelentett lakással rendelkezik. Ha ezen köteleességeknek
 nem tesz eleget, úgy a 100.000/1930. B. M. sz. rendelet 19. §-ának 15. pont-
 jába ütköző kihágást követ el, amely 15 napig terjedhető elzárással bü-
 tetendő.

E véghatározat a külföldi részére mindaddig, amíg a hatóság az
 időnkinti jelentkezés kötelezettsége alól fel nem menti, tartózkodási
 engedélyül szolgál.

E véghatározat ellen a 100.000/1930. B. M. sz. rendelet 20. §-a alap-
 ján, fellebbezésnek helye nincs.

Budapest, 1944. éviy*. hón.

Dr. Sándor Jenő sk.
 min. tan.

Pecsét:
 Külföldiek Ellenőrző Országos Központi Hatóság.

A KÜLFÖLDI ZSIDÓSÁG VÉDŐ-AKCIÓI

(A Jewish World Congress tevékenysége.)

Mindenekelőtt ismertessük, hogy a magyarországi eseményekkel szemben a világ zsidóságát képviselő *Jewish World Congress* (Zsidó Világkongresszus) milyen álláspontot foglalt el és milyen mentőkísérletekhez fogott.

L

A War Refugee Board megalakul.

1944 január 22-én Roosevelt intézkedésére megalakul a Háborús Menekültügyi Hivatal (War Refugee Board), amely rövidesen szerepet kap a magyar zsidóság megmentésére irányuló kísérletekben is.¹⁷⁶

Már 1943 szeptemberében érkeztek Washingtonba olyan hírek, melyek szerint a magyar zsidók tartanak attól, hogy a németek megszállják Magyarországot. Néhány nappal megalakulása után a War Refugee Board értesült, hogy Magyarország a német nyomás alatt > elhatározta a külföldi zsidók deportálását. Mégis június közepe tájt a hivatal amerikai vezetői abban a hiszemben voltak, hogy csak az idegen zsidókat üldözik Magyarországon és nem a magyar állampolgárságukat. Tíz nappal később a WRB genfi képviselője kábelezett, hogy 335.000 zsidót máris deportáltak.

2.

Javaslat a magyar zsidóság felvilágosítására.

A Zsidó Világkongresszus teendője az volt, hogy a magyar zsidóságot felvilágosítsák azokról a hibákról/ amelyek a lengyelországi, a hollandi és más országok zsidóságának vesztét okozták. Ezért április 7-én a WRB-nek a következőket írták:

„Más államokban tapasztaltakból tudjuk, hogy azok a névsorok, amelyekben a zsidó lakosságot regisztrálták és a sárga csillag, amelyet a zsidók kénytelenek hordani, csalhatatlan eszközök a deportálás és megsemmisítés végrehajtására. Azt a tanácsot adjuk tehát, hogy Magyarország zsidó lakosságát rádió útján szólítsák fel, tagadja meg a sárga csillag hordását és semmisítsen meg minden fennálló lajstromot, amellyel személyazonosságukat azoknak, akik elbújtak vagy el akarnak bújni megállapítani lehetséges lenne. Ugyanebben az időben a rádiónak a nemzsidó lakosságot is fel kellene szólítani arra, siessen segítségére a zsidóknak abban a harcban, amellyel megsemmisítésüket kívánják kivédeni.

Ezt a javaslatunkat néhányszor megismételtük s végül azt az információt kaptuk, hogy miután több hivatalos hely indítványunkat megvizsgálta, azt elutasították.“

¹⁷⁶ Az amerikai „War Refugee Board“, Háborús Menekült Hivatal, a W. R. B., az USA külügyi, pénzügyi és hadügyminisztérium szerve, amelynek élén Pehle pénzügyi államtitkár állt; politikamentes organizáció. Külföldi megbízottai voltak Ankarában, Stockholmban és Bernben.

Közbelépések a deportálás megszüntetésére.

Pontos értesülések nem voltak az életben maradt zsidók számáról. November elején komoly források kb. 335.000-re becsülték számukat, ezek közül 100.000 gyermek, beteg és aggélt Budapest gettóiban, a többi különböző munkatáborokban vagy sáncos munkán volt foglalkoztatva (ezek között fiúk és lányok 14 évesek, sőt ennél fiatalab-
bak is).

Hogy nem deportálták őket Lengyelországba, ami egyenlő volt a halállal, az egyenes következménye Horthy július 18-i elhatározásának, amelyet a Zsidó Világkongresszus javaslataival és kéréseivel ért el. Magyarország zsidóellenes politikájának enyhülését négy közbenjárás eredményezte az Egyesült Államoknak a magyar kormányhoz intézett jegyzéke, a svéd királynak Horthyhoz intézett felhívása, a Vatikán demansa és a Nemzetközi Vöröskereszt közbenjárása — mondja a Zsidó Világkongresszus beszámolója. Fel lehet tétel-
ezni, hogy az amerikai közbenjárás volt a legeredményesebb. Ez a precedens nélküli gesztus annak a kongresszusi javaslatnak az eredménye volt, amelyet május 31-én a WRB elé terjesztettünk egy emlékiratban s amelynek végső összefoglalása így hangzott:

„Bátorkodunk javasolni, hogy az Egyesült Államok kormánya jegyzéket intézzen a magyar kormányhoz egy semleges állam közvetítésével. Ebben a hivatalos jegyzékben szólítsa fel a magyar kormányt, ismertesse meg álláspontját zsidó lakosságával kapcsolatban azokról az előkészületekről, amelyeket a zsidóknak magyaroktól való különválasztására és koncentrációjára nézve foganatosítottak. Már előre bélyegezze meg azt a gyanút, hogy a magyar kormány az ő megsemmisítésükre tör.

Bátorkodunk, javasolni, hogy ez a jegyzék követelje a magyar kormánytól annak igazolására, hogy a zsidókkal szemben alkalmazott rendelkezései a zsidók elkülönítésére, koncentrálására és a gazdasági meg társadalmi életből való kizárására szorítkoznak csupán, hívja meg a Nemzetközi Vöröskeresztet, amely delegálni fog megbízottakat, akik rendszeresen látogatni fogják a zsidókat a gettóban, a munkatáborokban, az internáló és koncentrációs táborokban és örököndek majd élelmezésük és egészségügyük fölött.“

Az amerikai szóbeli jegyzék, melyet június 26-án hoztak a magyar kormány tudomására, a legerősebb kifejezéseket tartalmazta. A magyar kormánynak kétféle válasza ismeretes: az egyik eléggé hosszú és később érkezett ez kizárólag részletes igazolása a magyar zsidóellenes politikának, a másik sokkal rövidebb, ez július 18-án kelt és kijelenti, hogy Magyarország felhatalmazza mindazokat a zsidókat az ország elhagyására, akiknek beutazási engedélyük van más országokba, beleértve Palesztinát és aihennyiben a német, kormány engedélyezi az ő átutazásukat megszállt területeken át

Ami a svéd király felhívását illeti, úgy látszik, hogy az Marcus Ehrenpreis főrabbi és Hugó Valentin professzor svéd bizottsági tagjaink közbenjárására jött létre. Később Horthy azt állította, hogy nem volt tudomása a zsidókkal szemben alkalmazott bánásmódról. A való helyzetről csak a svéd király leveléből értesült

A Vatikán ugyancsak a mi szempontjaink figyelembevételével járt közbe. A WRB-vel való érintkezéseink folyamán érvényesítettük nézeteinket oly irányban, hogy amennyiben öszentségének álláspontja nem kerül nyilvánosságra, eredményhez nem fog vezetni, javasoltuk a magyar kereszténységhez intézendő személyes rádióüzenetet, amelyben emlékeztetnék őket cselekedeteik következményeire, úgy tudjuk, javaslatunk lényege elutasítást nyert.

Július 15-én a londoni apostoli Nuncius angliai szervezetünknek így ír:

„Most vettem a Szentszék táviratát A Szentatya személyes fel-szólítást intézett a magyar kormányzóhoz az önök népe érdekében és a kormányzó bizosította, hogy minden lehető megtesz a zsidók meg-szítésére.“

4.

A Nemzetközi Vöröskereszt útján tett lépések.

Végül a Nemzetközi Vöröskereszt akciója is a J. C. sorozatos közbelépésének eredménye. A jelentés erről így számol be:

„A háború kezdete óta meg voltunk győződve arról, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt Bizottság igen fontos szerepet játszhat a mi népünk védelmében és megmentésében.

Április 28-án kértük genfi irodánkat, hogy a Nemzetközi Vöröskereszt előtt a legnagyobb energiával és határozottsággal vegye védelmébe a magyar zsidók ügyét. Június 23-a és július 4-e között genfi ügyvivőnk, dr. Riegner és Prof. Guggenheim több megbeszélést folytattak a védelem, ügyében a Nemzetközi Vöröskereszt meghatalmazottáival, hangsúlyozva a felelősséget, amely a bizottságra nehezedik, s azt a bizonytalanságot, mely a zsidók körében azáltal támadt hogy a bizottság nem emelte fel szavát érdekükben. Rámutattunk arra a kötelezettségre, amely a bizottságra hárul a háború után, midőn be kell számolnia a háború alatti magatartásáról. Július 6-án Prof. Max Huber, a Nemzetközi Vöröskereszt elnöke, különleges kurirral kéz-iratot intézett Horthyhoz. Július 18-án az Associated Press Bernből táviratozta, hogy a kormányzó megígérte a Nemzetközi Vöröskeresztnek: a magyar zsidók nem lesznek erőszakkal deportálva Magyarországról.

Úgy látszott, hogy a tömeges deportációkat valóban abbahagyták. Augusztus hó, 17-én a State Department bejelentette, hogy Anglia és az Egyesült Államok kormányai elfogadták a magyar kormány ajánlatát a zsidók kiengedésére vonatkozóan, s meg fogják tenni a szükséges lépéseket annak érdekében, hogy a zsidók elhagyhassák Magyarországot, semleges vagy az Egyesült Nemzetekhez tartozó területre mehessenek, odaérkezve, időleges menedékhelyet nyerjenek, s ott biztonságban élhessenek.“

5.

Egy hónap végzetes késedelme... ’

Ily módon egy hónap telt el a magyar válasz kézhezvétele és a fenti felhívás kibocsátása között. Oka ennek a késésnek az a nézeteltérés volt mely az USA és Nagybritannia között felmerült aziránt

vájjon elfogadják-e az ajánlatot Elkerülhetetlen a kérdés: vájjon, ha a magyar kormány ajánlatát azonnal elfogadták és késlekedés nélkül cselekedtek volna, még mielőtt a Gestapo meglepetéséből felocsúdatott nem lehetett volna-e emberéletek ezreit megmenteni?

Abban a két hétben, mely az ajánlatot követte, jólétesült körök azonban többnyire optimisták voltak.

Augusztus 15-én az Államok Közötti Menekültügyi Bizottság Londonban összeült. A Zsidó Világkongresszus megbízta angliai szervezetét hogy a magyar zsidók megmentése érdekében a következő tervezetet terjessze elő:

I. Az USA és Nagybritannia kormányai bocsássanak ki egy felhívást amely szerint a megszállt Európában még élő zsidóság az ő védelmük alatt áll, mindenki ügyeljen fizikai biztonságukra, mert felelősséggel tartoznak miattuk éppúgy, mint amerikai vagy brit állampolgárokért.

A Nemzetközi Vöröskereszt jelentse ki, tegyék megfontolás tárgyává, hogy az összes zsidók, akik szabadságuktól meg vannak fosztva Európában, polgári internáltak s ebből következően az 1929-es egyezmény alapján hadifoglyoknak tekintendők.

3. A Nemzetközi Vöröskereszt és az Egyházak vegyék minden eszközüket igénybe, hogy az európai megszállt országokban még életben levő zsidókat fenti státútumok alapján civil-internáltaként kezeljék.

4. Az Egyesült Államok és Nagybritannia jelentsék ki, hogy az igazgatásuk alatt álló területek nyitva állanak minden megmentendő zsidó előtt és vállalják a felelősséget eltartásukért s a háború utáni elhelyezésükért» bármelyik európai országban nyertek is menedéket.

5. A semleges országok nyissák ki kapuikat a megszállt Európából menekülő zsidók előtt.

6. Az USA és Nagybritannia kérjék Magyarországiól védőhatalmuk közvetítésével, hogy a már deportált zsidókat hozzák haza és állítsanak fel Németországban, és Lengyelországban, addig is míg a deportált zsidók hazatérhetnek, a védelmükhöz szükséges szervezetek.

7. A Nemzetközi Vöröskereszt emelje fel a Magyarországi megbízottéinak számát avégből, hogy minden fontos > körzetben állandó delegátusa legyen.

8. Azok az USA és Nagybritannia által megígért alapok, amelyek a Nemzetközi Vöröskereszt munkájának segítségére szolgálnának, bocsáttassanak e szervezet rendelkezésére azért, hogy kiegészíthessék a magyar zsidók érdekében végzett akciójukat.

9. A fenti kormányok haladéktalanul dolgozzanak ki egy gyakorlati tervet a magyar zsidók kiszállítására vonatkozólag, különösen gyermekekre való tekintettel, szem előtt tartván Palesztinát rifint a menekülés helyét és Törökországot mint az átutazás területét.

10. A két hatalomnak és a Nemzetközi Vöröskeresztnek a fogvatartott polgári lakosság feltáplálására vonatkozó programját terjeszték ki a munkatáborokban, internáló- és megsemmisítő-táborokban fogvatartóit zsidókra is.

II. A legsürgősebb intézkedéseket foganatosítsák, hogy a megsemmisítő-táborokban létesített berendezések és gyilkolóeszközök szétromboltassanak.

A W. J. C. genfi irodája közölte ezt a programot a Nemzetközi Vöröskereszttel, felhívta figyelmét a 2. és 3. pontokra.

6.

Tárgyalások a magyar kormánnyal.

Az angol-amerikai állásfoglalás augusztus 17*én abban a pillanatban történt, amikor a Gestapo újból megerősödött és szembehelezkedni látszott minden zsidó emigrációval, még váltság díj lefizetése ellenében is. Németország visszautasította, hogy beutazási és átutazási vízumokat zsidó csoportok részére kiadjon akkor is, ha spanyol vagy svéd beutazási engedélyekkel már rendelkeztek.

A World Congrees jelentéseiből kitűnik, hogy a valóban történetekkel nem voltak teljesen tisztában. Az angol-amerikai állásfoglalást megelőzte a magyar kormánynál történt tapogatózás.

Augusztusi 12-én jelenti báró Bothmer Károly, Magyarország svájci követe, hogy Burckhardt professzor, a Nemzetközi Vöröskereszt akkori vezetője augusztus 9-én átiratot intézett hozzá, amelyben kérdéseket ad fel a Palesztinába kivándorolni szándékozó zsidók ügyében. A külügyminisztérium 584/Res. Pol. 1944. számú, szigorúan bizalmas válaszában felhatalmazza arra a követet, hogy a Nemzetközi Vöröskereszttel közölje:

„a magyar kormány elismeri a Nemzetközi Vöröskereszt illetékességét minden olyan kivándorlási, segélyezési stb. akció lebonyolításában, amelyet a magyar kormánynál ő közvetít vagy kezdeményez. A magyar részről szükséges engedélyeket a magyar kormány adja meg, minden egyéb, az akció lebonyolításához szükséges engedélyt a'z illetékes kormányoktól a Nemzetközi Vöröskeresztnak kell kieszközölnie.“

Augusztus 25-én 262/Rec. 1944. szám alatt jelenti Bothmer követ, hogy Max Huber, a Nemzetközi Vöröskereszt elnöke augusztus 21-én G. 59/65. szám alatt levelet intézett hozzá, amelyben csatolja Angliának és az Egyesült Államoknak üzenetét a zsidóknak külföldre való kiszállítása kérdésében.

Max Huber kéri, hogy a magyar kormány mielőbb foglaljon állást s felhívja, a magyar kormány figyelmét arra, mennyire fontos volna, hogy a 2000 személyből álló zsidó transzport útnakindítása mihamarabb lehetővé tétessék, még pedig „az érdekelt kormányok és a világgözülemény szempontjából.“

A külügyminisztérium 598/Res. Pol. 1944. szám alatt válaszolt és hangsúlyozta, hogy:

„az USA és angol kormányok megállapítása nem helytálló, mert nem a magyar kormány tett ajánlatot a zsidóknak semleges területre való kiszállítása érdekében, hanem a Vöröskereszt, a Palesztinai Bevándorlási Bizottság, a Háborús Menekültügyi Hivatal, stb. voltak azok, amelyek a magyar kormányhoz javaslattal fordultak a magyarországi zsidók kivándoroltatása tárgyában. E kivándorlási akciók lebonyolításánál a magyar kormány -mindent megtett, amire illetékes volt és ami hatáskörébe tartozott. Nem rajta múltott tehát,» ha az akciók lebonyolítása eddig (1944 szeptember 2.) nem járt eredménnyel.“

Más segítőkérdések.

Új rendszabályokhoz kellett folyamodni. Néhányat ezek közül az említett kongresszusi jelentés a következőkben foglal össze:

a) Júniusban Svédország missziót küldött Magyarországra, amelynek különleges felhatalmazása volt védőlevelet magyar zsidók részére kiosztani és védelmükre a svéd követségnek két fiókját menedékhelyként engedélyezni. Nyomatékosan kértük, hogy a svájci és spanyol kormány ugyanígy cselekedjék. Ajánlottuk többek között az ír Vöröskereszt-missziójának hasonló óéiból való kiküldését. Előterjesztéseink meggyőző hangon appelláltak a könyörtületességhez. Úgy látszott, hogy a svájci Schutzbrief általánosságban a Szálasi-kormány által elismertetik, nem úgy, amint a svéd követség által kiállított passzusoknál nem minden esetben történt meg¹⁷⁷

b) A kongresszus a deportált zsidók ügyével tovább foglalkozott. Augusztus 2-án javasoltuk a WRB-nék, szólítsák fel diplomáciai jegyzék útján Magyarországot ismertesse, milyen intézkedéseket tett már és milyenhez kíván' a jövőben nyúlni azért, hogy a „zsidó munkaszolgálat“, amelyet „a Birodalomnak rendelkezésére bocsátott“, megfelelően kezeljék. A Board ezt a javaslatot elfogadta és augusztus 19-én a berni amerikai követ megfelelő instrukciókat kapott ennek következtében. A magyar kormány szeptember 26-án válaszolta, hogy a Berlini magyar követség „Arbeitsamt“-ja foglalkozik valamennyi magyar nemzetiségű munkás ügyével, fajra és felekezetre való kivétel nélkül. Ebben a kérdésben folytatjuk tovább tevékenységünket

c) Megszerveztünk egy külön szolgálatot, amely amerikai zsidóknak magyar rokonaik érdekében benyújtott Palesztinai beutazási engedély iránti kérelmeit nyilvántartja. A WEB engedélyezte, hogy ilyen kérelmezők listáját Istanbulba juttassuk el a Jewish Agency-hez, a külügyi hivatal közvetítésével. November hó 1-én Istanbul igazolta, a 20. ilyen listának, amely 2026 család nevét 8037 személlyel tartalmazta, a megérkezését. A palesztinul beutazás engedélyezését az érdekelt személyekkel távirati úton közölték. A jelentőségét ennek a távirati igazolásnak megmutathatjuk, ha rámutatunk arra, hogy augusztusban a török kormány engedélyezte, — külön előzetes, Ankarában történő bejelentés nélkül — minden menekülő számára —, ha török vízum nélkül jelentkezett Svilengradon, az istanbuli Jewish Agency vezetőinek, M. Barlasnak vagy dr. Goldinnak levelével, — a Palesztinai bevándorlási bizonylat kiszolgáltatását¹⁷⁸ «

Ezzel végződik a beszámoló arról a nagyszabású tevékenységről, amelyet a Zsidó Világkongresszus fejtett ki a magyar zsidóság érdekében.

¹⁷⁷ Téves a World Jewish Congress e megállapítása. A valóságban inkább fordítva történt, mint azt e könyv egyes fejezetei ismertetik.

¹⁷⁸ Congress Juif Mondial Department de Sauvetage. Rapport sur l'Oeuvre de Sauvetage Du Congress Juif Mondial 1940—1944.

Soumis a la conférence extraordinaire D'Atlantic City 26/30 Novembre 1944 par A. Leon Kubowitzki, Congress Juif Mondial. (L. teljes részletességgel Lévai: „Fehér Könyv“ 17—33- oldalain.)'

Dr. A. Leon Kubowitzki,

a mentési osztály vezetőjének beszéde a World Jewish Congress
Conférence of the World Jewish Congress " alkalmából.)(Elmondotta Atlantic City-ben, 1944 november 26-án, a *War Emergency*
Conférence of the World Jewish Congress " alkalmából.)

A bevezetésben rámutatott arra, hogy sok esztendő el fog múlni addig, amíg megközelítő objektivitással meg lehet írni Európa zsidói megmentésére tett kísérletek történetét öt és fél millió zsidó halt meg a kontinentális Európában, Ukrajnában és Fehér-Oroszországban. *Minden zsidó, aki életben maradt az elfoglalt Európa területén, egy-fajta lábonjáró csoda, hihetetlen erőfeszítések és küzdelmek eredménye.*

Rámutat arra, hogy az egész keresztény világ, sőt a zsidóságnak is egy része, nem volt hajlandó elhinni, hogy a németek végső célja: a zsidóság teljes megsemmisítése. Ezután így folytatja:

— Ez a hitelenség magyarázza meg a mi legutolsó megrázkódástunkat és szenvedésünket Magyarország esetében. Pedig figyelmeztettek. Genfi irodánk mindent előre megmondott. És mégis alig tudtuk magunkhoz térni, amikor a genfi háborús menekültügyi iroda vezetője június 24-én azt jelentette, hogy 350.000 zsidót deportáltak — 3 hónap és néhány nappal azután, hogy a német hadsereg elfoglalta Magyarországot, 3 hónappal azután, hogy Rooseveltnél a legerősebb szavakkal bélyegezte meg „az egész történelem egyik legsötétebb bűntényét — az európai zsidóság teljes és szisztematikus legyilkolását“. Néhány nappal június 24-ike előtt Bakó László beszédet mondott Nagyváradon, amelyben lelkesedéssel és győzelemteljes hangon jelentette ki: „Budapestet kivéve, az ország megszabadult attól a néptől... Becsületes munkát végeztünk. Ki hitte volna, hogy egy hónappal a rezsimváltás után, egyetlen egy zsidó sem lesz Ruténföldön, Miskolcon, Kolozsváron, Nagyváradon és Ungváron!“ így dőlt össze naiv bizodalunk a magyar lovasági legendájába. Ekkor már tudtuk, hogy Franciaországnak lehetnek Darnand-jai, de minden reménység ellenére még mindig reméltük, hogy Magyarországnak nem lesz Bakó Lászlója.

— Meg kell engedni, mint enyhítő körülményt, hogy a történelem folyamán egyetlen egy állam sem süllyedt a rosszhiszeműség, csalás és árulás olyan mélységeibe, mint a németek és néhány csatlósuk gyilkossági elszántságukban. 1942-ben tízezerrel jelentkeztek lengyel zsidók ravaszul „átképzés“-nek nevezett földművelési munkára a németek által addig elfoglalt keleti területeken és így saját jószántukból indultak el egy olyan úton, amelynek a végén a pusztulás várt rájuk. Azok a levelek, amelyek a deportáltakról érkeztek és amelyeket vagy hamisítottak vagy kikényszerítettek, dicsérték az új „otthonokat“ Besszarábiában, Szmolenszkben és Minszkben. 1944. május havában, amíg a magyar csendőrség a magyar zsidókat üllőhely nélküli vagonokba kényszerítette, 80 személyt egy vagonba, a magyar iparügyi miniszter, Szász Lajos, azzal volt elfoglalva, hogy szaporította a hazugságok számát, ezt mondván egy beszédében: „Senki sem akarja a zsidók kiirtását vagy háborgatását. A kormány rendeletei közül egyik sem mutat olyan célokra, amely méltatlanok lennének a magyarokhoz. A zsidó-problémát nem lehet megoldani gyűlöleten felépült antiszemitizmussal.“

Rámutat ezután arra, hogy a majd^neki tábor borzalmainak feltárásáig a közvélemény nagy része Amerikában és Angliában nem hitte el a zsidók elpusztítását és „atrocitás! történeteknek“ minősítette.

1942. júliusában a Zsidó Világkongresszus brit szekciója megtörte a *némasági összeesküvést* Európa zsidóinak rettenetes agóniáját illetőleg. De nem sikerült nekik megtörniök a szkepticizmust, mert az emberek nem voltak hajlandók elhinni, hogy emberi lények ilyen embertelenek tudjanak lenni. Az embereket nem lehetett meggyőzni arról, hogy a németek elhatározták a zsidóság teljes eltörlését, minden egyes zsidó eltörlését és hogy ehhez a munkához segítőtársakat találjanak minden nemzetben, hogy még Nyugat-Európában is fognak találni olyanokat, akik társul szegődtek ebben a szörnyű embervadászatban.

— Nem tudok megfelelő magyarázatot találni azt a sikertelenséget illetően, hogy nem tudtuk rávenni a demokratikus hatalmakat, hogy komolyan kockáztassanak valamit abban az irányban, hogy megmentsek népünk maradékát. A magyarázat talán az, hogy a keresztény népek még mindig azt hiszik, hogy az öt és félmillió megölt zsidó csak a mi veszteségünk. Nem értik meg, hogy az egész emberiség, Európa és az egész világ, mind fatálisán szegényebb lett a mi vérvesztésünk által. Amikor A. Edén bejelentette a parlamentben, az Egyesült Nemzetek deklarációját, 1942. december 17-én, elítélve „a hidegvérű kiirtás bestiális politikáját“, a Ház tagjai felálltak és csendben álltak két percig. Megtudtuk, hogy az ilyenfajta demonstráció precedens nélküli, kivéve brit uralkodók halálesetét. Később aztán arra is rájöttünk, hogy ez a demonstráció magasztos tiszteletadás volt egy népnek, amelyet eltöröltek. Egyik megoldás az is lehet, hogy az Egyesült Nemzetek mereven elhatározták, nem engednek semmiféle beavatkozást a háborús erőfeszítésbe, mintha a győzelem valami absztrakt dolog lenne, önmagában való cél, mintha a győzelem, amely túl későn jönne „Hitler első áldozatai“ számára, nem lenne megfosztva jelentősége igen nagy részétől.

Ezután összefoglalja, mik voltak a módszerek, amelyekkel sikerült menteni Európa zsidóit, természetesen a szövetségesek győzelmein kívül, amelyek nélkül a túlélés lehetetlen lett volna. A segítségi módokat a következőkben látja:

1. Kiürítés, tengelyállamokból biztos helyre való csempészés.
2. Rejtőzködés.
3. Váltásdíjfizetés.
4. Politikai aktivitás (diplomáciai lépések).

A négy közül csak az utolsóról beszél, és ennek tulajdonítja a megmaradó román, bolgár, dán és magyar zsidók megmentését:

— A dán és bolgár zsidók, a tulajdonképpeni Románia zsidóinak nagyrésze (sajnos, a Tranzisztriába deportáltak nagy része *nem*) és a Franciaországban lakó török zsidók megmenekültek. Ami a kb. '300.000 magyar zsidót illeti, akikre pézve Horthy július 18-iki ígérete halasztást adott, remegve kísérik sorsuk további alakulását. Ezt az ígéretet a Kongresszusnak sikerült biztosítani különböző tanácsaival és követeleéseivel.

— Magyarország zsidóellenes politikájának megenyhülését a következő négy közbelépés hozta létre: az amerikai kormány jegyzéke a magyar kormányhoz; a svéd király felhívása Horthyhoz; a Vatikán közbelépése és a Nemzetközi Vöröskereszt által tett lépések.

— Május 31-ikén mi már sürgettük az amerikai demarsot. Formális jegyzéket követeltünk, amely kérjen állásfoglalást Magyarországnak zsidó lakossága iránt való szándékait illetőleg, mivel mindazok az előkészületek, amelyeket Magyarország tett, arra a gyanúra adtak okot, hogy megsemmisítésüket tervezik. A Háborús Menekültügyi Tanács hozzájárult és ezt olyan akció követte, amelyre-nem volt precedens, a jegyzéket átnyújtották és arra válasz is érkezett Magyarország kijelentette, hogy megengedi mindazoknak a zsidóknak a távozását, akiknek beutazási engedélyük van más területekre, beleértve Palesztinát és akiknek Németország megengedi az átutazást. Ami Svédország Horthyhoz való fölhívását illeti, úgy látszik, hogy a király Marcus Ehrenpreis főrabbi és Hugo Valentin professzor felkérésére cselekedett Arról is értesültünk, hogy a Vatikán, öszentségének a kormányzóhoz küldött felhívásában, megfontolás tárgyává tette azokat a tanácsokat, amelyeket mi eljuttattunk a Háborús Menekültügyi Tanácshoz. Végül a Nemzetközi Vöröskereszt akciója bizonyos mértékben szintén a mi kitartó kéréseinknek és azoknak a megbeszéléseknek volt az eredménye, amelyet a mi genfi megbízottunk folytatott a Vöröskereszt képviselőivel. A Vöröskereszt bizottságát informáltuk arról a fájdalomról, amelyet bizonyos zsidó körökben éreztek annak követségében, hogy a bizottság nem hallatta hangját nyilvánosan a zsidók érdekében.

— Július 18-án az Associated Press azt táviratozta Bernből, hogy a kormányzó megígérte a Nemzetközi Vöröskeresztnek, hogy többé nem deportálnak erőszakkal zsidókat Magyarországról. Úgy látszik, hogy a nagyarányú deportálások valóban megálltak.

— Ezután eltelt egy hónap. Nagybritannia és az Egyesült Államok tárgyalásokba kezdtek az ajánlat által fölvetődött problémákat illetőleg. Augusztus 17-én a State Department végül is kijelentette, hogy a két kormány elfogadta a zsidók elbocsátására szóló ajánlatot és hogy intézkedéseket fog tenni azok gondozását illetőleg, akik elhagyják Magyarországot. Ez az elfogadás olyan pillanatban érkezett meg, amikor a Gestapo ismét úrrá lett a helyzeten és úgy látszott, elhatározta, hogy megakadályozza a zsidók emigrálását. *A történelem fogja eldönteni, hogy ha bátor és azonnali cselekvéssel hasznát vették volna a magyar ajánlatnak, mielőtt a Gestapo magához térhetett volna meglepetéséből, nem lehetett volna-e ezeket megmenteni az életnek.*

— És most néhány szót azokról a fő kérdésekről, amelyek most foglalkoztatnak minket:

Az életben maradt magyar zsidók megmentése a semleges országok, a Vatikán és a Nemzetközi Vöröskereszt védelmének számukra való lehető leghatékonyabb mozgósítása által; a lehető legtöbb megtudni „a zsidó munkaerődről, amelyről Magyarország azt állítja, hogy teljesen a Reich rendelkezésére bocsátotta, ugyanolyan körülmények között, mint a más vallású vagy fajú magyar munkásokat; biztosítani a gettóba, munka- és koncentrációs táborokba áart zsidók számára a polgári hadifogoly-státust, amely tény följogosítaná őket a Nemzetközi Vöröskereszt támogatására és fizikai megmentésüket jelenthethé. Ismételten sürgettük a Vöröskeresztet, hogy tegyen nyilvános nyilatkozatot, amelyben leszögezi álláspontját ebben a vonatkozásban; sürgettünk akciót Himmler szándékával szemben, azért, hogy megakadályozzunk másik majdaneki tévedést. Tudjuk, hogy minden készen van arra, hogy kiirtsák Oswiecim, Brzezinka és más táborok lakóit és hogy eltöröljék ezeket az épületeket egyetlen parancsra. Június óta nem szün-

tünk meg lépéseket tenni ebben az ügyben. Mindenkinék mondtuk, akit illet: a történelem soha sem fogja megérteni, hogy voltak emberi lények gyors kiirtására felállított halálgyárak és hogy semmi, semmi sem történt ezeknek az intézményeknek az elpusztítására olyan irányban, hogy legalább meglássák ezeknek a mézárszékeknek a tempóját“

A konferencia 1944 november hó 30-án határozatot fogadott el, amelyben ismételtén felkérte a Szentszék a svéd, svájci és spanyol 'kormányokat valamint a Nemzetközi Vöröskeresztet hogy az ilyen súlyos körülmények között üldözött magyar zsidók segítségére tegyenek meg minden lehetségest

IX.

**AZ AMERICAN JOINT DISTRIBUTION COMMITTEE (A. J. D. C.)
ÁLDOZATOS SEGÍTŐ MUNKÁJA**

A magyar zsidóság maradékának megmentését nagymértékben az amerikai Joint segítségének is köszönheti. A Joint, amely 1914-ben alakult már az első világháború alatt és után rendkívüli arányokban támogatta az európai zsidóságot. Ha lehetséges, tevékenységét még fokozta a második világháború alatt a hitlerizmus által sújtott zsidóság támogatása és megmentése céljából.

A Joint Paul *Baerwald* elnök, James N. *Rosenberg* ügyvezető igazgató, valamint Joseph C. *Hayman* a végrehajtó bizottság elnökének vezetése alatt dollármilliók százeit gyűjtötte össze és juttatta el mindenüvé, ahol az üldözött zsidóság számára szükséges volt

Az európai ügyeket *Joseph J. Schwartz*, az európai végrehajtó-bizottság elnöke irányította. A Magyarországgal való közvetlen kapcsolat intézője pedig St Gallenben *Saly Mayer* volt. A Joint két-irányú akciót is folytatott. Az A. J. D. C. megbízásából mindenekelőtt a Nemzetközi Vöröskereszt svájci központján keresztül utalták át a magyarországi maradék zsidóság megsegítésére szükséges összegeket s a felállított „A“ osztály (*Komoly Ottó, dr. Görög Frigyes*) használta fel.

Az így St Gallenből megküldött Joint-támogatás az 1944. év folyamán 3 millió svájci frankot tett ki. Ebből élelmezték elsősorban a gettót, amelynek éhező tömegei a Joint-támogatás nélkül, a Joint pénzből beszerzett különböző élelmiszerek bejuttatása nélkül éhenhalt volna.

A Joint munkájának másik ágazata Svédországon keresztül érvényesült. A svéd külügyminisztérium által ide küldött külön megbízott *Raoul Wallenberg* követség! titkár zsidómentő akciójához az anyagi eszközöket ugyancsak a Joint szolgáltatta. A Wallenberg rendelkezésére bocsátott segélyösszeg meghaladta a két és negyed millió dollárt. Wallenberg ennek az összegnek kisebb hányadát tartalékolta a felszabadulás utáni időre, azonban annak szétosztására sor nem kerülhetett, miután Wallenberg az ismeretes körülmények között el-

tűnt és így ez az összeg fennmaradt és pontos elszámolások alapján a Joint külföldi vezetőségének visszatérített.

A Joint segítsége talán még hatványozottabb módon nyilvánult meg a Vörös Hadsereg által történt felszabadítás után. Az éhezéstől és a szörnyű lakásviszonyoktól, a pincéktől teljesen legyöngített budapesti maradék-zsidóság közvetlenül az éhhalálnak volt továbbra is kitéve. Lakásának berendezésétől, fehérneműjétől és ruhájától teljesen megfosztva áradt szét a gettó palánkjai mögül közel 70.000 ember. Jobbára öregek, aggok s majdnem kivétel nélkül betegek. A fennmaradt statisztikai adatok igazolják, hogy 1945 januártól márciusig terjedő negyed, közel annyi áldozatot szedett soraikból, mint az előző évnegyed nyilas pusztítása. El sem lehet képzelni, mi lett volna ezúel a maradék zsidósággal, ha a felszabadulás utáni napon nem tudta volna folytatni működését a Joint pénzből létesült ételmezési akció, ha nem működtek volna azok a tömegétkezőhelyek, amelyek addig is az életfenntartását eredményező legszükségesebb étkezéssel e tömeget ellátták.

A Joint, amint lehetséges volt, támogató akcióját még sokkal szélesebben fejtette ki, ennek köszönhető 85.000 deportált magyar zsidó hazahozatala, s ezidőszerint a nálunk sűrűn megforduló *Joseph J. Schwartz* európai elnök irányítása mellett *dr. Görög Frigyes* magyarországi megbízott vezetése alatt teljesíti nagyszabású tevékenységét. Az amerikai zsidóság nagylelkű áldozatkészsége teszi lehetővé a Joint működését. Vegyük figyelembe azonban, hogy a magyar zsidóságnak különös csodák sorozata folytán életbenmaradt része legnagyobb tömegében öregekből, aggokból és betegekből, tehát *munkaképtelenekből* áll.

A Joint által támogatott tízezrek legnagyobb része a juttatott készpénz- és természetbeni segélyből csak *tengeti életét*. Igen kevesen tudtak valamit is megtartani, megmenteni holmijukból. A gettósított és a deportált zsidóság *puszta lét fenntartásár* a is csak alig elég azonban az amerikai segítség.

A Joint 1945—47. évi munkáját a maga jelentőségében úgy tudjuk leginkább kifejezni, ha azt mondjuk, hogy az valójában: *életmentés volt*. A Joint magyarországi munkáját ezzel a számmal világítjuk meg legjobban: a felszabadulás óta Magyarországon tizennyolcmillió dollárt osztott ki pénz- és hatmillió dollárt természetbeni segélyben. A csodákkal határos módon megmaradt száznolcvanezernyi magyar zsidó kétharmadrészét, tehát százhúszezer személyt a felszabadulás óta többé-kevésbé, de állandóan segélyben részesíti. Az elmúlt évek alatt a Joint Európában — a lágerekben maradtak kivételével — a magyarországi zsidóságot részesítette a leghathatósabb támogatásban, s ez összességében lényegesen többet jelentett, mint az UNKA, valamint az összes külföldi segély szervezetek támogatása.

Az amerikai akció egyébként minden évben más és más jelszó alatt indult. Az 1945. esztendőnek: „*A megmentés éve*“, az 1946. esztendőnek „*Az életbentartás éve*“ és az 1947. esztendőnek „*A talpraállítás éve*“ nevet adták és valóban megmentették, életbentartották és talpraállították az elesett maradék európai zsidóságot.

Magyarországon az 1945. év tavaszi újjáébredés hónapjaiban zajlott le a Joint *hőskora*. Első feladata volt a koncentrációs táborokból hazahozni testvéreinket. Az egyének hazasegítése még nem zárult le, mert a még hadifogságban levő munkaszolgálatosok otthonukba való

visszatérése folyamatban van és a visszajötteket a gazdasági életbe kell behelyezni.

A felszabadulás után azonnal megkezdődött az első népkonyhák felállítása, ahol az első tál meleg ételt kapták az éhhalált leküzdők. Majd az életben maradt betegek, öregek és gyermekek megmentésének különböző fázisai, a különböző kórházak rendbehozása, gyermekotthonok és aggok háza felállítása következtek. Az ország területén ma hatvan gyermekotthon működik a Joint kezelésében, ezenkívül számos napközi otthon és számos gyermek került a családvédelmi akció⁷ során elhelyezésre.

Ezideig több mint háromszázezer tételben utaltak ki ruhát. A felruházás során nemcsak a kategorizált segélyezettekre voltak tekintettel, hanem minden egyes életben maradt testvérré, mert hiszen ruhaneműt, különösen az első időben, alig tudott valaki magának vásárolni.

A pillanatnyi szociális segélynyújtásnál többet is akartak nyújtani, *a magyar zsidóságot talpra akarták állítani és a termelő folyamatba beilleszteni.* Az ifjúságot kollektívákban, kooperatívákban, pluggákban a magyar társadalom hasznos tagjaivá képezik ki ipari és földművelői munkára.

Az egyéni talpraállítást kamatmentesen, hosszúlejáratú egzisztenciális kölcsönrel igyekeznek lehetővé tenni. Ezideig kétezer zsidó családot segítettek ahhoz, hogy szerény megélhetését, akár mint kiskereskedő, akár mint kisiparos, megkeresse. Magyarországon, mint a világ legnagyobb házasságközvetítő intézménye is működik a Joint: házassági segélyekkel igyekszik a családalapítást lehetővé tenni.

Mindemellett törődik a zsidóság szellemi életével és a kulturális mozgalmakat mindenképpen támogatja. Első kötelességének tartotta a romokban heverő templomok, iskolák újjáépítését előmozdítani és a zsidó intézményeket hivatásuk betöltéséhez aktívvá tenni.

Mindezt az amerikai zsidóság tette lehetővé. Az „*American Jewish Appeal*” 1945-ben huszoneg, 1946-ban ötvennyolc és 1947-ben százmillió dollárnyi támogatást juttatott a Joint európai működésére.

A Joint munkáját szigorúan politikamentesen, kizárólag szociális alapon irányítja.

Amerika azonban már fáradt, és a fokozatos leépítést nem lehet elkertülni. A Joint a talpraállítási munkát igyekszik úgy kifejtetni, hogy az egzisztenciához jutottak a többtermelésben részt vegyenek. A tisztán karitatív vonalról egzisztenciális síkra történő átmenet mellett gondoskodásnak kell történnie arról, hogy az intézmények megmaradjanak. A Joint nem örökéletű és ha két-három-négy évig még talán fenn is áll, már most kell gondoskodni arról, hogy önellátóvá váljon a magyar zsidóság.

Arra kell törekedni, hogy intézményei: a hitközségek, a chevrák, nőegyletek újból elérjék, sőt meghaladják a háború előtti fokot.

A magyarországi zsidó intézményeknek és a magyar zsidóságnak csak egy célja lehet: fokozatosan átvenni az amerikai testvérek által eddig önfeláldozással viselt terheket és a Joint szociális intézményeinek további fenntartását lehetővé tenni.

M A G Y A R O R S Z Á G						
Jelenlegi terület	Eicsatolt terület		Jelenlegi terület összesen	Megnagyob- bodott terület	Jelenlegi terület összesen	Megnagyob- bodott terület összesen
	Jelenlegi terület	V I D E K				
BUDAPEST	Jelenlegi terület	Eicsatolt terület	Jelenlegi terület	Megnagyob- bodott terület	Jelenlegi terület összesen	Megnagyob- bodott terület összesen
184.453	216.528	324.026	540.554	725.007	400.981	725.007
62.350	27.290	10.360	37.650	100.000	89.640	100.000
246.803	243.818	334.386	578.204	825.007	490.621	825.007
12.350	12.500	17.150	29.650	42.000	24.850	42.000
3.000	2.000	15.000	17.000	20.000	5.000	20.000
—	—	1.000	1.000	1.000	—	1.000
231.453	229.318	301.236	530.554	762.007	460.771	762.007
105.453	222.318	290.236	512.554	618.007	327.771	618.007
2.000	1.000	2.000	3.000	5.000	3.000	5.000
5.000	6.000	9.000	15.000	20.000	11.000	20.000
119.000	—	—	—	119.000	119.000	119.000
124.000	6.000	9.000	15.000	139.000	130.000	139.000
(50.25)	(2.46)	(2.69)	(2.59)	(16.84)	(26.51)	(16.84)
20.000	45.000	56.500	101.500	121.500	65.000	121.500
144.000	51.000	65.500	116.500	260.500	195.000	260.500
(58.35)	(20.92)	(19.58)	(20.15)	(31.57)	(39.75)	(31.57)
96.480	45.000	—	—	—	141.480	—
(67.00)	(88.23)	—	—	—	(72.55)	—

* E statisztikai táblázatot a Jewish World Congress dr. Geyer Albert elnök vezetése alatt működő Statisztikai és Tudósító irodájában állították össze' dr. Ráth Szigfried és Pach Zsigmond Pál, e könyv szerzője által rendelkezésre bocsátott adatok figyelembevételével.

**A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG SZÁMÁRÓL ÉS VESZTESÉGEIRŐL
SZÓLÓ STATISZTIKA**

*A Jewish World Congress Statisztikai Tudósító Irodájának
magyarázata a „Statisztikai Táblázat“-hoz.*

A magyarországi zsidóságra vonatkozólag pontos statisztikai adatok csak az 1941. január 31-én végrehajtott országos népszámlálás alapján állanak rendelkezésre. A népszámlálás kiterjedt Magyarországon akkori legnagyobb területére, tehát a bécsi döntések által Magyarországhoz csatolt, illetve a magyar csapatok által megszállt csehszlovák és román területekre is. A Jugoszlávia elleni hadjárat után a népszámlálást 1941 május 31-én kiegészítették a Jugoszláviától elfoglalt, ú. n. délvidéki terület adataival is. Az összesített eredmény Magyarország legnagyobb területén

725.007

izr. vallási! lakost mutatott ki.

Az 1941. évi népszámlálás a vallási hovatartozásokon kívül tudakolta azoknak számát is, akik leszármazásuknál fogva az 1939: TV. tc.-ben foglalt, ú. n. zsidótörvény hatálya alá estek. A válaszok szerint a népszámlálás 34.435 ilyen személyt mutatott ki, akik közül 22.122 esett Budapestre, 8.609 a jelenlegi vidékre* 3.704 pedig az elcsatolt területre.

A zsidónak tekintendő személyek körét még jobban tágította az 1941: XV. tc.-ben foglalt ú. n. fajvédelmi törvény. Az ezen törvény által érintettek számát a szóbanforgó népszámlálás — minthogy a törvény meghozatala előtt folyt le, — nem tudakolta, kérdezte azonban a felmenők származását, amelyből az előbbi körülbelül eldönthető. A népszámlálás szerint ugyanis 23.885 az 1939: IV. te. hatálya alá nem eső személynek három zsidóezármazású nagyszülője volt; közülük 14.240 élt Budapesten, 7.311 a jelenlegi vidéken, 2.334 az elcsatolt területen. Ezek úgy tekinthetők, mint akik az újabb törvény szerint zsidóknak minősítették.

Nyilvánvaló azonban, hogy „jelentős számmal voltak olyanok. akiir félve a hátrányos jogkövetkezményektől, zsidó származásukat nem vallották be“; így „a valóságban mindenesetre nagyobbak a zsidó vérűekre vonatkozó számok“. (Dr. Dolágyi (Kovács) Alajos cikkéből: A keresztény vallású, de zsidó származású népesség a népszámlálás szerint. Magyar Statisztikai Szemle 1944. 4—5. sz. 96. old.) Bár „többen... a zsidóvérű keresztények számát 300.000-re becsülték“ (u. o.), fogadjuk el ugyancsak Kovács Alajos minimális becslését, aki „a trianoni Magyarországon 80.000—90.000-re becsülte a zsidóezármazású keresztények számát“, amely szám a legnagyobb országterületen „legfeljebb 100.000 lehet“. (U. ott és Új Magyarorszag 1938 VI. 25., 29. és VII-1. száma).

A „nem izraelita, de zsidónak tekintendő“ népesség számát a legnagyobb Magyarországon e szerint 100.000-ben állapítjuk meg, s e szám területi elosztását az ismertett népszámlálási adatokhoz való arányosítással a túloldali táblázat szerint számítjuk ki:

	Jelenlegi terület	Eicsatolt terület			Jelenlegi terület összesen	Megnagyob- bodott terület összesen	
		V I D É K					
		BUDAPEST	Jelenlegi terület	Eicsatolt terület			Megnagyob- bodott terület
Beválás szerint:	1939:IV. tc.	22.122	8.609	3.704	12.313	30.731	34.435
	1941:XV. tc.	14.240	7.311	2.334	9.645	21.551	23.985
	Összesen	36.362	16.920	6.038	21.958	52.282	58.320
Valóságban:	%-ban	(62.35)	(27.29)	(10.36)	(37.65)	(89.64)	(100.00)
	Arányosítva	62.350	27.290	10.360	37.650	89.640	100.000

A népszámlálás ezerint izraelita vallásúak száma és az előbbi számítás alapján zsidónak tekintettek száma együtt adja a zsidóság teljes lélekszámút 1911-ben:

V 825.007

a megnagyobbodott Magyarország területén.

Az 1941. évi népszámlálás időpontja és 1944 március 19-e között természetesen bizonyos változások állottak elő ebben a számban. A szokásos évi természetes fogyatkozást, mely a magyar zsidóságnál elég jelentős volt, figyelmen kívül hagyhatjuk, mert azt bőségesen kiegyenlítette az 1941. és 1944. évek alatt idemenekült lengyel és szlovák zsidók száma. Figyelembeveendő viszont a zsidóüldözés okozta következő csökkenések:

Hadműveleti területre (Ukrajna, Galícia, Bor) küldött munkaszolgálatosokból elveszett: (Az Orsz. Izr. Irodák Hadviselték Bizottságának nyivántartása szerint) 42.000
 1941 júliusában a magyar hatóságok (KEOKH) által deportáltatott: (A Magyar Izraeliták Pártfogó Irodájának nyilvántartása szerint) 20.000
 1942 januárjában Újvidéken meggyilkoltatott; (A Magyar Népbíróóság tárgyalásain nyilvánosságra került adat).. 1.000

összesen: 63.000

E veszteségek megoszlása:

A munkaszolgálatosok közül egyenlő arányban pusztultak budapesti és vidéki illetőségűek: a 42.000-re rúgó veszteségadat tehát a zsidó lakosság megoszlásával arányosan oszlik el; ezzel szemben az 1941. évi júliusi deportáció főleg az elcsatolt területen élő (kárpátaljai) zsidóságot érintette (kb. 75 százalék), Budapestről mintegy 15 százalék, a jelenlegi vidékről mintegy 10 százalékban szedte áldozatait; végül Újvidék meggyilkoltjai — a véletlenül helyszínen tartózkodó néhány

másüvé illetékes személy figyelmenkívül hagyásával — teljesen, az elcsatolt területek veszteségéhez irándók.

E megfontolásokat követve számítottuk ki a zsidóüldözések áldozatainak számát az egyes területekrészekben. E számoknak a zsidóság 1941. évi lélekszámából való kivonásával az 1944. III. 19-i adatok állapíthatók meg. *A németek bevonulásakor* tehát

Budapesten: 231.453
 az akkori országterületen a vidéken: 530.554

A megnagyobbodott Magyarországon

összesen: 762.007

zsidónak tekintett személy élt.

E számokkal szemben beszédes vádlóként sorakoznak fel azok az adatok, melyek a Vörös Hadsereg által végrehajtott felszabadítás időpontjában Magyarország területén életben lévő zsidók számáról rendelkezésre állanak. Ezek szerint:

Budapesten 69.000 zsidó szabadult fel a gettóban (a gettót irányító „Zsidó Tanács“ adata) 25.000 az ú. n. védett házakban és a követség! épületekben (a követségek adata) s újabb 25.000 főre becsülhető azok száma, akiknek bujkálva sikerült elkerülniük a náci-nyilas gyilkosok bestialitását. Éhez hozzájárul az a mintegy 5.000 főnyi budapesti illetőségű munkaszolgálatos, aki az ország területén szabadított fel s így a deportálást elkerülte. E szerint a budapesti illetőségű zsidóság száma a felszabaduláskor összesen

121.000

főre rúgott, tehát az 1941. évi népesség alig 50.25 százalékát tette ki.

Ha ehhez hozzáadjuk a német megszállás alatt külföldre menekült zsidóság mintegy 2.000-re rúgó számát és az összeget kivonjuk a budapesti zsidóság 1944. III. 19-i lélekszámából, arra az eredményre jutunk, hogy a német megszállás alatt deportáltak, megöletett vagy meghalt

105.153

budapesti zsidó személy.

Fenti *negatív* számítás helyességét a következő *pozitív* adatok bizonyítják:

A vidéki zsidóságnak a Sztójay-kormány uralma alatt végbe ment deportálása során 7.500 budapesti személy is deportáltak, részben az I. csendőrkerület akciójával a Csepelen, Horthyligeten és egyéb Pestkörnyéken lévő internálótáborokból, részben külön akcióval a kistarcsai és sárvári internálótáborokkal. (A Magyar Izr. Pártfogó Irodája adata).

A budapesti zsidóságnak a Szálasi-éra alatt történt elhurcolása során 76,209 elhurcolt budapesti zsidó személy adatott át a német hatóságoknak. (Ferenczy László csendőralezredes jelentése szerint).

Ez a két pozitív adat összege s a negatív kalkulációból fentebb nyert szám 27.744-re rúgó különbségét részint azok a deportáltak teszik ki, akik a Ferenczy-féle számbavétel megszűnte után adattak át a németeknek, részint azok a szerencsétlenek, akik az ostromzár alá vett Budapesten meggyilkoltak (gettó, Dunapart), ill. a nélkülözések következtében elhaláloztak.

Vidéken a zsidóságot teljes számban deportálták; a felszabaduláskor mindössze az a néhány ezer munkaszolgálatos volt található, akiknek — fentebb említett budapesti illetőségű bajtársaikhoz hasonlóan — a Vörös Hadsereg előnyomulása az ország területén adta vissza szabadságát s így nem hurcolták el őket Nyugatra. Ezek száma a megnagyobbodott országterületen alig 15.000 főre rúgott, tehát az 1941. évi népességnek csupán 2.59 százalékát tette ki.

Ha ehhez hozzáadjuk a külföldre menekült vidéki zsidóság 3.000 főre tehető számát, s az összeget kivonjuk a vidéki zsidóság 1944 II. 19-iki lélekszámából, kiderül, hogy német megszállás alatt a megnagyobbodott Magyarország vidéki területeiről

512.554

zsidó személyt deportáltak.

Ennek a vidékre vonatkozó *negatív* számításnak helyességét is módunkban áll *pozitív* adatokkal alátámasztani:

Ferenczy László csendőralezredek a deportálások során a belügyminiszterhez beadott jelentései szerint ugyanis

a II., V. VI., VII., VIII., IX., X csendőrkerületből

129 szerelvénnyel	380.667 személyt
a III. csendőrkerületéből 6 szerelvénnyel	17.667 személyt
a IV. csendőrkerületéből 4 szerelvénnyel	11.889 személyt
az I. csendőrkerületből 8 szerelvénnyel	24.128 személyt
az I—X. csendőrkerületekből 147 szerelvénnyel összesen	434.351 személyt

deportáltak.

Ehez járul az a délvidéki deportálás! akció, amelyet 1944 május második felében — a csendőrd deportációktól függetlenül — német-magyar katonai erők bonyolítottak le s így — mint nem a csendőrség hatáskörébe eső művelet — Ferenczy csendőralezredes jelentéseiben nem szerepel; érintett pedig ez 21.700 személyt

Mіндеzen felül 1944 március 25-én, július 19-én, majd augusztus közepén a kistarcsai és sárvári internálótábor zsidó őrzetesei kizárólag német hatóságok által deportáltattak s így az ebből adódó 4.000-*ee*, ill. 1.000-*es* szám a fentiekben szintén nem szerepel.

Mіндеzek összegezéséből adódó 461.051-ből a fentebb említett és budapesti illetőségűeket jelező 7.500-at kivonva 453.551-re rúg azon vidéki zsidó személyek száma, akik a Sztójay-kormány uralma alatt deportáltattak.

Ekkor elkerülték azonban a deportálást azok a 16—48 éves férfiak, akik 1944 június elején falragaszok útján kiegészítő munkaszolgálatra hívtak be. Endre László belügyi államtitkár közölt jelentésében méltatlankodva ki is kelt a honvédelmi kormányzat e gesztiója ellen, mellyel szerinte 80.000 (valójában valamivel kevesebb: mintegy 74.000—75.000) zsidót vont el a deportáció elől. E munkaszolgálatosok később a Szálasi-éra alatt mégis deportáltattak, leszámítva azt a mintegy 15.000 főt, akit — mint az ország területén belül felszabadult! — fentebb már megemlítettünk. E szerint a Sztójay-kormány alatt deportált 453.551 vidéki zsidóhoz a Szálasi-éra 59.000 vidéki deportáltja járult. A két szám összege pedig: 512.551 hajszálpontosan vág a negatív kalkulációval nyert 512.504-hez.

A Budapestre vonatkozólag kimutatott	105.453
és a vidékre vonatkozólag így mutatkozó	512.554
főnyi veszteség összege	618.007

adja meg a német megszállás ideje alatt elszenvedett veszteségek teljes számát

Vizsgáljuk most már meg a deportációból visszatértek számát. A visszatérőket segélyező és regisztráló Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság adata szerint 1945. év folyamán Budapestre 20.000 és a jelenlegi országterületen vidékre 45.000 deportált tért vissza, míg az elcsatolt területre visszatérők száma az illető országok adata szerint 56300. E számokat a felszabaduláskori lélekszámhoz hozzáadva a magyarországi zsidóság 1945. december 31-j létszámát kapjuk. Ez időpontban tehát:

Budapesten	144.000
a jelenlegi vidéki területen	51.000
a jelenlegi Magyarországon	
összesen:	195.000

zsidó személy éh vagyis az 1941-iki lélekszámnak csupán 39.75 százaléka. Tehát, ha a jelenlegi országhatárokon belül élő zsidóságot vesszük csupán figyelembe — ami a kedvezőbb eset, — még akkor is, — a visszatért deportáltakat is beszámítva — több, mint 60 százalékra rúg a magyar zsidóság veszteségi aránya. Ha viszont azt a területet vesszük figyelembe, amely a deportálás annakidején érintett, az eredmény még tragikusabb: a visszatért deportáltakkal együtt mutatózó 260.500 főnyi létszám mellett is csaknem 70 százalék a veszteségi arány.

Még szomorúbb a kép, ha az *izraelita* vallásunkat vesszük számba: Budapesten erre nézve az 1945. március 25-iki hivatalos népszénelírás adata nyújt támpontot, mely szerint a mondott időpontban Budapesten 86310 izraelita élt. Ugyanekkor a zsidóság budapesti lélekszámú 124.000 volt, hiszen a deportáltak visszatérése még nem kezdődött meg. Akkor tehát az izraelita vallásúak 70.08 százalékát tették ki az összzsi dóságnak. Tekintetbe kell vennünk azonban, hogy akkor egyrészt számos átvonuló vidéki illetőségű zsidó tartózkodott ideiglenesen Budapesten, minthogy lakóhelye még neih szabadult fel, másrészt sok budapesti volt vidéken, mivel ott inkább tudott élelemhez jutni. Bár ezek számszerűt egymást nagyjából kiegyenlítették, a felekezeti arányt mégis kedvezőbbé változtatták, figyelembe véve, hogy egyfelől a vidéken kezdettől fogva kevesebb volt az áttért, mint a fővárosban, másfelől az 1944. év nyarán végbement áttérés, amely Budapesten szinte járványszerű volt, a vidéket egyáltalán nem, vagy csak alig érintette. E körülményekre való tekintettel a fenti arányból néhány százalékkal kedvezőtlenebbül kell a jelenlegi 144.000 főből — mintegy 96.500-ban (kb. 67 százalék) — megállapítanunk az izr. vallásúak budapesti arányszámát. Ez az 1941. évi állapothoz képest, amikor 246.803 zsidó közül 184.453 volt izr. (74.74 százalék) mintegy 8 százalékos az 1944 évi kitérésekből eredő veszteséget jelent

A vidéket illetőleg az American Joint Distribution Committee öszeírása szolgáltat alapot. Ez kereken 45.000-ben (pontosan 45.635-ben)

jelöli meg a jelenlegi vidék izr. vallású népességét, ami a fentebb említett 51.000-nek 88.91 százaléka. Ez az 1941. évi aránynak: 243.818 Midó közül izr. 216.528, vagyis 88.91 százalék, majdnem teljesen megfelel, ami érthető is, miután az 1944 nyarán lezajlott kitérés hullám az akkor már deportált vidéket nem érintette.

A jelenlegi Magyarország területén tehát az izr. vallásúak száma 141.480, szemben az 1941 évi 400.981-el. Azóta tehát a fegyverszüneti egyezmény által meghatározott területen belül az izraelita vallásúak száma az akkori szám 35.28 százalékára, alig több, mint egy harmadra csökkent¹⁷⁹

*

A magyar vidék zsidósága számszerű veszteségeinek nagyságát mutatja az az előterjesztés is, amelyet a *Magyarországi Izraeliták Országos Irodája* tett 1947. októberében a vallás- és közoktatásügyi minisztériumhoz. Ebben a 10.400/1946. M. E. számú rendelet értelmében közli a megszüntetendő kongresszusi és *status quo* izraelita hitközségek jegyzékét:

Adony	2	Felcsút	3	Nemesvid	—
Ajka	7	Gyón	2	Nikla	—
Apostag	3	Hercegszántó ...	5	Ócsa	10
Adánd	—	Iregszemcse	10	Osztópán	—
Babocsa	4	Jászkisér	10	Örkény	18
Balatonberény	—	Jászladány !.....	3	Pestszentimre	13
Balatonmária	—	Kaposfő	—	Pilis	9
Bábony	—	Karád	—	Polgárdi	5
Baracska	5	Kéthely	5	Pusztakovácsi	—
Békésszentandrás .	—	Kisbér	6	Rácalmás	—
Bölcske	2	Kiskunfélegyháza .	20	Sárvár	8
Böhönye	—	Kistarcsa	14	Sásd	—
Buzsák	—	Kóka	—	Seregélyes	3
Bugyi	2	Lajosmizse	4	Simontornya	4
Csabrendek	5	Lengyeltóti	5	Solt	6
Csanádpalota	7	Lepsény	3	Somogyzil	1
Csány	—	Lovasberény	—	Szakcs	—
Csákvár	—	Maglód	2	Szegvár	—
Csorvás	4	Martonvásár	1	Szabadhidvég	—
Csömör	9	Medgyesegyháza ..	12	Szentgál	1
Döbrököz	3	Mindszent	8	Szigetszentmiklós .	—
Dunapentele	5	Nagyigmánd	8	Tass	—
Dunaszekcső	8	Nagybajom	15	Tápióbicske	4
Dunavecse .	12	Nagybaracska	18	Tápiógyörgye	2
Ecsény	—	Nagyszakácsi	—	Tápiósüly	3
Énying	15	Nagyvázsony	12	Tevel	—
Ércsi	12	Nemesdéd	—	Tiszaföldvár .	—
Fajsz	2	Nyirbátor	—	Tököl	10

¹⁷⁹ összeállította a „Zsidó Világkongresszus“ és a „Jewish Agency for Palestine“ megbízásából Budapesten dr. Geyer Albert elnök vezetésével működő „Statistikai és Tudósító Iroda“ dr. Bóth Szigfried és Pach Zsigmond Pál irányítása mellett, részben e könyv szerzője által adott adatok segítségével.

Tura	3	Vecsés	7	Zalabér	—
Uzód	3	Veresegyháza	2	Zsámbék	2
Üllő	1	Villány	9	Zámoly	2

összesen: 93 hitközség

(A hitközségek neve mellett szereplő jel azt mutatja, hogy oda egyetlen zsidó sem tért vissza, a számjegy pedig a visszatértek létszámát mutatja, belefoglalva nőket, gyermekeket is, amely szám azonban nem teszi ki az együttes imádkozáshoz (*minje*) szükséges 10 felnőtt férfi létszámát.)

Ez a beadvány, — amely számtalan nagylétszámú és ősi múltú hitközség teljes kihalását bizonyítja, — csak a neolog és statusquo hitközségekre vonatkozik. Ezen felül a vidéki orthodox hitközségek egész tömegének kényszerű megszüntetése is szükségessé fog válni.

XI.

1946. ÉVI XXV. TÖRVÉNYCIKK
a magyar zsidóságot ért Üldözés megbélyegzéséről és
következményeinek enyhítéséről.

*Emlékeztül adom mindenkinek, akit illet, hogy Magyarország
Nemzetgyűlése a következő törvénycikket alkotta:*

1. §. (1) Magyarország Nemzetgyűlése ünnepélyesen megállapítja, hogy a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a rendelkezései és intézkedései, amélyek az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg zsidó származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és végeredményben többségének — nagyobb részt külföldi táborokban való — megsemmisítésére vezettek: ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar jog szellemével. A Nemzetgyűlés mélységes megvetéssel bélyegzi meg ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket.

(2) Megemlékezve a demokratikus kormányoknak azokról a rendeleteiről, amelyek a faji üldözésnek hamis indokolásra támaszkodó, a lakosság egy értékes és hazafias részét méltatlanul sújtó, idegen eredetű összes barbár szabályait hatályon kívül helyezték, a jogegyenlőséget visszaállították és ezzel a jóvátétel jogi feltételeit megteremtették: a Nemzetgyűlés egyszersmind a magyar nép elismerését és háláját nyilvánítja mindazoknak, akik a külső és belső megfélemlítéssel bátran dacolva, önzetlenül és áldozatkészen álltak üldözött embertársaik mellé és ezzel sokezer emberi életet mentettek meg a pusztulástól. Ezzel kifejezésre jutott a magyar nép egyetemének ellenállása, amely a reakciós rendszerrel szemben is mindaddig megakadályozta a faji üldözés nemzeti szocialista brutalitásainak maradéktalan érvényesülését, amíg a német megszállás és hatalmi erőszak teljessé válása be nem következett. Ez az ellenállás világossá tette, hogy a magyar nép nem azonosítja magát a faji üldözéssel.

2. §. (1) Az állam mindazokat a hagyatékot, amelyeket örökös hiányában a (2) bekezdésben említett személyek hagyatékaként megszerzett vagy megszerez, az alábbi rendelkezések szerint létesítendő külön alapnak engedi át.

(2) A jelen § rendelkezései azoknak a személyeknek akár Magyarország területén, akár külföldön levő hagyatékaira terjednek ki, akik az izraelita vallásuk vagy zsidó származásuk címén ellenük folytatott üldözés folytán vagy az üldözéssel okszerű kapcsolatban szerzett sebesülés, sérülés vagy más egészségromlás következtében az 1941. évi június hó 26. napja és az 1946. évi december hó 31. napja között életüket veszítették. Holtnaknyilvánítás esetében az előbbi hagyatékára kell alkalmazni, aki a holtnaknyilvánítás tárgyában hozott bírói határozat szerint az említett időközben tűnt el, tekintet nélkül arra, hogy ez a határozat a halál idejéül milyen időpontot állapít meg. Azt, hogy valamely hagyaték a jelen § rendelkezései értelmében az államot vagy az alapot illeti-e, az alap intézőbizottságának meghallgatása után háromtagú bizottság állapítja meg. A bizottság elnökét a közigazgatási bíróság ítéldbírái sorából annak elnöke, egy-egy tagját pedig a pénzügyminiszter és az alap intézőbizottsága jelöli ki

(3) Az alapra szállnak át hazahozataluk esetében a külföldre hurcolt azok a vagyontárgyak is, amelyek az izraelita vallásuk, illetőleg zsidó származásuk miatt üldözött személyek birtokából az elmúlt uralmi rendszer intézkedései következtében jogtalanul kikerültek, feltéve, hogy jogszerű tulajdonosuk a minisztérium által kibocsátandó rendelet rendelkezései szerint nem állapítható meg.

(4) Az alap rendeltetése az izraelita vallásuk, illetőleg zsidó származásuk címén üldözött és ennek következtében segítségre utalt személyek, valamint az ily személyek javára szolgáló intézmények támogatása.

(5) Az alap jogi személyiséggel bír.

(6) Az alap a minisztérium felügyelete alatt áll. Képviselőt, kezelését és felhasználását intézőbizottság látja el, amelynek elnökét, és elnökhelyettesét a miniszter elnöknek a Magyar Izraeliták Országos Irodája és a Magyarországi Autonóm Orthodox Izraelita Hitfelekezetek Központi Irodája javaslata alapján tett előterjesztésére, öt év tartamára a köztársasági elnök nevezi ki; az intézőbizottság tagjainak egyharmad részét a miniszterelnök, kétharmad részét pedig a magyarországi izraelita hitfelekezet említett törvényes képviselői szervei — ugyancsak öt év tartamára — jelölik ki. Az alap szervezetének és működésének részletes szabályait, valamint az alap egyéb bevételi forrásait a minisztérium rendelettel állapítja meg.

3. §. (1) Ha a hagyaték a 2. § (2) bekezdésében említett okból az ott megállapított idő alatt egymásra következően több örök-hagyó után nyílt meg, az csak egy ízben, akként esik illeték alá,

mintha az az utolsó örökösre közvetlenül az első örökhagyóról szállt volna át /

(2) A 2. § (2) bekezdésében megjelölt személyek örökösei húszezer forintot meg nem haladó tiszta hagyatéki érték után teljes, a hagyatéknak ezt meghaladó értéke tekintetében pedig ötven-százalékos illetékmentességet élveznek, amely az öröklési illetéken felül az ingyenes vagyonszerzési illetékre is kiterjed. A kedvezmény alkalmazására vonatkozó részletes eljárási szabályokat — ideértve a kedvezmény előfeltételeinek igazolására vonatkozó rendelkezéseket is — a pénzügyminiszter rendelettel állapítja meg.

(3) A 2. §-ban megjelölt alap az ugyanezen § (1) bekezdése értelmében részére átengedett hagyatékok megszerzése tekintetében a húszezer forintot meg nem haladó tiszta hagyatéki érték esetében teljes illetékmentességet élvez, amely az öröklési illetéken felül az ingyenes vagyonszerzési illetékre is kiterjed. A húszezer forintot meghaladó tiszta hagyatéki érték után az alap a jelen § (2) bekezdésében meghatározott kedvezményt meghaladó öröklési és ingyenes vagyonszerzési illetékkedvezményben részesül, amelynek mértékét a minisztérium rendelettel állapítja meg. A fenti illetékek a jelen törvény hatálybalépését követő öt esztendő elelte után válnak esedékessé és azt követően részletekben fizethetők. A részletfizetés feltételeit és módozatait a pénzügyminiszter rendelettel állapítja meg.

4. §. A jelen törvény kihirdetésének napján lép hatályba.

E törvénycikk kihirdetését elrendelem..

Ezt a törvénycikket mint a nemzet akaratát mindenki köteles megtartani.

Kelt Budapesten, ezerkilencszáznegyvenhatodik évi november hó nyolcadik napján.

Tildy Zoltán s. k.,
Magyarország köz társasági elnöke.

Nagy Ferenc s. k.,
miniszterelnök.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
Bevezetés. A magyar zsidóság helyzete 1933-ig	7

ELSŐ RÉSZ

A magyar zsidóság a hitlerizmus szomszédságában (1933—1943)

I. Gömbös Gyula „fajvédelmi“ antiszemitizmusa	17
II. Az első zsidó-törvény	28
III. A második zsidó-törvény	32
IV. Küzdelem a harmadik zsidó-törvényért — a fajvédelmi törvény.....	38
V. A Kállay-kormány „hinta-politikájával“ védi ki a náci nyomást.....	43
VI. Kép a magyar zsidóság állapotáról a német invázió pillanatában.....	53
VII. A szomszédos államok zsidóságának megsemmisítése	61

MÁSODIK RÉSZ

I

A magyar zsidóság a náci-uralom közvetlen nyomása alatt (1944 március 19—július 10.)

I. Előzmények: a náci-inváziót előkészítő okok	69
II. A német megszállás	70
III. A Gestapo a pesti zsidóság fellegvárában	73
IV. A Sztójay-kormány megalakulása és első zsidóellenes rendelkezései	76
V. A Sztójay-kormány zsidó-rendeletei	78
VI. A Zsidó Tanács elindul a lejtőn.....	79
VII. Szünni nem akaró rendelet-özön	83
VIII. A magyar zsidóság önmentési kísérletei	87
1. Cionista-akció.....	88
2. Orthodox-kísérlet	91
3. Kasztod kiszorítja Freudigert a tárgyalásokból	93
4. Palesztinai kivándorlási mozgalom	94
IX. A magyar zsidótlanító-különítmény megkezdte működését	95
X. A vidéki zsidóság gettóba-tömörítése	103
XI. A felvidéki és az erdélyi zsidóság deportálásának előkészítése	109
1. A vidéki zsidóság hiábavaló menekülési kísérletei	110
2. A Tanács eredménytelen erőfeszítései	111
3. Az első deportálás! előkészületek	117
XII. Külföldre utazik a magyarországi zsidóság „követe“	119

XIII.	A katolikus egyház állásfoglalásai a megkeresztelkedett zsidók érdekében	122
	1. Serédi tárgyalásai	122
	2. Sztójay válasza	124
	3. A hercegprímásviszonzás	125
	4. A hercegprímás főpásztori körlevele	126
XIV.	Fővárosi zsidók internálása — A májusi rendeletek	127
	1. Zsidók internálása Budapesten	127
	2. Új intézőbizottságot nevez ki Endre	129
	3. A májusi rendelettömeg	130
	4. Jellemző adatok	135
XV.	Szomorú beszámolók a felvidéki és erdélyi deportálásról	137
XVI.	Deportálás országszerte	143
XVII.	Katolikus püspökök mentőkísérletei a deportálás közepette	145
XVIII.	Endre és társai letörnek minden ellenállást	149
XIX.	Az első zsidó-önmentési eredmény	154
	1. Joel Brand táviratilag jelentget	154
	2. Másirányú cionista-atció is megindul	157
	3. Egy csoport „minta-áru“ elindulását megengedik a németek	158
XX.	Fenyeget a budapesti zsidóság deportálása is	161
XXI.	A budapesti „csillagos“ házak	166
XXII.	Végsőkig élesedik a fővárosban a helyzet	171
XXIII.	Küszöbön a pesti zsidók deportálása	173
XXIV.	A magyarországi pápai nuncius diplomáciai lépései	179
XXV.	A hercegprímás és a magyar püspöki kar akciói	183
XXVI.	A protestáns egyházak tárgyalásai	196
	1. Ravasz püspök Sztójajnál	196
	2. -Kezdeményezés a keresztény egyházak közös fellépésére.....	197
	3. A protestáns egyházak közös beadványa	198
	4. Közös református és evangélikus nyilatkozat a világ pro- testantizmusához	200
	5. Antal István leszereli a protestáns egyházakat is	201
XXVII.	A nuncius elégedetlen	202

HARMADIK RÉSZ

Szabadulási kísérletek a náci-nyomás alól (1944 július 11—október 14)

I.	A szövetségesek és a semleges államok tiltakozása	209
II.	Minisztertanácsok és koronatanács a zsidó-kérdésben, amely a belügyi vonalról átmegy a külügyire	213
III.	Leverik az Eichmann által rendezett Baky-puccsot	227
IV.	A magyar kormány egyelőre beszünteti a további deportálást.....	230
V.	A zsidó-kérdés új kezelése	233
VI.	A németek megdöbbenése, követeléseik, önálló akcióik	235
VII.	A Gestapo további „emberkereskedelmi“ tárgyalásai	239
	1. Dr. Kasztner tárgyalásai	240
	2. Cionisták Palesztinai akciója svájci segítséggel	244
VIII.	Raoul Wallenberg Budapestre érkezik és megkezdí mentő- munkáját	245

IX.	Egyéni mentőkísérletek, német-magyar harc a zsidó vagyonért	248
X.	Menekülési kísérlet a keresztény egyházak segítségével	252
XI.	A júliusi rendelettömeg	254
XII.	Magyar mentőkísérlet: a Horthy-akció	255
XIII.	Kormányváltoztatási kísérletezések	258
XIV.	A németek utolsó rohama a fővárosi zsidóság deportálása céljából, és annak kivédése	259
	L A budapesti zsidóság helyzete 1944 július végén	260
	2. A külföld felháborodása fokozódik	262
	3. A külügyminisztérium kommuniké-csatája a németekkel	263
	4. Horthy és Veesenmayer tárgyalásai	266
	5. Ferenczy akcióba lép	268
	6. Imrédyék megbuknak	268
	7. Fenyegető jelek	269
	8. Ferenczy a Zsidó Tanács kegyeit hajhássza	269
	9. A kormányzó előtt	270
	10. Német roham	270
	U. Felvonul az SS'Budapest utcáin	271
	12. Bevonják a munkásságot az ellenállási készülődésbe	271
	13. Sorompóba lépnek a semleges követségek is	272
	14. Lefogják a Tanácsot — kitör a pánik	273
	15. Diplomáciai tiltakozás	274
	16. A kormányzó elutasítja a német deportálás! kérelmet	275
XV.	Magyar javaslat a zsidó-kérdés megoldására	276
XVI.	Megállapodás a németekkel a magyar zsidók további sorsára nézve . . .	277
XVII.	Fegyverszüneti. kísérletezések. — A „zsidó-megállapodás“ végrehajtása	279
XVIII.	Endre és Baký	282
XIX.	A Lakatos-kormány erőfeszítései a zsidó-kérdés megoldásá- nak elodázására	284
XX.	További fegyverszünetkötési kísérletek	286

NEGYEDIK RÉSZ

Budapest zsidósága a nyilas rémuralom alatt (1944 október 15—1945 február 13)

I.	Az október 15-iki és 16-iki események a Várban	293
II.	Pogrommal kezdődik a Szálasi-párt uralma	300
III.	Október 16-a a zsidó-negyedben	302
IV.	A németek újból átveszik a zsidókérdés irányítását	304
V.	Sáncásásra viszik Budapest zsidó férfait és nőit	308
VI.	A semleges követségek védő-akcióinak alakulása a Szálasi-kor- mány alatt	310
	1. A svéd akció	310
	2. Portugál és spanyol védő-útlevélek	311
	3. A svájci védőmunka svájci segítséggel	311
	4. Kivándorlási engedély, — elismertetés reményében	315
VT!	A zsidó-vágyon elrablása	316
VHL	A sáncásó századok tragédiája	317
IX.	A keresztény egyházak közbenjárása	319

X.	A védett házak	321
XI.	Semleges demars	326
XII.	Szálasi utasításai a zsidó kérdésben	329
XIII.	A Szálasi-féle utasítások végrehajtása	331
XIV.	Az első razziák a védett negyedben. — A svájci védelem súlyos helyzete	332
XV.	A kivándorlási probléma	337
XVI.	Téglagyarak. — Hegyeshalmi halálút. — Mentési akció	341
	1. Rendőri jelentés	342
	2. Svéd beszámoló	343
	3. Svájci javaslat	345
	4. Mentés a pápai nunciátus bianco-védleveleivel	349
XVII.	Rasztner további tárgyalásai: végelszámolás a németekkel	351
XVIII.	Az első „dunás“ gyilkosság. — Deportálják a munkaszol- gálatosokat.....	357
XIX.	A Schutzpaee-revizíó lecsöndesül	359
XX.	A nem védett zsidó gettója	360
XXI.	Mentők a zsidómentés szolgálatában	363
XXII.	Budapest ostromának első napjai	365
XXIII.	Kísérlet a budapesti zsidók likvidálására, avagy az utolsó német zsarolási manőver?	368
XXIV.	Az elzárt pesti gettó	371
XXV.	Bujkáló zsidók ezrei a fővárosban	380
XXVI.	Az ostrom alatt megtizedelik a nyilasok a főváros zsidóságát.....	384
XXVII.	Utolsó nyilasroham a védett negyed ellen	390
XXVIII.	Kísérlet a gettók likvidálására	394
XXIX.	A két gettó felszabadítása	396
XXX.	Rémuralom Budán a felszabadulásig	398
XXXI.	Hála és kegyelet	400
XXXII.	Zsidósors Magyarországon?	401
	1. A reakció antiszemitizmusa	401
	2. Vádak a maradék zsidóság ellen	401
	3. Zsidósors „a pozitív zsidógondolat jegyében“	403

FÜGGELÉK

I.	A Zsidó Tanács irattárából (A vidéki gettókra és koncentrációs táborokra vonatkozó adatok)	407
II.	A náci-megszállás és a deportálás költségei	421
III.	Jegyzőkönyvek és vallomások a magyar zsidóság deportálás útján való elpusztításáról	423
	1. Auschwitz (Oswiezim)	423
	2. A többi deportáló-tábor	431
IV.	Nyilasok rémtettei (népbírósi jegyzőkönyvek alapján)	434
V.	A bűnhődés	440
VI.	Semleges követségek védő-akciói	441
	1. Vatikáni védettség	441
	2. A spanyol követség nevében létesített védő-akció	441
	3. A portugál védelem	442
	4. Az elsalvadori védelem	443

VII.	A Vöröskeresztes mentések.....	444
	1. A Nemzetközi Vöröskereszt tevékenysége	444
	2. A Svéd Vöröskereszt működése Budapesten	445
	3. Különböző mentesítési igazolványok	446
	4. Dr. A. Leon Kubowitzki, a mentési osztály vezetőjének beszéde a World Jewish Congress mentési kísérleteiről.....	457
VIII.	A külföldi zsidóság védő-akciói	451
IX.	Az American Joint Distribution Committée (A. J. D. C.) áldo- zatos segítőmunkája	460
X.	A magyarországi zsidóság számáról és veszteségeiről szóló statisztika	464
XI.	1946. évi XXV. törvénycikk a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről	471